СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Уредник, Јован Скерлић.

Власник, Богдан Поповић.

КЊИГА ДВАДЕСЕТ ШЕСТА.

БЕОГРАД.
Нова Штампарија „Давидовић“, Дечанска 14.
1911.

LIBRARY
JUN 21 1966
UNIVERSITY OF TORONTO

САДРЖАЈ КЊИГЕ ДВАДЕСЕТ ШЕСТЕ

ЈАНУАР, ФЕБРУАР, МАРТ, АПРИЛ, МАЈ И ЈУН 1911 ГОДИНЕ.

СВЕСКА ПРВА.

СВЕСКА ДРУГА.

СВЕСКА ТРЕЋА.

СВЕСКА ЧЕТВРТА.

СВЕСКА ПЕТА.

СВЕСКА ШЕСТА.

СВЕСКА СЕДМА.

СВЕСКА ОСМА.

СВЕСКА ДЕВЕТА.

СВЕСКА ДЕСЕТА.

СВЕСКА ЈЕДАНАЕСТА.

СВЕСКА ДВАНАЕСТА.

СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига XXVI, број 1. — 1 јануар, 1911.

СА ДЈЕЦОМ.

Негдје испред подне, око ручаних доба, сва комшијска дјеца, и крупна и ситнија, са чудном, заглушујућом дреком и галамом, у мањим или већим групама, нагрнула би у Ахметагину авлију и загосподарила у њој, освојила је. Јашући на дугачким, брижљиво оседланим и заузданим штаповима, са барјацима на танким, прстенастим трскама, лупајући у празне канте мјесто добоша, и трубећи кроз полустиснуте шаке мјесто труба, улете, протрче кроз читаву авлију, заржу мало, разбацакају се ногама, и, на пошљетку, зауставе се, застану пред агином лонцом.

— Устани, ага!.. Устани! — повичу из маса, опкољавајући лонцу са свих страна и немилосно, дрско јуришајући на њу. — Хајд' с нама, ага!.. Хајде!.

— Нека, нека, — смјешка се стара Ахметага, задовољно гладећи браду и мирно отпуштајући димове кроз подстрижене бркове. — Играјте сад сами!.. Ето вам авлије, па играјте!..

— Нећемо без тебе!.. Нећемо!.. загаламе дјеца веселије. — Нећемооо!

— Нека... Нека још!.. Пустите ме!.. Играјте ви!..

Дјеца опет ударе камџијама по штаповима, опет протрче кроз авлију, хржући и подврискујући, облете неколика пута унаоколо, и опет се врате.

— Хајде, ага! — викну оштро, заповједајући. — Устај!

— Чекајте!

— Нећемо чекати!.. Хајде!..

— Ех, ђаволи, ђаволи! — на пошљетку развуче Ахметага благо, намигујући и пријетећи им прстом, спусти чибук у крај и полако, опирући се на њих, устане. Опет погледа по дјеци, преброји их, па се прихвати за џеп и зазвечи новцима.

— Који је бржи? — пита, непрестано звецкајући. — Ко?...

— Ја, ја, ја, — заграју дјеца из гласа, одижући руке у вис и пропињући се на прсте. — Ја, ја, ја!..

— Хоћемо ли кушати?

— Кушаћемо!

Ахметага, тобож као с напором неким, извади грош из џепа, замахне два-три пута њиме, варајући их, и, изненада, брзо, баци га у крај авлије. Сва дјеца, са ужасном грајом, потрче тамо. Баце и штапове, и канте, и камџије и све, и гурајући се, бијући, отурујући једно друго, натрче на грош. Попадају по земљи, прожимају са лактовима, гњаве се. Обично најјачи дође до гроша и, онако прашњав и раздрљен, често са подераном кошуљом или са исцијепаним димлијама, дигне се и пође Ахметаги. За њим потрче остали.

— А ко то може боље од мене скочити? — опет пита ага, веселији, и гледа их опет. — Ко може?..

— Ја, ја, ја!..

Дјеца опет подигну руке и опет се издигну на прсте:

— Ја, ја, ја!..

— Грош оном, ко ме прискочи!..

Ахметага подавије и подвеже браду шареном, дугом, махрамом, поткупи мало чакшире и потпаше их

појасом, изује нове своје постуле, па се измакне корак-два унатраг, затрчи се и скочи. Дјеца одмах за њим. Скаче једно, друго, треће; скачу свађајући се, отимајући, без реда. Понеко и посрне, заваља се у прашину, и нагло се дигнувши, поново скаче.

Тако се играју, шале, забављају, по сахат, по два, а каткад и по три. Ахметага, онако стар и крупан, као коловођа, а они, ситни и мали, око њега. Ускачу му и на леђа, сакривају се под џубу, протрчавају између нога, старајући се да га оборе, повале; а он се само осмјехује, милује их и соколи, некако младалачки хакћући и подвикујући и дијелећи гроше на све стране. Људи, пролазећи чаршијом, застајали су пред врата, прислањали се уз канат и дуго ослухивали. Сви су знали, да се Ахметага забавља са дјецом и свима је било смијешно. „Подјетињио стари“ говорили су подругљиво, и, одмахнувши руком, ишли даље, за својим послом.

Тек пошто би се сви, након толиког скакање и толике граје, поприлично уморили и малаксали, Ахметага је, рашчупан, раздрљен и искаљан, иступао из игре и враћао се лонџи. Извади узгред, и смокава, череза, ћухтера и дијели дјеци. Свакоме даде. Затим сједну у лонџу, намјести се и поново запали чибук, а они посједају и поваљују се испред њега, по трави, око потока. Ваљушкају се, бућкају босим ногама по води, и једу. Синчићи комшије Махмутбега били су му увијек најближе, готово уз кољено, и он се није могао уздржати а да их не омилује по неколико пута, или да их лагано не штипне за пуначне, руменкасте образе.

— Машалах!.. Машалах!.. Како сте златни! — вели им, тепајући, а у себи одмах додаје: „исти к'о мати!“...

Па се опет завали, зажмури мало и почне отпуштати димове.

— Ех, а с мајком им ја ашиков'о, — мисли, лијено отежући трепавицама и узвијајући обрвама, а мишићи на образима грче се, поигрававају. — Судбина била, не узесмо се... Сад, ето, у ње дица, златна дица... Она

1*

оставља траг иза себе, да се зна да је живила на овом свиту, оставља комад свог живота у њима, а ја... Ех!..

И тихо уздахне.

— Не оженио се, не дô живота ни среће никоме, — наставља тише. — Кад ме у мехар положе, утријеће се и мој траг и траг мојих старих, који су мислили, да ћу им га очувати... Скрхаћу се к'о безродно дрво, да нико не зажали за мном, ни сузе пролије...

— А шта ти ради бабо? — придигне се лагано и пита једно дијете, тек да мало растјера оне мисли и да се прибере мало. — Ди је он?..

— Сиди, — тихо одговара дијете жваћући и као чудећи се питању. — Дома је.

— А бије ли те каткад?

— Не бије...

— И нека не бије!... Рашта би био? — вели Ахметага и даје му још једну урму. — Ти си му добар, ти ћеш му кућу и племе очувати... Рашта би те био?... Под старос' ће га твоја снага зашлађивати; у теби је уштедио дио своје снаге за старости...

Гледајући како се дјеца ваљушкају, чупкају траву и топе ноге у потоку, да им се опере, од шале и сам захвати мало воде у шаку и полије их по глави.

— Мог'о сам и ја имат' једно, двоје, троје, — мисли. — Ево 'вако да се окупе око мене и да се ваљају... Сидим ја, сиде они.. Гледају они мене, ја гледам њих. Па их цупкам на крилу, љуљам, њихам, тепам им... Покривам им главу брадом, чешем их, а они се отимљу, вриште. бране се ручицама, чупају је...

— Хоп! — викне опет силније, јаче, изненада, и нагло се подигне на ноге и исправи се. — Хоп!.. Ко најприје ускочи до мене и пољуби ме у образ, грош му је... Опет грош!... Хоп!... Хоп!.. Хоп!..

У часу сва дјеца скоче на ноге. Са свију страна, уз силан жагор, опколе га, освоје, облете, па, посрћући, ускачу му и уз бедре и уз кукове, пузају уз њега, хватају се за рамена и, готово, јашу на леђима. Обгрле га

и око врата, стегну, стисну чврсто, и љубе, љубе, љубе... Осипље се пољубац за пољупцем, као киша прољетна, и образи му се влаже од њих горе, румене. А њему угодно. Заклопио очи, зажмурио, опустио руке, малаксао, па само тихо јечи, јечи и шапће непрестано. још... још... још!...

— Ево, ево грош, дицо, — вели на пошљетку прибирајући се и једва се растајући од њих. — Его, па купите шта вам драго.

Па их одпочне грлити и љубити једно по једно. Љуби, грли и милује, узимајући их и у нарамак и њихајући на рукама. Затим све отпрати до врата, отвори им канат и, пошто изађу, отрче, дуго гледа за њима.

— Уморио сам се, — каже покуњено, враћајући се лонџи и лагано сједајући на сећију. — Изломљен сам...

И, прихвативши за чибук, погледа по авлији. Сад му, некако, све празно, све пусто, све мукло у њој. Кућа његова не наличи му сад ни на кућу, него као на гроб какав, а он сам као да и није човјек, још пун здравља, крепчине и снаге, него живи мртвац један, који је одавно закопан и сахрањен у гробу овом. Да ли је баш Бог наредио да тако буде, је ли му баш он одредио оваку судбину? И зашто је одредио? Је ли за казну какву, зашто ли?. И зашто њему, Ахмтетаги, није дао да узме ону коју је миловао, да је доведе овде и привије уза се?. Био је набујао, набрекао, од силне снаге мушке, здрав, једар, кршан, наочит, и зашто је судбина хтјела, да његова рука никад не обавије врело тијело жене своје, да му глава никад не почине на њезиним прсима и да се уста његова са њезиним никад не саставе?.. Зашто то?.. Зашто се некад бојао женидбе, мислећи да да би она могла покварити сву „милост и драгост“ и све лепоте слатког ашиковања?.. Био близу среће и пустио је... Пустио да му други преотме, да другом одлети, као хитра птица несмотреном дјетету из руке, за којом, кашље непрестано гледа, гледа кроз сузе, тужно

и жалостивно. Ни помишљао онда није, како су слатки дјетињи гласови, а топли њихови пољупци... Ни помишљао није, како је лијепо у друштву њихову.

Ахметаги се скотрља једна суза низ образ и заустави се на бради... За њом се отргоше још неколике... Он нити их је утирао, нити се мицао с мјеста... Сједио је као окамењен...

Светозар Ћоровић.

НУМА РУМЕСТАН.

II

Наличје једнога великана.

После овога успеха и овације, после читавог пљуска похвалних писама, и киселих осмеха својих колега, млади адвокат помисли да је најзад стекао праксу, и поче стрпљиво очекивати парнице, у своме кабинету из дворишта, седећи покрај сиротињске ватрице, коју му је ложио вратар; али ништа се не појави, сем неколико нових позива на ручак и један леп бронзани кип, поклон од уредништва *Шњурала.*

Пред новим великаном стојале су исте тешкоће, иста неизвесна будућност. О, те такозване слободне професије, које нису у могућности да зову и маме своју клиентелу, имају да издрже тежак почетак, пре него што у мали салон за чекање, узет на вересију, са отрцаним намештајем и симболичним часовником између расклиматаних свећњака, навали поворка озбиљних клиената који плаћају. Руместан бѝ принуђен да даје часове из правних наука у легитимистичким и католичким круговима; али овај посао изгледао му је недостојан његовог гласа, његових беседничких успеха, оних похвала којима је његово име кићено у партијским листовима.

Али што му је падало још теже, због чега је нарочито осећао своју беду, то је био ручак ради кога је још увек морао ићи код Малмуса, кад год не би био нигде позван у вароши, или кад год му кеса не би до-

пуштала да иде у отмене ресторане. Тамо је иста касирка још седела као прикована између истих шоља за пунч, иста порцеланска пећ још је пуцкарала поред ормана с лулама, и граја, разна наречја, црне браде из свих крајева Југа, још су се тамо комешали као некада; али његових другова је било нестало, и он је хладно посматрао ову нову генерацију, као што зрео човек без службе гледа на младеж која прети да га потисне уназад. Како је могао живети у оваквим тричаријама! Него, дабогме, онда студенти нису били овако глупи... Чак и кад су му се дивили, кад су облетали као добре пудлице око његове већ чувене личности, били су му несносни. За време ручка, господар радње, поносећи се својим гостом, седао би поред њега на олињали црвени диван, који се сав тресао кад год би газду спопадао кашаљ због његове сипње; а за суседни сто посађивала би се једна висока, мршава девојка, једино лице које се ту још задржало из старога доба, кошчата, неодређених година, позната у Кварту под именом „стара свачија“, и којој је неки добродушни студент, сада ожењен и настањен у завичају, пред свој одлазак био отворио кредит код Малмуса. Брстећи као коза већ толико година око истога кочића, ово сирото створење није знало шта се догађа напољу, и како није била ништа чула о Руместановим успесима, говорила му је сажаљивим гласом као пропалом, закаснелом ђаку из њене генерације:

— Па, драги мој, може ли се?... Знаш, Помпон се оженио... Лабулбен је времештен у Кан, за судског писара.

Руместан је одговарао као од беде, давио се гутајући брзо велике залогаје, и осећао, одлазећи улицама Латинског Кварта, кроз које се орила врева из пивница и пиљарница, сву горчину промашеног живота и велику душевну клонулост.

Тако протече неколико година, и за то време његово име постаде још чувеније и угледније, али још увек

без практичних користи. У том буде позван да брани једног трговца из Авињона, оптуженог због израде бунтовничких вратних марама, на којима је био насликан граф де Шамбор, окружен не знам каквим изасланством, које се једва распознавало због рђаве штампе, али је било истакнуто несмотреним монограмом X. V., са грбом.[1] Руместан одигра један леп призор из комедије, протестујући што се у томе налази некаква политичка алузија. X. V., та то просто значи Хорације Vernet,[2] који је овде насликан како председава једној олборској седници Института!

Ова тарасконада доживе велики локални успех, који Руместану донесе више користи него све париске рекламе, и стече му, пре свега, активну наклоност тетке Портал. Та се наклоност најпре показа у једној пошиљци маслиновог уља и белих диња; затим навалише убрзо разне друге намирнице: смокве, паприке, бутарга, малине, мушмуле, рошчићи, и друге тричарије, ситно воће које је стара лудо волела, а које је код адвоката трунуло на дну ормана.

Мало доцније, стиже једно писмо, чији су груби потези, вучени гушчјим пером, сасвим одговарали напраситом гласу и смешном изговору теткином, и где се њена расејаност показивала у потпуном одсуству сваке интерпункције и наглом скакању с једне ствари на другу.

Нума ипак разабра да ова добра душа жели да га ожени ћерком једнога члана париског Апелационог Суда, Г. Ле Кеноа, чија је госпођа — рођена Сустел, из Апса — учила школу са њом код милосрдних сестара из Каладе... Велико богатство... девојка лепа, ваљана, мало *мргодна*, али брак ће је разведрити. Па ако се овај брак

[1] Граф де Шамбор (1820—1883), унук Карла X, претендент на француски престо, коме су роајалисти давали титулу Хенрика V. Пр.

[2] Чувени француски сликар битака, члан Института (1789-1863). Пр.

оствари, шта ће тетка Портал да поклони своме Нуми? Сто хиљада динара, у готовом новцу, *звец-звец*, на дан свадбе.

Из ових локалних израза указивала се једна озбиљна понуда, тако озбиљна да Нума два дана после писма доби од породице Ле Кеноа позив на ручак. Он се одазва позиву, прилично узбуђен.

Члан Апелације, кога је Нума често сретао у Палати Правде, био је један од људи који су на њ правили најјачи утисак. Висок, витак, гордога лица, болешљиво блед, оштрога, продирног погледа, и стегнутих, као запечаћених уста, стари судија, родом из Валенсиена, и који је и са̂м изгледао као каква неосвојива тврђава Вобанова,[1] непријатно је дирао Руместана целом својом хладном појавом човека са Севера. Његов високи положај, до кога се уздигао својим значајним радовима из казненог права, својим богатством, угледним и строгим начином живота, положај који би био још већи да му нису сметали његова независна политичка уверења и строга повученост у којој је живео откако му је био умро један син у двадесетој години, — све ове околности излазиле су јужњаку пред очи, једне септембарске вечери 1865, док се пео уз широке, камене степенице, са украшеном оградом, дома Ле Кеноа, једнога од најстаријих на Краљевском Тргу.

Велики салон у који га уведоше, свечани изглед високе таванице, до које су се уздизала врата, продужена светло обојеним стубовима, тешке свилене завесе са црвенкастим пругама, изнад отворених прозора, кроз које се видео старински балкон и цео један ружичасти кут Трга, са цигласто обојеним зградама, — све је то само још увећавало његову забуну.

Али га пријем Г-ђе Ле Кеноа брзо расположи. Ова малена жена, тужнога и доброћудног осмеха, сва замо-

[1] Чувени француски војни инжењер, маршал под Лујем XIV, (1633—1707), који је саградио многе пограничне тврђаве, између осталих и тврђаву у Валенсиену. Пр.

тана и трома због реуматизма, од кога је патила откако живи у Паризу, имала је нагласак и навике свога драгог Југа, и љубав према свему што је подсећа на њ. Она посади Руместана покрај себе, и рече, гледајући га нежно у полумраку:

— Права слика Евелинина!

Ово крштено име тетке Портал, које Нума већ толико година није био чуо, дирну га као успомена из детињства. Одавно Г-ђа Ле Кеноа жели да се упозна са братанцем своје пријатељице, али кућа је била у жалости, њихова туга их је тако отуђила од света и живота. Сад су решили да помало примају, не због тога што им је бол мањи, него због својих кћери, нарочито због старије, којој ће скоро бити двадесет година; и окренувши се балкону, одакле је допирао младалачки смех, она их зовну: „Розалија... Хортензија..., та одите... Ево Г. Руместана“.

Десет година после ове вечери, њему се још живо указивала пред очима, у оквиру високога прозора, љупка и мирна појава ове лепе девојке, обасјане благом светлошћу сунца на заходу, како намешта косу коју је млађа сестра рашчупала у игри, и прилази му, гледајући га отворено, јасних очију, без икакве извештачене забуне.

Он се намах осети пун поверења и наклоности према њој.

Ипак, једном или два пут, за време ручка, у току разговора, Нума као да опази у цртама лепога профила светле боје, који је седео поред њега, извесну тренутну гордост, без сумње онај *мргодни* израз о коме је писала тетка Портал, и који је Розалија наследила од свога оца. Али ова мало напућена уста, овај хладни поглед, прелазили су брзо у благонаклону пажњу, пријатно изненађење, које она није ни покушавала да прикрије. Рођена и васпитана у Паризу, Г-ђица Ле Кеноа је увек осећала отворену одвратност према Југу, и није марила ни за његов говор, његове навике, његове пределе, које је била уочила за време путовања о распусту. Била је то као нека уро-

ђена племенска мржња, због чега су се мати и кћи често препирале у шали.

„Ја се никад нећу удати за јужњака“, говорила је Розалија смејући се, и као тип јужњака замишљала је грубог, празноглавог лармаџију, оперског тенориста или винарског путника из Бордоа, са оштрим и правилним цртама лица. Руместан је одиста по мало личио на ово верно замишљено лице мале заједљиве Парижанке; али његове ватрене и звонке речи, које су ове вечери, у овом пријатном друштву, добивале неку неодољиву привлачну снагу, озаравале су му лице одушевљењем и племенитошћу.

После неколико полугласних речи које суседи за столом обично измењују као увод у разговор, заједно са маринадом и ајваром, кад говор постаде живљи, поведе се реч о скорашњим свечаностима у Компјењу и о костимираном лову где су званице били обучени као племићи и племићке из доба Луја XV. Нума, коме су била позната либерална уверења старога Ле Кеноа, развезе једну сјајну, готово пророчку импровизацију, описујући овај двор као циркус: јахачице и коњушари језде испод натуштенога неба, и устремљују се смртоносно на јелена, уз севање муња и грмљавину из далека; на то, у јеку славља, настаје провала облака, потоп, сви победнички клици тону у воду, цела монархијска маскарада ишчезава укаљана крвљу и блатом!...

Можда овај опис није био сасвим нов, можда га је Руместан већ једном опробао у каквом говору. Али још никад његов занос, његов глас узбуњеног поштења, није нигде изазвао такво одушевљење какво се намах указа у сјајном и дубоком погледу који се упери на њега, док је смирено лице Г-ђе Ле Кеноа озаравао заједљив осмех, као да је хтела да запита своју кћер: „Па, како ти се чини овај јужњак?“

Розалија је била освојена. Од природе осетљива и мислена, она је била потресена слушајући овај снажни

глас, ове узвишене мисли које су се тако слагале са њеним младим годинама, њеном љубављу за слободом и правдом. Као што жене, у позоришту, увек изједначују певача и његову арију, глумца и његову улогу, ни она није узимала у обзир оно што је код Нуме требало приписати глумачкој вештини. О, да је само знала како су у основи биле штуре ове адвокатске фразе, како су се њега мало тицале ове дворске свечаности у Компјењу, и да је само требало да добије позив са царским жигом па да се и сâм придружи овом ловачком поjезду, где би његова таштина, његова тежња за уживањем и његов урођени комедијашки нагон били засићени до миле воље! Али она је била сва очарана. Сто јој је изгледао много већи, и сасвим преображена она уморна и дремљива лица неколицине гостију, међу којима су били и један председник суда, и један оближњи лекар; а кад пређоше у салон, лустер, упаљен први пут после братовљеве смрти, засени је топлим бљеском као сунце. То сунце био је Руместан. Он је оживљавао ове свечане дворане, разгонио тугу и црнину која је још испуњавала све кутове, онај дах жалости који лебди по старим домовима, он је давао негдашњи сјај великим шлифованим огледалима, и будио лепе слике над прозорима из њиховог стогодишњег дремежа.

— Ви волите сликарство, господине?

— О! госпођице, како да не!

У ствари, он се у њему није разумевао ништа; али је о томе, као о свему другом, имао читаво стовариште увек готових мисли и фраза, и, док су намештани столови за картање, њему сликарство послужи као згодан повод да на тенане разговара са девојком, разгледајући старинске украсе на таваници и неколико слика чувених сликара које су висиле на брижљиво очуваном зиду у дрворезу из доба Луја XIII.

Од њих двоје, Розалија је имала праву уметничку природу. Она је била одрасла у средини где влада разум и укус, и поглед на какву лепу слику, какво изредно

вајарско дело, изазивао је у њој нарочито грозничаво узбуђење, које је она више осећала него изражавала, нешто због велике урођене повучености, нешто због онога лажног дивљења отменога света, које смета искреном дивљењу да дође до речи. Гледајући их, међутим, овако заједно, нарочито оно речито самопоуздање с којим је адвокат беседио, оне његове широке зналачке покрете руку пред пажљивим лицем Розалијиним, човек би помислио да је то какав славни уметник који поучава свога ђака.

— Мама, може ли се ући у твоју собу?... Хтела бих да покажем господину слику лова.

За столом где се играо вист, мати кришом баци један упитан поглед на онога кога је, гласом неизмерне покорности и оданости, звала „Господин Ле Кеноа"; и тек на један мали миг судијин који је одобравао, она даде пристанак и са своје стране. Они прођоше кроз један узани ходник са зидовима пуним књига, и уђоше у родитељску собу за спавање, свечану и стародревну као и салон. Слика која представља лов налазила се изнад једних малих, укусно извајаних врата.

— Не види се ништа, рече девојка.

Она подиже двокраки свећњак, који је била понела са једног стола за картање, и, са уздигнутом руком, устремљенога стаса, осветли слику, која је приказивала једну Дијану, са полумесецем на челу, окружену својим нимфама, у једном јелисејском пределу. Али, у овоме ставу канефоре[1], обасјана двоструким пламеном од свећа, просто очешљана, јасних очију, смешећи се гордо, са овако витким девичанским телом, она је била боља Дијана него сама богиња. Руместан је посматрао, и, занесен овом чедном дражи, овом правом младалачком невиношћу, он заборави ко је она, зашто је он овамо дошао: све своје снове о богатству и слави. Обузе га

[1] Декоративан кип девојке која руком држи корпу на глави. Пр.

луда жеља да грли овај витки стас, да љуби ову меку косу чији га је благи мирис опијао, да однесе ово лепо дете, и да њиме очара и усрећи цео свој живот; а нешто му је унапред говорило да се она, ако он то покуша, неће противити, да је његова, сасвим његова, побеђена, освојена још првога дана.

Пла̂ме и ветре јужњачки, неодољиви сте!

(Наставиће се).

Алфонс Доде.

(Превео с француског Миодраг Ибровац.)

СИЈАЧИ.

Јутро. Бик риче. Из широке ноздре
Пара му бије. Одјекују стране.
Златно, кô класје златно када доздре,

Продире сунце, навјешћује дане
Љиљана скорих. Шўме пјесме врелâ
И раним пупком пупе голе гране.

Ово су часи великијех дјела —:
Широм ораних замагљених њива
Виде се јаки родитељи селâ.

Зној им са лица удара и лива,
Полако крачу кô да сваки ступа
Ковчегу светом гдје угодник снива.

Полако крачу. И док магла тупа
Растањује се и док сунце лије
Радости златне из црвених купа:

Сви машу руком изнад бразда тије',
И продрти им пешеви рукавâ
Лепршају се, шуме, кô кад вије

Вјетар у сплету сасушених трава.
Мени се чини: кô да крила склопе
Свијетле птице и сврх ових глава

Лебде и поје а из сваке стопе
Радника кротких, робља наших дана,
Лавори, сјајни кô злато кад стопе.

Расту, свију се, па врсима грана
Пољубе црна и знојава чела.
И кô да чујем: како са свих страна

Хорови звоне и кô суза врѐла
Свјетлост чудесна полако се слива
По продртијем крововима сѐла.

И сваки сијач кô да виши бива,
Расте и сваки под крстом се диже
Небу... И на ме, у сред ових њива,

Кô раздробљене звијезде све стиже
И пада сјеме из жуљавих рука;
А озго Отац силази све ближе:

Уз пратњу силних и чудесних звукâ
Ореол сјајан Он полаже виш' њих...
И свуд из неба, с врхова и лука

Звони и звони: Осана во вишњих!..
...Сја сунце, златно кô класје кад доздре;
Бик риче испод јела стогодишњих

И јутро кади димом јаке ноздре...

Алекса Шантић.

НОСТАЛГИЈА.

Вај, отишли сте кô последње ласте
Поднебљу којем све ми биће жуди,
А у мом срцу бол ниче и расте,
Док мисао ми вашим трагом блуди.

Јер ја сам птица саломљених крила,
Што с болом прати одлазак другова,
Ваздухом дакле плови позна свила —
Кô бели прами развејаних снова.

И жарком жудњом за сунчане краје,
Под хладним небом јесењега дана,
Смрт чека спору и зле дане траје
Суморна ласта опустела стана

Као у вале силна океана
У бурни живот џиновскога града
Запливаћете снагом младих дана,
Напоном воље и свемоћи рада.

Пребродићете поноре и спруде
Обићи срећно Харибду и Скилу;
Успех ће ваше крунисати труде
И слатки одмор вашу храбру силу.

Пред вољом вашом пашћа свака брана —
Док тежња ваша крмани пут циља —
И узор ваших младалачких дана
Увек вам биће к'о кула светлиља.

И никад, можда, посред борбе слатке,
Нећете дуже сетити се жене —
Што крају ове земне стазе кратке,
Ступа у болу чежње нечувене.

Што носталгијом измучена дугом,
Умире тужно у далеком куту,
С дубоком тежњом ка животу другом
Успешна рада на голему путу

Слави. Животу на кој' небо само
С дарима својим и право јој даде,
Но удес груби силом, коју знамо,
Згази пружив јој у замену јаде. —

И вероватно баш онога часа,
Кад Слава пољуб спусти вам на чело,
Последњи бол ће да ми заталаса
Душу, и живот своје сврши дело.

Онда кад вечност палму вам подари,
Достојаће се ње и моји труди,
Да руке — кад вас бесмртност озари —
Скрсти ми преко ископнелих груди.

Па кад вас од куд пут амо нанесе,
Крај мирна кута вечне куће моје,
Сагледаћете изнад хумке где се
Лелуја тужно цвет ватрене боје.

То жудња давна, очајна и жарка
Из мртва срца мог тежећи свету,
— Кој' мени беше само сан и варка —
Оживела је у пурпурном цвету.

Даница Марковић.

БУДУЋИМ ПЕСНИЦИМА.

Песници будући, ви што ћете знати толике ствари, — и казивати их, свакако, речима лепшим, — расветљујући даље него ми, сјајнијом лучом, — задњу судбину света и тајну постања;

Када ваши стихови буду опевали узвишене мисли, ми ћемо одавно већ почивати у гробу; — ништа од нас неће остати сем бледих и штурих одломака — од нашег дела закопаног са нашим склопљеним уснама.

Сетите се да смо ми певали цвеће и љубав — у доба пуно таме, уз смртни звекет оружја, — за брижна срца која нас због тога нису чула;

Жалите онда песме наше, пуне језиве слутње, — ви што ћете, боље слушани, у срећне дане, — о вишим предметима певати поеме без суза.

Сили Придом.

(Превео с француског М. И.)

— —— ——

ХИМЕРА.

Химера је прошла градом где све спава, — и човек, пренувши се, са постеље скаче — да прати баука лепог што се мучки краде — и носи варљиво небо у великим очима златним.

Стара мајка, дете, жена: он гази тела њина... — Он непрестано иде, укоченог погледа, неосетљив и мрачан... — Пада вече... Он долази; и чим преступи праг, — спотичу му се ноге о мртвачке главе.

Тада ненадно зверка скаче на свој плен, — и пропињући се, страшна, урличући од миља, — гвозденим канџама својим, растрже и гризе.

Али човек, коме млазевима шиба крв, — гледајући нетремице Химеру у божанске очи, — мре, раздртих груди, и смешећи се још.

Албер Самен.

(Превео с француског М. П.)

ХОСЕ-МАРИЈА ДЕ ХЕРЕДИЈА.[1]

Ваше Височанство,

Господо, —

Ваше Височанство је имало добру мисао да на неке од својих редовних часова позове одличне и осведочене пријатеље српске просвете, да виде шта и како ми на тим часовима радимо. Досад су ти одлични гости позивани само на испите. Међутим, часови на којима се за испите спрема, не могу бити мање занимљиви од самих испита; извесно се на часовима исто тако добро види правац и грађа учења као и на испитима.

Један од тих часова, први којим Ваше Височанство заводи нови обичај, то је данашњи час, на коме ћу ја, ваш наставник француског језика и књижевности, имати част говорити о француском песнику Хосеу-Марији де Хередија, члану Француске Академије, који је ту скоро, пре неколико недеља, умро, и за живота свога био, и после своје смрти остао, један од најотменијих представника француског лирског песништва, и један од најсавршенијих песника у својој врсти песништва.

Из живота његова довољно је истаћи, као значајне, ове појединости. Хосе-Марија де Хередија, као што му и име каже, пореклом је Шпанац. Рођен је 1842, под жарким тропским сунцем кубанским, посред тропске

[1] Предавање држано (1905), на часу француског језика и књижевности, Његовом Височанству Краљевићу Ђорђу. (Незнатно допуњено неколиким спнијим наводима).

флоре, на једној плантажи каве. Водио је своје порекло од оних шпанских освајача, „конквистадора“, који су у шеснаестом веку ишли преко мора да освајају земље и градове. С материне стране водио је порекло из Нормандије, која му је, можемо претпоставити, дала француско осећање мере, као што му је његов јужни завичај дао дар сјајне и живописне маште.

У Француску је дошао врло млад, и учио је класичну гимназију код Језуита. Кад му је било шеснаест година, вратио се у своју родну земљу, и ту је, у Хавани, учио Универзитет. Дошавши после кратког времена поново у Француску, он је био ђак тако зване *Ecole des Chartes*, врло учене школе, у којој се изучава историја средњега века и палеографија. Све ове чињенице оставиле су трага у његовим песмама: и тропско поднебље са својим блеском и шаренилом, и његово шпанско и нормандско порекло, и учење у класичној гимназији, и проучавање старих натписа, рукописа и средњевековних хроника у Палеографској школи. — 1893 објавио је „Трофеје“, своје најбоље дело. — 1895 постао је чланом Француске Академије. — Умро је, као што сам рекао, пре две три недеље, напунивши шездесет и три године.

Још треба знати да је време у којем се Хередија развио, и у којем је почео писати (од 1862), било овакво:

У то је доба сентиментално и сувише лично и узбуђено романтично песништво Ламартина и Мисеа било досадило новом нараштају. Песници су онда, као што обично бива при таквим променама у историји књижевности, ударили *противним* правцем, и почели су неговати песништво безлично и неузбуђено, коме је циљ што више да слика оно што песниково око види, а што мање да казује оно што његово срце осећа. Није се тражило осећање, но, као што психолози кажу, *осећај*, сенсација; утисак *вида*, — доцније и слуха, мириса, и такнућа! Како је око далеко најважније чуло (не само у уметности), то је, разуме се, спољашња, *видљива* природа давала највише грађе песништву. Све што годи очима, све што их

забавља, све што је шарено, живописно, — црте и боје, — то је оно што је сад почело занимати песнике и читаоце. „Живописан стил“, „полихромија“, завладала је у свима правцима; и не само у песништву, но и у сликарству, и у музици, код Делакрое, импресиониста̄, Берлиоза, Вагнера. Отуда је, поред осталих узрока, у то време ушла у књижевност историја, — стари век, средњи век, па чак и преисторијско доба, — и егзотичност, — исток, југ, Азија, и Америка; — јер све је то давало шарену, живописну грађу, лепе декорације Почеци овога покрета, као и сваког другог, воде се издаље; али је он своју највишу тачку достигао у ово доба, и у лирско га је песништво унео Виктор Хиго, моћан и плодан реформатор.

Виктор Хиго је — даље — скоро из основа био преобразио и спољашњи песнички облик; у два правца: изменивши песнички речник, то јест обогативши га, и усавршивши технику стиха до виртуозности. У песништво су сад могле ући читаве гомиле живих и сликовитих народних речи, које је класично песништво одбацивало као недовољно отмене. У једној од највиших, безмало узвишеној песми Хередијиној, „Назаретски дрводеља“, употребљене су, на пример, речи „тезга“, „ренде“, „длето“, „турпија“, „стругало“, и друге; и оне се никоме неће учинити прозаичне. У другој једној — једној од најсјајнијих, ако не најсјајнијој — употребљена је реч „јод“, и читајући је, нико се неће сетити хемијске лабораторије или апотеке, но само морске флоре и „сите“ боје „јода“, који грчки значи „боје-као-љубичица“...

Je fis souffler un vent révolutionnaire,
Je mis un bonnet rouge au vieux dictionnaire,[1]

— вели Виктор Хиго у једној од својих познатих песама. Што се стиха и слика тиче, слик постаде „богат“ као да је изишао из Крезове ризнице; а александринац (два-

[1] Ја тада дигох буру револуције, — И метнух црвену капу на главу старом речнику.

наестосложни стих, најчешћи у француском песништву) престаде бити онај крути и монотони стих који је био дотада. „*J'ai disloqué*“ — вели опет Виктор Хиго у другој једној песми, и у једном стиху у коме је одмах дао и образац таквога „разглављивања“ (правећи у стиху два прелома место једнога у среди) —

J'ai disloqué ce grand niais d'alexandrin.[1]

Најзад се, под утицајем позитивнога духа и научних метода (који такође у то доба обладаше и у науци и у књижевности), осетила потреба, и у песништву, за већом тачношћу, већом правилношћу, за брижљивијом израдом, за већом савесношћу и чистотом у свему, у навођењу историјских појединости и у правилности и чистоти језика. Романописци и песници претворили су се у археологе, историчаре, језичаре, па и физиологе и природњаке. Флобер је за своју „Саламбо“ прочитао стотину учених књига, и за један једини податак — да не би погрешно унео један кедар у Астартин храм — прочитао је једну стручну књигу од четири стотине страна *in-quarto*. И писао је по осам дана једну страну „Госпође Бовари“, да би избегао неки незгодан синтактички или стилистички обрт.

Све те три особине које поменусмо: описна природа песништва, марљивост, и савршенство технике, јављају се на крају развића песничких периода; — узгред буди речено у свима књижевностима, европским, азијским, америчким, — и наравно и у нашој, где су после Радичевића, Змаја и Јакшића дошли Воислав Илић, Дучић, и Ракић.

Те су три особине и најзначајније особине Хередијина песништва: Хередија је описни песник, учен, „беспрекоран“ песник, и велики виртуоз у стиху. Али је он то, одмах да кажем, у најбољем смислу тих речи. Не мора сваки песник имати све песничке особине; довољно

[1] Ја сам разглавио онај дугачки и дедачки александринац.

је ако су и неке од њих у песника јако развијене; па ма оне биле и другога реда према главној. Отуда Хередија, који није измислио ништа ново, има при свем том врло висок ред као песник. Све главне особине његова песништва имају своје прве обрасце у Виктору Хигу, и још више у Леконту де Лилу, чији је он ђак био, и коме је посветио своје „Трофеје". Све те особине биле су у исто време и особине његових другова и вршњака „Парнасоваца" (песничког друштва основанога 1866 године). Али су у њега те особине достигле свој највиши степен. Људи за чија се дела то може рећи врло су велики уметници. Оно што раде покретачи, творци „новога", то су често само покушаји, несређени, несавршени; многе су новине без вредности; друге опет имају у себи више рђавога но новога. Покретачи, творци новине, нису увек највиши људи. *После* њих имају да дођу они који ће одвојити зрно од кукоља, и доброме дати његов савршени, коначни облик. Највише, наравно, стоје они који су и изналазачи и у исто време савршени извршиоци и довршиоци свога изналаска. Али ти се броје на прсте. Хередија не иде у те. Његово је (као што рекох) то, да је нађену врсту подигао на њен највиши степен. Живописније и прецизније маште и савршенијег облика но у Хередије, тешко ћемо наћи у другога песника.

То имамо сада да видимо на његовим *Трофејима*.

Само се по себи разуме да на овом часу можемо рећи само оно што је најважније; многе ствари ћемо више наговестити но изложити. О овима ћемо још говорити на даљим часовима.

Хередија је, дакле, описни песник. Свака страна у његовим „Трофејима", који су збирка сонета, то показује. И у онима који нису искључиво описни, преовлађује описивање. У некима има нешто радње; у другима је мисао полазна тачка; у трећима, врло ретко, осећање; али су и радња, и мисао, и осећање само полазне тачке. Радња, кад је има, није испричана, но описана; тренуци радње подчињени су слици радње. Као у сликама, *један*

је тренутак ухваћен, и *тај* је насликан. То ћемо видети кад прегледамо његове сонете, које ћемо на тај начин, у исто време, најбоље познати.

Један је од његових карактеристичних сонета: *Le Récif de corail* („Спруд од мерџана“), који гласи:

Le Récif de corail

Le soleil sous la mer, mystérieuse aurore,
Éclaire la forêt des coraux abyssins
Qui mêle, aux profondeurs de ses tièdes bassins,
La bête épanouie et la vivante flore.

Et tout ce que le sel ou l'iode colore,
Mousse, algue chevelue, anémones, oursins,
Couvre de pourpre sombre, en somptueux dessins,
Le fond vermiculé du pâle madrépore.

De sa splendide écaille éteignant les émaux,
Un grand poisson navigue à travers les rameaux;
Dans l'ombre transparente indolemment il rôde;

Et, brusquement, d'un coup de sa nageoire en feu
Il fait, par le cristal morne, immobile et bleu,
Courir un frisson d'or, de nacre et d'émeraude.

У српском, прозном преводу, који у овом друштву истина није потребан, али који дајем само примера ради, сонет гласи:

Сунце под морем, као тајанствена зора,
Осветљује шуму абисинских мерџана,
У којој се — у млаким дубинама њених корита —
Мешају расцветане животиње са живим биљкама.

И све што се румени од соли и јода,
— Маховине, космати окреци, сасе, морски јежеви, —
Покрива тамним пурпуром, у раскошним шарама,
Црвоточно дно белога корала.

Угасивши алемове својих сјајних краљушти,
Једна велика риба плови међу гранама,
Лутајући немарно по провидној сенци.

Па онда, изненада, махне својим запаљеним перајем,
А по тамној, мирној и плавој води
Разнесе се трепет од злата, седефа, и смарагда.

Као што се види, чист опис. И, узгред буди речено, какав опис!

(Ја, наравно, говорим о француском оригиналу, а не о српском преводу. Овакве је ствари немогуће преводити. Сувише је тешко дати тачан превод; скоро исто тако тешко, дати леп превод; а безмало је немогуће дати превод и тачан и леп. Прозни превод, осим тога, и кад је највернији и најлепши, остаје далеко иза свога угледа; без „крила“ стиха и шаренила слика, прозни превод пузи безбојан по земљи, као сенка лепе тице која са својом сенком лети упоредо, али високо изнад ње у светлости и плаветнилу. Ја, у осталом, нисам ни тражио леп превод, но само тачан; и дао сам га само примера ради. Даље наводе нећу преводити).

Други један карактеристичан сонет Хередијин је *Le Samourai* („Самурај“, то јест члан ратничког реда у Јапану). Он гласи:

Le Samourai

D'un doigt distrait frôlant la sonore bîva,
A travers l s bambous tressés en fine latte,
Elle a vu, par la plage éblouissante et plate,
S'avancer le vainqueur que son amour rêva.

C'est lui. Sabres au flanc, l'éventail haut, il va.
La cordelière rouge et le gland écarlate
Coupent l'armure sombre, et, sur l'épaule, éclate
Le blason de Hizen et de Tokougawa.

Ce beau guerrier vêtu de lames et de plaques,
Sous le bronze, la soie et les brillantes laques,
Semble un crustacé noir, gigantesque et vermeil.

Il l'a vue. Il sourit dans la barbe du masque,
Et son pas plus hâtif fait reluire au soleil
Les deux antennes d'or qui tremblent sur son casque.[1]

[1] Расејаним прстима додирујући звучну тамбурицу, — Кроз танко испредене бамбусове трске, — Она спази, на равном, сунцем преплављеном жалу, — Како јој се приближава победилац о коме је њено срце снивало.

Он је. Сабље су му о бедрима, у подигнутој руци лепеза; — Цр-

Опет опис, опет *слика;* и таман толико покрета да слику мало оживи; радње нема.

Такви су и остали. Ево преко реда неколико. У одељку *Грчка и Сицилија*, у сонету *Немеја*, Херкул је у оближњој шуми убио огромног лава који је целој Немеји задавао страх и трепет. Али један пастир, на свој ужас, опазио је у сутон да се на ивици шуме помаља страшно чудовиште: — то је био Херкул који је главу и кожу лавову метнуо себи на главу и на рамена. — У *Кентаврима и Лапитима*, Лапити светкују свадбу свога краља Пиритоја. На свадбу су позвани и полу-људи полу-коњи Кентаври. Бесни и пијани, у по гозбе, нападоше на младу и девојке; и онда настаје страховито ограшје: столови се преврћу, звони оружје и топот од копита, у урнебесној граји. „Тада се диже онај поред којега и највећи изгледа кепец“, — Херкул...

Et d'un bout de la salle immense à l'autre bout,
Dompté par l'oeil terrible où la colère bout,
Le Troupeau monstrueux en renâclant recule.[1]

— У сонету *Бежање Кентавара*, Кентаври беже, „пијани од крви и беса“, своме кршевитом уточишту. Под њиховим ногама промичу змије, гуштерови, ровови, бујице, дубраве У бежању —

Parfois, l'un des fuyards de la farouche harde
Se cabre brusquement, se retourne, regarde,
Et rejoint d'un seul bond le fraternel bétail;

вена врпца и скрлетнаројта — Пресецају тамну окопину; а на рамену се сија — Грб Хизена и Токугаве.

Овај лепи војвода обучен у плоче и љуске, — Под својом бронзом, свилом, и сјајним лаком, — Личи на огромног црног и црвеног рака.

И он је њу спазио. Насмешио се кришом под својом брадатом образином, — И кад пође бржим кораком, на сунцу се засјаше — Она два златна шипка која дркћу на његовом шлему.

[1] И с једнога краја огромне дворане на други, — Савладан страшним оком у коме пламти гњев, — Чопор ужасних Кентавара, фрчући, полако уступа.

Car il a vu la lune éblouissante et pleine
Allonger derrière eux, suprême épouvantail,
La gigantesque horreur de l'ombre Herculéenne.[1]

Цела је радња зарад слике на крају.

У одељку *Артемида и Нимфе*, Диана, са раширеним ноздрвама, са расплетеном и забаченом косом у назад, међу риком промуклих леопарда и великим псима, који скачу око ње по трњу и трави, или распорени леже растурени тамо амо по црвеној трави, — јури, стрељајући са своје затегнуте тетиве, „дивна, задихана, избезумљена, непобедљива, ширећи страх пољем и шумама". — Доцније опис једне *Вазе*. — Затим *Ариадна*, опружена на леђима царскога тигра, окићенога цвећем и грожђем, у Баховој оргији. — Затим три сонета о *Персеју и Андромеди*. — Персеј је ослободио Андромеду од морског чудовишта, и узео за собом на свога Пегаза лепотицу „преплашену и збуњену", —

Qui lui rit et l'étreint et qui sanglote encor.

...La houle enveloppe leur groupe.
Elle, d'un faible effort, ramène sur la croupe
Ses beaux pieds qu'en fuyant baise un flot vagabond;

Mais Pégase irrité par le fouet de la lame,
A l'appel du Héros s'enlevant d'un seul bond,
Bat le ciel ébloui de ses ailes de flamme.[2]

---

[1] Понекад, понеки од бегунаца из дивљега чопора, — Пропне се изненада, осврне се, погледа, — Па стигне једним скоком своје братско стадо:

Јер је спазио како сјајан и пун месец — Опружа иза његових леђа, као највеће страшило, — Исполински ужас Херкулове сенке.

[2] Која се на њега смеје, и грли га, и јеца у исто време.

...Таласи их све троје запљускују. — Она, лаким покретом привуче на сапи — Своје беле ноге, које је у својој несташној скитњи талас пољубио.

Али Пегаз расрђен шибом валова, — На позив Херојев узлетевши одједном, — Бије засењено небо својим пламеним крилима.

— Па онда *Надгробни натпис* једном скакавцу; о њему доцније. — Затим опис једне бронзане статуе *Тркача*. — Затим у одељку *Римљани и варвари*, — сонет *После Кане*, Ханибал пред вратима Рима. — Затим одељак *Антоније и Клеопатра*; три сонета: историја оних (како их Плутарх зове) „ненадмашних дана“ љубави и пира, који су се свршили поразом код Акциума (у поморској битци, у којој је Октавиан разбио флоту Антонијеву и Клеопатрину). У последњем сонету, Антоније и Клеопатра гледају загрљени са високе терасе како Мисир спава под тешким небом, и Нил котрља своје плодне вале...

Tournant sa tête pâle entre ses cheveux bruns
Vers celui qu'enivraient d'invincibles parfums,
Elle tendit sa bouche et ses prunelles claires;

Et sur elle courbé, l'ardent Imperator
Vit dans ses larges yeux étoilés de points d'or
Toute une mer immense où fuyaient des galères.[1]

У остала три одељка: *Средњи век и Обнова*, *Исток и Тропи*, и *Природа и Снови*, — исто тако описи, сјајни или величанствени или шарени описи, бојадисаних прозора у црквама, уметнички искованих медаља, старих књига на велину и у корицама од слонове кости, с позлаћеним листовима, — млетачких палата са господом у пурпурном и златном оделу, на белим степеницама, — и госпођама у везеној каливи, којима мало арапче носи скут од дуге хаљине;[2] — затим слика старога златара који

[1] Окренувши своје бело лице између својих мрких витица — Ка ономе кога су опијали неодољиви мириси, — Она му пружи своја уста и своје јасне зенице:

И нагнувши се над њу, ватрени Император — Спази у њеним великим очима попрсканим златним звездицама — Читаво широко море по коме су бежале галије.

[2] Et tandis que l'essaim brillant des Cavaliers
Traîne la pourpre et l'or par les blancs escaliers
Joyeusement baignés d'une lumière bleue;

Indolente et superbe, une Dame, à l'écart,
Se tournant à demi dans un flot de brocart,
Sourit au négrillon qui lui porte la queue

за спас своје душе реже у злату путир; — опис димишћијисаних мачева, миниатура̂ на велину, слика̂ на емаљу; описи путовања оних „конквистадора“ шеснаестога века, од којих он води своје порекло, на њиховим галијама, по тропским морима, или по новој голој обали неке нове земље, на којој су дизали нове градове; — или описи њихових грбова, на којима су остајали извајани или ишарани њихови успеси, њихове успомене — и пошто су време и море сравнили са земљом оно што су они подигли: —

> Et seule, à ton cimier brille, o Conquistador,
> Une Ville d'argent qu'ombrage un palmier d'or...[1]

— слике Мисира, успавана на подневном сунцу, или будна при мекој светлости месечевој, — или слика чамца на Нилу, с голим црним веслачима, који воде везана роба, а остраг, —

> A l'arrière, joyeux et l'insulte à la bouche,
> Grattant l'aigre guzla qui rhythme un air farouche,
> Se penchait un Arnaute à l'oeil féroce et vil...[2]

— затим опис цвета алое, — опис самураја, и мерџана у мору, које знамо, — описи бретонског мора, у свима бојама и преливима, — заласци сунца на мору, сјајни, величанствени, румени, златни, пурпурни, бакарни, — и тако даље.

Свуда, дакле, као што се види, слика, опис; и кад има радње, мисли, или осећања, они су ту да оживе и објасне слику; али слика остаје главно.

(Свршиће се).

Богдан Поповић.

---

[1] И једино још на твом грбу сија, о Конквистадоре, — Једна сребрна варош у хладу једне златне палме.

[2] Остраг, весео и с обесном речју на уснама, — Гудећи уз гусле, које шкрипе, неку дивљу песму, — Седео је Арнаутин погледа свирепа и подла.

БРОЈ СРБА И ХРВАТА.

Последње опште прегледе о броју Срба и Хрвата имамо од руског професора Флоринског[1] (1906 године) и од чешког професора Нидерла[2] (1909 године).

Флорински узима за основицу ранија Нидерлова срачунавања о броју Срба и Хрвата крајем 1900 године[3] Он им додаје неке новије податке и помоћу средњег броја за годишњи прираштај Срба и Хрвата уопште (1,6%) израчунава бројно стање њихово на крају 1906 године. Ова статистика Флоринскога разликује се од Нидерлове још и тиме, што Флорински урачунава у Србе у Турској не само оне које је Нидерле урачунао (то јест Србе скадарског вилајета и од Срба у косовском вилајету све осим оних у тетовској, скопској и кратовској кази) него и Србе у тетовској, скопској и кратовској кази. По рачуну Флоринскога било је крајем 1906 године Срба и Хрвата укупно 9.135.000

Ова статистика Флоринскога има доста својих недостатака. Међу најглавнијим недостацима један је што он срачунава бројеве и сувише сумарно помоћу једног општег коефицијента, 1,6%, који без сумње није тачан,

1 Проф. Т. Д. Флоринскій: „Славянское племя". Кіевъ. 1907. Стр. 91—93.

2 Л. Нидерле: „Обозрѣніе современнаго славянства". Санктпетербургъ. 1909. (Энциклопедія славянской филологіи. Выпускъ 2). Стр. 116—124.

3 L. Niederle: „Kolik bylo Slovanů koncem roku 1900." V Praze. 1903.

јер средњи годишњи прираштај за оне српске и хрватске земље, за које нам је он познат, (а за неке српске земље — за Црну Гору и за оне под Турском — није нам ни познат) износи само 1,2%. То ће се јасно видети из података о средњим годишњим прираштајима, које ћемо даље навести. — Други недостатак је код Флоринскога, што се он свуда ослања само на званичне статистике, не водећи рачуна о приватним податцима. А познато је, да у српским и хрватским земљама под Аустро-Угарском и под Турском званична статистика нешто хотимично, а нешто нехотично, из неразумевања наших националних односа, редовно показује мањи број Срба и Хрвата него што је у ствари. — Даље, врло велику погрешку има статистика Флоринскога за број Срба у скадарском вилајету, који код њега износи 109.600, а који је куд и камо мањи. — Најзад, имамо права замерити Флоринском, што његова статистика нимало не узима у обзир оправдане претензије српске на део Словена и јужно од косовског вилајета, дакле у битољском и солунском вилајету.

Нидерле је много брижљивије од Флоринског израдио свој нови бројни преглед Срба и Хрвата. Он води рачуна о свима приликама и узима у обзир и приватна срачунавања (црквених власти или појединих људи), којима на више места исправља или замењује несумњиво погрешну званичну статистику. Али се Нидерле зауставља на 1900 години, јер за велику већину српских и хрватских земаља статистички и други податци у погледу на вероисповести и народности допиру само до те године. По рачуну Нидерлову имало је 1900 године укупно на свету Срба и Хрвата 8,532.442.

Пошто је Нидерлу измакао мало који од знатнијих статистичких података из времена, за које он врши срачунавања (1900 године), можемо његову ваљану статистику највећим делом и примити. Али неколико бројева у њој ваља исправити на основи новијих, поузданијих бројних података за Србе, а осим тога Нидерлова ста-

тистика има и да се допуни. Јер на жалост и она има један недостатак исте врсте, који има и статистика Флоринског: Нидерле узима у српске крајеве под Турском само новопазарску област, Косово, Метохију и скопљанску епархију, а све даље на југу прибраја Бугарима. Ми се у овом погледу не можемо сложити с уваженим професором, а разлоге за то навешћемо даље, у одељку о Србима у Турској.

Не може нас дакле потпуно задовољити ниједан од наведених бројних прегледа за Србе и Хрвате. Осим тога Нидерлова статистика вреди само за 1900 годину, а од тога нас времена раздваја већ поприличан период од десет година. Зато сам предузео, да у овом чланку с обзиром на све новије податке, од којих неке имамо у литератури а неке сам ја са̑м добавио, примакнем ту статистику и за коју годину ближе, бар до 1905 године.

За неке српске крајеве већ знамо број Срба у 1905 години. А за већину српских и хрватских земаља знамо по тачним израчунавањима колики је годишњи прираштај Срба и Хрвата, те се може израчунати и колики је био 1905 године њихов приближан број. Ова израчунавања ће без сумње само мало одступати од правих бројева за Србе и Хрвате у 1905 години, јер прилике у српским и хрватским земљама од 1895 до 1905 године (то су године последњих пописа) нису се нигде толико измениле, да би то имало каквог јачег утицаја на промене у прираштају становништва. Најтеже је било, као што ће се даље видети, доћи до поузданијих бројева за Србе у оним земљама, за које нам је годишњи прираштај непознат, а то су српске земље у Турској и Црна Гора.

Срби у Србији. Према статистичким податцима од пописа из 1900 године[1] у Србији је те године било Срба 2,298 551. То су готово све Срби православне вере, јер

[1] Види „Годишњак“ српске државне статистике за 1906 год. (XI књига. У Београду, 1908).

је у Србији сасвим незнатан број Срба и Хрвата католичке вере и Срба мухамеданаца. Православни Срби су чинили 92,20% од свеколиког становништва у Србији.

У времену од 1900 до 1905 године био је општи годишњи приращтај у Србији 1,571% или у округлом броју 1,57%, те је према томе на крају 1905 године могло имати у Србији на *2.480.000 Срба*, с врло незнатним изузетком све православних.

Срби под Турском (у Старој Србији у и Маћедонији). — Познато је, колико су различна мишљења о појмовима: „Стара Србија“ и „Маћедонија“. Да бисмо избегли незгоде, које за собом повлачи употреба тих имена, држаћемо се једино административне поделе оних земаља под Турском, у којима живе Срби.

1. *Косовски вилајет.* За број Срба у овом вилајету имамо најновије и несумњиво за сад најбоље податке у Иванићевој књизи „Маћедонија и Маћедонци“.[1] Иванић наводи службене податке из архиве рашко-призренске митрополије, по којима је у тој митрополији 1900 године имало око 30.000 српских домова са 240.000 душа; у скопској епархији било је по њему (вероватно опет према службеним податцима?) те године 10.082 српска патријаршиска дома са 80.656 душа; у велешкој кази такође 1900 године имало је 1638 српских патријаршиских домова са 13.000 душа. Укупно, дакле, имало је 1900 године у косовском вилајету 333 656 православних Срба патријаршиста.[2]

[1] Иван Иванић: „Маћедонија и Маћедонци“, I књ., стр. 301—305.

[2] Егзархисте у косовском вилајету, ма да је један део од њих по својим етничким особинама неоспорно српске народности, нисам могао за сад урачунавати у наведени број. Разлог је томе, што се не зна, колико има таквих егзархиста, који су српских етничких особина. Иванић наводи у косовском вилајету 168.000 душа егзархиста и све их убраја у Србе. Али ће међу њима бити и таквих (особито у близини Бугарске), који су јаким утицајем бугарске пропаганде и школе и услед близине бугарске државе већ у велико постали Бугари.

Томе треба додати на 200.000 мухамеданских Срба и 10.000 католичких Срба — такође по Иванићу.[1] Али нам он не каже, на коју годину се односе ови податци. Чини нам се највероватније, да се и ти бројеви имају узети за 1900 годину, јер се на ту годину односе и сви остали бројеви, које исти писац наводи за овај вилајет.

Према томе би 1900 године у косовском вилајету имало укупно 543.656 Срба (патријаршиста, мухамеданаца и католика).

Ако бисмо сад хтели да одредимо, колико је тај број нарастао до краја 1905 године, требало би да нам је познат средњи годишњи прираштај код тамошњег српског становништва. Али о таквим податцима за ма које становништво у турској царевини не може бити ни говора, јер их не израчунава ни турска државна статистика (нарочито не по народностима) ни црквене власти — Налазимо, да је једини начин, којим се можемо овде донекле помоћи, ако за српско хришћанско становништво у косовском вилајету узмемо онај средњи годишњи прираштај, који вреди за Србе у Србији, а за тамошње мухамеданске Србе исти годишњи прираштај, који је нађен за мухамеданске Србе у Босни и Херцеговини. Срби хришћани у западној половини косовског вилајета истих су етничких особина и живе готово истим начином живота као и Срби југо-западне Србије, а опет они у источној половини косовског вилајета слажу се у том погледу са Србима јужне Србије. Мухамедански пак Срби косовског вилајета живе заиста животом, који се не разликује од онога у мухамеданских Босанаца и Херцеговаца. Услед тога међу тим деловима српског народа неће бити никакве или готово никакве разлике ни у плодности.

Средњи годишњи прираштај код Срба у Србији износи, као што смо видели, 1,57%, а код мухамеданаца

[1] На поменутом месту.

у Босни и Херцеговини[1] он је 1,14%. Према томе је 1905 године могло имати у косовском вилајету на 370.600 православних и католичких Срба и на 211.400 Срба мухамеданаца. Али број хришћанских Срба треба повећати бар за једно десетак хиљада због тога што је од 1900 године на овамо пришао Србима патријаршистима знатан број егзархијских домова у паланачкој, кумановској, кратовској и кочанској кази.[2] А треба још повећати и број мухамеданских Срба опет за приближно толико исто, јер се за то време уселило у косовски вилајет много мухамеданаца из Босне и Херцеговине,[3] који су се наравно по своме досељењу још и множили. И тако излази, да је у округлим, али доста приближним бројевима у косовском вилајету 1905 године било на *380.000* хришћанских Срба (од којих су око 12.000 католици, а остало православни) и око *220.000* мухамеданских Срба — укупно на *600.000*.

2. *Битољски вилајет.* Податци о броју Словена у овом вилајету јако се размимоилазе. Ми ћемо овде узети у обзир само најновије и најпоузданије.

По турској статистици било је 1896 године у битољском вилајету 225.235 патријаршиста у опште,[4] т.ј. православних Срба, Цинцара, Грка и Арбанаса под патријаршијом. Тај је број без сумње мањи од стварног броја. јер је већ поуздано утврђено, да турске статистике редовно смањују број хришћана у корист муслимана. Али ни из тога броја не можемо изнаћи, колико би долазило на Србе, јер не знамо колико чине остале три народности. У томе нам не могу помоћи ни друге, приватне статистике, јер се у податцима за те народности међу собом јако разликују. Примера ради да наведемо само

[1] „Главни резултати пописа у Босни и Херцеговини 1895 год.“ (Сарајево, 1896). Стр. LXVII.

[2] Иван Ивачић: „Маћедонија и Маћедонци“, I књ., стр. 303.

[3] Види о том даље, где се говори о исељеницима из Босне и Херцеговине.

[4] Иванић: „Маћедонија...“, II књ., стр. 33.

ово. Док је по К'нчову[1] већ 1900 године у битољском вилајету имало 56.908 патријаршиских Грка, дотле их по „Македонском Прѣгледу“[2] још 1905 године нема више од 42.830, по Пајкеру[3] пак има их само 13.000, а по Иванићу[6] Грка у битољском вилајету уопште и нема, него има само Гркомана (Срба и Цинцара грчке странке). И како је са податцима за Грке, тако је и с онима за Цинцаре и Арбанасе Као несумњиво можемо узети само то, да је од наведеног броја за патријаршисте *велика већина Срба*, јер све именоване приватне статистике показују за остале народности само мале бројеве.

Побијајући наведени непоуздани број турске статистике Иванић узима поузданије податке страних консулата и црквених власти,[4] и по тим податцима — јамачно опет за 1896 годину (тако се чини по целом његовом излагању) — износио је број Срба патријаршиста у овом вилајету 140.816, а егзархиста (које Иванић рачуна такође као Србе) је било 186.224 — дакле укупно хришћанских Словена 327.040.

Немамо до сада ниједне статистике, у којој би били овако као код Иванића изнети посебни бројеви за Словене патријаршисте и егзархисте, а којој бисмо уједно могли толико веровати. Да се пак доиста може веровати у довољну тачност Иванићевих бројева, навешћемо један, уједно најпоузданији доказ: укупни број који Иванић наводи за хришћанске Словене битољског вилајета, 327.040, готово је истоветан са бројем, који налазимо у најпоузданијој бугарској статистици из истог времена (с краја 19. века), у К'нчовљевој књизи,[5] а тај је број: 333.856.

[1] Василъ Кѫнчовъ: „Македония“. (София, 1900). Стр. 283.

[2] „Македонски Прѣгледъ“ за 1905, бр. 1. — Dr. K. Peucker: „Statistische Angaben. Die Völker Macedoniens u. Altserbiens“. (Обоје по таблици уз књигу д-ра Ј. Цвијића: „Проматрања о етнографији македонских Словена“).

[3] „Маћедонија“ II, стр. 33 и 35.

[4] „Маћедонија...“, II, стр. 33 и 35.

[5] „Македония“, стр. 283.

Према свему наведеноме смемо узети, да је 1896 године у битољском вилајету имало 140.816 Срба патријаршиста. Да бисмо с колико толико приближности довели тај број до 1905 године, имамо само једно помоћно средство, а то је: да и овде, као и за косовски вилајет, применимо средњи годишњи прираштај за Србе у Србији (1,57%). И онда излази (кад се још донекле узме у обзир и стално исељавање из тих крајева), да је 1905 године у битољском вилајету могло имати *око 160.000* Срба патријаршиста.

У битољском вилајету има и приличан број *мухамеданских Словена* — по К'нчову 36.069. Ти мухамеданци или део од њих имају се такође рачунати у Србе. Али нам код мухамеданских Словена недостаје онакво мерило, какво имамо код хришћанских Словена у подели на патријаршисте и егзархисте, и зато ћемо се за сад помоћи на тај начин, што ћемо половину од њих, 18.035, рачунати у Србе. Ако и на ове мухамеданце применимо годишњи прираштај босанских мухамеданских Срба 1,14%), онда ће се од 1900 до 1905 године њихов број попети приближно на *19.000.*

3. *Солунски вилајет.* За овај вилајет немамо ниједног непосредног податка о броју Срба патријаршиста. Али не само то, него се и разни податци о броју тамошњих хришћана и Словена међу собом јако разликују, тако да је поређење међу њима у много прилика готово сасвим немогућно. У солунском вилајету се највише укрштају разни интереси балканских народа, те се приватне статистике и процене за његово становништво највише и подешавају према тим интересима. А турска државна статистика не даје готово никаква ослонца, јер је и нетачна и дели становништво само по верама.

Навешћемо овде податке о хришћанима и о Словенима у солунском вилајету из три најглавније од новијих статистика, да би се видело, како стоје једна према другој. — Тако је по Николаидесу[1] 1899 године било

[1] Dr. Cleanthes Nikolaïdes: „Macedonien". Berlin, 1899. Стр. 27 и 28.

тамо: 402.088 Грка, 203.301 Бугарин (егзархисти), 17.494 Цинцара и 1.670 хришћанских Цигана, а број свеколиког становништва у солунском вилајету износио је 1,124.664 — По К'нчову[1] је 1900 године имало: 454.180 хришћанских Словена (које он све зове „Бугарима"), 153.821 хришћанских Грка, 28.949 Цинцара и 61 хришћански Арбанас, а број свеколиког становништва износи 1,164.539. — По статистици Хилми-паше, јамачно за 1907 годину,[2] било је „православних патријаршиста" (Срба и Грка) 289.680; „куцовлашких патријаршиста" (Цинцара) 193.444; „православних егзархиста" (Бугара) 220.366 и разних других хришћанских секти (католика, унијата итд.) 69.277, а свега становништва 1,307.830

Поређењем ових статистика запажамо, да се оне врло добро слажу у бројевима за целокупно становни, штво солунског вилајета.[3] А то је доказ, да је њихово знатно међусобно разликовање у појединостима резултат хотимичних и нехотичних грешака. Даље за нас највише вреди, што се Николаидесов и Хилми-пашин број за егзархисте (Бугаре) готово сасвим подударају: код првог 203.301 а код другог (осам година доцније) 220.366. Ово нам може помоћи, да изнађемо и број патријаршиста. Код К'нчова имамо до сад најтачнији број хришћанских Словена, и патријаршиста и егзархиста, у солунском вилајету (454 180), и ако од тога броја одузмемо Николаидесов број егзархиста (пошто је он временом најближи томе податку), добићемо као број за патријаршиске Словене или Србе крајем XIX века: (454.180 — 203.301 =) 250.879 или округло 251.000.

Ако хоћемо овај број да доведемо до краја 1905 године, узећемо и за Србе солунског вилајета да им је годишњи прираштај онакав као код Срба у Србији

[1] „Македония", стр. 282.

[2] Види Ив. Иванића: „Маћедонија..." II, 32.

[3] И број који Иванић наводи као тачан, 1,219.447. сасвим добро одговара тим податцима.

(1,57%), и тако ћемо у њему добити за 1905 годину *око 270.000* Срба патријаршиста.[1]

У солунском вилајету има много већи број мухамеданских Словена него у битољском. По К'нчову било их је 1900 године: 97.620. Из истих разлога учинићемо и овде као и код битољског вилајета: рачунаћемо половину тих мухамеданских Словена, 48.810, у Србе, и кад ту половину још повећамо на исти начин као и тамо (за 1,14% годишњег прираштаја), изићи ће, да је 1905 године у солунском вилајету било *око 52.000* мухамеданских Срба.

4. *Јањински вилајет.* О Србима патријаршистима у овом вилајету имамо једини употребљив податак код Иванића. Он каже (1906 год.): „У јањинском вилајету (Епир) има неколико незнатних села српских, која су очувала свој језик, а припадају патријаршији. Но таких је највише 1000 домова“.[2] — Пошто се за тамошње Словене обично рачуна по 6—7 душа на дом,[3] можемо узети, да је у овом вилајету 1905 године било највише *до 6000* Срба патријаршиста.

Као што се из овога напред види, ја сам у битољском, солунском и јањинском вилајету рачунао као Србе

[1] Овај број је мањи него што би изашло по тврђењима Ив. Иванића: да су од укупног броја хришћана у солунском вилајету половина Срби патријаршисте, и да од хришћанских Словена у солунском санџаку Срби патријаршисте чине 50% а у сереском и у драмском санџаку по 75%. Укупан број хришћана у солунском вилајету износи по К'нчову 637.011 и половина од тога је 318.505, а кад се према К'нчовљевим подацима узме број патријаршиста по сразмери, коју за поменута три санџака солунског вилајета одређује Иванић, излази 296.647. Још много већи бројеви би изишли, кад бисмо Иванићеву сразмеру применили на Хилми-пашине податке, јер је број хришћана у солунском вилајету по Хилми-пашиној статистици 772.767. — Ја се нисам могао ослонити на Иванићева тврђења, јер су она и сувише сумарна.

[2] „Маћедонија...“, I, 308.

[3] Види нпр. у К'нчова „Макед.“, стр. 137.

тамошње патријаршиске Словене (и уз њих део мухамеданаца). Овоме је потребно објашњења.

Пре свега: *то је једини начин, да се бар донекле бројно изразе српска права* на део Словена у поменутим вилајетима. Познато је, да сви путници испитивачи истичу и све статистике показују (нека више нека мање), да у тим вилајетима има велики број Словена, који не признају бугарску егзархију и који се не осећају Бугарима. Врло велики део тих Словена осећа се Србима, било из раније било утицајем српске пропаганде, а нема сумње, да може даљим српским утицајем прићи Србима и остатак тих патријаршиских Словена. Као што бива свуда у спорним областима двају суседних а врло блиских народа, тако је и у битољском и солунском вилајету словенско становништво колебљивих националних осећања, и његова народна свест има да се утврди културним утицајима с једне стране српским а с друге стране бугарским.

Ово су наравно само спољашњи, више политички, разлози за оправдање наше статистике, и њима се с правом може учинити озбиљна замерка: да међу патријаршиским Словенима има доста таквих, који по својим етничким особинама стоје најближе Бугарима, као што и међу егзархистима има опет много њих са претежним српским етничким обележјем. Заиста је тако, и ја поново наглашавам, да сам свеколике патријаршисте узео као Србе само за ову прилику, по невољи, да бисмо имали колико толико бројну представу *о значају* српских претензија.

Иначе се ја зацело не мислим позивати само на поменуте политичке разлоге, да бих оправдао, што сам овако поступио, јер ти разлози нису били главни узрок овоме поступку. Главни је узрок сасвим друкчији, много дубљи: он је научни. Етнолошка поређења, која сам до сад чинио радећи своја предавања (о Јужним Словенима) на Универзитету, дају резултате, који изненађују. Показало се, да међу битољским и солунским Словенима има

делова, који по својим етничким особинама стоје необично блиско Србима, а особито — што је и сасвим природно — Србима косовско-призренске и горњо-вардарске (скопско-тетовске) групе. И то вреди не само за њихову духовну и делом материјалну културу него и за душевне, па шта више и за телесне особине.[1] Ово последње не треба потцењивати. Баш зато што би се то могло десити, ја ћу ради боље оцене о вредности телесних знакова да поменем овде само два податка. И сами бугарски писци истичу, да је међу битољско солунским Словенима много знатнија брахицефалија него међу Бугарима[2] и да су код тих Словена, особито у њиховим западним деловима, многобројни јадрански типови.[3] А

[1] Сваки непристрасни испитивач признаће, да је било погрешно, што се до сад у оцењивању ближе или даље сродности ових Словена са Србима односно са Бугарима узимао као готово једино пресудно мерило: њихов говор. Та *само једна етничка особина* разуме се да не може бити довољан критеријум, кад су у питању овако блиско сродне етничке групе, међу којима постоје још и велике мешавине и прелази. Ту треба узети у оцену *скуп свију етничких знакова*, па брижљивим поређењем пресуђивати, јер само *сви они заједно* представљају оно што неку народну групу чини засебном целином.

Да је ово утврђивање етничких сродности веома тежак посао, то је јасно по себи. А куд и камо је тежи тај посао, кад имамо пред собом онакву етнолошку грађу, какву дају досадашњи бугарски и српски извори, грађу која великом већином не одговара научним захтевима и која је много пута сумњива... Само врло пажљивим истраживањем и поређењем може стручњак изнаћи у тој грађи по које драгоцено зрнце. Очекивати је, да ће се кадгод приступити правом научном и потпуно непристрасном етнолошком проучавању битољских и солунских Словена.

[2] *Dr. S. Wateff* (de Sofia): „Contribution a l'étude anthropologique des Bulgares". Стр. 452. — *M. J. Deniker*: „Les Bulgares et les Macédoniens. Note complémentaire à la communication du Dr. Wateff". Стр. 462 и 463. — И Ватев и Деникер на основи Ватевљевих мерења, нарочито истичу ту брахицефалију, која је све већа, што се иде више на запад.

[3] К'нчов у својој „Македонији" (стр. 32) сасвим тачно описује тај тип и наглашава његово често јављање. Ово су тачно преведене

брахицефалијом се међу Јужним Словенима највише одликују Срби,[2] и јадранска раса, које међу правим Бугарима и нема,[3] напротив је *један од карактеристичних знакова за језгро српског народа.*[4]

(Наставиће се).

Д р. Јован Ердељановић.

К'нчовљеве речи: „Међу западно-македонским Бугарима чешће се срећу лица с отвореним, испупченим челом и шиљастом брадом, са шиљастим, често грбавим носом, с танким, подужим брковима, малим и тамним, живим очима, тамном кожом и косом". Заборавио је рећи, да су људи тога типа редовно и високог или повисоког раста. Ватев у својој мало пре поменутој књизи („Contribution...", стр. 457) нарочито напомиње, да ће „македонски" Словени бити нешто вишег раста него прави Бугари.

[2] Због тога и Деникер (у мало час наведеном чланку „Les Bulgares...", стр. 462), истичући знатну брахицефалију код Словена у западним деловима битољског и солунског вилајета и тражећи јој узрока помишља и на мешавину са Србима (он узима као Србе Словене даље на северу од т. зв. „Македоније" бугарских писаца).

[3] Види за то: J. Deniker „Les races et les peuples de la terre (Paris, 1900). Стр. 390—392.

[4] Јадранска раса није, као што би се по имену чинило, распрострањена само по јадранској области, него је има и у средњој и у западној Европи (у Алпима и у Француској) и још, што је за нас нарочито знатно, код свих словенских народа који станују у Карпатима или се на њих наслањају: код Малоруса, код Пољака и код Чеха, а има је још и код Словенаца. (в. J. Deniker: „Les races...". стр, 391, 392).

СТАРИ БЕОГРАД.

ПОСТАНАК И РАЗВИТАК СРПСКЕ ВАРОШИ И КУЛТУРЕ И ДРУШТВЕНЕ ПРИЛИКЕ У ЊЕМУ.

(1820—1856)

I.

Модерне вароши немају зидове и шанчеве као што су их имали вароши још на почетку прошлога века. Зато је наша млађа генерација навикла да говори и о Београду само као о вароши, докле се тврђава или град сматра као неки засебни део вароши, као нешто што управо и не спада у варош.

Некада је то било другојачије. Београдски град и београдска варош били су свагда нераздвојни. Чак и римски Кастел Singidunum имао је своју цивилну варош. Град и варош били су једно те исто. Још у доба, кад су Београдом владали Византинци и Мађари, знало се за варош и за тврђаву, који су подједнако били опасани зидом и шанцом.

Деспот Стеван Лазаревић утврдио је и варош и град. а у доба кад је Београд био под мађарским краљевима, од деспотове смрти све до освојења тврђаве под султаном Сулејманом 1521, варош је била у доњем граду.

Турска владавина изменила је из основа физиономију наше данашње престонице. Изван тврђаве и око ње од Саве па до Дунава беше се развила нова варош, али су зато ипак и град и нова варош остали једна целина. И град и варош били су опасани зидовима и шанчевима. Све што је било у њима звало се Београд; све

што је било ван зидова и шанчева, била су само предграђа, махале и села.

Тако је то било под Турцима, па је тако остало и кад су хришћанске војске држале Београд.

Принц Јевђеније стегао је Београд још јаче и опасао га панциром од бедема, бастиона и капија, којима се траг још и данас познаје.

Београд је тада био град са два одељења и са два утврђења. Кад се к томе дода и стара циркумвалациона и контравалациона линија, коју је народ после Лаудонових ратова назвао Лаудоновим шанцем, а чији се остатци још и сада виде са обе стране смедеревског друма, онда се слободно може казати, да је Београд у то доба имао трострука утврђења.

Ова јака варошка утврђења, која су окружавала варош од Савске или Шабачке капије на Сави до Вишњичке или Темишварске капије на Дунаву, порушена су 1739 и 1740 године од ћесарске војске, која их је и саградила, јер је тако гласила једна одредба Београдског Мира, који је закључен 1739 године између цара Карла VI и Порте, а после којега је царска војска напустила Београд и Србију.

Бастиони и бедеми око вароши, сграђени од цигље и тврдог камена, по систему тада чувеног фортификатора маршала Вобана, разваљивани су барутом. Ни камен на камену није остао. За неколико месеци нестаде утврђења која су годинама грађена и прогутала милионе. Само је остала тврђава — наш данашњи град — а остале су, сасвим случајно, и капије, међу којима је највећа и најсолиднија била Стамбол-капија, коју старији Београђани још памте. Тамо, где су некада били бедеми и бастиони, остадоше брежуљци и насипи, а испод њих зјапиле су јаруге и рупе, које су пређе служиле као шанчеви, те у које се сливала вода са свих страна и стварала баре и ритине, које су још пре педесет година Београду давале на тим местима изглед једне неуређене и забачене вароши.

Заузевши Београд, Турци су насипе и шанчеве где

где поправљали, снабдели их палисадама, те тако створили нову одбранбену лцнију, која је, као и пређашње, опасивала варош од једнога краја на други.

Ова нова турска утврђена линија, која је постала од остатака старих аустријских утврђења, пружала се од Сава-капије, више данашње Царинарнице, па преко Варош-капије и Стамбол-капије до Видин-капије на уласку данашње Душанове улице, и даље до дунавске обале. Ова линија се звала шанац. И народ и Турци сматрали су Београд као утврђену варош, као варош у шанцу.

Изван шанца на Сави биле су још за време Лаудоновог рата такозване „каване“ на Лиману и испод данашњег Зеленог Венца, као и испод данашње Абаџијске Чаршије и око вазнесенске цркве, где је за време ћесареваца од 1717—1739 била српска варош, живели су Цигани, а испред Батал-џамије, на смедеревском друму, између Марковог гробља и Источног Врачара, становао је сиромашнији српски живаљ, коме није било места у вароши. Ово мало српско подграђе звало се Махала Сава или Сава-Мала и имало је црквицу св. Софију.

Кад је Лаудон за време опсаде Београда разрушио ову малу, која је сметала његовим операцијама, простор испред вароши остао је чист.

А кад је Карађорђе 1806 опсађивао Београд, на овој чистини изван шанца, само је било неколико кућерака и колиба на Сави и у Палилули, а на самом улазу у варош испред Таш-мајдана стајала је Батал-џамија, а одмах до ње с леве стране, ту где је данас Краљев Двор, велика двоспратна кућерина, која је некада ћесаревцима служила као војна болница, а доцније Турцима као магацин.[1]

Ето такав је изгледао Београд кад је 1806 постао српска варош и кад је београдску тврђаву држала српска војска.

[1] Срета Л. Поповић каже у својим успоменама, да му је отац, чувени писар Лаза, о овом великом здању често говорио.

Пошто су Срби заузели варош, они су се сасвим природно наместили у крају, који је за време Турака био најживљи. Главари становаху у највећим и најудобнијим турским кућама. Турске куће и турски плацеви продавали су се будзашто. Онда је на Дунаву, испод Јалије, био навоз за прелазак преко Дунава; главна чаршија била је од Дорћола па горе до Зерека. „Правителствујушчи Совјет“, Доситејева школа и куће Карађорђа и осталих првих српских старешина, биле су све на оном простору, који се пружа од данашње Кнез-Михаилове улице па до Душанове улице, између шанца и Калимегдана.[1]

Турци, заузевши Београд године 1813, продужили су живети и намештати се онако, како је у Београду било пре за њиховога доба. И кад је Кнез Милош, после Другога Устанка 1815, почео управљати српским народом у београдском пашалуку, онда се и у Београду поче јављати нов живот, те се поче дизати и онај крај вароши у коме је дотле било само где-где хришћанских кућа.

Не могавши заузети оно што је било некада њихово на Дорћолу за Карађорђево доба, Срби су се груписали око своје цркве и митрополије и око Варош-капије. Живећи на гребену, измешани с Турцима, они су се почели насељавати и градити куће изван шанца, и Варош-капије у Савском крају, и тако је мало по мало постајала варош на западном крају. Око цркве било је зграда, које су припадале: неке српској митрополији и цркви; неке цариградској патријаршији, а неке, као што се види из једнога писма Кнеза Милоша београдском магистрату, и цркви Синајској на истоку.[2]

Стара саборна црква, чији се темељи налазе у темељима садашње саборне цркве, стајала је ту из доба ћесареваца под Јевђенијем.[3] Она је тада зидана на истом

[1] М. Ђ. Милићевић: Из својих успомена, 1895.

[2] Милићевић.

[3] Ср. Л. Поповић: Путовања по Новој Србији, 1876.

месту и имала је велико кубе. Храм цркве био је као и данас: св. Аранђео Михаило. Пре ње се помиње још старија црква, посвећена истоме свецу. Митрополит Мојсеј Петровић († 1730), сахрањен је у старој српској цркви, а исто тако и митрополит Вићентије Јовановић († 1737), па су им кости доцније пренесене у Срем, и то онда кад је Београд 1739 предат Турцима и кад је силан српски свет, скупа с царском војском, напустио град и варош. Ова црква за време опсаде под Лаудоном много је страдала од топовских метака, па је затим по нужди оправљена, али без кубета. Била је дугачка и ниска, тврдо зидана, имала је леп иконостас са иконама просто израђеним, али богато позлаћеним и столове не само покрај зида, него и у средини цркве. При улазу у цркву код западних врата с леве стране био је гроб Доситеја Обрадовића с натписом, с десне стране гроб Петра Николајевића Чардаклије, који је као народни делегат 1804 године ишао у Петроград,[1] а при крају цркве гроб чувеног Ђорђа Поповића Ћелеша, Милошевог драгомана и секретара, кога је босански спахија, Арнаутин, Дервиш Бешанић 1825 године убио у сред кнежева конака.

Преко пута од цркве, на месту, на ком је данас митрополија, био је господарски конак, повелика и лепо украшена кућа на два боја, у који је кнез Милош за време своје прве владе свраћао кадгод би долазио из Крагујевца или Пожаревца у Београд, и у којој је 1 јула 1839 потписао оставку у корист свога сина Милана и отишао у Влашку. Овај *конак* је порушен заједно са старом митрополијом, када је 1847 године зидана зграда у којој митрополит сад станује.

Одмах до господарског конака била је стара митрополија. Имала је два спрата као и кнежева кућа. На горњем спрату је седео митрополит, при земљи су становали калуђери и момци.

Ова зграда постојала је још из турскога доба после

[1] Умро 1808 године.

аустријске владавине од 1717—1738, јер пре ње, за време принца Јевђенија на том месту није било кућа, него је црква стајала у првом реду. Стара митрополија, она из аустријскога доба, коју је почео зидати београдско-карловачки митрополит Мојсеј Петровић, а зидање јој продужио митрополит Вићентије Јовановић, но која није довршена ни онда кад је у Београд дошао пећски патријарх Арсеније Јовановић Шакабента (1737), била је иза Саборне Цркве где је данас школа. Ову кућу, која је за оно доба била велика и лепо украшена, срушили су Турци.[1] По свој прилици да је баш у то доба грађена нова митрополија у турском стилу и да је отада служила грчким епископима као обиталиште. У њој је живео и први српски митрополит Мелентије до своје смрти.

У непосредној близини цркве, митрополије и конака била је и такозвана Народна Канцеларија, у којој су кнезови држали своје седнице и имали своје станове. Народна Канцеларија била је у оној старој кући до Богословије, у којој калуђери живе и у којој је 1833 године била смештена прва виша школа, којом је управљао Димитрије Исајловић. У истом реду кућâ био је доцније и Магистрат, који се бавио судским пословима.

Око овога центра, толико значајног у историји препорађаја наше државе, груписало се српско грађанство и сав остали грчки и цинцарски трговачки свет у Београду.

Варош-капија, кроз коју је водио пут ка гробљу, које је било тамо где је данас Космајска и Бранкова улица, па даље к Зеленом Венцу и Топчидеру, *Сава-капија*, која је водила к обали, где су биле кафане за босанске лађаре и бостанџије, и к Лиману, у који су пристајале савске дереглије, постадоше од једном најживљи саобраћајни објекти у новој српској вароши, која је нагло напредовала и која се развијала упркос свима сметњама, које су јој чињене куд и камо више од Турака варошана (ерлија) него и од самих пашâ и њихових војника.

[1] Види моје архивске студије на српском и немачком језику.

На путовима, који су водили у разним правцима из поменутих капија, почеле су се градити куће и куповати плацеви. Ове нове куће, пола источњачког, пола тада уобичајеног граничарско-варошког типа и укуса, низале су се једна за другом, формирајући нове улице, које су у главним потезима свој првобитни карактер задржале до данашњег дана.

Нова српска варош, која се није могла развијати ни у правцу северном због града и градског поља, ни у правцу источном због турске вароши, у којој су Турци имала своја велика имања, а следујући природном нагону, продрла је кроз Шанац, који је дотле опасивао и ограничавао Београд, тражећи себи одушке у западном правцу и у крају, који је дотле био ненасељен и пуст.

Никада дотле није било вароши на савској страни. И Мађари и Турци и Аустријанци знађаху само за дунавски крај. Пристанишке римске флоте није било на Сави, него на Дунаву. Византинци, кад говоре о Београду и вароши у њему, знају само за Дунавски Крај. У бојевима око Београда под Сибињаним Јанком највише је страдала варош на Дунаву. Кула Небојша, то најстарије знамење наше престонице још из доба Византинаца, била је у старо доба крајња тачка, до које је допирала варош, која је била на Дунаву. Деспот Стеван Лазаревић кад је утврђивао Београд и у њему за себе сазидао двор и нову цркву, није ни мислио за Савски Крај, него је изнова подигао варош на источној страни, на благом дунавском нагибу, тамо, где је она била од памтивека.

Први пут, дакле, одкад се зна за Београд, добила је савска обала значај, који дотле није имала. Први пут одкада се у историји зна за његова утврђења, поче се варош ширити изван шанца, те овај доби сасвим нову, дотле незапамћену физиономију. Ово су, несумњиво, два важна момента из прошлости наше престонице, јер управо од тада и почиње историја српске вароши у Београду.

(Наставиће се).

Тодор Стефановић Виловски.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

Милутин М. Ускоковић: Дошљаци. Роман. (Српска Књижевна Задруга, 128) Београд, 1910.

За последње две године српска књижевност добила је три добра романа: *Пауке* Ива Ћипика, *Нечисту крв* Борисава Станковића и, сада, *Дошљаке* Милутина Ускоковића. И то је доказ снаге целог млађег приповедачког нараштаја, и један успех наше данашње књижевности.

Г. Милутин Ускоковић је почео писањем утисака, цртица и песама у прози; он је био оно што Хрвати зову „цртичар". Две прве његове књиге *Под животом* и *Fragmenta vitae*, означавале су писца од талента коме само треба времена да се потпуно развије. У овом истом часопису, пре шест година, (1905, књ. XV), речено је поводом прве његове књиге: „Г. Ускоковић ће се, а пре а после, огледати на приповетци или интимном роману. С оном оштрином осећаја, јачином осећања и знатним способностима стила, он ће дати добра и трајна дела". И одиста, Г. Ускоковић, један од ретких писаца наших који су посао озбиљно узели и систематски радили, стално и правилно развијајући се, са успехом се огледао на новелу, и ево га сада, у природној еволуцији свога талента, са једним овећим, занимљивим и значајним романом.

Дошљаци су књига која ће се много читати, и о којој ће се свакако доста писати. Тај роман има известан двојствен карактер, и према томе имаће две врсте читалаца, као што се може посматрати са два разна гле-

дишта. Он је у исти мах с једне стране реалистички роман посматрања и социјалан роман проблема, а с друге стране сентиментална исповест са много елегичног лиризма.

У основу, у главној замисли, *Дошљаци* су роман са тезом. Карактеристично да сва три последња романа српска развијају извесне тезе. *Пауци* су црна слика сељачке пропасти и смео напад на патриотску и религиозну хипокризију; *Нечиста крв* има золински физиолошки проблем наслеђа: „дедови су грожђе јели, а унуцима зуби трну"; *Дошљаци* су роман о разорном утицају велике вароши на здраву и морално спокојну унутрашњост. Г. Ускоковић је са својим романом хтео да развије ту тезу, то каже главни епиграф на челу романа, то се понавља на неколико места у току причања, и једном пригодном беседом, готово са „наровоученијем", завршују се последње стране романа. Теза коју заступа Г. Ускоковић од прилике је она коју је заступао Морис Барес, у своме познатом роману *Les Déracinés* и у свим својим романима „националне енергије", и романсјер социолог Марсел Мјелвак у роману *La Vertu du Sol:* човек је биљка која се не сме пресађивати из својега краја и из своје средине; земља из које је човек никао даје човеку не само физички живот но и духовни правац и морално здравље. То је она тајанствена „врлина тла", о којој онако речито говори славни писац француског национализма, то је идеја оне проблематичне „народне мудрости" наше: „плети котац како ти и отац".

Зато што се дао ишчупати из тла у којем је никао зато што је отишао у *дошљаке*, Милош Кремић је претрпео морални бродолом, и, сатрвен душевно и са смрћу једне несрећне девојке на савести, он се вратио у родни крај, да на материним недрима лечи ране које му је живот задао, да распири ватру на домаћем огњишту, да „подупре плот" родитељске куће који се накривио. Он одлази из Београда са искуством старога Икара, да без правих крила не треба покушавати летети, и да је нај-

боље држати се низина̂ матере земље. Млад, свеж, чист, пун илузија, он је дошао у Београд, и ту отпочео бруталну борбу за опстанак, за леб и за славу, у оном „чопору крупних и ситних паса који се отимају око исте кости". Он је сишао на ту арену, и пошто се се гушао по прашини, победио је, победио као они стари гимнасти на античким свечаностима, који стижу на мету да под ловоровим венцом издану од умора. Најзад, он је дошао и до гласа и до положаја, али да у годинама када други тек отпочињу живот, дође до ове жалосне исповести: „ја немам више од двадесет и четири године, а чудим се што ми косе нису седе. Моје срце је постало једна велика крпа, искидана ветровима живота, испрљана сваковрсним додирима, изледела на великим кишама".

Дошљаци не би били роман са тезом када би се зауставили на једној личној констатацији: јунак романа, после своје катастрофе, има толико прибраности и снаге да заврши књижевном тирадом, да баци анатему на велику варош, и да свој случај прошири на цело поколење.

> „Кад би историчар наших нарави хтео да разуме највиши разлог наших огорчених борби, дивљих мржњи и опадања части, ако би тај историчар, велим, хтео да дохвати тајанствени кључ толиких срамних размена новца за савеснст и да сазна тешку загонетку која се крије у пропадању толиких карактера у нашем јавном животу, требало би да сиђе једнога дана на београдску станицу око четири сата после подне, кад долази воз из унутрашњости. Он би решио ту загонетку, кад би се загледао у физиономије, забринуте и одлучне у исти мах... физиономије оних људи што излазе из воза, вукући свој куфер: ти људи долазе у Београд са оним што имају да нађу оно што хоће. То су дошљаци, то су ја, то су ти, то је цео данашњи Београд, изузев неколико цинцарских и јеврејских кућа, то је цело наше поколење".

Теза врло занимљива и врло савремена! *Дошљаци* крећу једно важно питање нашега доба, питање моралне равнотеже и духовнога правца наших нараштаја. Извесно је, данас се у животу више не види јасно, и немир је завладао свима душама. Ми смо изишли из вековних колосека којима су наши стари тромо и спокојно ишли,

али ми не знамо нове стазе и када случајно набасамо на њих газимо несигурним ногама. Ми смо први нараштаји који раде главом, у једној новој раси где се главом никада није радило, и један наш човек данас сам за себе, својим личним напорима, мора да пређури онај дуги пут који су код старих раса низови нараштаја прелазили. Ми смо принуђени да чинимо огроман интелектуалан и нервни напор, да брутално кидамо са средином из које смо никли; ми нагло ничемо и преко ноћ бујамо као трава на сибирским ледикама, ми зрелимо брзо, и брзо венемо; ми у двадесетој години решавамо највећа морална и социјална питања, да у четрдесетој години постанемо млади старци; ми буктимо и сагоревамо, и нашом душом и нашим нервима искупљујемо душевну равнотежу нараштаја који ће после нас доћи. Наш душевни живот је ненормалан, и наше друштво је у пуној моралној кризи. Без владе над собом, у сталној борби са увек моћним нагонима који су нам од предака остали, и са тамним аспирацијама које су нам књиге оставиле, ми болујемо прилагођивање једне нове расе модерном животу. Отуда, код нас и онај „сумрак духова“, и атонија воље, и рад у наступима и душевна апатија, она хистеричност која обележава цео наш јавни живот, болесно самољубље без осећања личног достојанства, жеђ за уживањима без љубави и навика на рад.

То су констатације које се сваки дан чине, и Г. Ускоковић је видео то велико питање. Само, да ли га је видео са свију страна, и да ли је његова диагноза наше социјално-психичке бољке тачна? Пре свега, његова готово апокалипсистичка мржња према Београду, великој вароши која је представљена као Вавилон који гута људе! Београд није велика варош, и оно што је рђаво у њему то је што још није велика варош. И ако ко пати од кога, то модеран живот наш, које ипак оличава Београд, пати од оне дремљиве, чамотне унутрашњости наше, у чијим „трулима градовима“ и „устајалим барама“ чува се још сав вирус источњачког нерада, некултурне

дивљине, маловарошког лицемерство и ситничарства, ћивтинство ћепенка. И какав је идеал који предлаже Г. Ускоковић? Готово омладинско схватање мржње на културу и величање „српске културе“! Идеал би био остати као она паланачка девојка у лепој песми Г. Владимира Станимировића:

Гледам те румену, и здраву, и младу,
Стидљиву и чедну, у вечитом раду:
Девујеш и ћутиш, док те не ударду
У истој улици, у истоме граду.

То би на крају крајева, била нирванистичка срећа, унижење саме себе, умртљавање свега што је снажно и живо у човека, „жртвовати живот да би се живело“, како би рекао Гете. Г. Ускоковић, који је културан човек и модерэн дух, свакако не предлаже нам то?

Затим, Г. Ускоковић представља ствар тако да је његов јунак страдао што је излетео из свога гнезда, што је постао *дошљак*. Али у његовој трагедији дошљаштво није узрок, или како су наши стари естетичари говорили то није његова „трагична кривица“: то је споредан, готово случајан појав. Оно што се десило дошљаку Кремићу у Београду могло се десити и сваком другом Београђанину, шта више, и сваком човеку свију времена, свију народа и сталежа, на свима тачкама наше планете. Кремићева љубав се свршила трагично, али не због тога што је он био *дошљак*, но зато што је између њега и девојке коју је волео, био онај вечити неспоразум који постоји између човека и жене, неспоразум који траје од пећинских времена, па до данашњег дана, она „борба полова“ о којој говори једна модерна феминисткиња.

Начелно говорећи, теза *Дошљака* не може се одржати. Још мање, када се види како је изведена. У ствари, роман Г. Ускоковића има од тезе само наслов и неколико тирада, а садржина му је мање један социјалан појав и душевни биланс целога једнога нараштаја, а више љубавна трагедија једнога болешљиво осетљивог младића, несрећна љубав једног младог песника који је

поезију узео врло озбиљно, — у кратко једна од оних „криза младости“ о којима прича Г. Петар Одавић. Г. Ускоковић је у основу своме један сентименталац и елегијак, и његове прве књиге са свима оним карактеристичним, у исти мах и књишким и физиолошким песимизмом прве младости, носиле су црне корице, и његови први покушаји имали су наслов *Morituri* и *Requiem*. И ако је Г. Ускоковић загазио у живот, и ако се по струци бавио сувим економним студијама, ипак је поета код њега био јачи од социолога, лиричар од посматраоца, и место намераваног социјалног романа испала је велика елегична поема у прози.

Дошљаци нису оно што би се по наслову могло мислити. То је просто историја несрећне љубави песника Милана Кремића. И овој књизи место тога социолошкога наслова пре би приличио какав поетичан наслов, као што су *Проблематичне природе* Шпилхагена, или *Песник и свет* Крашевскога, или *Сањало* Милорада П. Шапчанина, или на пример: *Песникова љубав!* Цео роман је о Милошу Кремићу, и свуда, са сваке тачке и на сваком месту, види се његова личност, његово поетски претенциозно и литераторски сујетно Ја. Остали дошљаци, бледи и у сенци великог Дошљака, заузимају скромна места статиста и хора, долазе само зато да би песник имао више рељефа, да би се над њиховим безначајним личностима јаче истицала његова поетична фигура. Остали дошљаци, цео проблем дошљаштва, толико је заборављен и одгурнут на страну, да су *Дошљаци* један *еготичан* роман у пуном смислу те речи.

И тај тип Песника изгледа мало застарео, и та сабласт из новела Богобоја Атанацковића прилично зачуђава у нашем интелектуалном и трезвеном добу. Ми смо мислили да је и код нас легао у гроб романтичарски Поета, женијални, богодани песник, пали бог у људске низине, створење више врсте које хоће да буде другаче од осталих људи, и које смртни људи, нижа раса и прашина људска, не разумеју! *Поета* није мртав, и ето га

васкрсла у Милошу Кремићу, којем „замршене косе и меланхолични осмех на лицу“ одају божанско порекло. И песник је природно узео став као да се фотографише. Он не живи но игра улогу на трагично-комичној позорници живота. Он слуша себе како лепо и складно говори, и сам се опија својим бојадисаним речима и ритмичним реченицама. И тим горе по јадну девојку која је његово литераторско глумаштво и реторику узела озбиљно, и која је испод његових лепих речи тражила нешто више и трајније!

И како је такав јунак све и сва у књизи, природно је било да у њој има и старинске сентименталности и позоришних суза и крика. У роману је нешто одвише љубавних исповести. И нама мало досадан изгледа човек који неуморно прича како *жарко љуби* и стално излаже своје љубавне ране. Мало одвећ се отежа то „вече свенулих мимоза“, и све то неодољиво подсећа на какав стари чежњиви немачки валцер који нема краја и који удара на нерве. У тим сентименталним дугим, врло дугим, ексукрсима, писац подбацује, и то су најслабије стране ове иначе добре, врло добре књиге.

Јер, Г. Ускоковић је поред свега, првим својим покушајем на роману, успео, и дао један занимљив, књижеван и сугестиван роман.

То је београдски роман, који смо ми одавно очекивали. Ми смо имали толико покушаја да се београдски живот унесе у српску књижевност. На томе покушају скрхали су се писци као Јанко Веселиновић, у *Циганчету* и *Мору без приморја*, и Симо Матавуљ, у збирци *Из београдскога живота*, и у *Београдским причама*. У драми, тек у последње време, у *Нашим синовима* Г. Војислава Јовановића и у интересантном комаду Г. Бранислава Нушића *Иза божјих леђа* — ми имамо приказе, једностране и тамне, београдскога живота. Али, наши драматичари су нам сликали Београд дегенерисаних „великих породица“, или Београд света „на дну“. Ми смо

у њима дисали кужан ваздух сумњивих ноћних каваница или полицијских подрума, и нисмо знали шта нам је теже: или пасторалне сентименталности ранијих сеоских приповедача, често више фолклориста но правих писаца, или клиничке демонстрације и песимистичке бруталности београдских драматичара. Сити сеоских љубавника и великоварошкога талога, ми смо чекали писца који ће сликати људе као што смо ми, велику већину српских читалаца, који ће нам дати слику наше узнемирене савести и сложене модерне душе једног прелазнога нараштаја, са свима нашим полетима и клонулостима, са свом нашом вером и апатијом, са свим оним што је неопредељено, нескладно, противречно па и апсурдно у нама. Тај модеран писац београдског живота дочекан је у лицу Г. Ускоковића.

У том погледу *Дошљаци* долазе у добар час. Као што обично бива да прекрети у укусу читалаца претходе променама праваца у књижевности, тако је код нас цео свет осећао потребу реакције против сеоских пасторала и слика варошког „лумпен-пролетаријата“. Сеоске приповетке се више нису писале и све мање се су читале. И зато ће сада са радошћу бити примљен овај варошки роман Г. Ускоковића, ова слика једне модерне душе и смео покушај за решавање модерних проблема. Писац је узео да слика живот којим је сам живео, средину кроз коју је сам прошао, живот једног младог студента из доба око 1905 године, ђачку и новинарску средину Београда. Г. Ускови је са живим осећањем стварности насликао разне средине, и београдску редакцију, и онај „литерарни и политички свет што се креће између *Москве* и *Позоришне Кафане*“, и велику кафану, и улицу која у вече оживи, и она прашљива предграђа и мирне улице где још трава ниче из калдрме и кокоши спокојно кљуцају по прашини, сав онај суви, оскудни, готово степски пејзаж београдски. Нарочито је успела слика Ужица, и сав живот и спољни изглед те карактеристичне паланке описан је са толико живота и јачине, да иде не само у најбоље ствари које је Г.

Ускоковић написао, но и у најбоље слике наше књижевности. Ваља само поредити овај оживљени опис Ужица у *Дошљацима* или слику Врања у Борисава Становића са описима Шапца у варошким приповеткама Лазе Лазаревића, па одмерити сва преимућства наше младе приповедачке школе и сав напредак наше данашње књижевности.

Роман Г. Ускоковића садржи у себи много живота, и већина личности у њему је тако верно снимљена из живота, да већ сада постоје читави кључеви личности у роману. И сва та истина у поезији, сав тај реализам у овој књизи, сав тај продирни чар интимног, све нам долази тако познато, као један део нашега бића и живота, драго као све што је своје и рођено.

Поред тога, *Дошљаци* имају још врло књижевних особина. У нашој књижевности, где се тек у последње време почело обраћати пажње на стил и израду, једна овако смишљено компонована, вешто изведена и солидно справљена књига је права реткост. У погледу композиције то је најбољи роман који ми до данас имамо. Код Г. Ускоковића се види добра француска школа, у којој једино може се научити књижевном занату и добром писању. Међу нашим писцима Г. Ускоковић је један од оних ређих који су писмени и књижевни, и према којим наши писци још од пре двадесет и пет година изгледају као књижевни почетници. Поврх свега, Г. Ускоковић је овде још развио једну природну особину своју, која се опажала у његовим првим радовима, извесну „речитост срца“, лирски и топао тон, увек течан и књижеван.

Дошљаци су добар роман који ће се читати. Читаће га, због осећајности и обиља љубави, млад свет, младе девојке и врло млади људи, свет који воли сузе, и уздахе и повести љубавних страдања, и који чини највећи део читалаца, оних који непосредно осећају и који писца дочекују са откривеним душама. Али, поред те нај-

благодарније, а свакако и најсипатичније публике, *Дошљаци* ће бити цењени и код критичних и зрелих духова, због оне кондензације живота који их одликује, као занимљив прилог изучавању модерне душе српске, као један добро писан и књижеван роман, један сд најбољих романа које ми имамо, најбољи београдски роман који је до сада написан.

Јован Скерлић.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

Гостовање Госпођице Рене Парни у Београду.

После Бланше Тутен и Мадлене Доле, дошла нам је са француске позорнице Госпођица Рене Парни. Она је дошла са доста шума и хуке, са репутацијом да је најбоља ученица Саре Бернар и са мишљењем француске *дневне* позоришне критике да је једна од оних које имају „светога пламена уметности“ и позоришне крви; али, са својом Маргаритом Готје у *Госпођи с Камелијама*, Фани Армори у *Лудој Девојци* Анри Батаја, Кларом Жаден у *Другој Опасности* Мориса Донеја и Жаклином у *Госпођи Икс* А. Бисона, она нас није оставила потпуно у том утиску. Она је несумњиво солидна глумица другога реда у европском смислу те речи: она зна врло добро свој занат; она има добру школу; она има свој реалистички приказивачки стил који је код ње скоро систем и доктрина; она разуме писце и зна шта хоће; она зна кад, како и чиме што треба да се изрази, обележи и подвуче; она има добар образац за сва техничка приказивачка средства (јасно је, и више него то, да је то Сара Бернар); уме да се одмери у ситуацији, да је према тексту, не пребаци нити подбаци; уме да употреби сав бински апарат према томе колико јој затреба као помоћно срество; њена идеална средства: речи, мине и гестови, и ако су махом рађени по обрасцу и врло често су клишеи, носе обележје глумице која зна шта је што; она има у приличној мери моћ прерушивања (кад већ

није толико компликована да увек нађе у себи пишчеву личност и игра себе), моћ да се асимилише и прилагоди, моћ да врши извесну врсту ендосмозе између пишчеве и своје личности; њено основно држање и основни тон који да личности, у главном, увек је основан и добро спровођен кад ситуације нису ситуације са вишим емоцијама; објективација фигуре махом је тачна; она, најзад, има леп глас и изговор, лепу главу, лепе очи у глумачком смислу те речи, лепе у смислу мимско-пластичног изражавања, има изразит профил главе, и нешто тежак и несиметричан стас који је незгодан за ставове стаса; — али, — то „*али* увек девојци срећу губи“ — она нема праве инспирације, правога глумачког даха који се одмах осети, који вас одмах понесе и учини да заборавите да она соба у којој се одиграва догађај нема четвртог зида, да она глумица говори речи које јој шаптач диктује и да је све оно што је пред вама само привид, и ништа више. Свега тога она нема, и због свега тога Госпођица Рене Парни и није глумица кова од кога су кова су коване веће и велике глумице.

Већ сама њена Маргарита Готје то показује. Пре свега њена Маргарита Готје нема личног акцента. Она је, колико је то било могуће, сва у схватању Саре Бернар: то основно држање, то схватање појединих ситуација, та техника у даним моментима, тај стил. Она се чешља као Сара Бернар, она се на њен начин труди да креће и употреби позорницу (само мало теже и незграпније), има ту исту технику очију, те појединости у приказивању појединих ситуација и тај начин изговора и интонације. Једном речи, она је Сара Бернар без инспирације. То се најбоље види у највишим сценама Маргарите Готје, у којима Г-ђица Рене Парни прибегава реалистичком приказивању само стога што нема снаге и инспирације да их другачије схвати. Иначе, у другим и слабијим моментима, њена Маргарита је на висини врло добрих Маргаритӓ. Тако, на пример, у другоме чину, кад добија писмо од Армана Дивала да неће да га она дели

још с којим, она у својој борби и болу гризе доњу усну, мења изгледе лица и изразе очију, мења и меша осећање љубавнице и љубазнице, тражи се, савлађује и побеђује. Та сцена, и нарочито у њој прелаз ка кокоти, били су врло добри. Сем тога, у трећем чину, у сцени с Армановим оцем, она је имала јаких и дирљивих места израђених без претеривања. Најзад, и цело њено држање у првоме чину било је добро одмерено држање једне жене из полусвета: кокетно, раскалашно, држање жене која је проживела и преживела.

У *Лудој Девојци* Анри Батаја, Г-ђица Рене Парни је играла улогу несрећне и јаке Фани Армори. Фани Армори, има мужа који је заљубљен у Дијану, кћер војводе од Шаранса, коју најзад и заводи. Да се не би дошло до скандала, родитељи крију тај случај и од сина им Гастона, и, после саветовања са свештеником, решавају да Дијана оде у манастир на покајање. Но, док су родитељи дошли до ток решења, она је нашла једно боље: у Енглеску с Арморијем који је воли и кога воли! У последњем моменту, несрећна Фани Армори сазнаје цео случај и, бранећи мужа кога воли, пати свирепо и заштићава га снажно. Она налази заљубљене кад ови хоће да беже, и, у тренутку кад и Дијанин брат Гастон, из једног анонимног писма које је и Фани прочитала, сазнаје целу историју. Госпођа Армори, као каква јунакиња из класичне драме, спречава виђење с братом и помаже мужу бегство с Дијаном, патећи, кидајући се од бола и не осуђујући свога мужа кога воли и који је не воли; али кога моли да јој се врати кад се осети несрећним То херојство од љубави троне, најзад, Марсела Арморија, али он мора за својим осећањем. Она, са својим великим болом, иде за заљубљенима у Енглеску, да бди над својом и њиховом љубави. Она се настањује у истом хотелу у коме и љубавници, и писмом саопштава своме мужу да је у суседној соби Гастон који хоће да га убије. Она улази и у њихову собу, и ту их наиђе и Гастон. Драма мора да се сврши: Гастон потегне револ-

вер на Марсела, али се у том тренутку створе преда њ и љубазница и жена. Дијана је усхићена јунаштвом и самопожртвовањем Госпође Армори; брат је саветује да и она покаже толико исто самоодрицања, и Дијана зауставља Армориа пред братом и женом и тражи да овај изврши ужи избор. Он изјављује да њу воли и Дијана, потресена и тронута, зграби Гастонов револвер, и убија се. — У оваквој једној драми, Госпођица Парни је имала да прикаже снажну жену, високу резигнацију, задржан бол, херојско самоодрицање и отмене сузе које се не виде и, кад преливи нису били и сувише танани, она је сцене израђивала са доста успеха. Једна само општа примедба могла би да се учини, и та је: њена су приказивачка средства врло једнолика. Она приказује сва осећања само очима и изразима на лицу, нарочито очима, а то је недовољно. Ипак, њена Фани Армори била је у главном добро моделирана.

У *Другој Опасности* Мориса Донеја, она је имала да игра Клару Жаден. *Друга Опасност* прича један део историје *Јача од Смрти* Гија де Мопасана: Клара Жаден, отмена жена, по жељи својих родитеља, удала се за једног инжињера, ништавног и осредњег, који је врло далеко од тога да разуме отмену савест своје жене. Природно је било да ће она да тражи и нађе себи „сродну душу“. Та „сродна душа“ је био њен друг из детињства Фрејдијер кога је она у своје време волела. Сећајући се својих ранијих успомена, Клара, занемарена од свога мужа који је не разуме, постаје љубазница Фрејдијерова. Да би се историја заплела, и Кларина кћи Мадлена, која не зна за везу између мајке и Фрејдијера, заљубљује се у њега. Мадлена доцније сазнаје за ту везу, и почне да побољева. Мајка, из једног њеног бележника, сазнаје њене најинтимније мисли и, да би спасла своје дете које воли, преклиње Фрејдијера да њену кћер воли и узме. Тиме се драма и завршава. — Госпођица Парни је и у томе комаду у чисто *драмским* сценама имала довољно израза и умела врло често да обележи главне карактеристике, деградирајући и спуштајући увек за један степен

праву природу Кларе Жаден. Другим речима, покрај свих врло успелих места, она увек није могла да домаши доста високу природу жене коју је имала те вечери да замењује.

У Госпођи Икс А. Бисона, осредњем и скоро слабом комаду, она је имала да игра Жаклину. Жаклина није много компликована жена, и из тих разлога она је, помоћу њеног реалистичког стила који је овде био погодан, са Жаклином дала свој summum. За ту је улогу требало више умешности него ли уметности, више техничких приказивачких срестава него ли праве инспирације, и због тога је Госпођица Парни, која добро зна свој занат, дала сцене које су технички сјајне. Још с првом појавом видело је се да је она са Жаклином код „своје куће“. Одмах је умела да да̂ тон целоме приказу, и да с њим остане до краја. Њен основни став је просто до држања мишића и хода био опуштен, пао и немарљив став жене коју вуче живот како хоће. У посебним сценама је такође била врло добра. Кад адвокат, њен син, који је не зна и кога не зна, држећи одбрану, брани њен случај, она за то време изванредно навлачи све одговарајуће изразе и изгледе на лицу и у очима, помоћу усана и помоћу става главе. Тако исто, најзад, у тој истој сцени, за време говора државног тужиоца, она је умела вешто да употреби оптуженичку естраду и да, налактивши се тако да јој се само глава види, оперише на сјајан начин очима, помоћу којих она највише и приказује.

Свевши све, за Госпођицу Парни може се смело и одређено рећи да: има врло добру школу да зна врло добро сцену, да је врло паметна глумица која уме све да одмери и прорачуна, да има свој глумачки систем који у опште као и сви системи у уметности много не вреди, да нема виших емоција и праве инспирације, да нема довољно темперамента (отуда њен реалистички приказ), да је врло често њена игра vieux jeux и клише и да, најзад, није глумица од праве и благородне расе већих француских глумица.

Бранко Лазаревић.

УМЕТНИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Изложба хрватског умјетничког друштва „Медулић“ у Загребу.

Свршивши се тешким дефицитом, схваћена ружно, примљена рђаво, ова изложба је остала без успјеха, који је могао и требао да дође. Ствар је у истој мери била опасна у којој је била и часна: хтијући да унесу „пркоса нејуначком времену“ у овај наш анационални Загреб, културно жариште добре и немоћне Хрватске, коју треба учинити народном, ови честити умјетници, који вјерују у заједничко спасење српско и хрватско, дошли су са високим култом народне снаге и народног јединства. И настрадали су ради тога: изложба је, захваљујући ускости неких загребачких „југословенских“ умјетника, који немају националних осјећања или чак не познају ни сам наш језик, била бојкотована, непотпомогнута од владе, нападана од анационалне или антинационалне критике у дневним листовима. Важност ове изложбе, међутим, већа је од њеног неуспјеха, и ма колико да је горка поука коју су Г. Г. Мештровић, Рачки, Кризман и Росандић имали од несхватања њиховог лијепог дјела, самопријегор њихов и дивни њихов напор, који су ову изложбу чинили могућом, чине им част, и признање им је у толико љепше у колико је са више напора и самопријегора заслужено.

Велики вајарско-сликарски Циклус Краљевића Марка био је главни дио изложбе, документ њеног великог значаја, повод њеног великог неуспјеха. Јер ту није био

више сам Г. Мештровић са својим национализмом у умјетности, као прољетос код колективне изложбе његове пренесене у Загреб из Беча; ту је већ била цијела једна мала и лијепа заједница умјетника којих је стожер Г. Мештровић и који бришу посљедње народне разлике и траже умјетност нашег јединственог народа, без обзира које је име народно полазна тачка за појединце. Хрват из Хрватског Загорја, Г. Рачки изложио је пет великих декоративних паноа, илустрирајући моменте из народних пјесама о Марку Краљевићу, који није био Хрват из Загорја и за кога је сумњиво да ли је говорио хрватски, мада га опијевају хрватске народне пјесме, које су идентичне са српским које га опијевају. То је незгодно онима од којих се треба спасти: уједињене душе двоименог јединственог народа, и ова изложба, која има много већу националну вриједност него умјетничку, значи првенствено моћан покрет умјетничком национализовању нашем, српском и хрватском, уништењу разлика између дијелова нашег једног народа, освјешћивању једног, делом однарођеног дијела нашег: национализовању Хрвата. Импровизована за четири мјесеца, ова изложба је дала осјетити сву брзину, грозничавост, неизрађеност која је разумљива и ако није опростива. Па ипак је она појава умјетнички значајна много више него што је то осјетила загребачка журналистика, заједно са загребачком публиком, и српска журналистика која је изложбу само забиљежила и која међу својом публиком за њу није чинила никакву пропаганду. То није први пут да се десило оно што није требало да се деси, али бар са српске стране требало се потрудити да се види шта хоће да кажу ови озбиљни радници културни, који у свом одушевљењу за своју националну дужност не могу бити спријечени, али који треба да буду више познати и вољени и поштовани.

Бијела, тешка, са влажним дахом у себи, озбиљна и туробна у свом муку, испупчила се изнад нас купола Г. Метровићевог Марка Краљевића на Шарцу. Огромно,

масивно, стабилно, моћно, израсло из тешких облина Шарчевих, укамењено је пред вама џиновско тијело Марково, све набијено снагом која вам доводи у свијест неку оријашку парну машину која једва стоји у свом расрђеном хуктању, сва у елементарном напону да јурне да разори отпор или себе, распрснувши се и одјекујући страхобно. Са лицем изобличеним од гнева, праведничким лицем расрђенога који поражује својим погледом; са лијевом руком грчевито стегнутом, притегнутом између укоченог Шарчевог врата и својих прсију прибијених уз врат коња који јури необуздан, тежак као лавина у паду; са раменима на којима су набрекнуле све жиле и устрептали сви мишићи у кондензованој својој енергији; са десном руком забаченом на Шарчеве сапи, испруженом, укоченом, свршавајући у буздовански чврсто стиснутој песници којој не треба буздована; са грудним кошем који је стабилан и чије се кости осјећају под бјелином гипса, учвршћене између себе и причвршћене за јуначку кичму, јаку као челик; са ногама свинутим око трупа коњског, тако снажно да су му се бедра припиле уз облину, да се цјеванице искривљују, и да су се прсти зарили скоро у камено коњско месо; — сав од покрета и снаге, Марко овај јури као стихија елементарно, сличан некој разорној ноћној мећави у невиђеним горама коби и пораза, јури на освету праведних који су били тиштени, мучно се уздржавајући у бујици своје навале која ће бити страшна као природа. Шарац је стабилан и масиван у свом покрету са линијама које све иду напријед, са плохама које се слијевају у игри свјетлости и сјенке која дочарава свјежину и живот коже под којом се осјећа месо, у ком је камени костур, велики и тешки услов љепоте у пластици. У цијелој множини утисака које чини ова огромна пластика која евоцира архитектуру, која, шта више, захтијева архитектуру да би дјеловала свом снагом својих ефеката, имају два основна утиска, који се спајају у један: то су *покрет*, јурење напријед, жестина правде која кажњава

свирепо, с једне стране, и *уздржаност*, затегнутост натраг, милостивост словенског срца коме је тешко ударити и које је несрећно што мора кажњавати. Покрет је изражен нарочито у подигнутој десној предњој нози коња, у гневу Марковог лица које је тим добило офансивно значење. и у линијама на коњским сапима које се продужују преко цијелог трупа и које теку напред као ријеке снаге која хоће да разори. Уздржаност је особито наглашена у забачености коњског врата који је тим постао збијенији и тежи, у невољном положају лијеве руке која пада у очи, и посебно у положају десне руке бачене натраг и збијене у моћну песницу која треба да удари, али која се уздржава. Тако, оно што каже цијела пластика, то је уздржаност у покрету, покретљивост у стабилности: славенску особину наше расе да смо више дефансивни и пасивни него офансивни и активни. То је основни утисак који остаје од Г. Мештровићевог Марка Краљевића, и ако се једно умјетничко дјело просуђује по снази утисака које оно производи, онда је ова пластика велико дјело умјетничко, и њен творац је велики умјетник.

У зиду около стоје барељефи Г. *Томе Росандића*, који је од Г. Мештровића научио много и коме је то најмањи гријех. Импровизовани, рађени без модела, недовршени и губећи се у пропорцијама Марка и куполе, ови Турци Г. Росандићеви значе представнике оне расе која нас чини несрећним још и данас и чији су ружни трагови остали код нас још и данас. Вриједност ових рељефа је несразмјерно заостала према огромној пластици Марка на Шарцу, и у погледу скулпторске технике и у погледу умјетничког изражаја, чак ни њихова илустративна вриједност не одговара ни нашим захтјевима, ни Г. Росандићевим способностима. Више задовољства нам чини портал Г. Росандића између дворане Г. Мештровићевог Марка и дворане Маркових сликара на овој изложби, Г. Г. Рачкога, Бабића Млађег и Кризмана. По три каријатаде, отац, мајка, син или кћер, са

двије стране, сједећи, погнуте, опријевши се на суве коштуњаве руке, са тијелима изнуреним од патња, погружене и изгубљене свака у свом јаду, држе тежину двају плоча преко којих је трећа, тако да све чини нека врата кроз која се улази у коб и у бол. Држе тежину плоча у којима су урезане главе оних који су били кобни по нас и који су задавали бол, турске главе, страшне, нагрђене за освету, са демонским изгледима од којих нас хвата страх и жалост. Типови су погођени добро, само су каријатиде преслабе да би поднијеле терет који на њему стоји и промашене су архитектонски.

Дворана Маркових сликара је декоративна и илустративна по својој сврси и тим самим је сувише заостала по својој вриједности иза дворане Г. Марка Мештровићевог. Она је такођер сва импровизована, са стварима грађеним без модела, без дугих, и тешких, и многих, претходних студија; са недовршеним стварима које много више говоре за таленте својих твораца него за своју вриједност, нарочито за независну естетичку вриједност.

Г. Мирко Рачки, познат са својих илустрација за Божанствену Комедију, један од најотмјенијих умјетника код нас и један од најбољих колориста у југословенском сликарству, човјек дивне умјетничке интелигенције и фантазије, изложио је пет великих декоративних паноа, под насловима: „Марко каже на коме је царство“, „Марко укида свадбарину“, „Турци у Марка на слави“, „Марко и Мина од Костура“, „Марко и Муса Кесеџија“. Ухваћен је на свакој слици важан драматски моменат: у првој, кад Марко казује да је царство на Урсшу, одбијајући тројицу Мрњавчевића; у другој, када тјера Арапе у шатор и они бјеже испред њега на Шарцу као сумануги; у трећој, кад Марко хоће да на свом крсном имену туче Турке који су му дошли на славу, хтијући светити свога слугу, и кад га мајка одвраћа од те намере‘ вадећи дојку и заклињући га млијеком; у четвртој, кад Марко заигравши „ситно калуђерски“ замахне да посијече Мину, што му је хтео да преотме Јелицу; у петој, кад обадва јунака

остављају своје оружје, и хоће да се ухвате шакама у коштац, док им се гризу и туку разбјешњели коњи. Г. Рачки је ванредно срећно погодио карактер народнога колорита и народне профиле, и то је ради чега ове његове ствари доиста значе рад на стварању националне умјетности. Он уопће није цртач који би могао задовољити нашу жељу за пластичном моделацијом на слици, његова перспектива је ријетко невјешта и погрешке, нарочито техничке, које је он оставио на овим сликама нијесу угодне и не служе му на част. Па ипак тим што је показао лијепе умјешности у компоновању, што је постигао велике колористичке ефекте и, нарочито, тим што је дао основни утисак националног, овим својим паноима дао је Г. Рачки нове доказе своје иманигације, своје плодности, своје вриједности: рађене пребрзо и површно, ове ствари декорирају и илустрирају сасвим добро, и што нам је дужност, то је захвалити се Г. Рачком на његовом огромном труду који је уложио и на пристанку да изложи полусвршене ствари само да би омогућио Медулићеву изложбу са циклусом Марка Краљевића у Загребу.

Г. Томислав Кризман је у том циклусу изложио само једну ствар, „Марка и вилу", рађену скроз декоративно и најбоље технички убрајану у циклусу. Ухватио је моменат кад вила одапиње стријелу да бије Милоша који пјева. Моменту се не би дало ништа приговорити. Али оно што је Г. Рачки дао у колориту, основну импресију народног, није дао Г. Кризман, и, осим по доброј вољи Г. Кризмана, ова слика ни по чему не спада у циклус нашега хероја који није био никакав Сигфрид или Парсифал, и коме апсолутно не пристаје хладни и болесни „хинтергрунд", фидусовски карактер и немачки колорит који му је он дао. Нацртана је ствар добро, и компонована тако исто, као декоративни панó има своју лијепу вриједност, али ни најмање није документ Г. Кризмановог националног осјећања и не служи стварању националне умјетности коју пропагира Медулић. Г. Љу-

бомир Бабић Млађи, даровити почетник, изложио је у циклусу „Женидбу Краљевића Марка“ у моменту кад вјетар подиже са дјевојке дувак и кад млетачки дужд погледа у њену љепоту са лукавошћу и пожудом Латинина. Неуједињена у тону, недорађена, неумирена, претврда и хладна, ова слика најслабија је у циклусу, али није без вриједности ради доброг цртежа, ради храбрости за композицију и ради величине идеје којој служи.

Опћи дио изложбе је имао неколико ствари које су изванредно добре, као Г. Рачкога „Ријека вријуће крви“, Г. Г. Упрке, Грохара, Јаме и Кризмана. Нама је немогуће осврнути се подробније на поједине ствари, и морамо се задовољити да им просто, без описивања и анализе, набројимо и истакнемо им вриједност. Својом уједињеношћу тона и дубином умјетничке снаге изражаја истиче се Г. Рачкога споменута илустрација из Дантеа; својом виртуозном техником и карактеристичним појединостима ландшафти Г. Упрке, који је својим присуством почастио изложбу; својом поентилистичком техником у свом духовитом plein air-у „Сијач“ и друге слике Г. Грохара; својом умиреношћу и нежношћу тона благи пејзажи Г. Јаме; својом одличном перспективом и нацртом ствари Г. Кризмана.

Од млађих на изложби треба са великом похвалом истакнути крепког и снажног Г. Миловановића, Србијанца, који је први пут изложио у Загребу; затим Г. Кљаковића, Далматинца, са његовим оригиналним и импресивним профилом сексуалне Еве; Г. Швракића, Босанца, са доста тврдине и невјештине у техници, али и са доста крепчине и живости у изражају. Од скулптора је заступљен Г. Мештровић са портретом свога оца, у ком је ванредно дан карактер душевног изражаја и и који се у погледу пластичке моделације може мјерити са најбољим његовим досадањим главама; поред тога он је изложио неколико скица за фреске које дају наслутити цијелу нежност којом ће бити израђене. Г. Росандић се манифестао као плодан и добар скулптор, извр-

стан техничар, коме треба удубљивање у умјетнички садржај и тражење личних и важних мотива. Г. Дешковић је изложио једну групу коња и два пса; израђене импресионистички са врлинама и манама којима је спојена та техника у скулптури, али у цијелој површности којом он ради своје животиње види се много живости и снаге коју може представити само један талентован анималист. Г. Јосип Плечник, ингениозни словеначки архитект, изложио је неколико студија и скица за нашу заједничку словенску националну архитектуру, и штета је велика што се нико од стручњака није позабавио овим озбиљним и важним покушајем.

Д. Митриновић.

— - — —

НАУЧНИ ПРЕГЛЕД.

Станоје Станојевић, Критика на „Преглед српске књижевности“ (Летопис, 1910, св. VIII).

(4)

Да покаже тобожње недоследности мога поступка, Г. Станојевић поставља и оваква питања: „Зашто Житије Петра Коришког да иде у хагиографију, а Житије његових савременика Саве III... да буде у биографијама?“ Ако овакво питање уопште има смисла, Г. Станојевић би ваљда сматрао за доследнији поступак извадити биографију Саве III из одељка о биографијама, где сам их ја метнуо, и ставити их у хагиографију. Колико је то паметно, може свак одмах видети. Биографија Саве III налази се у делу архиепископа Данила; треба је, дакле, по Г. Станојевићу схватању, издвојити и из *самога дела* да би се могла ставити у *други* одељак, а *друге* биографије *истога* дела оставити у њему. Како у том Даниловом делу има и биографија Саве II, то треба, и ако је Сава III премештен у хагиографију, Саву II оставити у биографијама. Како иначе има и Сава I, то њега треба опет на друго место преместити, и како о њему постоје две биографије, то њих опет не треба на исто место преместити, него једну биографију нпр. ставити у романе а другу ваљда у апокрифе...

Шалу на страну, али човеку дође жао кад види какви му критичари оцењују књигу. Кад један критичар не може да схвати оваку просту ствар као што је однос биографије и хагиографије, куд ће он схватити

нпр. ону много финију која се види у *реду* којим сам ја извео своју класификацију прозе у старој књижевности?

10. Уз ове замерке о општим појмовима, Г. Станојевић је ставио још неке које су с њима у даљој вези. Он их све ставља уједно кад говори о мом предговору, „у ком је, каже он, Г. Поповић говорио о методу... поступцима... и о начину рада“ (стр. 50); како зна шта је *метод*, тако и мисли да сам ја ту о методу говорио.

Као главне особине своје књиге, ја сам у предговору (стр. VII—IX) обележио ове три: — 1) да сам своју књигу радио по властитом читању *скоро свих дела* о којима у њој говорим; — 2) да сам је радио по *таквом истом читању расправа* о тим делима; — 3) да сам у њој *збијао материјал колико се може више*. У библиографији на крају књиге, која хвата *седамдесет и две стране* ситнога текста, ја сам, најзбијеније и са скраћивањем наслова, набројао дела која су у главном *мени служила као литература* при изради ове књиге, и нисам их набројао *сва;* ту има сигурно *више стотина дела и расправа, које сам ради своје књиге прочитао*, и тиме сам у неколико указао на то шта значе горње три особине моје књиге. Да ли је још ко овакву књигу с оваквим апаратом радио, не знам, и излажући поменуте три особине, ја из дискретности нисам хтео ни само по имену да поменем раније историје српске књижевности и разлике између њих и моје књиге, у овом погледу. Везан скромношћу, која је каткад штетна, ја сам оставио *критичарима* да *ту* разлику покажу, и све што је ту за хвалу похвале.

На *то*, Г. Станојевић нема *ни једне похвалне речи*. Он неће *ни да забележи ту разлику*, као да она и не постоји. Он ће ме, шта више, *напасти* што сам то у предговору рекао. Он неће ни *разумети* колико је *дискретности* с моје стране било при томе. Он ће, напротив, на један неинтелигентан и простачки начин, просути најапсурдније *грдње и подсмевања*, чему се нико чак *ни*

од њега није могао надати. „Па како се друкче и може радити?“ пита он. „Замислите, каже он говорећи о мом читању дела, једног писца Историје немачке књижевности, који би у Предговору свога дела причао, како је он,... узео да чита и прегледа дела Шилера, Гета и Хајнеа, и како се није само тиме задовољио, него је то и учинио!“ Што каже за читање дела, то каже и за читање расправа: „Па дабогме да онај који пише историју књижевности мора не само да чита и прегледа расправе, него мора, то се по себи разуме, добро да проучи целу литературу предмета“. За збијање материјала, он каже: „тако се готово увек поступа, чак и при састављању обичних предавања у гимназији“. На две пуне страже он исписује овако неинтелигентне коментаре ових мојих поступака, карактерише их као „наивне“ и „нелогичне“, представља ме да себи уписујем у заслугу ствари које нису заслуга него најобичнији дужан поступак, додаје да „нема човека здраве памети... који би у то (тј. у потребу таквог поступка) смео и могао посумњати“, и, као круну свега, изводи закључак: *„Г. Поповић или као да сам није никада чуо ни видео како се ради у науци, или као да ми, којима се он у Предговору обраћа, немамо ни појма о томе, шта је то наука и како се научно ради“* (стр. 50—51).

На ове инептне и вулгарне грдње ја нећу да одговарам. Нека у историји наше научне критике остане забележено да је Г. Станојевић *овом* мом поступку дао *овај* коментар, и нека тај коментар буде огледало и *знања*, и *интелигенције*, *и поштења* Г. Станојевића. Ради читалаца пак, да не би помислили да сам ја говорио у Предговору о свом читању дела и расправа *хвале ради*, и ако и сами виде да сам на то имао *пуно право*, ја ћу само додати да ми је не *право* но и *дужност* била да то кажем, и да то *сваки* писац историје књижевности каже у предговору *ако* тако ради, а *само они не кажу који то одиста не раде.* Вилкер у својој „Историји енглеске књижевности“ каже да је дела о којима говори, и то само *„главна* дела *песничка“*, познао „у колико је

било могуће... из *властите лектире*“. — Визе и Перкопо у својој „Историји талијанске књижевности“ говоре да су „употребили *потребне изворне списе* и *научна истраживања*..., у колико се до њих могло доћи“. — Јункер у својој „Историји француске књижевности“ каже: „што се тиче старе француске књижевности, ја сам морао сасвим изнова да радим на основу *самих књижевних дела и изворних и специалних списа*“. За средње и ново француско доба, Јункер даље каже: „Ипак ни за ово време нисам смео пропустити да консултујем *изворе и потребна специална дела*“. — И тако даље, јер је небројен ред писаца који тако у предговорима говоре, и јер бих ја могао још пуно оваквих речи да наведем, — и из Крумбахера, ако хоће Г. Станојевић. И људи тако говоре кад пишу о енглеској, талијанској и француској књижевности, које су *толико урађене*, а српски историчар да не сме да каже за *српску!* И говоре тако кад су прочитали само „*главна* дела“ и „*потребну*“ литературу, и то све *штампано*, а ја да не смем кад сам *скоро сва* дела прочитао о којима сам говорио, и многа од њих у *рукопису!* Г. Станојевић бесмислено помиње „Шилера, Гета и Хајнеа“, као да је о *таквим* писцима реч!

11. У вези с горњим, Г. Станојевић замера и подсмева се још једном месту из мога предговора где сам рекао да у једној историји књижевности „што је новији период, то му треба и више пажње поклањати“ (стр. 81), Он налази да је и то ствар коју не треба нарочито казати, јер је сама по себи природна. „То... захтева здрава памет, — каже он — ...тако се радило увек и свуда,... тако су радили... чак и они бедни византиски хроничари, који су о свему пре имали појма но о модерној историографији“. Остављам на страну што је оно што сам рекао било сасвим потребно рећи у предговору, и што то сасвим логично стоји у тексту у којем је казано, али ћу само да запитам Г. Станојевића ово. Кад он каже да и сама „*здрава памет*“ тражи да новијим периодима треба више пажње поклањати, и да су то чинили чак и

они *„бедни“* византиски хроничари, — како он мисли о *себи* кад *он сам друкчије ради?* Прва књига његове мале историје српске, која прелази *старије* периоде, хвата *129* страна, а друга, која прелази *новије*, хвата само *92* стране![1]

Питања о општим појмовима књижевности врло су фина и тешка. Г. Станојевић је о њима говорио не само као човек који не зна ствари, него и као неинтелигентан човек, који још себи допушта да простачки грди и исмева оно што не разуме.

V

Г. Станојевић, напослетку, замера и мом стилу. „Напослетку — каже он — морам поменути још једну ствар. То је стил Г. Поповића. Г. Поповић по некад употребљава изразе, који се обично не употребљавају и које вероватно нико не би употребио. Осим тога има код Г. Поповића и непотребних и нетачних и тривијалних израза“ (стр. 60). Затим наводи *десет* израза и реченица, у потврду тога.

Ја о овим замеркама нећу говорити онако опширно као досад, из ових разлога:

1) Стрпљење својих читалаца и свога уредника ја сам већ овим досадашњим говором толико ставио на искушење да ми сад остаје само да што краће завршим свој говор.

2) Оно десет израза и реченица, све нека би и били какви Г. Станојевић каже да су, ништа не умањују вред-

[1] Историја срп. народа за средње школе, од С. Станојевића и Л. Зрнића, Београд, 1908, I-II. — Г. Станојевић помиње при овој замерци и Г. Томића. И ја ћу да га поменем. Кад је Г. Станојевић ту недавно напао неправедно Г. Томића за *плагијат* што је у једном подлиску „Штампе“ узео две три туђе реченице а није навео чије су, што Г. Станојевић *тако исто, баш у овој историји, узима читаве пасаже од мене а не наводи да су моји?* И то су баш пасажи из мога *„Прегледа“!* Упоредити св. I стр. 127-129 ове мале историје (II издање, 1910) са мојим „Прегледом“ стр. 5, 9-11.

ност мога стила, да о вредности књиге и не говорим. Стил се оцењује по сасвим другим, далеко финијим и сложенијим особинама, и које обухватају *цело писање* и карактеришу целога *човека* — le style, c'est l' homme, то је бар могао чути Г. Станојевић! — и само онај који не зна шта је „стил", може мислити да је *стил* оценио кад оцењује *изразе* и *реченице*. Г. Станојевић, међутим, *само* по томе оцењује мој *стил*. Сем горе наведених речи и навођења и коментарисања оних десет израза и реченица, он доиста нема ничега више у одељку где о стилу говори.

3) Са Г. Станојевићем ја нећу да говорим опширно о стилу. О овоме се предмету може говорити са оним који колико толико зна ствар, или за кога се то бар може претпоставити; са Г. Станојевићем не. Ја сам већ досад једнако показивао херојско стрпљење да са Г. Станојевићем говорим као да говорим са себи равним; право је да се и мом стрпљењу дозволи да има граница.

Јер је Г. Станојевић — којем се, у погледу стила, може у крајњем случају допустити да каткада има извесне одсечности, која је изгледала симпатична док се претпостављало да се она држи на основима сигурним и солидним — далеко од тога да може ценити *мој* стил, нарочито у *овој* књизи. Као и многи други људи без више књижевне културе, Г. Станојевић не може ценити стил једне књиге у којој су намерно избегавани стилски ефекти, реторика, дух, китњаста фраза и друге примамљиве особине, а намерно се изводио, уз потребну јасноћу, стил строг, концизна фраза, просто излагање, сув и сив тон, како једино и одговара карактеру књиге. Г. Станојевић може тај стил још мање ценити него други људи његове врсте. Он је досада, у свима својим књигама и расправама, дао стотину доказа да не уме да изведе *композицију књиге* и расправе како треба, ни *главе* у њима, ни *одељка*, ни *параграфа*, а то је најважније у стилу и писању. У његовој „Историји" на пример, која је још најживље и највише за публику писана, осећа се у неве-

роватној мери одсуство прибраног и логичног излагања и стила. Понављање, нерељефно истицање ствари, казивање споредних ствари са важношћу главних и обратно, непотребности, позно бележење онога што је требало рећи раније као објашњење, напрасно позивање на нешто што се претпоставља а што раније није казано, нејасност, неред, збрка, вашар, гомила речи без право казане мисли, — све то и много друго слично јесу сталне особине његове „Историје“ и других списа, у погледу стила. — Поред тога, Г. Станојевић не уме ни *реченицу* да састави. Ми смо досада неколико пута наводили његове реченице, и баш из ове критике, из којих се то могло видети, и за шта не треба нарочитог објашњења. „Ја ћу можда имати *прилике* да другом *приликом* покажем значај...“, видели смо да је он рекао. Или: „*Велику је погрешку* учинио Г. Поповић кад је тврдио да се стара књижевност после краја XV века продужује у врло слабој радњи. *То је сасвим погрешно*“, Или: „Г. Поповић ...мора још много радити на *старој нашој књижевности*, ако хоће да *она у другом издању*... буде тачна и добра“. И тако даље. — Г. Станојевић, поред тога, не уме *реч* да напише. У шеснаест реди где се у његовој критици помиње реч „хагиографија“, односно „хагиографски“ (стр. 58), он је десет пута написао ту реч и скоро сваки час друкчије, ево овако и овим редом: хагијографија, хагиографски, хагиографски, хагиографија, хагијографија, хагијографски, хагиографија, хагиографија, хагијографија, хагиографија. — Г. Станојевић не уме чак ни *слово* да напише. Он је, на пример, на стр. 53 написао реч „Физиолог“ малим словом а на стр. 55 великим. — Додајте томе његово грешење у падежима („оставка на престолу“), мењање немачких речи по српским падежима („Byzantinische Zeitschrift-а“), непотребно мешање латинске буквице с нашом („познати C. de Boor“), неумерена скраћивања речи, неумесно употребљавање бројева, и друге сличне особине, па ћете видети да Г. Станојевић има не *стил* него

све особине једнога *апа-драпа писања*, које се, на жалост, у нашу научну књижевност почело од скора уводити.

Тако пише Г. Станојевић, и ја с њим не могу о стилу говорити. У својој критици (стр. 53), хотећи да ми замери што сам ја после говора о биографима 15 века (Константин философ) само рекао „У 16 веку нема биографа“ па одмах, без даљег објашњења, прешао на биографе 17 века, Г. Станојевић каже ову немогућну реченицу: „Између Константина Философа и оних речи:, У 16 веку нема биографа', лежи читава провалија“. Између *Константина* и *речи* — какво је то везивање и поређење тако *диспаратних* појмова! Страшно је такву реченицу погледати. Као Драшку, „све се длаке најеже чо вјеку“ који зна шта је писање, кад овакву реченицу угледа... „Провалија“! И јесте провалија, господине Станојевићу, али између мене и вас. Никад ја не бих такву реченицу написао, а ви је и напишете, и не осетите колико она не ваља!

Ипак, ја ћу се ради читалаца осврнути и на стилске замерке Г. Станојевића.

Ја ћу најпре позвати Г. Станојевића да ми покаже који су то „тривијални изрази“ у мојој књизи. Г. Станојевић само наговештава да таквих израза има, али ни један не означује као такав, и ја, баш и да хоћу, не могу погодити на који израз он овде мисли. Тим мање могу погодити што нисам сигуран да ли Г. Станојевић зна шта значи „тривијалан израз“. У једној својој критици (Летопис 232, 1905, стр. 107) Г. Станојевић је као такав израз означио ово: „Његова (Скендербегова) отацбина је непрестано уздисала под турским притиском“. Ја нећу рећи да су овде изрази добри, али *тривиални* зацело нису, и Г. Станојевић, кад их као такве означава, показује да не зна тачно шта значи израз који употребљава, онако можда као што прости људи не знају тај израз или нпр. израз „баналан“.

Ја у исто доба препоручујем Г. Станојевићу, кад

он мени замера за извесне изразе, *да их сам не употребљава*, нарочито не *у истој критици* где те замерке чини. Кад сам ја рекао за један текст да „није очуван ни издан“ (стр. 390), Г. Станојевић пита: „А зар би могао бити издан, кад није очуван?“ Остављам на страну што се горњи мој израз не налази у *тексту* књиге него у *библиографији* на крају књиге, тј. у оном одељку књиге где озбиљан критичар неће зацело тражити примере *стила*, кад их у тексту довољно има. Остављам на страну и то што израз „очуван и издан“ није ни сам по себи нетачан, пошто један текст одиста може бити издан а неочуван у рукопису (нпр. Мирослављево јеванђеље). Али зашто Г. Станојевић *сам* употребљава тај *исти* или сличан израз и баш у *овој* својој критици? „Та је расправа — каже он у једној реченици коју смо и напред видели — и *сачувана* и *објављена* и у српској редакцији“? (стр. 57).

Тако исто препоручујем Г. Станојевићу, кад већ хоће да замера *мојим* реченицама, да не узима *туђе* као моје Ја сам у својој књизи рекао да су Ћирило и Методије превели свештене књиге „на једно нарочито југословенско наречје које је живело негде између Солуна и Цариграда“ (стр. 3). Наводећи ово место, Г. Станојевић примећује да је „незгодно“ или и „сасвим незгодно“ тако рећи, подвлачи реч „нарочито“ из мога текста, и чуди се: „Замислите, каже он, како би изгледало кад би се казало да је Вук Караџић писао на једном *нарочитом* наречју!“ стр. 60). Међутим, то што сам ја рекао, само је *превод једнога места из Г. Јагића*, и ја сам само случајно пропустио да то ставим под наводнице; ствар је, у осталом, сасвим добро речена. Да би иронија била већа *Г. Станојевић је сам то исто место у једној критици навео*, без икакве примедбе наравно.[1]

[1] „... als ein *besonderer* südslavischer Dialekt, der irgendwo zwischen Saloniki und Konstantinopel... gelebt hat“ (*Jagić*, Zur Entstehungsgeschichte der kirchenslav. Sprache, II, 81). — За Г. Станојевићеву критику и наведено место в. Byz. Zeitschr. X. 1902, стр. 644.

Ја ћу, најзад, да позовем Г. Станојевића да *он сам* прегледа изразе и реченице којима је замерио, да најпре види колико од њих ніје сам *разумео*, па *тек тада* да говори јесу ли они добри или нису. — Ја сам нпр. рекао (стр. 6): „Српска књижевност може се поделити у четири велике области“. Г. Станојевић означава израз „област“ као „чудан“, и, као разлог зашто му се израз чини такав, додаје: „Одмах затим Г. Поповић дели те четири области по *времену*“ (стр. 60). Г. Станојевић, међутим, није видео да ја те области *не делим по времену.* — Ја сам, даље, рекао: „Али, *противно хроникама*, хронографи садрже и словенску историју...“ (стр.63). Г. Станојевић налази да је у овој реченици „нелогично“ употребити израз „противно хроникама“, пошто је само по себи јасно да хронике не садрже словенску историју, коју садрже хронографи. „Шта ће ту онда оно: *противно?*“ пита се он (стр. 60). Г. Станојевић, међутим, није видео да се ова реченица везује за ону која пред њом стоји у тексту а која почиње: „*Као и хронике*, хронографи почињу...“; да обе реченице заједно казују *паралелу* хронографа и хроника; да прва од њих казује *сличности* хронографа с хроникама, те зато и почиње изразом „*Као и* хронике“, а друга казује *разлике* између хронографа и хроника, те зато и почиње изразом: „Али, *противно* хроникама, итд“. — Ја сам, даље, рекао (стр. 13): „Све химне старе црквене поезије византиске преведене су, може се рећи, у нас“. Г. Станојевић пита: „Шта ће ту оно: *може се рећи?*“ (стр. 60), и налази ту чак и „*стварну* погрешку“. Израз „може се рећи“ Г. Станојевић је очевидно схватио као „може се *тврдити*“, кад ту налази сем стилске још и стварну погрешку. Он, дакле, није видео да тај израз не само што не *појачава* него напротив *ограничава* тврдњу: „може се рећи“ значи: „могло би се рећи“, „могло би се претпоставити“, итд.

Исто тако позивам Г. Станојевића да понова прочита и најпре схвати и осталих пет израза и реченица којима замера, па ће видети колико му стилских заме-

рака остаје у вредности. Ради читалаца навешћу их у примедби; нека читаоци сами о њима суде.[1]

Као што сам у почетку овога одговора обећао, ја сам прегледао све замерке Г. Станојевића из српске историје, из српске књижевности, из византиске књижевности, из општих појмова о историји књижевности, из стила, и надам се да сам показао да нигде досад, *ни у једној замерци Г. Станојевић нема право.*

Само у једној замерци, коју досад нисмо прелазили. Г. Станојевић има право, и ја ћу то да му признам, отворено. Ја сам на једном месту (стр. 397) навео да се српски превод Хамартола налази у *рукопису*, а Г. Станојевић каже, с правом, да је он и *издан*. Г. Станојевић бележи ово као једну „од крупнијих погрешака", и по својој навици да претерује, испреда поводом ње како ја нисам умео „сазнати" ствари ни из књига које сам „имао рукама и у којима (сам) се служио" (стр. 59). И ако је ствар по себи ништавна, ја ћу ипак, ради читалаца, да је ближе објасним овим двема напоменама. — 1) То што сам рекао о рукопису Хамартола — место гласи у мојој књизи само овако: „Хамартол: у ркп. (в. Šaf. Gesch. d. südsl. Lit. III 234-5)" — рекао сам у библиографији на крају књиге. Библиографија, међутим, увек је отворена рубрика, и њу може и треба сваки критичар да попуњава. Због тога сам ја и рекао у предговору: „*Празнина и непотпуности* у овом одељку (тј. у библиографији) *мора* бити" (стр. XIX), и рачунао на критику да ми у овоме буде „од врло великих услуга" (стр. XX). — 2)

[1] Ево тих израза и реченица: „1) „моменат" (Преглед, стр. 1); — 2) „Словенска служба није била организована" (стр. 4); — 3) „без мало" (стр. 13; овде Г. Станојевић налази такође и неку уображену „стварну" погрешку); — 4) „...оста до 1450, после чега умре" (стр. 53); — и 5) „Словенска књижевност, писана језиком и буквицом у којима су је Ћирило и Методије засновали, живела је дуго таква, и ширила се десно у зетско Приморје, лево у Бугарску, долазила можда до самог Цариграда" (стр. 5). Код ове последње реченице, Г. Станојевић се пита: „*Ко тако још говори и сме да говори?*"

Што сам ипак, покрај све савесности и труда које сам уложио у израду библиографије и целе књиге, пропустио да наведем *издање* Хамартола, то је сасвим појмљиво. Књиге (нпр. Крумбахер) по којима Г. Станојевић наводи то издање, и ако сам их чешће имао у рукама и њима се служио, ја нисам узимао *за своје библиографске циљеве*, што је сасвим појамно према карактеру библиографије у мојој књизи. Имајући у првом реду да забележим литературу *којом сам се служио*, ја сам свако издање и расправу из те литературе бележио, и сваку даљу на коју ме је она упућивала, даље читао и бележио. *У целој тој литератури, наиме у оној која говори о српским преводима грчких хроника у нас и нашој историској радњи уопште, а која у мојој библиографији хвата шест страна ситнога текста, ја нисам нашао ни најмањег помена о издању Хамартола.* Зато нисам то издање ни забележио.[1]

То је, дакле, *једина* замерка Г. Станојевића коју примам, па и та, као што се види, није у ствари „погрешка“ него више допуна онога што сам и са̂м означио да потребује допуну.

[1] Библиографији моје књиге Г. Станојевић чини још једну замерку. Код литературе о средњевековним романима и приповеткама, који се налазе у српској и другим књижевностима, ја сам забележио у својој библиографији само оно што од те литературе има везе са *српском* књижевношћу, и то *изрично* рекао. Напоменуо сам, међутим, да „о тим романима и приповеткама постоји велика литература, пошто се они налазе у многим западним књижевностима“, и додао у загради: „она је сва забележена у Крумбахера“ (стр. 380). Г. Станојевић, наводећи ово, код речи „сва“ ставља знак дивљења, и надовезује на то крупне речи (стр. 54). Ту су нпр. оне чешће навођене његове речи како за изучавање старе наше наше књижевности „треба добро проучити и све оне томове Byzantinische Zeitschrift-a“, и ту је закључак да ја нисам „био *свестан* тога“ кад сам могао написати да је *сва* литература о романима и приповеткама забележена у „Крумбахера“ а не и у тим „томовима“ (стр. 54). Шта је управо хтео да каже Г. Станојевић овим крупним речима? Да ја не знам да постоји овај Крумбахеров часопис? *Па ја сам са̂м писао у том истом часопису два чланка*! Да није *сва* литература забележена у Крумбахеровој књизи. Па, наравно, да није. Има је нешто

А у каквој сразмери то стоји са оним крупним речима и тешким оптужбама које смо (в увод) видели да ми Г. Станојевић упућује? Колико је према овом истинито оно што Г. Станојевић кроз целу критику једнако говори да је у мојој књизи скоро све „нетачно“, „погрешно“, „сасвим погрешно“, „сасвим некритично“ итд? Или оно што за мене лично каже да „слабо“ или „врло слабо познајем“, или да и „не познајем“ ни „политичку историју српску“, ни „византиске ствари“, ни „нашу стару књижевност“; да нисам „систематски радио свој посао“; да сам „небрижљиво читао многа дела“; да ми ни „стил“ не ваља; да ни талента немам; итд? Или, најзад, оно што он, на самом крају и као *опшши* закључак *целе* критике, каже: „*Све ово шшо сам ...казао, мислим да йоказује досша јасно да је сшара наша књижевносш у овој књизи,... израђена досша овлаш и без довољно сџреме и разумевања. Г. Пойовић... мора још много радиши на сшарој нашој књижевносши, ако хоће да она у другом издању, које мора биши не йрерађено, него сасвим наново израђено, буде шачна и добра*“? То остављам мојим читаоцима да пресуде.

У својој безграничној смелости, Г. Станојевић на једном месту своје критике (стр 56) даје претпостављати да замерке које је он учинио мојој књизи, нису *све* него „*само неке од њих*“, и да те друге оставља ваљда да

и у том часопису, има је и у руском „Византиском временику“, има је и у „Романији“ и у „Англији“ и у толиким другим часописима и књигама које се баве књижевношћу Средњега Века! Кад сам ја написао реч „сва“, ја сам ту учинио најобичнију и најневинију омашку пера, коју један ваљан критичар не би *ни йомињао*. Да је омашка пера, јасно се види по горњим мојим речима да се поменути романи „налазе у многим *зайадним* књижевностима“. Тек ваљда нико неће мислити да ћу ја за *зайадне* књижевности упућивати на *Крумбахера*!

И ако је само ове две замерке у ствари учинио библиографији, то Г. Станојевићу *ншшша* не смета да за *целу* библиографију моју каже, без *даљих* доказа, да у њој „има у осталом и иначе *врло много йогрешака и нейошйуносши*“ (стр. 10)!

наведе други пут. Ја и то остављам читаоцима да према овом од прилике процене од колике вредности може бити, а њему на то одговарам само ово: — Реците, господине Станојевићу, *све* што имате да замерите. Удружите се, тога ради, и са оним вашим пријатељима који тако исто мисле о мени и о мојој књизи као и ви, и, пошто то иде једно с другим, тако исто знају и разумеју ствари као и ви. Само, *добро отворите очи*, и не надајте се да ћу вам ја одговарати док овде ви *најпре* и *у целини* не побијете ово што сам ја овде изнео.

На крају овог свог одговора и као закључак свему, ја ћу још само две напомене да учиним: о Г. Станојевићу, и о својој књизи.

1) О Г. Станојевићу дала би се читава глава написати као закључак из овога што смо досад видели. Ја нећу, бар за сада, ту главу да пишем. Ја нећу подробно да аналишем колико је монструозна критика Г. Станојевића у научном, у друштвеном, у ма којем другом погледу, и ако је *тек сад* — пошто су његове замерке све до једне побијене — јасно у ком је степену она монструозна. Ја нећу да резимујем све што сам овде онде по критици о томе рекао, и што би се још дало рећи. Нећу више да се осврћем на неблагородне побуде које су кренуле Г. Станојевића да ову критику напише, а при којима је погазио све обзире што дугује и колегиалности, и нашем заједничком универзитету, и интересима наше младе науке, и, најзад истини, која је све и сва. Нећу да истичем како тек сад изгледају његове зле намере кад нису погодиле циља него оставиле за собом само рђав траг, оне „дубоке тражине мржње и једа“ о којима говори Љубиша. Нећу да се враћам на оно што сам говорио о његову незнању, неразумевању, ненаучном духу, нелојалности, и другим злим и крајње развијеним особинама његовим, које би тек сад ваљало покупити уједно па њима објаснити његову критику, — ако би се она *и тад* могла објаснити.

Ја кажем „ако“, јер доиста држим да је ствар ипак необјашњива. Ја разумем да човек, заслепљен ма из кога узрока, може да учини извесне неправедности у критиковању, али да их у *овом степену* учини, мени није појмљиво. Може човек учинити погрешку две из незнања, може толико исто из неразумевања, тако и из нелојалности, или пакости, интереса, непажње, уображења, потцењивања противника, из чега хоћете, — то су најзад свега десет петнаест погрешака које ће учинити. Али да један критичар скоро *педесет* замерака учини, па да се оне до једне не одрже; да целу своју критику *из основа* и до *последњих појединости промаши*, — то је одиста уникум. Ма какве страсти да овладају човеком, ма какве интересе да има, ма какве рђаве навике, ма колико мало знања, ипак је *интелигенција* ту која ради и чува човека да до краја не погреши. Каква мора да је интелигенција Г. Станојевића кад га од тога није сачувала?

Г. Станојевић има великих илузија о свом знању, научном духу, даровитости, и поноси се тим као онај цар из бајке својим богатим оделом које је у ствари било „од невидиша“. С тим илузијама Г. Станојевић одриче стварне одлике другима и, као нови непозвани Парис, суди вишима и бољима од себе. У свом безмерном уображењу, он гледа у себи можда „генија“, а не види да се тај његов геније своди на једну обичну, површну бистрину, која бар у нашој земљи није никаква реткост, којом се нико не би поносио ко зна како она у нас стоји и колико иначе вреди, и која је тако далеко од праве, солидне, дисциплиноване памети, што прво и највише вреди.

Нека Г. Станојевића, нек се и даље уљуљкује тим илузијама, ја му их даље нећу кварити. Ја ћу се само још обазрети на Универзитет, — којем смо сви дужни који њему припадамо, и чији ме се углед овде највише тиче, — и објаснићу мој положај према њему приликом овога писања.

Г. Станојевић је напао *мене, не ја њега.* Г. Станојевић ме је оптужио да ја не знам *свој* предмет, који *предајем;* ја међутим, ако су читаоци добро пазили, нигде нисам рекао да он не зна *историју*, коју *он* предаје. Ја сам показао да он не зна српску *књижевност*, византиску *књижевност*, *књижевне ствари уопште*, а то су све ствари *ван његове струке*, и које, да је увиђаван, он не би никад ни уображавао да зна. И ако неспособан, Г. Станојевић има манију да пише критике, у којима лично вређа људе; он се тим критикама и хвали, и узноси и *број* њихов, и ако је тај број знатно мањи него што га он представља. Нека га, нека их пише, кад мисли да уме и кад му људи допуштају. Ја му само не дам да са таквим критикама и у *моју* област улази, и да и са *мном* чини што и с другима, и хтео сам само да га примерно казним за импуденцију коју је том приликом показао. Ако сам се при томе, и преко своје воље, у чему било огрешио о Универзитет — што сумњам да ко паметан и непристрастан може тврдити — за то ја не могу бити крив. Ја сам се само бранио од неправедних напада, и бранећи себе ја нисам могао шкодити Универзитету. Ја сам, напротив, при томе бранио и чувао Универзитет, пошто нисам дао да се неправедно унижава углед једног наставника који Универзитету припада. Што је пак Г. Станојевић при томе зло прошао, то је по самој природи ствари било неизбежно. Чим је написао критику, он је у очима паметних људи већ зло прошао, и ја сам га само довео дотле да види колико је то зло.

Тако је — прича једна стара а ужасна дубровачка легенда — прошао и јадни Пелегрин, који је такође улазио у туђе области, али који је бар то извињење имао да је то у незнању учинио, пошто су му мрави пре тога памет позобали. Не знајући шта чини, Пелегрин је из овог обичног света утумарао однекуд у вилинско царство, и, не знајући законе његове, сваки час се грешио о њих. Виле су га везивале и тукле, и за сваку грешку казниле по неким телесним недостатком. Тако су

му дакле грбу, уши, совуљагине очи, вепрове зубе. и он дуго није осећао какав је. Кад су га довеле до једне воде да се огледа у њој, и он се видео какав изгледа, — ужаснуо се.

2) Што се тиче моје књиге, из овога што смо досад говорили, видело се донекле каква је. Ја нећу да је хвалим, ни кад сам овако изазван, ни кад овако очито видим како је људи нимало не схватају. Ја ћу само рећи да сам био потпунце свестан свих тешких задатака које је она захтевала, и да сам је радио са свим знањем, памећу, и скрупулама којима сам располагао. Ја се надам да ће се једнога дана то лепо видети, и да ће то бити онда кад они који се буду њоме служили за своје научне и стручне послове, опазе најпре на једном, а после на другом трећем и даљим местима, колико има у њој ствари које на први поглед нису приметили. Ја спокојно чекам тај дан. Ако се когод већ сад јави незадовољан чиме у њој, и због тога хоће да пренагли оценом, ја му, наравно, нећу рећи да је моја књига савршена, али га могу упутити на поновно читање и прегледање књиге, и рећи оно што се једанпут у сличној прилици рекло: „Погледајте добро, ви у њој нисте све видели“.

Павле Поповић.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Црногорске јуначке пјесме. Скупио и издао Ђорђије М. Драговић-Ђуричковић, пјешадијски капетан. Књига прва. Цетиње, 1910. Цијена 2,50 перпера.

Међу збиркама, у којима су објављене саме црногорске, а уз њих редовно и многе херцеговачке, народне јуначке песме, ово је седма по реду.[1] И ова збирка је један доказ више, да у нашем народу, особито југозападних крајева, има још доста непокупљених а ваљаних песничких производа. Скупљач и издавач, капетан Драговић с Цетиња, није нам овом књигом дао све што има. Он објављује на крају ове прве књиге, да има већ прикупљену грађу и за другу књигу ове збирке и да ће је ускоро дати у штампу.

У књизи има 34 народне песме, које су већином дугачке, неке и врло дугачке, са 800 и 750 стихова („Лазар Пециреп“, „Сватови Љубовића“ и „Прелазак Васојевића у Србију“). Општа одлика им је да опевају истините догађаје из релативно новије прошлости народне у Црној Гори, Херцеговини, Брдима и Приморју. Све су потпуне, с логичним редом у причању догађаја, с глатким стихом и богатим језиком. Неке, и по садржини и по облику, могу се означити као лепе (као на пример прва и најстарија од њих, а, како ми се чини и најлепша, „Женидба

[1] До сад су изишле ове збирке црногорско-херцеговачких народних јуначких песама: 1) Пјеванија црногорска и херцеговачка, собрана Чубром Чајковићем (С. Милутиновић), 1833 и поново 1837. 2) Огледало Србско, 1845 (скупио и издао владика Петар II Петровић Његош). — 3) Црногорске Гусле, издао Стеван Поповић, 1858. — 4. Збирка Вука Ст. Караџића. 1865, као IV књига његових песама (у новом издању, 1900, књ. VIII). — 5) Гусле Црногорске, издао Филип Радичевић, 1872. — 6) Јунаштво Црногораца и Херцеговаца. Бојеви из 1876-7-8 год. (у Новом Саду).

Баја Пивљанина"; па интересантна песма о преласку триста Васојевића у Србију 1861 године; и још „Сватови Љубовића").

Међу песмама ове збирке има и по која варианта од оних, које су до сад већ издате у Вуковој збирци. Њих је и сам скупљач означио на неколико места. Ове варианте већином доста одступају од ранијих и по садржини и по величини и представљају потпунији и уопште савршенији облик исте песме.

Много вреди, што се ова збирка одликује и врло укусном израдом. Штампана је крупним, пријатним словима на лепој хартији.

Скупљач заслужује заиста похвалу и признање на уложеном труду и на материјалним жртвама око прикупљања и издавања ових песама. Ну да учинимо овде и једну напомену. У нас треба већ једном да се престане са веровањем, да народне песме имају само да послуже забави ширих и нижих читалачких кругови. Треба скупљачи и издавачи народних песама још особито да воде рачуна и о томе, да народне песме имају велику научну вредност и да њихово издавање треба да одговара и научним потребама. А један од најглавнијих захтева, које наука ставља за издавање народних песама, јесте у томе да на крају сваке збирке таких песама има што потпуније израђен *азбучни преглед* (регистар) свију географских, личних, породичних именена са *речником* непознатих и мање познатих речи (и у овој Драговићевој збирци има приличан број таквих речи, провинцијализамâ, којима не знамо значење). — Капетан Драговић, коме недостатак у стручној спреми за оваке послове обилато надокнађује његова природна интелигенција и велика љубав према започетом раду, имаће срећом могућности, а надамо се и добре воље, да овај недостатак накнади у својој другој књизи. Људи од науке радоваће се, ако и у његовој збирци, и у свима другима које од сад буду излазиле, место подужих предговора и место оних уобичајених великих претплатничких спискова нађу брижљиво израђен азбучни преглед на крају књиге.

Српским читаоцима, који још нису изгубили љубав према свежој и једрој јуначкој песми наших горштака, топло препоручујемо ову збирку.

Д-р Јован Ердељановић.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

„Наша народна просвета“. — Као 24 књига Матице Српске изишла је „Наша народна просвета, задаће јој и потребе“, спис који је 1910 године Г. Љубомир Лотић поднео као реферат Српском Народно-Црквеном Сабору од 1910 године. „Ово је дело, вели писац, плод мога многог и дугогодишњег размишљања и искуства што сам га стекао у различним правцима јавнога рада у народу, делом као народни учитељ, делом пак као вишегодишњи привремени епархијски школски референт, проучавајући како извођење старијих наших школских уредаба и ваљаност њихову, тако и празнине које се осећају на нашем просветном пољу“. Писац је, са пуним познавањем предмета и са симпатично искреним и реалним родољубљем пропратио наше просветне прилике и све што би се имало и могло учинити на пољу народнога напретка. У појединим тврђењима и у појединим предлозима могло би се са писцем дискутовати, али увек књига даје утисак озбиљности и трезвености. Г. Лотић своје мишљење своди у конкретне предлоге: он тражи рад на оснивању земљорадничких задруга, антиалкохолних друштава, народних села, читаоница, зимњих вечерњих течајева, „течајева за девојчице ради поуке у куварству“, омладинских друштава, соколских друштава, женских задруга, певачких друштава, савеза за чување деце, потпомагање родитеља са много деце, друштва за подизање домова сиромашним људима, народних кујни, и т. д. Питање о народном образовању и васпитању код нас је у велико дошло на дневни ред, и свима оним, све многобројнијим људима који се баве тим животним питањем, ова ваљана књига добро ће доћи.

Л.

„Хенрик Ибзен“. — У издању часописа „Борбе“, а у преводу Г. Животе Милојковића, изишла је социјално-књижевна студија Ђорђа В. Плеханова „Хенрик Ибзен“ (Београд, 8⁰, стр. 64; цена 0·60 дин.). Ова студија има оштроумних извођења и тачних закључака, — све док писац не почне силом навијати на своје уске марксистичке теорије. Писца је у опште мање занимало питање о Ибзену као писцу и социјалном мислиоцу, њему је било главно да публицистички говори о његовом односу према социјализму Онај који зна Ибзена и ко је читао о њему са коришћу ће прочитати и ову књигу, али ко хоће да се о Ибзену обавести само по овој књизи, излаже се опасности да једнострано и нетачно буде обавештен. Л.

„Споменици Јагодине“. — Г. Емило J. Цветић, професор у Јагодини, који је већ у неколико махова са успехом публиковао своја испитивања о Јагодини, вршена на основу споменика литературе, јагодинских архива, причања који је на месту чуо и онога што је на месту видео („Споменици старе Јагодине“, 1908; „Јагодинска основна школа до 1850 године“, 1910) дао је још једну књигу те врсте („Споменици Јагодине“, I, 1910, стр. 43), у којој су животи личности које имају везе са Јагодином: Аврама Петронијевића, Стевче Михаиловића и Атанасија Ивановића (Тасе Арачлије) и податци о старој згради основне школе. Пример Г. Цветића је за сваку похвалу. Много важних ствари има које су или већ на ивици пропасти или су већ и пропале, и прети опасност да им и успомена буде збрисана. Треба пожурити и сачувати науци што се може. Па и кад не прети никаква опасност треба их скупљати и обрађивати овакве ствари. Тек после оваквих детаља, каквима се бави Г. Цветић, може се рачунати на крупне радове са пуним савршенством. Т. Ђ.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић.

СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига XXVI, број 2. — 16 јануар, 1911.

ЂЕД МИКАЉ.

То је било нeђе уз Часне Посте.

Ловећи по никшићским Главицама, и, по неталику, а као и обично не уловивши „ни јелена ни кошуте брзе“, ожедним, а прохтје ми се пушити. Воде близу нигдје, а кресиво не понио. Те одлучим да уђем у прву кућу на коју наиђем, да пијем воде и запалим цигару.

Загазим кроза село испод Главницâ, и упутим се одавно ми познатој колиби Ђеда Микаља. Њега и бабу му затекох ђе сједе на пиџуну под листром и сунчају се. Баба му, шта више, метнула главу у своје крило, па га бишће, а, користећи се заклоном и осамштином, и пољуби по који пут, и она њега и он њу. Нијесу ме одмах опазили, те сам могао до миле воље теферичити збиља овим ријетким призором у овој ријеткој земљи.

Не зна се које је од кога старије: и једно и друго су присукали седамдесетим. Ђед је омањег раста, бијел сав као овца, погрежбан и погурен, и бога ми грохнуо сасвим. Старост му је отежана у толико више што је у потоње вријеме и обневидио. Баба му, коју су не знам

зашто звали „Була“, и још јака, тек огривала, двојином крупнија и пунија од ђеда, кочоперна и чистуница, и да не бијаше у лијеву ногу хрома и мало наглуха, још се старица не би промијенила за многу и многу дикуницу у селу. Држала се чисто и гиздала ни да јој двадесет и пет година, а и дању и ноћу си јој чешаљ и огледало могао наћи у џепу од котуле. Причала ми је једна вижлица из њена села, како јој је нећје ова држећа субабица повјерила своје јаде, говорећи: „Остала сам ти, лйко, крај домаћина брез домаћина“.

Ђед је у своје младе дане био занаџија; и ко презрен због тога од својих горштачких земљака, зарадио је своју лијепу вечерицу, запеузио мало стоке, купио читлук-два баштине, и оградио мало кућице под Главицама више једне од својих долина, у којој је обично садио дуван. Ђеце нијесу имали, и старост им је у толико била тежа и суморнија. Особито баби.

Ни с ким се нијесу ни дружили ни мијешали; никога нијесу походили, а нико им ни долазио није. Извикани су били и због Ђедова заната, и због тјелесних недостатака, и његових и бабиних, и због пргавости којом је обадвоје обиловало, а највише ради тврдичлука. Није било уста у селу која се њиховијем именима испирала нијесу, ни пјесме подругачице у којој њих двоје споменуто није. Они су то знали, и то их је горко косило по утробицама; били су кивни на цио свијет, и за то су свима и свакоме врата њихова дома била закључана а њихова лијепа ријеч и усрдно срце запечаћено. Живјели су као двије чуме, ни за се ни за другога; а, кад би се пођегда сјетили да им је смрт на прагу, погледали би запањени једно у друго, као да би се хтјели запитати: па ко ће бити тај што ће нам очи заклопити, ко ли нам рäку ископати и у њу нас положити?

— Помага’ ви бог!... јавих им се баш онда кад је још сирова баба Була плах пољубац прилијепила на као рђаво узорана њива избраздато чело ђедово.

Они се тргоше, а баба одмаче Ђеда од себе, па се, сва зајапурена као зажарен лонац, диже на ноге и покри уста шаком. Ђед се пак исправи, надави шаку над очи, и загледа се у ме. Баба би прва која ме позна, па ми доброћудно, мимо навику, прихвати:

— Добра ти срећа, чо̂че! Да-нуте ми мало жита, да га поспем... А оклен ти сад, ако си 'ришћанин?... Аи, ко би се томе нада'!...

— А ко је то, баба?... зађе Ђед, једнако држећи руку на челу и жмиркајући и чкиљећи на ме.

— Ево они ђетић Перков, јадан — а да ко?... рече баба мало и поносно.

— Је ли бога ти? Хајде, чо̂че, амо — и добро ми доша'!... додаде Ђед, па се диже и пође ми у сусрет. — — Ја млим да ћеш свратит' мало код овога старца, да се видимо након толикога вакта и попричамо од живе жеље. Но не жнам да ли ви, млади, дењате ш нама старијема. Другојаче је ваше данаске, а другојаче моје и Перково бијаше у стари земан. Но како си и како ти на дом? Може ли т' они старац куђ, и је ли ђе жив, је ли?

— Добро, хвала богу! Но како ви?

— А ето, теке у дух. Гереља́мо, ка' но ти саморанци, још који дан, док не не шчепа и смрт за врат. Жива жила за више грдила. Но сједи, бога ти, да ми што причаш ка' си из те вароши?

Посиједасмо по бусенастом сједнику. Ја савих цигару, и Ђеду насукијах пуну чокрњу, па заисках од бабе ватру и чашу воде.

Овде се Ђед ваљда сјети, шта му ваља чинити за госта; па скочи и ходе за бабом унутра у кућу, а мене замоли да га причекам — сад ће и он. И тек што се за њима заклопише врата, чух ђе Ђед говори баби: „А-ну реци, ё би му испекли каву, ема немамо цукра!"

Иза тако важног здоговора ево ти их к мени обадвоје, Ђед са жишком на симсији, а баба с чашом воде на длану. Зажди̂х цигару и попих воду: док ће ми баба као да кроз мараму циједи:

— Опрости, лико,... испекли би ти каву, ёма — тâ ми манит на врата не додио, па ти с палице не давали! — немамо да ђа'оље прашке цукра у наш дом!...

Ја се једва уздржах, да не прснем у грохотан смијех. И ту ми паде на ум она дегалица, по којој је ово двоје скорчаних и скочањених самохранаца чувено по ципанцијелој нахији. Наиме, срела се, веле, о пролећу два ђавола на врх Здомира. Један обичан, а онај други гладан, грдан и мршав — сама кост и кожа. Питао први другога: „Што си таки, јадан био? Ђе си то зимов'о?...“ „Нигђе, и горе но и нигђе... рећи ће му овај: надари ме несрећа, те се наватаних у кућу Ђеда Микаља. Знам га да има свашта доста, а, к'о велим, нема га чељади, нити има за кога друго до за се и своју душу ни да ради ни да штеди; па се полакомих, мислећи да ће ми ту, ја л' иђе, бити како ваља. Завукох се за бадањ, подавих реп пода се, па стадох прежати да што чалабркнем. Ђед и баба зготови ручак и вечеру, па сједи да једу, а све једно другом број залогаје. Таман Ђед изабрао комадину за се, па да је принесе зубима а баба ћăп, па ш њом у уста. „Ђаволу те предајем!“ раздере се Ђед ијетко; а ја брже-боље пут бабе, да јој отмем комад из зуба, док тек она: „Ђаволу камен!...“ И ја ти тако остани без ништа. И тако сваки у бога дан — награисавај некад с бабом, а некад с Ђедом, за читаву зиму. Њима и нешто, а мени, и поред њих, ништа до камена. Тек једном, ту прије десетак дана, вадила баба на српу кисјеле главице купуса из бадња. Закачила једну главицу, па таман да је извуче, а она се, мојом срећом откини са српа, па на дно бадња бућ! — „Ђаволу те предајем!..“ затуче расрђена бабетина на то, а ја брже боље, док није чуо Ђед, ћăп — па за ону главицу, па с њом у жвале. И то ти ми је све што сам за цијелу зиму хаировао у кући Ђеда Микаља. —

— Него ти, ја млим, и не пијеш каву брез млијека — настави ђед, заокрећући вјешто разговор: — А ми ти сад постимо. Жнам ја, госпоче си ти, па не дењаш

ни Чашне Посте издурат'. Хеј, мој синко, да ти је жнат', како бјеше у први земан — ја што памтим! Иђа' у Црногорци и брез кошуљах и брез опанаках и у пеленгаћама и струкама брез ресах; и, лише отетог оруж'а, немаше ти ни на коме вриједности ни за пет шестицах. А немаше с' у оне самосаздане греде више путах ни шта изјес' до кљенове коре или љескове ресе — па ни тога вазде.

„Но, ё ћу ти причат',... 'о' ли? Мој се покојни ђед — да му бог душу прости! — зва' Милоња, а има' је брата Радоја — и у њега невјеста ка' бијела вила. И било ти је то неђе уз Петрове Посте; па настала веља глад по свој Црној Гори, да се ливше. Мучи се од сваке руке, пљењавај и роби по Турској, заимај једни у друзијех, копај коријење и гули кору, паси траву и брсти гору, трпи — хä данаске, хä сјутра — не мози, богме, више никако. Те ти се Милоња и Радоје здоговори, па ођеди Радојеву невјесту што могбуди ље'ше. Па ти је поведи — тудије си, овудије си, те на Крај, тунако ђе је данаске Кунак — а тун је био отприђе пазар између Црногорацах и Тураках из Никшића. Милоња ти стани са шнахом, ка' да је тобож продаје; а Радоје се поизмакни и стани поодаље, па се прошећкуј и теке наджиравај: шта ће бит'. Док, у нека доба, ето ти нечесова бега из Гусиња — хâ-хâ, па пред Милоњу; загледај с' у невјесту, и та' час му запни за око. — „Хајде, Турчине, да пазаримо, ако си муштерија!" рећи ће му Милоња и показат' камишем на китну Црногорку. Турчин ти пристани из те стопе, погоди се, па отпучи ћемер, те Милоњи фр̏ста-фрста педесет цекинах на длан, па невјесту за руку. У које је прихвати да је води, у томе се загнај Радоје с голијем јатаганом из прикрајка, па на бега, а повичи: „Стан', копилане, нијеси погодио! Чију ви то жену одведосте, чију!..." Милоња ти тобож побјези испред Радоја и однеси паре; а Турчин, у које виђи да Милоња утече и кад сагле'ај Ра́доја и његов го нож, препани се, па пушти жену и побјези пут Ни'шића. На

то ти Радоје жену за руку, па трагом за Милоњом и цекинима. Сустигни се ено под Бршном, па отоле све троје заједно свога си пута. Гредом претражи на све стране да ћ' и труњку жита — ема не нађи ни колико би у нос. До теке, кад немади ништа друго, купи у кнеза Никчевића на Стубици једну крпу шланине, па се заметни њом, те уз Пишине Стране ка' ће у Ластву. Пригријало, да оба ока скоче; а, ка' но ти за два дана ничесове работе не окушали на своја уста, па им с' осушило грло, исплазили језике ка' хртови уз међудневицу, и малаксали — никуд ни да макну. Укоје бидни наврх Пишинија Странах поред оногај убла под оном буковином, сједи у хлад, почини и напи се воде. Радоје не мози више трпјет', но извади ножић, па зарежи једну фйлу од оне крметине, и заложи. У које Милоња виђи, ё с' омрси и омагањи Радоје, њему се навуци каква крвава мрежа на очи, па исучи хanџар и зажди — ка' ће брата између обје лопатице. Радоје с' уви и нож прошиштај мимо њ; а невјеста с' уплакај међу њих. — „Шта учини, Милоња, јеси ли помамио?!...“ повикаће Радоје изван себе. А Милоња, ка' да с' иза шна пробудио, ста' па блене, па ће ти му у зла доба: „Не жнам ни сам, ма ти бож'а вјера, ни шта ми би ни шта с' ово окуси од те шљанине те с' омрси данас на средопошну сриједу, претворио си ми се вас крвав на очи, и чиниш ми се гадни' од ичесова некрштена Турчина или Жуђела!“...

„Ето, промишли се, ђетићу, какво је тадера доба и какви су онађер љуђи били. А не ка' ово ви данас. Е, у јад! Не распожнава ти се више у данашњи вакат ни иглар од сабљаша, ни тенећар од главосјековића, ни никоговић од сојевића. А све, у за' час по њихову главу!, окренуло на *фија-фић* и под *а-ла франго* — па нит' у цркву иде, нити се Богу моли, нити пости ка' Ристос заповиједа, нити почитује старе људе, нити жна за образ, нити пази више на душу но прасе-лише крста! И још да с' ова бјелосветска фукарадија и петстокупље-

вина Гошподара не боји, све би скакало једно на друго низ те сокате и по тија кршах, док са свога поганства не би Господа Бога разгнијевили, да пусти газап на свијет, ка' на нечесову проклету Инђију у стари вакат, што се поје.

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

Тако Ђед Микаљ.

И тек онда кад му завршно „збогом“ добацих, а он ми га и баба његова у један глас с „у добри час!“ прихватише, осјетих се лак као да ми је ко трогодишње букагије с нога скинуо.

И отада, кад год у лов идем, увијек собом носим по двије кутије жижица у џеп и по пуну пљоску студене воде о рамену.

Невесињски.

НУМА РУМЕСТАН.

(4)

III

Наличје једнога великана.

(наставак)

Ако је икад било два бића која нису створена за заједнички живот, то су одиста били Нума и Розалија. Супротни по нагону, по васпитању, по нарави, по рођењу, не слажући се ни у чем, то су били Север и Југ у сукобу, и без наде да се икада споје. Страст живи од ових супротности, и не хаје за њих кад јој се укажу, свесна своје моћи; али у свакидашњем току живота, у једноликом низању данâ и ноћи под истим кровом, магла онога заноса што се зове љубав, подиже се, и ми се видимо, и тачно судимо једно о другом.

У новом браку, то буђење није дошло одмах, бар не за Розалију. Увиђавна и разумна за све друго, она дуго остаде заслепљена према Руместану, не дајући себи рачуна колико она стоји изнад њега. Међутим, он брзо дође себи. Јужњачко одушевљење је пролазно, тим пролазније у колико је жешће. А после, јужњак увек сматра жену као потчињено створење, и чим се ожени и обезбеди себи срећу, он се угнезди у кући као господар, као паша, примајући љубав као подворење, и налазећи да је то већ сасвим довољно; јер, на крају крајева, бити вољен, то човеку одузима времена, а Нума је био врло заузет новим начином живота, који је изискивала његова женидба, његово велико богатство, високи положај који је сада заузимао у Палати Правде као зет Г. Ле Кеноа.

Сто хиљада динара теткиних послужили су на исплату Малмуса и намештаја за момачки стан, да се једном пречисте рачуни са оскудним и мучним беħарским животом; и њему слатко паде прелаз са клупе од олињалог плиша, и мршаве хране, поред *старе свачије*, у трпезарију у Скрибовој улици, где је лепо седео у зачељу, преко пута своје отмене мале Парижанке, о раскошним ручковима које је давао у част адвокатских и оперских величина. Провансалац је волео сјајан живот, добру трпезу и спољни бљесак; али је он то волео нарочито ту под руком, у својој кући, правећи при том раскалашне досетке које иду уз цигару дувана и преслану причу. Розалија пристаде на све, навикну се да јој кућа буде увек отворена и сто увек постављен, да сваке вечери има десет, петнаест гостију, и то скоро само људи, црних фракова, од којих је њена отворена хаљина тако одударала; а кад се донесе кафа и отворе кутије с хаваном, она се повлачила уступајући место разговору о политици и разузданом смеју, којима се обично завршавају беħарски ручкови.

Само домаћице знају колико таква посведневна раскош задаје свакојаких брига, невидљивих тешкоħа у послузи. Розалија се борила с њима, не жалеħи се ни једном речи, трудила се свим силама да одржи ред у овом необузданом животу, завитлана одушевљењем свога страшног великана, који је узносио својим полетом, и смешио се, с времена на време, на своју женицу, услед каквог громогласног говора. Она је само једно жалила: што су тако мало остајали сами. Чак и на доручку, оном јутарњем адвокатском доручку с ногу, да се не задоцни за претрес, увек је неко треħи био између њих, онај пратилац без кога јужњак није могао да живи, неизбежни пријатељ који уме да наħе згодан одговор за његове ускипеле мисли, мкшица о коју се он пријатељски ослањао, и која му је носила његов одвеħ тежак портфељ, кад би ишао у суд.

О, како би га она радо пратила преко мостова, како

би била срећна да га, у кишовите дане, сачека у њиховим колима, па да се заједно врате кући, припијени чврсто једно уз друго, иза замагљених прозора који се тресу. Али она то више није смела ни да му помиње, знајући унапред да ће он увек наћи какав изговор, какав састанак заказан у судском трему једноме од оне три стотине присних пријатеља о којима је јужњак говорио разнеженим гласом:

— Он ме обожава... Скочио би у ватру за мене...

Тако је он схватао пријатељство. У осталом, он је правио познанства без икаквог обзира. Његова лакомисленост, његова весела и ћудљива нарав бацали су га у наручје коме било, и отрзали га убрзо натраг. Сваке недеље, њега је залуђивао какав нови пријатељ, једно ново име, које му је непрестано било на уснама, које је Розалија свакога обеда брижљиво записивала на мали, украшени јеловник, и које је, после, одједном ишчезавало, као да је личност дотичнога господина била тако исто непостојана као избледеле шаре на маломе картону.

Међу овим узгредним пријатељима, један једини држао се добро, и то више стари друг из детињства него пријатељ, јер су Руместан и Бомпар били рођени у истој улици. Овај је био члан породице, и, одмах после свадбе, млада жена затече у својој кући, посађену на почасном месту, као какав кућни намештај, ову мршаву прилику са главом као у каквог паликара,[1] великога орловског носа, са очима које су, као две кугле од агата, биле усађене у жутој набораној кожи, правој кордовској кожи, са оним борама које обично имају на лицу стари глумци и кловнови, принуђени да се непрестано кревеље. Па ипак, Бомпар није никад био глумац. У једно време, био је хорски певач у Талијанском Позоришту, и тамо га је Нума и срео. Сем ове појединости, било је немогућно знати ма шта ближе о овом тајанственом бићу. Он је био видео све, огледао се у свима позивима, путовао

[1] Грчки усташ из рата за ослобођење. Пр.

свуда. Никад се пред њим није могла повести реч о каквом славном човеку, каквом чувеном догађају, а да он одмах не утврди: „То је мој пријатељ...“ или „Био сам присутан... Сад сам баш отуда...“ И одмах би, у потврду тога, испричао какву анегдоту.

Надовезујући његове приче, долазило се до невероватних стицаја ствари: једне исте године, Бомпар је предводио једну чету пољских и черкеских војних бегунаца при опсади Севастопоља, управљао дворском капелом холандског краља, и био у поверљивим односима са краљевом сестром, што му је донело шест месеци заточења у хашкој тврђави, али му ипак није ништа сметало да, у то исто време, учини један упад од Лагуата до Гадамеса, усред афричке пустиње... Све би то он причао јако наглашујући речи по јужњачки, и свечаним гласом, са врло мало покрета, али са несвесним грчењем мишића на лицу, које је мучило гледаоца као преливање боја од сломљеног стаклета у калеидоскопу.

Бомпарева садашњица била је тако исто мрачна и тајанствена као и његова прошлост. Где је живео? од чега? Он је час говорио о великим предузећима за израду асфалта, којим би се један крај Париза патосао на врло јевтин начин; затим, одједанпут, сав заузет проналаском једнога поузданог лека против филоксере, он је само очекивао једно писмо из министарства па да одмах дигне премију од сто хиљада динара, и исплати свој дуг у малој кафаници где се хранио, и чијег је газду доводио до лудила својим бесомучним привиђањем кула у ваздуху.

Овај поманитали јужњак био је право увесељење за Руместана, и он га је увек водио собом, правећи шале на његов рачун, подбадајући и распаљујући његово лудило. Кад би се Нума заустављао на булевару, да разговара с киме, Бомпар се достојанствено склањао у страну, као човек који хоће да припали своју угашену цигару. Виђао се на погребима и на позоришним премиерама како распитује, сав ужурбан: „Јесте ли видели Руме-

стана?“ Најзад је био успео да буде познат као Нума. У Паризу је ова врста пратиоца доста честа; сви чувени људи вуку за собом по каквог Бомпара, који их прати као сенка, и тиме долази до извесног значаја. Случајно, Руместанов Бомпар је био сам по себи довољно оригиналан. Али Розалија није могла да трпи овога злог духа своје среће, који је увек стојао између ње и њеног мужа, и отимао јој ретке тренутке кад је могла остати насамо с њим. Уз то, ови пријатељи су говорили наречјем које је њу искључивало из разговора, и смејали се локалним досеткама које су непреводљиве. Оно што му је нарочито пребацивала, то је била она његова потреба да лаже, оне измишљотине, у које је она најпре веровала, толико је превара била нешто непојамно за ово отворено и искрено биће, чија је највећа драж био склад између речи и мисли, склад који се осећао по звучности и поузданости њенога кристалног гласа.

— Ја га не марим... То је лажов..., говорила је она, тоном искрене срџбе, који је јако увесељавао Руместана. Он је одговарао, бранећи свога пријатеља:

— Та није, није он лажов..., то је човек од маште, будан сањалица који прича своје снове... У мом крају има пуно таквих људи... Томе је узрок сунце, њихов говор... Ето моја тетка Портал... Па и ја сâм, свакога часа, да не пазим на себе...

Једна мала рука би га прекидала, заклапајући му уста:

— Ћути, ћути... Ја те више не бих волела да си и ти с тога Југа.

Међутим, он је баш био с тога Југа; и у пркос париског понашања, отмене углађености која га је притезала, из њега ускоро изби на површину тај страшни јужњак, шаблонски, суров, бесмислен. То се десило први пут поводом религије: у томе, као у свему осталом, Руместан се држао традиције свога краја. Он је био католички Провансалац, који иде у цркву само пред крај службе да доведе своју жену, одстоји мало код врата, поред кропионице, гледајући с висине, као тата на дечјој

представи с чаробном лампом, исповеда се само за време колерне заразе, али који би се ипак дао обесити или ставити на муке за ту веру коју не осећа, и која нимало не ублажава ни његове страсти ни његове пороке.

При женидби, он је знао да му је жена исте вере као и он, да им је свештеник у цркви Св. Павла изговорио похвале одмерене према каквоћи свећа, застора и цвећа, као што се пристоји о свадби првога реда. Нуми је то било довољно. Све жене које је он познавао, његова мати, његове рођаке, тетка Портал, војвоткиња де Сан-Донино, биле су ревносне католичкиње. Зато се он веома изненади кад, неколико месеци после венчања, примети да Розалија не иде у цркву. Он јој то пребаци:

— Зар ти никако не идеш на исповест?

— Не, драги мој, одговори она сасвим мирно... Не идеш ни ти, како видим.

— О, ја, то је сасвим друга ствар.

— Зашто?

Она га је при том гледала тако искрено зачуђеним очима, и тако отворено, да, очевидно, није ни слутила да је она као жена на нижем ступњу.

Он не умеде одговорити ништа, и пусти је да се изјасни. О, није она била никакав слободни мислилац, ни независан дух. Васпитана у једном одличном париском пансионату, она је имала свога исповедника, једнога свештеника из цркве Св. Лаврентија, до своје седамнаесте године, све док није изишла из завода; па чак и после, у очевој кући, она је за неколико месеци наставила ићи у цркву, заједно са својом мајком, затуцаном јужњакињом; али једнога дана као да се нешто у њој било прекинуло, и она изјави родитељима да према исповедању осећа несавладљиву одвратност. Мајка је хтела покушати да прекрши ову ћуд, како је она то звала; али се Г. Ле Кеноа умеша:

— Остави је, остави... Мени се то исто десило у истим годинама.

И отада, Розалија је тражила савета и упутства само од своје младалачке савести. У осталом, као Парижанка и отмена жена, она се добро чувала свих настраности; ако Нума полаже на то да иде у цркву, она ће ићи са њим, као што је дуже времена ишла са својом мајком, не пристајући, при свем том, да се претвара и прави преподобно лице, кад већ више не верује.

Он је слушао, сав запрепашћен што од ње чује тако одлучне речи, које су показивале толику самосталност њенога моралног бића, и доводиле у забуну све јужњакове назоре о потчињености жене.

— Дакле, ти не верујеш у Бога? упита он, својим најлепшим адвокатским басом, дижући свечано прст у таваницу.

— Зар је могућно не веровати у Бога! узвикну она, тако нагло и искрено да је тај узвик био право вјерују.

Он тада узе говорити о томе шта ће рећи свет, о друштвеним обзирима, о тесној вези религиозног и монархичког духа. Све се отмене жене исповедају: војвоткиња, Г-ђа д' Ескарбес; оне позивају свога исповедника на вечере и на посела. То би произвело врло рђав утисак, да се само сазна.. Он застаде, увиђајући и сам да трабуња, и разговор се сврши на томе.

Две-три недеље узастопце, он је са великом важношћу водио своју жену у цркву, што Розалији донесе неочекивану срећу да се с мужем прошета испод руке. Али њему се убрзо досади овај кулук, нађе изговор у пословима, и напусти сваку католичку манифестацију.

Овај први неспоразум ни у чем не помути њихов брак. Као да је желела да добије опроштај, млада жена удвоји према њему своју пажњу, своју нежну и веселу оданост. Можда је она већ била мање заслепљена него првих дана њиховога брака, и можда је нејасно предосећала нешто чему није смела да погледа у очи; али је,

поред свега тога, била срећна, зато што је хтела да буде срећна, зато што је још живела у оном блаженству које обузима све невесте кад уђу у нови живот и открију у себи женски позив, још занесене оним сновима и слутњама што личе на бели тул од свадбене хаљине. Разочарење није могло бити далеко. Оно је за њу било страшно и сасвим неочекивано.

(Наставиће се.)

Алфонс Доде.

(Превео с француског Миодраг Ибровац.)

СРБЉАК.

IV

КАРАЂОРЂЕ.

I Вис јуначке душе.

Тог дана устах к'о сунце кад сине
са једном жеђи бескрајном у души,
што ме к'о плима кад плави и руши,
плављаше, траше грдно из дубине.

Ходах уз родна брда и долине
кô млади лаве кога снага гуши;
и, сам са својим срцем, уздахнувши
грко, стах на вис јаве и истине.

Но ту, к'о орлушина, сва крвава,
косовска епопеја пуна стравâ
налети на ме; и докле у свом

корену стрепих ја, стихијском силом
лупаше она крвавијем крилом
страшно по челу замраченом мом.

II Миропомазање. Косовски призрак. Терет јуначке десница. Изабраник.

Крупне и тешке капље вреле крви
с огромног крила падаху на мене,
на души ми, на мисли устрављене,
к'о огњен пљусак што шикља и врви.

Ђе која паде ту ме спржи, смрви.
И пред оком ми попут грозне мрѐне
прострје се море крви невиђене;
Осетих задах љешина и стрви.

И осјетих ђе дигнуту ми руку
притиште пусто бескрајна тежина,
цијели народ, нова царевина;

И причух као у сну, у призвуку,
свој глас ђе изнад гора и равнина
диже се, грми кō гром измеђ брина.

III Витешки појас. Глас отаџбине. Мач.

Ја се опасах пасом своје снаге,
и сишав са свог виса самотнога,
спремајућ' дане вазнесења свога,
прелажах села, пољане и дрӓге.

И опет свака травка пуна влаге,
и сваки камен, крш и шума многа,
и сваки дō и раван куд ми нога
пређе, вај, свака стопа земље драге,

чемерном сузом, крвљу натопљене,
чуднијем гласом дозиваше мене,
у моје срце свој потмули плач

слијеваше; и трудна рука таде,
кад год ми клону, малакса и паде,
пођe и клону на мој оштри мач.

IV Вожд. Побједе. Свитање. Вишњев топ.

За то га дигох, те бљесну к'о худа
репатица; и прам том бљеску чете
за собом назрех осветничке свуда;
и пођох као олуј који мете.

Пођох, а за мном грозне, пуне жуда
побједе моје, Мишар, вали клете
Дрине, Београд, Варварин, пун чуда
Делиград, као вучице што прате

урликаху; док с хума и долина,
уз тешке стопе мојих исполина,
наткриљујући бојни врисак сав,

гонећи тмину пет тешких вјекова, —
рикаше грдно, предзнак доба нова,
мој вишњев топ, к'о разјарени лав!

Мирко Королија.

ЛИЈЕТ ЖЕЉА.

(Из књиге: „Крваве пјесме“).

Сједим и гледам двије жеље своје...
...Лете....
Брзо, к'о она два голуба брза,
што су сад двије тамне силуете,
сада дв'је тачке... све блеђе, па ништа.
О жеље моје куд вас воде пути?
У тамне краје, гдје будућност ћути?
Будите голуб доба библијскога,
који је пон'о маслинову грану,
к'о символ мира
између гр'јешног човјека и Бога, —
да моје срце, уморно с немира,
тражећи срећу себи непознату,
смири се, стане,
кô она света, библијска корабља
на Арарату.

Јосип Миличић.

ХОСЕ-МАРИЈА ДЕ ХЕРЕДИЈА.

(Крај).

Описни песници, међутим, обично нису велики песници; далеко од тога. Осећање, у песништву вреди, по правилу много више но живописна машта. Оно је нежније, топлије и пуније, и много дубље прожима душу но производи маште, који обично занимају, забављају очи, и остављају душу незагрејану и неузбуђену.

Али, пре свега, има две врсте описних песника: једни описују да нас „обавесте“, да нас поуче; њихово је песништво поучно, дидактично. Они пишу уџбенике и трактате у стиховима: о астрономији, о вртарству, о риболову, о „Четири годишња времена“, о „Четири доба дана“, о „Теорији књижевности“ и „Критици“, о „Лековима од уједа дивљих животиња“, и тако даље. То обично нису велики песници, и таква њихова дела имају по правилу врло малу песничку вредност. Друга врста описних песника, то су људи пријемљиви за лепоту света, природе и човека, с уметничким очима и пластичном маштом, која лако постаје живописна. Ти могу бити, ако не велики песници (дајући тој речи њено пуно значење), оно велики песнички уметници, што, међутим, безмало на једно излази. Нарочито кад такви песници, као што се то понекад дешава, уз дар маште имају и лако будну осетљивост. Код тих песника, живописна машта није њихова једина песничка особина; она само толико преоблађује да остале остају у засенку, и као потиснуте (Да та њихова главна особина није у њих у тој мери разви-

јена, другим речима, да су мање обдарени, — могло би се скоро рећи да би они тад били „већи“ песници, „већи“ у смислу који смо горе дали, то јест топлији, осећајнији).

У *такве* описне песнике иде и Хередија; ја сам и у почетку рекао да је он описни песник у најбољем смислу те речи. —

Друго, *начин*, у песништву, као у опште у уметности, у овом случају као и у осталима, чини много, скоро све. Начин, уже речено *стил* којим Хередија описује, ми смо видели да је сјајан; шарен и живописан као што су слике каквог великог колориста, каквог Тициана. То је онај исти крепки и поуздани цртеж, они исти златни и сребрни тонови, она иста богата и шарена палета. Ја се не могу ни на чему задржавати; ја могу дати само примере; али су и они довољно речити. Хередијин је стил као онај „тростих“ из његова сонета *Јазон и Медеја:*

Illuminant les bois d'un vol de pierreries,
De grands oiseaux passaient sous les voûtes fleuries,
Et dans les lacs d'argent pleuvait l'azur des cieux...[1]

Ми смо раније видели више примера Хередијина стила; додајмо још само један сонет, један који досад још нисмо ни поменули (доиста, могли бисмо узети који било, насумце). Он гласи:

La Sieste

Pas un seul bruit d'insecte ou d'abeille en maraude,
Tout dort sous les grands bois accablés de soleil
Où le feuillage épais tamise un jour pareil
Au velours sombre et doux des mousses d'émeraude.

Criblant le dôme obscur, Midi splendide y rôde
Et, sur mes cils mi-clos alanguis de sommeil,
De mille éclairs furtifs forme un réseau vermeil
Qui s'allonge et se croise à travers l'ombre chaude.

---

[1] Осветљујући шуме својим крилима од драгог камења, — Велике тице пролетале су испод сводова у цвећу, — А на сребрна језера даждило је небеско плаветнило.

Vers la gaze de feu que trament les rayons,
Vole le frêle essaim des riches papillons
Qu'enivrent la lumière et le parfum des sèves;

Alors mes doigts tremblants saisissent chaque fil,
Et dans les mailles d'or de ce filet subtil,
Chasseur harmonieux, j'emprisonne mes rêves.[1]

Колико сјаја и шаренила! И сликару би било тешко такмичити се овде с песником. Сонет, кад му проучите смисао, значи да од свих ових сјајних и блиставих и сунчаних, румених и зелених и пламених, златних и шарених ствари, песник гради одећу „својим сновима", својим песничким мислима. Какав стил, и какво богаство речи, и како гиздавих!... Узгред буди речено, речник је Хередијин покупљен — или пробран — не само из васколиког речника песничког, но још из свих наука, из свих историја, из свих култура, из свих заната. И Француз — онај који није обилато и, ако тако могу рећи, разноврсно начитан — наћи ће у сваком другом сонету непознату реч. Да се не зна Хередијин беспорочни укус, и да не знамо да Хередија није писао за пук, могао би човек помислити да се он каћиперски кити том множином речи; као што је у књигу метнуо велики број свакојаких, често врло далеких алузија на историјске догађаје. А у књизи нема ниједне штампане напомене, ни најмање; књига је

---

[1] „Подневни одмор". — Нигде зука од мушице или пчеле у лету; — Све спава у великим шумама преплављеним сунцем; — А кроз њихово густо лишће промиче светлост слична — Тамној и мекој кадиви смарагдове маховине.

Просијавајући мрачне сводове, огњевито Подне светлуца овде онде, — И, на мојим полузатвореним, уморним и сањивим очима, — Од тисуће ситних светлаца испреда румену пређу, — Која се шири и укршта кроз топлу хладовину.

Ка томе пламеном и прозрачном ткиву које граде зраци, — Узлеће лаки рој шарених лептирова — Опијен светлошћу и мирисом сокова;

Тада моји уздркталии прсти хватају конац по конац, — И у златне чворове те танане мреже, — Ловац лепоте и ритма, ја облачим своје снове.

бела, елегантна, с по једним сонетом на свакој страни, међу широким белим ивицама.

Могло би се чак рећи да је тај његов стално сјајни стил мана, и да та стална величанственост и напрегнутост, и та немилостива непогрешност цртежа на тврдом и сјајном и бојадисаном градиву, умарају; Хередијино песништво има неки метални одблесак и металну крутост, — или, још тачније, онај тврди сјај слика на емаљу, печених с емаљем и неизгладивих са њега. *Његова* би збирка требала да носи име: *Емаљи и Камеји,* које је Готије дао својој збирци.

Али би било врло погрешно учинити му тај прекор. Та се погрешка у критици чини врло често. Критичари врло често зажале што уметник, чије су добре особине пре тога похвалили, нема у свом делу и другу неку особину, *коју прве особине искључују*. Не може дело имати у исто време и неку особину и особину њој противну, — бити велико и мало, силно и нежно, узбуђено и неузбуђено, шарено и бисерно сиво. Поменуте особине Хередијиног песништва *неизбежне су мане његових врлина.* Ако сте жељни других особина, тражите их у *другим* делима, — којима би тако исто било погрешно замерати што немају особине оних првих дела. Хередијини сонети имају сјај, величанственост, енергију, и *то* су особине ради којих су они писани и које у њима треба тражити. — Оне су, осим тога, код њега увек одржане у границама савршеног укуса.

Уз тај стил пун сјаја и пун боја, једна краткоћа, једна збијеност и сугестивност у казивању, које нису никад биле надмашене. За Хередију се рекло да у својих четрнаест стихова збије читав спев. Ја сам поменуо сонет *После Кане.* Да чујемо ту страницу из римске историје.

Après Cannes

Un des consuls tué, l'autre fuit vers Linterne
Ou Venuse. L'Aufide a debordé, trop plein
De morts et d'armes. La foudre au Capitolin
Tombe, le bronze sue et le ciel rouge est terne.

En vain le Grand Pontife a fait un lectisterne
Et consulté deux fois l'oracle sibyllin;
D'un long sanglot l'aïeul, la veuve, l'orphelin
Emplissent Rome en deuil que la terreur consterne.

Et chaque soir la foule allait aux aqueducs,
Plèbe, esclaves, enfants, femmes, vieillards caducs
Et tout ce que vomit Subure et l'ergastule;

Tous anxieux de voir surgir, au dos vermeil
Des monts Sabins où luit l'oeil sanglant du soleil,
Le Chef borgne monté sur l'éléphant Gétule.[1]

Коментар је можда излишан. Одмах се види колико је ствари казано у овиx четрнаест стихова: и бегство и неред после битке, и бојно поприште далеко од Рима, и *у* Риму свештеници, и гомила, и живот дневни, и на крају она величанствена слика Сабинских брда, под црвеним сунцем, са силуетом „једнооког Вођа", — долазак Ханибала. И колико још других појединости! (И како тачних, знаће само онај коме је потанко познат тај лист из римске историје). Где би Момзену било потребно десет страна, Тациту две, Хередији је четрнаест стихова довољно. То је једна од привилегија уметности. Уметност „резимује".

К томе, или тачније, при свем том, то јест у пркос тој краткоћи, у Хередије је све прецизно и све *савршено:* и стих и слик (као што ћемо одмах видети), и избор речи, и избор појединости, и распоред и сразмера и

[1] Један консул убијен, други бежи ка Линтерну — Или у Венузију. Ауфид се излио, препун — Лешева и оружја. Гром је ударио — У Капитол, бронза се зноји, а црвено се небо помрачило.

Узалуд је Првосвештеник приредио гозбу боговима — И упитао два пута књиге сибилинске; — И дед, и удовица, и сироче, дугим јауком, — Испунили су ожалошћени Рим, окамењен страхом.

Сваке вечери, гомила је ишла до Водовода, — Пук, робови, жене, деца, изнемогли старци, — И блуднице из Субуре и робијаши из тамница;

Сви пуни стрепње ишчекујући, да се на руменим плећима — Сабинских брда, над којима се сија крваво око сунчево, — Појави једнооки Вођ на свом афричком слону.

ток појединости. Ничег обапетог код њега, или развученог, или утрпаног; нигде празнине, закрпе, или ожиљка. Мисао је код њега увек *непогрешно* прецизно исказана као да је у камен урезана, и *јасна*, — и логично казана у свима појединостима; особина врло ретка, нарочито код песника с богатим обликом, богатим и правилним сликом. *Њему* стих и слик нису сметали, и ниједна његова реченица, или слика, или реч није уступак учињен стиху и слику; и није му сметао ни „најтежи облик лирскога песништва“, сонет; јер Аполон —

> Voulant pousser à bout tous les rimeurs françois,
> Inventa du sonnet les rigoureuses lois.[1] —

— као што вели Боало.

То савршенство, та *савршена тачност* у изразу мисли или представе, (сигурност исказивања, савршена „чистота“) — свак који зна уметност и њене особине зна и то да је она највиши степен уметничкога дара; у књижевности као и у осталим уметностима. Поетска (творачка) моћ и укус стоје, у *општој* јерархији ствари, исто тако високо, или и више; и, разуме се, играју и у уметности *врло* високу улогу; али за уметника, коме је позив да *дā израза* замишљеним и пробраним стварима, први је и најважнији услов имати способност потпуног, савршеног казивања. Историја песништва и уметности пуна је врло великих људи чија вредност долази несравњено мање од вредности њихових основних, почетних замисли, но од савршенства с којим су своје замисли исказивали. Обратно, нема великога уметника без високе моћи исказивања, па ма колико иначе његове замисли биле високе или занимљиве.

Хередија има то савршенство обраде... Франсоа Копе, примајући Хередију у Француску Академију, рекао му је да му изгледа чудно да је Хередија са тако мало радова — ако изузмемо његове преводе у прози, око две хи-

[1] Хотећи да доведе до очајања француске песнике, — Изуме тешке и строге законе сонета.

љаде стихова, за тридесет година — могао стећи тако велики глас; док су други песници с много обилатијим радом остали у много нижем реду од њега. Није то нимало чудно.

Најзад је и Хередијин піеснички и творачки дар, у оквиру његовог преимућствено описног песништва, такође велики. Ја сам мало пре поменуо *избор* појединости; избор, то јест *измишљање* појединости. Свако је уметничко дело збир појединости у које се „грана“ и „грозда“ основна, почетна замисао; и (кад оставимо на страну саму вредност те почетне замисли) сва теорија и пракса уметничког дела своде се на ову способност: умети за основну мисао измислити оне „значајне“ или „битне“ појединости које основну мисао најбоље тумаче или истичу. То измишљање је у Хередије врло срећно. Ретко ко, у свом роду песништва, уме тако срећно наћи значајну појединост, — више још, *лепу* појединост (не само значајну, него лепу и значајну), — више још, наћи и *ону* значајну појединост за коју се тражи не само живља машта и однегован уметнички укус, но виши творачки дар, — скок, напон, виши хитац творачкога дара. Те лепо нађене „појединости“ нису више само ствари његова стила, но и његове песничке душе и његовог творачког дара у ширем смислу. Он уме да нађе духовиту, крепку, патетичну, величанствену или драматичну појединост, ону која даје вишу силу или дубљи значај његовим сликама. Таква је (да поменем само примере из већ наведених стихова, који би се, међутим, могли умножити наводима из целе књиге) она појава Херкулова на свадби Пиритојевој, — она „исполинска“ сенка његова, на месечини, за Кентаврима који беже, — онај пламени лет Пегазов, — оно црвено сунце на Сабинским брдима на којима се помаља силуета једнооког Вођа на афричком слону, — она млетачка госпођа која се на врху степеница „осврнула у пола“, и насмешила на арапче које јој носи скут, — она два златна пипка на самурајевом шлему што дркћу на сунцу, — онај „трепет од злата, седефа

и смарагда по мртвом, непомичном и плавом кристалу", — она златна мрежа у коју песник облачи своје снове, — и оне велике очи попрскане златним звездицама у којима је Антоније видео „читаво широко море по коме беже галије", и у којима је испричана судбина целе трагичне поворке сужњева великих и лепих очију. Такав је, између осталих, цео сонет *Орлова смрт*. Али ја се бојим да не прекорачим време, јер имам још нешто да кажем о Хередијином стиху. Рећи ћу само да смо сада далеко од оних описних песника о којима смо говорили у почетку... И још ово: — У историји флорентинској познат је један „владалац", песник у исто време, и велики заштитник књижевности и уметности: Лоренцо де' Медичи, названи *il Magnifico;* — *Laurent le Magnifique*, пошто смо на часу француског језика. Хередији би тај надимак приличио пре свих других: *J.-M. de Hérédia*, *le Magnifique*... Ја сам тај историјски надимак поменуо с тога што ми је непрестано на устима та реч: *magnifique*, која најбоље карактерише Хередију, а ми јој у српском језику немамо правог еквивалента.

*

Ове песничке особине Хередијине помаже један *спољашњи* песнички облик — стих и слик — који и у француском песништву (које је, међутим, имало Виктора Хига) стоји усамљен.

Романтизам, је — оличен у Виктору Хигу, — као што смо рекли, усавршио у највећој мери технику стиха. Док су класични песници XVII века, Расин, на пример, састављали стихове монотоне, сувише правилне, и гонили их све два по два напоредо, тромо, увек једнако, упрегнуте као волове у плугу; док је Расин сликовао речи *malheur* и *douleur*, или *jeunesse* и *vieillesse*, или *dernier* и *premier*, или *vous* и *nous*, или два инфинитива и два адверба; догле су романтичари и њихови последници Парнасовци исковали од александринца скоро нов стих, гибак, кадар да дâ најразноврсније ефекте, и изумели сликове који,

у поређењу са старима, звоне као данашњи стогласни оркестри према Луlијевој музици од четири ћеманета. Они су се између себе такмичили, који ће од њих измамити из стиха више мелодије, богатији ритам, већу изразитост. Виктор Хиго има стихове као:

> Les grands chars gémissants qui reviennent le soir...

у којима су нагласци и њихов распоред, — њихова тежина и међусобна близина, — тако у складу са мишљу коју казују саме речи, — с утиском тешкога кретања великих кола која стењу и шкрипе „враћајући се вечером дома“; —
— или стихове као:

> Un frais parfum sortait des touffes d'asphodèle,
> Les souffles de la nuit flottaient sur Galgala...[1]

— стихове прекрасне, у којима алитерације мекога *f*, (комбиноване с алитерацијама течнога *l*), тако много доприносе лепоти.

Остали романтичари и Парнасовци тако исто. Наш Хередија има примера ради, —

> ...Laisse, ami, l'errante chèvre,
> Sourde aux chevrotements du chevreau qu'elle sèvre...[2]

— и има још много више и боље: алитерације и асонанције, не као код других, проведене кроз стих два, но проведене, кад треба, кроз цео сонет, с једним обиљем и прикладношћу без такмаца. У сонету *Позлаћени велин*, складно са глатким и сјајним златом и велином, течно *l* и звонко *a* долазе, у округлој цифри — једно *четрдесет*, друго *педесет* пута; — наравно, увек у границама беспрекорног укуса.

[1] Свежи су се мириси ширили из бокора̂ асфодела̂, — И ноћни лахори прелетали су преко Галгале.

[2] ...Остави, пријатељу, козу која лута — И не чује дречање јарета којем не да сисе...

И има:

Et là-bas, sous le pont, adossé contre une arche,
Hannibal écoutait, pensif et triomphant,
Le piétinement sourd des légions en marche...[1]

Ја случајно имам превод те песме на немачком:

Am Brückenpfeiler dort lehnt Hannibal,
Und siegesfreudig lauscht er angespannt
Der nah'nden Legionen dumpfem Schall.

Доста добро, као превод у опште; али оне тежине, онога напора, онога *тапкања* „легија у ходу“ — нема. Изговорите *добро* француски (и тако да се осећа ритам стиха) речи: *Le piétinement sourd...* — с врло оштрим *pié;* са суспенсијом гласа на *ti* (због идућег немог *e);* са два тешка и једно другом приближена наставка *ment* и *sourd*, — и видећете каква је разлика између стихова Хередијиних и сувише течних и звучних стихова његова преводиоца.

Тако су у сваком правцу развијали и измишљали нове облике стиха: дуже од дванаест слогова, краће од дванаест: од четири, од три, од два слога. Виктор Хиго, своју познату песму *Витешке игре Краља Јована*, испевао је целу у стиховима од три слога, у строфама од осам стихова, кроз тридесет и две строфе:

Ça, qu'on selle,
Écuyer,
Mon fidèle
Destrier.
Mon coeur ploie
Sous la joie,
Quand je broie
L'étrier.[2]

[1] А из даљине, под мостом, наслоњен на стуб од свода, Ханибал је слушао, замишљен и као победилац, Потмуло тапкање легија у ходу.

[2] Де, седлај, — Коњушару, — Мога верног — Хата. — Срце ми игра — Од радости — Кад нога гази — Узенгију.

У песми *Les Djinns* („Зли дуси“) он има стихове од два слога:

Murs, ville
Et port,
Asile
De mort.
Mer grise
Où brise
La brise;
Tout dort.[1] —

Ти стихови расту у идућим строфама у стихове од три, од четири, од пет слогова, и тако даље, до десет, па онда опет исто тако постепено опадају, док се песма у последњој строфи не заврши поново стиховима од два слога. И све то нису залудни огледи, забаве из дуга времена, но уметнички начини смишљени у нарочитом циљу. У овој песми описује се излазак Злих духова, у ноћи; и растење стихова иде с њиховим приближавањем; кад дођу, у олуји и кроз муње и громове, и стих је порастао у десет слогова; — и они који су песму читали, знају како је неочекивано ефективно то место у песми; и како је после чудно и занимљиво удаљавање духова, и изумирање раније граје, у идућим, све краћим стиховима, док у последњој строфи, која изгледа да и сама издише, нестане и последњег шума. Ефект је сличан — али много јачи, и много озбиљнији — ефекту познатог музичког комада, Михаелисове „Турске страже“, која се у почетку чује као у даљини, затим са целом праском док пролази поред нас, па се најзад постепено опет изгуби у даљини.

Најзад су наши песници успели направити сонет и у стиховима од једног слога. Нису врло озбиљне ствари, али је забавно видети какве изгледају и такве песме; ја ћу навести један од тих сонета, најбољи, од Жила де Ресегије (песника другог и трећег реда, али човека који

[1] Зидине, град, — и пристаниште, — уточиште — смрти; — сиво море — по коме бију — ветри; — све спава.

је у почетку романтизма играо врло активну улогу); нећемо, наводећи, изгубити много времена.

Он гласи: —

Fort
Belle,
Elle
Dort;

Sort
Frêle,
Quelle
Mort!

Rose
Close,
La

Brise
L'a
Prise...[1]

Сонет је потпуно правилан; и сликови и њихов распоред, онако као у сваком сонету, и сонет има и своју песничку мисао. —

Тако су тражили и нове *сликове.* Сиромашни Расинов слик, који се често састојао из једног јединог кртог и слабачког самогласника (две трећине Расинових мушких сликова састоје се из слогова *er* и *é)*, заменише богатим сликом у коме је, поред осталога, самогласнику скоро стално претходио један „сугласник-ослонац“ — *consonne d'appui,* — то јест сугласник који је слику додавао још један глас, и који је самогласнику давао више чврстине и више звучности. *Allé* и *évité* скоро и није слик. Али ни *rendu* и *vaincu* не чине добар слик; треба гласу *u* у оба слога да претходи и исти „сугласник-ослонац“; треба сликовати *rendu* и *perdu,* или *vaincu* и *vécu.* И, разуме се, што је већи број елемената који се сликују, то је и слик пунији, „богатији“, као што кажу Французи.

[1] Дивна, она спава. — О трошни усуде и тужна смрти! — Уцвалу ружу ветар је однео!...

Тако богатећи и усавршујући своје сликове, они су, најзад, успели да један стих сликују с другим у целој његовој дужини од дванаест слогова, другим речима, да начине слик од дванаест слогова. Марк Moније, доиста, има ове стихове, — или овај слик — како се хоће — о „Галу, љубавнику краљичином“:

Gall, amant de la reine, alla — tour magnanime! —
Gallamment de l'Arène à la Tour Magne à Nîme...[1]

Ова су последња два примера, наравно, мање озбиљне ствари, играчке, *amusettes*, као што кажу Французи; али и по њима се може видети колико је на стиху и слику рађено, и колико су стих и слик и у најозбиљнијим песмама имали од тога рада користи; као што онај који је научио играти, уме лепше и да иде. Поменућу само да не треба претеривати важност спољашњег облика, — као што је, на пример, чинио Банвил; и друго да и у других народа има сличних виртуозности у песничкој вештини; историја се књижевности понавља и у простору и у времену.

Враћајући се сад на Хередију, рећи ћу да и међу вештацима какве смо досад помињали, Хередија изгледа виртуоз.

Мени, на жалост, не остаје времена за опширнију анализу његове версификације; нека то остане за други пут, за један од наших редовних часова. Ја ћу овде рећи две три речи само о његовом слику; а о његовом стиху, поред једне раније напомене, поменућу још само његову изванредну вештину у употреби „опкорачења“ или „преноса“ (француски: *enjambement* или *rejet*), — то јест пренашања једног кратког остатка мисли у други стих.

Од таквог пренашања ништа није луђе кад се чини механички, мајмунишући другима, без унутрашњег разлога; али употребљено прикладно, оно може бити врло леп ефект. Виктор Хиго их има прекрасних; а Хередија има

[1] Гал, краљичин љубавник, оде витешки — да јуначког подвига! — од Арене до Велике Куле у Ниму.

овај (да наведем један између двадесет), који мени из гледа најсјајнији у француском песништву:

Jadis, cher aux marins, sur un bec de galère
Je me dressais, vermeil, joyeux de la colère
Écumante ou du rire éblouissant des flots...[1]

Какву вредност добија важна реч *écumante*, и какву, уз њу, и друга важна реч *éblouissant*, тим што су издвојене од своје именице, и бачене, једна преко краја стиха у идући стих, друга преко прелома, у идући полустих!

Je me dressais, vermeil, joyeux de la colère
ÉCUMANTE, ou du rire ‖ *é-blou-is-sant* des flots!...

И како би ми било лако — кад бих имао времена — показати како је у овом стиху при свем том одржана најправилнија метрика, а његов ритам добио неку гипкост, неку разноврсност, неко трептање, који опомињу на рафиниране музичке ритме.

Што се слика тиче, од Хередијиног слика нема пунијег, рeђег, богатијег, нити слика који би тако стално био пун, редак, богат. Отворимо на којој хоћемо страни његове *Трофеје*, — сада је можда јасно да имају права да се зову *Трофеји*, — ми ћемо видети најзвучнији слик који можемо замислити. Не само да безмало сваки самогласник у слику има свој сугласник ослонац, но је још тај сугласник-ослонац скоро свакада *звучан*, — врло често *r* и *l*, то јест два најзвучнија сугласника, она која су најближа самогласницима, која често и јесу самогласници. Више још, Хередија најрадије прави сликове са *два* сугласника-ослонца; и доиста, прави богати слик је само слик са два таква сугласника. Слогови који праве слик код Хередије су *увек* звучни или музикални. Меки, пуни, тамни или јасни, оштри и као „коштуњави“ од сугласника̄, — сребрни, кристални, звонки као звона и звучни

[1] (Реч је о кипу „Баштенског бога“). — Пређе, драг морнарима, на кљуну галије — Стајао сам усправљен, сав румен, и уживао сам — У запенушеном гњеву и у сјајном кикоту таласа.

као труба, — они се нижу један за другим, вазда музикални, у најзанимљивијем и најефективнијем међусобном складу и контрасту. У једном сонету дају тон сликови као *arbre* и *marbre;* у другима *or, Trogor, Chrysaor;* у другима опет *glisse, calice,* — или *courtil, pistil, Sybiril;* у још другима *torse, écorce,* — *gorge, forge,* — *berce, herse,* — *vierge, cierge,* — или *nacre, sacre,* — *bornes, viornes,* — *ouvre, Louvre, couvre, rouvre,* — *bupreste, agreste, reste, Thymphreste,* — и *illustre, aplustre, rustre, frustre...* (Узгред буди речено, ако сте обратили пажњу, опазили сте да ови последњи сликови имају по *пет* сугласника-ослонаца, два напред и три позади!)... Француски језик је врло леп језик, звучан и ублажен у исто време, на среди између „громких“ јужних језика и „угушених“ северних, као што и народ који га говори стоји земљописно на средини између југа и севера. Изговорени лепо француски, — ни дуго ни кратко (пре кратко но дуго), са многобројним разликама отворених и затворених самогласника, с јасно артикулисаним сугласницима, и акцентом увек на последњем изговореном слогу — ови су сликови стална музика уву. Само онај који има осећање за француски језик, и за те ствари уопште, може знати какво је рафинирано задовољство, на пример, наћи све ове, и овакве, „хитре“ или „масивне“ сликове, у *једном истом* сонету: — *pompon, jupon, crépon, Nippon,* — *cabre, sabre, glabre, cinabre,* — *astre,* и *désastre...*

И само тај — а можда и сваки други — може осетити лепоту склада и контраста у распореду самогласникâ у стиховима као што су ови:

J'ai serti le rubis, la perle et le béryl,
Tordu l'anse d'un vase et martelé sa frise.

У првом стиху лаки, танки самогласници, који у гласовном троуглу граматичара леже на горњем краку, а у устима се доиста и изговарају горе, на непцима, самогласници *e* и *i;* у другом стиху, звучни самогласници са доњега крака, „са дна уста“, самогласници *a* и *o.* Да

утисак долази заиста од гласова, а не од смисла речи, лако вам је уверити се: покушајте заменити у првом стиху реч *perle* речју *opale,* и видећете шта ће вам од утиска остати. Међутим, драги камен „опал“, ако је мање дискретан од „бисера“, има извесно дискретнију боју од „рубина“. Разлику чине *гласови.*

Најзад нешто што има скоро само код Хередије, а у том размеру заиста само код њега, то је склад између слика и смисла речи, стиха, целе песме. Али ја сам о томе говорио другом приликом, а и време је прошло које имам на расположењу. Нека је довољно овде поменути да у Хередије, колико је то год могуће без усиљавања и афектације, изабрани сликови, по *звуку* своме, — благодарећи тајноме складу наших асоцијација — одговарају природи мисли и осећања који се у песми исказују. Кад Хередија описује јапанскога самураја на сунцем обасјаној обали и његову љубав, у сликовима звони *a* као весела труба; кад опева младу Хелу, нежну и белу као снег и млеко, и њенога цврчка, у једном сонету (узгред буди речено) дивном обликом и садржајем, у слику се скоро кроз цео сонет чује чисто *e;* — кад описује старога златара који резаљком реже путир у злату, у слику се чује оштро *i*, с гласовима *s* и *z* *(frise, irise)*... „као да оштрица ножа, рекао је један критичар, или врх игле, клизи по тврдом металу“...

И тај исти склад одржан је исто тако и у средини стихова.

Даље се не може ићи. Корак даље, отишло би се у играчке или у сувише ситне ствари. Хередија, уметник беспрекорног укуса, није тај корак учинио.

Такав је песник о коме смо вечерас хтели говорити: — *J.-M. de Hérédia, le Magnifique.* А сад бисмо могли додати и: *l'Impeccable;* — Х.-М. де Хередија Сјајни и Непогрешни.

Богдан Поповић.

БРОЈ СРБА И ХРВАТА.

(Крај.)

5. *Скадарски вилајет.* По статистикама, које имамо у књижевности, било би немогућно сазнати прави број Срба у овом вилајету, једно због тога што се оне знатно разликују у податцима за тамошње православне Србе, а друго зато што мухамеданске Србе у том вилајету и не помињу. Да би се виделе те разлике, навешћемо овде бројеве из најновијих приватних статистика.

Тако је Гопчевић нашао 1880 године по процени у скадарској парохији (а она обухвата све православне Србе скадарског вилајета) 900 православних домова,[1] а то ће рећи српских. — По Балдачијевој статистици, која је изишла 1901 године,[2] било је у скадарском вилајету 6642 „православна становника“. Један део од њих чине наравно Срби. Али Србе треба тражити у северном делу овог вилајета, у скадарском санџаку, а у том санџаку Балдачи наводи само 660 православних становника. — Нидерле узима, да у скадарском вилајету и у суседним деловима Арбаније („въ скадарскомъ вилайетѢ и въ Албаніи около“; в. „ОбозрѢніе...“, стр. 117) има 100.000 Срба, али не одређује ближе, колико их има у самом скадарском вилајету и које пределе разуме овде заједно с тим вилајетом. — Флорински је позајмио Нидерлов

[1] Sp. Gopčević: „Oberalbanien und seine Liga“. Leipzig, 1881. Стр. 260.

[2] A. Baldacci: „Note statistiche sul vilayet di Scutari...“ Firenze, 1901.

податак али је непажњом учинио велику погрешку, те је означио, да у самом скадарском вилајету има 109.600 Срба.[1] — Иванић каже, да у целом скадарском вилајету има око 1500 српских православних домова.[2]

Ја сам био у повољном положају, да са две стране дођем до података, који се морају за сад сматрати за најпоузданије податке о Србима у скадарском вилајету. Једни се односе на тамошње православне Србе, и њих сам добио од свога ђака Г. Саве Вучковића, слушаоца на философском факултету нашег Универзитета. Г. Вучковић је родом из Скадра и бавио се ове (1910) године етнолошким испитивањима у Скадру и у оближњем српском насељу Враци, па је том приликом утврдио, да у Скадру има 162 српска православна дома, а у Враци (коју чине 7 села) 132. Осим тога је добио податке из протокола митрополитова намесника у Скадру, по којима у селу Матагужима има 47 српских домова а у селу Врању 16 (оба су та српска села у Зети близу црногорске границе), у селу Каменици код Скадарског Језера 18 домова, у Дерегњату на Бојани 9 и у Бушату (на Дриму) 1 дом. Дакле по тим податцима у целом скадарском санџаку има данас укупно *385 домова православних Срба.* А пре пет година, 1905, не само да их није било мање, него их је било више, јер се од онда по саопштењу истога Г. Вучковића из неких села приличан број српских домова раселио. Зато можемо број од 385 домова задржати и за 1905 годину. — Како пак у тим крајевима онако исто као и у суседним деловима Црне Горе на један дом или породицу долази обично по 6,5—7 душа,[3] можемо рачунати, да у тих 385 домова има на *2700* душа православних Срба.

[1] Флоринскій: „Славянское племя“. Стр. 92.

[2] „Маћедонија...“, I, стр. 308.

[3] Види о томе д-ра Јована Ердељановића: „Кучи“, стр. 191 („Српски Етнографски Зборник“, књ. VIII) и „Братоножићи“, стр. 452 („Срп. Етн. Зборн.“, XII).

С друге стране ја сам на својим путовима по Црној Гори могао сазнати, да се је за време последњег српско-турског рата и после 1878 године одселио доста велики број *мухамеданских Срба* из Црне Горе на исток преко границе: у пределе Плава и Гусиња и у скадарски вилајет. Према проценама, које сам добијао за број тих исељеника може се узети, да се је из Никшића и Никшићског Поља, из Спужа, из Жабљака и из Подгорице иселило у поменуте пределе око 10.000 мухамеданских Срба и да се је од прилике половина тога броја настанила у скадарском вилајету, поглавито у варошима, Скадру и Љешу, и у неким мањим, засебним насељима. Тако можемо рачунати, да сад има у скадарском вилајету *око 5000* мухамеданских Срба. Они сад још говоре српским језиком, али ће га временом можда сасвим заменити арбанашким.

У скадарском вилајету има дакле око *7700 Срба*, православних и мухамеданаца.[1]

[1] Да ли у садашњим арбанашким племенима, Хотима и Грузама, заиста има нешто остатака од Срба староседелаца, као што су ми тврдили понегде у Црној Гори, нисам се могао поуздано обавестити. Али верујем, да их може имати, јер се ни по чему не би могло узети, да се је свеколики, негда многобројни, српски живаљ у скадарској области сасвим раселио. Морало је овде онде заостати по које веће или мање насеље или група српских породица и дуго се држати међу досељеним Арбанасима, па тек после, пошто би сасвим изгубили везу с осталим својим сународницима, примити католичку или мухамеданску веру и арбанашки језик. Један интересантан прилог за оваку судбину тамошњих Срба сазнао је поменути мој ђак, Г. Вучковић. Њему је причао његов деда у Скадру, да је пре четрдесет година цариградски патријарх тражио од Смаил-аге, тадашњег валије у Скадру, да му пошаље неки дуговани бир за 14.000 патријаршиских парохијана из Задриме. Али валија тај бир није могао покупити, због тога што су се Задримљани већ доста пре тога времена били покатоличили. Задрима је повелики предео с леве стране реке Дрима на северу од Љеша. Српско име тога предела (којим се и данас зове) и предања о досељавању Срба из Задриме у Црну Гору (која сам сазнао у Љешанској и Катунској Нахији) заједно с овим фактом о патријарховим потраживањима

Срби у Црној Гори. Према званичном саопштењу, које сам добио из црногорског Министарства Унутрашњих Дела,[1] последњи попис становништва у Црној Гори извршен је на дан 31 децембра 1909 године, и тада је било у целој земљи *317.865* душа (мушких 179.605 а женских 138.260). Али податке о томе, колико од тога броја долази на поједине народности и вероисповести, нисам могао добити, јер како се у поменутом званичном саопштењу каже, ти податци још нису утврђени.

У Црној Гори, као што је познато, има осим православних Срба још само мали број мухамеданских Срба и такође мали број Арбанаса, који су већим делом мухамеданци а мањим делом католици. Пошто Црна Гора није до данас уопште никако објављивала своју статистику,[2] врло је тешко одређивати бројеве за тамошње

јасно сведоче, да тих 14.000 патријаршиских парохијана нису били ништа друго него православни Срби. По свему судећи ти су задримски Срби доста дуго били одржали своју народност и веру, па су се тек у сразмерно позно време покатоличили и поарбанашили.

Да је северни, већи део садашњег скадарског вилајета у старије време био скоро чиста српска област, о томе не може бити сумње. О томе сведочи прошлост старе српске Зете, за то су доказ многобројни остаци српске културе, особито од градова и цркава, и небројена српска топографска имена.

[1] На пријатељско заузимање Г. Ђорђија Драговића, капетана.

[2] Једино ми је позната црквена статистика, али се она односи само на северну половину Црне Горе, на захумско-рашку епархију. Та је статистика изишла у два маха под именом „Шематизам православне јепархије захолмске и расијске за годину 1880“ и за годину 1883. По оној првој било је 1880 године у северном делу Црне Горе 57.125 душа (а 9416 домова), а по другој било је 1883 године у истом делу Црне Горе 63.751 душа (а 10.808 домова; дакле на 1 дом 5,89 душа). Ровински тврди, да је тада у другој половини Црне Горе имало до 1000 домова више са приближно толико исто душа на 1 дом („Черногорія“, II, 1, стр. 195), те би према томе 1883 године број православних Срба износио око 133.400. Тај број добро одговара податку, који у исто време Бернхард Шварц наводи за целокупно становништво у Црној Гори: 160.000 душа. (Bernh. Schwarz: „Montenegro“, 1883). Шварц је био у Црној Гори одлично примљен и нема сумње, да је могао лако дознати и званичне податке о становништву.

мухамеданске Србе и за Арбанасе. Фр. Врбанић[1] има од некуд — не каже одакле (али вероватно са неког званичног места, из Црне Горе) — податке за проценатни однос између све три вероисповести у Црној Гори, и по тим подацима, за кōје и по свом познавању прилика смем рећи, да заиста довољно одговарају правоме стању, православни чине у Црној Гори 87,50%, мухамеданци 9,38% и католици 3,12% од свеколиког становништва. Узмемо ли, да је такав однос био и у време најновијег пописа, од 1909 године (а он се свакако и није знатно изменио), изишло би, да је тада од наведеног броја долазило: 278.131 на православне, који су сви Срби; 29.558 на мухамеданце, од којих су једни Срби а други Арбанаси; и 10,176 на католике, који су сви Арбанаси.

Да се нађе број православних Срба на крају 1905 године, требало би знати њихов годишњи прираштај. А пошто нам он није познат, јер се не објављује, морамо се помоћи тиме, што ћемо применити на ове Србе прираштај њима најближе и најсродније српске групе, код које је и множење исто тако велико, а то су православни Срби у суседном делу Херцеговине, који спада у херцеговачко-захумску митрополију. По званичном извештају те српске православне митрополије[2] могли смо израчунати, да је код тамошњег српског православног становништва годишњи прираштај 2,55%. — Кад овај прираштај употребимо, да бисмо смањили наведени број православних Срба у Црној Гори (за 1909 год.), изићи ће, да је крајем 1905 године њихов број могао износити на *251.000.*

[8] *Fr. Vrbanić*: „Demografske prilike u južnih Slavena“. („Rad“ CXXIX, 1896). Стр. 200 и 201. Тачни проценатни бројеви код њега су: да од хиљаду душа има православних 875, мухамеданаца 93,75, католика 31, 25.

[9] *J. Муцовић*: „Српска православна херцеговачко-захумска митрополија при крају 1900 године“. У Мостару, 1901. Стр. 13. — Крајем 1889 год. било је у тој митрополији 78.812 душа, а крајем 1900 год. 100.643, дакле сувишак за 11 година износи 21.831, а то представља годишњи прираштај од 2,55%.

Треба сад још да сазнамо и колики је могао бити те године број *мухамеданских Срба* у Црној Гори. Овај је податак најтеже изнаћи, јер треба од укупног броја мухамеданаца одвојити број мухамеданских Арбанаса. За те Арбанасе имамо једино податке од Гопчевића за 1880 годину[1], и по тим податцима је било мухамеданских Арбанаса у барском округу 5000 а у уцињском 8400, дакле укупно у црногорској Крајини 13.400. Даље на северу од Крајине у Црној Гори мухамеданских Арбанаса и нема. Треба сад изнаћи, колико је тај број порастао до 1909 године, а за то би ваљало знати средњи годишњи прираштај код тих мухамеданаца. Њега не знамо ни с које стране, и једино га можемо само приближно оценити. Несумњиво је толико, да је код мухамеданаца у Црној Гори, и код Арбанаса и код Срба, годишњи прираштај много мањи него код православних Срба, једно због тога што се ти мухамеданци (од којих је знатан део варошко становништво) врло слабо множе, а друго и зато што се они стално исељавају, а нарочито су се много исељавали у ранијим годинама. Због тога сматрамо, да ћемо се највише примаћи истини, ако њихов годишњи прираштај узмемо за нешто мањи од половине прираштаја код православних Срба, ако узмемо да износи 1,20% (дакле нешто више него код мухамеданских Срба у Босни и Херцеговини). Према томе би број мухамеданских Арбанаса 1909 године износио 16.455, и кад се он одузме од укупног броја за црногорске мухамеданце из те године (29.558), остаје за мухамеданске Србе у Црној Гори 1909 године: 13.103. Кад смањимо тај број вредношћу која одговара означеном прираштају (1,20%) за четири године, излази да је 1905 године могло имати у Црној Гори *12.500* мухамеданских Срба. Они су настањени поглавито у вароши Подгорици и у црногорској Крајини (у Бару, у Мркојевићима, Микулићима и т. д.).

Разуме се, да се број који смо добили овако оби-

[1] *S. Gopčević*: „Oberalbanien u. seine Liga". Стр. 240 и 254—258.

лазним путем, не може сматрати за особито поуздан, али је то једини број, до кога смо уопште могли доћи. Ако би когод успео доћи до поузданијег броја, били бисмо му врло захвални.

У Црној Гори је дакле крајем 1905 године могло имати укупно *263.500* Срба (православних и мухамеданаца).

Срби и Хрвати у Босни и Херцеговини. Према попису од 1895 године[1] било је у Босни и Херцеговини: 673.246 (дакле 42,94%) православних Срба; 548.632 (34,99%) Срба мухамеданаца, „муслимана“; и око 302.540 Срба и Хрвата католичке вере,[2] дакле укупно Срба и Хрвата *1.524.418.*

Статистика нам показује, да прираштај није једнак код све три вероисповести. Тако нам податци у пописној књизи за 1895 годину[3] показују да је у времену од 1885 до 1895 године прираштај код православних износио 17,86%, дакле годишње 1,79%; код мухамеданаца 11,35%, а то је годишње само 1,14%; код католика 25,71%, што чини годишње 2,57%. — Код мухамеданаца је дакле годишњи прираштај био најмањи, а код католика највећи. Објашњење имамо у томе, што се мухамеданци свакако и мање множе (они чине главни део варошког становништва, које се нарочито код мухамеданаца слабо множи), а осим тога они се стално сваке године и у доста знатном броју исељавају.[4] — Код католика пак свакако природни при-

[1] „Главни резултати пописа житељства у Босни и Херцеговини 1895 год.“ Сарајево, 1896.

[2] То је приближан број католичких Срба и Хрвата, јер пописна статистика обухвата католике свих народности укупно једним бројем: 334.142. Од тога смо броја одузели број странаца католика (31.602), који су пореклом из оних аустро-угарских земаља, које нису српске ни хрватске, те смо тако добили горе наведени приближан број, 302.540.

[3] „Главни резултати пописа...“ Стр. LXVII.

[4] Вреди овде навести *податке о исељавању становништва из Босне и Херцеговине,* пошто су и иначе код нас слабо познати. У „Извјештају о управи Босне и Херцеговине 1906“ (Издало ц. и

раштај (сувишак рађања према умирању) неће бити много већи него код православних (види нпр. прираштај за 1905 и 1906 годину), а што стварни прираштај излази знатно већи, то долази просто отуда, што се у Босну и Херцеговину непрестано досељава повелики број туђина, који су великом већином католици.[1]

кр. заједничко Министарство Финанција. Загреб, 1906.) каже се, да се је у току од 23 године, почевши од 1883 године до краја 1905 иселило из Босне и Херцеговине укупно 32.625 лица, а 4042 исељеника се опет вратило. То показује средњи број од 1243 исељеника на годину (0,79 на хиљаду становника). — Овоме још да додамо, да се 1906 год. иселило: 565 муслимана (а вратило се 91) и 264 православних (а вратило се 49); а 1907 године иселило се: 782 муслимана (вратило се 114), 174 православних (вратило се 59) и 27 католика (вратио се 1).

Главна је мета муслиманских исељеника Турска, православних већином Србија, а католика највише Америка (у коју су се Босанци и Херцеговци почели одсељавати од краја 1902 године). Тако се на пример од исељеника 1907 године преселило: у Србију 140 православних и 1 муслиман; у Турску 764 муслиманина и 1 католик; у Америку: 31 православни, 9 муслимана и 25 католика. (В. „Извјештај о управи Босне и Херцеговине 1908". Загреб, 1909. Стр. 3 и 4).

[1] Колико се годишње у средњу руку *досељава странаца у Босну и Херцеговину*, о томе нема у статистици тих земаља нигде података. Баш до 1905 године то је досељавање било врло знатно, јер је сама босанска влада доводила туђинске породице и насељавала их по Босни и Херцеговини. Од те године пак, како се тврди у извештајима босанске владе (в. „Извјештај о управи Босне и Херцеговине" за 1906 године, стр. 309, за 1907 год. стр. 107 и за 1908 год. стр. 117), престало се са тим насељавањем страних породица. — Да бисмо бар приближно одредили, колико се туђинаца до 1905 године досељавало у Босну и Херцеговину, помоћи ћемо се на овај начин. Приликом пописа од 1895 год. нашло се, да у тим земљама има 70.848 странаца. Пошто су се ти странци населили у времену од 1879 до 1895 године, дакле за време од 17 година, излази, да се *годишње* насељавало *по 4167 странаца*. А толики број не само да можемо задржати, него још и повећати, за време од 1895 до 1905 године, јер је и у тим годинама босанска влада доводила чиновнике и насељенике са стране, а навала странаца, жељних зараде зацело је била још већа. (И кад бисмо узели, да се није досељавало више него по 4167 странаца годишње, изишло би, да се од времена окупације, 1878/9 год., па до краја 1910 год. доселило преко *133 000 туђинаца* у Босну и Херцеговину).

Сразмерни однос међу прираштајима поменутих трију вероисповести свакако се није знатно изменио ни у времену од 1895 до 1905 године (за које немамо података), јер је исељавање муслимана и досељавање католика било у главном исто онакво и за време ове друге десетогодишње периоде као и за време од 1885 до 1895. Зато ћемо задржати наведене бројеве за прираштај из десетогодишње периоде пре 1895 године и за десетогодишњу периоду после 1895 године.

Према томе би 1905 године број православних Срба износио на 793.000, Срба муслимана преко 610.000, и Срба и Хрвата католика око 380.000, дакле укупно Срба и Хрвата у Босни и Херцеговини *1,783.000.*[1]

Срби и Хрвати у Далмацији (са Боком). — Аустриска статистика не разликује Србе од Хрвата, него износи за 1900 годину као њихов укупан број у Далмацији 565.276. Од тога броја долази по „Календару Матице Српске“ (из 1905 год.) на православне Србе 106.488. Остало су католички Срби, којих је мање, и Хрвати којих је више. Колико је једних а колико других, нема за то никаквих података, да би се могло бар приближно одредити.

Пошто је у Далмацији општи прираштај код Срба и Хрвата за десетогодишњу периоду од 1890 до 1900 године[2] био годишње 1,258%, можемо израчунати, да је 1905 године укупан број Срба и Хрвата у њој износио скоро *601.000* и да је од тога долазило *113.200* на православне Србе а остатак, *487.800*, на Хрвате и на Србе католике.

Хрвати и Срби у Истри и по осталој Аустрији. По аустријској статистици било је 1900 године у Истри

[1] Ови су бројеви нешто већи од оних који би изишли према проценама босанске статистике, јер по њој број укупног становништва на крају 1906 године износи само 1,770.353. (Види „Извјештај о управи Босне и Херцеговине 1907“, стр. 2).

[2] Л. Нидерле: Обозрѣніе...“, стр. 120.

143.057 Хрвата и Срба и у осталим деловима Аустрије (поглавито у аустриском Приморју, у Доњој Аустрији, у Моравској и у Штирској)[1] још свега 3.047 — дакле је у целој Аустрији изван Далмације било 146.104 Хрвата и Срба. Од тих бројева само мали део долази на Србе а све су остало Хрвати. Срба има поглавито у Пероју у Истри (и они су православни), у Трсту, и у Крањској под именом „Ускоци" (од њих је само неколико стотина православних а остали су католици и унијати).

Општи број за годишњи прираштај у Истри од 1890 до 1900 године (0,864%), који даје званична статистика аустриска, не можемо овде употребити, јер се он не односи само на Србе и Хрвате, него и на остале тамошње народности (Словенце, Талијане и др.) Зато ћемо се послужити бројем за општи прираштај самих Срба и Хрвата у целој Аустрији, који је израчунао М. Зоричић.[2] Тај број за време од 1890 до 1900 године чини годишње 1,03%, те је према томе 1905 године могло у Истри и осталој Аустрији имати *153.600* Хрвата и Срба.

Хрвати и Срби у краљевини Хрватској и Славонији. По статистичким подацима српске православне карловачке патријаршије[3] имало је 1905 године у Хрватској и Славонији *703.708* православних Срба; уз то је по државном статистичком годишњаку од 1901 године[4] било још 7561 Србин унијат, и по угарској статистици за 1900 годину 1,478.825 Хрвата и католичких Срба.[5]

[1] Нидерле: „Обозрѣніе...", стр. 117.

[2] M. Zoričić: „Popis žiteljstva od 31 prosinca 1900 u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji. Glavni rezultati po upravnim občinama". Zagreb, 1902. (в. Нидерлово „Обозрѣніе", стр. 120).

[3] Ове податке саопштава Нидерле („Обозрѣніе", стр. 119 и 120) детаљно, по епархијама и протопрезвитеријатима, а добио их је преко В. Јагића из патријаршиске канцеларије у Карловцима.

[4] Види „Календар Матице Српске" од 1905 године.

[5] У „Календару Матице Српске" за 1903 годину има чланак „Срби сви и свуда", и у њему се (на стр. 73) тврди, да у Славонији, Срему и Лици има око 300.000 католичких Срба („Шокаца" и „Буњеваца"), који веле сами, да говоре „рацки".

По рачуну М. Зоричића,[1] изведеном за десетогодишњу периоду од 1890 до 1900 године, општи је годишњи прираштај за Србе и Хрвате у Хрватској и Славонији 0,87%. На основи тога можемо узети, да је 1905 године било *на 7 800* Срба унијата и *око 1,543.150* Хрвата и католичких Срба, те би заједно са православним Србима укупан број Срба и Хрвата у краљевини Хрватској и Славонији 1905 године био 2,254.658 или округло: *2,255.000.*

Срби и Хрвати у Угарској. По статистичким подацима карловачке патријаршије, које смо напред поменули, било је у Угарској 1905 године *445.606* православних Срба. Осим тога по угарској статистици из 1900 године било је у Угарској 108.367 Срба католика (Шокаца, Буњеваца и Крашована), али је тај број по „Календару Матице Српске“ (од 1905 год.) нетачан и треба га повисити на 135—140.000.[2] По истој угарској статистици било је 1900 године у Угарској 188.552 Хрвата, чији је број вероватно такође смањен.

Да бисмо добили приближан број Срба католика и Хрвата у Угарској за 1905 годину, узећемо да прираштај који вреди за Србе у Угарској,[3] годишње 0,62%, вреди

[1] Zoričić: „Popis žiteljstva...“ (на наведеном месту).

[2] Овоме тврђењу можемо веровати, јер је по рачуну, који је Иванић извео на основи званичне статистике од 1890 године било у Угарској још те, 1890 године 123.000 самих Буњеваца и Шокаца (дакле без Крашована, за које мисли, да ће их бити до 20.000. — Иван Иванић: „Буњевци и Шокци“, стр. 14 и 9).

[3] Види у „Календару Матице Српске“ за 1908 год., од *д-ра Лазе Марковића*: „Како се бројно крећу Срби у Угарској и Тројединици?“ (стр. 83 и 84). — Раније је по званичној статистици прираштај код угарских Срба и Хрвата био мањи, па чак и негативан, т.ј. место прираштаја — опадање. Тако имамо у поменутој књизи М. Зоричића за време од 1890 до 1900 год. код угарских Срба и Хрвата означено опадање: — 0,84% годишње. Али се у тачност овога броја мора сумњати, и Нидерле ће имати право, кад каже, да опадање српско-хрватскога живља у Угарској можда и није стварно, него да је причињено органима, који су вршили попис („Обозрѣніе“, 120). То је и био узрок, што ми нисмо узимали у обзир тај ранији број за прираштај него онај из времена после 1900 године.

и за Хрвате, јер ће свакако у том погледу међу угарским Србима и Хрватима разлика бити врло мала. Тако ће изићи, да је 1905 године било у Угарској око *145.000* католичких Срба и око *195.000* Хрвата.

Према тим податцима је крајем 1905 године могло имати у Угарској укупно *786.000* Срба и Хрвата.

Срби и Хрвати у Италији, Русији, Америци и по другим земљама. По Нидерловим срачунавањима[1] било је 1900 године Срба и Хрвата: у Италији 5000, у Русији 2000, а у Америци и другим земљама на свету 300.000. Ово су најпоузданији податци, које имамо до сад о Србима и Хрватима по тим земљама. — Ако сад хоћемо да бар приближно одредимо, колико су ти бројеви порасли до 1905 године, мислим да ће бити најправилнији начин, ако их повисимо за средњи годишњи прираштај целокупног српско-хрватског народа, а то је за 1,20%. Тако ћемо наћи, да је 1905 године могло бити Срба и Хрвата: у Италији *5.300*, у Русији на *2.200* и у Америци и по другим странама *318.000*.

Општи прегледи

а) *Годишњи прираштаји код Срба и Хрвата:*

у Србији	1,571%
у Турској	непознат
у Црној Гори	непознат
у Босни и Херцеговини	1,83%
у Далмацији	1,258%
у Истри и осталој Аустрији	1,03%
у Хрватској и Славонији	0,87%
у Угарској	0,62%
у Италији, Русији, Америци итд. .	непознат.

Средњи годишњи прираштај код Срба и Хрвата у шест српско-хрватских земаља, у којима су прираштаји познати, износи дакле 1,197% или у округлом броју 1,20%. Али према ономе што смо напред показали, имамо

[1] „Обозрѣніе...“, стр. 117.

доста разлога веровати, да се тај број не би знатно, а можда и никако, изменио, кад бисмо знали и увели у рачун и приращтаје код оних Срба и Хрвата, за које су нам сада непознати. Зато можемо, без бојазни да ћемо много погрешити, нађени број 1,20⁰/₀ сматрати као *средњи годишњи прираштај за цео српско-хрватски народ.*

б) *Укупни бројеви за Србе и Хрвате 1905 године:*

У Србији православних Срба	2,480.000
„ Турској: православних Срба	806 700
„ „ католичких Срба	12.000
„ „ мухамеданских Срба	296.000
„ Црној Гори: православних Срба	251.000
„ „ „ мухамеданских Срба	12 000
„ Босни и Херцеговини: православних Срба .	793.000
„ „ „ „ мухамеданских Срба	610.000
„ „ „ „ католичких Срба и Хрвата	380.000
„ Далмацији: православних Срба	113.200
„ „ католичких Срба и Хрвата . .	487.800
„ Истри и по осталој Аустрији Хрвата и Срба (православних, католика и унијата) . .	153.600
„ Хрватској и Славонији: Хрвата и католичких Срба	1,543.150
„ Хрватској и Славонији: православних Срба	703.700
„ „ „ „ Срба унијата . .	7.800
„ Угарској: православних Срба	445 600
„ „ католичких Срба	145.000
„ „ Хрвата	195.000
„ Италији: католичких Срба	5.300
„ Русији: православних Срба	2.200
„ Америци и у другим земљама Срба и Хрвата разних вера	318.000
Свега је било Срба и Хрвата 1905 године	*9 761.550*

Од Срба и Хрвата који живе у Европи (9.443.550) долази око 5.596.400 на православне, око 2.928.650 на католике и унијате и око 918.500 на мухамеданце.[1]

Д-р Јован Ердељановић.

[1] Према општем прираштају српско-хрватскога народа (1,20⁰/₀) изишло би, да је до краја 1910 године број Срба и Хрвата порастао ан 10.347.300 душа.

СТАРИ БЕОГРАД.

ПОСТАНАК И РАЗВИТАК СРПСКЕ ВАРОШИ И КУЛТУРНЕ И ДРУШТВЕНЕ ПРИЛИКЕ У ЊЕМУ.

(1820—1850)

(2)

II

Одједном постаде Варош-Капија центар нове српске вароши. Око ње и у радијалном правцу ка југу и западу насељавао се српски живаљ, подмлађен новим соковима из народа. Докле је Чаршија и даље остала у рукама трговаца, Грка и Цинцара, дотле је нову варош заузело чиновништво и онај део људи из народа, чије је занимање захтевало да живе у вароши.

Београд се од тада поступно ширио. Овај процес ширења и продирања чак и у оне крајеве вароши у којима су живели Турци, истина није вршен са хитњом, али је његов крајњи резултат био тим стварнији и успешнији. Може се слободно казати, да је од 1820 године до 1850 године Београд све више добијао ону физиономију, коју је имао доцније после бомбардовања вароши 1862 године, физиономију које се ми старији још можемо сећати.

Од 1820 до 1830 показује наша престоница све знаке вароши која се налази у прелазном стању. Сем у турском крају, на Дорћолу и Зереку, где је била компактна маса турских кућа са баштама и чесмама, све је остало у Београду још било у постанку; сокаци шути, куће мале и неугледне, калдрма турска, тамо где је има, иначе блато до колена и нечистоћа за причу.

Строгим прописима и тачном њиховом извршењу има се приписати, те је мало по мало српска варош добијала карактер, за оно време, готово западњачки, нарочито кад се узме у обзир какав је неред и мурдарлук владао у турској вароши и у каквом бедном стању налазио се град, у коме је тада било и мало и лоше војске.

Немачки официр и путописац Пирх, који је 1829 године путовао по Србији и о том свом путовању издао књигу, коју је Др. Драгутин Мијушковић превео на српски, не зна доста да се нахвали српскога Београда, који му изгледаше чист и уређен према свему оном што је видео у граду и у турској вароши. Не треба заборавити да се баш у то доба турска царевина борила с материјалним неприликама и да је занемарила и београдску тврђаву. У исто доба радило се у српском Београду живо на томе да се доведе у ред не само државна администрација, него и општинска администрација.

Од зграда које су Београду од 1820—1830 биле на гласу са свога значаја и са свога оригиналног архитекског украса, била је најугледнија она коју је Кнез Милош подигао за Кнегињу и за своје синове Милана и Михаила. Све до проглашења султанског хатишерифа 1830 године, кад му је законом призната кнежевска власт и кад су Србији уступљени и они окрузи који су под Карађорђем били српски, Кнез Милош није долазио у Београд, него је одседао у свом конаку у Топчидеру, или у Остружници. Љубичин конак — тако се тада звала ова нова зграда за разлику од Господарског Конака, о коме сам већ говорио — била је за оно време, кад се у Србији још није знало за данашњи конфор, необично лепа и удобна зграда, која се чак и странцима допадала због њене оригиналне фасаде и практичног распореда соба.

Ова кућа, која је доцније послужила као школа (лицеј) и у којој је 1863 био смештен Касациони и Апелациони Суд, одржала се до данашњег дана. Она је сада, изузевши неке омање куће из онога доба, једини представник старог Београда. У њој и око ње одигравали су

се догађаји тесно везани за историју постанка наше државе, догађаји, истина, понекад ситни понекад крупни, понекад радосни а понекад жалосни, али свакад такви, какви ће у књизи наше народне прошлости и наше престонице остати забележени за вечита времена!

Саборна црква, онаква каква је остала иза Турака и грчких владика после Лаудонова рата, без куле и кубета, није одговарала ни потребама, ни укусу новијег нараштаја, те је сва порушена, пошто се увидело да се не може више поправити. При рушењу ове цркве извађене су кости Доситеја Обрадовића и осталих који су ту били сахрањени. Доситеј је на ново сахрањен испод нове цркве.

Кад су 1837 године копани темељи новој, садашњој цркви, показало се, као што прича Сретен Л. Поповић у својим „Успоменама", да су темељи старе цркве тако јаки да се нису могли извадити на обичан начин, јер се малтер између камења био уабоносио. Зато би решено да се у стари темељ не дира, него да се нови темељи поставе око старих, тако да су темељи старе цркве остали у темељу нове цркве. 15 јула исте године свечано су освећени темељи новој цркви, чему су присуствовали Кнегиња Љубица са беговима и Миланом и Михаилом, државни великодостојници, војска и народ у великом броју.

Док се нова црква градила служило се у једној од дасака начињеној црквици у авлији данашње богословије, са јужне стране садашње саборне цркве. То је онда била авлија двора, у коме је живео митрополит Петар све док се није 1849 године преселио у нову митрополитску резиденцију, која и сада још служи митрополитима као обиталиште. Ова црквица је остала тамо и онда, када је нова саборна црква, коју је сликар Димитрије Аврамовић украсио сликама, довршена и освећена о св. Аранђелу 1845 године, под владом Кнеза Александра Карађорђевића, у присуству самога Кнеза и Кнегиње.

Сем ових, било је на овом месту још неколико за оно време лепих зграда, од којих се до скора одржала кућа Николе Христића Бадемлије, преко пута данашње богословије, на месту где је данас нова Крсмановићева кућа. У овој кући, која је имала карактер отменијих турских кућа, била је смештена богословија пре но што је грађена она велика кућа на Калимегдану, која данас по своме бедном спољашњем изгледу нити служи на част нашој цркви, ни државној власти, која овако забатаљену зграду трпи у сред престонице.

Била је на истом месту код цркве још једна лепа и оригинална кућа, која још и данас постоји. То је Ичкова кућа. Ову кућу је Кнез Милош градио од материјала, који му беше остао кад је зидао господарски и Љубичин конак и све остале јавне грађевине у томе крају. У њој је била прва српска пошта у оно време кад је још постојала и аустријска пошта. На једном од прозора у Ичковој кући још се и сада може видети отвор, у која су се бацала писма.

Овај део вароши, ма колико да је за наше данашње појмове примитиван, важио је у оно доба као реткост, којој су се чудили Турци. Срби из река, кадгод би долазили у Београд, најпре би свратили у цркву и у кнежев конак, хвалећи уређеност и чистоту овога краја вароши. Чувени прота Стаматовић, који је 1834 године, још као парох сегедински, посетио нашу престоницу и затим у „Српској Пчели“ ову посету описао, са гнушањем прича о нереду и мурдарлуку, на који је наишао у граду, а нарочито у старом пашином конаку, и не може доста да се начуди реду, чистим и лепим кућама у српској вароши, помињући колико су српски чиновници уљуднији и образованији од турских званичника у граду и од ерлија у турској вароши. Нарочито је у овом Стаматовићеву путопису, који и сувише одаје одушевљена патриота Србина, занимљива она претерана хвала београдске калдрме, за коју путописац тврди да би се на њу многе вароши у Угарској могле угледати. Наравно,

да и то треба узети cum grano salis и том приликом се сетити да је у оно време по сегединским некалдрмисаним сокацима било толико блата, да су често пута и коњи и кола у њему пропадала.

Отуда од цркве ишло се управо у Чаршију, кроз једно уско сокаче, у коме су били дућани најниже врсте, понајвише симицинице, лебарнице, млекарнице, старе отрцане механе и по која бакалница, а улица је била тако тесна да су се двоја воловска кола једва могла мимоићи.

Где је сада „Слога", ту је била једна стара турска кавана, где се изигравао „карађоз", источњачко позориште са марионетама, а онде где је сада Железничка Дирекцаја био је један стари хан, у коме су одседали кириџије, рекалије и кочијаши. Авлија је била баровита и пуна ђубрета и ту у једној бедној собици седео је чувени Ђока клисар, код кога су у оно доба господска деца буквар учила.

Права велика чаршија и трговина почињала је од бивше Куманудијеве куће на углу Кнез-Михаилове улице па на ниже ка Дунаву. Дорћол звало се раскршће где је пролазио Видински сокак (Душанова улица), водећи у град и пресецајући Главну Чаршију и улицу која је водила ка Дунаву. Дорћол је покварена турска реч Дортјол, која значи четири пута или сокака. Идући од Дорћола к Дунаву биле су саме касапнице. Овај део улице био је нечист, пун ђубрета и смрада, јер тада није било кланица, него се стока убијала и клала у самим касапницама. Одмах до ових касапница продавала се и риба. Ту је било тушта паса, а било их је доста и по улицама, особито у онима, у којима су Турци становали. На самом раскршћу извршивали су Турци смртну казну одсецањем главе осуђеном којега је леш обично два дана лежао потрбушке, а главу су му Турци стављали на стражње тело између бутина. Покојни Филип Христић, који је ово причао, уверава у својим забелешкама, које

ми је уступио његов пре кратког времена преминули син Милан, да је све то својим очима гледао.

Чаршија је почињала од Куманудијеве куће. Ту су биле трговине у оно време првих трговаца. Почев од Гаврила Вуковића, па Хаџи-Лазића, Марка Радовановића, Ђуре Главинића, Ристе Бадемлића, Пере Белопољца, Димитрија Радовића, Димитрија Лазаревића (Циган-Мите), Манојла Стефановића, Сараф Косте, Ристе Милушића, Цветка Карабиберовића, Ђоке Попадића, Дуке Пешике и тако даље све до Барјак-Џамије, која и сада постоји. Кад је оно био велики пожар близу Дорћола, тада је Дука Пешика подигао на том месту шест дућана све од тврдог материјала с гвозденим вратима и прозорима, и то је учинило те је тада овај крај постао много живљи и интересантнији. Скоро у исто време подигао је Милутин Радовановић одмах до дућана Дуке Пешине двокатну зграду од тврдог материјала с великим подрумима на свод, коју је свет ишао да види као неку реткост. Преко пута била је велика трговина Давичина и кавана Зисина.

Кавана̂ у оно време није било више од три: Зисина, Паје Кантарџије и Ећим-Тошина. Ова последња била је преко пута од Саборне Цркве. Доцније била је Гушанчева, близу Калимегдана, одмах до Вучићеве (Барловчеве) куће, која и сада постоји у промењеном облику. Зисина кавана била је најчувенија, јер ту су долазили велики трговци, особито Грци, којих је у то време било много у Београду.

Иза Варош-Капије није испрва било никаквих кућа но само неколико просјачких и циганских бурдеља, а варошко гробље било је тамо где је сада Бранкова улица. У десно од варошког гробља била је Манојлова Башта, куда је свет лети недељом и о празницима у шетњу ишао. Ту је била једна велика бара, пуна жаба, које су својим крекетањем досађивале шетачима. У башту и кавану Манојлову долазило се, с једне стране, сувим, а с друге преко ћуприје, која је била над баром, од при-

лике према кући Јевте Угричића. А на самом углу Угричићева имања постојала је једна чесма, коју су звали Циганлијом или Циганском Чесмом.

Прота Јосиф Стефановић подигао је одмах иза Варош-капије прву кућу. Доцније су том крају ницале куће једна за другом, нарочито онда кад је Кнез Милош наредбом натерао људе да се ту насељавају и кад је подигао прву касарну, и то такозвану Стару Касарну и једну велику зграду преко пута од касарне (данашњу артиљеријску касарну), у којој је најпре био смештен енглески консулат (под Хоџесом), а доцније под кнезом Александром „попечитељства правосудија и просвештенија“. Цео овај крај звао се онда Сава-Мâла.

Да би се могао што пре подићи овај крај вароши, Кнез Милош је решио да пренесе гробље из данашње Бранкове улице на садашње Марково Гробље код Таш-Мајдана. Ово није извршено тако брзо, као што се тада мислило, јер је тешко било натерати људе да напусте старе гробове и да своје мртве пренесу на ново гробље код цркве св. Марка, коју је кнез Милош сазидао 1832, близу оне умке на којој је 1830 године прочитан хатишериф. Ново гробље тек је прорадило 1836 године. Први мртвац, који је у њему сахрањен, био је неки Димитрије Бик, који се сам убио у највећем весељу.

Чим је гробља нестало одмах се почело зидати. Прве улице, које су насељене, биле су Бранкова, онда Господска улица и Космајска, онда поп Пантина улица.

Најстарије куће у новој гробљанској улици, коју су тада прозвали Господском, јер су се у њој нарочито после 1840 године настанили најугледнији државни достојанственици, била је Хербезова или доцније Грујићева, и за тим Германова кућа, одмах до Стејићеве, која је зидана много доцније. По реду, кад је која грађена, помињу се Заглина кућа, (сада г-ђе Јанковић), кнежевског представника Стеве Марковића, попечитеља и представника Тенке Стефановића, саветника Павла Станишића, Саве Шиљића, ректора лицеја Косте Бранковића,

(између Крстићеве и нове Грујићеве), Николе Крстића, Јована Мариновића, Косте Црногорца и већ на самом Зеленом Венцу кућа Алексе Симића. Тамо где је данас кућа Мариновићева (сада Академија) била је некада, на крају старога гробља, велика рупа, коју је ваљало засути, пре но што се пређе грађењу темеља, који је зато морао бити необично чврст. Кућа Г. Стеве Тодоровића грађена је много доцније, на плацу који је покојни Матија Бан поклонио своме зету. Кад год су се у овој улици ископавали темељи, наилазило се на кости, а највише на плацу Стејићеве куће. Бранко Радичевић, бавећи се у Београду 1849 године становао је у оној малој кући преко пута од куће Хербезове или Грујићеве, а ранио се у кавани Подунављевића (данас Енглеска Краљица), кога су онда звали Коста Кец.

Из Бранкове или Господске улице излазило се на Зелени Венац, на коме је била велика бара, у коју се стицала вода са свих страна. На оном крају баре, тамо где је доцније био суд, стајала је нека механица. Механџија, кад год би за механу имао да прима пиво, које му је шиљано из пиваре кнеза Михаила, која је грађена 1839 године, он би се чунићем, који је био привезан за механу, одвезао на ону страну баре и ту утоварио бурад, која су њему била намењена.[1]

(Наставиће се.)

Тодор Стефановић Виловски.

[1] За ове занимљиве податке, као и многе слике из тога доба, имам да захвалим Г. Стеви Тодоровићу.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

Прерада и приказ „Коштане“.

Писци обично прерађују своје комаде из два разлога: или да у њих унесу какво ново искуство у погледу самог схватања појединих делова комада, или да их што више прилагоде публици у драмском, сценичном и чисто бинском смислу. Г. Борисав Станковић је хтео и једно и друго: друго више него прво. У првом погледу учињене су ове модификације: Асан, који је раније лепо изгледао кад је ћутао, проговорио је врло незграпно и нескладно, и тиме нам одузео осећање радозналости које смо имали за његову личност; у другоме чину, даље, додане су неке ситније карактеристике ситуацијама и личностима које су сасвим равнодушне по општи утисак; у последњем чину, најзад, слика спремања за свадбу и сама свадба израђени су мало шире и рељефније. Са последњим двема модификацијама додирнули смо и модификације у другом погледу, у погледу сценичном и чисто бинском. Њима се може да дода и уношење нових песама и игара које треба да припреме нагли севдах Хаџи-Томе. Али, и у једном и у другом погледу, Г. Борисаву Станковићу није главни разлог био уметничка вредност *Коштане*, већ једино и искључиво укус публике. Идући за простим осећањима наше публике, Г. Станковић је био близу да од своје *Коштане* створи маџарску мелодраму каквога Тота. Тиме његова

популарност расте у позоришном трећем сталежу, али *Коштана*, лепа, проста и дирљива *Коштана*, почиње да плива водама простачке маџарске мелодраме, а то ваљада није циљ Г. Борисаву Станковићу.

Коштана остаје још једнако комад згодан за утакмицу наших глумаца. Она је нарочито погодна да се прикажу чисто националне особине наше глуме, Јер, *Коштана* није комад који се може да игра општим приказивачким сруствима. За њу је потребно (и за Хаџи-Тому и Стојана, и Митка и Арсу, и Коштану) једно чисто локално расположење и локални тон, и специјалан гест, и мина, и став, и израз једног старог Врањанца и Врањанке, и то су наши глумци, у главном, добро схватили. Нарочито то важи за Г.Г. Тодоровића и И. Станојевића. Г. Тодоровић је од Хаџи-Томе створио улогу којом може да буде горд. Он има локалне боје и у гесту, и у изговору, и у интонацији, и у самом основном ставу. Нарочито му се издваја из свих сцена, сцена његовог наглог прелаза из гнева и љутње, кад Коштана почиње да пева и игра, у севдах и дерт: он, прво, изводи неке неодређене гестове, стеже прсте и грчи, бори се, даље, савлађује за моменат да на мах буде побеђен, хвата се за слепоочнице и доњу усну, гледа око себе унезверено и, најзад, кад Коштана почиње „Стојанке, бела Врањанке“, он, после неколико дискретних прелива, бранећи се и ако је очевидно побеђен, пада у севдах с којим иде до краја комада. — И Г. И. Станојевић има све те исте локалне особине, само што он, покаткад, претерује, и на тај начин даје комични карактер улози севдалије Митка. — Г. Милутиновић, као Стојан, није никако могао да успе да својој улози да локалне боје. У његовом основном расположењу има извесног херцеговачког даха: и његова носталгија када се пева „Јоване, сине, Јоване“, и његов дерт због Коштане и севдах за Коштану, и његов тон, све то носи карактеристике ње-

гових личности из Ћоровићевих комада, и стога се смело може да каже да је његов покушај да игра Стојана далеко, далеко од тачне, добре и дефинитивне студије Стојана. Од осталих, сем Г-ђе Спасић, која је довољно домашила Коштану, нико није био у каквом интимнијем складу са основним расположењем *Коштане*.

Бранко Лазаревић.

УМЕТНИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Кнез Иво од Семберије. — Опера у једном чину од Бранислава Нушића. Музика од Исе Бајића. Први пут у приватној опери Г. Жарка Савића 6 јануара 1911 године.

Да констатујем одмах једну лепу намеру Г. И. Бајића: он је хтео да да једно музичко дело вишега стила — музичку драму; да се ослободи од свију формалистичких скрупула и да музичком дескрипцијом појача драмску радњу и изрази карактере. Код ове врсте музичких дела тежиште је у оркестру. Он својом снагом и бојом изражава све, док певачи јасном и интересантном рецитацијом стихова доприносе да се реч боље чује и разуме, и на тај начин музика осети и схвати. Рихард Вагнер, творац модерне музике и специјално модерне музичке драматике, поставио је ту комбинацију и ње су се придржавали сви доцнији драматичари. Најмодерније доба нам је дало и неколико нових комбинација (Рихард Штраус, Фицнер, Клозе, Дебиси), али су принципи у главном остали исти.

Намера Г. Бајића је била и савремена и лепа, и ја бих се радовао кад бих могао да констатујем да је и успео до краја равномерно да је изведе. Али, на жалост... Један је принцип скроз провео: принцип рецитације стихова; а боље би било да и то није учинио. Јер рецитација није свуда успела; осим тога, сам тај принцип није довољан да и целом делу да обележје музичке драме. Главна страна њена, — онај интенсивни и импул-

сивни живот у оркестру, његова боја и снага, и све разне и богате комбинације, — није изведена свуда са једнаком пажњом, а то је требало учинити. Осим тога местимично прибегавање извесним формама (хор народа пред црквом, „Српкиња“, марш, игра чочека) дају целој радњи више оперски него музичко-драмски карактер. Сам композитор, пошто је написао последњи акорд и још јединпут детаљно прелистао партитуру, изгледа ми, опазио је то и назвао целу ствар: опера. Овде би се могло рећи да су и велики музички драматичари култивисали местимице ове форме у својим заиста успелим музичким драмама. Јесте. Има Р. Штраус у својој „Саломи“ једну игру, има је и у „Електри“, има Р. Вагнер у „Götterdämmerung“ један марш, има га и Клозе у „Ilsebill“; али, ти су облици унесени не облика ради. И њима је програмском музиком изнесен један читав живот: пуст и хистеричан као живот Вајлдове Саломе; животињски као Хофмансталове Електре; велики и грандиозан као Сигфридов. Од свега тога овде нема ничега. Она лепа и ритмички интересантна игра[1] — српски народни оригинал из врањске околине, — ту је своје музичке оригиналности ради. Дакле апсолутно музички схваћена, као и хор народа „Еј, ко ти купи“ и фамозна и слабо инструментирана „Српкиња“. А у музичкој драми нема апсолутне музике.

Али ја нећу да кажем да је за ово крив само композитор. Он је најмање крив, или крив је у толико што је узео да обрађује у једној неподесној средини, као што је наша, једно дело највишега стила уопште, не само музичког. Наша публика и наши музичари са њоме имају врло мало музичких традиција -- а музичко-драмских најмање. Датум премјере Биничкове опере „На уранку“ није далеко иза нас. А шта смо пре ње на томе пољу имали, и шта смо до Бајићевога „Кнеза Иве од Семберије“ до-

[1] Ритам ове игре је нераван: $^2/_4$ (однос $^4/_8$) и $^5/_8$ (подељене у $^2/_8 + ^3/_8$). И у овој подели се мора и дириговати.

били? Готово ништа. И зар се онда сме тражити од једнога младога композитора да му прво дело успе? Ја умем пред собом да оправдам неуспех овога дела код естетичара и музичара. Осим тога, Г. Бојић је, са Биничким заједно, унео један нов тон уопште у музичка дела те врсте — специфично српски национални тон — местимице, али ипак толико да се може закључити да наша народна музика има услова да се развије до најкомпликованијих граница. А није лака ствар од оних кратких мотива наше народне музике створити нове, широке, драмске, створити као композитор мотиве који су кадри на свој, оригиналан, српски, начин изразити читаву једну психологију и читаву једну драмску радњу. То су нови принципи нове генерације уметника српских и југословенских. Истичем нарочито колосалнога Мештровића. Разлика је између њега и Г. Бајића у техници и изразу велика, готово неизмерна, али полазна тачка је иста.

Г. Бајић није успео да одржи јединство стила у својој опери. И, без мало, ја бих да тврдим да је она без њега. Има лепих момената, и музички свежих и национално карактеристичних. Али има често момената који су прилично далеко иза овога. Ја сам их већ побројао. Онај моменат који представља, на врло баналан начин, „благост православља и фанатизам турски“; затим хор „Еј ко ти купи“ и игра „Српкиња“ (ах! та фамозна „Српкиња!), који имају у себи нечега националнога; па онда марш и први хор народа кад изиђе из цркве (он има у себи врло прегнантних идиома Маскањијеве „Кавалерије“). Остали ансамбли, градације и динамика првих и последњих сцена су општа места оперска, не много богата националним акцентима и оригиналним хармонијама. Дају живота, али су више апсолутна музика. Као што видите: стил оперски, изузев у неколико местимичну драмску рецитацију само, не и оркестар и инструментацију.

Али има два момента у опери који су добро схваћени и музичко драмски успели. Први је: Кулиново сту-

пање међу сељане. Настаје тајац. Дубоко ћутање престрављених душа које очекује нешто страшно и опет имају наде да ће се страхоте ублажити. Ово је најјаче место у опери. Композитор је са неколико тонова само изразио сву психологију и нему радњу те сцене. Зрео гест. Други је: стара мајка прилаже за откуп робља своје рушпије. Она им тепа и јецајући пита Кулин-бега: „Да ли имаш беже стару мајку? „Знаш ли шта су сузе старе мајке?“ Један хроматичан мотив прати ову дирљиву сцену. Она је једно пригушено и тихо Lacrimoso. Цела је опера уопште дирљива, једно велико Lacrimoso, чак је и сентиментална, и од те сентименталности највише пати Кнез Иво. У ориганалу Бранислава Нушића Кнез Иво није такав. Тај му је тон дао композитор. Зашто? На мене је та сентименталност непријатно утицала. Осим ње и неки инструментални ефекти: Онај пиштави контрапункт пикола у „Српкињи“, за тим штимунг који изазива трумбета (ја нарочито овако називам тај инструменат), у сцени када се Кулин одушевљава лепом робињом, лепотом Станом. Труба је врло незгодан инструменат. За њу треба умети наћи згодне мотиве и теме па да не утиче глупо. Ја се усуђујем да употребим овај израз, јер по моме музичком осећању он најбоље карактерише садржину тона њеног када је мелодијски неподесно употребљена. Инструментација је иначе доста добра. Хорови су пуни, местимице драматични и живи. У инструментацији нема нових ефеката. У очи су ми пала, да се парадоксално изразим, извесна места која су скроз клавиристички схваћена и директно са клавира у оркестар пренета. Владати оркестром може само богом дани инструментатор. Ту се много не да научити. Било је великих композитора који су рђаво инструментирали (Шуман), а има вазда н, нарочито, модерних, композитора који добро инструментирају а рђаво компонују. Ово може да буде једна утеха Г. Бајићу. Г. Бајић би сигурно боље инструментирао да има прилике више да слуша оркестар.

Али то су појединости које просечна публика слабо

примећује. За њу је меродавна општа слика и општи израз. Ја са задовољством констатујем да је ова опера код публике имала успеха. Извесна се места морају допасти и непристрасном музичару. Она ће се одржати на репертоару и биће живи доказ да наши музичари раде. озбиљно и свесно иду напред, и ако их у томе послу нико не помаже, а најмање они озго који дају такозване субвенције.

Г. Бајић има добрих намера, и што је дао дао је из свега срца. И ми то треба тако и да разумемо. Доцније доба, срећније доба, даће и бољих и већих ствари; али никада не треба заборавити да је „Кнез Иво од Семберије“, у почетцима интензивнијег музичкога развоја у нас, чини српској музици ипак извесну услугу.

Милоје Милојевић.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Жеље и тешкоће младотурскога режима. — Нова румунска влада.

На Конгресу Младотурака у Солуну, који је био у октобру месецу прошле године, донесене су врло важне одлуке. Ове су се тицале спољне и унутрашње политике коју комитет „Јединство и Напредак“ треба да води. У свима тим одлукама основно је начело: унутра, у Отоманској Империји, господарство над народностима, без разлике вере, припада Турцима; споља: духовно јединство свих муслимана у свету.

Као завојевачи Турци у својој држави намећу свима осталим народностима свој језик и своју надмоћност, и ако нису у бројној надмоћности према њима. У данашњој европској историји има за то још примера. У том смислу Младотурци су решили што енергичније предузети све мере. Међу првим мерама је потпуно уништавање привилегија у ма коме облику оне биле. Разне вероисповести са многостручним аутономним правима су најглавнија сметња. Васељенска патријаршија, Јерменска патријаршија, Бугарски егзархат, многостручни протекторати Великих Сила над католицима и протестантима, требају да изгубе од свога значаја и утицаја у држави, у којој треба да има један закон за све. Одузимајући права заснована на бератима, ферманима, фетвама и капитулацијама, учврстиће се влада Турака. Друга мера, која се мора само обазриво употребљавати, јесте укидање

капитулација. Права која проистичу из капитулација највећи су терет за Турску, а како су она повластице дате Великим Силама, њих ваља најпре сужавати, опрезно и систематично, докле не дође време да се коначно укину. Укинуће се кад Турска буде имала војску спремну и јаку. Тако се разлагало на младотурскоме конгресу у Солуну за општу унутрашњу политику. Специјално за вилајете косовски, солунски и битољски, у којима постоји од поодавна врење и кретање Грка, Бугара и Срба, конгрес је одлучио да владу Хаки-паше нагна да власти у царевини врше стално неку врсту бојкота према овим народностима. Сем овога да се одржи установа преких судова, да се врши расељавање хришћанских села, да се строго примењује закон о четама, и да се у ова три вилајета насељавају мухаџири, по могућству из Азије. Све ово ради сузбијања хришћанскога напредовања и јачања муслиманскога живља.

Муслимана је у Азији, Африци и Европи до двеста милијуна. Већи део њихов је под туђим утицајем и влашћу, која им неда да се развијају у духу јединства и муслиманскога схватања напретка. Право је слободне и независне државе да ради на духовноме уједињавању по свету расутих муслимана. Отоманска Империја треба да помогне својој једноверну браћу да раде на својем ослобођењу у Индији, Мисиру, Мароку, Персији, Тунису, Русији, и тако даље. Овоме општем и широкоме програму о спољној политици, коју је водио и бивши султан Абдул-Хамид II, а о којем никад није много говорио, — младотурски конгрес је додао и један одређенији, ужи, остварљивији програм. Критско Питање никако не упуштати, стално га одржавати на површини докле се не окрепи војска Тога ради бојкот грчкога бродарства и трговине на обалама турским стално извршивати. Са Бугарском одржавати какве-такве односе, јер је њена војска још увек озбиљна сметња одлучнијем држању према Бугарској. Са Румунијом неговати и развијати што боље односе, а тако исто са Србијом. Кори-

стити се међутим у трговинским уговорима са балканским државама да се ојача престиж Турске. Према Великим Силама за сада политику теразија. Не преступати ни једној групи Сила друкчије него као поборник добрих односа, међутим подражавати наклоност Тројнога Савеза, посебно Немачке, која нема других до трговачких интереса у Отоманској Царевини.

Кад је солунски конгрес доносио ове одлуке, већина младотурске партије „Јединство и Напредак“ у парламенту била је чврста, готово неокрњена. Кад се Народно Представништво састало у Цариграду, ова већина није била више сигурна. Неколико прилика показале су да постоји у партији извесно неслагање. Кабинет Хаки-паше једва се одржава, а скупштинска критика бива све оштрија. Скупштинске дебате откривају тајне данашњега режима, који у поступању према политичким противницима не изостаје много иза бившега режима. Поред свих тешкоћа турска влада има и много других. У Арабији буна узима све веће размере. Вође покрета имам Јахија и Саит-Муса имају уза се око 100.000 побуњеника. Они су господари готово читаве Арабије. На црногорско-турској граници трају непрестано сукоби, у којима се јављају на супрот турској редовној нојсци удружени Црногорци и Арбанаси. Велики број Арбанаса католика и муслимана прешао је у Црну Гору, и отуда упада у Турску, којој се тешко верује на реч. У Дебру смутње Арбанаса бивају све чешће и обичније. Васељенска патријаршија и Јерменски патријархат третирају питање о уједињењу двеју цркава. Бугарски Ексарх и Јоаким III, грчки патријарх, преко грчких и турских посланика из Цариградскога Парламента, преговарају о једноме зближењу Грка и Бугара. Умножавање грчких и бугарских чета у правој Маћедонији. Нагло се кријумчарским путем уноси оружје са разних страна у Арбанију. Новчана оскудица, дефицити, ванредни кредити за војску. Догађаји у Персији, критска изазивања, грчко спремање за пролеће, руско-немачко зближавање на основи руске и не-

мачке политике у Персији, рђаво расположење европске штампе према младотурској политици, личне размирице у партији, — завршују број тешкоћа. И тако после три месеца од оних одлука у Солуну, које су тражиле брзе и преке мере непомирљивости према свему што није од турскога племена, влада Хаки-паше попушта. Попушта Арбанасима које је доста енергично пролетос гонила. Попушта Патријаршији донекле. Тражи основа за ближе разговоре с Грчком. Попушта у питању о српским школама. Тражи додира с Бугарима и основу за међусобно пријатељско држање. Чини кораке за приближавање Францускоj, са којом је доста безобзирно поступала. Нико не мисли у овој години да насељава у европској Турској Панисламизам ће помагати само беспослени фантасти, а прави Турци ће да гледају посла у својој неуређеној земљи. Да нисмо близу повраћаја у Турској онога шта је и како је било пре јула 1908 године?

Либерално Румумунско Министарство Ј. Браћана заменило је министарство конзервативне партије, коме је главни шеф Карп, некадањи шеф јунимиста. Главна одлика шефа нове румунске владе јесте у томе што је одана присталица Тројнога Савеза. Њему се приписује да је јесенас у Бечу, говорећи о румунско-турској конвенцији, рекао: „За такве ствари Турци треба да се обрате Бечу“.

Иностранн.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Песме Милорада Ј. Митровића (127, Српска Књижевна Задруга, 127). Београд. 1910.

Српска Књижевна Задруга, издавши, у своме досада скоро најбољем колу, песме Милорада Ј. Митровића, понудила нам је прилику да проконтролишемо неке своје раније утиске које смо имали из његових песама. Постоји неко притајено егоистично задовољство да се, после дугог времена, враћамо књигама које смо волели, и на њима, контролишући своје младе и наивне утиске, вршимо, да употребимо Ничеов израз, неку врсту „ревизије вредности“. За време које је протекло од првог утиска па до данас, много је воде протекло испод мостова и наше се савести измениле потпуно. За то време, ми смо многе друге књиге читали, а и наш се унутрашњи живот, као и поглед на књижевност, у многоме променио. Кад смо сада понова узели ту стару књигу у руке. утисак, који смо сада добили, дошао је у сасвим други однос утисака и, према старом, у многоме се изменио. Да одмах и храбро кажемо, ми више не волимо песме Милорада Ј. Митровића; што, наравно, значи: ми смо их некада много волели. Ми смо имали свој лепи и свети утисак из *Књиге Љубави* и *Пригодних Песама*, из времена када су се оне први пут појавиле и, чувајући га и волећи, чинило нам се да је он још стално ту. Али, авај! од онда до сада многе су се ствари проме-

нуле, и ми више нисмо оно што смо били. Хераклит је имао право кад је, плачући, говорио о томе како се брзо мењамо, и кад је рекао да се човек ни два пута не може у једној и истој реци да окупа. С нама је, као са оним пирамидама које су се Пафнису, у Анатола Франса *Таиси*, разно приказивале у разно доба дана. Тако је нешто, као што рекох, и с нама. У разно доба нашега живота једне и исте ствари разно се приказују. Време, лектира и лични доживљаји мењају наш унутрашњи строј, тако да ми, ретко кад, по два пута можемо добити исти утисак од истих књига.

У те ретке књиге не долази књига песама Милорада J. Митровића, и стога смо ми и рекли да више не волимо његову књигу песама. Но то, да одмах нагласимо, никако не значи да је ми нимало не ценимо; то само значи да је ми не волимо колико смо је волели. Јер, ми нисмо више у складу ни с његовим погледима на свет, нити примамо утиске које је он примао, нити нас инспиришу мотиви који су њега инспирисали, нити нас задовољава његова версификација, ни „tours“, поенте и наките које је он налазио за добре. Многе и многе његове песме ми посматрамо као „општа места“ и vieux jeux, за многе мислимо да су баналне и сладуњаве, а његова поетска декларација, објављена на првој страни његових песама, нимало нас не одушевљава. Ми више не можемо да примамо:

Растанка нашег доћи ће доба,
И ја ћу једном остати сам;
Ти нећеш више крај мене бити,
И ја ћу бити ледени кам.

И, кад би неко послао овакву коју песму, као што је ова коју ћемо навести, уреднику каквога часописа, сигуран би био да би му била одбијена:

Пред сликом твојом замишљен стојим
И будан сањам нестали сан,
А срце дршће кō листак,
Кад једном стигне јесењи дан.

Ово нарочито важи за његове *песме* (мислим тиме на књижевни род), за стихове у којима он говори непосредно о себи, о ономе што резултира из његове природе и што је саставни део његовог унутрашњег живота. Његов лични акценат у песмама те врсте врло је слаб, кадкада врло прост, и често је изазван с друге стране. Његове раније песме — он је доцније нашао свој прави род у балади и романси, — његове раније песме врло често имају јасно идилски карактер једног Миленка Грчића, кад је овај рђав (*Облак*, и тако даље): он тражи самоћу села, и у селу недељу, и у недељи звон сетних звона, кад је

> Свечаним миром замирило цвеће,
> А вредни се ратар у храм божји креће;

тражи идилична расположења, ботичелијевска пролећа, Грчићева прижељкивања славуја; и, као изразит тип последњих романтичара (то се нарочито види у песми *Песник*, стр. 17), и он има јако развијено осећање природе које није ни дискретно, ни дубоко, ни много интимно. Врло често пак, у тим ранијим песмама нарочито, он је сав у схватањима и под утицајем Војислава Илића: мрачан и ноћни пеисаж, бура и вихори, и руине с облигатним гавранима. Сем тога, а с тим заједно, иде и извесно нешто старинска меланхолија увелог и жутог лишћа, времена које пролази, гробова кад „благи поветарац заниjа цвеће“, усамљених дворова или руина „на стени, на врлети“ преко којих месец сија и вран гракће, мртве и позне јесени „кад јој се покров спрема“, и тако даље. Но, и кад је у том кругу мотива који треба да прикаже његов унутрашњи живот и да његов лични тон, он је далеко од тога да себе прикаже као песника од богатих и разноврсних утисака. Оно што ће од његових *песама* да остане, после балада и романси о којима ћемо више проговорити, то су две пред смрт испеване песме, а нарочито она посвећена Војиславу Ј. Илићу:

Далеко, далеко да ми је да бежим,
У предео неки, и сам незнам куда,
И под јасним небом и зрацима свежим
Да се тихо губим кō ледена груда
Под пролећним дахом...

У тој песми има нечега од вишег песника: широк полет и узлет маште, дирљива непосредност осећања, притајена резигнација човека који воли што га нестаје, и неко широко и пантеистичко схватање наше судбине.

За судбину књижевног дела Милорада J. Митровића једно је сигурно, а то је: да ће се о његовим баладама и романсама говорити и онда када се буду потпуно заборавиле његове *песме*. Јер, као такав, он је, од свих наших песника, највећма дорастао за палму и венац. Милорад J. Митровић је умео, — да почнем да карактеришем његове баладе и романсе, — да, на баладски начин, декламује, декорише и инсценише, нарочито поентира; да мајсторски ствара позоришне ситуације, да дâ баладски став својим јунацима и јунакињама и да их, у томе ставу, спроведе кроз све ситуације; да, најзад, употреби све „трикове“ које једна балада или романса изискује (*Шах и песник*, *Дон Рамиро*, *Папучица*, нарочито *Папучица*, и друге). Ви знате његову *Папучицу*, да само њу, као најдраматичнију, поменемо,

О лепоти доне Ане
Већ говори Мадрид цео...

Но, њен се поглед с мушким погледом још никада није срео, јер „она презире људе“. Али, сем ње, у Мадриду постоји и дон Педро, „витез дивна лица“

А дон Жуан при том прави.

У једном веселом друштву, где је био и дон Педро, повела се реч о дони Ани

И о чару њена лица

и, сви се чуде што она мрзи људе; сви се чуде сем дон Педра:

Та светица дона Ана,
Биће моја за три дана!

Друштво подругљиво прима ту његову изјаву, и кикоће се на те „празне речи“. Но, дон Педро се куне да ће, за три дана, донети папучицу с њене ножице; иначе „на мазги кō мазгара“

Видећете, браћо, мене. —

У сумрак, једне летње вечери, — то је други чин баладе — неко куцну на врата доне Ане. Ко је? Једна женска уздахну:

Пустите ме доброј дони,
Невоља ме којзи гони!...

Те се вечери дона Ана, на балкону, грчећи танке рујне усне „од слађана, страсна жара“, и осећајући се сама, питала! Нашто живи? У том тренутку, — Митровић врло добро драматизује — у црноме оделу и тугом на лицу, ступила јој је у собу „дивна мома“; ступила је и, с бујицом суза, крикнула:

О, прими ме, доно, себи!
Умрла ми јуче мати,
И остадох сама сада...

Дона је, и ако су јој и чело и стас били нешто познати, са уздрхталим срцем примила:

Од сада ми дрýга буди.

Одмах су отпочеле шетње по раскошној градини и поглед се пео сјајним звездама, док се размишљало о томе шта цвет сања и шта платан шуми. И једне вечери — то је трећи чин баладе — кад се права „дрýга“ свлачила а друга јој помагала, ту другу „дрýгу“ почео је да обузима пламен.

Ал' кад Ана руво цело
До кошуље скиде саме,
На груди је други стеже
И пољуби бело раме;
Затим кличе мило, боно:
„Ал' те волим, добра доно!“

Ана се није бранила. Њу „проже сладост жарка“, пољупци почеше падати као киша, а Педро је страсно грлио. — Педро је био — то је последњи чин баладе — дискретан, и друштву ништа није хтео да ода. Сутрадан, Педро је прошао на мазги.

А кад прође смех и шала
И умуче друштво цело,
Онда Педро с мазге сјаха
И подиже ведро чело:
„У сватове, кроз три дана,
Зовемо вас ја и Ана.“

Ми смо нарочито анализсали ту његову, по нашем схватању, најуспелију баладу, јер се са њом најуспелије може да покаже како је Милорад Ј. Митровић драмски умео да схвата, инсценише и декорише, како је умео да нађе згодан материјал, лепо да га изводи и развије у ситуације, да га укрсти и, најзад и нарочито, брилантно да поентира. Сем те баладе, нарочито треба поменути и ону романсу: *Била једном ружа једна*, просту, дирљиву и непосредну, која је тако јако коснула старога Змаја да је и на немачки превео. Тако исто, о његовом јаком дару за тај књижевни род говоре и *Бег Али-бег и Ајка Атлагића*, као и *Најтежи Грех*. У тим двема мотив је узет из народних песама и, у том погледу, нарочито по томе колико се приближио народној романси, те две песме остаће класичне.

Све су његове баладе и романсе с изабраним мотивом, фантастичне су колико је потребно, просте су и простосрдачне, што је врло потребно, живе су, интересантне, пуне покрета. Он је умео својим баладама и романсама да да̂ сав изглед и израз, цео пејзаж у коме се оне треба да дешавају и, уз то, да им да̂ и онај нарочит миран тон и ритам којим оне дишу. Он је, уопште, имао дара за баладу и романсу, и многе од његових песама, нарочито од оних које још и могу да остану, за то су и добре што нису, највећим делом основног расположења, ништа друго до баладеле; то чак важи и за многе у

којима је имао да изрази и какво интимно осећање. Кад се Милорад Ј. Митровић, као песник балада и романса, упореди са свима нашим ранијим, са Ђуром Јакшићем, са Змајем и Лазом Костићем, он, као такав, најлепше изгледа. И када се његове песме буду потпуно заборавиле, а то ће бити скоро, Милорад Ј. Митровић, песник балада и романса из *Књиге о Љубави*, биће још једнако један од оних о којима се мора водити рачуна.

Бранко Лазаревић.

Др. А. Иширковъ, България, географически бѣлѣжки. София. Придворна Печатница 1910. Страна 172. Цѣна 3 лева.

Професор Географије на Университету у Софији Г. Др. А. Иширков дао је недавно, под скромним насловом „географске белешке", једну прегледну и добро написану књигу о Бугарској, у којој се на научној основи, по правим резултатима научног испитивања, али у кратко у општим цртама, популарно и у лаком облику, износи све што у главноме шира маса бугарскога народа треба да зна о својој отаџбини. После краткога увода, у коме се карактеришу у најопштијим цртама „мозаик од народа, вера и држава" Балканскога Полуострва и узроци томе шаренилу, дао је Г. Иширков разговетан преглед о положају, границама, величини, орографији, хидрографији, клими, биљном и животињском свету, економији, етнографији и насељима Бугарске.

И ако проучавање Бугарске у целини и свестрано није давнашњег датума, јер је тек 1891 године К. Јиречек (својим делом „Das Fürstenthum Bulgarien") учинио први „покушај свестраног научног описа" тада још младе Кнежевине Бугарске, и ако о многим стварима, не само у погледу појединим, већ чак и крупних научних факата о Бугарској и њеном народу, наука тек има да каже своју праву реч, ипак је Г. Иширков успео да овом књигом даде један леп преглед о својој земљи, у који је, према

намени једне популарне књиге, унео довољно, што је било могућно више, тачних факата, згодно их, према стању науке, окарактерисао и, колико је год то било могуће, дао верну слику и створио јасну општу идеју о Бугарској.

Овом књигом је подмирена једна осетна књижевна потреба не само у Бугарској, већ и ван ње, те се нарочито препоручује и нама, који треба да знамо своје блиске суседе, за које нас везују битни интереси и чијем добром познавању, узајамности и везама са њима намењујемо крупну улогу можда у блиској будућности.

Издање је књиге врло елегантно и у особито лепом облику, а украшено је са близу четрдесет одлично израђених слика. Чудновато је само да у књизи нема карте Бугарске, која би многоме факту из ње дали пуну прегледност и рељеф.

Т. Р. Ђ.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

Хефдингова „Историја новије филозофије“. — Име Др. Хералда Хефдинга, професора универзитета у Копенхагену и једнога од најбољих модерних историчара филозофије, није непознато читаоцима „Српског Књижевног Гласника“, који су са задовољством читали преведену његову лепу и тачну студију о Ничеу. Сада је Г. Владан Максимовић, професор Богословије у Карловцима, превео и штампао његов „Уџбеник историје новије филозофије“ (Карловци, 8⁰, стр. 311; цена 5 круна). У девет глава писац врло јасно и прегледно излаже филозофију Ренесанса, „Велике системе“ (Декарта, Хобеса, Спинозе и Лајбница), „Енглеску филозофију искуства“ (Локе, Њутн, Јум, Смит, итд.), „Филозофију просвећености у Француској и Немачкој“, Канта и критичну филозофију, „Филозофију романтике“ (Фихте, Шелинг, Хегел, Шопенхауер, Фајербах, итд.) позитивизам (Огист Конт, Мил, Дарвин, Спенсер, итд.), „Нову обраду проблема бића на реалистичној основи“ (нео-идеализам у Немачкој, Енглеској и Француској) и „Нову обраду проблема сазнања и процењивање“. Преводу би се могле чинити извесне замерке, међу осталим у српској транскрипцији особних имена. Ми смо до сада имали три историје филозофије, од којих је једна (Димитрија Матића „Историја филозофије“, Београд, 1865) застарела; друга (Л. Поповића „Историја филозофије“, Цетиње, 1902) недовршена и некритична, а трећа (Др. Бранислава Петронијевића „Историја новије филозофије“, Београд, 1903) недовршена, јер не иде даље од Канта. Хефдингова књига је једна добра прннова не само за стручну филозофску књижевност но и за све интелигентне читаоце српске. Б.

———

„Васкрсење“. — Као што је познато Срби су готово први између свију словенских народа, још почетком седамдесетих година, почели преводити Толстоја, и без мало све његове ствари преведене су на српски. За два месеца изишла су сада у преводу два његова крупна дела. Из „Дела“ је прештампан некњижеван превод „Ане Карењине“, у коме је преводилац можда показао материјално знање рускога језика, али извесно савршено незнање српског књижевног језика. У издању књижаре Рајковића и Ћуковића изишло је, у преводу Г. Др. Јована Максимовића, друго издање „Васкрсења“. Г. Максимовић је пре једанаест година, према цензурисаном оригиналу који је излазио у „Њива“, превео овај исти роман; сада га је преводио са потпунога издања, које цензура није сакатила. Тако српски читаоци добијају потпуно ово знаменито и силно дело, које је узело толикога удела у стварању модерне савести, и којим је Толстој дошао до висине највећих религиозних и моралних реформатора човечанства. X.

„Испитивања о смртној казни“. — Г. П. К. Мијаиловић превео је дело А. Ф. Кистјаковског „Испитивања о смртној казни“. Шездесетих и седамдесетих година код нас се доста писало и претресало о питању смртне казне, и преводилац, веран традицијама свога нараштаја, вратио се на то старо, али увек отворено питање. Писац је своје дело израдио врло документовано, и у нашој књижевности то је најбоље излагање о питању смртне казне. Српском преводу предговор је написао Г. Др. Божидар Марковић, в. професор Универзитета. Н.

„Емиграција Муслимана из Босне и Херцеговине“. — Први број одличног часописа „Revue de Paris“, за 1911, донео је чланак „L'Emigration des Musulmans de Bosnie-Herzégovine“ од Г. Густава Гравјеа, лектора на нашем Универзитету. Г. Гравје изнео је, у кратким потезима, целу историју аграрнога питања у овим српским областима, од турскога завојевања до данас. Г. Гравје није писао по чувењу или по површном и брзим туристичким утисцима, но по солидном проучавању из првих извора и на лицу места. На француском језику давно није изишло ништа тако добро документовано и озбиљно написано као овај сваке пажње вредан чланак. X.

Биографија Јулија Андрашија. — Још пре неколико година, мађарска Академија Наука поверила је своме члану Вертхајмеру да напише опширну биографију графа Јулија Андрашија, познатог државника мађарског, односно аустро-мађарског. Акта заједничког министарства иностраних дела, породични архив Андрашија, и у опште сва акта која се односе на политички рад поменутог државника, а која још ни за кога нису приступачна, била су дата Вертхајмеру да се њима послужи. Ту скоро изишла је прва свеска Андрашијеве биографије под насловом: *Graf Julius Andrássy. Sein Leben und seine Zeit. Nach ungedruckten Quellen von Eduard von Wertheimer. Band I. Bis zur Ernenung zum Minister des Äussern.* Stuttgart. 1910. Ова биографија је од врло великог интереса и за нас Србе, јер је познато да је Андраши био носилац оне политике, која је довела до окупације Босне и Херцеговине, чин толико значајан за цело српско племе. У другој свесци овога дела, која ће ускоро изићи, наћи ћемо ту политику оцртану у пуној светлости. То се може судити већ по првој свесци, која је пред нама: у њој се налазе заиста врло интересантни податци о Андрашијевом првобитном гледишту на источну политику Аустро-Угарске и на положај који би требало створити Србији у тој новој комбинацији. А.

Страна оцена о једној српској књизи. — У овогодишњој деветој свесци мађарског часописа *Száradok*, органа Мађарског Историјског Друштва, изашао је чланак мађарског историчара и академика Др. Евгенија Сентклараија, који може и наше историке интересовати. Чланку је наслов „Bakics Pal, II. Brankovics György és Czernovics Arzen“, а писан је на основу грађе коју је објавио Др. Ј. Радонић у првој књизи „Прилога за историју Срба у Угарској у XVI, XVII и XVIII веку“, што их је издала Матица Српска. Мађарски историчар даје том приликом карактеристику новије српске историографије, истичући како је ова српска наука у новије доба добила леп полет, и како су српски историци сад све дубљи и критичнији. Па, настављајући на то о издавачу употребљене грађе, вели: „Јован Радонић је позвани присталица овог новога правца... Он говори течно и коректно пише мађарски. Будном пажњом прати и приказује нашу историјску књижевност, шта више и сам је написао читав низ изврсних радова који многим драгоценим податцима богати

и нашу историјску науку и баш стога су и за нас нарочито интересантни и драгоцени. У опште Радонићев научни рад показује знатан напредак у српској историјској литератури и служи на дику београдском университету.“ О Радонићевој расправи која се налази испред докумената у „Прилозима“ вели да је веома поучна. „О његовој опширној оријентацији, у научној историјској литератури сведоче чести наводи којима подупире своје тврдње. Познаје најбоље и најновије домаће и стране изворе“. Што се тиче, дакле, истраживачког метода, критичности и ерудиције, као што видимо, мађарски академик Сентклараји необично хвали Радонића. Само једно не може да му опрости: српско гледиште у приказивању српско-мађарских односа. Његово мишљење је да су Срби учинили „ружно издајство“ и показали „црну незахвалност“, кад су пристајали у прошлости уз Беч и помагали му против Мађара, а овамо су у Угарској добили привилегије и засебну територију. Наравно, мађарски историк вели да су Срби у таким приликама устајали „против Угарске“, а не против Мађара, и то само једнога дела њиховог. Т. С.

Словенски часописи у Угарској и Хрватској. — Љубљански „Slovanski Narod“, по званичним статистичким податцима, доносе ове бројеве о словенској штампи у Угарској и Хрватској. 1 јануара 1909 у обема земљама изилазило је 1865 часописа и листова, од којих су били 134 хрватска, 41 словачки, 34 српска и 1 малоруски. 134 хрватска часописа ишло је у 13,332.114 примерака, 41 словачки у 5,569.000, 34 српска у 2,902.200, 1 малоруски у 4950. Занимљиви су податци о улажењу страних часописа у Угарску и Хрватску. У току 1908 године улазило је 484 чешка часописа у 1,740.579 примерака, 9 малоруска у 10.174, 7 српских (остали су забрањени) у 2704, 53 хрватска у 104.864, 2 словеначка у 128.180, 99 пољских у 300.830, 4 бугарска у 1.612 примерака.

К.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић.

СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига XXVI, број 3. — 1 фебруар, 1911.

СВИРЕПА ЛЕПОТА.

— Како је лепа!... — шапнух своме пријатељу кад јуче сретнусмо у Кнез-Михајловој улици једну плаву жену.

— Познајеш ли је? — упита ме он.

— Не... него овако... из виђења, са улице. Волим да је видим. И... кад је видим тако лепу, чини ми се да је све од ње лепо.

Пријатељ ме прекину једним осмехом.

— Погледај је још једанпут — рече ми.

Она је ишла са дна улице ка Калимегдану, лако успијених усана, замагљена чела, пркосно дигнутог носа и очију у пола затворених. Под црним шеширом украшеним само једним цветом, њена плава коса добијала је још више од своје златне боје. Лице јој је било пуно као у детета, а бледо, врло бледо, као месечина. Њено одело је било једноставно, али кројач који га је правио метнуо је био сву своју вештину да ниједна занимљивост овог лепог тела не остане сакривена под ткивом које га је увијало. Она је ишла руку устурених на леђа, те је ветар слободно затезао скутове уске сукње, и, с часа

на час, показивао две мале ноге у плитким ципелама. Ова жена није гледала никога, смешила се на све, и показивала је да је она срећа за земљу у којој је рођена и за друштво у којем живи.

Мој пријатељ, мрзовољан Рудничанин, са рапавим лицем и отомбољеним смеђим брковима, задржа ме на једном углу, и рече ми:

— Та жена има једну смрт на души.

Погледах га неверујући, и не одговорих ништа.

Тада ми он исприча једну историју од које ми се и сад кожа јежи.

* * *

Госпођа Стошић је седела једно време у једној од оних ћутљивих улица испод Позоришта, где су куће без спрата, нове, само за једну породицу и далеко од сиротињских крајева и станова за ренту. До ње одмах становала је породица Господина Милоја Ћирића, члана Главне Контроле у пензији.

Господин Ћирић је имао једну ћерку на удају — младо девојче, мршава и неразвијена тела као у пилета. Она се тада била верила са једним пешадијским поручником, Рудничанином такође. Отуда је мој пријатељ и знао за тај догађај.

Чекали су само да прођу божићњи пост, па да буде свадба.

Девојка је била срећна, јер је волела поручника још пре веридбе. А поручник, дојучерашњи сељак, коме су дотле показивали само циничку пародију љубави, мислио је да се за њега тек сада живот отвара.

Млади пар се виђао често на улици, јер је то једино место у Београду где вереници могу остати на само. Руку под руку, раме уз раме, очи у очи, они су, у екстази своје љубави, ступали по азијатској калдрми као по стазама неког очараног врта. Све се смешило њиховој срећи: безбрижна будућност и велико познанство, њихова младост и очево имање.

Госпођа Стошић је познавала девојкину кућу још раније. То је била једна од оних старих београдских кућа где жена још двори мужа; кад муж изиђе, пију се кафе, пуше цигаре, читају реакционарне новине, а у лето сви иду у Мехадију.

Кад се Госпођица Ћирић испросила, Стошићка удвоји посете. Била је врло љубазна: уверавала је мајку о потребама модерне жене, помагала девојци у преводу једног бечког журнала, водила патриотске разговоре са њеним вереником, а кад би случајно наишао и пензионисани члан Главне Контроле, враћајући се са својих бескрајних шетњи, ласкала је старом добу и ћурану, којег би тада Господин Ћирић донео са пијаце.

Пошто је постала интимна са свима, она је мало по мало, остављала Ћирићку да пуши сама своје цигарете са црвеном круном, зевала над журналом Госпођице Ћирић, пуштала Господина Ћирића да са̂м хвали свога ћурана, а све се више интересовала патриотизмом и звала младог поручника просто његовим именом:

— Грујичићу!

Она је била жена једнога банкара, који ју је пронашао негде у Крушевцу и оженио се њоме. Она није за собом имала ни велику фамилију, ни сјајно образовање, ни отмено понашање. Али је она била лепа. Сваке године је ишла у Беч да поручи хаљине. Ту се трудила да добије тамошњи шик, да изучи што боље женску вештину. После се враћала у Београд да покаже своју тоалету. Она је сматрала своју лепоту као таленат, као позив. Све је требало жртвовати за то: мужевљеву част и лични мир, срећу других и банку од које је живела. Ко год није био њен обожавалац, био је њен непријатељ... и њега је требало победити: до врага са његовом женом или каријером; зашто није признао да она има једну нарочиту привлачност, коју друге немају!

Нико код Ћирићевих није примећивао промену у понашању њихове комшинке: Госпа-Ћирићка се губила у љутитим чланцима реакционарске штампе, стари члан

Главне Контроле је још сумирао правитељствене рачуне, а Госпођица Ћирић је била и сувише срећна.

Па и сâм Грујичић није у први мах примећивао сву пажњу коју му је поклањала лепа пријатељица његове нове куће. Он је био млад и прост. . он је волео своју вереницу и био још сељак који је здраво мислио да, ако овој жени треба још неко поред њеног мужа, она неће изабрати њега, који је тек читао буквар љубави. Па ипак, он је примећивао да је ова жена врло лепа, и кад би га заогрнула својим погледом, он би осетио једну врсту дрхтавице.

И то га је бунило... Бунила је његову љубав, широку као што су видици с Букуље, ова жена са бледим лицем као месечина и бедрима чија се испупченост отимала мидеру.

Стога јој је Грујичић мало говорио, стално је избегавао и страховао од неке неодређене слутње.

Једног децембарског по-поднева, члан Контроле се бавио још на својој шетњи у бог те пита којем крају вароши; стара госпођа је у кујни чистила ћурана за подварак; у салону су били само њих троје.

Салон Ћирићевих је једна велика одаја, нешто меланхолична. По зидовима су висили невешти портрети помрлих чланова владалачког дома, Ћирићевих родитеља, па и слика Госпође Ћирић из њених младих дана. Празне просторе по дувару испуњавали су књажевски и краљевски декрети, дипломе о орденима, сведоџбе Госпођице Ћирић из основне школе и института.

Намештај је био измешан: по турском миндерлуку био је прострт један тепих „ехт“ аустријски. Према клавиру је стајало огледало искићено пауновим перјем.

Оно што је било весело и модерно у овој соби, био је млади пар који је употребљавао ретку прилику да је на само и смешио се посред намрштених фигура на дувару. Госпођа Стошић је била повереница девојкина, те су вереничке приче, наде на будућност, чежњиви осмеси, стискање руку, двосмислене фразе и по

који пољубац, цвркутали по соби као шарене птице. Банкарева жена је повећавала овај тон полуотвореним изјавама о брачном искуству, подстрекивањима и вером у живот.

Двоје младих су руменили и дрхтали од нестрпљења.

— Како је дуг овај децембар! — уздисала је девојка.

— Калуђери не знају за Бога — протествовао је млади официр. — Иначе не би забранили свадбе за време поста.

Госпођа Стошић се смешила на ове наивности; гуркала, руком и погледом, час једно, час друго; пуштала их да говоре и тек, с времена на време, бацила би по једну запаљиву реч, за њих дотле нечувену... реч којој су смисао тек назирали.

— Данице! — зовну мајка Госпођицу Ћирићеву да јој нешто помогне у кујни.

С Даницом се изгуби вео невиности који је покривао ове разговоре.

Грујичић се диже с места на којем је седео.

— И ви излазите? — задржа га Госпођа Стошић, и осмехну се.

Младом официру учини се да је још једном видео такав осмех... негде, на некоме прљавоме месту, код неке рђаве жене.

Било га је стид што остаје, па ипак не изиђе.

— Ви ћете допустити да сад ја мало седнем на миндерлук... само док се Даница не врати... Има места и за вас. Седите! рече она, па се онда ућута.

То су биле ваљда последње речи које је ова жена упутила сиротом младићу.

Грујичић је погледа испитивачки.

Њено лице се било променило; нешто послушно, одобравајући и мачје повлачило се око њених полузатворених очију.

Млади официр се спусти тешко на миндерлук као после неког великог посла.

На пољу је био жалостан децембарски дан. Редак снег падао је по голом грању једне баште која се видела кроз прозор. Мало даље, оцртавале се суморне силуете београдских кућа.

Човек се осећао срећан што није сâм.

Несигуран сумрак хватао се у соби, падао на Госпођу Стошић и правио ју је још лепшом и још заводљивијом.

Она је била села тако да је њена сукња затезала округлину њене снаге. Она је била топла, питома, нешто за чим само треба пружити руку, као зрела крушка која виси на дрвету поред пута.

Млади официр је окретао главу од ове жене као од искушења. Покушавао је да говори, али се грло било осушило; покушавао је да мисли на своју вереницу, али је мисао била усахла у његовој глави.

И још нешто, Грујичић је имао прилике да види жене којима је зависило парче свакидањег хлеба од тога да ли ће се допасти овоме или ономе посетиоцу, али њихова вештина није познавала још све. Госпођа Стошић је немарно превлачила руком по затегнутој сукњи.

И младић задрхта. Он осети како му сва крв надире у срце.

Несвесно, са прстима који су пекли од грознице, он задржа ту руку... Зашто? Да ли да је принесе на усне или је задржи од њеног безбожног посла? То није ни он био на чисто.

Госпођа Стошић истрже руку, са пола воље.

Млади официр је погледа оштро.

Он није био имао више пред собом Госпођу Стошић, лепу или ружну, с добром или рђавом намером; он више није био официр ни вереник. То су била два пола, човек и жена, заостали из пећинских времена: човек који својој снази не поставља границе, и жена којој је њена женскост једино оруђе.

Као пијан човек који ради само по инстинкту, Грујичић загрли ову жену као да је имао сва права на њу.

Али се слика наједанпут промени, да се понови старинска прича о Адаму и Еви.

Госпођа се диже са канабета, хладна као лед. Није проговорила ни речи, а њено лице казало је све: и да је она удата жена, и да је ту на неколико корака Грујичићева вереница, и да се она гади сличних непристојности, и да је млади официр једна преобучена сељачина.

Сиромах младић ју је гледао непомичан, укочен, скамењен, гледао је како се мађионички претвори ова лепа глава у љигаву животињу којој је човек стао на реп.

На кујни се зачуше врата. Грујичић се освести. Он доби вољу да пљуне у лице овој маски поштења која се сад пред њим уздизала... И боље би урадио да је послушао тај нагон. Али, страх од скандала задржа га. Он сачека мирно своју вереницу.

Госпођа Стошић нађе један згодан изговор и врати се својој кући.

Сутрадан, одмах после ручка, као опоменут неким рђавим предосећањем, млади поручник похита кући Господина Ћирића.

Вереница га дочека још у дворишту. Била је нешто бледа. После малог оклевања, она му рече:

— Имам да ти кажем нешто непријатно. Бојим се да те не наљутим.

Тада му она исприча, да је јутрос долазила код њих Госпођа Стошић и рекла јој да више не може долазити док је он ту...

— Али ја то не верујем. То није могуће, то није истина — уверено је бранила млада девојка свога вереника од једне потворе.

Поручник пребледе и рече:

— Истина је.

Даница га погледа разрогачивши своје велике очи. Остаде тако један тренутак. Онда побеже у кућу, као да је змије гоне, и закључа врата за собом.

Грујичић се окрете око себе.

Авлија је зјапила пуста. Само једна сапета кокошка кљуцала је око плота.

Он се окрете још једанпут, па онда изађе.

Исто вече добио је он на целом табаку ово писмо:

„Господине Поручниче,

„Писмом овим саопштава вам се, да вам је у моју кућу, из побуда које су вам лично познате, приступ забрањен.

„Одговор ваш примити се неће.

Члан Главне Контроле
у пензији
Ћирић с. р.

Грујичић је покушао да се брани, али није успео ни да буде саслушан. Господин Ћирић са женом и ћерком је отпутовао убрзо у Абацију.

Младом официру је било врло тешко, тако напуштеном, у овој вароши, која се често пута неправедно зове Београдом.

Те зиме су се врбовале прве чете за Маћедонију. И Грујичић се уписао... и брзо отишао.

Негде око Козјака, аскер је био опколио ту чету. Кад је војвода наредио да се чета пробија, Грујичић није послушао. Легао је био за један камен и потпомагао сам пробијање ланца. Кад се и последњи друг налазио ван опаснога круга, поручник се усправио. Један плотун вратио га је на земљу.

Козјачки сељаци причају да му је један метак прошао кроз средину срца.

* * *

Пођосмо несвесно Калимегдану.

Већ се подне примицало и свет се враћао из парка.

У гомили спазих и Госпођу Стошић, исту онакву какву сам је мало час видео: устурене главе, полузатво-

рених очију, није гледала никога, смешила се на све и мислила да је она срећа за земљу у којој живи.

Мој друг нервозно зграби своје бркове и прогунђа:

— Кад је видим овакву, мени се чини да чујем лупање добоша покривених црном чојом.

Ја га узех испод руке, и ми побегосмо из Кнез-Михајлове улице.

М. М. Ускоковић.

НУМА РУМЕСТАН.

(5)

III

Наличје једнога великана.

(наставак)

Једнога летњег дана, — они су проводили лето у Орсеју, на имању Г. Ле Кеноа, — пошто су јој отац и муж, као свакога јутра, отишли у Париз, Розалија примети да је заборавила једну малу мустру за пелену коју је баш у тај мах везла. Пелену? Та да, не чудите се. Истина, оне се могу купити готове, врло лепо израђене; али праве мајке, оне које су још унапред мајке, воле да их кроје и шију својом руком, и да осећају како се све више примиче детиње рођење у колико се више пуни кутија где се слаже његова спрема, како их сваки убод приближује томе радосно очекиваном догађају. Ни за шта на свету, Розалија не би пристала да се лиши ове радости, не би допустила да нека друга жена узме у руке велико дело на коме она ради већ пет месеци, откако је сигурна у своју срећу. Тамо, у Орсеју, на клупи где је она радила, у хладу једне велике каталпе, видела се читава изложба малих капица, које су навлачене на песницу ради пробе, малих хаљиница од фланела, реклица са чврстим рукавима, које су подсећале на живе бебе и на њихове неспретне покрете... И баш тога модела нема.

— Пошљи собарицу... рече јој мати.

Собарицу, таман!... Зар она уме да нађе?

— Идем сама... Купићу што ми треба до подне... После, идем да изненадим Нуму. и да с њим поделим његов доручак.

Помисао на овај бећарски доручак с мужем, у полу-затвореном стану у Скрибовој улици, без завеса на прозорима, са превученим намештајем, причињавала јој је радост као какав несташан подвиг. Она се смејала сама собом, пењући се — после свршених послова — уз незастрте степенице, као у свима париским кућама преко лета, и мислила, увлачећи полако кључ у браву, да би га изненадила: „Мало сам задоцнила... мора да је већ доручковао“.

Одиста, у трпезарији су се видели само остатци једне мале гозбе за два лица, и собар у коцкастом капуту, који је стојао поред стола и празнио боце и чиније. Она у први мах виде само да је промашила спремано изненађење, својом кривицом. Ах, да није толико лутала по тој трговини, претурајући лепе везове и чипке!

— Је ли господин изишао?

Ни слугина забуна при одговору, ни изненадна бледоћа онога широког, бестидног лица, расплинутог између дугих бакенбарта, још јој не отворише очи. Мислила је да је све то само забуна слуге ухваћеног на делу у крађи и прождрљивости.

Најзад се ипак морало признати да је господин још ту... и то у послу... и да ће се забавити подуже. Али како је све то изговорено полако, са замуцкивањем, како су овом човеку дрхтале руке док је распремао сто и постављао за своју госпођу...

— Је ли доручковао сâм?

— Јесте, Госпођо... то јест... са Г. Бомпаром.

Она угледа једну црну чипкану мараму, пребачену преко столице. И онај лупеж је био приметио, и кад им се очи сусретоше на овом истом предмету, њој сину истина у памети као муња. Нагло, без иједне речи, она излете из собе, протрча кроз мали салон за чекање, појури

вратима од кабинета, отвори их широм, и сруши се на под. Чак се нису били ни затворили!...

А да сте само видели ту жену, једну преживелу плавушу, са њених четрдесет година обележених на бубуљичавом лицу, са танким уснама и збрчканим очним капцима, као да су од коже какве старе рукавице; са плавим колутовима испод очију, који су показивали ожиљке њенога распусног живота; здепастих леђа и ружнога гласа. Али, она је била племићка... маркиза д'Ескарбес!... и јужњаку је то замењивало све остало; грб му је заклањао жену. Разведена од мужа после једне ружне парнице, завађена са својом породицом и аристократским домовима из Предграђа, Г-ђа д'Ескарбес била је пришла царевој странци, и отворила један политички, дипломатски, помало шпијунски салон, који су посећивале — без својих жена — најчувеније личности тадашње; затим, после двогодишњег сплеткарења, кад је била створила око себе читаву странку и стекла доста уплива, она се одлучи да обнови своју парницу пред Апелацијом. Руместан, који је бранио пред првостепеним судом, није јој ни сада могао одбити своју помоћ. Он се ипак мало устезао због својих познатих политичких уверења. Али маркиза се послужи једним тако вештим средством, и то тако поласка адвокатовој таштини, да се код њега изгуби сваки отпор. И сада, пошто је ствар скоро имала да изиђе пред Апелацију, они су се виђали свакога дана, час у његовом, час у њеном стану, водећи ствар у двоје, и врло живо.

Розалија у мало не пресвисну после овога страшног открића, које је тако неочекивано било погодило, онако болно осетљиву као што је осетљива жена кад је на путу да постане мајка, кад у себи носи два срца, два извора патње. Дете је било на месту убијено, а мати остаде жива. Али кад јој се, после тродневног заноса, опет поврати свест и бол, она груну у плач, лијући горке сузе које ништа није могло уставити. Без иједног јаука, без икаквог јадања, кад је била оплакала неверство

мужа и пријатеља, сузе су јој још јаче навирале на очи пред празном колевком, где су сада само лежале драгоцене пелене испод провидних плавих завеса.

Јадни Нума био је готово исто тако у очајању. Она велика нада у једнога малог Руместана, „првенца“, који је увек нарочито омиљен у провансалским породицама, изгубљена, уништена његовом кривицом; оно бледо женско лице са изразом очајања; онај неми бол, са стегнутим вилицама и пригушеним јецањем, тако различан од његове шумне и површне осетљивости, — све му је то цепало срце, док је седео покрај постеље своје жртве, очију надувених од плача, дрхтавих усана. „Розалија... та, забога...“ Он није умео да каже ништа друго; али шта је се све крило у овоме „та, забога“ изговараном јужњачким нагласком, који се тако лако разнежава! Подразумевало се из тога: „Та немој се кидати, лудо моја... Зар то има смисла? Зар ми то смета да те волим?“

И он је одиста волео, у колико му је његова лакомисленост допуштала какву трајну љубав. Он није желео ни једну другу жену до њу, да му води кућу, да га негује и мази. Он који је онако безазлено говорио: „Мени треба да имам једно одано створење поред себе!“ он је врло добро знао да је ово створење било најоданије, најумилније што може бити; и помисао да га може изгубити ужасавала га је. Па зар то није љубав!

На жалост, Розалија је замишљала нешто сасвим друго. Њен је живот био сатрвен, идол оборен, поверење за навек изгубљено. Па ипак, она опрости. Она му опрости из сажаљења, као што мајка попушта детету које се каје и плаче; и због угледа њиховога имена, и имена свога оца, које би једна оваква бракоразводна срамота упрљала; и зато што су сви њени били уверени у њену срећу, те није могла да их разочарава.

Али, ипак зато, праштајући му овако великодушно, она му стави до знања да више не рачуна на њен опроштај ако јој понова буде нанео овакву увреду. Никад више, или — развод брака, немилосрдан, потпун,

пред целим светом!... То му је она рекла таквим гласом, са таквим погледом, у коме се њен женски понос светио свима друштвеним обзирима и стегама.

Нума разумеде добро, закле се да више неће ни помислити на тако што, и то искрено. Он је сада дрхтао при помисли да је био ставио на коцку своју срећу, оно спокојство до кога му је толико било стало, ради једнога задовољства које је у ствари годило само његовој таштини. Па како му је било лакнуло на души што се отресао своје велике госпе, оне кошчате маркизе која је — изузимајући њен грб — исто тако мало говорила његовим чулима као *стара свачија* из Малмусове кафане; што више нема да пише писма, заказује састанке; што једном ишчезава ово сентиментално и натегнуто пренемагање. Све то радовало га је скоро онолико исто као и женин опроштај и повраћени мир у кући.

Он је опет био срећан, као и пре тога. Ништа није било измењено у њиховом начину живота. Увек постављен сто, и увек исте гозбе и забаве, на којима је Руместан певао, декламовао, копечио се, не слутећи да, поред њега, бде два лепа ока, која су кроз сузе продрла до дна његове душе. Она га је сад видела у правој боји, свога великог човека, који је сав био у покретима и речима, добар и великодушан у тренутку заноса, али добар само узгред, за кратко време, да би се јаче истакао, да би испунио какву своју ћуд, и из жеље да се допадне. Она је сад увиђала да овој непостојаној природи у основи недостају ни убеђења, ни праве мржње; више свега, она се бојала, за себе и за њега, оне његове слабости која се крила иза крупних речи и праскавога говора, слабости која је доводила до гнева, али је, у исти мах, још више везивала за њега, из оне урођене материнске заштите у којој жена црпе своју оданост кад нестане љубави. И, увек готова да се жртвује, и поред његовог неверства, она се у потаји бојала само једне ствари: „Само да ми он не убије вољу“.

Са својом урођеном проницавошћу, Розалија примети ускоро промену која се осећала у уверењима њенога мужа. Његове везе са роајалистичким Предграђем бивале су све хладније. Жути прсник од нанкинга који је носио стари Сањие, љиљан на његовој игли за кравату, нису му више уливали исто дивљење. Налазио је да се овај велики дух гаси. Оно је само његова сенка што заседава у Скупштини, једна дремљива сенка која доста верно представља легитимистичку странку и њену обамрлост сличну смрти...

Тако се Нума лагано мењао, отварао по мало своју кућу угледним присталицама Царства, са којима се био упознао у салону Г-ђе д'Ескарбес, чији је утицај и изазвао овај преокрет. „Пази на свога великог човека... чини ми се да мења длаку...“ говорио је судија својој кћери, једнога дана кад се подсмевачки дух адвокатов био окомио, за столом, на Фросдорфску[1] странку упоређујући је са Дон-Кихотовим дрвеним пегазом, који је стојао непомичан и прикован на месту, док је његов јахач, са везаним очима, замишљао да језди преко небеског плаветнила.

Њој није било потребно да га много испитује. Макако се он претварао, његове лажи — ради којих се он никад није хтео служити лукавством ни заплитањем ствари — биле су тако провидне да га је било лако ухватити.

Улазећи једнога дана у његов кабинет, она га затече где седи сав задубљен у писање једног писма, саже се к њему, и упита:

— Коме пишеш?

Он поче замуцкивати, покуша да нешто одговори, али, прожет оним њеним погледом што продире у душу као савест, он би принуђен да призна све... То је било једно писмо Цару, писано празним декламаторским стилом, оним стилом адвоката кад млатара својим широким ру-

[1] Фросдорф, замак у Аустрији, где је, после 1841, живео и умро граф де Шамбор. Пр.

кавима са судске говорнице, писмо којим прима понуђено место Државног Саветника. Оно је почињало овако:

Вандејац с Југа, одрастао у непоколебљивој оданости монархији и поштовању прошлости, ја држим да се нећу огрешити о част ни о своју савест...

— Ти то нећеш послати! узвикну она живо.

Он најпре паде у ватру, и развика се грубо, као прави грађанин из Апса, кад се препире у својој кући. Шта се то ње тиче, на крају крајева! Шта се она ту разуме! Да ли он њој досађује кад је у питању облик њених шешира или крој њених хаљина! Грмео је као да говори у судници, док је Розалија мирно, скоро презриво, ћутала, чекајући да одумине сав овај бес, ови остатци његове унапред сломљене воље, којом је она господарила. Оно што поражава бујне природе, то су ови испади, из којих излазе изнурене и обезоружане.

— Ти нећеш послати ово писмо, настави она... То би значило изневерити цео свој живот, своје дате обавезе...

— Обавезе?... Према коме то?

— Према мени... Сети се како смо се ми упознали, како си ми ти занео срце оним својим бунтовним гнушањем против царске маскараде. Мени није било много стало до твојих политичких уверења; ја сам се више дивила ономе одређеном и истрајном држању, оној твојој мушкој одлучности...

Он покуша да се брани. Зар да целога свог века чами у једној замрзнутој странци, једном пустом и снегом завејаном логору! У осталом, не прилази он Царству, већ Царство њему. Цар је одличан човек, пун добрих намера, много бољи од своје околине... И пуно сличних разлога којима се човек брани кад напушта своја начела. Розалија није примала ни један од његових разлога, и доказивала му да је његово напуштање странке у томе часу не само издајничко него и штетно по њега:

— Та зар не видиш како су сви ови људи забринути, како осећају несигурно и подривено тле под но-

гама! Најмањи удар, да се одрони само један камичак, па ће се све срушити... и то у какав понор!...

Она је наводила доказе, улазила у појединости, доводећи у везу све оно што једна ћутљива и разумна жена може да закључи из разговора после ручка, кад се људи издвајају у страну, остављајући своје жене, биле оне паметне или не, да воде досадне обичне разговоре, које тоалета и оговарање нису увек у стању да оживе.

Руместан се дивио: „Чудна женица!“ Где је она чула све ово што говори! Није могао да се начуди њеној вештини, и, у једном од оних наглих преокрета који дају драж оваквим природама што падају из крајности у крајност, он обгрли рукама ову паметну и уз то младалачки дражесну главу, обасипајући је читавом кишом нежних пољубаца:

— Имаш право... Имаш сто пута право... Треба написати сасвим супротно овоме.

Он хтеде да исцепа свој концепат, али у њему је била једна уводна реченица која му се допадала, и која је ипак могла остати, мало измењена, овако:

Вандејац с Југа, одрастао у непоколебљивој оданости монархији и поштовању прошлости, ја држим да бих се огрешио о част и своју савест кад бих примио службу коју Ваше Величанство...

Овај врло учтив али и врло одлучан отказ, објављен у легитимистичким листовима, стави Руместана у сасвим нов положај, начини од његовог имена синоним неподмитљиве оданости начелима. „Нећете је рашити!“ писала је *Пиштаљка*, испод једне веселе карикатуре, која је приказивала како се све странке отимају о чувенога адвоката, вукући силно свака себи његову тогу.

Убрзо после тога, Царство је било срушено; и кад се у Бордоу састаде Народна Скупштина, Нума Руместан је имао да бира мандат између три јужна округа који су га били изабрали за посланика, једино због његовог писма Цару. Први његови говори, нешто мало задувани, створише од њега вођу удружене деснице. Он

није био ни принети староме Сањиу; али, у ово доба осредњих нараштаја, чистокрвне величине све су ређе, и нови вођа је триумфовао на скупштинској клупи исто онако лако као некад на чича Малмусовом дивану.

Окружни посланик свога округа, идол васколикога Југа, стекавши још већи углед због сјајног положаја свога таста, који је после пада Царства био постао први председник Касационог Суда, Нума је очевидно имао све изгледе да данас-сутра постане министар. А дотле, велики човек за све, само не за своју жену, он је проносио своју нову славу по Паризу, Версаљу и Прованси, увек пријатан, поверљив, доброћудан, носећи на пут своју ореолу, али и остављајући је радо у кутију за шешир, као парадни цилиндер.

(Наставиће се.)

Алфонс Доде.

(Превео с француског Миодраг Ибровац.)

НАПУШТЕНА ЦРКВА.

(из пећске околине).

Лежи стара слика распетога Христа.
Млаз му крви цури низ сломљена ребра,
Очи мртве, усне бледе, Самрт иста,
Над главом ореол од кованог сребра.

Дар негдашњег племства и побожног себра,
Ђердан од дуката о врату му блиста,
По оквиру утиснута срма чиста,
А оквир је рез'о уметник из Дебра.

Такав лежи Христос сред пустога храма....
И док, постепено, свуда пада тама
И јато се ноћних тица на плен спрема,

Сам, у пустој цркви, где круже вампири,
Очајан и страшан, Христос руке шири,
Вечно чекајући паству које нема...

М. М. Ракић.

ЈА СЕ ВРАЋАМ С ГРОБЉА.

Мртвој Сестри.

Ја се враћам с гробља, гдје је задњу ружу
Откинуо вјетар ледени и љути,
Гдје на голој грани мала птица сања
Угинулу прољет, и жалосна шути.

Вечер тмаста иде са незнаног виса
Облачи у корот градове и села,
Опустјелом стазом шуми хладан вјетар, —
У том шуму јеца мртва нарав цијела.

А небо се црни изнад моје главе.
...Само звијезда једна сред отвора модра
Трепери и дршће кô посмртна свијећа
Покрај твога, сестро, туробнога одра.

Рикард Каталинић Јеретов.

ЦИВИЛИЗАЦИЈА И НАУКА.[1]

Слика св. Саве излази на данашњи народни свечаник наш у свој величанствености својој пред нас и буди у нама изузетна и ретка осећања. У тами средњевековној, с проницањем једнога пророка Старога Завета, умео је наш велики просветитељ да процени значај мисли у еволуцији друштва и, одбацивши са себе све што је на њему земаљско било, ступио је с књигом у руци пред наш народ да га поучи и просвети, и да му науком и просветом не само прошири, него и утврди основе његове цивилизације. Од тог времена до данас прошло је неколико стотина година. У току тог дугог периода нестало је те цивилизације, али на рушевинама њеним, под утицајем модерних цивилизација, васкрсава и у нас једна сасвим нова цивилизација, и према томе мислим да није непотребно баш на данашњи дан и са овога места говорити о основама и главним елементима те модерне цивилизације.

Кад би данас неко пропутовао целу Европу или цео свет, тај би на први поглед видео да су разлике у цивилизацијама појединих народа, држава и земаља негде мале, а негде велике. Ко би, рецимо, данас отишао из Лондона у Цариград, тај би одмах уочио да је из једне претерано широке цивилизације, једне веома високе културе, дошао у полу-варварство, у полу-културу — у неред

[1] Ректорски говор на овогодишњој светосавској прослави у Универзитету.

и нерад, у прљавштину, лаж и сиротињу! Кад би опет неко путујући по свету упоредио међу собом оне цивилизације, које ми зовемо модерним цивилизацијама, он би нашао да се и оне у своме кроју међу собом често разликују, али да су те разлике и онда кад му се чини да су велике, у самој ствари често незнатне, а незнатне по томе, што се оне јављају више у спољним облицима, него у основама тих цивилизација. Кад ми на пример кажемо да је једна од главних основа модерне цивилизације изражена у тежњи да моралом, уметношћу, науком и индустријом појача снагу и благостање и друштва и појединих чланова тога друштва, или у тежњи да човека радом препороди, или у тежњи да се моћи њене тековине осете у свима слојевима друштва, или у тежњи да обезбеди слободу савести и исповести, онда тим нећемо да кажемо, да ће сви цивилизирани народи на исти начин и у истом оквиру те тежње остваривати — напротив, сваки ће од њих на свој начин према приликама у којима се налази и, што је још важније према физичким и психичким особинама својим ићи према тим циљевима и на тај начин дати нарочити тип, нарочиту сигнатуру својој цивилизацији. Према тој сигнатури ми можемо, на пример, говорити о енглеској или француској, немачкој или американској, или којој било другој модерној цивилизацији, и говорећи о њима могли бисмо *grosso modo* чак и тврдити, да енглеска цивилизација има, како то *Guizot* каже, есенцијално практичан, социјалан карактер; да је француска цивилизација и идеална и реална; да је немачка цивилизација још и данас по главном обележју свом производ истакнуте интелектуалне активности; да је американска цивилизација утилитаристичка, итд.

Но кад би се те цивилизације упоредиле са старим цивилизацијама, нашли бисмо да се оне не разликују само у спољним изразима својим, већ да је та разлика у основи сасвим друкчија. Откуда сад те разлике, шта их је изазвало, како су могле постати?

Да бисмо одговорили на то питање, мораћемо уочити првог човека при појави његовој у природи. Го и наг, без крова и огњишта, посред немилосрдних удараца спољњега света, морао се он по урођеном нагону свом старати, како ће да се одржи како ће да живи. Слике у којима су неки песници у своме дубоком заносу оцртали живот тога пре историјског човека, нису ни по чему биле израз оних прилика у којима је он тада био. Место племенитих и чистих пастира и њихових лепих и љупких другарица; место питомих стада оваца и крава из чијих набреклутих вимена цури млеко; место зелених и цветних ливада што бљеште у сјају и шаренилу светлости разбивене у капљицама лепе јутарње росе — место свега тога, каква противност! Сурови, прљави, ружни и гладни људи, који се међу собом кољу и један другог једу; сви у сталној борби с дивљим животињама и с непогодама времена, глад, помори, потопи.

У тим бедним приликама далеке прошлости ваља тражити васкрс тежње човечје за „савлађивањем природе", а у последицама тога васкрса, у разном оруђу, прве трагове његове цивилизације. Човек је дакле одмах с почетка при првој појави својој почео своју цивилизацију оруђем или „машином", и тако је Бенџамин Франклин, уочивши у човеку ту урођену особину његову, с правом могао назвати човека „животињом што прави оруђа" *(tool making animal).*

Та урођена тежња човечја за савлађивањем природе, ограничена првобитно само на најбитније услове живота дала је човеку, том најпримитивнијем техничару, прва несвесна сазнања. Науке, т.ј. свесног сазнања у том времену човечјег првог детињства још није било, и оно се јавило тек онда кад се у човека развио нагон за испитивањем узрока. Из те две чињенице, од којих је прва више материјалне природе, а друга, израз једне било исконске, било у току времена изведене особине човечјег духа, изишле су свеколике разнолике појаве друштвеног живота: наука и техника (или у ширем

смислу „знање“), индустрија и трговина, привреда и политика, црква и религија, морал и уметност, изишла је другим речима цивилизација рода људског. И ако бисмо те појаве социјалног живота назвали елементима цивилизације, онда бисмо, упоређујући две цивилизације међу собом, могли на први поглед утврдити, да су неки елементи у једној цивилизацији јаче развијени него у другој. Упоређујући с друге стране саме те елементе међу собом у једној цивилизацији, могли бисмо опет наћи, да међу њима често има знатне диспропорције тако, да се поред претерано јако развијених облика једних, јављају често потпуно атрофирани облици других елемената.

Те појаве морају свакојако имати своје дубоке узроке, који се никако не могу објаснити само моћи природе која је око нас, већ и другим факторима, који су израз природе која је у нама. У својој „Историји енглеске цивилизације“ Бекл моћ ових других фактора у томе погледу није истицао, сматрајући да је и она *in ultima analysi* изашла из оне прве. Отуда је на пример Бекл покушао да постанак разних религија објасни искључиво „изгледом природе“.

Горостасна, вечитим снегом покривена брда на северу Индије; дивље животиње и отровне змије у долинама оних река што јуре са севера према потпуно отвореним и незаштићеним обалама њеним на југу; страховите буре; честе заразе и помори од куге и колере — све је то по Беклу дало нарочити израз митологији старих Индијанаца. У њој је све огромно, све страшно. Људи живе стотинама хиљада година. Бог Сива и његова жена Дурга и сва остала божанства — то су све саме наказе и чудовишта, која су у својој фантазији могли створити само људи застрашени једном силовитом, дивљом природом, која их је на хиљаду разних начина могла упропастити тако, да је, по Беклу, страх од силе необуздане тропске природе највише утицао на формирање браманске религије.

Исте те утицаје запазио је Бекл и у религији неких народа централне Америке. И док је дивљи изглед природе исплео браманску религију из самих страшних и сурових елемената, дотле је, обрнуто, по Беклу, леп карактер јелинског мита изишао из питомине географских и климатских прилика Старе Јеладе.

Но и ако је природа појединих крајева утицала на разне религије, ипак ти утицаји ван сваке сумње нису били једини, и *Du Bois-Reymond* могао је с разлогом рећи, да ти закључци Беклови имају обележје једног „плитког рационализма“. Ко би наиме могао тврдити да би Јелини, да их је неко пребацио у Индију, створили браманску религију, или, обрнуто, да би Индијанци, да су се од некуд нашли међу лепим брдима и тихим, заштићеним пристаништима Старе Јеладе, у својој фантазији створили оне лепе бајке јелинског мита, које и данас тако силно утичу на душу модерног човека?! Или ако би неко то и тврдио, зар тај не би могао ићи и даље и тврдити да је из питомог изгледа природе изишао и јелински дух, који по дубини спекулација, интензивности испитивања и полету мисли и данас можда узалуд себи тражи споредника међу генијима великих, модерних цивилизација?! Природа данашње Грчке је у главноме иста каква је била и за време Платоново и Аристотелово, па ипак каква разлика између старих Јелина и њихових епигона, данашњих Грка?!

Има очевидно у томе и других утицаја, који потичу из дубоке, скривене природе појединих народа, или, како би се то данас згодно рекло, из физичких и психичких предиспозиција њихових, и те особине су поуздано бар толико исто активни фактор у формирању цивилизације, као и утицаји њихове средине. Јер, претпоставити да је дух у свих људи, при појави њиховој на свет, једнак, као што су то мислили не само Бекл, него и Аристотел, *John Locke* и *Helvétius* и изводити по томе, да се васпитањем, то јест утицајем споља, утицајем средине, може учинити од човека све што се хоће, као што је то тако

мислио један Свифт, или, рецимо, и један Наполеон — претпоставити све то значило би негирати чињенице до којих проматрањем долазимо, чињенице по којима морамо закључити, да дух детета није *tabula rasa*.

Ко је пажљиво проматрао децу, могао је видети да још у првој младости њиховој исте појаве на сасвим различит начин утичу на различиту децу. Гете је на пример имао својих шест година, кад се због великог земљотреса готово цео Лисабон претворио у рушевине. Та чињеница је вероватно у свих другова Гетеових изазвала страх и чуђење, а за Гетеа се поуздано зна, да је онда први пут почео сумњати у вечну правду васеленских моћи. Поред тога ваља имати у виду, да се у неке деце врло рано покажу нарочити таленти. Моцарт је на пример још у раној младости ванредно свирао и компонирао. Паскалу су, кад му је било тек дванаест година, о геометрији само толико рекли, да је то наука која испитује особине слича, па ипак је он сам, без икаквог утицања с поља, конципирао Евклидову геометрију и у њој многа правила доказао.

Осим тога опажено је, да је у неких људи таленат некад тако јак, да се због тога на њима често никако не могу да осете утицаји средине. Зашто је на пример Фарадеј, један обичан радник, постао један од највећих физичара прошлога века? Зашто је Нерон, васпитаник Сенекин, био страшило Рима; зашто је Кант поред свег пиетиститичког васпитања постао највећи филозоф критицизма и зашто је Либиг, један рђав латинац и истерани гимназијски ђак, већ у двадесет првој или другој години постао професор университета и убрзо затим ступио у ред првих научника свога времена? Очевидно зато, што су имали неких нарочитих предиспозиција, које се утицајем васпитања нису могле пореметити. На генијалним људима, на онима дакле који стварају нове епохе било по моралним, било по научним, било по социјалним идејама, свакојако се утицаји средине у толико мање опажају, у колико је њихова генијалност изразитија. Јер

бити геније и не значи ништа друго, до бити творац нове епохе, творац нове средине. Али као што неби било брда да није равница изнад којих ће се она дићи, исто тако не би било ни нових епоха, да није било основā, из којих ће оне израстити и због тога на људе с нарочито јако израженим интелектуалним предиспозицијама може средина утицати само у основама, из којих они на крилима свога генија узлећу. Величином тих основа одмерен је утицај средине, а висином полета утицај предиспозиције. У томе смислу ми, на пример, често говоримо, да је Кеплерово хелиоцентрично схватање кретања земље изашло из уверења његова времена, или да је Њутнов закон о гравитацији изишао из идеја Аристотелових, Архимедових, Леонардових и Кеплерових, или да су из Христових идеја изишле идеје онога великога старца, над чијим се мртвим телом тек пре неколико недеља у затишју пространих руских пољана подигла скромна хумкица. И тако бисмо упоређујући епохе, које једна за другом долазе, са брдима што се једно за другим нижу у неком планинском венцу, могли по пластици тога венца видети да су све мене кроз које је род људски прошао, да је сав напредак и назадак његов, да је сва срећа и беда његова, да је све то само производ два утицаја: утицаја мисли на спољне појаве и утицаја спољних појава на мисао.

Гледајући тако на разноликости, које се у животу појединих друштава јављају, моћи ћемо лако схватити и разлике, које се у њиховим цивилизацијама јављају, а колико су предиспозиције утицале на крој појединих цивилизација, видећемо најбоље на једном или два примера.

Познато је да су Кинези народ веома вредан, веома издржљив у раду и врло окретан, нарочито у пољопривреди и текстилној и керамичкој индустрији, али народ који нема снаге у души, без фантазије, без иницијативе, без продуктивне моћи талента. Знаменити испитивач Кине, бивши професор берлинског универзитета Рихтхофен у својим дугим и дубоким студијама изнео је многе податке из којих се види, да у кинеској цивилизацији моћ

душе, која гони људи на испитивање, размишљање и стварање није била никакав фактор, док је напротив беспримерна вредноћа могла да одржи и у извесним границама прими и развије оно што је у дугом низу година у Кину с разних страна импортирано. За Кинезе се обично каже, да су они пронашли барут, компас, папир, порцулан и тако даље, међутим по најновијим испитивањима изгледа да то није истина, већ да је и то споља у Кину дошло. У осталом, било како му драго, та чињеница постоји, да су Кинези збиља и за барут, и за компас и за папир знали много, много раније, него други народи, али стоји уједно и то, да они нису имали ниједног великог војсковођу, који је тим барутом нешто урадио, ниједног знаменитог путника који је носећи компас нешто открио и ниједног великог уметника, ниједног научника и ниједног филозофа, који би на хартији подигао споменик своме генију, својој бесмртности. Због тих предиспозиција нису могли Кинези избити у висину са својом цивилизацијом, и ако се она распростире на један период од неколико хиљада година!

Сасвим су међутим по таленту другога кроја стари Јелини. Дубок и простран дух њихов, миракулозно развијено естетичко осећање њихово, велика фантазија, грандиозна одважност у формирању идеја, једна беспримерна снага генија који у своме полету и трајном напону уме да се пробије и до најтежих проблема и да и њима тражи решења; поред тога јако развијен смисао за политичким и привредним животом — све је то учинило да су Јелини у језгру људске мисли оставили такве клице, које никад угинути неће. И поред свега тога, чисто зебем да рекнем то, морао је тај велики јелински дух због нарочитог, једностраног карактера своје ингениозности, створити једну цивилизацију, која и квалитативно и конструктивно стоји испод цивилизације модерног човека.

У Јелина је, на пример, појава ропства била услов њихове цивилизације; у модерној цивилизацији нема ро-

бова, она тежи да изједначи све грађане; она не зна за варваре и не распростире се само на један народ или на једну земљу; њен идеал обухвата цео свет; у њој је слободно сваком учити и такмичити се; у њој је привредни, политички, друштвени и породични живот много развијенији него у јелинској, итд., али је ипак све то оно, што се у њој споља види, све је то љуска по којој само широки слојеви друштва цене вредност цивилизације. Али као што је за једног физиолога, кад тражи узроке животу неког организма или кад испитује функције појединих органа у процесима тога живота, сасвим од споредног значаја спољни облик тог организма, исто тако и за једног мислиоца, који испитује вредност једне цивилизације, спољна обележја њена нису ни близу тако важна, као што је важно оно што њу креће унапред, оно што и спољашњем кроју њеном одређује облике.

Главни, препондерантни и по дубоким органским везама готово искључиви извори из којих човек као човек црпе снагу своме животу јесу ум и душа, а најважнији продукти ума и душе су ван сваке сумње морал, уметност и наука. Према томе се зар с разлогом може рећи, да су те три појаве социјалног живота главне, сирове или потенцијалне енергије тога живота. И као што хемијску енергију можемо претворити у топлоту, ову у механички рад, овај у електричну енергију, ову у енергију светлости, итд., исто се тако и енергија морала, или енергија уметности, или енергија науке може претворити у разне друге енергије, т.ј. у разне друге појаве живота или разне друге елементе цивилизације, па како ти елементи зависе од интензивности оне прве три главне енергије, то смемо збиља рећи, да се квалитет цивилизације може ценити по величини, по напону или по калоријама главних енергија њених.

Пошто међутим квалитет енергије није једини фактор, који се има у виду кад се практички цени количина рада, која тој енергији одговара, то ћемо очевидно и ми, тежећи да нађемо права мерила цивилизације, мо-

рати имати у виду и друге факторе, који на њену вредност утичу, а до тих фактора ћемо, као што ћемо видети, лако доћи кад будемо, ма и грубим потезима, оцртали процесе мењања енергија.

У енергетици има један закон, то је један од најзнаменитијих закона природних наука, који би се овако могао формулирати: енергија се не мења, она је стална. То је познати, велики теоријски закон Роберта Мајера.

(Свршиће се.)

Богдан Гавриловић.

———

БЕНЖАМЕН КОНСТАН.[1]

(ПОЛИТИЧАР И ПОЛИТИЧКИ ФИЛОЗОФ)

И у историји књижевној и у историји политичкој и у историји идеја Бенжамен Констан заузима једно од првих и најистакнутијих места.[2]

На своме добу он је оставио дубок отисак, био међу људима свога поколења један од снажних вођа, иза којих остају јасно повучене бразде, и један од великих твораца теорија из којих су, кроз читав један век, ницале политичке странке. Утицај његов на људску мисао не само да се ни данас није изгубио већ с временом постаје све већи. Он је писац *Адолфа*, једног од најчувенијих романа у француској књижевности, који је, по речима Емила Фаге-а[3] „не само савршено дело, што већ може изгледати довољно, него је још и један датум, и, такође, једна драгоцена поука“, *Адолфа*, у коме је, опсервирајући с неумитном искреношћу себе самога и аналишући до крајних ситница болести своје душе, послужио као образац целој психолошкој школи романа у XIX веку. — Он је, даље, писац две опсежне свеске *Уставне По-*

[1] Јавно предавање, држано у Студенском Правничком Удружењу.

[2] На српском од њега: *Начела политике и о министарској одговорности*, превео Ђ. С. Симић (Београд, 1883), и *Адолф*, превео Михаило Ђорђевић *(Српски Књижевни Гласник, XVIII, 1907)*; о њему:. *Бенжамен Констан*, од J. Скерлића, *(Српски Књижевни Гласник XVIII, 1907)*.

[3] E. Faguet, Politiques et moralistes (Première série) p. 207.

литике[1] и једне велике књиге о *Религији*,[2] у коју је уложио преко двадесет година проучавања и размишљања. У тим делима налази се, и ако није систематски разрађена, једна политичка теораја, оригинална по новим погледима, конструисана по једном пространом плану, изведена врло поуздано и доследно. Он је један од првих поставио начела о људској слободи, први увео индивидуализам у политичку философију и издвојио лична права као главну основу модерне државе. Либерална партија сав свој програм узела је од њега, и сматра га за „свога публицисту“,[3] који је доцније подигнут на висину „великог светитеља“.[4] — Он је, најзад, био један необично окретан и приликама лако прилагодљив активан политичар: народни посланик, коме су бирачи с одушевљењем поклањали поверење за дуги низ година, шеф уставне опозиције за цело време владавине Бурбона, и трибун, чије су фразе покретале масе, парламентарни беседник, чија је озбиљна и разборита речитост, врло често, доводила у забуну владине већине... Тај човек, дакле, као јаван радник био је једна јака личност, необично сложена, изражена у разним облицима и развијена у неколико праваца, иза које је остао видљив траг. Као претеча идеја, творац система и проналазач теорија, он заслужује, по своме дубоком духу, по својој плодној мисли и, може се додати, по своме бурном и променљивом темпераменту, да буде из ближе познат. Ништа од његове историјске физиономије не одузима то, што је његов приватни живот пун сенке и мрља. Сад се у велико стишала сва повика против његове личности, и више ништа не значе мржње противника, исмевање супарника и напади непријатеља. Сад се он може потпуно издвојити из средине у којој је живео и грешио, јер је време сво-

[1] Cours de politique constitutionelle, avec une introduction et des notes par Edouard Laboulaye. Deuxième édition, Tome I-II, Paris, 1872.

[2] De la religion considérée dans sa source, sa forme et son développement, Paris, 1824—1830.

[3] Гизо, говор од 24 јануара 1861.

[4] Maurice Barrès, *Un homme libre*.

јим током, за више од три четвртине века после његове смрти, постепено покрило све слабости и све заблуде којима је био подложан као човек. Али се његова политичка активност не би могла ни пратити ни разумети без познавања његовог приватног живота и без проучавања његовог карактера.

I

Као човек Бенжамен Констан био је несталан, недоследан, плаховит, страстан и порочан, — особине које су све скупа сачињавале једно створење без воље и одређеног правца, противречно у својим актима и сићушно у својим намерама. Рођен[1] 1767 у Лозани, из једне строге и педантне протестанске породице, васпитан још скоро као дете у духу философских идеја XVIII века, имајући као једину лектиру досадног материјалиста Хелвеција и Енциклопедисте, одгајен у најужем и најкрућем утилитаризму, „његово је срце било исушено, а његова сујета пробуђена“[2] већ у петнаестој години. Одмах за тим послат на Универзитсте у Оксфорду, Ерлангену и Единбургу, био је остављен самом себи и бацио се свом неумереношћу својих младићских година у друштво распусно и искварено, дајући пунога маха свима својим рђавим инстинктима.

У осамнаестој години, свршивши науке, враћа се Бенжамен Констан натраг, са већ формираним идејама и скројеним плановима, препун жеља и амбиција. Али његова је енергија сломљена, његови су нерви растројени. „Ја остајем тамо, каже он у *Црвеној Свесци* својих записника, тамо где ме судбина баци, док опет не учиним један скок, који ће ме поново однети у једну другу сферу“. Он је без вере, без веровања и без убеђења, песимист који презире своју околину и осећа

[1] О првим годинама Бенжамена Констана има врло много података у књизи: La jeunesse de Benjamin Constant, par Gustave Rudler, Paris, 1909.

[2] A. France, La vie littéraire, première série, 60.

одвратност према људима. „Људски род је, бележи он у своме *Дневнику*, рођен глуп, а воде га вуцибатине“. Он је егоист, али у исти мах плашљив и повучен у себе самог, јер је недовољно смео да истакне своју индивидуалност. Отуда му је једино оружје исмевање, заједање, намештање завада између пријатеља и оговарање. „Ствари и људи ме не интересују, записује он на другом месту у своме *Дневнику*. Ја се задовољавам ћутањем и досеткама“. Сент-Бев,[1] који га је на сваком кораку гонио својом неумитном мржњом, и ни тридесет година после његове смрти не може да му опрости његову необуздану сујету, представља га као скептичног интриганта, фриволног, сухог, свирепог, остарелог пре времена, нарави као у једне маторе девојке. У истини, у младим годинама он нема у себи никаквих хуманих и племенитих осећаја и било би тада немогуће пронаћи у њему либералног мислиоца доцнијих година. „Ја штедим друге, каже он, али их не волим. Отуда и долази да ме сви мрзе по мало, а не воле ни мало...“ Али чим су се у његов живот умешале жене, његова неодлучна природа одмах је била без отпора пред њиховом вештином и подлегла је њиховом опчињавању. Његова крутост почиње да мекша. Десет година био је везан за најумнију жену тога доба, Г-ђу Стал, да се после сав преда најлепшој жени тога доба, Г-ђи Рекамије. Оне су га извлачиле из зачмалости, показивале пут којим ваља ићи, нагониле га на акцију, додавале му идеје. И тако, подстакнут, оживљен и туђим импулсом покренут, овај плашљиви, неодређени и равнодушни човек преображавао се у силовитог политичара, непомирљивог опозиционара и дурашног борца. На мах су престала сва оклевања и сва лутања.

О његовом моралном карактеру немогуће је дати потпуно израђену слику због његове непрекидне покретљивости и вечитог порицања самога себе. У њему је

[1] Sainte-Beuve, Noveaux Lundis, IX, 155 и X, 462.

неколико људи који се гложе и кавде међу собом, исмевајући и потцењујући један другог, сметајући један другоме. Они би можда, сваки узет за себе, били снажни, одлучни и енергични, али сви скупа дају човека слабог, колебљивог и без воље.

II

Из овако сложеног и замршеног темперамента морао се развити један политичар нарочитог типа. Његов приватни живот није могао остати без утицаја на његов јавни живот, и ретко је наћи човека код кога се у тој мери унутрашње особине понављају у спољној делатности, али измењене и дотеране према потребама тренутка, према намерама које ваља остварити, према циљу који треба постићи.

Његова неодлучност послужила му је у бурном времену у коме је живео као веома корисна врлина. Ни један акт не предузима Бенжамен Констан без дугог размишљања. Он прави комбинације и предвиђа, процењује све околности, посматра догађаје, пре него што се реши да узме учешћа у њима. Он се не одушевљава претерано и не да се завести распаљивим говорима. У сред хуке Велике Француске Револуције он је остао ладан и незанесен, примајући с великом резервом пренагљене одлуке, не верујући много у разне декларације права човека и грађанина, осуђујући насиља. На тај начин, он је могао проћи кроз целу револуционарну периоду, с краја на крај, незахваћен општом струјом, и изићи из ње некомпромитован. Он је био само прост посматралац догађаја. „Ја видим много зла... али сигурно је да корачамо напред“, пише он у то доба, задовољавајући се овом простом констатацијом. Тренутак за његову акцију још није био дошао; он га очекује мирно и стрпљиво.

И једна друга рђава особина његовог карактера учинила му је драгоцених услуга у политици, и, удружена с оном првом, често разумно послужила остварењу

његових планова. Промењивост и несталност помогле су му да се нађе брзо и лако у свакој новој ситуацији, да се прилагоди сваком новом стању. Противречности, које толико изненађују у његовим приватним односима, у јавном животу изгледа као да их он више и нема, само зато што су се и сами догађаји развијали без икакве логичне везе, што је цело његово доба ишло од промене у промену. Он је правио исте скокове и мењао се с општим променама.

Требало му је дуго да се реши, али једном кренут, он иде напред заједно са својим временом, корача с истом брзином као све што се око њега дешава, трудећи се да не заостане и да не буде прегажен. Тај плашљиви егоист и човек слабе воље, у политици показује жив и ратнички темпераменат, издржљив и неуморан, јасну и одређену памет, која лако схвата сваку ситуацију у којој се нађе и уме из ње да извуче сву корист. И ако се целог живота мењао, ипак у његовој политичкој акцији има извесног јединства, по томе што је она сва у борби против неког или за неког, за једну идеју или против једне идеје: он или брани или напада Републику, Наполеона, Рестаурацију, увек са истом истрајношћу и са истом доследношћу.

У политику, Бенжамен Констан није ушао случајно, или искључиво по своме укусу, или по неком тамном инстинкту. Он се за њу нарочито спремао, још у са свим младим годинама, прикупљао потребна знања, изучавао је. Из Немачке и Енглеске он није донео само страсти и пороке. У Ерлангену он студира политичке науке, у Единбургу он се дружи с научницима и политичарима. Као члан једног студентског удружења, Speculative Society,[1] он расправља политичка питања, као што је ово: „Одбрана једне слободне државе треба ли да буде поверена грађанској милицији или сталној војсци“, или као што је ово: „Имају ли европске државе разлога да

[1] G. Rudler, op. cit., 163—173.

страхују од моћи Русије, која се тако високо подиже на политичким теразијама“.

У самом почетку Француске Револуције он је коморник на једном малом немачком двору и бави се изучавањем старе грчке цивилизације. Али револуционарни покрет привлачи га, и он с великим интересовањем прати развитак идеје о слободи, коју у том тренутку схвата као уништење свих привилегија, а не као проширење њихово на што већи број људи. Дворанин се у брзо претвори у републиканца, али нема храбрости да се појави у јавности. Он је застрашен свирепостима подивљале гомиле; пљескање и певање при погубљењу Жирондинаца изазивају у њему гнушање.

У својој двадесет осмој години, 1795, Бенжамен Констан долази у Париз. Сент-Бев га описује[1] као високог, лепог младића, плаве косе, намирисаног кицоша, наивног изгледа. Он је већ под утицајем Г-ђе Стал, која од њега полагано ствара политичара, помажући га својим већ великим искуством, (њој је тада тридесет година), и својом необичном памећу. У њеном салону, где су се скупљали највиђенији људи тога времена, Таљеран, Дону, де Монморанси, Боаси д'Англа, Констан држи своје прве говоре, који привлаче пажњу духовитошћу и кратким, јасним формулама. Он је још увек републиканац, али врло умерен и врло обазрив. У новим приликама он се за час нашао, схвативши одмах дух времена. И његова политичка каријера од тог тренутка почиње нагло да се развија, у пуној сагласности с догађајима, кораћајући за њима и управљајући се по њима. Он је беседник, новинар и публицист који помаже Директоријум, у коме је изражена мисао Револуције, — не мисао насиља и мржње, већ слободе и напретка. „Људски дух је променљив, зато установе морају бити сталне“, каже он. Већ тада у једној брошури о *Политичким Реакцијама* он унапред покушава да објасни и оправда целу своју јавну акцију

[1] Sainte-Beuve, Nouveaux lundis, tome premier, 415.

доцнијих година. Он у њој говори о неизбежним потребама, о тиранским захтевима, о мудрој целисходности политике, која често изискује да се најапсолутнији принципи морају покорити пред спасом државе. Политика, по таквим тумачењу, не би била наука састављена из математичких аксиома, у којима се ништа не да изменити, већ је то једна практична вештина, за коју је само потребно да се уме примењивати према приликама. Одатле је лако извести да ни једна влада не би била рђава чим је у стању да се поправи, и сваки би режим био сношљив, чим допушта остварење ако не свих, а оно бар неких принципа. „Док не настане оно што је добро, каже он, ја пристајем и на оно што је мање рђаво".

Пут је сад отворен, треба се само кренути и по њему ићи право до краја. Бенжамен Констан то и чини: одмах, један од првих велича уздизање Наполеона. Тиме је успео да под консулством постане члан Трибуната, скупштине коју је сворио Устав од године VIII. Држи говоре, величајући у исти мах слободу, „која је једно право за све", и победиоца на Маренгу. Али кад се показало да Наполеон није очекивани Месија слободе, Констан почиње опозицију његовом режиму која ће трајати све до пада царства, од 1802 до 1814, и одлази у изгнанство, заједно с Г-ђом Стал, да настави брошурама и чланцима борбу против узурпатора.

Повратак Бурбона и долазак на престо Луја XVIII он је поздравио опет међу првима. Овај некадашњи револуционар и републиканац проналази у себи традиционалних симпатија за стару династију. И кад је Наполеону пошло за руком да се ослободи тамновања на острву Елби и крене на Париз, Констан је 19 марта 1815, објавио у „Journal des Débats" онај чувени чланак који почиње овако: „Ја нећу, кукавни бегунче, да се вучем од једне власти другој власти", у коме Наполеона назива Атилом и Џингис-Каном и позива народ да га поново прогна... Само месец дана доцније, када је Наполеон и по други пут прихватио власт у своје руке, Бенжамен Кон-

стан је његов помагач, редактор новога Устава и члан преустројеног Државног Савета. Он је за ноћ постао стуб царевине Наполеона, као што је мало час био ослонац краљевине Луја XVIII.

Ту највећу политичку погрешку у своме животу учинио је он, каже Сент-Бев[1] „весела срца, да би се допао једној кокети“. У том тренутку, са својих четрдесет и осам година, он је био готов на све жртве за љубав Г-ђе Рекамије, и чланак у „Journal des Débats“ написан је под њеном сугестијом. Нагао и потпуно неочекивани преокрет у корист Наполеона Констан се задовољио да објасни једном лепом реченицом: „20 марта [т.ј. сутра дан по његовом чланку, а на дан бегства Луја XVIII], ја сам подигао очи и опазио да је престо ишчезао, а да је Француска још остала“ (Lettres sur les Cent Jours, 1-ière partie). За своје држање, као вешт политичар, он уме да нађе пуно патриотских разлога: земља пред опасношћу од спољних непријатеља, дужност свих грађана да се прикупе око једног великог војсковође, интереси народа јачи од свега. Најзад, ради свога личног оправдања, он је прибегао једном врло угодном излазу, да се извуче из тешке ситуације у коју је себе тако непромишљено био довео: „Ми смо држали да не треба одбити сваку помоћ Бонапарти, господару царевине, да га не бисмо приморали да остане диктатор и да се поново врати у деспотизам из 1812“.

Ипак, после Ватерло а и дефинитивног рестаурисања Луја XVIII, он се осећа нелагодно. Више том режиму не прилази и за цело време владавине Бурбона он им води опозицију, али уставну, доктринарну и умерену. Он је шеф мањине у Народној Скупштини, необично умешан у парламентарној пракси, јак као лидер и дебатор, прави вођа, који своје трупе распоређује, као да је на бојном пољу, за говорничке мегдане. Његова је реч оштра и саркастична, погађа противника, али у исти мах ладна

[1] Sainte-Beuve, op. cit., 425.

и разложна, и доводи до растројства владине присталице. Сву страсност своје природе он је излио у своје беседе, остајући сам присебан и трезвен. Сент-Бев,[1] који му ништа не прашта, описује су га у то доба као човека исцрпеног, премореног, који чим се приближи „леди одушевљење“. То међу тим није истина. И ако је увек остао удаљен од масе, он је ипак успео да буде популаран, и његов утицај на догађаје тога времена био је од пресудне важности. Револуција од 1830, која је довела на престо Луја Филипа, у суштини је дело десет година истрајне борбе коју је он водио у парламенту против бурбонског режима и значи тренутну победу његових начела о слободи.

Нови краљ признао је заслуге Бенжамена Констана исплативши две стотине хиљаде динара његових дугова, у које је запао коцкајући се необуздано. Али Луј Филип је, у исти мах, укинуо слободоумни револуционарни закон о штампи и пошао правце путем реакције. Констан је примио поклон, али остао опозиционар. По једној свирепој речи, која је у то доба с великим успехом кружила у парламентарним круговима: „Он се продао, али се није предао“. За предају није ни било довољно времена, јер је умро на концу исте, 1830 године.

Пред смрт стигао је да падне још у једну противречност. Довршио је и објавио своје велико дело о *Религији*, у коме је, заборавивши на свој некадашњи атеизам, доказивао да је вера једно „верско осећање“, урођено човеку, које служи развитку личне слободе његове, једна народна потреба и један услов друштвеног напретка.

(Свршиће се)

Др. Коста Кумануди.

---

[1] Sainte-Beuve, ibid., 428.

СТАРИ БЕОГРАД.

ПОСТАНАК И РАЗВИТАК СРПСКЕ ВАРОШИ И КУЛТУРНЕ И ДРУШТВЕНЕ ПРИЛИКЕ У ЊЕМУ.

(1820—1850)

(3)

Много доцније покушавало се да се вода из ове баре одведе на другу коју страну, па је онда на том месту 1842 године ископан темељ за позориште. На овај рад као и на грађење фундамента утрошено је на 10.000 дуката, али је сав овај посао био узалудан, јер су темељи остали подводни. Рад око зидања позоришта прекинут је, али су његови темељи и даље остали у земљи.[1]

У Абаџијској Чаршији, у којој тада још није било јабланова, било је само три-четири куће, тако, да је цео овај простор до Кнежеве Пиваре изгледао пуст. Тек доцније оживео је и овај крај, а нарочито, одкако су се у њему населиле абаџије.

Код Стамбол капије из које је ишао смедеревски друм и пут за Крагујевац, био је само један колар, а поред колара биле су две ковачнице. Пред самом капијом била је велика бара, пуна трске и жабокречине, око које су се радо играла деца.

Прве куће, као и чувена Коларчева кућа, која је у оно доба сматрана као некакво чудо од грађевине, грађене су много доцније. Кад се почео дизати овај крај око Коларца и када су се почели јављати рудименти

[1] Малетић, „Грађа за историју Српског Народног Позоришта у Београду". Издање Чупићеве Задужбине, XXII.

тада нове улице Краља Милана или Теразија, онда су нагло насељаване и све споредне улице, као на пример Маћедонска до „Два Бела Голуба“, Скадарлија или Скадарска улица, Дечанска, Скопљанска и Балканска улица, у којима није било већих кућа, него понајвише кућерака и страћара.[1]

Теразије су почињале отприлике код „Хајдук Вељка“ а добиле су своје име од теразија за мерење воде из чесама и водовода, а која су стајала између Старог Телеграфа и некадашње каване код „Крста“. Ова улица, данас једна од најлепших и највећих у Београду, била је онда неугледна, и тек је добила значај, кад је 1842 за кнеза изабран Александар Карађорђевић, који је купио кућу Стојана Симића на Теразијама. Ова кућа је дотле стајала сама за се у сред баште, иза које је била бара. Симићева кућа, пошто је знатно проширена, добивши с једне и друге стране два поширока ризалита и пошто је иза куће саграђена главна стража, а мочар исушена и паркирана, постала је резиденција српских владалаца и центар српске политике од тада па до најновијег времена.

Све док нови двор није био довршен, становао је новоизабрани кнез у малој кући Мајора Мише на Великој Пијаци, у којој се сада налази Народни Музеј, а избор му је саопштен у његовом приватном стану у Ваљевчевој кући код Делијске Чесме.

Савска обала испод Сава-капије па све до Лимана и даље до баре Венеције такође је знатно оживела одкад

[1] Тада је постала и такозвана „Фишекџијска чаршија“ на смедеревском друму. Дотле је вршена продаја барута у вароши. 1834 године деси се пожар у кући Симе Ковачевића у Савамали. Опасност је била велика, јер је у дућану било много барута. Срећом је ватра брзо угашена, те није дошло експлозије. Кнез Милош тада нареди, да се барут од сада не држи више у вароши него на извесном „безопасном“ месту код Батал-џамије, а у вароши да сме продавати фишеке само онај који за то добије допуштење. Тако је постала „Фишекџијска чаршија“ или данашња улица Краља Александра. Види о томе: Држ. Арх. к. к. Народни Суд

се трговина почела јаче развијати и одкад је изишла наредба Кнеза Милоша, да се људи који тргују и трговину посредују морају настањивати на Сави.

Тако је мало по мало и овај пусти крај, у коме су се дотле били лађари, бостанџије и цигани, и у коме је било само неколико каваница и једна омања џамија за босанске Турке, стекао важност и временом чак постао најјача спôна између трговачког света из Србије и онога на аустријској страни. Некад је тамо било само неколико магаза, понајвише турских, у којима се продавала сô и грађа. Доцније је било више магаза и трговина, у којима се живо радило од јутра до мрака.

Прве куће, дабогме, зидале су се олако и по турском укусу од бондрука (Riegelwand) и черпића. Нешто је боље био грађен такозвани Нонин-хан, који је онда био тамо где су данас Обреновићеве куће. Највећа и најсолиднија грађевина била је Ђумрукана, која је грађена од цигаља, које су се пекле на аустријској страни код савског чардака према царинарници. Предузимач за прављење цигаљâ био је неки Стојко Пауновић, а неимар данашње царинске зграде покојни Хаџи-Никола Живковић, који је зидао и конак (касациони суд), артиљеријску касарну, у којој је 1838 и 1839 становао енглески конзул Хоџес, и дворац у парку за употребу кнеза Михаила (данашње Министарство Финансија). Ђумрукана је била државно здање, у коме су 1837 године становали Јован Хаџић (Милош Светић) и његов друг Васа Лазаревић, земунски градоначелник, којима је Кнез Милош поверио рад око састављања новога законика. Собе у којима је Хаџић живео, налазе се на крајњем десном крилу одмах до савских степеница. Доцније Хаџић је становао у садашњој Државној Штампарији. После 1842 године уступљена је царинска зграда аустријском конзулату, у коме је онда била и аустријска пошта.

И у самој вароши биле су куће испрва од слабог материјала, у тесним искривљеним сокацима. Најодличнија улица, сем Господске, била је данашња Лазарева улица.

где је сада Народна Банка. Ту су биле куће првих трговаца београдских, пре свега Сараф-Костина, па трговца Мите Кочијаша, до њега кућа Циган-Митина, па Топал-Настина, и тако даље. Прва двокатна кућа од тврдог материјала и с балконом, била је кућа Димитрија Радовића у Чаршији, у којој је до скора био трговачки суд, а пре тога руски консулат.[1]

Од Велике Пијаце, на којој још није била велика Мајор Мишина кућа, него кућа Јеврема Обреновића, коју је Мајор Миша доцније купио с намером да назида за себе и своје зетове повелики дворац, почињала је права турска варош, ширећи се отуда према Дунаву и Видин-Капији. На овој пијаци и на Калимегдану било је велико турско гробље. На једном и на другом месту гробови су били обрасли у корову. Гробови, на којима су биле од камена или од дрвета изрезане чалме, били су толико запуштени, да се по њима и пси котили. Срби се нису смели турским гробовима ни приближити.

За време прве владе Кнеза Милоша и под Кнезом Александром Карађорђевићем све до 1848 и 1849 године

[1] У опширном извештају Јеврема Обреновића кнезу Милошу од 10 децембра 1830 године, у коме се јавља чије се куће могу употребити за официре, чиновнике и војнике, који су требали доћи у Београд у пратњи кнежевој, саопштава се списак грађана у вароши, Палилули и на Савској Јалији. Из овога списка поменућемо само неколико знаменитијих становника из варошког краја, који су имали своје куће у Чаршији, око Саборне Цркве и пред Стамбол-Капијом. Ево тих имена: Риста Бадем, Дим. Радовић, Спаса Терзија, Хаџи-Јованче, Кара-Никола, Неши Јова, Богдан Касапин, Ећим Тома (кавеџија), Х. Грабов, Јеленка и Димитрије Мумџија, Тоша Ћурчија, Манојло Стефановић, Никола Лончар, Шишко Марко, Дим. Сретеновић, Павле Папуџија, Дим. Цинцар-Бакал, Здравко Јовановић, Пупче, Ђуро Копривица, Паразлама, Хаџи Лаза, Хаџи-Марко, Милутин Радовановић, Николче Абаџија, Цветко Карабиберов, Илија Брзаковић, Риста Величков, Дука-Пешика, Живко Бакал, Пеја Кантарџија, Ђока Попадић, Илија Станисављевић, папуџија, Ђура Главинић, Радован Касапин, Лаза Казас, Кара-Пешић, Арса Калпакџија, Башкалфа, Коста Прапорче, и тако даље.

није било ни једне јеврејске куће горе у вароши. Сви Јевреји су имали своје куће у Јеврејској Мали на Дунаву. Турске куће почињале су од Јеврејске Мале и простирале су се у лево све до Видин и Стамбол Капије, а навише до Барјак-Џамије. Било је још нешто турских кућа и десно од Стамбол-капије, где је била кућа чувеног Табак-Ибрахима. Срби пак већином су живели почев од горње стране Велике Пијаце, где су биле куће Јеврема Обреновића, мајор Мише, Германа и много доцније у продужењу према Чаршији, стара Гарашанинова и Вучићева кућа, па све до Барјак-Џамије на Зереку. Али је већ било појединих српских кућа и доле у турској мали, но већином сиромашних, изузев Христодулину, Кутулину, писар-Лазину, Божићеву и Гушину (Бодину) на самом Дорћолу и у близини његовој.

Пре тога већ населио је кнез Милош и онај крај изван шанца између смедеревског друма и вишњичког пута, у коме је дотле било само неколико баштованџиница, а који се данас зове Палилула. За време Аустријанаца од 1719—1739 било је на овом месту немачко предграђе Karlstal, насељено сељацима из Шпајера и Вормса. Нови насељеници под Кнезом Милошем били су већином сељаци и варошани сиротног стања из Ниша и Лесковца, који су се бавили земљорадњом и рабаџилуком, а продавали су варошанима Србима и Турцима биволско млеко, јер су из свога завичаја собом довели биволе, који су у овом крају Србије све дотле били сасвим непознати. Ови нови Палилулци одржавали су жив саобраћај са дорћолским Турцима.

Као што се из свега овога види, српски елеменат, испрва само трпљен у вароши, у велико је био прешао међу, која га је растављала од Турака.

Од 1830 године, када је Хатишерифом султановим изречена еманципација Србије од турскога туторства и кад се београдски пашалук претворио у кнежевину, истина вазалну, али опет зато у својим унутрашњим пословима независну, па све до 1842 и од тога доба па

до 1850 године, наша престоница се у културном погледу све више развија и све више у њој превлађује српски живаљ као представник западњачке цивилизације над Турцима, који су били представници източњаштва.

Како у погледу културном и друштвеном, тако је Београд и у својој спољашњој физиономији у току треће и четврте десетине прошлога века постајао све изразитији. Јавне грађевине и улице добијале су карактер, који несумњиво показује напредовање хришћанског и српског елемента и стално опадање турског живља и турског господства.

Ово се нарочито огледа у рушењу старих турских кућа и у подизању нових, нарочито оних, који су намењени јавним пословима, као и у журби, којом трговци и чиновници купују плацеве и зидају нове куће час у српској вароши око Варош-капије и на Сави, час на гребену и око чаршије, а час опет, као што смо мало пре видели, у самом турском крају и у продужењу чаршије: на Зереку и на Дорћолу.

Тако је турски Београд мало по мало губио од своје некадашње ориенталске искључивости.

Са три стране, са запада, југа и југоистока, покушало се, да се турска варош стегне обручима иза којих за Турке права живота није могло бити. Најзад је српски елеменат нашао пута и начина, да се утврди и у самој турској вароши. Преношењем престоничког центра и кнежевске резиденције у нови Двор кнеза Александра Карађорђевића на Теразијама 1842 године, као и насељавањем дворске околине и грађењем нових српских кућа на Стамбол капији и Видин-капији, кроз које правце улазило се у средиште турског живота, завршено је културно цернирање турске вароши, које је за оно време свакојако показало боље резултате, него да је опсада вршена пушкама и топовима!

(Наставиће се.)

Тодор Стефановић Виловски.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

Povjest hrvatske književnosti za učiteljske pripravnike sastavio Antun Pechan. Izdanje peto. Zagreb, 1910.

Пето издање! У нашој, и српској и хрватској, књижевности свакако један од рјеђих случајева. Пето издање и то једне у сваком погледу невриједне књиге, једне од оних које у опште нијесу никад требале ни да изађу. Да је ова хисторија наше књижевности у опште могла бити допуштена као уџбеник велик је гријех мјеродавних фактора, а да је могли да дочека и пето издање гријех је наставника, публике и наше критике. Преко лоших књига, нарочито преко оних одређених за школу, не смије се муком прећи. Треба увијек све оно, што је од потпуне безвриједности, и нарочито оно што је од опасности, сузбијати стално у књижевном животу, иначе ће нас поплавити типови овакних уџбеника и научењаци у роду Андре Гавриловића, Антуна Пехана, Хуге Пифла и сличних.

Г. Антун Пехан има једно чудно самопоуздање. Пошто је, како вели, исправио и допунио дјело према свом искуству, према новијим публикацијама и према насталим промјенама у животу пјесника, он је увјерен да је дао безусловно добру књигу. „Ja sam uvjeren — вели он — ako kandidat ili kandidatkinja toliko zna, koliko ima u ovoj knjizi, te ako su povrh toga važnija djela sami čitali, onda mogu mirne duše stupiti pred najstrožijega

ispitnoga povjerenika za više pučke škole“. Ми ћемо одмах покушати да покажемо како то не би могао ни Г. Пехан сам.

Прије свега: Г. Антун Пехан не зна ни шта је хисторија књижевности. Његова дефиниција тог предмета гласи: „Sve, što je književnomu napretku ili pomagalo ili smetalo, u kronologičnu cijelost sabrano, zove se povjest književnosti“. (Стр. 5).

Друго, Г. Пехан не зна много пута шта пише, не зна како пише, и не зна да пише. Његове погрешке у логици, у стилу, његове баналности су толике и такве, да готово изгледају невјероватне. Он пише: „Kada su se Hrvati i Srbi doselili na jug, ponijeli su sa sobom jezik“ (стр. 7): „putujući upoznaše se s panonskim knezom Kocelom, koji *obljubi slavensku knjigu*, te im nekoliko učenika *na nauk izruči*“ (стр. 10—12); „na krilima štampe raznijeli su se duševni proizvodi širom naše domovine“ (стр. 18); „te je *u vatrenoj duši* mladoga Gaja *položio temelj idejama* o književnoj slozi južnih Slavena“ (стр. 59); „preselivši mu se roditelji u Zemun postade pisar kod srpske vlade u Biogradu“ (стр. 82) и т. д.

Треће, Г. Пехан не зна ни најкрупнијих факата из хисторије наше књижевности. Он пише: „Bogumili preveli su na starobugarski jezik knjige sa jezika grčkoga, koje raspravljaju motive iz sv. pisma (o stvorenju svijeta i prvoga čovjeka, o spasenju duše i t. d.), *ali im smjer fantastično izmijeniše i iskitiše*“ (стр. 12); „s kosovopoljskom bitkom zavlada u Srbiji mrtva tišina u književnom životu“ (стр. 17). Он пише ову јединствено сметену и крупну погрешку: „jer pošto je s kosovopoljskom bitkom zavladalo tužno doba za narod srpski, nestalo je i srpskih štamparija u Crnoj Gori i u Mljetcima“ (стр. 19—20). Он не зна ни за један стари словенски текст писан ћирилицом, спомиње једино *Остромирово* руско-словенско *јеванђелије*; од глагољицом писаних књига зна само за *Клочев глагољаш* и *Асеманово јеванђелије*. Остало нити зна нити спомиње! За њ је Гундулићев *Осман* „narodna epopeja“ (стр. 29);

Горски Вијенац има сличну идеју „koja se istavlja u *Čengijić-agi*“.

Других погрешака у споредниjим фактима и личностима има, буквално речено, на прегршти. Ми ћемо само примера ради навести неке. Он подмеће Храбру да је рекао како је Ћирил „izumio dvoji alfabet, jedan po načinu grčkih slova (ćirilicu), a jedan po slavenskoj riječi (glagolicu)“ (стр. 10); он пише, да је св. Сава написао „mnogo crkvenih knjiga“; да је Стеван Првовенчани у калуђерству написао биографију Симеуна Немање (стр. 17); он тврди и данас да нам је о животу Шишка Менчетића и Ђора Држића „malo poznato“ (стр. 24); да је *Хекуба* пријевод Ветранићев: он тврди да се Јаков Грим „najviše odlikovao sakupljavanjem *narodnih pjesama*“ (стр. 51); Андрија Качић да се родио 1690; Јован Ст. Поповић је за њ Стерић-Поповић (стр. 63); он још увијек истиче значај краљодворског рукописа, који „sadržaje najstarije češke narodne pjesme“ (стр. 74); он зна да је Змај написао „mnogo pripovijesti“ (стр. 103); да је Ђуро Даничић писао у Вуковој *Даници* (стр. 106), и друго.

Г. Пехан није знао важност многих књижевних појава, и многе врло важне књижевнике, који стварају читаве школе своје, није ни споменуо. Да не спомињемо Константина Костеничког и његов рад, који није никако наведен, него да останемо при познатијим појавама. Он не спомиње најбољег рода дубровачке драме, њихову комедију. Николу Нањешковића никако не спомиње, а о Марину Држићу, једном од најачих дубровачких књижевника у опште, написао је два и по реда. Међутим говорио је о Ветранићевом језику у тринаест реди и писао је о Андрији Чубрановићу, који је свакако важан, али никако не онолико колико Марин Држић, три пут више него о овом, не заборављајући да исприча и легенду о постанку *Јеђупке*. Динко Рањина је остао потпуно незапажен и сав његов утицај књижевни; *Ђива Бунића*, једнога од најуспелијих лиричара дубровачких, нема исто тако. Послије Игњата Ђорђића не спомиње се више ниједан књи-

жевник дубровачки XVIII столећа. Међу српским писцима XVIII вијека нема никако спомена о Захарији Орфелину; у XIX вијеку не спомиње ни једном ријечју значајну појаву Лукијана Мушицког. За Његоша нашао је једва неколико реди, и од свих његових радова навео је само *Лучу Микрокозма*, *Горски Вијенац* и *Слободијаду*. Док је једном Јанку Јурковићу наводио и наслове појединих прича и расправа и посветио му 116 редова, наводећи у биографији и одликовање орденом жељезне круне, дотле је о Његошу речено у свега 30 реди са додатком „Osim toga izašlo je tiskom jom više proizvoda pjesničkoga uma njegova“. За мене лично овај сам факт био би довољан да створим одређен суд о књижевном схватању Г. Пехана, о његовом познавању предмета о ком пише и о способности за овакав рад.

Г. Пехан не зна уза све то ни најобичнијих хисторијских чињеница. Он пише, да се пред крај XVII стољећа почиње књижевни рад у сјеверној Хрватској, у Славонији и *Босни*, „jer su se ti krajevi pomalo oslobodili turskoga jarma počamši od god. 1699“. Срби су се истом 1699 могли „skloniti pod žezlo habsburško“; Доситеј Обрадовић 1807 дође у Биоград „za Karađorđevićeva vremena“ и поста одгојитељем Карађорђевићеве дјеце; „godine 1813 *uslijed bune* ostavi Vuk Srbiju“.

Он, најзад, не зна ни шта је прави књижевни рад, кад се говори о српској и хрватској књижевности. За Ивана Трнског вели: „osobito je na glasu *svojim* baladama i romancama (Pecko jezero, *Ribar od Göthea)*“. О Ивану Филиповићу каже: „Lijepe su njegove pripovijesti Elisabeta, *Župnik Vakefieldski* (prijevod)“. Или о Змају: „Prvo veće pjesničko *djelo Zmajevo* jest „*Toldija*“ epos u 12 pjevanja“. А то он вели тако и ако зна да је Толдија пријевод с мађарског и Арањијева ствар!

Код њега има и књижевне неписмености. Као један карактеристичан примјер навешћемо овај: 1850 године основано је у Загребу друштво за југословенску повјест. Он додаје констатовању тог факта и ову реченицу:

„Organ mu bijaše arkiv“. Ђаци и остала публика сад требају да знају да се под тако написаним arkiv-ом има мислити на Arkiv za povĕstnicu jugoslavensku!

Најпослије и ово. Г. Пехан овдје није био увијек солидан, ни онако како се то узима у најобичнијем смислу. С два примјера показаћемо довољно јасно, како је он, не наводећи извора, знао да у своје дјело унесе по читаве туђе реченице. А то је, уз све остало, један добар разлог више, да се та читава књига и њезин писац обиљежи у једном оваком, нешто и сувише оштром реферату, јачим и грубљем потезима као лоша и несолидна.

Петрачић:

Na dobar glas kao sabirači narodnoga blaga izadoše Bokelji *Vuk Vrčević* i *Šćepan Mitrov Ljubiša*. Prvi je skupio narodne pjesme, pripovijetke (kratke i šaljive), igre, pitalice, basne, podrugačice, gatalice; potonji je sabrao *Pripovjesti crnogorske i primorske*, u kojima se osobito krasno prikazuje narodno mišljenje i narodni govor и т. д. (Hrvatska Čitanka, Zagreb 1898, стр. 732—733.).

Пехан:

Na dobar glas izadoše kao sabirači narodnoga blaga Bokelji *Vuk Vrčević* i *Šćepan Mitrov Ljubiša*. Vrčević je skupio mnogo narodnih pjesama, pripovijedaka, igara, basna i gatka. Ljubiša je sabrao mnogo pripovijedaka po Crnoj Gori, u kojima krasno prikazuje narodno mišljenje i narodni govor. (Стр. 104).

Петрачић:

I *Matija Ban* rodio se u Dubrovniku 1818. Mladićem od 21 godine ode u Carigrad sa učitelja talijanskoga jezika. U tom je jeziku ispjevao i prve svoje pjesme; 1844 dođe u Biograd i postade učitelj kćeri kneza Aleksandra. Tu napisa neke knjige stručne (*Vozpitatelj ženski*, *Osnovi ratni* i dr.). 1849. se povrati u Dubrovnik i tu s potporom Matice ilirske izdade 3 sveske „Dubrovnika“ и т. д. (ibid, стр. 711.).

Пехан:

Matija Ban, rodio se u Dubrovniku 1818. Mladićem bio je učitelj talijanskoga jezika u Carigradu. U tom je jeziku ispjevao i svoje prve pjesme. Kašnje 1844. bude u Biogradu učitelj kćeri kneza Aleksandra Karagjorgjevića. Tu napisa pedagogijsku radnju „Vospitatelj ženski“. Za vrijeme revolucije (1849.) povrati se u Dubrovnik i tu potporom Matice Jlirske izdade tri sveska „Dubrovnika“. (Стр. 100.).

Ми смо се на овој књизи задржали оволико само стога што је имала начина да уђе школе као уџбеник и што би могла, можда, несметано и даље да остане тамо. Буде ли то случај онда исту одговорност, можда и вишу, носе они који би то помагали или активношћу својом или пасивношћу, него онај који је издаје.

Владимир Ћоровић.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

О ПРЕРАДАМА РОМАНА У ДРАМЕ, ПОВОДОМ „АНЕ КАРЕЊИНЕ“.

Добри романи писаца свих народа врло често су падали под трговачко око каквога драматичара. Нарочито, ако је тај роман био роман који је ушао у публику и изазвао што више издања; слава романа ни у ком случају није могла бити спасена незграпних руку каквога драмског писца без талента. Рачунајући пола на своју умешност у обради, а пола на сам глас који роман носи, а не водећи много рачуна да су роман и драма, у главном, два градива, два гледишта и два метода са два разна средства за израду, ти опскурни писци врло често су се лаћали комичног напора да од великог и доброг романа створе малу и рђаву драму. Случај Едмонда Гаро, који је покушао да драматизује *Ану Карењину*, није никако усамљен. Игови романи *Деведесет Трећа* и *Звонар Богородичне Цркве у Паризу*, Голдсмитов *Векфилдски Свештеник*, Золин *Маљ*, драматизовани Вернови комади, и тако даље, казују да су чињени покушаји те врсте. Сем ових случајева, има случајева у којима је и сам писац покушао да изнесе свој роман пред публику као драму. Карактеристичан је у томе погледу случај Алфонса Додеа, великога Алфонса Додеа. Он је, у друштву с другима, драматизовао свога *Набоба* и *Сафо*, и у оба случаја пропао (у првом више него ли у другом).

То ни мало не треба да чуди. Доде је био велики писац, велики уметник, али то још никако не значи и велики

драмски писац. Драма и роман, да тиме, уопштавајући, пређемо на оба случаја, — драма и роман су два ваљда најразличитија рода која изискују две сасвим разне способности. Публика обично мисли обратно, али то још ништа не значи. Драма и роман су два ваљада најразличнија књижевна рода, и да је то тако најбоље показује случај прерада романâ у драме који још никада није био успешан. Тај случај казује да су то два рода који се најтеже могу да претачу један у други. Зашто? Из више разлога. Они први разлози су разлози чисто трансцендентне природе; то су разлози који се изводе из оног основног става за сваку уметност: да се без правог дара не може у уметност. Али, сем тих, има за овај особен случај разлога друге врсте. Пре свега, средства да се из романа изради драма веома су сиромашна, мало их је по броју; па онда, у колико и има тих средстава, и она су веома компликована и изискују много умешности; и, најзад, и кад се све то савлада, треба имати много апстракције и моћи да се без везе и штете изађе из једног градива у једно сасвим друго. Драма, пре свега, нема тих срестава на расположењу да изрази предмет којим се бави, које има роман. Драмски писац се не може, као романсијер, да удуби у средину, личност или ствар на начин једног романсијера, јер нема начина да томе да изражаја. У драми, на крају крајева, има само личности које говоре. Све друго што се види на позорници то је „мртва природа“ коју гледаоци тумаче на свој начин. У ствари, дакле, остају не само личности које говоре, већ остаје сам и чист говор из кога треба све друго створити. Чиме се служе, у том тако отежаном случају, драмски писци, да створе драму свих размера? Која су то сресства? Њих има доста, и у колико је писац даровитији у толико их има више. Тако-звана реалистичка драмска техника је у том погледу изражавања учинила велики корак унапред. Али, у главном, све се може свести на ово неколико случајева: директна и индиректна карактеристика, диалог, монолог

и говор за себе (нова драма избацила, комедија задржала), причање предисторије, описи пред и у чиновима којим може да се објасни све што се хоће (Бјернсон одређује и боју одела, Стриндберг наређује како шта има да се схвати), и тако даље. Из свега овога јасно се види да драмски писац, према романсијеру, има врло мали број средстава да изрази своју тезу. Кад се та средства, по вредности, упореде са романсијерским, стање ствари је још горе по драмског писца. Јер, сва она срества која смо поменули за драмског писца, за романсијера су средства сасвим другог реда. Он има боља и сигурнија с којима је драмском писцу немогуће да ради. Између романа и драме, дакле, постоје непремостљиве препреке. И из тих разлога, случај драматизовања романа је тако редак и тако неуспешан.

Тачност наших горњих излагања најбоље ће показати и покушај драматизовања *Ане Карењине* од стране Е. Гароа. Е. Гароу, чим је приметио да у роману има браколомства, разних ситнијих и крупнијих љубави и њихових размирица, бацања под железничке точкове, и тако даље, — Е. Гароу, кажем, због свега тога ствар је изгледала проста, лака и згодна за драматизовање. Он је све те готово споредне ствари из романа употребио, драму створио шареном и простачки живом, а роман више него упропастио. Он је из романа узео, у главном, само оне ефекте који су сами собом довољни да запале публику, а цео онај низ прелива који условљавају тај главни ефекат и који и чине великим роман Л. Н. Толстоја Гаро је, пошто су били веома тешки да се уведу у драму, просто на просто изоставио. На тај начин, ми многе ствари морамо да примимо на веру. Како је упрошћена и банализована и скоро наопако схваћена љубав између Ане Карењине, жене и мајке, и Вронскога, вереника Китиног! Толстој је употребио много и много страна свога романа да објасни плахи преокрет Анин, док Гаро хоће да тај њен чин примимо на његову часну реч. Како тај однос, тако исто стоји ствар и с осталим

односима у драми. Нарочито је у том погледу деградован однос између Ане и мужа јој Алексија. Тај однос који код Толстоја онако неумитно иде од равнодушности ка слутњи, од слутње ка уверењу да је Вронски љубазник његове жене, од уверења љубомори која тог коштуњавог човека доводи до речи: „Ја те волим, Ана!", речи за коју она није знала до те љубоморе, и тако даље, — тај однос је Гаро спустио на једну обичну љубомору „људске животиње" која хоће да жена припада само њој. Не мање је рђаво прошао и онај унутрашњи сукоб код Ане Карењине између Ане Карењине као мајке, жене и љубазнице; они први немири Аниног срца на путу Москва-Петроград; оно сукцесивно, лагано и стално низање све јачих и јачих трзаја савести које Вронски изазива; оно постепено падање, приближавање паду и пад; оне две крајности у њеној души: срећа и задовољство што воли и што је вољена, несрећа и скрб што је мајка и жена; она кобна мисао да је Вронски више не воли, која је, најзад, доводи до самоубиства; и тако даље. Сви ти односи и ситуације романа, као и односи: Кити—Левин, Кити—Вронски и други, упрошћени су, деградовани су и схваћени покаткад банално, и стога, кад се драма гледа кроз роман, може се за њу рећи да је у целини склона паду.

Тај случај је скоро редован случај при драматизовању романа, и он показује тачност наших ранијих разлагања о прерадама романа у драме. Тај је случај толико редован, да се из њега могу да извуку закључци које смо дали, а да се при томе много не огрешимо о релативитет, и не прикажемо као догматичари и аподиктичари.

Бранко Лазаревић.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Побуна у Јемену. — Грчка.

Арабија је турска азијска провинција са три милиона кв. метара површине и дванаест милиона становника. За њу је везана успомена на најчудноватију религиозну и социјалну епопеју какве је икада било у историји. За њу се данас везују и велики политички интереси. Мека и Медина привлачи и држи још цео исламски свет; Арабија се налази између Индије и Мисира, Црвенога Мора и Персијскога Залива, и због тога је од великога значаја за муслиманство и Енглеску.

У овој провинцији, која по простору представља читав један свет а по броју становника једну област, има на обалама Црвенога Мора и Персијскога Залива родних области. Ту је Хеџас са светим варошима Меком и Медином; ту Хадрамаут, Оман, Маскат, Ел-Хаса, Катар, Јемен. Унутра су Неџ'д с оазама, Вахабити и други. Хадрамаут, Маскат и Оман су одавно заборавили да су турске области; енглески утицај је готово господарећи. Хеџас је, захваљујући железници и политици султана Абдул-Хамида, најсигурнија турска област у целој Арабији. Неџ'д, Вахабити и они други шеици по арабијским висоравнима су више независни него у власти Цариграда.

Јемен или Срећна Арабија јесте предео у којем су Турци највише утврђивали свој утицај, а најмање га имали. Јемен и сургун, то су били синоними за султане, У Јемен су чиновници слати за казну, непослушне трупе.

и енергичне валије. У овој турској области учестале су у последње време буне. Кад овлада нови режим у Турској, људи из целе Арабије веровали су да ће се већа пажња обратити постојбини Мухамеда и арабљанске културе. Њихова вера је у толико већа била што су се Арабљани борили под старим режимом за своју слободу и аутономију. Једно завојевачко племе, турско, коме је Арабија дала веру и снагу, требала је да врати Арабљанима политичку независност, или бар боље куртурне и привредне прилике. Младотурски режим није дао ни што је обећавао, ни што су они очекивали; он им је узео чак и оно што су они до доласка Мехмеда V на престо имали. Јемен је ишао испред осталих, и ако су у њега највеће и најаче трупе слате из Европе. До данас је Јемен остао увек победилац.

У децембру месецу 1909 године морала је турска влада закључити мир са арапским претендентом Имамом Јахјом Ханидедином и његовим савезником. Сејед-ел-Идризом. Велики везири. Ћамил-паша и Халил-паша, спремили су били један пројект закона по коме би се Јемену признала нека врста аутономије. У томе пројекту се предвиђало да се Јемен дели на два вилајета брдски (Џебел) и равни (Техаме); да имам Јахја Хамидедин постаје валија брдскога вилајета са седиштем у Санаа; да нови валија имам Јахја има право да поставља све административне и верске чиновнике, да има право да даје чинове у војсци; да се пореза употребљава за управу вилајета. а само претек шиље у Цариград; да се седиште VII корпусне команде из Санаа премести у Менахе, средиште равнога вилајета, а у Санаа задржи само мали гарнизон. Имам Јахја који је порицао турским султанима калифство, био би задовољен да Талат-беј, одмах по доласку у кабинет Хаки-паше, није повукао тај пројекат. Садањи министар Унутрашњих Дела, Талат-беј, повукао је овај законски пројекат, тврдећи да Јемен треба или оставити као што је, или га поделити на три дела, брдски, равни и Аср. Имам Јахја је господар у брдскоме

делу Јемена над племеном Зеида, а Аср и Чаша са племеном Шафија више стоји под утицајем Јахјевога савезника Сејед-ел-Идриза. Талат-беј, који је најјачи члан Младотурског Комитета „Јединство и Напредак“, објавио је тада да ће у Јемену предузети и многе корисне реформе и задовољити жеље Арапа. Обећавао је примену шеријатскога закона, уређење шеријатских судова, нове школе, нове путове, железницу од Санаа до Ходеиде на Црвеноме Мору, и све друго што свака влада, нарочито кад је на невољи, обећава. Са пропашћу Ферид-пашинога пројекта о Јемену, нестаде и примирја у Арбанији. Турска Азија поче сад серију побуна. Имам Јахја објави вероломство Турака и стаде проповедати свети рат противу страних уљеза. Читаву годину дана се тукло и гинуло по Арабији; на штету Цариграда растао је углед побуњеника и њихова снага; оружје најновије конструкције улазило је преко Јемена, Омана, Ковајта у Арабију. С оружаном масом побуњеника вође стадоше нападати најпре мања одељења војске, па веће гарнизоне; почеше узимати паланке, вароши и градове, прекидати саобраћаје, хватати чиновнике и војску. Најзад је настала и формална битка са редовном турском војском. Прва је била код Џиде, а друга код Сухул-Хасида. Ресултати су били сигурно неповољни, јер су се побуњеници почели примицати главној команди VII корпуса у Санаа, са намером да је опседну и освоје. Турска влада спрема велику војску да пошље у Јемен. Та војска ће бити добрим делом из Европске Турске. И, с обзиром на оно што је било лањске године у Арбанији, тешкоћа ће бити врло много.

Сејед-ел-Идриз, савезник имама Јахје, има под собом до 40 000 добро оружаних Бедуина, и готово је потпуни господар онога дела Јемена који се зове А'ср; мутесариф асрски морао је утећи испред побуњеника. Имам Јахја који који хоће да се прогласи за калифу у Јужној Арабији, има до 50.000 људи. Стари ратник и поштован старешина, имам Јахја нарочито мисли на освајање Санаа.

Турци су у Јемену могли до скора имати до 40.000 војника. Међу војницима је велика несигурност. Читаве чете често прелазе устаницима с оружјем и муницијом; оружје и муницију предаду, па се онда, као просјаци, од племена до племена, кроз Арабију провлаче и беже својим кућама. Турске трупе, по писању очевидаца, тешко продиру у унутрашност Јемена, јер не познају пределе. Турски официри немају никакве ђенералштабне ни обичне графичке карте, те се ослањају на вође, а то су често преобучени устаници. Снабдевање турске војске исто тако врло се споро обавља. Храна и остале потребе доносе се преко пристаништа Ходеиде, а одатле даље у унутрашњост. Пренос профијанта је тежак и опасан; добрих путева нема, а устаници по бусијама дочекују караване и воде их у своје логоре.

Поред Арапа из Јемена, непрестано су у побуни арапска племена Друзи и Нусејрије. И противу њих турска влада није у стању да предузме одсудне мере. Недостаје јој војска, саобраћајна средства и новаца. То није све; овде нису поменута многобројна бедуинска племена и камилари по арапским оазама, који крстаре с једнога краја Арабије на други. Они се стално померају и свуда траже слободу кретања. У томе кретању они често долазе у сукобе с војском или другим племенима.

Влада турска је морала да купи редифе из европске Турске и да их шаље на далеки пут у Јемен. Она на тај начин слаби своје европске гарнизоне. Ово чини политичку ситуацију Турске врло озбиљном. Кад се има на уму да је у Арнаутлуку стање озбиљно, да се опажа јача радња ексархиста и Грка у Турској, сад пред пролеће, онда се и ситуација на Балкану мора сматрати за врло озбиљну. И Турци је сматрају за озбиљну. Чим су стигли први рђави гласови из Јемена осетило се неко попуштање у њеној досадањој агресивној политици према народностима у европској Турској. Нарочито се то приметило у поступању с Арбанасима, које су много гонили од пролетошњега разоружавања. А то само још компликује садање стање и положај у Турској.

Грчки Министар Председник је још у успесима. Распустио је Велику Народну Скупштину, наредио нове изборе, избегао један атентат, успео добити већину јаку и сигурну, очувао поверење круне Народ је добио једним неодређеним и доста демагошким програмом. Круна је дала њему поверење што је успео довести једну већину за ревизију Устава, а не за уставотворство. Грци су чекали да ће Венизелос успоставити ред међу духовима и стварима, вратити свакога на своје место и натерати на мировање, па тек онда уводити нешто ново. Венизелос је дао само пун обећања програм. Па ипак, примили су тај програм сви. Скупштина се састала, ревизионистичка и законодавна; она је прихватила цео програм владе Венизелосове. Први кораци су реорганизовање флоте и војске; други за стварање добрих и јаких суседских политичких свеза. Оба су корака сигурна; новаца ће се наћи за флоту; а с Бугарском се преговара озбиљније него што се мисли. Политика прикупљања, консолидовања, политика добре војске и флоте, добила је све Грке. Могућно је да ће се у Грчкој најзад успети да се изведе унутрашње сређивање, па, са тим, решити и Критско Питање.

Иностранн.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Љубомир Лотић: О оцу Бранкову Тодору Радичевићу. (Прештампано из „Бранкова Кола“). Сремски Карловци, 1909.

Светислав Вуловић, у својој познатој студији о Бранку Радичевићу, скренуо је пажњу да се Бранков отац Тодор Радичевић бавио такође књижевношћу, Он је, одиста, и сам писао, и поред ситнијега рада по алманасима и листовима српским четрдесетих година прошлога века, од њега остао и један штампан превод, Шилеров *Вилхелм Тел*, који је изишао 1847 године.

Тодор Радичевић умро је у Темишвару 1864, као царински контролор у пензији, и Г. Љубомир Лотић је трагао за њиме по разним темишварским архивама. Резултат тих савесних истраживања саопштен је у овој књизи. Извесно је да је приличан број тих података без вредности, бар што се тиче Бранка Радичевића, а то је за нас главно. Али, поред тих ситнијих и мање важних појединости, које се тичу искључиво Тодора Радичевића, има их који посредно или непосредно помажу бољем разумевању Бранка Радичевића.

Како се око заоставштине Тодора Радичевића водио судски спор, и како се јавило неколико наследника, у судским актима нашао се приличан број нових података о породици Радичевића. О пореклу породице Радичевиће раније писало се доста, и писало се којешта. Црногорски протођакон Филип Радичевић тврдио је, на

пример да су Радичевићи из Црне Горе, да је Бранков прадед Петар убио два подгоричка турска зулумћара и побегао испред турске освете у Аустрију. Може се рећи да је Г. Лотић то питање у главноме извео на чисто. Радичевићи су из Бољеваца у Срему. Јефта Радичевић имао је сина Георгија, који је имао сина Стевана,који је имао сина Тодора, који је био отац Бранку Радичевића.

Лично Тодор Радичевић врло добар изгледа. Тај мали чиновник био је више но обичан старински „љубитељ чтенија“, то је био интелигентан самоук, који је самосталним радом и читањима смишљено допуњавао недостатке свога школскога образовања. После њега је остала прилично велика библиотека, 527 књига на броју. Списак књига те библиотеке је у опште занимљив податак за нашу ранију културну историју, и на основу њега се може добити идеја каква је била лектира једног образованог Србина у половини XIX века, као што нам списак библиотеке Лукијана Мушицкога даје идеју шта су читали наши писци у првим десетинама XIX века. Из списка књига Тодора Радичевића види се да је он имао ону ширу културу и љубав према страним књижевностима, које одликују наше предромантичарске нараштаје и стављају их изнад њихових романтичарских следбеника. То је нов доказ да је романтизам, под утицајем идеја Вука Караџића, код нас значио слабљење опште књижевне културе.

Из „забелешке“ коју је Тодор Радичевић својеручно саставио види се да је читао на неколико језика. Од немачких дела ту су дела Гетеа, Шилера, Клопштока, Лесинга, Ленауа, Бернеа; у немачком преводу Есхил, Анакреон, Сафо и Хорације, дела Шекспирова, Бајронова, Милтонов „Изгубљени Рај“, Камоенсова „Лузијада“; на латинском: Хорације, Вергилије, Овидије, Катул, Тибул, Проперције, Марцијал, Тацит, Цезар, Непот, Квинтилијан, и тако даље; на талијанском: Тасов „Ослобођени Јерусалим“, Бокачи, Метастазио, и тако даље; на француском: Молијер, Лафонтен, Фенелон, Монтескије.

Од српских писаца ту су: Доситеј Обрадовић, Милован Видаковић, Др. Јован Стејић, Јован Суботић, па и савремени писци: Богољуб Атанацковић, Његош, Јоксим Новић, Јаков Игњатовић, Змај, Јакшић Како је Тодор Радичевић био по симпатијама готово Вуковац, у његовој библиотеци биле су без мало све штампане књиге Караџићеве. У кратко, Тодор Радичевић је имао пристојну библиотеку, која би и данас могла служити на понос једном образованом човеку. Бранко Радичевић је рођен у кући где се књига волела и читала, и где је било добрих књига које је још у детињству могао читати. У сваком случају, код њега је несумњив појав књижевнога атавизма. Прерана књижевна зрелост Бранка Радичевића — он је „Ђачки Растанак“ написао кад му је било непуних двадесет година! — има се објашњавати не само личним талентом његовим но и књижевним наслеђем од оца и књижевним образовањем стеченим још у родитељској кући.

Књига Г. Лотића, и ако нестручњачки рађена и са прилично излишности, даје нам неколико сигурних, архивских података, и користан је прилог биографији и бољем познавању Бранка Радичевића. О потпуној историји српске књижевности не може бити говора пре но што на свет не дођу стотине и стотине сличних књига и прилога.

J. C.

— —

Serbien. Wirtschaftliche Lage im Jahre 1909, unter Berücksichtung der Vorjahre. Bericht des kaiserlichen Konsulats in Belgrad, erstattet im Mai 1910. (Handelsberichte über das Ausland, Serie I. Nr. 347. Augustheft 1910).

О немачким косуларним рапортима постоји ван Немачке врло лепо мишљење. По некад се чак сматра да и они имају у неколико заслуге за нагло развијање спољне трговине ове земље. Оцена тих извештаја, у самој Немачкој, много је строжа. Тако се мисли да су ти извештаји, истина, често и добра и тачна слика економског стања земље о којој је реч, али да у њима нису

довољно, или нису никако простудиране економске при лике које су, или које би могле да буду, нарочито интересантне за Немачку. И ма да је Др. Шлибен, немачки консул у Београду, израдио врло марљиво преглед економских прилика Србије у години 1909, ма да је он показао најбољу вољу да истакне економске односе Србије и Немачке, ипак, чини нам се, није успео да немачка критика консуларних извештаја буде, за овај специјалан случај, беспредметна.

Свој извештај поделио је Др. Шлибен у тринаест одељака, у којима говори, редом, о финансијском стању, о банкама, о осигуравајућим друштвима, о пољопривреди, о сточарству, о свиларству, о рударству, о индустрији, о извозу, о увозу, о саобраћајним средствима, о пошти и телеграфу, и о пловидби. Сви ови параграфи врло су кратки (цела брошура износи 70 страна), и рађени су у главном на основу наших статистичких података. Место увода издвојио је оно што је сматрао као генерално, и то је изложио у свом првом одељку (Allgemeines).

Пошто је констатовао да је година 1909 била с економске стране повољна, и пошто је нагласио да је вредност целокупне спољне трговине знатно повећана, изнео је односе између Србије и Немачке у спољној трговини. Извоз из Немачке повећао се тако да Немачка сада стоји на челу увозника. Писац мисли да ће се такво стање и одржати, а у многим браншама увоза још и побољшати, само он и сувише наивно мисли да је узрок овом побољшању што су се српски потрошачи могли уверити о квалитету и о вредности немачких продуката. Овде је писац нашао згодну прилику да немачким извозницима да̑ врло корисне савете и упутства: у том погледу овај део књиге је најкориснији. Ту писац наглашава да је кредит у Србији побољшан, и саветује немачким извозницима да у већој размери дају кредита српским увозницима. Познато је да су немачке фирме врло нерадо кредитирале наше трговце, због чега је и било врло тешко начинити редовније трговачке везе.

Овако понашање немачких фабриканата долазило је отуда што још није био познат начин трговања, потреба и солидност наших трговаца. О томе нам Др. Шлибен не говори, премда ће, тиме што је изложио на какав је кредит српски трговац научио и под каквим условима увози, свакојако од своје стране допринети да се ово ограничење кредита смањи. Он саветује извозницима да се известе о солидности трговаца са којима мисле да ступе у трговачке везе; исто тако препоручује да наплату предају познатим заступницима или сигурним банкама. Велика је штета што баш о овој ствари, као што ћемо видети, нема ничега у његовом одељку о банкама.

У одељку о финансијама, говори се искључиво о државном финансирању и износе податци који су у осталом већ познати. Поменут је и наш последњи зајам и партиципација банке „Berliner Handelsgesellschaft" са $37\frac{1}{2}$ милијона. На крају је изнесен курс српске ренте у Берлину и Паризу крајем 1908 и 1909 године. Из овога се ништа не види; међутим, да је овај курс графички представљен и за једну и за другу годину, могло би бити од користи. Недовољно је нарочито оно што се овде вели о варијацији курса нашег новца; у књизи која је намењена у првом реду немачким извозницима и увозницима, није се смела ова ствар тако овлаш да додирне. Др. Шлибен је требао да уради онако како су радиле његове колеге за јужно-америчке државе, или онако како је изложено у рапортима немачких банака у тим земљама. Требало је изнети или варијацију курса за сваки месец, или ту варијацију представити графички за целу годину.

Прешавши на банке, писац говори доста опширно о Народној Банци и о Управи Фондова; осим ових помиње још Београдску Задругу, а о осталим банкама не говори. Он не назначује ни под каквим условима банке дају кредит, нити у каквом су односу према увозницима и извозницима; из књиге се не види ни колика је каматна стопа по којој примају или дају новац (то је назна-

чено само за Народну Банку). Сви ови податци били би од великог интереса за немачки банкарски свет, кад се зна да су немачке банке, које су у својој експанзији показале невероватну енергију, у Србији још врло слабо заступљене. (Др. Шлибен је назначио да је „Berliner Handelsgesellschaft“ од скора узела учешћа у овдашњој фирми Андрејевић и Комп.). Док се, дакле, о организацији нашег кредита не износи ни оно што је најпотребније, дотле овде налазимо и сувише података о осигуравајућим друштвима. Ово може бити оправдано само у толико у колико се из тога види пропорција у којој у овим предузећима учествују страни капитали. Интересантан је податак да српска друштва закључују годишње нова осигуравања за два милиона, а страна за милион динара.

Ничега нарочитог нема тамо где се говори о земљорадњи, сточарству и свиларству; то је, у ствари, излагање познатог материјала на најкраћи начин. Интересантно је да Др. Шлибен мисли да назадак српске земљорадње долази поглавито што је земља подељена на мање поседе. — Врло је прегледно израђен одељак о рударству и индустрији. Побројани су крајеви нарочито богати рудама, назначени услови под којима држава даје право истраживања, изнет је кратак списак датих права и предузетих рудокопа. Код знатнијих предузећа су назначени и ангажовани капитали; при крају је изнесена рударска продукција за годину 1907 и 1908. — Др. Шлибен тачно примећује да, и поред закона о домаћој индустрији, није ова још могла да се развије. Али су заиста чудновати разлози које он наводи као сметњу том развитку: код нас, по њему, недостаје радна снага. Др. Шлибен заборавља — кад би овај податак и био тачан — да се може радити са страним радницима, и то, збиља, и јесте врло често случај у оно мало фабрика које имамо. Даље вели да је земља и сувише мала за развитак какве велике индустрије: за њу нема довољан број потрошача. Овде је већ ближе истини, па ипак ни то није тачно.

Број потрошача је мали не зато што је земља мала, но зато што су потребе сведене на минимум. Поред толико стварних разлога за слабо развиће индустрије, од којих Др. Шлибен није навео ни један, један од главнијих је велика интересна стопа, коју могу мало индустрија да плате. И опет, дакле, видимо колико би било интересантно да је говорено о интересу на новац. Интересантан је податак да је у приватна индустријска предузећа уложено 45 милиона динара, и да је та сума распоређена на 350 предузећа, од којих само 100 има сличности са фабрикама (50 њих раде парном снагом). Вредно би било сада знати колико у тих 45 милиона динара има страног капитала!

Ми нећемо даље ићи стопу у стопу за Др. Шлибеном. Рећи ћемо само још неколико речи о извозу и увозу Србије; на томе се и он највише задржао. Српски извоз је достигао у години 1909 највећу цифру: попео се на 92,9 милијона динара (за 15,2 милијона више но у 1908 години). Лепо је речено да ово повишење извоза долази од веће тражње српских производа на страни: тако, и поред неуговорног стања, Аустрија је морала да увезе за 7,5 милијона више но у години 1908. Писац износи главне земље у које су се извозили српски производи и констатује да је српски извоз у Немачку такође порастао (од 14 на 15,5 милиона). Он анализује из чега се поглавито састоји овај извоз: ту су на првом месту сва могућа жита, па за тим шљиве, заклана живина, јаја, маст и коже. Трговина и извоз свих ових продуката добро су и детаљно описана, а нарочито трговина и извоз жита, шљива и стоке.

Српски увоз био је у 1909 години нешто мањи (за 2,1 милијона) но у 1908, али ово не значи економску слабост Србије, — узрок је томе што је, због провизоријума са Аустријом, у години 1908 увезено више но обично. Ово се нарочито види кад се увоз од године 1909 упореди са увозом ранијих година. И увоз је, као и извоз, детаљно анализован. И у увозу показује Не-

мачка знатан напредак: она ту сада заузима прво место. Др. Шлибен је изнео табеларан преглед главних артикала увезених из Немачке, па је те артикле сравнио са увозом истих артикала из осталих земаља; на тај начин добијена је врло лепа слика о конкуренцији коју немачка индустрија мора да издржи. Из овог упоредног прегледа види се да је Немачка већ у 1908 години скоро у свима главним артиклима успешно конкурисала Аустро-Угарској, а нарочито ју је надмашила у извозу текстилних производа, неучињених кожа и у извозу каменог угља и кокса.

После овог табеларног прегледа говори Др. Шлибен о увозу сваког главнијег артикла напосе, имајући у виду немачког извозника. На пишчево излагање српског извоза и увоза не може да се примени она напред споменута ригорозна критика његових земљака. Нека би у идућем извештају о Србији било за њу још мање места!

Ђ. Ђурић.

Carl René: Ferdinand I, König der Bulgaren und Sein Land, 1887—1909, Berlin, Arthur Glaue, Hofbuchhändler.

Једна расправица о годишњици проглашења бугарске независности, подељена на два дела, оба једнака. Кратка историја Трновскога Акта из 1908 године, хвалбени портрет бугарскога краља, неколико црта из бугарскога политичкога живога, статистички податци о ономе што је Бугарска стекла за владавине Фердинанда I. И овде, као и у другим сличним књигама, правда се Трновски Акт као неопходност коју су донеле политичке прилике на Балкану и у Европи (припремање Аустро-Угарске да коначно присаједини Босну и Херцеговину, догађаји у Турској који су довели до промене на престолу у Турској, сукоб са Турском због насилно одузетих жељезница и жеља Енглеске, Русије и Француске да се сукоб изравна). Објашњујући ово, овај пруски тајни дворски саветник, додаје

још да је независност предвиђана још и у Сан-Стефанскоме Уговору и у Берлинскоме Уговору, да су нагли напредак и развијање Бугарске као државе наметнули проглас независности. Уз ова објашњења иде и ново тумачење о томе за што је Кнез Александар Батемберг морао напустити земљу 1886 године. До сада се веровало највише да је Кнеза Батемберга из Бугарске „отерала“ Русија, незадовољна његовим делима унутра, а Карл Рене износи да је сем Русије било још узрока за то. Он тврди да је Кнез Батемберг за своју спољну политику узимао упутства из Лондона, а да је народ желео да слуша Русију. Непосредни повод је био за његов одлазак из Бугарске једна министарска седница, којој је сам он преседавао у јулу месецу 1886 године. На тој седници он је изнео предлог да се с војском упадне у Турску и заузме Маћедонија до Солуна, уз помоћ Енглеске и Румуније. У накнаду за Маћедонију Бугарска би уступила Румунији источни део Бугарске (Рушчук, Варну, Силистрију и Шумен). Свој предлог је Кнез Батемберг поткрепљавао околношћу што је Русија слабија од Тројнога Савеза, и што је Енглеска дала мисао за освајање Маћедоније. Министри су нашли да је предлог чиста издаја, „незадовољство народа и војске је прекипело“, и после неколико недеља кнез Батемберг је морао оставити Бугарску. Незрелост политичка и болесне амбиције бугарских државника сматра писац као узрок за неспоразум између Русије и Бугарске.

Рене Карл, који помиње своја лична познанства са бугарским државницима (Стамболов, Др. Стоилов, и други), покушао је да разбије легенду о Ст. Стамболову као творцу данашње Бугарске. Он верује да је данашњу јаку, напредну и угледну Бугарску створио њен данашњи Краљ, Фердинанд од Саксен-Кобурга и Готе, „који је одавно веран пријатељ Немачке Царевине и Цара Виљема, за чијим сјајним владалачким врлинама иде“.

J. M. J.

Alexandre Hepp: Ferdinand de Bulgarie Intime. Paris, Félix Juven, 1909.

Писац познатих романа *L'Epuisé*, *Chaos*, сарадник „Фигара“,ројалист, вајкадашњи бранилац бугарскога краља, Александар Хеп, кога добро знају у Бугарској, чини један оглед с портретом једнога владара. Посао увек тежак кад је тај владар још жив, и кад је писац слепројалист, обвезни и предани поборник владарев.

Личност Краља Фердинанда је врло интересантна, његова владалачка каријера брилантна, достојна једне озбиљне студије. Владати двадесет година једним новим народом, тек изишлим испод турског јарма; створити од оне шестогодишње васалне кнежевине, која је свога првога владара, кнеза Александра Батемберга, онако немилостиво одбацила, ово што је данас Бугарска, — за све то требало је имати чврсте воље, јакога темперамента, много мудрости, изванредних способности. Александар Хеп није нам изнео интимнога краља бугарскога као таквога. Његов Краљ Фердинанд, син је Клементине, кћери Луја Филипа,ројалист од главе до пете. Хеп је више приказао Фердинанда I као човека који највише пази на своје порекло и високи са̂н, а оставио скривене особине, мане, начин рада и поступака овога компликованога краља, који је јула 1887 године у Ебенталу казао изасланству које је дошло да му саопшти да је изабран за владара Кнежевине Бугарске: да ће „владати са смелошћу, мудрошћу, патриотизмом и споразумним радом“. Писац је цитирао више шта се и како се руча на двору тога Краља, како се забавља, какве су родбинске свезе, и много других ситница, а не помиње на пример како тај владар обара и ствара министарства, ломи и подиже људе, оманђијава ову или ону европску силу, и скида са ње мађије. Па и анекдоте које Александар Хеп прича нису ни толико занимљиве колико је потребно да ова књига не остане књига једнога снисходљивога дворанина-хроничара, која ће мало служити за историју Ферди и његовог времена. J. M. J.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

Десетогодишњица „Српског Књижевног Гласника“. — 1 фебруара 1911 године, а овом свеском, навршило се пуних десет година изилажења „Српског Књижевног Гласника“. На данашњи дан могло би се поновити исто оно што се рекло поводом двестотините свеске (1909, књ. XXII, бр. 201). И од тога доба се само још јаче нагласио моралан и материјалан успех овога листа. Круг сарадника се стално проширивао, а исто тако и број претплатника. У 1910 години број претплатника износио је 1569; на дан 28 јануара 1911 године било је 1828, дакле 259 више. Крајем 1911 извесно ће се напунити 2000 претплатника.

Претплатника има: у Београду 325, у Србији 676, ван Србије, 797, на пошти 30.

Према броју претплатника поједине вароши стоје овако: *У Србији:* Београд (325), Шабац (36), Крушевац (32), Ваљево (28), Ниш (22), Крагујевац (19), Ћуприја (17), Ужице (16), Неготин (15), Смедерево (15), Пожаревац (12), Пирот (11), Врање (11), Алексинац (10), Јагодина (9), Књажевац (9), Краљево (9), Зајечар (8), Лесковац (7). — *Ван Србије:* Нови Сад (67), Сарајево (56), Загреб (35), Сомбор (26), Панчево (25), Беч (23), Мостар (20), Земун (15), Тузла (14), Сремски Карловци (14), Дубровник (13), и тако даље.

Као културни документ доносимо ову статистику претплатника „Српског Књижевног Гласника“:

ЗАНИМАЊЕ ПРЕТПЛАТНИКА	У БЕОГРАДУ	У СРБИЈИ	ВАН СРБИЈЕ	СВЕГА
Адвокати (адвокатски писари, нотари, бележници)	27	35	39	101
Апотекари (апотекарски помоћници, дрогеристе, студенти фармације)	4	10	6	20
Гимназије (Реалке, Трговачке Академије, Универзитети)	3	13	11	27
Гимназисти (ђаци Учитељских школа, Богословија)	24	5	54	83
Дружине (учитељске, студентске, ђачке, гимнастичке, земљорадничке, клубови)	5	15	33	53
Инжињери	12	20	9	41
Економи	--	6		6
Занатлије	3	4	—	7
Књижари	1	2	15	18
Кафеџије (хотели)	3	1	4	8
Лекари	28	35	37	100
Манастири и цркве	2	5	7	14
Министри (активни и на расположењу)	6	—	—	6
Наставници и наставнице (директори, професори Университета)	32	32	31	95
Официри (подофицири)	27	35	2	64
Певачка друштва	—	—	5	5
Пензионари	10	2	3	15
Посланици (на страни и у Народној Скупштини)	1	3	10	14
Посланства	—	--	3	3
Свештеници и калуђери	3	14	89	106
Студенти Универзитета	16	2	32	50
Трговци (трговачки помоћници, индустријалци)	17	17	38	72
Учитељи и учитељице	2	29	44	75
Чиновници (Суда, Заводâ, Општинâ, Поштê, Контроле и т. д.)	67	48	60	175
Читаонице (Касине, Библиотеке, Семинари и т. д.)	3	17	79	99
Школе (Више Женске, Учитељске, Богословије)	2	5	3	10
Школе основне	1	294	13	308
Штедионице и Заводи	1	—	6	7
Разни	25	27	164	216
Свега . . .	325	676	797	1798
Поштански претплатници				30
Свега . . .				1828

У јубиларној књизи „Српског Књижевног Гласника“, која је бесплатно разаслата свима претплатницима и осталим пријатељима, српске књижевности, детаљно је изнет преглед интензивног и плоднога рада овога часописа

за десет минулих година, као што су донете и многобројне ласкаве оцене тога рада. Горња статистика додаје још какво је мишљење читалачке публике о „Српском Књижевном Гласнику“, која је овај часопис боље примила но и један српски часопис до сада. И за људе око њега то је драгоцено признање и моћан подстрек за даљи рад. На овом месту има се поменути само оно што је речено у наведеној јубиларној књижици: „Српски Књижевни Гласник“ не мисли само да чува своје добре традиције и своју утврђену репутацију: он има намеру да иде даље и да даје још више, да достигне висину најбољих модерних западних часописа, да буде велика духовна спона између појединих делова српскога народа, између српскога племена и осталих југословенских племена, између српске нације и српске књижевности и западнога света и великих западних књижевности“.

— —

„Наше Приморје“. — Матица Српска у Дубровнику отпочела је своју књижевну делатност. Као прва књига у њеном издању изишли су „слике и утисци с Јадрана“ *Наше Приморје* од Г. Марка Цара (Дубровник, штампа Српске Дубровачке Штампарије, 1910). Писац је у ову књигу унео дванаест са љубављу писаних, живих и интересантних описа: „На Јадрану“, „Дубровник“, „На отоку Локруму“, „Пут Боке Которске“, „Херцег-Нови“, „Јадрански Intermezo“, „Спљетске старине“, „Трогир и Каштела“, „Успомене с Хвара“, „Шибеник“, „Задар“, „Планински Залијев“. Најбољи су описи Боке Которске, у које је писац унео сву своју љубав према свом лепом завичају. Са књижицом Г. Др. Луја Војновића „Дубровник, једна историјска шетња“, ова књига Г. Цара будиће у пуној мери заслужено интересовање нашега света за живописно и прекрасно Наше Приморје.

На крају књиге писац обећава и друго коло ових путних далматинских слика, које ће носити наслов „Наше Загорје“. К.

„Исаија Ђаковић“. — Из сентомашког календара „Народа“ оштампан је у засебну књижицу чланак Г. Др. Јована Радонића о Исаији Ђаковићу, заслужном и родољубивом српском архијереју из почетка XVIII века. „Он је, вели писац, од свих српских јерарха пред крај XVII века и почетком XVIII века најбоље и најправилније резоновао, истичући поред верске аутономије и потребу

за одвојеним земљиштем, на коме би Срби самостално управљали“. Његове заслуге су велике за задобијање српских привилегија и у одбрани српског народа од верских и политичких гоњења у новој домовини. „Ето петнаест лета, писао је он 1706 будимским Србима, како се мучимо и трудимо, више од друге моје братије и јеште до крви хошту се подвизати за наш сиромашки народ, али један човјек ништа не може, паче же празнима и таштима рукама“. И тада је пао предлог језуита Хевенешија да се како било уклони са света овај опасни „шизматик“, кога је кардинал Колонић у једном тајном акту називао „човеком опасним и опаким, варварином који је од увек несавладљиви противник католика“. 20 јула 1708 умро је напрасно у Бечу „бедни и горки страдалац и непотребни Исаија Дијаковић“, како је он сам себе називао. К.

Св. Томић: Манастир Трескавац, Београд. 1910, стр. 16, in 8⁰. — Један добар прилог за познавање онога што је некада било српско, па после из разних узрока прешло у туђе руке. Српских споменика, као што је манастир Трескавац у прилепскоме крају, пуно је у европској Турској. Њих нам кваре и споре Грци и Бугари, па и Турци. Добро је знати о њима више него што се зна. Обично се о многима ништа и не зна. Писац ове књижице могао би дати још неколико оваквих кратких, а врло корисних ствари за право познавање спорних питања црквених и школских између Срба с једне и Бугара и Грка с друге стране у Отоманској Царевини. Ин.

Издања Матице Хрватске за 1910 годину. — Матица Хрватска увек привлачи општу пажњу својим издањима; она су увек обилна, разнострука и занимљива. Пред нама су овога пута осам књига, укусно спремљених, и удешених да задовоље сву разнолику публику која потпомаже Матицу. Међу њима налазимо од старијих писаца Евгенија Кумичића са његовим романом *Зачуђени сватови*, који је, што са задовољством истичемо, писан врло добрим језиком, вешто, мало старински, али који одаје писца реалистичкога схватања. Од савремених писаца ту је М. Лисичар са *Приповијестима*, збирком лаких, скептичних, фељтонистичких ствари, у којима има често фине ироније. У споразуму са Матицом Словеначком приређено је заједничко издање словеначкога

романа Др. Фр. Детеле *Пегам и Ламбергар.* Трагедија у стиховима *Лила Венеда* од Јулија Словацкога, пољског песника, мајстора стила, представља дело преведено из туђих књижевности. Зборник, научно-књижевни, *Хрватско Коло,* такође је врло занимљив и богат прилозима разноврсне садржине. За књижевну историју има значаја дело *Повијест хрватске протестантске књижевности* од Др. Фрање Бучара, једна обимна књига, рађена непосредно по изворима, која први пут у појединостима прегледа тај досада потпуно непрегледан период хрватске књижевности у доба реформације. Књига *Нововјеки електрични појави и изуми* од неколико писаца (Др. Отон Кучера, Др. Станко Пливелић и Јурај Божичевић), намењена је популарисању науке, и она том циљу одиста и одговара. *Повијест окупације Босне и Херцеговине 1878* од Др. Миховила Мандића излаже, у главном по званичним изворима, систематски сређеним, ток овога историјскога чина који има толико историскога значаја за наш народ. М.

„Образовање Воље." — У издању књижаре Г. С. Б. Цвијановића изишла је драгоцена књига Жила Пајоа „Образовање Воље", у преводу Г. Јована М. Јовановића. Ово је трећи превод ове познате и корисне књиге. Први је превод Г. Васе Стајића, о коме је било говора у овом листу; други је превод Г. Милана Шевића, који се налази у архиви Српске Књижевне Задруге. „Образовање Воље" је још једнако врло актуална књига, која може да послужи као требник свакоме образованом човеку. Препоручивати је није нарочито потребно. L.

Лаза К. Лазаревић на француском језику. — У дванаестој свесци колекције „Хиљаду Нових Приповедака", коју издаје књижара „Ренесанс Књиге", у преводу Г. Шарла Симона, изишла је приповетка Лазе К. Лазаревића „У добри час хајдуци!". Преводилац је приповетци променио наслов, и дао јој име „Стана". Пред самим преводом налази се кратка биографија Лазаревића са главним карактеристикама његовог књижевног дела. У преводу су одржане све особине Лазаревићевог талента и стила: лак тон, јасно излагање, гипка и кратка реченица, доследност параграфа и реченички обрти.

L.

Књиге Матице Словеначке за 1910. — Матица Словеначка је за прошлу годину својим члановима дала пет угледних књига, пуних и забаве и поуке, тако да се, и овога пута, с правом може рећи да она истрајно врши своју просветитељску мисију. Занимљиво је констатовати да у овом колу преовлађује историјски интерес, како у делима лепе књижевности, тако и у научним прилозима. Два оригинална романа *Pegam in Lambergar*, од Др. Фр. Детеле, и *Brambovci*, од Др. И. Лаха (само први део), историјски су романи. У првом роману оцртана су јунаштва народнога хероја из петнаестог века у борби династа око наслеђа словеначких земаља после трагичне смрти у Београду војводе Улриха Цељскога, зета Ђурђа Бранковића, иначе опевана и у словеначкој народној поезији. Фран Детела је омиљен словеначки писац; он добро разуме списатељски занат; његови списи умеју да привуку пажњу, и зато није неоправдана толика пажња према њему да друго издање овога његовог дела у исти мах, по споразуму, приређују два књижевна друштва, Матица Словеначка и Матица Хрватска. *Brambovci*, са радњом у почетку деветнаестог века, рађена су са нешто модернијим схватањима, и писана су живо и забавно. Трећи роман је преведен с чешкога, *Jan Marija Plojhar*, од познатог декадентског и мистичког писца Јулија Зејера. Од нарочитог интереса за правнике и историчаре је дело *Устав и управа илирских земаља од 1809—1813* од Др. Богумила Вошњака, у коме је прво изложен са историјског, филозофског и државоправног гледишта Наполеонов уставни и државни систем, па је затим приказана организација Илирске Краљевине под Наполеоном од 1809 до 1813, унутрашњи ред, војска, финансије, просвета. Ова зналачки написана књига, у којој је прегледан значајан материјал, врло је информативна, и свакако би требала да нађе читалаца и у нашим образованим круговима. Збирку завршава популарна историска монографија *Војводина Корушка* од проф. Др. Матка Поточника, украшена потребним сликама. М.

Г. Трубецкої: Руската политика на Изтокъ, българската схизма, превод с француског Д Мишева, Софија 1910. — Ова брошура је изашла 1907 године на францускоме језику (*La politique russe en Orient, le schisme bulgare*, 2 parties, Paris 1907). Рађена је по званичним руским документима, а описује програм руске политике

према православним до 1856, стварања бугарскога Ексархата и еволуцију руске спољне политике. Она ће добро да послужи уз многе друге књиге о црквеноме питању на Балкану од 1870 године. J. M. J.

Paul Imbert: La Rénovation de l'Empire Ottoman, affaires de Turquie. Paris, Librairie académique, Perrin & C-ie, 1909. — После многобројних књига које су за последњих петнаест година написане и издане на разним језицима о Турскоме Питању, од којих су многе приказане у овоме листу, није тешко било написати овакву књигу. У књигу Пола Ембера збијено је све оно што је најважније за догађаје у Турској за владе бившега султана Абдул-Хамида II. Уз то је додато оно што је важно било знати за односе отоманске империје према европским државама још од првих почетака њихових. И тако се може овде наћи, кратко и јасно, исписано све што се односи на протекторат европских држава (нарочито Француске) над Хришћанима у Турској; на реформе у Турској; на железничку политику Абдул-Хамида и багдадску железницу заједно са политичким плановима предака Абдул-Хамидових; на железнице на Балкану; на свету железницу Мека-Медина; на обнову садање Турске и улогу Великих Сила; најзад, на уставну Турску.

У књизи су исте особине и исте погрешке које налазимо код многих француских хроничара за спољну политику: лако оцењивање факата и догађаја, понека нетачност, брилантан стил и лак начин заокругљивања. Пол Ембер све то има, али зато што је позајмио од других. Његовога нема ништа другога до што је вешто унесено све што треба за онога који не може или неће да прочита педесет других књига о турскоме питању.

J. M. J.

ДРУШТВА И УСТАНОВЕ.

Српска Књижевна Задруга. — Књижевни Одсек држао је два састанка. На првом састанку 9 децембра 1910 године свршени су ови послови: Прочитано је писмо Г. Душана Ђокића, који јавља да ће рукопис превода „Тартарена Тарасконца“ од Алфонса Додеа предати најдаље до 1 априла 1911 године. — Поводом одговора Министарства Народне Привреде да не може Срп-

ској Књижевној Задрузи дати новчану помоћ за штампање дела „Виноградарство или гајење винове лозе“ од Благоја Д. Тодоровића, одлучено је да се то дело не штампа у издању Задругином. — Г. Јеремија Живановић прочитао је свој реферат на превод прича Коломана Миксата од Петра Д. Јокића, на основу чега је Књижевни Одсек одлучио одбити понуду Г. Јокића. — Г. Јован Скерлић је реферисао о своме изасланству на прославу Станка Враза у Љубљану, и Књижевни Одсек је одлучио: да се извештаји са седница Српске Књижевне Задруге шаљу Управи Матице Словеначке; да се у званичном листу Српске Књижевне Задруге објављују сва обавештења о Матици Словеначкој која она пошље; да Српска Књижевна Задруга ступа у Савез Културних Друштава Југословенских; да Српска Књижевна Задруга сазове идући састанак Савеза Културних Друштава Југословенских у Београд о прослави Доситеја Обрадовића. — У допуну списка дела која су узета у комбинацију за XX коло издања Српске Књижевне Задруге одлучено је да се унесу још: песме Алексе Шантића, песме Ст. Вл. Каћанскога, „Комшије“ Светозара Ћоровића, путописи Хајнриха Хајнеа и новеле Бјернстјерна Бјерсона.

На другом састанку 17 јануара реферисао је тајник да су Г.Г. Др. Тихомир Ђорђевић и Др. Јован Ердељановић одговорили на понуду Српске Књижевне Задруге да израде списе о српским земљама и понуду примили, само траже времена. Г. Др. Тихомир Ђорђевић примио се да изради спис о Србији, а Г. Др. Јован Ердељановић израдиће о Црној Гори, и, према његовој жељи остављено му је да, по његовом избору, изради слично дело још и о ком другом крају српске земље. Затим је одлучено да се понова штампа прва свеска романа „Рат и мир“ од Л. Толстоја, која је распродата. На писмо Матице Хрватске, која за удовицу покојног Јосипа Козарца тражи награду за прештампавање „Мртвих Капитала“, одлучено је издати Г-ђи Козарац хонорор према правилнику, а са Матицом Хрватском ступити у споразум у погледу будућег хонорисања хрватских дела.

Матица Српска. — Књижевни Одбор држао је 19 јануара (1 фебруара) своју седницу под председништвом А. Хаџића. Председник јавља за велики губитак, који је Матицу Српску и књижевност српску постигао смрћу Др. Лазе Костића, песника српског и члана Матичиног. Књи-

жевно одељење умолиће се да одреди кога од својих чланова, који ће у свечаној седници говорити у спомен и славу Лази Костићу. — Примљени су да се у „Летопису“ штампају ови књижевни радови: 1, „Портрет једног невољника“, од Божа Ловрића. — 2, Неке песме Петефијеве, у преводу Благоја Бранчића. — 3, „Воља народа“, награђена драма Ива Ћипика. — 4, „Хасан-агиница“, награђени драмски спев Алексе Шантића. — Примљена су за „Књиге за народ“ ова дела: 1, „Милан Љиљанић“, приповетка Стеве Јањетовића. — 2, „Маце Млијер“, приповетка Тајевског, у преводу Ј. Вучерића. — 3, „Две школе“, приповетка Јосифа Грегора, у преводу Јована Вучерића. — 4, „Сушица“, приповетка Јана Чајака, у преводу Јована Вучерића. — 5, „Моји ђаци“, приповетка Јована Удицког. — Нису примљени ови књижевни радови: 1, „Гере“, историјска драма у 4 чина, превео непознати писац. — 2, „Прибислав и Божана“ од Драгутина Ј. Илића, као већ једном штампано дело. — „Чиновник“, приповетка Стеве Јањетовића. — 3, Неке песме Драгутина Ј. Илића. — 4, „Другови“, драма у 3 чина, од Божа Ловрића. — 5, „Ускочица“, приповетка Јана Чајака, у преводу Јована Вучерића. — На оцену су издани ови рукописи: 1, „Jordanis, De origine actibusque Getarum“, од непознатог писца. — 2, „Грађа за културу староседилаца Срба у Угарској“, од непозната писца. — 3, „Враг Марко“, слика једног старовременског мајстора у краљевској слободној вароши Сомбору, од Пере Деспотовића. — 4, „После три године“, приповетка под псеудонимом Рајка Мирчетина. — 5, „О тешкоћи сазнања понеке историјске истине“, од Д. Руварца. — 6, „Утецај хришћанске иконографије на неке народне песме“, од Димитрија Витковића. — 7, „Шегрт“, приповетка Стеве Јањетовића. — Иво Ћипико пристаје да му се награђена драма „Воља народа“ штампа у „Летопису“ и да се после отштампа и посебице, и да му се од тога уступи известан број примерака. Исто тако пристаје и Алекса Шантић у погледу прештампавања награђеног му драмског спева „Хасанагиница“.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић.

СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига XXVI, број 4. — 16 фебруар, 1911.

„ОДА СУЛТАНУ“.

— ЈЕДНО СЕЋАЊЕ ИЗ ПОЛУПРОШЛОСТИ. —

Године 1844 доселио се у Београд Матија Бан, „Славјанин из Дубровник“, као што се он на дотадањим својим песмама потписивао У новој средини Бан је затекао необично повољне услове да поезију унесе у политику, а политику у појезију, — тежње које његов јавни рад у главном и карактеришу.

То је било уједно и доба у очи великога покрета српскога народа у Угарској што је изазвало појаву читавога низа родољубивих поета, који су иначе били кренули псевдокласичарском стазом својих претходника.

Ну, ма колико да је Четрдесет Осма и година за њом била и важна и судбоносна и, ма да су се догађаји из тих година развијали на терену на коме је тада никла и развијала се српска уметничка појезија, ипак српска родољубива песма ни тада не би могла бити то, ако не би поменула „пет векова робовања“ и „клетог Турчина“.

Да „Турчина“ врате у верзове српске родољубиве појезије, ако су их и у колико су их Мађари 1848 го-

дине привремено и заменили, пристигли су половином прошлога столећа још и крупни догађаји, који су се развијали ван граница српског племена. Ускоро по Мађарској Буни зарати „православна и братска“ Русија са „мрским непријатељем“ Турском. „Руси се дижу да Турке бију“, вели тадања родољубива појезија. То је знаменита Кримска Војна, када су против усамљене Русије, западне европске велике силе потпомагале Турску. Србија се нашла у тешкоме положају измеђ осећања народнога и мудрости владине, која се имала определити: хоће ли следовати позиву руског цара или пристати уз савете — које је Аустро-Угарска поткрепила и претњама — великих западних сила.

У Београду се тада увелико водила светска политика, која се нарочито и страсно расправљала у кафани код „Јелена“ и у читалишту. „Паризлије“, како су Београђани тада звали оне који су се у Француској школовали, са Илијом Гарашанином на челу, нагињали су западним силама и били су анатемисани као „туркофили“, док су широке масе народне и омладина са младом либералном странком били за „браћу Русе“. Борба која се тада зачела измеђ ових двеју струја, потхрањивана још и династичким и личним обрачунима, завршила се мало затим и обарањем Карађорђевића са престола.

И Књаз и влада, одлучили су се 1854 године да послушају западне силе, и Србија није ушла у акцију. Као накнаду за такво своје држање, Србија је интервенцијом Енглеске добила тада ферман, којим су јој потврђена сва до тада стечена права, а балкански Хришћани, ван Србијиних граница, такође једно обећање „рефорама“, каква су све до наших дана Турци у новијој својој историји увек Европи радо давали и никад радо изводили.

Такве су политичке прилике биле, када је Матија Бан, професор француског језика и литературе на Лицеју, написао своју фамозну „Оду Султану“. Ма да Бан поменутим „реформама“ мотивише побуде које су га

инспирисале да напише ову оду, биће пре да је он, као присталица владине и кнежеве политике, био упућен да популарише „туркофилство" и да реформама да један већи значај, како би се заслуга за њих могла приписати држању Србије за време Кримскога Рата.

И како је та Банова ода у своје доба учинила необично тежак утисак на тадање српско друштво; како је поводом ње поникла читава мала литература, па је изазвала чак и прву ђачку демонстрацију у Србији; — то вреди о тој појави забележити и по неки детаљ који је до нас допро.

Банова ода је штампана у 7 броју новосадске „Седмице" од 20 фебруара 1854 године. Она носи овакав наслов: „Установитељу грађанске једнакости у турском царству, Просветитељу Истока и Пријатељу човечанства Султану Абдул Меџиду".

Под линијом доле, сам Бан се овако правда: „Исток је сада позориште чудноватог појава који мора дирнути свако срдце у коме страст није угушила чуство човечанског усавршења. Мусломани у највећем занешењу за вером својом, уставши на оружје промашују и ослушују према другим верама у своме царству толеранцију такову да би се истом подичили најпросвештенији народи". Па даље, говорећи лично о Султану, коме посвећује своју похвалну песму: „Србину долази опевати онога који је сто сада непосредствено и на веке обезбедио народна права у Србији и који се непрестано објављује као заштититељ Хришћана у сваком смислу".

Интересантно је, међутим, да „Седмица" уопште пристаје да штампа ову оду. Но она то чини са пуно ограда. Она најпре, упоредо са одом штампа и песму Љубе Ненадовића, под насловом „Стамболу", која почиње овим стиховима:

Земља се тресе, јечи се море
Небо се мути, листају горе,
Војске се крећу, барјаци с вију

Руси се дижу да Турке бију.
Стамболе горди у море тони,
Силна је рука која те гони!

И онда и Банову оду и „Стамболу“ Љ. П. Ненадовића меће под један општи наслов, који гласи: „Сродне две песме певане у Београду“. То би као била једна ограда уредништва „Седмице“. Но да не би за ондашње патриотско расположење та ограда била недовољна, „Седмица“ се ограђује још и једном грубом напоменом, коју ставља под линијом, одмах иза Банових правдања. Та напомена гласи: „Србину личи отпевати ти овако, као што је овај у Србији и отпевао, а нама је личило песму ову, кад смо је већ хтели печатати, са другим словима а не са Кириловим“.

Банова ода је повећа а нема ни такве вредности, да би је цитирали целу. Њен први стих гласи:

У срцу ми игра чуство;
У памети мис'о сева,
Хоће песма да излети
К оном, кога не опева
Нит из љуб'ви, нит из страха
Јошт Срб н' један; песма славе
Веледушју падишаха!

Сама „Седмица“ својом напоменом дала је већ сигнал за буру, која се имала дићи противу оде. И већ у 12 броју свом она отвара ступце одушевљеноме поети Николи Боројевићу, који упућује песму „Неком песнику“, у којој му тешко пребацује неродољубље, а у којој се, измеђ осталих, налази и овај стих:

С тога те се виле зар и гнусе,
Што си дао, ба и као просто кљусе
Под кирију парнаског крилаша,
За тричавих тријест маријаша!

А одмах у 13 броју, исти Боројевић, штампа и пародију на Банову оду, која овако изокреће наведени њен први стих:

У срцу ми игра чуство
Апетит ми чисто зева,
Читајући какве масне
Кобасица песник снева.
Нит из љубве, нит из страха
Него што је — зар баш онда
Сувопарног јео граха.

Но није се застало само на певању и отпевању. У кафани код „Јелена“ се причало и о томе како је Бан своју оду лично однео паши у град, а „Србски Дневник“ од 1 марта препричава ту причу тако, како ће распалити још више омладину, код које је већ било и сувише нерасположења према „туркофилу“ Бану.

„Србски Дневник“ прича да је Бан, пошто је написао оду, отишао у град Етем-паши да му је преда. Јави се тамо чиновнику, а овај оде да га пријави Паши, па се врати отуд са десет дуката бакшиша, колико је Бану паша подарио.

— Ја ово за новац нисам радио — одговори срдито Бан — већ из високог почитанија. Ја желим својеручно паши предати.

Врати се чиновник паши и искаже му понова Банову жељу, те га он прими.

— По чијем сте налогу ви то написали? — упита паша Бана.

— Ни по чијем — одговори Бан — ја сам из собственог побудка и нагнућа према високој Порти и Султану и његовој милости, коју он на Кршћане у свом царству простире.

Затим паша замоли Бана да му песму прочита и протолкује, па кад овај то учини Паша прими песму пољуби је и дигне је до чела.

— Овако нико још није Турке узвисио и похвалио! — и извади педесет дуката, па их даде Бану, које он „са најдубљим чуством“ прими.

Ето тако се причало да се десило, а тако је догађај и сам „Србски Дневник“ забележио. Лицејци којима

је Бан био професор, истога дана, када је Бан био у граду да однесе песму, саберу се и донесу закључак да Банова предавања више не похађају, па се онда упуте улицама, певајући:

Стамболе горди у море тони
Србина је рука која те гони!

Њима се придруже и други грађани, те су тако певајући родољубиве песме, ишли чак до градске капије и демонстративно певали пред капијама турскога града убојне покличе.

Из генерације тих демонстраната данас их је мало живих. Ученици и прве и друге године „Естетствословног Оделења“ помрли су. (*Ђаци прве године били су:* Јован Јаковљевић, Димитрије Коцић, Димитрије Поповић, Димитрије Нешић, Димитрије Николајевић, Лазар Облучаревић, Драгољуб Угричић, Радован Пејић, Мојсило Ђурић, Тома Добринковић и Чедомиљ Поповић; *а ђаци друге године били су:* Атанасије Пантелић, Јеврем Гудовић, Јован Антонијевић, Јеврем Вељковић, Константин Алковић, Стефан Јовановић, Стефан Николајевић, Тодор Радојковић и Светозар Радовановић). Права нису те године имала прву, већ само другу и трећу годину. Од правника друге године живи су још Димитрије Маринковић, Ђока Стефановић и Младен Радојковић (Умрли су: Андрија Јовановић, Алекса Станковић, Алекса Остојић, Атанасије Поповић, Љубомир Радовановић, Миливој Прајзовић, Милан Лукић, Коста Јовановић, Коста Јанковић, Радојко Симеоновић, Стојан Марковић, Теофило Спасојевић, Тома Андрејевић и Ђорђе Вучковић). А од ђака треће године права, за време демонстрација већ нису били у Београду, јер су отишли као питомци Владимир Јовановић и Јосиф Пецић. Сем Владимира Јовановића сви су из те године такође помрли. (Алекса Стојковић, Арса Ристић, Васа Живановић, Гавра Поповић, Грујица Лаушевић, Михаил Николић, Милан Бучовић, Ђорђе Булић, Стојан Павло-

вић, Стојко Петровић, Павле Радовановић, Петар Стефановић).

Демонстрације нису биле ни мало неозбиљне, јер је чак и пандур морао стражарити пред Бановом кућом „из узрока што је Бан начуо да су се неки спремили да га нађу“. С тога он не само што на предавања није ишао, него неко време није чак ни из куће излазио.

„Србски Дневник“ под 24 фебруаром бележи: „Матија Бан због неповољног за њега положенија пређашњи ученика његови, не посештава више школу нити лекције даје“. Исти лист под 28 фебруаром у једном допису бележи: „Професор М. Бан оста од владе миран, но у школу, као што каза, још због зловољности ученика његови не иде“.

И дуго, врло дуго, после ових догађаја, пратила је Бана „зловољност“ у јавности због ове оде. Чак на неколико година после свега, када се Бан већ био повукао на своје имање, које ћемо ми доцније назвати Баново Брдо, и када је на томе имању правио покушаје сађења памука и писао „Српске Цвете“, није могао ни Змај, а да му оду не помене. Позната је Змајева песма „Војину“, коју је написао поводом десетодневног хапшења Јована Драгашевића, уредника „Војина“:

Ми мишљасмо, е се код вас свака искра чува,
А кад оно на ваш пламен Банов ветар дува
— — — — — — — — — — — — — — —
Ко б' мислио да је у вас јоште стара мода.
Да обара „Ајдук Вељка“ „Султанова ода“.

Бранислав Ђ. Нушић.

НУМА РУМЕСТАН.

(6)

IV

Једна тетка с Југа. — Успомене из детињства.

Дом Порталових, у коме апски великан стануje за време свога бављења у Прованси, спада у месне знаменитости. Он стоји забележен у Жоановом *Путовођи* поред Јуноминог храма, арене, старога позоришта, и куле царева Антонијâ, тих трагова негдашње римске владавине, којима се варош Апс јако поноси, и са којих ревносно брише прашину.

Али при разгледању ове старе провинцијске зграде, не показују се задивљеним странцима велика врата на свод, гломазна, пуна чворуга од закуцаних ексера са великим главама, нити високи прозори, накострешени од бодљикавих решетака и гордих шиљака; показује се само балкон на првом спрату, један узани балкон, са поцрнелом гвозденом надстрешницом изнад врата. Одатле се Руместан показује свету и говори кад тамо стигне; и — то може да посведочи цела варош — сама тешка песница беседникова била је кадра да направи оне ћудљиве вијуге, она чудна испупчења на балкону који је некад био прав као лењир.

— Богме, наш Нума је добро сковао срећу!

Они вам то кажу са избуљеним очима, тако јако наглашујући *р — добррро... срррећу* — да ту није била допуштена ни најмања сумња.

Раса је горда у апској постојбини, и доброћудна; али тако лако раздражљива, тако неумерена на језику, да о томе можете судити по тетки Портал, која је била прави тип тамошњега грађанског сталежа.

Огромна, сва црвена и набрекла; са крвљу наливеним, отомбољеним образима, чија је модро-црвена боја тако одударала од негдашње беле коже, која се још могла видети на белом врату и челу; са лепим, брижљиво негованим, тамно-сребрним увојцима који су избијали испод капе са плавим тракама; са укосо закопчаним струком, али ипак стасита и достојанствена појава, пријатнога осмеха, — тако се прво појављује пред вас Г-ђа Портал, у полутами свога салона, који је, по јужњачком обичају, увек био потпуно затворен; могли бисте помислити да је то какав породични портрет, каква стара маркиза де Мирабо,[1] која је била сасвим на своме месту у овој старинској згради, сазиданој пре сто година од Гонзага Портала, судије краљевскога суда у Ексу. У Провансн се још налазе овакве куће и овакви људи из старога доба, као да је прошло столеће, излазећи на ова висока врата и залупивши их за собом, оставило у њима један пеш од своје набофане хаљине.

Али ако вам се којом несрећом деси да, у разговору с тетком, тврдите да протестанти вреде толико исто као и католици, или да Хенрик V неће скоро доћи на престо, овај старински портрет излеће бесно из свога рама, и, са набреклим вратним жилама, млатарајући срдито рукама, разбарушујући шакама своје лепо намештене, зализане увојке, пада у ужасну јарост, — грди, прети, проклиње, — једну од њених чувених јарости, о којима се по вароши причају невероватне појединости. На једном њеном поселу, слуга испусти служавник са чашама; тетка Портал се развиче, почне грдити и јадати се, падајући

[1] Алузија на жену маркиза Виктора Рикети де Мирабо (францускoг економиста, оца највећег беседника Француске Револуције), чувену са своје бракоразводне парнице, која је трајала двадесет година. Пр.

све више у ватру, док је најзад не спопадне такав бес да од гнева не може да дође до речи. Онда, гушећи се оним што је још хтела рећи, не могући да удари сплетенога момка, који је мудро умакао, она загрће на главу своју свилену сукњу, угушује њоме свој гнев, и крије своје од јарости искривљено лице, — нимало не марећи што гостима показује своје широке, уштиркане и беле доње сукње.

У сваком другом месту на земљаним шару, прогласили би је за луду; али у Апсу, постојбини врелих и ускомешаних мозгова, свет је само налазио да Г-ђа Портал „говори гласно“. И одиста, прелазећи по подне преко Коњичког Трга, у онај мирни час дана кад једино цврчање попаца и неколико клавирских тонова прекидају манастирску тишину у вароши, ви чујете чудне узвике што из куће допиру до вас кроз старинске прозорске капке, узвике којима ова госпа муштра своју послугу: „Наказо .. убицо... разбојниче... крадеш црквене ствари... одрубићу ти руку... пробуразићу те“. Врата лупају, ограда од степеница тутњи и одјече испод високих, бело окречених сводова, прозори се отварају нагло, с треском, као да ће сад неко кроз њих да избаци на улицу откинуте делове тела несрећних служитеља, који при свем том мирно настављају свој посао, навикнути на ове буре, и знајући добро да она све то тек само тако каже.

У самој ствари, врло добра жена, болећива, добродушна, са оном урођеном потребом да се допадне, да се жртвује, да скочи у ватру за другога, која је у крви провансалског племена, и чија је добра дејства Нума искусио на себи. Откако је био изабран за посланика, кућа на Коњичком Тргу била је његова, и тетка је само била задржала право да у њој станује до смрти. Колика је то била свечаност за њу: долазак њених Парижана, онај низ почасних песама, јутром и вечером, свечаних примања, посета, којима је великаново присуство испуњавало њен усамљенички живот, жудан разоноћења. Уз то, она је обожавала своју братаницу Розалију, свом су-

протношћу њихове две природе, свим поштовањем које јој је уливала кћи председника Ле Кеноа, највећег судије у Француској

И заиста, млада жена је морала бити необично попустљива, имати оно поштовање породице које је наследила од својих родитеља, па да могне претурити преко главе, за читава два дуга месеца, све теткине ћуди и заморне испаде њене растројене маште, која је била увек узрујана, онако исто хитра као што је њено гломазно тело било тромо.

Седећи у трему, који је био свеж као какав маварски двор, и сав мирисао на буђу и устајао ваздух, са ве̏зом у рукама, пошто Парижанка не може да седи беспослена, Розалија је по читаве часове слушала чудновате исповести ове дебеле госпе, која је, завађена у наслоњачи према њој, млатарала рукама, празних шака, — да би могла лакше гестикулисати, — торочући већ по стоти пут, сва задијана, хронику целе вароши, своје доживљаје са служавкама и кочијашима, које је, према добу дана и својој ћуди, приказивала као анђеле или као чудовишта, жестећи се увек за или против некога, и, кад исцрпе све, товарећи на своју антипатију која је на дневном реду, најчудовишније, баснословне оптужбе, мрачне и крваве измишљотине, којима је њена глава била набијена као *Летопис за проповедање вере.*

Срећом, живећи поред свога Нуме, Розалија је већ била навикла на ове маните претераности у говору. Она их је слушала једним увом, идући за својим сањаријама. Питала се тек понекад како је она, тако повучена и уздржљива, могла запасти у једну овакву комедијашку породицу, где се сви облаче у звучне фразе, и бацакају рукама око себе. . И прича је морала бити сувише крупна ако је Розалија прекидала једним расејаним „О! тетка...“

— Одиста, имаш право, драга моја. Ја може бити мало претерујем.

Али теткина узрујана машта убрзо је опет почињала да снује луде измишљотине, дајући њеноме широком лицу трагичан или комичан изглед, тако изразито као да је неко на њ намештао час једну час другу маску старога грчког позоришта. Стишавала се само кад је причала о своме једином путу у Париз, и о диботама Сомонског Пролаза,[1] где је била одсела у једној малој гостионици, у коју су свраћали сви провансалски трговци, и где се морао дисати загушљив ваздух, испод стакленога крова, загрејан као у стаклари. У свима парискин причама теткиним, овај пролаз појављивао се као средиште свих њених доживљаја, најелегантније, најчувеније збориште отменога света.

Ове досадне и празне приче биле су зачињене најзабавнијим, најчуднијим француским језиком, у коме су се одмењивале старе, увеле песничке фразе и калупи, са необичним провансалским изразима, јер је Г-ђа Портал презирала простачки језик свога краја, оно дивно наречје, сликовито и звучно, које се разлеже као латински одјек преко плавога мора, и којим тамо говоре само прости људи и сељаци.

Она је припадала оном провансалском грађанском сталежу који „Pécaïré“[2] преводи са „Péchère“, и мисли да зато говори боље. Кад би кочијаш Меникл (Доминик) дошао да јави, не либећи се ни мало: „Voù baïa de civado au chivaou...“* (Хоћу да дам коњу зоби), она би му свечаним гласом одговорила: „Не разумем... Говорите француски, пријатељу.“ На то би се Меникл поправио, удешавајући гласом као ђак: „Je vais bayer dé civade au chivau...“, а тетка би задовољно одговорила: „Тако... Сад сам разумела.“ И Меникл би се удаљио, тврдо уверен да је говорио француски...

[1] „Пролаз“, мала пешачка улица, пуна разних продавница, покривена стакленим кровом. Пр.

[2] Позната провансалска узречица; отприлике: „Шта, врага!“. Пр.

* Je vais donner de l'avoine au cheval.

Уз то, тетка Портал је кварила све речи, и то не по својој ћуди, него по правилима једне нарочите локалне граматике. Сав њен говор био је прошаран оним малим усклицима без одређенога значења којима Провансалци ките свој говор, оним узречицама које стављају између реченица, да их што боље истакну, поткрепе или ублаже: *„Море, јакако, нема ту, то је нешто друго, таман, забога!..“*

Ово презирање које је јужњачка госпа показивала према наречју свога краја, распростирало се и на месне навике и обичаје, па чак и на начин ношње. Као што тетка Портал није допуштала да јој кочијаш говори провансалски, тако не би нипошто трпела ни да која њена служавка носи арлеску траку или мараму. „Моја кућа није пољски мајур, нити фабрика предива!“ говорила је она. Тако исто, није им допуштала ни да носе шешир. Шешир у Апсу, то је знак господства, угледног грађанског порекла; само он даје право на почасни назив *госпође* који се не даје женама из простога света. Треба само видети са каквим гордим лицем жена каквог капетана у пензији или каквог општинског чиновника са осам стотина динара годишње плате, која иде сама на пијац, говори, с висине свога циновског шешира, некој трулој богаташици, жени каквога закупца из Кроа, чија је глава била повезана белом ланеном марамом, опшивеном правим старинским чипкама. У дому Порталових, жене су носиле шешир још пре више од једнога столећа. Због тога је тетка гледала с висине на сиромашне људе, и зато је Руместану била приредила јед у страшну сцену, неколико дана после светковине у Арени.

То се догодило једнога четвртка, пре подне, за време доручка. Био је то јужњачки доручак, свеж и привлачан за око, али строго постан, јер је тетка Портал држала у длаку све постове, доносећи на сто наизменце велике зелене паприке и сочне смокве, бадеме и лубенице, расцветане као велики румени магнолијини цветови, пастете од сарделе, и оне беле, пљоснате и лаке колачиће каквих

има само на Југу; све то између земљаних бокала са свежом водом и сатљика са слатким вином; док су напољу цврчали попци и трептали сунчани зраци, и док је један златан млаз светлости продирао кроз отшкринут прозор у високу и пространу трпезарију са сводовима, у којој је глас одјекивао као у каквој манастирској сали.

На средини стола, пушила су се два лепа котлета за Нуму. Ма да је његово име било благосиљано од црквених великодостојника, и помињано у свима молитвама, или можда баш због тога, апски великан имао је разрешницу од Његовог Преосвештенства, и мрсио је, једини у породици, секући весело својим снажним рукама недопечено, крваво месо, не бринући се ни мало за своју жену и свастику, које су се, као тетка Портал, частиле смоквама и лубеницама. Розалија се већ била навикла на то; овај побожни пост два пута у недељи спадао је у њен редовни годишњи кулук, као и жега, прашина, мистрал, комарци, теткине приче, и недељна служба у цркви Св. Перпетуе. Али Хортензија је почињала да се буни против тога, свом снагом свога младачког стомака, и старија сестра је морала да уложи сав свој ауторитет да би јој затворила уста, да, онако размажена, не избрбља нешто што би узбуњивало све назоре Г-ђе Портал у погледу девојачког васпитања и понашања. Девојка је ћутала и грискала овај мршави доручак, колутајући враголасто очима, и миришући очајно Руместанов котлет, и шапутала је полако Розалији:

— Ово је као поручено! Баш сам јутрос добро јахала... Гладна сам као вук.

Она је још била у јахачком оделу, које је тако лепо стајало њеном високом и витком стасу, као и мали оковратник њеном пркосном, неправилном лицу, зајапуреном од јахања. И како је била добро расположена после своје јутарње шетње, она запита:

— Одиста, Нума... А Валмажур? Кад ћемо га посетити?

— Који Валмажур? зачуди се Нума, чији је ветре-

њасти мозак већ био заборавио на добошара... А, јест, бога ми, Валмажур... Био сам заборавио... Какав вештак!

Он се опет поче одушевљавати; пред очи му изиђе арена, њени сводови, играчи фарандоле који се ковитлају уз потмуле ударце добоша; тај му звук опет забрuја у ушима и разнежи га. И, одлучивши се нагло, он се обрати тетки:

— Тетка Портал, дајте нам каруце, хоћете ли?... Да се одвеземо после доручка.

Теткине се обрве намрштише изнад њених очију, крупних и ужагрених као у каквог јапанског идола.

— Каруце?... Гле сад!... А зашто то?...Ваљда тек нећеш водити своје даме код тога добошара: *трутру-бумбум!*

Ово *трутру-бумбум* тако је добро подражавало двоструком инструменту, свирали и добошу, да Нума прште у смех Али Хортензија узе врло живо у заштиту стари провансалски добош. Од свега што је она видела на Југу, то јој је оставило најдубљи утисак. У осталом, не би било лепо не одржати реч томе честитом младићу.

— Он је велики вештак, Нума... то сте ви сами рекли!

— Да, да, имате право, сестрице.. Морамо ићи.

Тетка Портал, која се гушила од гнева, није могла разумети да се један човек као што је њен братанац, један посланик, може узнемиривати због простих сељака, обичних закупаца, који, од оца на сина, дувају у свиралу по саборима! Чудећи се, она је презриво пућила своју доњу усну, подражавала добошареве покрете, свирајући, тобож, са раширеним прстима једне руке, у свиралу, а добујући другом по столу. „Лепо познанство за даме!... Само Нуми може пасти на памет тако што... Посета Валмажуру, света мајко Богородице и сви анђели божји!...“ И жестећи се све више, она већ поче да набацује на Валмажурову породицу све могуће злочине, да их све приказује као права чудовишта, као једну злопознату, крваву разбојничку банду... кад одједном,

с друге стране стола, угледа Менекла, који је био родом из Валмажуровог места, и који је слушао, избечених очију, сав запањен од чуда. Онда му она нареди страшним гласом да се одмах обуче, да спреми каруце, и да буде готов у два часа мање четврт... Све су се теткине јарости свршавале на тај начин.

Хортензија баци убрус, и скочи да пољуби дебелу госпу у оба образа. Смејала се и скакала од радости:

— Брже, Розалија, пожури...

Тетка Портал се обрати својој братаници:

— Шта, Розалија?... Надам се да бар ти не мислиш лутати којекуда са овом децом?

— Не, не, тетка... ја остајем с вама, одговори млада жена, смешећи се у себи што она у кући већ изгледа као каква стара рођака, због своје неуморне услужности и своје љубазне, својевољне потчињености.

(Наставиће се.)

Алфонс Доде.

(Превео с француског Миодраг Ибровац.)

СВРШЕТАК.

И моја душа могла је да снива,
Да се напаја с идеалних врéла!
Ал' то се тако у Животу збива:

Ствар, некад црна, сад је за ме бела...
Уживао сам у сновима нежним;
И свет ми беше диван, кô рој пчела...

А данас?! — Чак међ' праменима снежним
Ја видим борбу, узајамно трење:
И ја сам пошô путем неизбежним —

Живота ме је пробудило врење!...
И Живот ме је, не без борбе, свладô,
И отео ми оно слатко мнење

О свем на свету... Но ја сам се надô.
Ал' та ми нада беше нада роба
У вечном гвожђу: ја сам много страдô,

И звао прошлост из хладнога гроба.
Ал' живот не дâ што ми душа воли,
Те, место правде, увек дóђе злоба...

И Живот ме је саломио, холи;
Ја себе самог данас познô не би';
Ал' душа, каткад, процвили, јер боли: —

Ја, данас, газим по самоме себи!

Велимир Ј. Рајић.

ЗИМЊЕ ПОЕМЕ.

СНЕЖИ...

С тмурних висина
пахуље беле
лете.

Глуха тишина:
снег само мете,
мете...

Засуо нечист,
јаруге и цвет
први,

и камен пречист
и црне љаге
крви.

О туго пуста,
о тихе сузе
вреле!

О бледа уста
и жарке наде
свеле!

Ах! живот цели
огорчен жарком
маштом

да к'о снег бели
заборав скрије
плаштом.

ВЕДРИ.

Над морем тамо
облаци бели
тање;

Нејасно само
продире светло
дање.

Вршке и стране
прекрива кора
снежна.

Кроз беле гране
смеје се румен
нежна.

То сунца зрачак
задрхта први,
бледи.

Ах, да се трачак
среће насмеје
беди!

Рикард Николић.

ЦИВИЛИЗАЦИЈА И НАУКА.

(Крај).

С друге стране опет зна се да се у пракси при трансформацији енергија кад више, кад мање, али ипак свакад, један део енергије изгуби. По томе губитку цени се тада тако звани ефекат, који се при трансформацији енергија изазива и каже се, да је он у толико већи у колико су губитци, који се при трансформацији јављају, мањи, и обратно, да је он у толико мањи у колико су ти губитци већи. На пример, кад ми узмемо парче угља, онда његову хемијску енергију, која зависи од врсте угља, можемо да променимо или, како се то каже, трансформирамо у топлоту, и да на тај начин место првобитне енергије добијемо једну другу енергију. При томе претварању енергија биће губитци врло мали, али их ипак има и они ће се изгубити у диму. Кад ми међутим ту топлоту претворимо у механички рад, онда ће губитци бити много већи, јер и најбоље парне машине могу тек око 12 до 15% енергије топлоте да претворе у рад. При тој трансформацији се дакле већ много изгубило. Ако сад механички рад претворимо у електричну енергију, ако на пример кретањем једне динамо-машине произведемо електричну струју, онда ћемо опет врло мало изгубити: свега око 5 до 10 процената. Ту енергију електрицитета можемо трансформирати на разне начине: неко ће је на пример претворити у светлост, а неко ће да је претвори у рад. У првом случају изгубиће се много, у нашим сијалицама око 90%, а у другом случају изгубило би се мало, свега око 10%.

Из тих примера види се ово: прво, шта то значи, кад се каже да се енергије мењају једна у другу; друго, да се при тој размени њиховој свакад нешто губи и треће, да у пракси врло важну улогу има поменути ефекат, јер је очевидно тај ефекат мерило онога од чега ми у животу имамо непосредне користи.

О томе у осталом често и у обичном животу говоримо. Ми ћемо на пример често рећи, да је између две машине, које за неко одређено време потроше исту количину истога угља она боља, која нам више коњских снага да. Исто бисмо тако и у обичном разговору често утврдили, да има разних сијалица и да две сијалице које исту светлост дају, не троше увек и исту количину струје, па не само то, већ да има и таквих сијалица, које мање струје троше, па опет зато боље светле него неке сијалице друге какве конструкције.

И кад смо сад већ с једне стране нашли главне факторе цивилизације и утврдили да се њихова енергија може трансформирати у друге енергије, а с друге стране видели и зашто се поменути ефекат у пракси, при трансформацији енергија, мора имати у виду, онда је очевидно довољно, ако се иде за тим да се добије тачан суд о вредности двеју цивилизација, с једне стране упоредити међу собом енергије главних фактора, а с друге стране ефекте, до којих се при трасформирању тих енергија долази. Утврдити да је укупна енергија поменутих фактора у модерној цивилизацији јача него у јелинској значило би толико исто, колико и доказати да је модерна цивилизација квалитативно боља од јелинске; напротив показати да је ефекат, који се при трансформацијама тих енергија постизава, у модерној цивилизацији већи, значило би толико, колико и утврдити да је она машина, која те главне енергије социјалног живота претвара у оне споредније, у модерној цивилизацији савршенија, а то ће рећи конструктивно боља од оне, која је те трансформације у јелинској цивилизацији вршила.

Да видимо дакле најпре како стоје у једној и другој цивилизацији главне енергије једна према другој.

У том поређењу ја се на енергији морала и енергији уметности нећу дуго задржати, али ћу ипак, што се енергије морала тиче рећи, да је за мене морал једнога Колумба, или једног Нелсона, или морал једнога Ливингстона и Толстоја исто толико велики, као и морал једнога Аристида, или морал једнога Леониде или, *last not least*, морал једнога Сократа, тако да модеран човек по енергији морала никако не стоји испод античког човека.

Друкчије мало стоји са уметношћу. Уметност јелинска била је велика и дошла је у неком погледу до граница које је модеран човек можда достигао, али и до граница, које он поуздано није могао прећи. Али „једино је природа бесконачно богата, и једино она ствара великог уметника“, каже Гете. Та бесконачно богата природа морала је у разгранатим облицима модерног живота открити веће и снажније изворе свога блага, и ако један Петрарка, Данте, Шекспир, Милтон, Гете, Микел-Анцело, Леонардо, Рафаел и Тицијан у узлету свога генија нису могли даље отићи од једнога Омира, Софокла, Еврипида, Фидије, Праксителa и Зеуксиса, ипак су они облетом веће просторе захватили и на тај начин и уметности шаренији и лепши израз дали.

Тако исто стоји и са философијом и историографијом. Ко би могао рећи да су Декарт, Кант, Шопенхауер и Спенсер по енергији таленга већи од Платона и Аристотела, или да је један Ранке или Момзен већи од Тукидида? Сва та три велика Јелина су и по своме моралу, и по својој оригиналности и по дубини својих концепција, а прва двојица још и по пространој области својих спекулација, прави украс рода људског, али ипак да се задржимо само на првој двојици, каква разлика између њих и једног Францискуса Бакона, или једног Њутна, једног Дарвина и једног Пастера.

Хиљадама година баве се људи објашњењем при-

родних појава, али објашњења тих појава у филозофској школи Платоновој или Аристотеловој немају ничег заједничког са нашим тумачењем природе и у томе је прва велика разлика између њих и нас. Стари Јелини били су само велики теоретичари, а ми и велики проматрачи и велики теоретичари и нама данас изгледају готово смешни они „велики природњаци“ њихови, који су најобичније појаве природне често само лепим речима и јаком логиком хтели да протумаче. Због тога би у њих из недовољно провереног проматрања ницале читаве велике теорије и смеле, неоправдане хипотезе. Они, на пример, узму *a priori* једнолико кретање по кругу као природно и најсавршеније, па тежећи да суштину васелене протумаче општим законима, који обухватају свет као једну целину, говорили би они: земља је центар васелене; све се око ње креће по одређеним законима, који су израз хармоније, па пошто је кретање по кругу најприродније и најсавршеније, то се пре свега сва небеска тела крећу по круговима (по епициклима); и даље, средишта свих тих кругова крећу се по круговима око земље, која је средиште тих кругова.

И модерној науци је често у хипотези основа њеним спекулацијама, али она најпре експериментом утврђује, да ли је хипотеза тачна или не, и напушта ову чим је експеримент не може да потврди. Ми не постављамо дакле најпре законе да бисмо протумачили природне појаве, но тек проматрањем долазимо до тумачења тих појава, а у њих је било обратно. Због тога су у њих и површни, плитки проматрачи могли бити дубоки теоретичари и велики научници, а у нас често ни дубоки проматрачи нису уједно и велики научници. Такав је, примера ради, био један Фарадеј; такви су били *William Jones* и *Colebrook*, такав *Stephen Hales!* Први од те четворице је творац модерне електротехнике; друга двојица су пронашли санскритски језик и ако нису били филолози, а *Hales*, један обичан сеоски свештеник, постао је оснивач биљне физиологије. У опште је у старих

Јелина била знатно јача моћ спекулације, него моћ емпиричког проматрања природе, и зато је у њих тежња за генерализацијом у основи морала пореметити правац, којим се једино може прићи природи и зато су у њих научнаци, који би се упуштали у детаљно проматрање и испитивање природних појава слабо били цењени. Платон је, на пример, рачунао у мудре људе оне астрономе, који су испитивали осам небеских сфера и велику хармонију васелене, али Хезиода, који је проматрао излажење и залажење звезда није у те људе убрајао. Зато цела њихова филозофија и наука о природи у томе погледу личе на једно велико сунце, али сунце које нема топлоте, или на једно горостасно дрво, обучено у лепо зеленило, али дрво без плода. Тог дрвета данас нема, оно је изумрло, а изумрло стога, што му је модерна природна наука жиле почупала. И у томе је једна, и као што рекох, главна разлика између њих и нас.

Та разлика учинила је, да стари „велики природњаци“ нису пронашли ниједан велики природни закон, и зато је енергија модерне науке толико већа од енергије јелинске науке, да се оне по напону, по калоријама својим ни упоређивати не могу.

Друга је разлика између старих Јелина и нас у томе, што они нису имали способности да науку примене у животу. Старији хуманисти би обично тврдили да то није ишло упоредо са идеалним погледима античкога света. Међутим то у ствари није тако. Нису стари Јелини били у том погледу ни налик на Платона, Аристотела, Епикура и Сократа! Познато је како је Виргилије оцртао старе Јелине: *timeo Danaos et dona ferentes,* бојим их се и кад поклоне носе, каже он, а из историје се зна, да су то били не само окретни, већ и препредени трговци, који ничег заједничког нису могли имати са идеалним погледима њихових великих мислилаца и моралиста. Па Атина, та славна Атина, чак и она Периклова времена, то је била једна фабричка варош с мало мудраца, а с много људи обичне памети и ниских нагона!

Лорд Бакон, онај славни велики Бакон, био је ван сваке сумње један од највећих генија, али је тај исти Бакон био и један од најневаљалијих људи свога времена, и његов велики и знаменити биограф, лорд Маколеј у суптилној анализи Баконове појаве, износи један психолошки факат, по коме време са великих људи брише оно, што је у њих ружно, а оставља само оно, што је у њима лепо тако, да се у слици, коју о неком великом човеку имају поколења у далекој будућности, виде само његова величина, а не уједно и њихови пороци.

Тако стоји и са старом Атином или, ако хоћете, и са целом старом, славном Јеладом. Нису ни тамо сви људи били идеалисти; било је и тамо не само реалиста, већ и грамжљивих егоиста. И томе се не треба чудити. *Huxley* је утврдио, да праву наклоност према уметности и науци има само мали број људи. Обично људи воле мирно и удобно да живе и имају ту тежњу, да себи олакшају живот, а живот се у свима разгранатим и разноликим потребама не може задовољити само идејом као идејом. А што поред свега тога међу великим научницима Платонова времена није било ни једнога, који би се у своме раду задржао и на изворима практичког живота, то је само један доказ више, да је дух јелински био простије скројен него дух модерног човека. Већ је Тале знао, како он то каже, за „душу ћилибара“, али нити је он, нити је и један од старих великих Јелина прекорачио уске границе сировог, голог проматрања те појаве, из које је геније модерног човека створио један нов свет мисли и чињеница. И кад би иначе нема природа у тим ситним појавама и проговорила коју реч, ти мудраци би је ућуткали каквом „душом“ и не би јој допустили, да нам још коју загонетну реч каже и тиме још коју тајну своју открије. И то сасвим тако и мора да буде онде, где се мудраци упуштају у тумачење природних појава, јер велики мудраци често хоће све да знају, а велики природњаци неће да знају ни оно што заиста знају и баш у томе стоје далеко и изнад јелин

ских и изнад модерних филозофа што „бесконачно пута боље знају него Сократ, да ништа не знају у погледу онога што би хтели да знају“.

Да један човек може да ради као и други један човек или и као десет других људи; да животиње могу да раде као и људи, то су стари знали, али да дрво, пара, угаљ и „душа ћилибара“ могу да раде, о томе ни појма нису имали. Неко ће можда рећи да они у та практична питања нису улазили зато што нису знали теорију паре или електрицитета. И то је тачно; али бисмо се одмах могли запитати, зашто нису геометрију примењивали. Они су геометрију створили, али је они стварају и уживају у њој зато што њена правила могу да издрже најоштрију критику логике и, док се ради само на теорији, све иде лепо, а чим дође до примена геометријских истина они се изгубе и не знају како да се у проблемама те врсте нађу.

У старих Јелина била је техника у рукама робова, а данашња техника је ушла у културну целину не само као најважнији материјални, већ и као веома важан интелектуални, па чак и морални фактор њен. По тим утицајима својим она је у основи преобразила социјално-привредни живот свих народа. Својим и огромним и разноструким средствима она је на име учинила то, да данас један обичан радник у многом погледу боље живи него некадашњи који великаш; поред тога је она у правој бујици разнела идеје науке, морала и уметности и у шире слојеве друштва и на тај начин не само уздигла већ и учврстила идеју о достојанству човека. Ако би се дакле техника упоредила са једним механизмом, у коме се врше трансформације социјалних енергија, онда бисмо могли рећи, да је тај трансформатор данас много савршенији него што је пре био. Ефекат је дакле у нашој цивилизацији много повољнији него у јелинској, а то ће рећи да је наша цивилизација и конструктивно боља од јелинске.

Упоређујући модерног човека са старим Јелинима, каже Кант, од прилике ово: да је њихова идеал био

теоријски, а наш практички; они на име теже теоријском идејом да објасне реалност, дакле да објасне нешто што постоји, а ми тежимо да практичком идеом створимо нешто што није око нас, нешто чега нема у реалности. Фихте, који је своју „божанску идеју“ сасвим друкчије схватио, није ни сањао, како је облик те његове божанске идеје модеран човек вешто изразио тим, што је идеалност са реалношћу у једну целину спојио.

Из тог дуалитета изишла је модерна цивилизација, која иде за тим да идеалне тежње људи у равнотежи одржи са реалним потребама живота и друштва, и у чијој чаробној слици појава генија једнога Њутна, Лапласа, Канта, Бетховена, Шекспира, Милтона, Дарвина и Толстоја стоји у потпуној хармонији са појавом једнога Уата, Стифенсона, Бринела (Brunel), Бесемера, Едисона и Марконија.

Пореметити ту хармонију било у једном, било у другом правцу, значило би не само задржати данашњу цивилизацију у њеном развитку, већ је у основи угушити. Идеал њен нису нити изгладнели идеалисти, нити поживотињени практичари; идеал њен је један савршен човек, који то обележје савршенства може очувати само тако, и само онда, ако се између идеалности и реалности одржи потпуна равнотежа. Стога је данас, можда више но икад досад, потребно истаћи, да је према утилитаристичким струјама, које се у последње време често јављају, данас много потребније запајати друштво идеалним тежњама, и то у толико пре, што у данашњем друштву има поред егоиста чак и великих идеалиста који траже, да и један тако идеалан елеменат социјалног живота, као што је то наука, ступи у службу практичног живота, а те се службе наука не може примити бар не у оном смислу у коме то они желе. Тежње оних првих лако је и разумети, али је тешко разумети, рецимо, једнога Толстоја, који такођер као и они желе да наука буде практична. Он, велики идеалист и моралист, није вероватно знао, да је том својом тежњом управо ишао за тим, да створи једну сре-

дину, која нимало није великом духу његову одговарала.

Тражити од науке да буде само практичка, значило би уништити њен идеално-морални карактер, убити у језгри њеној идеју. Наша цивилизација изашла је међутим из дуалитета, који представљају идеја и стварност, она би према томе без идеје морала да угине, а то, то ће признати и сами практичари, не би било баш тако практично. По кинеској цивилизацији се најбоље види, да цивилизација не може прећи неку одређену границу, кад се из принципа, по коме се она ствара, искључи идеја као културни елеменат њен Ни један народ у свету не може се по акумулацији практичког знања мерити са кинеским; ниједан народ нема тако разгранато законодавство као што имају Кинези; ниједан нема толико историјских споменика као они; број свезака њихових научних енциклопедија иде у хиљаде; њихова књижевност је право брдо од песама и драмата, али поред свега тога, њихова цивилизација у којој нема душе, у којој нема идеје, није ни данас још могла да изађе из оквира европске цивилизације XIV и XV века. Истина знање је моћ, каже Бакон, и то је тачно, али је оно ипак права моћ само по активном, а не по пасивном елементу свом. Ту активну црту могу међутим имати једино људи идеалних нагона, јер само ти нагони могу у њих изазвати „моћне страсти, које их гоне на рад и онда, кад немају никаква изгледа на добит и никаквих претенсија на захвалност“, а једино из великих страсти излазе и велика дела — каже Русо.

Тим страстима био је обузет један Њутн, кад је далеко од света и његове вреве у врту кембриџског универзитета мислио на закон о гравитацији; тим истим страстима био обузет један Абел, кад је у највећој сиротињи, у хладном собичку једном, размишљао о инверсији алгебарских интеграла; под утицајем тих истих страсти били су у опште сви они велики научници и мислиоци, који су идејом стварали нове светове и на

развалинама старих повукли дубоке бразде, којима ће човечанство проћи.

Но поред те моћи, која се манифестира у страсти, има и друга једна, која се у свих научника јавља. Велики физичар енглески Тиндал каже: „најмоћније оруђе физике је фантазија“; Вајерштрас опет с друге стране у једноме писму, које је писао својој даровитој ученици Соњи, истиче, да „сваки велики математичар мора бити и песник“, а Хербарт, мислећи да научници морају имати исто тако велику фантазију као и песници, напомиње, да је у питању, чија је фантазија већа, Њутнова или Шекспирова.

Узмите сада само те две моћи, моћ страсти и моћ имагинације, без којих ниједан велики научник не може да ствара, па процените, да ли је у опште могуће тражити од научника, да се у полету свога генија ограничи само на оно, од чега ће свет имати користи и да ли не би та „наука“ личила на песме, које се не певају због идеје, у заносу фантазије, већ за новац или за ма шта друго томе слично? Не, таква „практична наука“ нама не треба, она нема свој *raison d'être*, јер наука постоји само за науку, а њен једини циљ је испитивање истине.

Али ја ћу одмах на једном примеру показати, да идеална наука решава и практична питања.

Фридрих Велики би често помињао ову мисао Свифтову: „Ниједан политичар, који би не знам шта урадио за своју земљу, не би био тако велики, као онај човек који би учинио да на једном влату роде два класа“.

То је међутим данас урађено: жетве се могу, не удвостручити, као што су Свифтг и Фридрих Велики желели, него учетворостручити. А знате ли ко је то учинио? Ниједан од оних, који хоће практичну науку, него онај велики идеалиста Либиг који каже, да је за науку исто тако важно испитивати дугу, од које човек нема никакве користи, као и тражити средства, помоћу којих би се слана морска вода претворила у пијаћу.

С друге стране опет видећемо да чак не би било

ни практично тражити да наука буде практична. Данас нема ни једног образованог човека, који не би знао шта је то електрична сијалица, или електрични трамвај и железница, или телеграф и телефон. Сви знају да тога свега не би било, да није електричне струје. Али има нешто у чему ће моћ електричне струје у току времена добити још много снажнији израз. Ми смо врло добро знамо да је угаљ један веома важан материјални услов данашње цивилизације. Он се троши, па како нема земље у којој он расте, то ће се једном истрошити и нема сумње, да ће то бити веома велика незгода за нашу цивилизацију, али да није електричне струје, то не би била само незгода, већ би то била највећа несрећа, која би човечанство могла снаћи. Сви који су мало само физику учили, знају међутим да је проучавање галванског електрицитета изазвала једна веома проста појава: грчење мишића на батацима једне обичне жабе. Нашим практичарима, који данас у огледалу историје виде везу између дрхтања мишића једне жабе и електричне струје, као спаситељске цивилизације, један Галвани није ни луд ни смешан, али али у очима људи њихових погледа онај бедни идеалиста Галвани је у своје време збиља морао бити смешан, кад се о таквим ситницама могао бавити, које немају никакве везе с практичним животом?!

По тим практичарима, који кроз тако мутне наочари гледају на идеални значај науке, несумњиво би и данас остала непозната велика моћ електричних сила, које је човек само под утицајем идеалних нагона могао пронаћи у богатој, тајној ризници природе. Одржавати и развијати те нагоне у нама значи данас, више него икад досад, утврђивати основе наше цивилизације. Брод који њу носи засад још лепо иде. На нама је да радимо, да се хармонија између идеалности и стварности ничим не поремети, да не би једнога дана у далекој будућности некакав културни историк, пишући о нашој цивилизацији, морао рећи: и био је то један леп цвет, који је морао свенути зато, што га нису добро неговали.

Богдан Гавриловић.

БЕНЖАМЕН КОНСТАН.

(политичар и политички филозоф)

(Крај).

III

Човек несређен и поводљив, политичар променљив и непоуздан, Бенжамен Констан је један од најдоследнијих и најједноставнијих теоретичара. Делимична несагласност која код њега постоји између човека и политичара, претворила се у потпун контраст између човека и политичара с једне и политичког философа с друге стране.

Његове главне идеје остају сталне и непоколебљиве у сред свих потреса и свих лутања. Из њих се развио сам по себи, без нарочитог конституисања, читав један систем, добро постављен, у хармоничним размерама извођен и, у главним цртама, логично приведен крају. Његова доктрина представља једну солидну конструкцију, из које се ништа главно и битно не може одузети, јер би се на мах растурила, и којој ништа није потребно додати, јер би се из темеља пореметила. У ствари једна основна мисао иде с краја на крај: Слобода у свему! Он је одатле не само пронашао либерализам, него га је дао целог и потпуног, тако да Едуард Лабулеј,[1] излажући педесет година доцније програм либералне партије, не може да пронађе ни једну нову формулу. Ево неколико основних идеја тог трезвеног писца: „Слобода

[1] E. Laboulaye, *Le parti libéral, son programme et son avenir*, Paris, 1869.

за сваког и за све, слобода, једина одбрана мањина и појединаца“; „сваком грађанину треба оставити пуно уживање свију права“, „демократија је само једна реч, ако не значи сувереност индивидуе“; слобода се своди на два услова: „оставити појединцу пуну употребу свију способности, обезбедити ту пуну употребу помоћу установа, које кажњавајући, спречавају, неправду, насиље и отимање“. Према томе, улога држава свела би се на ово: да обезбеди сваком појединцу потпуно развиће физичко, интелектуално, верско, морално, да отклања сваку сметњу и сваку препреку том циљу, да потпомаже општи напредак помоћу васпитних средстава, која ће стојати на расположењу и најнепросвећенијима и најсиромашнијима. Сваки грађанин се стара о своме животу, сваки је господар својих права и сваки узима учешћа у влади. Народу, који живи од рада, треба дати потпуно слободу: „слободу грађанску, да ништа не би сметало активности његовог духа и његових мишица; слободу социјалну, да би, помоћу удружења, устостручио своју енергију физичку, интелектуалну и моралну; слободу политичку, да би могао да се обезбеди и да сачува своју будућност“.[1]

Цео тај програм изведен је из основне мисли Бенжамена Констана: Слобода у свему, то јест „и у вери и у философији и у књижевности и у индустрији и у политици“.[2] Под слободом он подразумева победу индивидуалитета, али та победа мора бити двострука: с једне стране, над влашћу која би хтела да влада деспотски; с друге стране, над масама које би хтеле, као већине, да потчине мањине. Он деспотизам искључује потпуно, а већини даје само право да присили мањину да поштује јавни поредак. Али све оно што је лично, другим речима, оно чиме се не ремети јавни поредак, оно што никоме не смета, оно што је израз мишљења, што је

[1] E. Laboulaye, op. cit., предговор, p. XLII.

[2] B. Constant, Mélanges de Littérature et de Politique, Paris, 1829, предговор, p. VI.

творевина слободног рада, не потпада под социјалну власт. „Има један део људске личности, који неопходно остаје личан и независан. Кад пређе преко те линије, друштво постаје насилник, а већина одметник“. То не значи ништа друго него истаћи изнад свега сувереност индивидуе и признати човеку једно право које се не може ни одузети ни ограничати, које је „изван сваке надлежности социјалне“.

Пошавши од те поставке, Констан је морао одбацити и сувереност народа и сувереност закона. Тиме што се народ прогласи за суверена ништа није повећана количина слободе коју уживају појединци. Према томе, не може бити, као што тврди Жан-Жак Русо, у општој вољи једини извор законите власти. Тако се само и даје објаснити, да се на Русоа увек позивају они који хоће да установе деспотизам[1] С друге стране, ни законима се не сме поверити сва сувереност, јер и они могу бити деспотски, јер и законодавна власт често прибегава изузетним мерама, које служе као оруђа за угушивање слобода и прогоњење грађана. Довољно је само једна одредба да буде незаконита, па да сав закон и цело законодавство постане неправично. Снага закона, дакле, мора такође имати границе на којима се зауставља: то су оне где почиње морална личност човека, са свима својим правима. У томе свом делу индивидуа стоји изнад закона, и слобода коју она ужива мора бити апсолутна. У ствари, цела политичка философија Бенжамена Констана своди се на то да слобода значи потпун развитак људске душе, — треба, дакле, уклањати све што смета том развитку.[2]

Из таквог схватања изилази та логична последица, да и сфера у којој се креће акција државе и владе мора бити тачно обележена. Држава оличава правду и

[1] B. Constant, Cours de politique constituonnelle, II, p. 10.

[2] B. Constant, Cours de politique constitutionelle, предговор од E. Laboulaye, p. XII

чува мир. То је њена улога; чим из ње изиђе, она ће бити на сметњи друштву. Владу ваља строго одржавати у границама њених дужности, да не би, помоћу државе, злоупотребила своју власт, а те су дужности: да се стара о јавној безбедности и да не заштићава кривце, то јест да одбрани грађане од сваког напада на њихову личност и њихову својину.[1] Једини могућ облик слободне владавине који испуњава све ове услове јесте република, јер је само она постала „из оног дубоког осећања које сваки има о својим правима“;[2] јер само она пружа могућност грађанима да се усавршавају и отвара карijеру свима активностима; јер, најзад, само она може бити децентралистичка, у правом смислу те речи. У децентрализацији, то ће рећи у локалним слободама налазе се „клице отпора“ према власти, која покушава да чини злоупотребе, и као год што у сваком појединцу има делова који остају слободни, тако и држава мора дати аутономију малим јединицима, нарочито општинама, из којих је састављена. Држава би, према томе, била дело грађана чије су се способности до потпуности развиле, дакле једна вештачка творевина, коју су слободни људи саградили према своме замишљању и подесили према своме карактеру и својим жељама.

Та лична права, која су нека врста „божанских права човека“, у која се не сме дирати, која никада не застаревају, која од индивидуе стварају једног сувереног створа, јесу ова: слобода лична, слобода верска, слобода индустријска, слобода штампе, право петиције и неповредљивост својине. Ни једно од њих није ново; њима су се бавили скоро сви писци XVIII века од Русоа и Маблиа до Ренала, и чувени и незнатни. Али оригиналност Бенжамена Констана чини то је што је покушао да пронађе један дотле непознат извор свима тим личним правима и да њихово порекло протумачи на други

[1] Ibid. p. XII.

[1] B. Constant, Le cours de politique constitutionnelle (Les réactions politiques), t. I, p. 72.

начин. Он их изводи из људске природе, и то из моралне свести човека. И та права независна су од сваке политичке власти, зато што без њих човек као живо биће не би могао ни постојати.

Систем Констанов који је све дотле био логично и разумно изведен, почиње губити своју чврсту основу. Границе између суверености закона и суверености људске личности сад више нико не би био у стању да повуче, јер је немогуће знати где престаје морална свест, да би ту могла да отпочне обавезна снага законска. Сукоби би били неизбежни. По сувереном праву своје личне слободе сваки би појединац, према властитим појмовима, могао да одриче сваку другу суверену власт, да одбаци сваку наредбу и да се ослободи свих обавеза. И како у ствари ту држава као организована заједница не постоји, то би одвело правце анархији, у којој би свако право на личну слободу једног појединца страдало од права на личну слободу другог појединца.

Бенжамен Констан је и сам увидео како би се цела конструкција његове теорије овако изведена дала лако уздрмати, па, да би је оправдао, служи се још једним аргументом. На крају својих излагања он поставља са свим нов принцип, који би се могао, збивено и кратко, овако формулисати: човек потпуно располаже свима силама које су у њему, изузевши оне силе које су држави потребне да би могла опстати. Али ако усвојимо овако објашњење, онда, обрнуто од онога што смо мало час констатовали, индивидуа долази у положај да изгуби сва своја суверена права. Јер то чега се она има одрећи у корист државе, одређује се према потребама општим, а те потребе сама држава прописује. Из тога изилази да се појединац опет враћа под власт заједнице. Према томе, паметно закључује Е. Фаге[1], „моја слобода није више једно узвишено начело пред којим се, сваки мора поклонити: она више није догма а ја нисам више светилиште".

[1] E. Faguet, op. cit. p. 222.

Најзад напустивши метафизичко објашњење о моралној свести човека и правно схватање о задатцима и циљу државе, Констан, на крају крајева, више не истражује изворе и порекло суверених права личности, не покушава више да нађе ма какво филозофско тумачење, него просто прелази на једно чисто практично поље. Права појединаца несумњиво постоје, — он то узима као утврђено, — треба их само заштитити. Он ту дужност преноси на Устав Најбољи ће бити Устав онај, који јасно и одређено излаже сва лична права, обележава њихово пространство и садржи све гарантије за њихову правилну примену, Устав, дакле, који појединцу даје највећу безбедност и најпотпуније узима у заштиту слободу. Ту леже границе и суверености закона и суверености људске личности. Све се, у крајњој анализи, своди на позитивне прописе и на писане одредбе. Кад се тако узме ствар, онда се његова велика фраза: слобода тражи хероје, може преобратити у много простију реченицу: слобода се задовољава и грађанима.

IV

Сваки од ових облика слободе, — слободу личну, слободу верску, слободу индустријску, слободу штампе, право петиције и неповредљивост својине, — Бенжамен Констан нарочито испитује и проучава, одређујући му природу, истражујући разне манифестације у којима се јавља, повлачећи границе до којих се простире. Њему је нарочито стало да не пропусти ни једну уставну гарантију, којом се обезбеђује потпуна и правилна употреба тих права. Уставне гарантије он дели на две групе: једне се односе на управну власт, и у главном се састоје у одговорности министара и свију нижих административних чиновника, друге су у вези са судском влашћу, и састоје се у независности и некретљивости судија и добром функционисању судства. Према томе, прва дужност слободних

људи, којима на срцу лежи будућност њихове слободе, била би да осигурају самосталност судија.[1]

Али од свих слобода највише га је привлачила слобода штампе. Истина да се у својој брошури *Политичке реакције*, писаној још за време Француске Револуције, изражава с врло мало похвале о новинарима и новинама: „Новинар, каже он, мора се одрећи достојанства књижевника, дубоких размишљања и слободе мишљења. Обично новине су горе од њихових писаца, обично писци постају још гори од њихових новина". Доцније, променив гледиште, објавио је неколико брошура и изговорио безбројно беседа у корист слободе штампе. Он тражи за људску мисао право да се заустави на сваком предмету који сматра достојним своје пажње и право да шири и растура резултате својих истраживања. Путем штампе, коју Констан дефинише као „увеличану реч", најлакше и најбрже се преносе плодне идеје и корисне мисли. Човек осећа потребу да пише кад није у стању да се речима обрати свима онима које жели да убеди. Једино од слободне штампе може се очекивати да утиче на социјално усавршавање, на стварање јавног мишљења просвећеног и добро обавештеног, на које се мора наслањати свака либерална влада. Ту су у питању највећи друштвени интереси: напредак, правда, ред. Слобода штампе није само природна допуна слободи мишљења, него то је у ствари сама слобода мишљења, јер помоћу штампе мисли велики број грађана. То је, нарочито, случај код нових идеја. Оне не би никад допрле до народа у својој првобитној форми, апстрактној и крутој, кад не би било штампе да их упрости, вулгаризује и учини приступачним здравој памети и најнеукијег човека. Да би једна цивилизација могла да се створи и одржи, она не сме бити уска нити као у старом веку ограничена на мали број људи; она мора бити пре-

[1] Критички резиме излагања Бенжамена Констана о разним облицима слободе може се наћи код: Georges de Lauris, Benjamin Constant et les idées liberales, Paris, 1904.

нессна и растурена у све слојеве народа. То је узвишена у. ога штампе, јер она тада служи као оруђе напретка. Сем тога, она изводи владу на прави пут и не да јој да чини злоупотребе и да прибегава насиљима. „Свак сад зна да слобода штампе није ништа друго до заштићено објављивање, да је она једино средство објављивања, да без објављивања власт може све, и да бацити у ланце слободу штампе, значи положити у руке неколицине министара живот, својину, личност свију Француза“ закључује Констан.[1]

Бенжамен Констан сматра да је слобода штампе прва и најјача гарантија свију осталих личних права. Све остале гарантије, без ове, могу постати илузорне. У земљи, у којој се мисао не може слободно исказати и растурати међу грађанима, ништа не вреди што постоји једно народно представништво и што судови уживају независност. Кад нема контроле јавности, и једно и друго биће брзо уништено С друге стране, и сама влада има рачуна, да не угуши слободу штампе, јер министре не држи Устав већ јавно мишљење, а оно треба да буде обавештено и упућено. Ако влада залута, новинар је у стању да предвиди последице њених погрешака и да их јасно изложи, и на тај начин пружа јој средства да се поправи.

Као главну основу једног режима који хоће да гарантује слободу штампе, Констан сматра укидање свију превентивних мера и завођење, на место њих, мера репресивних. Не спречавати ничим штампање и растурање листова, оставити потпуну могућност свакој мисли да се шири на све стране, али кажњавати кривицу коју би она у себи садржала. Једна од најопаснијих превентивних мера јесте цензура, и против ње се Констан борио дуго и одлучно. Цензура, у ствари, значи укидање свију листова који не стоје уз владу. И док владини новинари

[1] B. Constant, Cours de politique constituonnelle, предговор, p. LXI.

имају право све да кажу, да недостојно нападају противнике а да претерано уздижу привrженике, да ниско клеветају опозиционаре а да обасипају лажним похвалама присталице, дотле су сви други принуђени да ћуте. Штампа, под таквим режимом, мора постати званична, или је неће бити. Па ипак никакав потпун успех тим се не постиже. Јер цензура ће нагнати на ћутање само оне који се служе умереном критиком и поштују закȏне; сви други, духови немирни и недисциплиновани, увек ће наћи начина да своје брошуре и своје памфлете протуре потајно и испод руке. У колико више буду гоњени, у толико ће више бити читани. Својом критиком цензуре Констан није успео; све владе сматрале су ту установу као једну врло моћну одбрану.

Друга превентивна мера, чије је укидање тражио Бенжамен Констан, била је кауција. Кауција је сматрана, у почетку XIX века, као једна снажна гарантија дата грађанима против злоупотреба које се могу учинити путем штампе: против неуљудности и скаредности, против изношења лажи и измишљања клевета. Врло напредни писци и говорници тога доба, као што је Роје-Колар, нису сматрали кауцију као ограничење слободе штампе. Истина на тај начин постаје штампа привилегија у рукама имућних људи, али ови у толико пре могу бити независни и изван утицаја власти, а одговорност је њихова у толико већа што ће је они теже осетити. Констан, — с необичном проницљивошћу, коју ће пракса доцније потврдити, — одбацује све те разлоге као лажне. Самим тим што постаје једна привилегија, штампа ступа у службу богатства, постаје једно лично оруђе, које се може употребити за разноврсне циљеве. Новинар који нема новаца да плати кауцију мора да се прода, да се одрекне свога мишљења и да служи ономе који му ставља материјална средства на расположење. И то је једна нова врста цензуре, још страшнија од оне праве, јер не носи чак ни моралну одговорност. Увођењем кауције одузима се једно право врло великом броју грађана, — свима онима који

нису успели да се обогате. Шта више, ни мало није сигурно да ће се помоћу тог средства подићи морални ниво штампе. По томе што располаже количином новца колико се тражи за кауцију, човек не даје још никаквих доказа о својој часности и исправности. Новине могу постати поље за лукративне операције зеленаша и сумњивих богаташа, политичких авантуриста и партијских гусара, и место да од њих корист извлачи друштво, послужиће као извор личне добити.

Бенжамен Констан је јасно схватио да уништењем свију превентивних мера, ма колико оне штетне биле, слобода штампе није још потпуно обезбеђена. Као што је ваља спасавати од притиска и кињења од стране власти, тако се мора чувати и од злоупотреба које би долазиле од ње саме. Укинути превентивне мере, не предузимајући ништа даље, значи распустити слободу и натерати је у анархију. Овај обазриви и разумни теоретичар увидео је одмах каква опасност прети целом његовом систему личних права, ако за слободу штампе не нађе једну позитивну основу и не створи један реални режим гарантија у коме ће се она кретати. Налазећи да није довољно отклонити сметње, он је истраживао мере које би помагале развијању такве једне потребне социјалне институције као што је штампа.

Много је теже, него нападати цензуру и кауцију, да се створи један репресиван систем, који ће, својом строгошћу одржавати штампу на висини њених великих јавних задатака и својом правичношћу, у исти мах, сачувати њену слободу неповређену. Као што сваки Устав мора садржати гарантије личних права, тако један закон о штампи мора обезбедити писаној речи неограничену слободну употребу, али под условом да и грађанима стави на расположење довољно снажна средства да се бране, ако би се она окренула било против њихове личности, било против њихове имаовине. Констан и право исказивања мисли, као и сва остала лична права, сматра

као апсолутно, али га удружује с одговорношћу, која га не ограничава, већ допуњује.

Питање о одговорности који за собом повлачи слободно исказана мисао један је од најтежих проблема. Констан га посматра с два гледишта: прво, како да се дефинише и, друго, како да се оствари.

Да би одговорности у опште могло бити, потребно је да постоји противправна радња, да буде учињено једно кривично дело. Написана реч може у себи имати елементе противправности, бити оруђе помоћу кога се извршују кривице. Али ту противправност треба тачно обележити и те кривице морају се брижљиво квалификовати. Позивања на кривични законик и на његове одредбе не сме бити, него сам закон о штампи мора, са најстрожом прецизношћу, поставити границе ове специјалне одговорности. То ће се постићи само онда када у њему буду детаљно побројана сва кривична дела, која се путем штампе могу учинити, када се у њему о свакоме од њих буде дала нарочита квалификација и предвидела нарочита казна. То је опажење тачно. Треба само додати да су све те кривице необично покретне и растегљиве и да се морају посматрати не с неког апстрактног гледишта, већ с погледом на једну одређену средину, на нарави које у њој владају и на степен културе који је она достигла. Клевета написана која се растура у хиљаде примерака, допире у најудаљеније крајеве, силази у све слојеве народа, није исто што и клевета изговорена лице у лице или пред неколицином људи; и клевета пуштена у јавност у једном друштву где се нарочито полаже на чистоту карактера и на лични углед, где се пази на смисао речи, није исто што и клевета бачена у једном друштву где ни јавни ни лични морал не игра никакву улогу, где су речи изгубиле свој прави смисао. Констан на те околности није обратио пажњу, али је ипак јасно увидео једно: да квалификације кривица које предвиђа закон о штампи морају бити до крајности прецизне, да не остане места никаквом са-

мовољном тумачењу. Кад се, на пример, налази оваква одредба: свака увреда и клевета Народне Скупштине кажњива је, потребно је дефинисати шта би, специјално у овом случају, било клевета или увреда. Да ли би било увреда рећи за Народну Скупштину да није способна да ради, да је лења и демагошка? Је ли клевета тврдити да је Скупштина изгласала известан закон, на пример о посланичким дневницам , из чисто личних мотива и с погледом на своју корист?

Бенжамен Констан био је одлучан поборник поротског суђења за кривице учињене путем штампе. У пороти је он налазио све гарантије непристрасности и правилаог схватања. И у том погледу његове су идеје само овлаш обележене и дају само полазне тачке које се могу допунити и даље раздвајати овако: Смисао једног чланка или једне књиге зависи од хиљаду нианса, и хиљаду узрока пооштравају или ублажавају што би у њему било рђавог или недопуштеног. Да би се све исправно и потпуно разумело не смеју се узети само неколики инкриминисани изрази, него се мора тумачити, доводећи све делове у везу, цео један чланак или цела једна књига. Да све то процени, онај који суди мора имати дискреционарну власт, то јест могућност да све прилике испита и да све околности промери и да, на основу тога, донесе пресуду по своме слободном убеђењу. Поротник, који је грађанин, не припада судској корпорацији, да би морао имати на уму њене интересе, већ се управља по утиску који је на њега учинио један чланак или једна књига, а тај је утисак исти као и код свих људи његовог образовања и његовог социјалног положаја, дакле, код читавог једног дела народа. Констан је нашао у корист пороте три разлога, чија тачност још ни данас није побивена. Први разлог, пресуда судска коју изрекне редован суд над једним новинаром нема никад у јавном мишљењу онај аукторитет као пресуда коју изрекне порота. На редовном суду, ма колико он био независан, остаје увек сумња, да служи Влади, док поротник, који само

тренутно излази из свога приватног живота, да се одмах за тим поново у њ врати, остаје увек потпуно независан, и у његову се независност, — што је главно, — верује. Други разлог, ако редован суд ослободи оптуженог новинара, између њега и владе неизбежно долази до трвења и сукоба, а то после увек утиче на целокупну судску радњу. Трећи разлог, поротници, као приватни људи, једини су у стању да схвате колико штете, и моралне и материјалне, може нанети једном приватном човеку увреда и клевета која му се нанесе путем штампе. Да би приватан живот био потпуно заштићен, — а то је крајњи циљ коме теже репресивне мере, пошто се тиме у исти мах чува и лична слобода сваког појединца, — треба поротницима оставити ту улогу чувара породице и домова, јер ће они бити најбуднији чувари.

V

Све ове идеје и ако не до последњих закључака изведене, изложене су јасно, као што су и све беседе Бенжамена Констана речите. Али и тамо и овамо, као што каже Сент-Бев, који га је, поред свих претераности, ипак најтачније оценио као човека, недостаје „пламена“, нема убеђења и оне неодољиве унутрашње снаге, која и писца и беседника вуче увек напред. После свега остаје утисак, да тај политичар, и ако никад не сустаје у дугој парламентарној борби, води битку без воље, јер је у напред убеђен да коначна победа неће бити на његовој страни, да тај ведри мислилац ствара своје конструкције чисто механички, спекулишући с теоријама и обрћући аргументе само за своје лично задовољство, јер не верује у оно што пише. При читању као да се осећа клонулост и обесхрабреност тога човека, коме је живот био пропуштен и који је стално тежио једном недостижном циљу.

Он је живео у једном прелазном добу, кад се један век завршавао а други век почињао, и он треба да их веже један с другим. Положај врло тежак. Нала-

зећи се између Волтера, Русоа и Монтескија с једне стране, и читаве војске мислилаца и политичара, који иду од рационализма и демократизма до социјализма и анархизма с друге стране, — његова фигура мора изгледати мало избледала, на његовим теоријама мора се опажати недостатак дубине и ширине замисли чиме располажу они први, и оскудица у разноврсности и богатству идеја, што имају ови други. При свем том, он је успео да буде оригиналан, да створи једну снажну политичку школу и да да велику идеју о правима и слободама човека. Три четвртине века после своје смрти, он је још највећи мислилац и духовни вођ либералног покрета, чији је иницијатор био, који се ни данас није угасио.

Др. Коста Кумануди.

СТАРИ БЕОГРАД.

ПОСТАНАК И РАЗВИТАК СРПСКЕ ВАРОШИ И КУЛТУРНЕ И ДРУШТВЕНЕ ПРИЛИКЕ У ЊЕМУ.

(1820—1850)

(4)

III

Насељавање Београда у свима правцима и снажење његове популације придоласком сељачког елемента из унутрашњости — процес који још ни сада није потпуно окончан — може се сматрати као последица политичких прилика у београдском пашалуку у прво време Милошеве владе.

Као год што је еманципација од турског туторства у целој земљи вршена поступно и обазриво, тако је, а може бити и још са много више пажње, извршена еманципација Београда од турске превласти. Кад се већ Београд није могао одмах добити, а пошто није било изгледа да ће Турци скоро и олако напустити варош, која им беше прирасла за срце, то је сва брига Кнежева и његових доглавника била, да се српском елементу у њој бројно и морално осигура превага над турским господарима, неби ли се како на овај начин турски елеменат временом могао сасвим истиснути из вароши.

Колико се у том погледу успело за саразмерно кратко време од двадесет и неколико година, то смо мало час видели. Посматрајући прилике у Србији и у Београду са овога гледишта, мора се тадашњим руковаоцима народних послова признати колико исправно схватање политичког задатка, што га је имао да изврши

српски народ после васкрса нове српске државе, толико и тачно извршење свега, што им се чинило, да ће одвести истакнутом циљу.

Штогод је рађено, и ако је често пута изгледало без везе и без оправдања, имало је своју тачно обележену сврху. Ни погрешке појединаца, ни лош избор средстава, на који често наилазимо, па ни она страховита суровост, која се често јавља, а која је само била израз варварских појмова, који су тада владали у нашем друштву, нису могле више скренути Србију ни српски народ са правилног пута, којим је био пошао, кад је почео да удара темеље својој новој државној згради.

Ово се јасно види из историје политичких догађаја онога времена, а види се и из локалне историје наше престонице од 1820 до 1850 године.

Треба само бацити поглед на варош каква нам се приказује на почетку треће десетине прошлога века и сравнити је са приликама, какве су биле после 1830 године када је српска кнежевина после Једренског Мира званично призната, и са приликама после 1848 и 1849 године када су српски државници самостално узимали учешћа у политичким догађајима на Балканском Полуострву, па ће се одмах уочити разлика између времена кад је Београд био везирска варош и времена кад је он de facto и de jure постао престоница младе кнежевине и културно средиште народно, поред свега тога, што су Турци у њему живели.

Какве су бедне биле политичке прилике у којима се Београд налазио на почетку Милошеве владе, најбоље се може оценити по положају, што су га према београдском везиру и Турцима заузимали Кнез и највише народне власти, док су своје седиште имали у Београду.

Према уговору са Марашли пашом био је задатак кнезовима у Народној Канцеларији у Београду: „да суде Србима за веће кривице, па кога нађу да је за смрт да га предаду паши да га погуби“.

По одласку Милошевом из Београда 1820, кнезови канцеларије вршили су његове поруке, предавали злочинце везиру и били су посредници између везира и кнеза који се још једнако сматрао као српски баш-кнез или поглавар, коме је Султан предао власт привремено, онако исто као што је постављао београдског пашу.

Но ова зависност од Турака није трајала дуго. У борби, вођеној од 1820—1830 између народне и султанске власти, која се чак није ни примећавала, српска власт се непрестано снажила на штету турске власти и њезина утицаја. Кнез Милош, добро познавајући Турке, испрва им није сметао у формалном вршењу власти, него се задовољио стварним утицајем, што га је имао на представнике турске силе, док се није мало по мало све то изврнуло на корист народних старешина и судија. Најпре су судили муселими и кадије и Србима и Турцима, па је после тога наступило време кад су они судили само Турцима, а Срби својима, док се на крају није у Србији, ван Београда, уобичајило да српски кнез и чланови великог суда суде и Србима и Турцима, и да муселими и кадије траже помоћ у Милоша, кад би им загрозила каква опасност од везира или осталих угледних Турака у Београду.

У овоме односу судске власти у Срба према судској власти у Турака, најбоље се огледа поступно снажење народне управе и стални развитак и напредак државе од првих почетака, кад још Кнез није био ништа друго, до само султанским декретом утврђени народни арачлија, па све до хатишерифа од 1830 године, кад је законом утврђена кнежевска власт и Србији призната државна егсистенција.

У овоме размаку времена био је живот у српској вароши у Београду примитиван и патријархалан и није се много разликовао од начина како су Турци живели, и ако су Срби тежили да се што боље упознају са западњачком културом и да се отресу источњачких обичаја.

Куће, намештај, ношња, црквени обреди, дућани,

чаршија, касапнице, — све је то још имало турски тип и подсећало је више на Азију него на Европу. Нарочито је Београд, у коме је сем турског и грчки елеменат био доста јак, имао карактер ориенталске вароши чак и онда, кад се у њему српски живаљ почео бројно умножавати и материјално снажити. Кнез Милош, кадгод би ишао Паши у град, или кад би примао посету овога, обукао би се у турско одело и обмотао би главу чалмом. Његова пратња имала је на себи одело турско а пандури који су били полицијски органи и кабадахије који су били нека врста Кнежеве гарде, представљали су својом турском ношњом и множином оријенталског оружја сјај источњачког господства Димитрије Давидовић, час Кнежев секретар, час уредник службеног листа час васпитач Кнежеве деце, час опет попечитељ, био је у овом шареном колу ориенталских униформа, једини репрезентант европске културе и моде, јер се, као и пре њега Доситеј Обрадовић није хтео лишити цивилних хаљина, у којима је дошао у Србију.

Кнез Милош, да не би морао долазити у додир с пашом и осталим Турцима, и бојећи се за свој живот, који је често пута био у великој опасности, живео је од 1820—1830 час у Пожаревцу, час у Крагујевцу. Но и ако му није ишло у рачун да станује у Београду, који је баш у то време имао обележје турске вароши, он се ипак живо старао о њему и вазда би настојавао да се народ у њему умножи, да се народне и општинске власти што боље уреде и да трговина у вароши што јаче процвета. Његови посредници и извршиоци у томе послу били су: познати Наум Ичко,[1] и Никола Констан-

[1] Наум Ичко био је брат Петра Ичка, чувена са преговора о миру, што их је водио са Турцима у доба Карађорђево. (Ичков мир). Петар је умро 5 маја 1808 у Београду, а погребен је код манастира Раковице. Брат му, Наум, постављен је 1816 за базрђан-башу у Београду, на коме је месту био до 1820. Његова кућа (доцније Брзакова) постоји још и сада преко пута Саборне цркве. Син му, Димитрије, умро је као ђумручки чиновник.

тиновић Хаџи-Брзак, који је 1820 постављен за базрђанбашу у Београду, а већ 1821 за Кнежевог конзула са задатком да отправља трговачке послове и да се стара о развитку трговине. У државној архиви има велики број Кнежевих, Ичкових и Брзакових писама, из којих се јасно види како се интензивно развија београдска трговина, како се све живље и уредније обављају општински и еснафски послови, како се српска варош све више насељава и како и сами Турци, нарочито они, који се трговином баве, ступају у све интимније трговачке везе са Србима из Чаршије и са онима из Савскога Краја.

Чаршија је дотле била већим делом грчка, насељена грчким трговцима из Македоније и Бугарске, од којих су неки још за време Турака пре Карађорђева устанка, живели и трговали у Београду.

Неки су се настанили у Београду самостално, тражећи што бољу зараду, неки опет дошли су у Београд у пратњи пашā, којима су вршили лиферантске послове као сарафбаше, терзибаше, екмеџибаше, мезулџибаше и ћурћибаше. Тако је, само да наведем један пример, Грк ћурћибаша имао дужност да набавља паши и његовој фамилији нове ћуркове, да прегледа и поправља старе и у опште да се брине о везировој гардероби. Како су се по турском обичају везири често мењали и већим делом са њихових положаја у сургун одлазили, то се за њима нису могли враћати њихови грчки лиферанти него су остали где су се затекли, вршећи своју дужност и код новог везира.[1] Тако се, временом, број Грка у Београду намножио. У прво време имала је београдска чаршија изглед грчки, док и у томе погледу није наступио обрт. Најпре је у општини било више Грка а мање Срба; доцније се ово стање изменило на корист Срба. Кореспонденција између Кнеза и општинских чланова вођена је на српском језику, али су се грчки општинари и чланови еснафа потписивали грчки.

[1] Сретен Л. Поповић: „Путовање по Новој Србији“.

У Саборној цркви служило се за време грчких митрополита и грчки и српски. Доцније се за певницом појало час српски, час грчки. Црквени и друштвени обичаји одговарали су у старом Београду друштвеној средини, која је била грчка и цинцарска. Онда, па још у новије доба, није се у Београду славило, јер Грци нису имали славу. Они су држали и славили имендан („тезоименити дан“) и том су приликом примали посете и честитања. Овога су се обичаја држали и први српски становници Београда. Тек када је српски живаљ у чаршији и у вароши отео мах и кад су се мало по мало почели губити грчки обичаји, заменила је српска слава грчки имендан. Само још обичај да се о српској слави примају посете целога света и да се том приликом даје „послужење“ — обичај који је прешао из Београда и на паланке, а који никако не одговара старом српском свечарству, које се вршило само у кругу породице и најближих сродника — подсећа на стару грчку славу „тезоименија“, и документује колико је наш културни и друштвени живот још и сада проткан грчким реминисценцијама. Треба само да поменем нашу кујну, коју хвале и странци, а која нам је остала од Грка староседилаца. У томе погледу могу се они слободно назвати носиоцима културе, јер су своја цариградска византијска јела, која се одликују фином израдом и пријатним укусом, оставили у наслеђе нашим српским домаћицама. Тако исто служиле су грчке куће нашим фамилијама као пример источњачког конфора у колико је тога могло бити у Београду, у времену у коме су се једва подмиривале најобичније животне потребе.

Но колико је у овом погледу утицај цариградске културе и фанариотских обичаја био несумњиво користан за ново српско становништво, толико је био штетан у погледу јавнога морала. Извесне навике Грка у односима породичним и друштвеним и њихови понекад неисправни појмови о томе шта је у друштву и у држави допуштено, а шта није, нису могли увек послужити новом

српском нараштају као пример. Чак и у обичном животу на улици и у цркви они су имали обичаје, који су тако мало одговарали појмовима српским, да управо и није чудо што се наш свет против тога бунио у свакој прилици. Тако је за време њихово ред у цркви био другојачији, него што је у нас.

Жене су у цркви биле на хору, који је био сав преплетен решеткама. Кроз ове решетке гледале су жене на олтар и богослужење. У цркви су били столови не само крај зида, него и по осталом простору цркве окренути олтару. За пролазак остављена су три пута између столова, на којима је стајао свет, који није могао плаћати столове. У столовима поред митрополитова стола, крај зида, седеле су баше под капама, које су биле разног кроја и величине и обвијени свакојаким шареним шаловима. Ове су се капе скидале при великим оглашењима, на пример, кад се износи св. тајна или чита еванђелије.[1]

Кнез Милош, чувши за све ово, много се наљутио на чланове београдског „општества“ па је 18 марта 1824 године наредио своме брату Јовану да испита ко је онај који кроз цркву носећи тас „под фесом ходи“ и да га пита „јели он у Стамболу или Београду“, и да њега и остале што седе у цркви под капом пошље у Крагујевац, што је толико значило, колико да их тамо „преслиша“, што се понекад, ако је упорство било велико, свршавало чак и батинама, казном која се онда извршивала јавно и на бруталан начин пред васколиким искупљеним светом.

Врло је карактеристична била наредба Кнежева Београђанима „да се у будуће нико не усуди на сокаку пушити или с чибуком празним по сокаку ходити или пред кафаном Томином спроћу цркве пушити на безчестије и непочитаније цркве“.[2]

Како је једном учинио крај растројству у београдској цркви, Кнез је 1827 године издао наредбу, која је

[1] Сретен Л. Поповић: Путовање...

[2] Др. Мих. Гавриловић: Милош Обреновић.

сматрана као нека врста црквеног правилника, а којој су се морали покоравати сви чланови општине и сви посетиоци цркве. Овим правилником, којим је грчки живаљ погођен у живац, учињен је крај свима грчким обичајима у цркви: укинута је грчка служба и грчко појање, заведена је слава и литургија о св. Сави, на Видовдан и у дане празновања спомена српских Краљева, заповеђено је Грцима, Цинцарима, Бугарима и осталима, који су „восточног вероисповеданија“ да морају славити српске свеце и о њиховим празницима ићи у цркву, и забрањено је ма кога грчити, то јест, против његове воље потуривати га за Грка, дакле за оно што није или што неће да буде.

Овом наредбом нестало је престижа, што су га Грци из Чаршије све дотле имали у српској вароши. Чаршија је почела прелазити у српске руке. Грчки и цинцарски елеменат, дотле јак и компактан, поче се претапати у српску народност, процес који је трајао годинама и који је ускорен породичним везама између Срба и Грка.

Но при свем том, што су грчки становници Београда из првога времена после оснивања нове српске државе, имали по кадшто навике, које нису корисно утицале на карактер њихових суграђана Срба, ипак им се мора признати, да су у културном погледу били први учитељи Србима Београђанима.

„У београдској српској школи“ — ово су речи Срете Л. Поповића — „кад би се изучио псалтир од корица до корица, тада је сва ученост српске школе поцрпљена била. Који би се и даље и више учити хтео, тај је прелазио у грчку школу, јер се онда београдска интелигенција, поред грчких владика, приклањала грчкој образованости, и ако сви нису били прави Грци него Старосрби досељени из мацедонских крајева“.

Стари државник Илија Гарашанин, често је пута причао о томе како је ступио у грчку школу, чим је азбуку научио у српској школи. Грчки језик био је тада

у моди. Њиме се постизавала квалификација за више положаје у друштву и држави. Познавање грчког језика много му је, по сопственом признању, доцније помогло у његовим пословима са турским и грчким политичарима. Знатнија од грчке школе у Београду била је грчка школа у Земуну, која је младим београдским Грчићима и по неким отменијим Српчићима служила као нека врста вишег васпитног завода.

(Наставиће се.)

Тодор Стефановић Виловски.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

G. Lanson: L'Esprit scientifique et la Méthode de l'Histoire littéraire. Bruxelles, 1910.

Густав Лансон, професор Француске Књижевности на Сорбони, о ком је већ у два маха на овом месту била реч, држао је на прослави Бриселског Универзитета, као изасланик Париског Университета, предавање о научном духу и методи књижевне историје. Ако је ико међу онима који данас предају историју књижевности на европским универзитетима био позван да о том говори, то је зацело био Лансон. Они који прате рад на историји француске књижевности знају колику је улогу пуну иницијативе узео он у новом покрету на њеном проучавању, колику је активност при том развио, и с колико среће. Нема готово питања које је Лансон додирнуо у својим студијама а да га није обновио ма на који начин и ма с које стране, нема писца о ком је писао а да се после његова рада није коракнуло један корак унапред у његову познавању. Неке његове студије остаће по знању, прецизности, сигурности и разумевању, образац како треба радити ствари ове врсте.

И што је још важније, његов је рад био плодан и друкчијим резултатима: он је створио читаву школу активних радника који у истом духу проучавају историју француске књижевности и који су, захваљујући том духу, дали нова и тачнија решења многим проблемима из историје француске књижевности (в. нарочито њихов часо-

пис *Revue d'Historie Littéraire de la France* и докторске тезе из књижевности последњих година).

Опсежно, прецизно и сигурно знање и критичка обазривост нису једине Лансонове врлине, као што је то често случај код немачких професора књижевности. Ове су особине, нема сумње, у првом реду потребне књижевном историчару. Али Лансон има и особине другог рода: дубок и широк интелектуализам, тачан укус, фина осетљивост са сигурношћу, тачношћу и прецизношћу духа, чине га не само првим књижевним историчаром, него у исто време, једним од најпоузданијих књижевних критичара, на чији се суд човек може увек ослонити, и то без резерве. Књижевна хроника коју је он годинама водио у *Универзитетском Прегледу* умела је у неколико збијених реди да да најпотпунију и најтачнију импресионистичку оцену једног дела и једног талента, и у време да их веже за друга дела и за друге таленте, ако је то било потребно ради њихове веће јасноће и разумљивости, или ради веће тачности и праведности суда. О оригиналности једнога писца, као што је познато, не да се говорити ако најпре нисмо проучили његове изворе.

После ово неколико речи, које дају само површну идеју о значају и вредности Лансонова рада, појамно је интересовање с којим је примљено његово последње предавање о предмету коме је он посветио сав свој радни живот и у ком је он био тако срећне руке, ако се тако можемо изразити.

*

Овом конференцијом Лансон прекида са псеудонаучним методама друге половине XIX века које су у осталом „банкротирале“ и у рукама самих својих великих твораца, Тена и Бринетијера. Он враћа на своје место, то јест наукама њихове хипотезе, њихове формуле, њихову терминологију, њихове методе, које су оправдане код њих, али илузорне код нас у књижевности. Књижевна критика има свој особит предмет, и она према њему има да створи и свој метод. Од науке она има да узме не њене

формуле и њене оквире но њену савест, то јест научни дух.

Нико није боље рекао, по признању самога Лансона, шта је то научни дух него Фредерик Ро, недавно умрли професор филозофије на Сорбони, у својој оригиналној књизи *Метода у психологији осећања*, и ми ћемо навести ону лепу страну на којој се налази та дефиниција.

„Изгледа нам, вели он, од највеће важности да у данашњем узнемиреном стању духова одредимо у ком се облику идеја науке да применити на психолошка и морална питања. Јер ми смо од оних који мисле да је у овим питањима могућно поступати научно... Али оно што треба узајмити од науке то нису њене методе но њен дух... Изгледа нам доиста, да нема науке, да нема општег метода већ да има само општег научног држања.

Једно исто духовно држање може довести духове подједнако научне, ако су истраживања различита, ка методама сасвим супротним. Дуго су биле побркане са самим научним духом методе појединих наука због прецизних резултата којима су водиле. Науке спољнег света постале су на тај начин једини тип науке.

Међутим, није доказано да се зато што је јединство моралних и физичких наука само хипотетично или приближно, не може унети у примену двеју различитих метода на два реда наука исти научни дух... Однос духа према према природи исти је код свих научника“.

Овај однос научника према реалности, вели Лансон, то је оно што ми можемо узајмити од науке. Пренесимо код нас његову заинтересовану радозналост, строгу савесност, пријежно стрпљење, потчињеност факту, неповерење према другом и према себи, непрестану потребу за критиком, за контролом и проверавањем. Ако оно што будемо тако радили не буде наука, биће бар најбоља књижевна историја.

Ако ми хоћемо да водимо рачуна о методима природних наука задржимо се на најопштијим, на оном што је заједничко при сваком истраживању факата, и то не

ради тога да бисмо их узајмили, него да би смо се обавестили. Користимо се тим расматрањем научних метода да добијемо, пре свега, скрупуле, идеју о том шта значи *доказ*, шта то значи *знати*, да би смо по том били мање поверљиви према нашој машти и мање брзи у нашим закључцима.

У књижевној историји ми не можемо да правимо експерименте, ми можемо само да посматрамо. Али факта која ми имамо овде да посматрамо не дају се мерити, нити се шта више понављају. Сваки факат овде је једини у својој врсти. Док се у другим наукама, чак и у историји, тражи оно што је опште, не водећи рачуна о личним разликама, дотле ми чак и кад тражимо оно што је опште не заборављамо личне разлике.

Због тога код нас методе природних наука не би ништа дале: помоћу њих добили бисмо дефиниције типова и родова, али не бисмо никада познали оно што нас највише интересује у књижевности, на име саму личност. Помоћу Тенове методе ми ћемо успети да дефинишемо трагедију у XVII веку, али од личности ми ћемо ухватити, у најбољем случају, само писце другога реда, не Расина: од њега ћемо имати само оно што му је заједничко са овима, али не оно што је једино његово, због чега је он Расин.

Наше је проучавање историјско, али ми нисмо у истом положају као историчари. И ми проучавамо прошлост, и хоћемо да дамо слику њену, али је наша прошлост друкчија од њихове: она није сачувана у архивским документима, хладним и мртвим фосилима, него у живим књижевним делима, која још могу да утичу на нашу душу, као што су утицала на душе савременика.

За ову своју особину књижевна дела имају да захвале форми, у којој се огледа пишчева оригиналност, другом речју стилу. То значи да нема никакве спољне мере за лепоту, да је у реакцији нашег естетичког осећања једино мерило, и да ће према томе у нашим проучавањима увек бити један неизбежан део импресионизма.

Докле научници покушавају да избаце из својих сазнања личне модификације, дотле смо ми принуђени, на против, да с њима рачунамо. Ако ми нећемо да водимо рачуна о својем утиску, остаје нам да прибегнемо туђем; али не треба због тога мислити да смо ми објективнији зато што смо заменили свој субјективизам туђим.

Али ако смо ми самом природом свога предмета приморани да водимо рачуна о личном утиску, и ако је прва заповест научног метода потчинити дух предмету, зар није научније, желимо ли да удесимо метод према предмету, да признамо и да одредимо улогу импресионизма у проучавању књижевних дела него да је одричемо и да на тај начин оставимо овом личном елементу непроконтролисан утицај — јер ми га не можемо уништити тим што бисмо га порекли.

Импресионизам је једина метода која нас ставља у додир с књижевном лепотом. Употребимо га на то, али се ту зауставимо. Не улазећи засада у појединости. Лансон се задовољава да са неколико речи дефинише методу.

Разликовати *знати* од *осећати*, оно што се *може знати* од онога што *треба* осетити, не *осећати* онде где се може *знати*, и не мислити да *знамо* кад *осећамо:* ето, вели Лансон, на то се своди сва научна метода књижевне историје. Само водећи рачуна о овој разлици и извлачећи из ње све последице које садржи, можемо дати истини коју стварамо, тако релативној и несигурној по својој природи, нешто од солидности и лојалности научног знања.

Затим нам Лансон скреће пажњу на непријатеље који ће нам сметати при овом раду. Они су и овде као и кад се тиче нашег моралног усавршавања у нама самима: то су наше незнање, наша машта и наше страсти.

Треба ослободити науку од наших ћуди, подврћи је дисциплини егзактних метода. Није довољно имати идеја у литератури, треба да оне буду проверене, истините, тачне. Ми немамо права да стварамо књижевну

истину од наших симпатија и антипатија, од наших жеља и снова. Није довољно промућкати логику и наше априориатичке погледе с талентом да бисмо добили историју. Дуго су књижевни критичари били вештаци, акробати који су држали да публика долази к њима не да се упозна с којим књижевним покретом или с којим књижевником, него да види њих како изигравају; они су мислили да су занимљивији од свога предмета и приказивали су саме себе. Они су давали представе које су чиниле част њихову духу, али читаоца нису научиле ничем истинитом о писцу. То су биле рђаве навике којих се ваљало ослободити, и то су књижевни историчари Лансонове школе већ учинили.

Наша је метода да одвојимо свуда субјективне елементе од објективног сазнања и да задржимо само оно што може допринети да створимо тачну слику о једном писцу или једној епоси. Наш је циљ, служећи се свима спорим и пипавим средствима истраживања и проучавања, да сведемо на неопходни минимум удео личног осећања у нашем знању.

Мада критичари старог кова поричу могућност научне књижевне критике, тачне, стрпљиве, опрезне, неоспорно је да се за последњих двадесет година огромно увећала маса солидних знања у књижевности, и то у два правца.

Основне црте књижевног разгитка, струје у идејама и у осетљивости, промене у укусу, етапе у стварању и распадању књижевних доктрина, родова и облика, сва ова општа факта данас су боље позната и боље анализана, захваљујући сигурнијој подлози докумената.

С друге стране, дефиниције генија великих писаца, идеје о постанку и утицају великих дела, данас су прецизнији и солидније. Наравно да се никад неће моћи све објаснити код великих писаца, и у колико тај део непознатог буде био већи, у толико ће више бити спора.

Али је за онога који је пратио проучавање књижевности последњих година очигледно да је поље дискусија

све ограниченије, да је област позитивних знања све шира, и да је све мање слободе остављено продуцирању дилетаната и аматера, с претпоставком, наравно, да ови хоће да воде рачуна о оном што је стечено.

Као што се види, ова конференција пружа будућем раднику врло прост али врло леп програм интелектуалног живота. Нема више звучних претензија, али за то нема ни разочарења. Јасан поглед на смер и средства књижевног проучавања, који отвара пред нама безграничну еру плодног и поузданог рада.

Урош Петровић.

НАУЧНИ ПРЕГЛЕД.

Frédéric Passy: La Vie économique. Paris, 1910.

Недавно, у издању Ларусове библиотеке, изишла је ова интересантна мала књига. Она привлачи пажњу најпре именом свога писца, познатог и далеко ван граница Француске. Фредерик Паси је онај неуморни проповедник мира међу народима и државама, који је 1901 године добио прву Нобелову награду. Но Паси није само велики пацифист, но је и значајан француски економист: он је члан Академије моралних и политичких наука; дао је до сада десетак економских расправа већег обима, поред великог броја брошура и агитационих списа, и био је целог века наставник Политичке Економије на разним стручним школама у Француској. — Но књига привлачи још више пажњу својом мотивацијом, изложеном у предговору. „...Говори се да самртници, у тренутку кад остављају овај свет, угледају на једном пред собом слику целог свог живота, тако да могу и сами изрећи суд о својим делима овде на земљи, пре но што га чују од оног другог судије. Ја не знам, наставља Паси свој необични предговор, кад ће доћи на мене ред да извршим овај страшни испит савести; свакако ће то бити скоро... Али очекујући тај тренутак, пошто ми смрт изгледа да оставља још мало времена, желео бих да извршим преглед своје интелектуалне прошлости и да покушам да издвојим, кратко и

просто, оно што је битно, здраво и способно за живот у економским наукама и социалним теоријама... То ће бити, ако будем успео, поред мог приватног тестамента... мој тестаменат као човека и Француза, као патриота и грађанина Француске и света“.

На почетак предговора издавачка књижара ставила је слику Пасијеву. То је један деведесетогодишњи старац, дуге седе косе и браде, добродушног, благог лица. Гледајући га тако при читању, човеку се чини да га чује како изговара ових неколико мирних и одмерених речи испод којих се крије толико узбуђења и које дају толико интереса следећим странама.

Научни тестамент једног економиста! Додајте томе, да је Ф. Паси један од најтипичнијих представника либерално-индивидуалистичке школе у Француској, онај који са Г. Молинаријем и Ив. Гијоом најнепомирљивије заступа њена крајња учења, да је његов научни тестамент према томе у неку руку данашњи инвентар либерално-индивидуалистичких доктрина, — па ће се интересовање за ову малу књигу попети до врхунца.

*

Она је написана једним нарочитим, за ову прилику подешеним стилом, у високо подигнутом тону, са великим дахом оног Пасијевог апстрактног човекољубља и снажним акцентом догматичности. Књига је нарочито примамљива начином излагања: слободно од сваке системе и шаблона, без техничких података, поступних увода и опширних разлагања, без статистичких података, већ у виду малих чланака који често узимају облик коверија, анекдота или диалога, испуњеним примерима из живота или удешеним да на то личе, Паси нам излаже своје закључне научне назоре.

Пада у очи овај начин излагања. Писац се труди да своје принципе доведе толико у везу са стварним животом, да би им дао што јачи изглед истине, теорије која излази из живота и објашњава га, не губећи се у висинама апстрактних умних комбинација. Значи да се

либерално-индивидуалистичка школа и данас као за време Физиократа, код Смита, Сеја и Бастија, привидно отреса метода дедукције и жели да представи своје закључке као индуктивним путем засноване. У ствари, она је и данас као и увек у потпуној самообмани да оперише индуктивно-реалистички: примери које теоретичари њене школе наводе пробрани су једнострано, бирани да потврде априористичка схватања и дедуктивне закључке из којих је изаткана њихова теорија.

Одмах од првих страна, књига Пасијева приказује нам се у пуној светлости индивидуалистичке школе, додиривањем питања слободне трговине и улоге државе у економском животу. — Интересантно је до које је мере Пасијева књига типична за целу либерално-индивидуалистичку школу. Либералну школу засновали су у Француској Физиократи. Поникла као реакција на тадање друштвене и политичке прилике — то је доба кад је феудални поредак већ потпуно био изгубио свој разлог постојања и одржавао се само силом политичке власти — она се излила у оштрој и за тада успелој критици мешања државе у економски живот. Осећало се тада да би ствари ишле кудикамо боље да држава није као неки велики паразит исплела читаву мрежу унутрашњих и спољних царина, пореза и намета, да није постала несносан старатељ и управљач сваког и најмањег покрета економског живота — све само да исцеди што више новца за двор, аристократију, бескрајне и бесциљне ратове. Било је тада заиста тешко живети, и менталитет привредних редова, буржоазије која је кљуцала већ на љуску старог друштвеног поретка у коме је била затворена, добио је карактеристичан израз у општем уздаху: *laissez-nous faire!* Само кад се држава не би мешала и вештачки мењала *природни* ток друштвених односа, све би само по себи ишло у најбољем поретку, у савршеној хармонији. — Из тих инстинктивних класних осећања развила су се, у наслону на тада баш бујну рационалну философију XVIII века, прве либералне економне теорије.

Њих карактеришу вера у апсолутне и вечите природне законе који управљају људски друштвом као и целом васељеном, и који, дејствујући слободно, воде општој срећи и хармонији; зато, ради постигнућа највећег благостања друштвеног, не треба ништа друго до пустити те вечите законе да слободно делају: држава нека повуче руке себи и нека се задржи само на чувању реда унутра и безбедности споља.

Недовољно систематисана и нејасна учења физиократа ускоро су добила одређенијег и позитивнијег израза у доследном индивидуализму А. Смита, кога је у Француској са огромним успехом популарисао Ж. Б. Сеј. Од почетка XIX века — у тај мах је промена у друштвеним односима већ увелико извршена; победничка, у пуном осећању своје моћи, буржоазија није имала разлога да постаје неверна принципима своје младости — либерална школа, појачана индивидуализмом, почиње цветати као нигде више у свету. Читава плејада сјајних имена Сејових последника — да споменемо само Росија, Диноајеа, Гарнијеа, М. Швалијеа и К. Сенеја — групише се око учења Смит Сејових. То је златни век индивидуалистичке школе, која достиже свој врхунац средином прошлог века у учењима Ф. Бастијата. У тај мах, њу карактерише крајњи оптимизам: овај свет је најбољи од свију светова, у њему владају — ако се боље загледа — саме хармоније, које се остварују средством пуне индивидуалне слободе, то јест слободне игре природних закона. У свом одушевљењу, школа проглашује законе који владају у друштву за опште и вечите за сва времена и све народе, јер су резултат постојаних, природних особина човекове природе, коју познајемо кад проучавамо један тип *економског човека*.... Ево нас, дакле, до врхунца рационализма и догматизма.

Дуго времена још после Велике Революције присталице индивидуализма били су на челу напредног друштвеног покрета, борећи се на десно против остатака феудализма. Од средине XIX века, школа се на једном нашла

у дефанзиви: најпре утопистички, затим револуционарни социјализам удараше свом силином на индивидуалистички оптимизам; убрзо за тим појавила се критика и из грађанских демократских редова: просвећенији, социјалним осећањем задахнути, духови почели су тражити интервенцију државе ради заштите слабијих привредних редова, које би необуздана слободна утакмица сатрла, на велику штету општих интереса. — У тој новој ситуацији, индивидуалистичка школа добија нове задатке, одбрану постојећег поретка, и нов полет.

Али се нешто основно изменило у суштини саме школе. Некада теорија једне друштвене групе која напредује, она је имала у себи победничког самопоуздања, привлачност напредног схватања, идеје која крчи пут срећи човечанства, па према томе и догматичност својих принципа. Данас је она тучена на свима положајима: заставу напретка и човекољубља отимају јој из руку друге струје у економској политици; у економској науци, њен догматизам и рационализам посекла је у корен нова историјско-реалистичка научна метода. Школа почиње трпети поразе, што се види, по принципијелним компромисима у којима се појављују учења њених данашњих представника, нарочито П. Л. Болијеа, Левасера и Сушона. — Уопште у либералној школи нема више принципијелног јединства; у њој скоро влада хаос. Међу њеним присталицама има данас и еволуциониста, присталица реалистичке методе, историчара — сваки је на по неком положају напустио учења старе школе. Али их још све спајају два основна постулата индивидуалистичке економске политике: слобода трговине и немешање, односно што мање мешање у привредни живот. То су два практична питања у чијем знаку се и родила либерално-индивидуалистичка школа: и данас, свеколики економисти у Француској деле се у два велика табора, не према методама научног проучавања, него према становишту које заузимају у погледу та два основна питања. Идивидуалистичка школа има стално за њих своје апри-

ористичко гледиште које меће за основицу, за оквир у који после гледа да увуче и распореди, са више или мање напрезања, своја остала учења.

Но док се новији теоретичари ове школе прилагођују мање више новом духу науке, дотле је Ф. Паси остао у оном кругу идеја и схватања који је обележио Бастија. Паси се и изрично признаје за његовог ученика; према њему он има нарочитог пиетета, њега највише наводи и у овој својој последњој књизи, у којој нам се збиља приказује као витез старог кова индивидуалистичке школе. Још одмах с почетка, у првим чланцима, он удара непосредно и са великим акцентом на она два практична, основна питања економске политике; и после неколико страница свега, он већ неколико пута понавља оно што је, како у предговору вели, најбитније, најздравије и за живот најспособније у економским наукама: „укините вештачке препреке, сметње раду и размени; оставите свакога нека ради, продаје, купује и троши без потпомагања или сметња од стране законодавне и извршне власти, па ће се све само управнотежити на општу корист“ (стр. 17). У прилог своје тврдње Паси нам наводи — изреку Брајтову, да кад рад није слободан онда у ствари ни човек није слободан, и Ламартнову, да пре свих слобода долази слобода десет прстију (стр. 13).

(Свршиће се.)

Др. Милорад Недељковић.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Арбанаси. — Цариградска патријаршија и бугарски ексархат.

Од пре извеснога времена Арбанаси из скадарскога вилајета а нарочито из косовскога вилајета, почели су нагло емигрирати у Црну Гору. Број емиграната је био променљив, али, по доста поузданим подацима, никад их није било мање у Црној Гори испод пет хиљада. Арбанаске вође: два Феровића, Иса Бољетинац, Сулејман Батуша и други мање чувени пребегли су у Црну Гору са неким својим рођацима. Емигрирање је дошло некако нагло и мало изненада. Изненађење је у толико јаче било што су се Црногорци и Арбанаси сматрали до сада као највећи крвници; сукоби између њих, нарочито на граници према косовскоме вилајету, бивали су врло чести и крвави. После Берлинскога Конгреса, кад је требало спојити два турска среза Црној Гори, Плав и Гусиње, дигли су се Арнаути: створена је чувена Арбанаска Лига, и својим неуморним агитацијама успела је да Плав и Гусиње остану Турцима. Место Плава и Гусиња, Турска је морала, на интервенцију Европе, дати Улцињ и околину. Отада је непријатељство још јаче било између Црне Горе и Арбанаса. Јуче тако рећи било је између њих правог рата о познатој кули на Језерскоме Врху. И то није све. Ови крвници удружени сада, оружани добрим московкама, прелазе заједно границу турско-црногорску, туку се са турским војницима, свете се, и погдешто односе

натраг у Црну Гору. Њихова заједничка акција има дејства и на остале Арнауте, јер им се придружују, и то у доста великоме броју.

Турска влада је учинила две ствари. Најпре је емигранте прогласила за велеиздајнике, метнувши их под војни суд. Затим је послала војничка појачања на црногорску границу. Ниједна ни друга мера нису имале успеха. Нити су се остали поплашили да емигрирају и даље, нити је војска имала успехи. Серија упада дуж границе на разним тачкама беранске, плавске и гусињске области, свршила се на њену штету. Најзад се почело преговорима са емигрантима. Црногорска влада није допуштала да се ти преговори врше непосредно, већ само преко ње. Ти преговори после разних фаза, најзад су завршени тиме што је турска влада дала амнестију свима емигрантима. Емигрантима је поред амнестије обречено да им се неће тражити оружје, да се неће узимати на одговор за ношење оружја, да им се неће тражити беглик, да ће служити војску тако како би две године провели у своме родноме месту а једну само ван њега. Један мали део емиграната вратио се натраг; остали, и то већи део, нису хтели да се врате. Изговор је био необичан: не верује се у турска званична обећања. Емиграција се наставља и даље; њу помажу нарочито емигранти који су наишли на леп пријем у Црној Гори.

Главни повод за емигрирање је доиста у томе што Арбанаси немају вере у данашњи режим у Турској. За време разоружавања Арбанаса, које је изведено врло неспретно, било је Арбанаса који су чинили велике услуге турској војсци. Хаџи-Рустем Кабаш, Шабан-Бинак и Хоџа-Абдула, били су међу онима који су највише допринели да заповедник експедиције Тургуд-паша дође са по муке до Љуме. Кад се Тургуд-паша кренуо у Битољ, сва три ова виђена Арнаутина, — који су у ствари имали на души многих недела, — једнога дана, дадоше данашње власти под суд, осудише их и обесише.

Сваки виђенији Арнаутин тада осети сву опасност од режима. Природно је било да се пита: кад се поступа са оваквима овако, шта је остало за нас који смо били противу насилнога разоружавања? Њима се учинило да данашњи режим у Турском са планом обезглављује народносне групе Када су знали да су Турци помогли да се уклоне са света српске војводе Мицко и Глигор Соколовић, да се похапсе или побију и неки грчки и бугарски прваци, онда није тешко њима било доћи на мисао да је то систем, и да се и са њима почело тако исто радити. Примери страдања неколико виђених данашњих турских опозиционара, појачали су такво мишљење Арбанаса.

Нагомилавање Арнаута у Црној Гори је нови узрок да се положај Турске отежа. У Старој Србији и Маћедонији се већ осећа неко врење, које са приближавањем пролећа бива јаче. На грчкој граници у Тесалији исто тако има некога кретања; оно није без озбиљности, јер је тамо одаслата војска турска. И сама Турска као да то осећа, јер је наредила сазив друге резерве до 60.000 војника, за пролеће, а у области новога корпуса који обухвата и цео косовски вилајет.

С овим арнаутским кретањем стоји у свези и питање о новопазарскоме санџаку. О њему се никада није толико говорило као сада; у њему никада није било тако као сада. Највише се говори о томе да он неће још дуго бити у власти отоманске империје и да ће га Аустро-Угарска поново окупирати. После изјава графа Ерентала у последњим седницама аустроугарских делегација у Будим-Пешти, могло би се рећи да ће на Балкану бити овога пролећа релативно мирно. Новопазарски Санџак је у данашњој међународној ситуацији најглавнији чинилац. Од њега као да зависи цео европски мир, од њега ће зависити и цело српско питање.

Између Васељенске Патријаршије и бугарскога Ексархата воде се стално преговори о измирењу. Бугари

би да Патријарх скине проклетство са њихове цркве, а Грци да поврате своју стару власт. Наравно да је то врло тешко учинити. Грци знају добро да ће скидање шизме бити једна формалност, а Бугари верују да до озбиљнога и искренога споразума између Грка и Бугара не може доћи никада докле је Маћедонија ово што је данас. Па ипак, покушаји се чине. Васељенски Патријарх изјављује да би требало да се две цркве измире на основи каноничној, то јест да бугарска црква пређе под власт грчке. Бугарски Ексарх Јосиф казује да би они пристали на измирење, али тако да свуда где буде словенска већина митрополити буду Бугари, а за Грке архимандрити, помоћници независни од митрополита, и обрнуто. Другим речима, Бугари би желели споразум по коме би они добили у искључиву власт црквену епархије скопљанску, велеско-дебарску, пелагонијску, охридску, струмичку, дојранску, воденску, костурску. Грци би имали у тим епархијама само архимандрите, чак не и хор-епископе. Из овога се види донекле колико је далеко још од стварнога споразума између Патријаршије и Ексархије. Ако није још ништа на овоме земљишту постигнуто, осећа се да је на другоме нешто постигнуто. Пре свега узајамна нетрпељивост Грка и Бугара у Турској није онако јака; у многим питањима локалнога значаја постижу се споразуми; у неким местима осећа се и нека врста подељених сфера будуће акције; у турскоме парламенту има слоге између грчких и бугарских посланика у многим питањима; у неким питањима има попуштања.

Далеко је још од каквога озбиљнога споразума између Грка и Бугара у Турској. Али сви покушаји зближавања, као и зближавање Арнаута и Црногораца, могу да потврде оно што је овде раније казивано: народности у Турској које су се до 1908 године гониле до истраге, сад, под новим режимом у Турској, створиће један блок. Политика младотурскога режима гони их на зближавање, слогу и заједнички отпор. Ово је само почетак.

Иностранн.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

М. К. Борисављевић: Забрана „Шумадинке“ (1850 године). Књижевно-историјска слика. Из XXX књиге „Годишњице“ Николе Чупића. Београд, 1910.

„Шумадинка“ Љубомира П. Ненадовића је не само један од највише читаних старијих часописа српских, но то је и прва појава књижевног живота у Србији. И раније било је у Србији књижевних публикација, алманаха и часописа, као што су били „Забавник“, „Уранија“, „Голубица“, „Подунавка“, али све њих издавали су, уређивали и испуњавали угарски Срби, и тек само по изузетку и у позадини јављао се по који нови и млади србијански писац. „Шумадинка“ је први књижевни лист у Србији који креће један домаћи писац, на коме сарађују домаћи писци, и од ње се може рачунати почетак србијанске часописне књижевности.

Природно је да се овај живом и занимљивом часопису, који се ни данас није заборавио, обраћала заслужена пажња. У XIX књизи „Годишњице Николе Чупића“, 1899 године, изишла је „културно-историјска слика“ Г. А. Гавриловића „Шумадинка“, где је надугачко описан овај часопис и изнета његова садржина. Г. М. К. Борисављевић поступио је боље, и према нештампаним подацима из Државне Архиве описао једну епизоду из „Шумадинкиног“ живота, њену прву забрану у 1850 години. Његов чланак је користан, — и ако невешто писан — прилог историји наше новије књижевности.

„Шумадинка“, покренута 4 јануара 1850, добила је нарочито право да је не прегледа цензор, но сам „попечитељ правосудија и просвешченија“. Ненадовић, чије слободњачке симпатије биле су познате и из доба пре 1848, није пропуштао прилику да критикује „постојеће установе“ у земљи, писао је стално против Аустрије и Турске, и тако морао доћи у сукоб са знатно пооштреном цензуром. Неколико пута „надлежна власт“ опомињала је уредника „да се од претпостављене цељи неудаљава“. Но то се трпело док уредник није почео показивати извесних републиканских симпатија, када је, поводом роајалистичких немира у Јужној Француској, написао: „У републиканаца је дух и живот народни, и док је републиканаца, то јест слободом дисајући људи, народу ће бити добро“. Званичне „Српске Новине“ скочиле су на ову „лудост“. Апологија републике изишла је у 35 број, „Шумадинке“ а већ са 36 бројем, одмах затим, цензура је обуставила изилажење листа. И онда је Ненадовић учинио ону познату шалу: дао је звоном са београдске Саборне Цркве огласити смрт „Шумадинке“.

Г. Борисављевић прича све занимљиве појединости полицијске истраге која се тим поводом повела, исказе Ненадовића и сведока. 6 августа изишао је Кнежев указ којим се „Шумадинка“ забрањује, јер је „тон тога листа, нарочито од неког времена управљен против самог поретка постојећег тако као да би учредничество тог листа с овим цељ имало неку промену под видом поправке неке и неке ствари у општем поретку садањем произвести....“ Српски капућехаја у Цариграду, Константин Николајевић, јавио је попечитељу иностраних дела Авраму Петронијевићу шта му је тим поводом изјавио Али-паша, турски министар спољних послова: „Он вам је изјавио захвалност у име Порте што сте то праведно убиство учинили, јер, вели, та „Шумадинка“ писала је млого којекаки будалаштина и против њи“.

Полицијска истрага против „Шумадинке“ завршила се констатовањем да је лист „правитељство наше исмејати

хотео". Кнез Александар Карађорђевић, чија је жена била из породице Ненадовића, опрости кривицу уреднику „Шумадинке", и препоручи Попечитељству Просвјешченија да усвоји Ненадовићеву молбу за одсуство, и пошље га на страну, „где науке продужавати и учити намерава, и срце и дух свој немирни и раскалашни поправити, и у отечество своје као човек моралног карактера вратити се", у нади да ће доцније показати „да је он постао човек благопристојан, учтив и поштен, и да се је сасвим ослободио од оног његовог поведенија, које се у уредној и добро устројеној земљи трпити не може".

Ненадовић је ускоро добио тражено одсуство, отишао у Француску, а одатле и у Италију, и у Напуљу се сусрео са Његошем. Између оба песника повео се разговор о забрани „Шумадинке", који је Ненадовић забележио у својим „Писмима из Италије": „Владика ме запита: „Зашто забранише ваше новине „Шумадинку"?" Кажем да налазе да распростире одвећ велику слободу. „Онда, вели, нека избришу из историје имена свију српских војвода, јер су се они сви борили да буде што већа слобода". Затим, после кратког ћутања, придоде: „Што се Србија има бојати слободе? Србија, коју је слобода родила, која само са слободом може у напретку поћи. Кудгођ мисли да корачи, очекују да им слободу донесе. Су чим ће поћи браћи која су под Турцима, ако им слободу не понесе?"

И тек октобра 1851 дозвољено је Ненадовићу да поново покрене „Шумадинку", „сходно постојећим уредбама" и „под надзиранијем правитељственог цензора".

J. C.

Славянска Антология. Наредилъ Ст. Чилингировъ. Софія, 1910. 8⁰ стр. 1—175. Цѣна 1·50 ст.

Велику вредност добро уређених антологија, па било да су оне из једне књижевности или из више, није потребно нарочито наглашавати. Несумњиво је само да су

оне антологије у којима су заступљене више књижевно-од већег и ширег значаја.

Те друге врсте је и „Славянска Антология“, која је недавно изишла у лепом издању Ст. Чилингирова. Повод, како издавач вели у предговору, да изда ову „Антологију“ дао му је Словенски Конгрес у Софији, а циљ јој је да покупи из разних словенских књижевности лирске песме, које су до сада преведене на бугарски језик. Отуда би у „Антологију“ дошли само песници са својим краћим лирским песмама, које су преведене на бугарски језик ао 1910 године. Код сваке књижевности пазило се да уђу како песници старијег тако и новијег доба, а донекле се водило рачуна и о области одакле су. Тако су, на пример, у српско-хрватски део ушли и песници мање познати, али свакако зато да би имали песнике како из Србије, тако и из Босне, Херцеговине, Црне Горе, Хрватске, Далмације и Војводине. Српско-хрватска књижевност, — раздвајање са разлогом није учињено, — заступљена је са 16 песника, словеначка са 5 чешка са 7, пољска са 6 и руска са 38.

Уређивање ма какве антологије, а нарочито овакве, скопчано је са врло много тешкоћа, и потребно је, поред великог труда, и детаљно познавање предмета, па да антологија буде добра и да лепо послужи своме главном циљу. И често и поред свега тога, празнине су неизбежне, а недостатци су приметни. Издавач ове антологије осетио је да има празнина у његовом делу, и то је признао са речима: „Да антологија није лишена недостатака у то не може бити никакве сумње“. Од тих недостатака, које издавач и не помиње, ми ћемо поменути само најглавније. Прво, ни старије ни новије периоде појединих књижевности нису заступљене са свима — наравно ни главнијим — песницима. Као представник дубровачке књижевности узет је само Шишко Менчетић, песник из почетка XVI века, који није ни најбољи, ни најизразитији песник тога доба. Затим као представник новије хрватске књижевности узет је само Петар Прера-

довић, а као представник најновијег доба само Миховил Николић. Ни помена нема о: Владимиру Видрићу, Силвију Крањчевићу, Владимиру Назору, Драгутину Домјанићу, и другима. Скоро исти је случај и са српском књижевношћу, из које су за представнике модерне књижевности узети само Јован Дучић и Владимир Ћоровић. Ни помена о: Милану Ракићу, Алекси Шантићу, Даници Марковић, Сими Пандуровићу, и другима. Ушао је Јаша Томић, можда само као песник из Војводине, а ни помена о Лази Костићу, Милети Јакшићу, и другима.

Исти је случај и код словеначке књижевности, где нема ни Драгутина Кетеа, ни Војеслава Молеа, ни Владимира Левстика; а, у главноме је тако и код осталих словенских књижевности. Могло би се рећи да ти песници нису ушли зато што нису превођени; али, баш и да је тај случај, то опет не иде у прилог „Антологије“.

Друго, и они песници који су ушли у „Словенску Антологију“, нису заступљени у довољној мери, или није узето из њиховог књижевног рада оно што је најкарактеристичније за њих. О томе је издавач водио рачуна, како помиње у предговору, али није могао свуда успети. Тако, од Дучића је узета само једна песма, која није ни најбоља његова песма, нити пак може, ни у најужим границама, представљати његову поезију. Од Војислава Илића узете су три песме, а ни једна није од његових најбољих и најкарактеристичнијих песама. Од Прешерна, најбољег и највећег словеначког песника, узета је само једна песма, тако исто не најизразитија, док је Антону Ашкерцу дато читавих осам страна. Уопште, на размеру се није пазило, и многи су песници дошли можда случајно, а често су слабији заступљени више него бољи и значајнији песници. Даље, писци су дати по азбучном реду презимена, ваљало их је дати по хронолошком реду, те би се бар у најглавнијим потезима дао видети развој једне књижевности. Најзад, биографије писаца, које се налазе на крају књиге, често пута немају довољно, а по некад готово никаквих података. Како се, на пример,

мало зна, или боље рећи ништа не зна, када се о В. В. Крастовском каже само: „видан руски писац и песник“; о П. Мелникову „руски писац, славенофил“; о Шишку Менчетићу „хрватски песник“; о Хомулицком „пољски песник“, и ништа више! Мало чудновато изгледа што међу српско-хрватским песницима налазимо и Вука Караџића. Дата је једна имитација српских народних песама од Ив. Арнаудова, а стављен је као писац Караџић, те довољно необавештени читалац може помислити да је то Караџићева песма, и да је и он био песник!

Највише и најбоље преводе дали су у главноме најпознатији бугарски књижевни радници: Иван Вазов, П. Р. Славејков, Дерижан, Д. К. Попов, П. П. Славејков, Ст. Чилингиров, али има доста од анонимних преводилаца, или чија имена бар нама нису довољно позната. Међу преводима има добрих, течних, са стихом, сликом и ритмом оригинала, какви су, на пример, из српске књижевности два успела Дерижанова превода „Поноћ“ од Јована Дучића, и „Мутан и тужан био је дан“, позната и импресивна песма рано умрлог песника Стевана Луковића. Али, има и слабијих, „слободних“, како стоји у напоменама, где је готово друга песма, и где се, често пута није разумела ни главна мисао песникова.

Оваква *Антологија*, у недостатку друге, може само донекле послужити циљу коме је намењена, али при њеном другом издању, ако се попуне највеће празнине и више обрати пажња на одабирање превода, она ће бити једна од најкориснијих књига, као и све добре антологије, за упознавање словенских књижевности.

Урош Џонић.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

Бој на Каменици, 19 маја 1809 године. — Синтеза историјског изворног градива о овом догађају. Израдио Милован Ристић. Београд, 1911, стр. 82, 9 слика и 1 карта. — Година 1809, означује прекрет у Историји Првога Устанка. После Каменичког боја, устанак опада, његова експансивност престаје. Тај прекрет стоји у узрочној вези колико са догађајима спољашње политике, толико и са нелагодношћу која се осетила у земљи после погибије више Ниша. Писац горње расправице имао је за циљ само да опише Каменички Бој на основу до сад познатих извора, и у томе је потпуно успео. Онај који се буде враћао на тај догађај, држећи се истог материјала, неће имати више шта да изнесе што би изменило слику коју нам писац даје. Да ли је пак та слика и дефинитивна, то ће се моћи знати тек кад се буде у руским архивама детаљно проучио материјал који се односи на 1809 годину. Према томе, ова књижица заслужује у пуној мери пажњу наше читалачке публике, која има укуса и за сувопарније историјске расправе, јер је писац полагао прво пажњу на тачност и обично износи пред читаоца цео ток и начин свога резонирања о догађају који описује.

А.

Ђурђе Јеленић: Новопазарски санџак и политичка равнотежа на Балкану. Београд 1910, стр. 26 in 8°. — Новопазарски санџак је имао велику улогу у старој историји Срба на Балканскоме Полуострову. Изгледа да ће он имати у данашњој историји Срба исто тако велику улогу. Анексија Босне и Херцеговине је то донекле и показала. Новопазарски Санџак је део српских земаља о коме се данас готово најмање зна у Српству. Књижица

Г. Емила J. Цветића „Новопазарски Санџак“ и ова Г. Ђурђа Јеленића о њему се баве. Оба покушаја су врло похвална, али и непотпуна. Новопазарски Санџак заслужује још много проучавања у свима правцима. J. M. J.

Никола Р. Минић: Кратак преглед рада на народноме просвећивању у Црној Гори од године 1860 до данас. Цетиње, 1910 године, стр. 54 in 8⁰. — Уз овај покушај да се покаже шта је на просвећивању за педесет година владавине Николе I у Црној Гори урађено, има једна статистика. Ако је ова статистика о школама, ученицима, учитељима бар и приближно тачна, онда је рад Г. Минића, добар и користан прилог за нову историју Црне Горе. Закони, расписи, правила, упутства, издавани у последње време, као да су на брзу руку рађени. Настава и наставници у Црној Гори као да су то добро осетили и још осећају. J. M. J.

Румунска библиографија. — Румунска Академија Наука предузела је да изда библиографију старих књига које су изашле од 1508—1830 године, било на румунскоме језику, било од румунских писаца, на другом ком језику, било да су преводи с румунског, било најзад да су и од страних писаца и на другом језицима, а штампане су у румунским штампаријама. Од тога посла изашле су до сад прва и друга књига. Пред нама је друга књига, која је изашла прошле године и коју су израдили Јоан Биану, професор румунске књижевности на Универзитету у Букурешту и библиотекар академијине Библиотеке, и Нерва Ходош, помоћник библиотекара у истој Библиотеци. Она садржи литературу од 1716—1808 године (Bibliografia romancesca veche, tomul II, 1716—1808, Bucureşti 1910, 4⁰, стр. 570, цена 25 динара) у 577 дела, која су тачно описана и снабдевена свим што је било потребно да се о њима зна: карактеристичним насловима, сликама насловних листова, посветама, пуним предговорима, напоменама и сличним. Издање је врло солидно, а опрема елегантна. — За нас је ова библиографија од интереса, што у њој налазимо и неколико српских књига, штампаних у румунским штампаријама, које или нису ушле у наше библиографије, или су овде са потпунијим насловима. Исто тако овде има помена о појединим делима из раније српске књижевности, превођеним на румунски. Т. Ђ.

ДРУШТВА И УСТАНОВЕ.

Друштво за српски језик и књижевност. — Друштво за српски језик и књижевност држало је 10 децембра прошле године свој други састанак, на коме је Г. Др. Јован Скерлић говорио о „Подели српске књижевности на периоде“. 10 фебруара држало је Друштво свој трећи састанак, и на њему су читали своје радове Г.Г. Милош Ивковић, професор II београдске гимназије, и Милош Московљевић, суплент III београдске гимназије. Г. Ивковић је у уводу свог предавања „Из наставе српског језика у средњим школама“ изнео своје погледе о настави матерњег језика, нарочито у нижим гимназијским разредима, и доказивао да тај предмет треба много рационалније предавати, обраћајући више пажње стилским вежбањима и логичном развијању мисли и изражавању код ученика, но учењу догматичке граматике и њених правила. Затим је дао једно угледно предавање у I разреду гимназије. Поводом Г. Ивковићевог рада развила се дискусија. Претресало се питање о природи наставе српскога језика у средњим школама, да ли она треба да буде ограничена на догматичну граматику, или да јој се постави књижеван и логичан циљ. Одлучено да се том питању посвети нарочита пажња и да се радови те врсте што чешће стављају на дневни ред друштвених састанака.

Г. Милош Московљевић је, затим, прочитао свој реферат на „Povijest hrvatske protestantske književnocti za reformacije“, од Др. Ф. Бучара. П. С.

ПРОСЛАВЕ.

Стогодишњица Доситеја Обрадовића. — Одбор за прославу стогодишњице смрти Доситеја Обрадовића утврдио је појединости прославе. Из разлога материјалне природе, цела прослава се неће моћи одржати у месецу марту, но је подељена у два дела. Крајем марта у свима српским школама и у свима културним и просветним друштвима у васколиком српском народу, одржаће се предавања о Доситеју Обрадовићу и о његовом културно-националном значају. Српска Држава узела је да изда јубиларно издање целокупних списа Обрадовићевих, које ће се по јевтину цену растурати по Српству. Издање ће бити илустровано, и, под уредништвом Г.Г. Јо-

вана Скерлића, Милутина Драгутиновића и Милоша Ивковића, у велико се штампа у Државној Штампарији. Оно ће бити готово још овога пролећа. Београдска Општина одлучила је да подигне споменик свом славном грађанину, и ових дана биће објављен конкурс. Споменик ће бити фигура природне величине и подићи ће се на преуређеним Теразијама. У конкурсу могу участвовати сви југословенски уметници. Откривање споменика биће око 1 септембра 1911 године, и том приликом биће главни део прославе. Српска Краљевска Академија и Университет приредиће свечане седнице, а Народно Позориште имаће свечану представу. Према решењу донетом у Љубљани новембра 1910 године, том приликом биће састанак свију југословенских културних друштава. У исто доба биће у Београду конгрес српских и хрватских студената, за који се у велико чине припреме.

Србија и Београд учиниће све да се одуже великом човеку који је био и препородитељ српске књижевности и први организатор просвете обновљене Србије. И остали крајеви српски имају сада да чине своју дужност. Ваљало би већ да се почну припреме за локалне прославе, без којих не треба да буде ни један важнији центар српски. Исто тако новчаним прилозима српске установе, друштва, општине и појединци, треба да помогну да споменик Доситеја Обрадовића у Београду буде што лепши. Одзиви из српских крајева ван Србије, за сада, нису задовољавајући. Оно што је до сада пропуштено треба исправљати, и новчане прилоге треба слати на адресу благајне Српске Књижевне Задруге.

Прослава стогодишњице смрти Доситеја Обрадовића, који је први међу свима нашим писцима у мисли обухватио цео наш народ, без разлике верских и политичких граница, та прослава биће као што треба само ако добије велики општенародни карактер. Н.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић.

СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига XXVI, број 5. — 1 март, 1911.

МАЛО СРЦЕ.

(ИЗ БЕЛЕЖАКА НЕСРЕЋНА ЧОВЕКА).

Жена ми је болесна. У бризи сам. И иначе од природе нежна и слаба, она је после изненадне смрти нашега првенчета, кога је шарлах однео пре но што смо се освестили од страха, почела да тужи и да вене. И што је најгоре: изгубила је сву нежност према нашој малој Нади, којој је само година дана. После толико узалудних покушаја да је отргнем од меланхолије и да је намолим да се лечи, ја се окрећем детету, коме треба љубави, и забављам га кадгод сам код куће. Мала ме воли. Она се смеши на мене оним болним осмехом несрећне деце, али очима тражи маму. Те велике детиње, црне очи као да питају: — Зашто ме не воли? Шта сам јој учинила? Моја жена верује у Бога, и да би се осветила Богу, она мучи своје дете. Ја стежем срце, узимам дете, носим га по соби и певам неке песмице. Случајно у мелодији залутам, па пређем на неку што сам певао своме првенцу, који сад далеко од песама и љубави, у малој мрачној постељици, под земљом трули... Тад уплашено

одмах мењам мелодију и са страхом крадом погледам на жену. Она се прави да ништа није приметила, али одмах затим излази у другу собу, и плаче. После се враћа, узима дете од мене, грли га и љуби и опет плаче. Затим ми нагло враћа дете: „Носи је ти. Можда не треба да је љубим; нисам здрава“. Ја је храбрим и тешим, а дете гледа у обоје с чуђењем. Болесна деца су врло паметна, али она ипак не разуме... Нада је кржљава, нежна, слабуњава и, чини ми се, већ нервозна. Моја жена ју је само жалила, а обожавала је свога здравог и једрог првенца. Дете не разуме ништа, и пита погледом. Па ипак, она се сад смеши, јер је мама ту и тепа јој, док је тата носи. Она ми даје на знање да хоће опет да јој певам. Ја цупкам и певам и строго се држим једне монотоне песмице, коју никад нисам певао првенцу...

Тако пролазе дани и месеци.

Мојој жени све горе. Молим је и преклињем да узима лекове. Она ме послуша и, смешећи се, каже: „Неће то ништа помоћи“. Мени се чини да се она покајала; њој се више не умире, али јој тврдоглавост не да̑ да то призна. Управо, не тврдоглавост, већ се она пређашња жеља у њој толико учврстила, да она сад и није свесна онога што осећа, а осећа страх од смрти, која се блажи. Ја сам у очајању. Молим је, уверавам је да ће оздравити, и молим понова, и напослетку она пристаје да иде на море. Она жели да оздрави, а мисли да је пристала да иде на море само зато што ја то желим, и што се она боји да не зарази дете. Она се још осећа прилично јаком, и доктор вели њој да је катар све мањи, а мени да туберкулоза нагло напредује. Моја жена каже да не верује доктору и да зна шта јој је; али она то каже само зато што се још осећа јаком и што верује доктору, и што се нада да ће на мору оздравити.

Немогућно ми је да оставим дужност и проведем зиму са женом и дететом на мору. Зато сам је само одвео и сместио, и одмах се̑ вратио. Моја мати је оста-

вила своју кућу и дошла к мени да ми помогне да поднесем живот. Мала Нада је много плакала за три дана мога одсуства. Зато је сад њена радост била огромна. Радосно ме грли, показује врата од друге собе и виче: — „Ма-ма, мама!“ — „Нема маме, чедо, мама отишла па-пӓ“ — кажем ја. Дете гледа оним погледом, који изазива бол. Она ме грли и загњури главицу на моје раме, притиска се уз мене, као да се боји да и ја опет не одем. Њој је сад већ година и по, али још не иде и говори само неколико речи. Но зато она уме да мисли боље него њене здраве вршњакиње. Ја је носим, милујем је и певам јој овога пута и све песме које сам певао првенцу...

Успавам је и седим с књигом поред ње. Она дише. Ја прекидам читање и гледам је. Бело лишце без крви, устанца напућена, носић кратак, трепавице дугачке, очни капци плавичасти, бело чело и бела капица. Она се у сну некад насмеши, а некад се трза. И ја се на јави насмешим, или трзам. Седим ту, поред њене колевке, и осећам нешто много веће и лепше него сва људска мудрост, нешто болније него све елегије, а тајанствено, као што само природа може по некад бити тајанствена.

Моје дете се буди и пружа ручице. Она је увек добра после спавања. — „Тата, та-та!“ — Она се смеје, и ја се смејем. Затим се окреће. Моја мати долази и доноси јој преобуку. Она се обазире, тражи, гледа, чека нешто.

— „Ево баке, да пресвуче дете!“ — говори крупним гласом моја мати. Дете тужно окреће главу у страну и ћути. Она трпи бабу, али је не воли. Неко шушка у предсобљу. Она сва устрепти и чека. Затим куцање — она дршће. Затим улази ђак и каже шта је купио. Она уплашено врисне, па се постепено урути и тихо јеца. Ја је притиснем на груди и слушам како њено мало срце дршће, као преплашено тиче. И тако из дана у дан. Јадно моје дете! Оно непрестано мисли на маму, оно је чека, али она неће скоро доћи.

Жена ми је у почетку писала да јој је добро и пријатно. Али већ неколико писама долазе с молбом да је доведем кући. У последњем преклиње: — „Дођи по мене. Умрећу од туге и жеље да видим дете и тебе. Поправила сам се, али ћу се понова разболети ако не дођеш".

Спремам се крадом од детета, но она види, предосећа нешто. Она неће ни код дадиље, ни код бабе; хоће само код мене и кад изађем она плаче. — Иде тата да доведе маму — говорим јој ја. Она можда и разуме, али не верује. Живот и васпитачи већ су је начинили неповерљивом.

Отпутовао сам. Жена ме је радосно дочекала. Она заиста не изгледа рђаво — поправила се. Ја се преварих и понадах. Одох њеном доктору, да појачам наду. Он ми рече да нема спаса. — „Колико још може да живи, господине?" — „Неколико месеца, господине".

Место да јаучем од бола, ја сам се морао смешити. Са смрћу у души, ја сам морао изигравати живот пун наде и весеља. Нема горег бола од тога.

Рекох жени да и доктор налази да се толико поправила да може путовати кући. С осмехом сам јој говорио о детету, које је чека и обожава. — „Срце моје — рече она. — Тако сам срећна што си одмах дошао".

Стигли смо кући. Одох прво сам код детета, да се неби сувише узбудило од радости. Мала заплака, па се засмеја, и, тапшући ручицама, викала је непрестано: „тата, тата". — „Тата је повео маму, душо — кажем ја. Сад ће доћи мама". Она као да није разумела моје речи. У том тренутку уђе журно моја жена и весело и нежно узвикну: „Надо, чедо моје!".

Дете побледе и разрогачи очи. Ја се уплаших и попрсках јој чело водом. Она се прибра, насмеши се и пружи ручице мајци. Она није умела да се радује; она је премирала од узбуђења. Жена је узе и загрли, и љубљаше. Она зајеца тихо и загњури главу у мамине

груди, у те груди, у којима за њу никад није било хране, притиште се уз то срце, у коме до сад за њу није било довољно љубави... Зашто плаче моје дете? — питао сам се. Да ли она жали ону малу напуштену јадницу, или се радује новој срећи?

— Злато моје, опрости ми! — заплака и моја жена. — Сад те мама никад више неће оставити и волеће те много, много...

„Никад неће оставити...“ одјекну дубоко у мојим грудима и подиже се бол силан, као љубав. И ја заплаках — од среће мислила је моја жена, и насмеши ми се нежно.

Рекао би човек да смо срећни. Смејемо се, певамо, шетамо, љубимо се. Мама страсно воли своју ћерку. Она је облачи, носи, води, пева јој, тепа и љуби је. (Она мисли оздравила је и сме да љуби дете). Нада корача по мало и зна још десетину речи — отргла се. Научила је да се смеје гласно. Мати и кћи су срећне, а ја стрепим.

Жена и ја понекад шетамо сами, а дете остане да спава. Кад се вратимо, онда је право весеље. Мама је радосно узима и пева. Сад већ и она пева и оне песме што смо певали првенцу. „Је ли, зашто да не? Па није нам она пасторче“ — тако ми је казала, као стидећи се пређашње себе.

Дете се премеће, котрља од мене до ње, цичи, брбља, смеје се.

Тешко мени! шта ће бита после, кад... А ко зна, можда се доктори варају? Зар је могућно да ће ова срећа отићи у ништавило, зар је могућно да ће ова жена, која је истина слаба, али која се смеје и воли, зар је могућно да ће тако брзо умрети? О, ја бих тако радо хтео да не верујем! Ја бих пристао да сва наука на свету пропадне, само да није истина ово, на шта је она осудила моју жену и мене и моје дете. О, зашто знам? Зашто нисам срећан макар за мало?

Тако опет пролазе дани. Али дани среће су кратки и мало их има. С јесени моја жена леже, и за два црна

месеца све се сврши. Закопали смо је поред првенца, ма да она то више није желела; она је сад волела живи за ћерку, за своју малу, јадну ћерку.

За време њене болести дете је често бивало узнемирено. Доносили смо је мами, јер је непрестано то желела. Тек кад је ту и гледа је, она је спокојна. Њене велике паметне очи као да говоре: — Зашто изгледа у кући све необично и страшно кад се није ништа догодило, кад је мама ту? А мама је слабом руком милује и плаче. Она грли маму и упитно гледа нас. Њу је страх од нечега, што она још не разуме. Ја их обе храбрим и тешим. Али једнога дана нису више моји напори потребни, ја не могу више да се уздржим и ја плачем горко и гласно пред својим дететом, док у другој соби моју добру и лепу жену намештају у сандук, за изложбу посетиоцима, и за путовање на гробље. — „Тата, мама!“ — врисну мала Нада. У себичности бола нисам мислио на њу. Она је слутила да маме нема више, али како — то није знала. Вриштала је док је год моја мати није однела у мртвачку собу. Она се обазре по соби и одједном се ућута кад виде маму на столу. Брзо је пређе чуђење, затим цикну радосно и свом снагом се повуче к мами. Моја мати је принесе и рече: — „Пољуби маму! „Мама спава“. Дете је пољуби, затим се наслони на њено лице и показа да хоће да легне. — „Пава мама, пава дете маме“ — тако је говорила. Ја сам се гушио. — „Мама ће да спава сама, а дете ће да спава код тате. Ено тата плаче“ — рече моја мати. Кад виде да плачем, Нада ми пружи ручице. Јадно дете, она је мислила да ми је она учинила нешто на жао. Спокојна што је мама ту, она ме је грлила и говорила: — „Мама пава, дете пава тате“.

А шта ће сутра бити?

Она није видела кад смо заклопили сандук и однели маму, али је, каже дадиља, непрестано плакала док ја нисам дошао с пратње.

———

Моја Нада се губи. Она с јачом тугом и чежњом очекује, ослушкује, преза, стрепи, нада се повратку маминомм. Колико страшљиве, сакривене, очајне наде, колико страшног и болног разочарења! Долазе други и одлазе, а маме нема, нема! Али она упорно чека. Јадно мало срце! Кад дођем с дужности или с гробља, она ми се обрадује само унеколико; она гледа иза мојих леђа на врата, гледа неће ли, можда, спазити и њу, као што је било пре увек после шетња. Чудновато! Она ми више не спомиње маму, она не говори о њој. Зашто? Да ли је могућно да она нешто разуме? Да ли је могућно да ћути зато што сам ја увек плакао кад је спомене? Да ли је могућно да се она боји да не ожалости мене, па да и ја одем? Јадна моја мала мученица, она се чува да ми не учини криво и ћути, не спомиње маму, али зато непрестано на њу мисли. Код детета нема резигнације, оно очајнички хоће оно што хоће. А моје дете хоће немогућно. Шта да чиним? Пробам да пресечем то чекање; говорим јој да мама неће никад доћи, да је умрла, али да је тата ту, да ће је волети и носити и певати јој. Она не разуме шта је то умрла; она очима пита: зашто да не дође кад ми волимо да дође, и кад она нас воли? Не, моје речи ништа не помажу; она хоће да мати дође и чека је; она у осталом зна да је она већ једанпут одлазила, па је опет дошла. Мало срце се измучило, чекајући и чезнући за оним топлим миловањем. Ја ћу да полудим, гледајући те муке. Ноћу не спава: дршће или тихо јеца — чека... Ја је гледам како ми умире нечувено страшном смрћу, која страшно свирепо и страшно полагано чупа конац по конац нерве и срце. Узимам у очајању своје дете и хоћу да га отмем од те авети, дајем јој лекове, који не помажу, говорим јој лудачки о себи, о своме очајању, о својој љубави, претим јој, па је онда с покајничком љубављу милујем. Има тренутак кад се она смири, кад изгледа да разуме да нас двоје имамо само једно друго, и тада ме загрли и шћућури своју главицу на моје груди и ћути оним очајним ћутањем, које

је теже него јауци. Затим опет хоће маму. О, та љубав, о те патње!

Зашто је дошло на свет ово дете? Зашто је закуцало ово срце? Шта је скривило ово невинашце да овако пати? И ја проклињем онога ко је створио овај живот, и сећам се да сам га створио ја, ја несрећник! Зашто? Зато што сам волео — да ме воли и да га волим. Ради љубави ја сам учинио злочин. Због нехотичног злочина више се пати. Ја патим и проклињем себе, ма да знам да нисам ништа крив.

Тако пролазе мучни дани и још много, много мучније ноћи. Моје дете иде крају. Ах, то чекање! Докле ће? Она ме пита погледом: — Зар и сад мама неће да дође, сад кад је мени тако потребна? Она ме грли и тужно гледа, и мени се чини да она осећа да се с њом нешто необично дешава, то јест, она осећа да умире, али не зна шта је то. А чекање све упорније. Почиње бунило. Она говори о мами и смеши се. Да ли је види? Ја је спуштам на постељицу, и у очајању клонем крај постеље и зајецам од бола.

— Сине, буди човек! — и моја мати нежно и брижно меће своју руку на моју главу. — Шта ћеш? Божја воља. Иди, одмори се.

Ја се нестрпљиво уклањам испред материне нежности и осећам одвратност према њеној „божјој вољи“ и мржњу према њеној бризи и кажем јој да нећу да се одморим.

— Упропастићеш и себе — брижно уздахну она.

Ја плануx. Она ми говори о мени! Она је готова да се помири с тим да моје дете умре; она се брине, она не дâ, она хоће да сачува *своје* дете. Учини ми се мрска, и хтедох јој рећи какву грубост, али се сетих да она осећа исто што и ја... О, животе!

Још неколико дана и ноћи грозничавог чекања, још неколико дана и ноћи нервозних свађа с матером и узалудних саветовања с докторима. То је мучење

каквог ни у паклу нема. Ја почињем да верујем у демона. Зашто, зашто све ово? Зато што сам волео!...

Бунило и буђење из бунила. Опет то. Од мога детета остала само сенка. Она у бунилу говори о мами, у свесности је тражи нервозно, грчевито. Она поче од мене да је тражи, да се љути, да моли. Сасвим има право. Ја сам кривац. Изгледа да она чује њу, само ми нећемо да отворимо врата. Она ме гура. Ја одлазим до врата, отварам их и показујем да нема никог; она не верује. Хоће да види сама. — „Носи, тата“ — и она се подиже. Ја је узимам лаку као дах, и носим по соби и предсобљу. Нема ничега. Она плаче, тражи, бије ме, затим љуби и показује врата од друге собе. Тамо је помрчина и хладно. Она хоће унутра. Ја палим свећу и шетам с њом по свима собама и она загледа свуда, свуда чека и преза... Ја помишљам да је бацим на кревет и да узмем револвер и убијем и њу и себе. Затим се трзам. Моја мати с ужасом и очајањем гледа на нашу ноћну шетњу по собама; она мисли да смо обоје полудели. А ја носим дете и молим се зликовцу Богу и ђаволу и смрти да је узме. Ја знам да ћу за ту жељу бити страшно кажњен, али ја сад желим, желим да ми умре дете.

Да ли ћу икад заборавити ове тренутке, да ли ћу се ипак икад у животу насмејати? Да ли ће то бити могућно? У томе тренутку она подиже ручице и загрли тату који јој је желео смрт, и насмеја се и пружи их ништавилу, и, гушећи се од радости, викну: — „Мама, мама!“, и клону.

Ја је спустих и осетих неку велику олакшицу, и клонух и сам.. и пређох у памети последње тренутке, и обузе ме страшно, страшно очајање. Ја сам то желео? Никад! И ја отех од моје матере моје мало, моје јадно мртво девојче, и притискох га уза се, и хтедох да га силом своје воље и љубави повратим у живот. Узалан — мало срце се сасвим умирило...

Л. Михајловић.

НУМА РУМЕСТАН.

(7)

IV

Једна тетка с Југа. — Успомене из детињства.

У заказани час, Меникл је био готов; али он доби заповест да иде напред, и да их чека на Арениином Тргу; а Руместан пође пешице са својом свастиком, која је била радознала и горда што ће, идући под руку са великаном, разгледати Апс, видети кућу у којој се он родио, проћи са њим кроз исте улице којима је он у младости ишао.

Био је час подневног одмора. Варош је спавала, пуста и нема, уљуљкивана мистралом, који је дувао на махове, као да неко силно маше лепезом, и освежавао, оживљавао летњу оморину провансалску, али од кога се није могло корачати, нарочито дуж шеталишта, где му ништа није сметало, где је могао да се ковитла и да облеће око целе варошице, ричући као разобадани бик. Држећи се чврсто обема рукама за Нумину мишицу, Хортензија је ишла, погнуте главе, засењених очију и сва задијана, али ипак срећна што осећа како је подижу и носе вихори, који су налетали као морски таласи, с фијуком, хуком и облацима прашине. Понекад, морали су застајати, хватати се за конопце који су били затегнути поред бедема, за случај јаког ветра. Због ових вихора, у којима су се ковитлале платанске љуске и семенке, и због ове осаме, главна улица је изгледала шира и тужнија, онако прљава после пазарног дана, пуна разбацаних

кора од диња, стеље, празних котарица, — као да је на Југу само мистрал дужан да чисти улице. Руместан је желео да што пре стигне кола; али Хортензија је наваљивала да се шетају, и говорила, сва задувана и пометена ветром, који јој је омотавао три пута око шешира плави вео, и припијао уз тело кратко путничко одело:

— Чудновато, како су природе различите!... Розалија не трпи никако ветар. Каже да јој он забуњује главу, смета јој да мисли. А ја сам, опет, на ветру сва раздрагана, опијена...

— Тако исто и ја... довикивао јој је Нума, са сузама у очима, држећи добро свој шешир да не полети.

И одједном, кад стигоше на једну окуку, он застаде:

— Ево моје улице... Овде сам ја рођен. .

Ветар се стишавао, или бар мање осећао, и чуо се како још хуји у даљини, као што се из мирне луке чује како на пучини море удара о гребене.

Он показа, у једној доста широкој улици, насутој оштрим шљунком, без тротоара, на једну суру, неугледну кућицу, између једног женског манастира реда Св. Урсуле, који је био заклоњен сенком великих платана, и једне старе зграде господског изгледа, са утиснутим грбом и натписом: *Дом Рошмор.* Преко пута се видела једна врло стара грађевина, неодређеног стила, — окружена излизаним стубовима, крњавим киповима, надгробним плочама, ишараним римским бројевима, — изнад чијих је зелених врата било написано истрвеним златним словима: *Академија.* Ту је славни беседник угледао света 15 јула 1832; и могли би се у многоме довести у везу његов куси, класични таленат, његове католичко-легитимистичке традиције, са овом тесном грађанском кућицом која се с једне стране ослања на један манастир, а с друге на један стари господски дом, и која гледа у једну провинцијску академију.

Руместан се осећао узбуђен, као увек кад год би га живот постављао пред његову сопствену личност.

Одавно, можда има већ тридесет година, како није долазио овде. Требало је да се прохте овој девојчици... Непромењивост ствари прикова га на месту. Распознавао је још на зиду траг од једне кукице од прозорског капка коју је, дететом, свакога јутра обртао у пролазу. И онда су стубови и драгоцени мраморни кипови академијини бацали на иста места своје класичне сенке; олеандри испред дома Рошморових ширили су овај исти опори мирис; и он показа Хортензији узани прозор одакле му је мама давала знак кад се враћао из манастирске школе: „Пожури; отац је дошао“, јер отац није волео да чека.

— Како, Нума, одиста?... Ви сте учили школу у манастиру?

— Да, сестрице, до дванаесте године... Онда ме је тетка Портал уписала у Успенску Школу, најотменији пансионат у вароши... али ја сам научио читати од оних калуђерских незналица, тамо доле, у оној великој кућерини са жутим капцима.

Он се са језом сећао ведрице испод катедре, која је била пуна слане воде, и у коју су замакани прутови, да би боље шибали; и огромне, поплочане учионице, где су се на изуст научене лекције говориле на коленима, где се за најмању казну морало вући по поду до катедре, пружајући и тржући натраг руку, до калуђера, који је стајао круто и строго, у својој рапавој црној мантији, задигнутој изнад лакта због замаха,... до пречасног оца *Ћуӣа*, како су га звали, зато што се бавио и кувањем; сећао се и узвика „хä!“ којим је добри сабрат пропраћао своје ударце; и бридења мастилом убрљаних врхова прстићâ, као да их боду хиљаде игала... Како се Хортензија гнушала тих свирепих казни, Руместан је наводио друге, још свирепије; на пример, како су неки за казну морали лизати језиком поливени пôд, и прашину која је била претворена у блато, док се нежно непце ових грешника не би раскрвавило.

— Та то је ужасно!... И ви браните те људе! .. Ви их заступате у Скупштини!

— Е, дете моје... видите, то је политика... одговори Руместан не збуњујући се.

Разговарајући тако, они су ишли кроз читав лавиринт мрачних, ориенталских уличица, где су старе жене спавале на каменом прагу пред својим вратима, затим кроз друге, мало видније улице, чијом се целом ширином лепршале велике затегнуте платнене траке, са штампаним натписима: *Ситничарска роба, Платнарница, Обућарница;* док најзад не стигоше на такозвани Мали Трг, један четвороугао, патосан асфалтом, скоро истопљеним под сунчевом жегом, — сав опкољен разним продавницама, које су у ово доба биле затворене и неме, и поред којих су, у краткој сенци од зидова, хркали чистачи обуће, с главом на свом сандучету, испружених руку и ногу као утопљеници, као да их је сад избацила на обалу ова бура што је тресла целу варош.

Један недовршени споменик красио је средину трга. И како је Хортензија желела знати шта чека овај бели мермер без кипа, Руместан се осмехну, мало збуњен.

— То је читава историја, одговори он.

Општински одбор вароши Апса био је одлучио да му подигне споменик, али су либерали из *Претходнице* тако оштро устали против ове апотеозе једнога још живог човека, да његови пријатељи нису смели извршити своју одлуку. Кип је био сасвим готов, чекало се вероватно само да он умре, па да се стави на постоље. Извесно, ласкаво је помислити да ћете одмах сутрадан по своме погребу доживети грађанску апотеозу, да ћете пасти у гроб да бисте се из њега одмах дигли, у мермеру или бронзи; али ово празно постоље, које је блештало на сунцу, изгледало је Руместану, кад год би овуда прошао, као каква велелепна породична гробница, и само је изглед аренин могао да му одагна ове мрачне мисли.

Стари амфитеатар, без хучне живости од прошле недеље, опет је био добио свој свечани изглед некорисне

и величанствене развалине, и кроз честе решетке видели су се његови широки ходници, влажни и студени, где се пȏд улéгао на извесним местима, и где се камење размицало под корацима столећâ.

— Како ово изгледа тужно! говорила је Хортензија, жалећи за добошарем из Валмажура; али Нуми то није изгледало тужно. Он је овде проживео најлепше часове свога детињства, испуњене радостима и жељама. Ах, оне недеље, кад су приређиване борбе са биковима, кад се шуњао око решетака са осталом децом која су била сиромашна као он, и нису имала пола динара да купе улазницу. На врелом подневном сунцу, пошто им је било ускраћено то чаробно уживање, они су гледали оно мало што се могло видети, кроз пукотине између тешких зидова: један кут циркуса, сјајне чарапе на ногама тореадора, бесна копита бикова, прашину коју је подизала борба, са грајом, смејом, узвицима *браво*, рйком, брујањем целе грађевине... Није се могло одолети жељи да се уђе унутра, и најсмелији од њих вребали су тренутак кад би се чувар удаљио, и провлачили се брзо, са малим напором, између шипака.

— Ја сам увек успевао да се провучем, говорио је Нума, са блаженим лицем. Сва историја његовога живота сводила се у ствари на ове речи: било то срећом или вештином, ма како узана била решетка, јужњак је увек *успевао да се провуче*.

— Истина, додаде он смешећи се, био сам мршавији него данас. И поглед му је при том ишао, смешно тужан, од тесне решетке аренине на његов широки бели прсник, по чијој се испупчености добро видело да је претурио четрдесету.

Иза огромне грађевине, каруце су чекале, у хладу и заветрини. Морали су пробудити Меникла, који је био заспао на боку, између две корпе с намирницама, у својој тешкој ливреји, краљевско-плаве боје. Али пре него што ће се попети у кола, Руместан показа из далека својој свастици једну стару крчму: *Код Малог Светог*

Јована — превоз путника и робе, чији су бели зидови и широм отворене шупе заузимали читав један крај Арениног Трга, који је био сав закрчен испрегнутим и прашљивим тарницама, изврнутим сељачким двоколицама, са уздигнутом рудом, испод сурог платненог покривача.

— Погледајте тамо, сестрице, рече он узбуђеним гласом... Одатле сам се ја кренуо за Париз, пре двадесет година... Онда нисмо још имали железницу. Путовало се поштом до Монтелимара, а одатле Роном... Боже! Како сам био срећан, и како ми је ваш велики Париз задавао страх!... Пошао сам ноћу, сећам се...

Говорио је брзо, на прескок, како су му успомене излазиле пред очи:

— Ноћу, у десет часова, у новембру... Месечина као дан... Кондуктер се звао Фук, велики господин!... Док је он презао, ја сам корачао горе-доле са Бомпаром... Бомпар, познајете га... Ми смо већ били добри пријатељи. Он је био студент фармације, или бар уображавао је да је студент фармације, и намеравао је ускоро поћи за мном... Ковали смо планове, сањали о заједничком животу, о узајамном помагању, ради што бржег успеха... Он ме је храбрио, давао ми савете, пошто је био старији од мене... Ја сам се једино бојао да не изгледам смешан... Тетка Портал је била поручила да ми се за пут сашије један дугачак огртач, такозвани мекинтош... Ја нисам имао довољно поверења у тај теткин мекинтош... Онда ми Бомпар нареди да се прошетам поред њега... О! као да и сад гледам своју сенку поред себе... И свечаним гласом, са оним својим убедљивим лицем, он ми изјави: „Слободно можеш ићи, драги мој, ниси смешан...“ Ах! Младости, младости!...

Хортензија, која се сада бојала да више и не изиђе из ове вароши, где је овај великан испод сваког камена налазио по какав речит разлог да се задржи, гурала га је полако у каруце:

— Како би било, Нума, да се попнемо... Можемо и путем разговарати...

V
Валмажур.

Од вароши Апса до Кордовског брега има непуна два часа, нарочито ако ветар дува с леђа.

Са своја два добра коња из Камарге,[1] каруце су летеле као перо, ношене мистралом, који их је тресао, улубљујући кожни кош, или надувавајући га као једро. Овде на чистини, он више није хујао као тамо око бедема и испод сводова; слободан, ничим необуздан, гонећи пред собом непрегледну таласасту равницу, — по којој су раштркане кућице и усамљени мајури, са мало зеленила унаоколо, изгледали као делови каквога села које је разнео ветар, — летео је он као облак дима преко неба, или као брзи талас преко високог жита и маслиновог дрвећа, чије је сребрнасто лишће треперило, и враћао се нагло натраг, дижући жуте облаке прашине, која је шкрипила под точковима, повијајући до земље густе редове кипариса и високих рогоза, чије је дугуљасто лишће жуборило, као да поред пута тече какав весели поточић. Кад би ветар за мало умукао, оставши без даха, осетила би се одмах летња заглушина, афричка жега што је избијала из ледине, али би је опет убрзо разгонио свежи, благотворни вихор, јурећи весело до дна видика, до оних сивих, суморних брежуљака који се виде у позадини свакога провансалског предела, али који се при заласку сунца преливају чаробним бојама.

Путем нису сретали много света. С времена на време, каква теретна кола из каменог мајдана, натоварена грдно великим тесаним камењем, које је бљештало на сунцу; какву стару сељанку из Вил-де-Боа, погурену испод крбле пуне миришљавог биља; или мантију неког калуђера просјака, с торбом на леђима и бројаницама о бедру, чија се тврда знојава лобања сијала као какав кремен са обале Дирансе; или пак какво друштво које је било на хаџилуку, товар нагизданих жена и девојака, лепих

[1] Острво на ушћу Роне, чувено са својих коња. Пр.

црних очију, са набуђеном косом и белим лепршавим тракама, које су се враћале из Сент-Бома или из Нотр-Дам-де-Лимијера. Па ипак, мистрал је свему томе: тегобном раду, сиротињи и празноверицама тамошњег света, давао неко опште здраво и весело расположење, купећи узгред и разносећи далеко кирицијске узвике „ајт! ђи!“, звецкање плавих стаклених прапораца о врату њихове стоке, калуђерова јектенија, пискаве тропаре хаџија, и народну песму коју је Руместан, раздраган дахом свога завичаја, певао из свег гласа, са широким театралним покретима који су се лево и десно пресипали из кола:

Провансалско сунце јарко,
Ти, мистралов верни друже!...

Прекидајући одједном песму, он викну:

— Еј, Меникле!... Меникле!

— Господин Нума?

— Какве су оно старе зидине, ej тамо, с друге стране Роне?

— Оно, господин Нума... то је Кула краљице Јованке...

— Ах, да! јесте... Сећам се... Сирота Кула!

Он сад поче причати Хортензији историју овога краљевског замка; јер он је знао у прсте све провансалске бајке... Она оронула и потамнела кула, тамо горе, води порекло још из доба сараценских ратова, али ипак није старија од манастира поред ње, од кога се још видела само једна обрвана зидина, са неколико узаних прозора и једним широким вратима на свод, кроз које се прозирало небеско плаветнило. Показивао јој је стазу што је вијугала кршевитом падином, којом су некад калуђери силазили на мало језерце, сјајно као растопљено сребро, да лове шаране и јегуље опату за ручак. Напомињао је, узгред, како су калуђери увек умели вешто изабрати најлепше пределе да у њима удобно проводе свој живот у размишљању, одајући се високим сањаријама на врховима брегова, али силазећи ревносно у долину да покупе десетак од свега што је рађало у околним селима...

Ах! Средњи Век провансалски, старо, добро доба трубадура и љубави!... Сада расте трње између плоча по којима су некад ишле Стефанете и Азалаиде, вукући за собом своје дуге једноставне хаљине; вране и совуљаге креште ноћу, тамо где су некад трубадури певали своје песме. Али још увек преко целога овог светлог брежуљкастог предела лебди дах неке горде отмености, чар талијанске веселе ћуди, као треперави одјек лира и виола, кроз овај чисти зрак.

И Нума, заборављајући у овоме одушевљењу да пред собом као слушаоце има само своју свастику и плави капут Мениклов, пошто је поновио неколико фраза са обласних банкета и академских седница, развезе једну од оних оштроумних и сјајних импровизација које су најбоље показивале да је потомак вештих провансалских трубадура.

— Ено Валмажура! прекиде га одједном кочијаш тетке Портал, сагињући се и показујући бичем једну узвишицу у даљини.

(Наставиће се.)

Алфонс Доде.

(Превео с француског Миодраг Ибровац.)

У НОВО ПРОЛЕЋЕ.

Јови Миодраговићу.

У души боној
у грешној души млада зора свиће;
срце труло мирише добротом...
Љубави! позна радости! моје велико откриће!
Ти ме обасја, Марто, и посветићеш ме бедника!

И по том,
када се очисти од болне прошлости биће моје,
и блисне опет, лепотом невиности све
зачарано,
милостиве сање љубавне скриће
мој бол, и грех, и беду, која ме чињаше скотом.

Пелудним дахом рајске дафине,
снене, страсне, сетне,
мирисом опојним твоје девичанске младости
оплеменивши ме, ти си ми душу спасла,
краљице моја!

Краљице,
волим те скрушено, благосиљам те, позна радости,
милостивим сузама покајања.

Димитрије Митриновић.

РЕЦИТАТИВ СНА.

Бранку Лазаревићу.

Краљице мога спасења,
Марто,
ти добра звездо моје нове радости,
ја те усних, ове ноћи ведре!

Ти стиже сетна
из маглица златних ми сања̑ ко̑ мирис дафине,
у ноћи бесконачној,
кад се отварају небеса снова мојих,
снова болних нежности; —

стиже, и по том
отпловисмо на валовљу отајствене пучине,
пучине маштања мојих,
отпловисмо, и платна душа двају,
напета страстима љубави спокојне, једре...

Бледа, сетна, снена,
у свеопојној арији о спасу
ту ми прича басну једну дугу.
Тугу је море доносило шумећи кобно;
Злобно су фосфорно сјали корали хладни и дрхтави;
тихе ко̑ душе наше сене су плинуле по таласу.

И далеко, у домаку очараних жала,
на крај пучине снова и вода,
нема и бледа, Дафино моја, ти ми показа
труло једно распело,
док се вампирски месец иза свода дизао, смрзнут...

Мир.
Тмуло, тајно, свето, дубоко, тад се чуло
шаптање уснулих отајствених цветова снова наших,
снова болних нежности,
и смирени жамор молитава
љубави.

Димитрије Митриновић.

ЗАГРЕБАЧКА ПИСМА.

I

Овних дана дошао ми пријатељ из Далмације, и након многих разговора о казалишним, уметничким, књижевним и другим приликама, сврнуо се разговор на питање загребачког романа. Мој пријатељ је боравио неколико година у Загребу, није рођени Загрепчанин као ни ја, али ипак познаје Загреб и воли га. Сада није био подруг године у Загребу, па је дошао да види, је ли се штогод промјенио. И морао је признати да се Загреб развија. На боље или на горе, тешко је рећи. Али још се није толико промијенио, да би се могло говорити о Загрепчанима, о загребачким приликама, као о нечем засебном.

Он тврди, да је то посвема нужно, ако се хоће писати роман једнога града.

Послије Шеное није нитко написао загребачког романа. Могуће је тому крив Загреб. Али ово је вероватно, да ће бити много криви и загребачки књижевници. Јер коначно неку физономију град мора ипак имати. Ако ове његове физономије и нијесу онако изразите као за Шеноина времена, ипак их има. Ја ћу кушати ухватити који.

Сједимо тако силвестрове ноћи у највећој и најживахнијој загребачкој кавани и гледамо, како се људи забављају. Људи се разиграли (ситни су часови већ одбили), и нуто: у тој кавани, која признаје иначе само војничку концертну глазбу, нашла се наједном два тамбурашка друштва, какових је наћи само у предградским и другим загребачким крчмицама, где се забавља

„мали свијет“. Ово је довле могуће случај, али оно што сад хоћу да истакнем нипошто није случај. У тој кавани, која је по својим гостима готово слика управо данашњега Загреба, у којој се састају трговац златнином (Јеврејин) с власником базара (Јеврејином), ђак умјетничке школе (Јеврејин или барем досељеник) с издавачем јединог загребачког сатиричког листа, подузетни пекар (Јеврејин) с подузетнијим лијечником (такођер Јеврејином), професор с новинаром, часник с часником, владин чиновник с архитектом; у тој кавани за коју се може мирне душе устврдити, да не има догађаја (изузам потреса!), који би могао све њезине госте једнако заокупити, да не има ништа национална, јединствена и велика, у тој се кавани том згодом нашло доста људи, који су се с правим ужитком забављали уз глазбу оних одрпаних, уличних тамбураша. И не само то. У једном чисто јеврејском друштву банкарских и других чиновника нашао се један, кому ћеш на сто корака даљине прочитати с носа да је Јеврејин, и тај непрестано захтјева, да му свирају сремске песме. Загребачки тамбураши свирали су сремске пјесме, а загребачки Сремац Јеврејин пјевао је, урликао је, ломио се пјевајући сремске пјесме... Ово дашто још не значи, да се Загреб, господски Загреб, помамио за сремским пјесмама, него је само занимиво, као доказ, да Загреб више није метропола кајкавског дијела Хрватске, него се у њему прикупљају све више и остали крајеви. Нема дакле сумње да се Загреб развија и добива нове црте, само што су те црте веома несталне. Прије годину дана једва би кому пало на ум пјевати сремске пјесме, па ни силвестрове ноћи, али сада је другачије. Писати загребачка писма значи биљежити све оне нагле промјене које Загреб готово из дана у проживљује. А тих је промјена веома много, а не јављају се само на политичком, књижевном, или умјетничком пољу, него управо свугдје; у друштвима као што и код појединаца, у јавном као што и у приватном животу. Веома популаран човјек може у Загребу готово преко

моћи постати веома незнатан, веома вриједан посвема невољан, богат, сиромашан. И то све с веома мало бруке. Тешко је замислити колико Загреб у том смислу троши. Гута и прождире људе, догађаје, знатна дјела и посвема незнатне згодице и особице, једнаком журбом и једнаким темпом, као какав велеград, а ипак не кани још дуго постати велеградом.

Све се ово опажа и у литератури и у умјетности. Имадемо позориште. Није томе давно прославило је педесет-годишњицу одкако је загосподовала хрватска ријеч на њему. Том згодом приказивала се слика „Ван с туђинцима“. И она иста публика, која је могуће најживље пљескала оној „Ван с туђинцима“, бацила је — хрватску драму с хрватског позоришта. Ово изгледа мало чудно, али одиста је тако. Ми на хрватској позорници не можемо доживјети трећу репризу драме из хрватског пучког живота. Она, истина, може добити прву награду, али два пута напунити кућу не може. Чим се сазна, да је из хрватског пучког живота, онда је већ осуђена на то, да ју морају скинути с репертоара, јер публика не иде. Из босанског народног живота, или из руског, то још некако привлачи, али из нашега — не!

У ликовној умјетности такођер је тако. Мештровић приреди у Бечу изложбу видовданског храма. Бечани се љуте, ругају, али у исто доба и диве. Мештровић дође с истом изложбом у Загреб, и загрепчани посјећују изложбу. Они се додуше мање диве, више љуте, али ипак дођу. Треба видјети чему су се Бечани дивили! Неколико мјесеци касније отвори се у Загребу изложба с циклусом „Краљевић Марко“, и сада се Загрепчани љуте, али не иду гледати. Напросто не иду, јер нису чули, да се Бечани диве. Ако циклус побуди заслужену пажњу на римској изложби, онда би га Медулићевци могли поносно изложити у Загребу и посјет би био бољи, него што је био овај пут.

Када упитате кога како то да хрватска књига налази тако слабу проћу, ма да је добра, како то да људи

занемарују хрватску драму, хрватску умјетност, рећи ће вам, да је све то тако стога, јер је сав интерес апсорбирала политика.

— Само да се мало политички смиримо, све би то било другачије — тјеши вас онај добри човјек, и не види, да се на тај начин није могуће политички смирити, да није могуће имати у борби за материнску ријеч (жељезничарска прагматика) цијелу јавност са собом дуље него годину дана, када та иста јавност не мари готово никако да се очува материнска ријеч, како ју налази у хрватској књизи. Откуд борба, какова борба, када се не осјећа потреба чувања материнске ријечи у свим формама и на свим линијама!

Било би међутим ипак неправедно, ако би се на темељу ових чињеница хтјело створити пресуду, као да Загреб не вриједи ништа, као да није способан за јачи национални живот. У Загребу се уза све то нашао, и то управо у ово вријеме, оснивач југославенске енциклопедије; у Загребу може да постоји десетак и петнаест умјетника, којима није право, ако им се рекне да нијесу хрватски умјетници; у Загребу се ипак штампа годишње неколико тисућа примјерака хрватских књига; ту су школе, демонстрације, метинги за и против свију и свачега. Само је све то неразумљиво, непојмиво и готово невјероватно, да се толико тога и толико опречнога, толико протусловнога може наћи у исто вријеме на истом мјесту.

Још један примјер. Не познајем пјесника, који би у посљедних пет-шест година распачао књигу својих пјесама у тисућу примјерака, па биле оне и по круну комад.

Разболи нам се Крањчевић. Одлучи се издати његове пјесме у дивот издању, примјерак по двадесет круна. Разашаљу се позиви штампани на фином папиру, и што се догоди? Одазове се преко 400 људи, и то из најразноличнијих сталежа (високих часника, творничара, трговаца, одвјетника, професора, и тако даље), јављају се банке, градске опћине, и друге корпорације. Како то? Половица

тих абонената није нигда ништа учинила за хрватску књижевност, нигдје их се није читало да су штотод учинили за оваково сврхе. Али сада су се одазвали, дапаче и сами јавили, јер се ради о болесном пјеснику. Мислите ли, да је име Крањчевићево тако снажно дјеловало? Сумњам. Па на чему градим ту сумњу. Један одбор обрати се пријашњем начелнику града Загреба и замоли га нека нађе мјеста за зачасни гроб Крањчевићу на загребачком гробљу. И знате што начелник (двоструки доктор) одговори: Ја додуше нисам још ништа чуо за Крањчевића и не познајем га, али мора да је вриједан и ваљан, дочим за њега толико радите.

А да је збиља дошло до преноса Крањчевићевих тијела у Загреб, да видите какову би параду уприличили. То би било јединствено. Сви би без изнимке искрено жалили за великим пјесником.

Ако се свим овим појавама усхтије наћи узроке, онда међу њима неће бити најмањи и тај, што је Хрватска сада одиста у раздобљу неког тихог, другог препорода. Стари „цвијет народа хрвацкога“ вене, а нови још није ни пупољак. Прије су тај цвијет сачињавали Цинтеки, потомци Цинтека, сиромашни и у туђем духу одгојени изданци хрватске господе. Ти су потиснути у буџак и између њих и новога покољења исти је од прилике одношај као између старога (службено „Горњега Града“) Загреба и новога (доњега). Овај нови је састављен од прометних, вјештих и пробраних странаца, туђинаца, анационалаца и погоспођенога опанка, који не признаје ништа и никога осим себе. Ови потоњи су Новакови Тите Дорчићи, разбаштињени сељаци, који се истина бог не осјећају као господа, али не имаду снаге, да се врате својим плуговима, својој земљи. Били би можда добри обртници, вјешти трговци, али како је код нас тако лако постати „господином“, постадоше господом. То су у много случајева здрави елементи, али без оне прирођене и баштињене спреме, која је нужна да се у културном раду постане барем каковим чинбе-

ником. Не вриједи то доиста за све. И међу њима, као што и међу оним досељеницима, странцима и туђинцима имаде и изнимака, али управо те изнимке су такове нарави да силно одскачу од равине и попречнога нивоа. И сада настају они силни јазови, оне опреке и противштине, између оних за које литература и праћење литературе значи читање анонса, ликовна умјетност — куповање „анзихт-карти“, умјетност драматско — оперета и балет, и тако даље и тако даље, и оних који у литератури траже ријешење великих проблема, у умјетности у опће пуки аристократизам и артизам.

Опреке у тежњама, у схватањима, у идеалима су у опће тако велике, да није чудо што се у исти час могу догађати најопречније, најчудније ствари. Замислите: дође здрав, крепак човјек са села до неког положаја у друштву, до гласа у литератури, у умјетности, или опет до лијепога мјеста у дистен-класи. Врага ће он пазити како ће даље! У њега су мало другачије појмови о животу, о лијепом и ружном, о добру и злу него код онога, тко се је са свим тим као с неким пороцима радио, сисао традиционалне назоре о свему тому у мајчином млијеку. И ако се сада такова два ухвате у коштац, није тешко погодити тко ће изаћи побједник.

Прије десетак година су на нашим средњим школама ђаци оснивали „литерарне листове“, приређивали „књижевне састанке“. Прије пет година су велику пажњу посвећивали учењу страних, а напосе славенских језика. Данас је центар свега занимања ногомет (фот-бал), и друге такове игре у којима се јачају мишице. Приређују се јавне вјежбе, натјецања са сличним друштвима из Будимпеште, Печуха, Граца, Трста. Умјесто умјетности постати ће ногомет оно поље на којем престају разлике између различитих народности.

Јасно је дакле да се мора родити ново поколење, нови цвијет, који ће другачије ствари тражити и продуцирати на пољу умјетности и књижевности, који ће

другачије судити и схватати јавни рад, патриотизам и тисућу других ствари.

То поколење још није процвјетало. Оно се истом замеће као пупољак, али већ се ћути по мирису.

У даљњим писмима извјестити ћу о појавама, које карактеришу то ново покољење, о свим вриједнијим и важнијим догађајима литературе и умјетности. Уза то нећу ипак те појаве гледати саме о себи, него у вези с осталим, с друштвом и животом, који их је истиснуо на површину. Надам се, да ћу тако моћи изнијети исправну слику наших односа и прилика. Ако кадгод забиљежим коју згоду на онај начин, који не буде по вољи свима овдје, нека ме се не обједи, да носим у сусједство оно о чему би се смјело само код куће између четир зида мудро расправљати. Страх пред сусједством види ми се неоснован, јер, ма да га и не познајем, слутим да се оно не разликује у многочем од мојега дома.

Андрија Милчиновић.

БЕЛЕШКЕ О АРБАНИЈИ.[1]

(4)

После прогласа устава.

Кад је у Турској устав понова проглашен, и Арбанаси су се, као и све остале народности у отоманској царевини, незнајући шта је то Канун-Есаси Мешрутијет, зарадовали. Онај луди хук радости веселости, раздраганости, бејаше захватио и Арбанасе; крст и полумесец су се братимили, сви су били пред тим уставом једнаки, браћа... Али, у Тирани и у Елбасану Арнаути одмах застранише, почеше на основу тога великога принципа, отварање арбанаских школа, и растурање књига на арбанаскоме језику. У Битољу се састаде конгрес Арбанаса из четири румелијска вилајета да реши питање о арбанској писменици. На конгресу је било два мишљења о писменици; једни су били зато да писменица буде латинска, као што је и дотле била с неким изменама; други су били за употребу муслиманске азбуке. Оно прво мишљење је освојило, 1909 године покренута су два арбанска листа у Солуну „Liria“, а у Битољу „Bachkimi Kombit“ Покушај да се прогласи арбанаски језик за народни језик у Скадру није успео. Први који је гласно рекао да су Арбанаси само Арбанаси а не Отомани, морао је ићи одмах у затвор. То је био Дервиш Хима. Од његова затварања и прогоњења у Солун, Арбанаси почињу долазити себи и разумевати да ће бити разлике између младотурскога „Канун-Есаси“ и њиховога закона „Леке

[1] В. „Српски Књижевни Гласник“, бр. 235 (1 новембар 1910).

Дукађина". Кад наступише избори за народне посланике у Скадру, арбански кандидати остадоше у мањини; мандат добише два Турчина.

Кад је дошла мартовска контра-револуција 1909 године, многи Арбанаси били су задовољни. Победа младотурата, улазак Махмуд Шефкет паше у Цариград, смењивање арбанашког протектора Абдул-Хамида, а нарочито вешање Абдул-Хамидових Арбанаса из телесне гарде (Алил-беја, Риза-беја, и тако даље) онезадовољи Арбанасе. И то незадовољство поче се осећати у побунама, истина местимичним, али ширега размера. Највише се осетило у Старој Србији, у којој је анархија од увек била најпотпунија. У Старој Србији тиранисали су Србе сви Арнаути одреда, од најгорега кокошара до првих бегова. Власт је у овоме делу турске царевине била најнемоћнија. Било је места у која турски чиновник није никада ступио. Кајмакам љумански (срески начелник у Љуми), на пример, није никада ступио у Љуму, звао се љумански кајмакам, а седео је у Призрену. О купљењу порезе, давању регрута, примени каквога писанога закона, о цивилизаторским реформама у опште, није могло бити ни речи. Представници Арнаута из Старе Србије први поставише пред Младотурке своје захтеве, који се могу регулисати у неколико речи: никакве измене у досадањем стању (старе повластице, никаква новачења, забрана ношења оружја немуслиманима, нарочито Србима, отварање арбанских школа, женско питање не дирати, безусловни повраћај шеријатскога закона). Кад младотурски солунски комитет одби да прими овакве захтеве, и нареди да се почне купити пореза и примењивати закон, Иса Бољетинац, који је био најачи противник Младотурака, ступи у отворено непријатељство. Батаљон војске са два топа пође у Бању да казни Бољетинца, и разруши му кулу. Иса Бољетинац се повуче побеђен у Љуму, одакле је наставио бунити Арнауте. Кад буна поче бивати све озбиљнија, влада повери Џавид-паши, команданту митровачке дивизије, задатак да умири побуње-

нике. Са две-три хиљаде војника и нешто топова, Џавид-паша почне рушити и палити куле побуњеника, понегде врло сурово, и на разне начине кажњавати Арбанасе из Старе Србије. Видевши да иде доста лако потчињавање, влада одлучи да наметне по целој северној Арбанији реформе и уништи дотадање арбанаске повластице. Али се брзо мораде разуверити. Џавид-паша растера топовима збор у Феризовићу, поруши многе куле око Пећи, Ђаковице и уђе у Љуму, али у Љуми наиђе на озбиљан оружани отпор. Отпор је претио да захвати целу Малесију, и Џавид-паша се мораде повући у Митровицу. Његова мисија је само појачала нерасположење према режиму Младотурака.

У Скадру тада у мало није дошло до општега покоља, када је скадарски валија хтео да почне купити порезе и тражити рекруте. Побуњени католици Арнаути су тада, свакојако инспирисани с друге стране, упутили скадарском валији молбу, у којој има један добар став, јер се у њему регулише питање о целоме новоме систему политике Младотурака: „Ако нови режим није никаква фикција, ми смо готови да се покоримо законима; хоћемо да плаћамо порезу и да дамо рекруте, само под погодбом да се уништи неједнакост међу муслиманима и хришћанима и да свако племе бира своје судије. Ако стари систем остане под новим именом, онда тражимо, а то је право, да се очувају наше раније повластице“.

У вилајетима јањинскоме и битољскоме арбанаски покрет узимао је маха све то јаче, и добијао карактер анти-младотурски. Ово је нарочито било после избора за народне посланике за турски парламенат. Притисак младотурскога комитета учини да јањински вилајет дадне муслиманима, и ако су они у великој мањини, четири посланика, а Тоскама само три. На конгресу, у месту рођења Али-паше, у Тепелену, Тоске су протестовале противу избора; а њихов покрет је добио форму арбанаских захтева, који су искључиво националистички. Један од арбанаских посланика из Епира, Исмаил-Кемал,

имао је учешћа у мартовској контра-револуцији. Кад је она пропала, морао је бежати у Италију, и отуда управљати арбанаским покретом који се све то више развијао по Арбанији. У битољскоме вилајету покрет је такође добио оштрије обележје. У Горици и Костуру Арбанаси силом траже употребу арбанаског језика у државној администрацији и школи. Кајмакам из Горице у једноме тренутку, под притиском народним, мора да напушта вилајет, јер „народ“ тражи да и представници власти буду Арбанаси.

Месеца јула 1909 године био је у Дебру конгрес, на коме је било изасланика из вилајета битољскога (13), јањинскога (8), косовскога (8), скадарскога (9) и солунскога (9). Међу изасланицима је било и Грка, и Бугара, и Срба. Младотурци су одмах у почетку хтели да одузму конгресу арбанско обележје. И међу њима је било доста повереника младотурскога комитета „Јединство и Напредак“, који су конгрес стално наводили на разговоре и резолуције општега карактера. То није успело. На конгресу, који је почео трагичном смрћу Исмаил-паше, највиднијега изасланика из Цариграда, — чиме у мало не поквари се цео рад, — претресана су сва питања која су могла бити непријатна Младотурцима. Најоштрије је нападана радња Џавид-паше, којега је влада послала у Арнаутлук да га мири. Протестовано је противу избора неких народних посланика, силом наметнутих у дебарскоме санџаку и јањинскоме вилајету. Било је речи и о давању рекрута, и у главноме су сви Арбанаси били за то „да ће давати цару војнике, чим се зарати“, а у мирно доба сваки је војник код куће, кога не треба никада кретати. Најважнија су била претресања о школама. Дебрани и Малисори (капетан Ној, брат Пренк Биб Доде, из највиђеније куће Гега, у име дванаест бајрака) тражили су отварање арнаутских школа, потпуну гимназију у Дебру и обавезно учење арнаутскога језика у ових пет вилајета; било је молбе и за увођење арбанаског језика у црквама. Конгрес, коме су од Срба присуствовали Гл. Елезовић,

професор, Јован Шантрић, судија, Давид Димитријевић, штампар и уредник „Законитости", Јован Парлић, трговац. Конгрес у ствари није донео никакве озбиљније одлуке.

Из свега што је до сада речено види се код Арбанаса, али не још јасно: слагање са програмом Младотурака само у колико се он односи на одсудно противљење примању европских реформа; тежња за самосталношћу на једној одређеној територији, то јест пет именованих румелијских вилајета; неслагање у основи са законима, па ма откуда они долазили.

Нешто историје.

О Арбанији је писано доста, нарочито у последње доба. Међу писцима нема слоге о пореклу Арбанаса. Навешћемо оно што се писало, без нашега мешања у то питање. *Арб'н'с*=земљоделац, *αρσαξιτ* (грчки), *albanes* (латински), *арнауд* (турски). Дакле једни доводе њихово порекло од старих Пелазга, Трако-Илираца, дотле други доказују да су потомци Феничана, Фрижана, Лигураца, Мизијанаца, Маћедонаца. Има једна арапска прича по којој су Арбанаси дошли у Европи с обала Црвенога Мора. Праотац садањих Арбанаса стао је ногом неком шеику на кафтан и несрећним случајем истерао му око. За то истерано око требао је да плати штету, али како је одрекао да плати, морао је да се сели са својима преко мора и населио се дуж обала Јадранског Мора, где се и данас његови потомци налазе. То би били Пелазги, па дакле и Илирци, и сад Арбанаси. Птоломеј говори о Арбанцима и њиховој престоници Албанополису. Гали су 604 године пре Христа долазили у садању Арбанију и основали државу којој је Скадар био престоница. Филип Маћедонски, 360 године пре Христа, победи илирскога краља Бардихеса. Два сина овога краља, Клит и Главук, добише од Александра Маћедонског, као васали, по један део краљевине Илирске. После ова два краља рађали су се други, као Плеурат, Агром, Теута, Пинеас, па све до Генција, који је био последњи владар Илирије. За време

овога последњега краља, Скадар и северна Арбанија дођоше у руке Римљана. После смрти Теодосија Великога, данашња Арбанија је постала византијска провинција и делила се на три дела: северну, средњу и јужну Арбанију или Епир. Визиготи и Остроготи су је тако исто имали у власти до половине V века после Христа. Јустинијан је постао господарем Арбаније у VI веку, а у VII веку у доба Ираклија I, Срби су обладили, између осталих племена, и Арбанасима. Крајем VII века јавише се Бугари и узеше средњу и јужну Арбанију, из које их у X веку изагна грчки цар Василије. У XI веку Нормани дођоше у Арбанију, и после доста отпорних ратова између њих и Грка и Млечића, заузеше целу Арбанију, коју брзо поврати Византија. У XII веку Арбанија је опет предмет борбе између Срба и Византије. Почетком XIII века, Михаил Ангел Комнен постаје деспот од Епира, управљајући Епиром, Акарнанијом и Етолијом као засебном облашћу, која је плаћала данак млетачкој републици.

За владе бугарскога цара Асена II један део Арбаније данашње био је у рукама Бугара. А за владе цара Душана Арбанија је у рукама Срба. Године 1385 јављају се први пут Турци под султаном Муратом у Арбанији, у којој су по смрти Душановој биле разне борбе између Млечића и Ђурђа Срацимировића. Топоја и Балша, два господара Арбаније, те године у међусобној свађи изгубише и земљу, коју им узе помагач. Несвесни своје дужности, главари Арбаније нису умели жртвовати своје личне интересе општим интересима, и тако је Арбанија дошла у руке Мурата II. Тада је у Кроји био турски васал Јован Кастриота, чији син Ђорђе мораде вером и именом преврнути и стећи најпре славе као турски војник. Слава његова умало се не угаси, јер Турци му отроваше сва три брата, и њега не пушташе да се врати у Кроју, одакле су га његови људи често позивали да дође. Скендербег се тада одлучи да сам иде у отаџбину. Кад код Ниша разби Јанко Хуњади турску војску, 1442 го-

дине, Скендербег са триста Арбанаса одвоји се од главне војске турске и пођe у Kpojу. На путу још ухвати чувара царске Тугре, нагна га да му изда ферман којим га султан поставља заповедником Kpoje. С тим ферманом уђе у Kpojу, погуби старога заповедника и сву турску војничку посаду, која није хтела да прими хришћанску веру.

Од 1443 године настаје борба за независност Арбаније. Склопи се одмах једна лига за одбрану Арбанаса од Турака. Вођа те лиге био је, наравно, Ђорђе Кастриот, који се одмах вратио прадедовској вери. Лига је почела скупљати одмах војску, јер јој је претила велика турска војска под Али-пашом. У Дибру се две војске сукобе. Турци изгубе више од половине своје војске, а Лига се осили. „Христов војник и Кнез Арбанаца и Епираца“, како је себе називао Скендербег у својој преписци с Муратом II, 1445 године, победи турску војску која је долазила од Призрена, а за тим и војску коју су водили још три паше Мурата II и четири паше султана Махмуда II. Овај горди султан потражи мир од Скендербега, и доби га, али га дуго не одржа; и тада је вера у Турчина била несигурна. Махмуд II пође сам с великом војском у Арбанију, али опсада Kpoje и тога пута се сврши потпуним поразом. Најзад, Махмуд покуша и по трећи пут да покори Арбанију; и тога трећег пута прође као и прва два пута. Војска, која је опседала час Kpojу, час Драч, час Елбасан, тучена помало, али стално и сигурно, морала је пропасти. Први борац за независност Арбаније умро је у Љешу годину дана после пораза Махмуда II, 1467 године, од барске грознице.

Веронезе је овековечио из ове борбе за самосталност једну победу Арбанаса, под Скадром над Турцима, после смрти Скендербегове уз припомоћ Млечића. То је била и последња победа. Године 1478, Kpoja је пала у руке Турске. Рат се настављао још местимице, а нарочито на обалама арбанаским, које су биле у рукама Млетака. То је трајало до 1535 године, кад је Сулејман Величан-

ствени дао велике привилегије Арбанасима и с њима се помирио. У XVII и XVIII веку Арбанаси се јављају као браниоци турскога царства. 1683, 1689, 1737 и 1739 године, боре се противу Аустрије, која том приликом, Карловачким Уговором и Београдским, добија протекторат над католицима у Арбанији. Од 1739 до 1875 године било је борби између Арбанаса и Турака. Најважнија је борба Али-паше од Јањине који покушава да створи од јужне Арбаније некакву независну кнежевину. То исто чини и Махмуд-паша од Скадра. У доба реформа у Турској (завођење танзимата), један од битољских валија, Мехмед Решид-паша, на превару погуби многе виђене главаре фисова у јужној Арбанији, и тиме дадне повод за низ побуна у годинама: 1833, 1835, 1849, 1851, 1852, 1855, 1858, 1864, 1866, 1868.

(Наставиће се.)

Иностранн.

СТАРИ БЕОГРАД.

ПОСТАНАК И РАЗВИТАК СРПСКЕ ВАРОШИ И КУЛТУРНЕ И ДРУШТВЕНЕ ПРИЛИКЕ У ЊЕМУ.

(1820—1850)

(5)

Колико је у оно време грчка чаршија имала културна утицаја на нове српске насељенике у српској вароши, који се из почетка нису могли ослободити примитивна начина живота, какав је био у унутрашњости по паланкама и селима, толико је на њих имао културна утицаја и суседни Земун, у коме се живело сасвим европски, и који је Београд и његове становнике снабдевао потребним материјалом за угоднији живот у кући и у породици. Позната је ствар, да су Наум Ичко и Хаџи-Брзак приликом једне свечаности морали послати Кнезу Милошу у Крагујевац већи број земунских земичака, које су онда у конаку сматране као нешто што само најотменији свет може имати на својој трпези. Разуме се, да су оба Кнежева достојанственика за себе и своју фамилију такође набављали пециво из „горњих“ места. У рачунима њиховим, поднесеним Кнезу и његовом хазнадару, фигуришу као артикли за Кнежеву кујну и за Кнежев сто: мутмел (mundmehl), целер, суво грожђе, фиде, лимунови, поморанџе и мушкател. Када је Кнез Милош о просидби своје кћери Петрије, која је извршена у Крагујевцу, гостима спремао свечан ручак, набављено је готово све нужно посуђе из Земуна, „супшисле“, „тањири“, чиније за „сосове“ и тако даље, ра-

зуме се, не од првог квалитета, како неби било велике штете, кад би се при транспорту разбило. Кнез између осталога поручује Алекси Симићу у Београд да му набави из Земуна или Новог Сада „12 кожних зелених столица“, Јеврему Обреновићу да му пошље своје нове каруце, а Науму Ичку да не заборави да му набави и одмах пошље „воду за стенице“.

Просидба и сватови кнежеве кћери Петрије био је за оно време догађај од великог културног значаја не само за кнежеву кућу, него и за тадашње наше друштво, које је том приликом први пут ступило у тешње односе са оностраним српским друштвом. Нарочито су од тога времена културне и друштвене релације између Београда и Земуна постајале све чешће и живље.

Овај за културну историју онога доба драгоцени опис, може се прочитати у Гавриловићевој књизи о Милошу Обреновићу.

Већ сам први састанак Кнеза Милоша са просиоцем његове кћери, Тодором Бајићем, синовцем земунског трговца Лазара Хаџи-Бајића, 11 марта 1824 у Остружници, изазива наше интересовање и даје нам живу слику тадашњих друштвених прилика. Ту су била и Милошева браћа Јован и Јеврем. Милош није ништа говорио о послу за који су се састали. Он и његова околина, говорећи о другим стварима, посматрали су Хаџи-Бајићева синовца „приљежно с критическим очима“ да би „на внешности тела његовог што недостатно открили“, али ништа не нађу, јер је „јестество с младићем овим тако милостиво поступило да му ништа од свог богатства задржало није“. Тако је Тодор Бајић са одликом положио испит зрелости. Једногласно је решено да је Тодор „у сваком призренију добар и достојан назвати се зетом кнежевим“. Из писма Милошевог, управљеног Кнегињи Љубици у Крагујевац, видела је Петрија да је испрошена. Младенци су се први пут видели 5 маја у Крагујевцу, где је била формална прошевина. Венчање је одређено о Духовима у Београду, да се многи сватови, које

би Хаџи Бајић довео, неби трудили чак до Крагујевца. Најинтересантнији део је онај, у коме се говори о припремама за венчање. Кнез Милош писао је своме економу у Београду да набави све што је нужно „да се не осрамоти“. Истога дана пише Ђ. Поповићу Ћелешу да је дознао, да ће стари Бајић свима кнезовима, који се буду на весељу десили, „по један капут обући“, те да му поверљиво достави да ће бити деветнаест кнезова, али да он више капута спреми и „да буду сви од добре чоје и добро начињени да се не осрамоте за овакав њихов дар“. Капуте — додаје Милош — да начине добри мајстори „па макар их ја морао платити“. У исто доба поручивао је он Лазару Хаџи-Бајићу да „пребаци“ из Земуна „једну добру слушкињу“ неколико дана пре њихова преласка „да се Петрија научи нешто њиховим обичајима“. Кнез Милош, не хтевши доћи у Београд у сватове због његових још једнако неуређених односаја са Турцима, „трогателно“ се опрости са Петријом и кнезовима и нареди да му се пошаљу тачни извештаји о току весеља и церемонија, које је пре тога утврдио, решивши, да се венчање у цркви има извршити по овостраном обичају, а да се пријатељима остави „да могу предузети своје обичаје кад се после венчања врате у конак“. Иначе је сва остала фамилија кнежева била искупљена у Београду у коме дотле није било ни лепших ни отменијих српских сватова. Приликом свечаног ручка, на коме је било здравицâ на младенце и њихове родитеље, пили су митрополит Агатангел (доцније васељенски патријарх) и Наум Ичко из митрополитове камилавке, што је, разумесе Кнезу одмах јављено. Кнез је ову повреду церемонијала протумачио како треба, то јест, као прекомерни излив радосних осећања и као калуђерски несташлук митрополитов, па му је, у место укора, послао „захвалително писмо“ и 2500 гроша, што је лично извршио венчање младенаца. Млада је том приликом добила многе и практичне дарове. Најиздашнији се показао Јован Обреновић са 57 овнова и

3 краве, војводе, кнезови и виши чиновници са по десет овнова и по десет акова вина, Лазар Тодоровић, секретар Милошеве канцеларије са два акова добре шљивовице, београдски суд са четрдесет овнова, неки богатији трговци са по два вола, свега: две стотине и један и по аков вина, 297 овнова, шест волова и три краве. Београдски трговци дали су штофове, хаљине, четке и чешљеве, огледала, по неколико антерија, цвећа природног и прављеног, каве, шећера и још небројених животних намирница. Београдски везир, Абдурахман-паша, који је био обећао доћи на свадбу, али није дошао, поклонио је једно џубе од штофа са самуром постављено, једну антерију и једне шалваре; Алај-бег „штоф“ за џубе, материју за једну антерију, пар папуча и баклаву; Тобџи-баша једно огледало, једно стакло Ђул-суи од две оке и двадесет лула; Митрополит, Наум Ичко, Хаџи-Брзак, Микаруша Гераћи, Риста мезулџи-баша и још неки виђенији људи из Чаршије по топ селамије и по једну питу; поп Јевта један топ дамгане и једну питу; Ђуро Сарајлија трговац 4 сана, један послужавник и један цвет; Риста Самарџић један пар позлаћених минђуша; Стојан, варошки кнез, пет ока кафе; еснафи, и то: терзијски један топ црвене кадифе, абаџијски један топ зелене кадифе, ћурчијски једну поставу од самура за џубе, папуџијски један топ селамије, магазаџијски осам јагањаца, једнога овна и три главе шећера, механџијски десет јагањаца, једнога овна и осам акова вина, касапски пет јагањаца и једну главу шећера, бакалски три овна и једну врећу пиринча, еснаф јеврејски један топ „штофа“, кадифу за два џубета и три главе шећера; Давид Хајим Давичо прстен од дијаманата; Палилулци четири јагњета и једног овна и Ђорђе Тоска два јагњета. Прешавши у Земун са овим, за оно доба богатим даровима, за које је требало неколико дереглија, млада је примила писмо из Крагујевца, у коме јој отац шаље свој благослов. Изгледа да је Петријин брак са Тодором Хаџи-Бајићем био срећан, јер се не чује ништа да се она тужила било матери, било

оцу. Одмах по преласку у Земун ишли су младенци да се представе Варадинском Генералном Команданту. У новембру 1824 године кад је земунски генерал са женом правио посету везиру, с њим су били Петрија и њен муж Тодор, и посетили су српски конак. Све до 1829 Петрија је носила одело као што се у Србији носило, одакле је редовно добијала антерије, јелеке и либадета. Те исте године Кнез јој је уважио молбу да о Ускрсу може променити тоалету и носити „немецке“ хаљине. Тек од тога дана сматрали су Београђани Г-ђу Петрију Бајић или — као што се она сама потписивала „Петрија Бајић, благородна од Обреновић“, — као праву и истинску „пречанку“.

У то доба Београд је још имао тип чисто оријенталске вароши, чак и у крају, у коме је била црква и митрополија. Филип Христић прича у својим још нештампаним „Успоменама“, како је излазак Пашин из града и његова шетња на теферич у Булбулдере (Славујева долина) за Београђане био догађај, о коме се још дуго причало, јер је све то чињено по извесном церемонијалу, коме је био задатак да предочи Хришћанима сву силу и сав сјај турског господства. Пред Пашом и за њим ишла је читава наоружана војска. Најпре су јахали на коњима таламбасџије, који су у таламбасе ударали. За овима, пред самим Пашом, ишли су пешице чауши са великим чалмама и црвеним башлицима (огртачима) и са штаповима, налик на владачинске патарице, на којима је мноштво прапораца висило и звекетало. Затим је јахао Везир на лепо оседланом коњу. Њега су окружавали гавази од којих су двојица држали руке на сапима Пашина коња, којега је такум био богато сребром искићен. За све време Везирова похода таламбасџије би по такту ударале у таламбасе, а чауши би час од час дерали се и нешто турски подвикивали и штапове своје тресли да се чује звекет прапораца. За Пашом је ишла права војска: делије на коњима с копљима и високим калпацима, а за овима крџалије, такође на коњима. Жене

су се увек затварале у кућама док је ова сила пролазила, а и деца једва ако су смела вирити кроз капију. Кад су пак жене пашине на колима ишле у шетњу из харема и кад су пролазиле кроз варош, гавази су трчали напред да то огласе. Тад су се сви дућани на Зереку затварали и нико није смео ни кроз ћепенке вирити, а камо ли главе помолити.

Сила турска онда била је још велика и све је морало бити по адету муслиманском, па ма се тиме наносила штета или увреда Хришћанима. Не само свињче није се смело у варош унети, него чак ни свињска маст, која се у ракиџиницама кришом продавала. Обично се прасе за Божић добијало ошурено, а доносио га је сељак у врећи сакривено. Прасци су се обично пекли ноћу, да неби Турци осетили. Страх од Турака још је једнако владао у српском грађанству, и ако је у српској вароши око народне канцеларије и магистрата било пандура (жандарма) доста. На главним градским редутима вазда би на коцима било истакнуто по неколико глава, како би се Хришћани њима плашили.

Што још има да се каже те да ова слика буде што потпунија, односи се на свакидашњи живот у кући и на појаву западњачког комфора, који је дотле у Србији и у Београду био непознат. У томе погледу могу нам послужити као извори за упознавање примитивних културних прилика занимљиве белешке Срете Л. Поповића, који се родио као писар-Лазин син у Народној Канцеларији одмах до Саборне Цркве, те који је своје прво детињство провео ту у центру нове српске вароши и доле у Савском сокаку, који се тада поче нагло дизати и добијати карактер улице у каквој српској граничарској вароши.

Тако прича Срета у својим „Успоменама“ да се тада није знало за жигице или „цинкелце“ (Zündhölzchen) него се правила ватра трудом и кресивом. Стаклени прозори могли су се видети само на најотменијим кућама, као на пример у господарском и Љубичином ко-

наку, у митрополији, на ђумруку и тако даље. Место стакла употребљавала се такозвана пенџерли хартија, која је била прозрачна, али која није давала доста светлости за какав ситнији рад. Куће су махом зидане по турски. Зидари су биле гоге и Срби из тада још турских крајева. Зато што су куће прављене од бондрука (Riegelwand) и черпића, било је много цигљана. Једина ђумрукана зидана је од камена, цигљом и малтером, што се турски зове оросан. Овај оросан се носио у „текнетима", „копалкама" и „карлицама" и одмах се изручивао на зидове. Колица није било, него су употребљаване такозване тезгере. Камен је ношен на леђима, а цигље на раменима. Шафоља ни гвоздених лопата није било, него дрвене, а малтер је мешан мотикама. За зидање ђумрукане ношен је песак на леђима са једног савског спруда на утоку Саве у Дунав. У кућама није испрва било богзна каквог намештаја сем миндерлука око зидова и долапа за остављање посуђа и хаљина. Обично се јело кашикама и прстима, а пило из крчага. Први „плехани" и „порцулански" тањири, „супшисле", легени, ножеви и виљушке са дрвеним дршкама, чаше и шоље од стакла и „штајнгута", прва столица, први „вашкастен", први европски „астал" и прва канабета изазвали су читаву револуцију, нарочито у женском свету, јер је свака српска домаћица хтела да има у својој кући ове дотле непознате новине, које су утрле пут комфору какав се данас виђа чак и у нашим скромнијим кућама. Огледала су онда била ретка ствар, која се могла наћи само у недрима или под појасом какве девојке гиздавице или каквог терзијског момка, који је у оно доба био нека врста варошког „штуцера" или „гигерла" не само по своме оделу, него и по томе, што су се жене и девојке из чаршије обично „смртно" заљубљивале у ове интересантне представнике мушког кицошлука у Старом Београду. Колико су огледала била непозната, показује један догађај, о коме прича Срета Поповић у своме познатом „Путовању". Једном заповеди Петар Цукић, градона-

челник вароши Београда (тако се звао варошки старешина) једном своме послужитељу, момку родом из Сјенице, да му донесе из трпезарије дувана из мушеме. Сјеничанин, који дотле није улазио у господареву собу, а наоружан од пете до зуба, уђе у трпезарију, у којој је висило о зиду велико огледало, да изврши господареву заповест. Већ после неколико тренутака чу се из собе пуцањ из пушке и звека од разбијених стакала. Цукић и његова жена улетеше у собу. Огледало, прислоњено о зид, бејаше разбијено, а пред њим стајаше Сјеничанин са пиштољем у руци, задовољан, што је ђавола погодио посред срца. Сва уверавања његовог господара да то није био ђаво него његов сопствени лик нису могла да убеде наивна Сјеничанина да је пуцао на самога себе. Кавански живот, све дотле примитиван, почео је добијати карактер европски, нарочито увођењем столова и билијара. Први билијари били су у Ећим-Томиној кавани код цркве и доле на Сави у Владичиној, доцније Аћимовићевој кавани. Осветљење у вароши није све дотле било никакво, а у кућама слабо. Лојане свеће биле су дуго у употреби. Тек много доцније, после 1841 године јављају се прве „миликерц-свеће“ у отменим кућама. Те године давао је Кнез Михаило први јавни бал у „Зданију“, што га је зидао за странце (пређашњи Гранд Хотел а сада Железничка Дирекција).[1] На овај бал — који је био весник новога доба, које обилује баловима, беседама и журовима — били су позвани војени заповедници из Варадина и Темишвара, многи генерали и официри из према и сва госпоштина српска. Поред српске банде свирале су и војне граничарске банде из Панчева и Митровице све наше омиљене арије, које је аранжовао први српски војни капелмајстор Шлезингер. Тада се први пут пило у Београду шампањско вино и први пут су гореле у сали и по собама „миликерц-свеће“

[1] Ово се здање или здание звало тада „ново“, а доцније „старо“ за разлику од „новог“, које је зидао Кнез А. Карађорђевић.

које су својом светлошћу засењивале присутне госте чиме је, у осталом, на најсвечанији начин објављен рат лојаницама и мумаказама.

Судећи по томе, друштвени живот онога доба, морао је бити још примитиван, али свакојако жив и разнобојан, онако, како се не може другаче ни замислити у вароши, у којој источњачки обичаји преовлађују.

Али је ориентални живот у Чаршији изменио временом свој карактер. Са напредовањем културе напредовао је и развијао се све то снажније јавни и друштвени живот у српској вароши. На њелу се крајем треће десетине прошлога века јасно опажа утицај западне образованости, а нарочито у чиновничким и неким богатијим трговачким кућама. Трговци, нарочито они из Савске улице, одржавајући трговачку везу са Земуном, Новим Садом и Пештом и доносећи отуда новога и дотле у Србији невиђенога еспапа, били су у оно доба носиоци западњачке културе, која је све више захватала српску варош и тако је поступно одвикавала од турских обичаја.

У истој мери у којој је српски елеменат напредовао у културном погледу, јачало је снажило се и његово национално осећање, а с њиме и његово самопоуздање, јер се српско становништво, временом поче осећати као господар у својој кући, у којој су се дотле разметале турске власти. Нема сумње, национална свест будила се у Срба варошана све јаче, а с њоме и чежња за потпуном еманципацијом од турскога туторства.

То се нарочито показало, кад је после закључења једренског мира 1830 године на ташмајданској умци на Врачару прочитан султански берат којим се српски кнез признаје и утврђује као наследни владар и хатишериф којим се Србији враћају окрузи, које је, сем старог београдског пашалука, Карађорђе освојио и све до 1813 године држао. Београђани су овај свечани акт проглашења народне слободе дочекали и пропратили весељем, какво се, по уверавању очевидаца, све дотле није упамтило.

Но као да је било још веће узбуђење народа у Бео-

граду, када су, одмах после нове године 1830 (15 фебруара) на саборној цркви дизана прва звона.

Овај у историји наше престонице знаменита чин извршио је тадашњи београдски градоначелник Петар Лазаревић, прозвани Цукић, посинак чувеног војводе Павла Цукића и зет војводе Петра Молера. Београдски везир бејаше му припретио да ће сав Београд порушити ако се усуди да звона подигне. Цукић одговори паши: „Ја ћу звона дићи, јер ми је тако наређено, а ти пашо, чик пуцај ако смеш!“ Тачно се знао дан кад ће се звона дићи. По бедемима градским биле су четке топовске поред топова пободене; све је у граду било спремљено за пуцање. На бурми, с оне стране Саве, било је пуно света из Земуна, који је с нестрпљењем очекивао тренутак кад ће се први пут зачути звук црквених звона. Дућани у вароши били су сви затворени и сви грађани под оружјем. Кад су звона зазвонила, свак живи ишчекивао је да ће Турци из града припуцати. Али је све прошло само на великом страху и без жртве. Турци нису смели пуцати, него су се неколико дана затворили у граду само да не чују српска звона и радосно клицање становништва, које се тога дана под ведрим небом веселило.

Данашња генерација, која је одрасла у слободи и која нити памти Турке у вароши, нити Турке у граду, не може да осећа оно, што су у дубини душе своје осеосећали наши претци, којима су спољашњи црквени обреди дотле били забрањени. За њих, који од Карађорђевих времена нити су видели на цркви крст, нити слушали неодољиви звук хришћанских звона̂, био је овај догађај од неизмерног, управо елементарног значаја, јер је њиме у Србији и њеној престоници отпочет нов период, који означава преокрет у политичком, религиозном и културном животу наше, на ново из мртвих васкрсле државе

(Наставиће се).

Тодор Стефановић Виловски.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

Српска и хрватска књижевност, по најновијим проучавањима и књижевним историјама нашим, за народ саставио и написао Јован Живојновић, професор Срп. Вел. Гимназије у Н. Саду. Први део: Стара књижевност, с предговором, уводом и прегледом. (Књиге за народ Матице Српске из Задужбине Петра Коњевића, свеска 137 и 138). У Новом Саду, 1910.

После дугогодишњега застоја у раду на историји српске књижевности, ево у последње време више дела која спадају у ту област. Г. Јован Грчић издаје убрзо и друго издање своје историје српске књижевности, Г. Павле Поповић објављује свој „Преглед српске књижевности“, Г. Андра Гавриловић штампа већ и трећу свеску своје Историје Српске и Хрватске Књижевности. Ево сада и Матице Српске с једном популарном књигом те врсте, у којој је само стара књижевност.

Још одмах у почетку морамо рећи да ова књига, и ако је писана „по најновијим истраживањима и књижевним историјама нашим“, врло мало одговора свом правом смеру, и да не може послужити и широј маси народној. У њој нема ништа што би могло бити популарно, то јест и корисно и занимљиво за народ, ни по садржини, ни по деоби, па ни по стилу којим је писана.

Она у себи нема ни мало новога и савременог, него је сва писана по старом и у духу традиција. То неминовно мора бити кад се ради на брзу руку и компила-

торски, исписујући и примајући све за готово из туђих историја и дела сличне врсте. Ако се и ради по туђим резултатима, онда се за то иште више времена да се сав тај материјал добро превари у самом писцу, па тек онда да се износи пред ширу публику. Међутим, та састављачева несвареност материјала огледа се на много места у колебању и непоузданости шта ће све и у коликој мери да изнесе, а и у начину излагања. Да је писац имао пред собом час једну, час другу историју, из које је исписивао, трудећи се само да то искаже другим, често нимало популарним речима, — види се, између осталог, и по том што се писац често враћа на исте ствари, да о њима по десети пут каже исто, само другим речима, или да понавља о сличним врстама скоро исте одредбе.

Али нам је најчудније што се састављач није могао ослободити старих погледа, да при састављању за народ једне ручне књиге истакне такве моменте, који ће заиста заслуживати да се о њима више забави и који ће народ заиста заинтересовати. А њих је има, јер свестраним истраживањима све се више сазнаје да наша стара књижевност није била баш тако незанимљива и без својих додирних тачака с народом, као што се досад сматрало у старијим, и од највећих ауторитета признатим историјама. Јачи додир између наше старе књижевности и народнога живота доказују нам и наше народне умотворине, које су већину својих мотива поцрпле из наших старих списа. Било је ту и довољно поезије, и строго црквене и више мање световне, и ми се чудимо што Г. Живојновић није пошао путем који му је у том погледу указао Г. Поповић у свом „Прегледу Српске Књижевности“.

На биографијама српских владалаца, у којима, сем рилигиозности и историјских података, има доста и поезије, на животима светаца, по апокрифима и старим романима и приповеткама могло се много више забавити, с више пажње за лепе моменте него ли на тачност би-

блиографискога набрајања. Сем обилатијега препричавања садржине могли би овде народ занимати и наводи појединих лепших места, на пример, из дела Св. Саве, Теодосија, и тако даље. Ако састављач и напомене какву лепшу ствар, на пример везу између апокрифа и народних умстворина, или о црквеној поезији, онда је то више узгредно, неопажљиво или претрпано другим непотребностима. Кад говори о црквеном тропару, он наводи и грчке тропаре, па им броји слогове.

Састављач држи да треба побрајати све што год је урађено у старој српској књижевности, дакле и богословска и научна дела, у колико их има, па шта више и оно што би се могло уврстити само у писменост. Он не може да се ослободи старих подела, па одваја за себе и *богумилску књижевност*, за коју не може ништа поуздано да каже, него ређа апокрифе којима су се исто тако и правоверни наслађивали. При том, прави и неке смелије претпоставке о силном утицању богумилском на наше народне умотворине, па говорећи како су богумили били најраспрострањенији у Босни и Херцеговини, додаје како су ту, ваљада зато, и најјаче српске народне песме. Ако састављач не узима већину тамошњег српског становништва за досељенике из Рашке, како се по правилу узима, онда би нам остао дужан и одговора откуд то да сав тај народ слави у својим јуначким песмама Немањиће и друге јунаке из Рашке, гониоце богумила, а нигде ни помена о Остоји, Дабиши, па и самом Твртку, и другим босанским владаоцима, који у већини били заштитници богумилства?

Ако је баш писац хтео да упозна народ и са радом на богословској, строго историјској, законодавној, философској и практично-поучној струци, онда је то могло бити у додатку у једном засебном кратком прегледу, без тежња за исцрпност и потпуну библиографску опширност. Овако је књига много изгубила од своје занимљивости, а у научном погледу ништа није добила.

Наравно да се се писац задржава доста и на старо-словенској књижевности, управо писмености, и глагољској и ћириловској, ревносно се трудећи да не испусти из спомена ниједнога јеванђеља и спомена. Он казује и особине појединих рецензија, наводећи гласове особине, које претпостављају добро знање старо-словенскога језика; говори и о старој бугарско-словенској књижевности, па чак зна и о српско-хрватској књижевности пре Светог Саве (од 900—1200 године), — а све то су сувишности за једну популарну историју књижевности.

Симпатично је, и корисно, и сасвим у духу времена, говорити о слози између Срба и Хрвата у свима односима, па, наравно, и књижевним, али тешко је говорити о њој кад ње није ни било. Ми још ни данас немамо потпуно заједничке српско-хрватске књижевности, сем заједничког књижевног језика, она је још једнако in desiderio, али у времену између 900 и 1500 године ње заиста нема никако. Пре свега неколико хрватских црквених споменика или листина и статута, писаним већином глаголицом и латиницом, ређе ћирилицом, уз то и чакавштином, сасвим засебно и без икакве везе са старом српском књижевношћу, писаном ћирилицом и на језику старо-словенском српскога изговора, не дају никаква основа, по ком би се могло говорити о некој већој заједничкој књижевној радњи. О њој, па и то непотпуној, може бити говора само у другом и трећем периоду. Колико је Г. Живојновић са том идејом натезао, види се и по том, што је при сваком одељку морао говорити најпре о хрватској књижевној радњи, наравно, у колико је било, па онда о српској. Није ли боље било и стару хрватску књижевност дати у једном кратком прегледу, те би тако јаснија била српска? Али како је ово књига за народ, могао је тај додатак као сухопаран, и без литерарне вредности, сасвим отпасти?

Садржина је, као што се види, незанимљива, без и најмање вештине састављачке да се издвоји и истакне оно што је за народ заиста корисно и занимљиво, пре-

трпана мноштвом непотребних и народу неразумљивих појединости, ни мало литерарна, него сухо филолошка.

Већ и из довде реченом, види се да је и систематика неподесна и непрегледна, али треба знати да има још много више одељака и пододељака, у којима често нема ништа стварно, а особито занимљиво. Писац ставља у стару књижевност и прве почетке обнављања старе српске књижевности XVIII века, тако зваиу *Рачанску* школу, што се на први мах чини тачно, али кад се узме на ум тежња тих књижевника, особито Стефановића-Венцловића, да утичу на народ простим, народним језиком, већ се виде знаци који више карактеришу ново време.

Г. Живојновић се упушта и у дисгресије, те и иначе развучену књигу шири сувишним објашњавањима из историје српскога народа, теорије књижевности и науке о језику, да би, како вели, дао помоћно средство за појимање целе књижевне дисциплине ради просвећивања ширега круга читалаца. Али треба само прочитати његова опширна разглабања шта је то књижевност, па књижевност и наука, облик књижевних дела, у ком хоће да дâ појма и о метрици и тако даље, и да се види како је у свем том мало успео. У њега има и сувише политичке историје, јамачно по рецепту Г. Станоја Станојевића. На више места помиње и народну поезију за време старе српске књижевности, па ређа само имена писаца који су ма што о њој поменули, и ако томе овде нема места.

Његове одредбе су јако неодређене и расплинуте. он троши много речи да објасни неку обичну ствар, па да она за народ ипак остане нејасна, нити пак уме да дâ крепке, пуне опште генерализације. Стил његов нема ни мало привлачности, јер је без једрине, прецизности и изразитости. Поређења његова, која он нарочито воли, врло су неспретна. Наводимо нека места са стране 23: „Наша књижевност изгледа данас већ као једно велико језеро, у коме се разне воде слиле и измешале у један-

ствен и особен израз (!) нашега народнога духа. Те воде су дошле на два начина: из потока и река, које су провpцале из народних груди (!) као и из домаћих гора; и из канала (!) којима су спроваћани утицаји страних народа..." Исто тако поређење страних књижевних утицаја са каналима има и на страни 54, и интересантан је преглед на страни 172 и 173, где се Ислам пореди са великим пешчаним брдом, које је захватило све прокопе и корита река, па да се све то заврши једним несмисленим периодом од 32 реда Не само синтаксом него ни лексички и морфолошки језик није најбољи.

Могло би се, наравно, стручно говорити и о нетачности појединих података, јер смо опазили да и тога има, али би нас далеко одвело, нити је томе овде место.

Књига Г. Живојновића по свему не одговара смеру, коме је намењена. Она у себи има мало доброг, а ни мало новог. Желети је да с другом књигом, — ако је састављач буде добио на израду, — имадне више успеха.

Мил. Башић.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

Пир Поруге, комад у четири чина, од Сем Бенелиа.

Са Сем Бенелием, једним од најновијих талијанских драматичара, ми смо у пуноме јеку Ренесанса: раскош, раскалашност, авантуре, турнири, карневали, бурлеске и свечаности за плебс. По обалама реке Арно, у коју је Ђането Малеспини, јунак *Пира Поруге*, био бућнут и, покисао, издеветан, разлеже се карневалски ласцивни смех разних Ђиневрâ и певају се песме страсти. Лепа палата кнеза Лоренца Медићиа у Фиоренцији, у „Via Larga“, у којој су Донателове скултуре и фреске Гоцолиеве, предњачи, покрај осталога, и у томе.

Као у свакој периоди те врсте и у овој је, у првоме плану, куртизанка. Она је та око које се све окреће, и која својом страшћу, као ватром, пали туђа срца и туђе домове, разноси мир и покој, уноси злећу и покор. Она се, у нашем случају, зове Ђиневра, и, као и све Таисе, Глисеире, Фрине и Вазантазене, и она је огњиште од страсти коме је мало десет љубазника, и она је лепа, похотна, разблудна и неверна, мелем за срце кад воли и љута рана кад не воли. Она, као и све куртизанке, не воли до безумља, и не воли само једнога:

Рођена сам да имам уза се два лава
Да ми греју ноге и једног дерана
Да ми милује косе...

Та два лава то су: Нери и Габриело, браћа Киарамантези; деран који јој „милује косе“ то је Ђането Ма-

леспини. Елем, драмска ситуација је у најлепшем знаку: једна лепа жена и три богата младића. Да би ситуација била још већма шекспировска, потребно је да сва тројица имају исте интересе. Сва тројица и воле Ђиневру; Ђиневра пак, никога од њих не мрзи: главно је да она није сама у својој куртизанској ложници. Једна Грета, дакле, и три Ханса. Биће боја!

Кад се завеса дигла, Нери је у наручју Ђиневре. Нери је људина из Ренесанса: велможа, јунак, пустолов, љубавник коме су све жене потребне од „колебе до палате“. Његова је љубазница била и жена Лоренца Медићиа, и Лизабета, и Лалдомина, и Фијамета, и жена једнога доктора који ће му се за то љуто осветити. Он је дрзак, безобразан, налетљив, плах и неинтелигентан; али, као добар љубазник, он осваја женска срца као какав велики војсковођа земље и градове. Засада, он је у наручју Ђиневре. Али, Ђиневру жели и Ђането, и брат Нериев Габриело. Ђането, кукавица „са страхом и манама“, жели да се приближи Ђиневри. Нери и Габријело га дочекују, везују у џак, гњурну га, поруге и смеха ради, у хладну воду реке Арна и, као приде, мачем га тако боцну неколико пута да више није могао без бола да седи у столици. Хладна вода и врхови мача нису га расхладили. Он сада почиње да ради. Он није храбар, ни јак, али је интелигентан, вешт, интригант и окретан. Он ће одсада привидно да се смеје, али тешко Нериу! Тај смех ће, на крају крајева, доћи главе Нериу.

Свој план, план израде једног Шекспировог интриганта, тако вешт, широк и духовит, смислио је Ђането за време вечере код Торнаквинћиа. На ту је вечеру био позван и Нери и његова љубазница. Ђането је ту, и по n-ти пут, био предмет поруге, свирепих шала, бездушног ниподаштавања. Он се на све те поруге цинично и свирепо смеје, знајући да ће, на крају крајева, његова освета пир пировати. На место Ђиневре коју још непрестано жели, он је заволео Освету, „другу жену, много лепшу и много умиљатију“. „Ја бих је могао“, објашњава

је Ђането, „тачно насликати, толико сам је у сну миловао. Насликао бих је веселу, како се подсмева свему и свачему, зацењену од грчевитог смеха, а у том пуном смеху помаљали би се псећи зуби, а њене очи страховито би јој севале... Та би нам тужна играчица говорила: „Ко воли мене, тај воли све жене; ко воли мене, тај осећа све радости; све чари изражавам и делим ја сама. Али, ако хоћеш да ме освојиш, само се смеј, смеј, смеј! Ако се не смејеш, не дирај ме, јер ћу те убити; ако се не смејеш, не гледај ме, јер ћу те смождити!“ На вечери се пије по фиорентински: из великих купа, и пије се много. Уз вино и страст од Ђиневре која је крај Нериа, Нери постаје све безобзирнији према Ђанету. Ђането се, на све то, смеје жучним смехом човека који гори на ватри љубоморе и поруге, увијајући се око Нериа, ласкајући његовој снази, пузећи како то само може личност из Шекспировог, Марловљевог или Сардуовог репертоара. Голицајући тако самохвалисавост грубог и неинтелигентног Нериа, Ђането га је, уз припомоћ вина и Ђиневре, довео до душевног стања кад човек сам собом помаже противнику. Он је сада готов на све: на глуп корак нарочито. Како је Ђането усредсредио сав свој план на то да овај буде побеђен зато што је непаметно храбар, он му, за опкладу, предложи да оде у Ћекеринову берберницу, где долазе фиорентински обесни младићи, да се с њима пошали. „Теби дају снаге мој кукавичлук и слабост“, додаје Ђането да би што више нагнао Нериа да пође путем који му је он уравнао. Нери пристаје. Обуче оклоп, заметне кацигу и, пијан, оде у своју несрећу.

Нери је, већ самим тим непромишљеним кораком, побеђен. Ђането је опасан партнер: он је сада више него сигуран да је игра његова. Драма се у том правцу и развија. Као и у свим драмама те врсте, и у овој се све ствари стрмоглавце крећу. Ренесанс и његове просте, али снажне душе не знају за тихе перипетије. Све иде под оштром троуглом чији је врх на више окренут: док се

Нери пео, Ђането је падао; сада се Ђането пење, Нери мора да пада. Трећи Ханс, трећи претендент за страсна Ђиневрина наручја, Габриело, рођени брат Нериев, ту је само стога да пад Нериев буде што свирепији. Елем, Нери је отишао путем који му је Ђанети одредио, и Ђането почиње да пирује. Одмах је послао слугу да, уз бубње и таламбасе, разгласи да је Нери полудео, и да је почео да чини чуда и покоре. Фиорентинци поверују, шчепају Нерија, вежу га и затворе. Ђиневра, сама у својој ложници, чека Нерија. Ђането, огрнувши Нериев огртач, оде у ложницу као Нери. Сутрадан, Ђиневра примети да је с њом те ноћи „службу служио" Ђанети и, плашећи се љубоморе Нериеве, почне да протестује. Ђанети је увери да је Нери полудео, и Ђиневра, пошто Ђанети те ноћи није певао псалме и кантике, пристаје на новог становника своје ложнице. Но, Нери зна да није луд, хоће да се врати у сва своја ранија права и, разјарен и распет на крсту љубоморе и освете, полети у стан своје љубазнице. Ђанети му не да да се пење: он удеси сцену, грађани понова вежу Нериа, и враћају га у тамницу. Ђането се смеје, смеје, смеје... али, овом приликом, смехом човека коме није жена освета, већ лепа и ласцивна Ђиневра.

Нери је у страшној ситуацији: он није луд, али је луд. У *Галеото* свет жени човека који неће да се жени; овде, тај исти свет, који несвесно служи Ђанетиу, оглашава за лудог човека који зна да није луд. Но, то знају само он и Ђането. То значи да зна само он, а то је довољно да он остане луд. Нери се мири са судбином, и налази, да би могао да води драму у своју корист, да је најбоље да и сам симулира лудака. Да би га што више намучио, Ђането удешава још читав низ мученишава: шаље му хећиме који му трују живот својим лечењем (— један од њих, чију је жену завео, боцка га по лицу ножем —), шаље му, најзад, три девојке које је завео, од којих је свака, сем једне, свака на свој начин, свирепа и речима убада у Нериево срце као

ножем. Та једна то је Лизабета која га још и даље воли. Оставши на само са њом, она сазнаје право стање ствари, и изради (овај симулира и даље лудака) да га води својој кући на негу. Нери је толико добро симулирао да је, најзад, и Ђането поверовао да је Нери луд. Оба претендента у овом моменту драме имају подједнаке „авантаже“. Писац је, на мало недовољан и немотивисан начин, уверио и Ђанетиа да је Нери полудео, а Ђането му је и сувише паметан да ми то верујемо да он верује.

Како било да било, ситуација је таква, и с таквом се иде крају драме. Писац још једном, пре но што ће бити пуштен Нери, прави резерву и даје места сумњи. Он допушта Ђанету да овај позове Нериа Ђиневрином дому да се увери о правоме стању ствари. Он држи да је Нери луд, али Фацио, његов верни трабант, не верује Нериу. Сада је све доведено крају. Главни редитељ драме, мефистофелски расположени Ђанети, мало је изгубио главу, али Фацио и случај ту су да му помогну. Нери је већ у Ђиневрином дому. Једна прилика појављује се у предсобљу, пролази кроза њ и улази у Ђиневрину спаваћу собу. У предсобљу је Фацио сакривен иза завесе. Он је весео што ствари лепо теку. Одмах за њим ето и Ђанета. У том међувремену, из собе Ђиневрине зачу се самртнички крик прилике која први пут улази у Ђиневрину ложницу и, на место загрљаја, добија у срце оштри нож Нериев. Сав задовољан, излази Нери из Ђиневрине собе и, сав забезекнут, примећује према себи Ђанета који се ужасно кези, паклено смеје и задовољно саопштава да је Нери, место њега, убио свог рођеног брата. Нери који дотле није био луд, полуди од бола, и драма се свршава. Ето, тако се шалило у Фиоленцији, у доба Лоренца Медићиа.

Цео је комад, као што се види, у стилу Ренесанса: у тим наравима, у тим размерама, са таквим градивом, са том психологијом страшних, свирепих, простих а снажних природа Петнаестога Века. Цела грађа је шек-

спировска: са тим генијално грубим схватањем човека, у снажном и жучном цинизму, с разорним гледиштем да нема средства које се не сме употребити кад је у питању наша личност, с глорификацијом Ја и евдемонизма који тако снажно изражава, у једној пасторали, Торквато Тасо:

> Они су слободно пшли за својим наклоностима,
> Јер један закон усрећава свет:
> Допуштено је све што вам се допада.

Само, да се та грађа уреди, мотивише и поентира, потребан је дах једнога „генијалног генија“ какав је био Шекспир, и потребно је бити и човек из Ренесанса. Сем Бенели је довољно био ово друго, али доста мало оно прво. Он је, у својим најлепшим моментима, највише био један Викториан Сарду кад је овај инспирисан.

Бранко Лазаревић.

НАУЧНИ ПРЕГЛЕД.

Frédéric Passy: La Vie économique. Paris, 1910.

(Крај).

Посветивши нас тако у основио учење економске науке и давши нам тиме у руке чаробни штапић којим ћемо моћи разликовати добре ствари од рђавих, Паси нас води кроз разне области економске науке. Но он нас неће провести кроз цео њен лавиринт; он неће, на пример, додирнути ни једном речи два највећа питања, два стуба на којима почива Политичка Економија: теорију вредности и теорију ренте. То је мало чудно, да их се у свом тестаменту не сећа ни једном речи. Паси је ту, можда и нехотице, верно представио основну карактеристику либералне школе, коју у економским питањима интересују најпре, ако не и искључиво, питања која имају непосредне везе са практичним животом. То утилитаристичко схватање задатка науке као да је хтео Паси обележити и насловом своје књиге. — Исто тако, он говори врло мало, фрагментарно, о капиталу, надници, новцу, кредиту...., али зато развија сву своју речитост кад говори о *наслеђу*, које је у опасности од прогресивне порезе и од социјализма, о *својини*, о *слободној утакмици*, коју назива јединим средством да доведе лични интерес у склад са општим, придајући јој апсолутно важење као и закону гравитације, „који нико не може изменити“ (страна 58).

Прелазећи на питања економске и социјалне политике, Паси најпре показује непомирљиво непријатељство према државној власти, и не бира средства да јој се наруга као неспособној за разумевање и управљање економских питања. У једном чланку („Кад бих ја био власт") он развија овакав монолог једног „филозофа": „кад бих ја био власт, ја бих радио, ја бих радио... мислим да бих радио као и све прошле, садашње или будуће власти: радио бих *глупости*, јер бих и ја желео да знам боље од својих поданика њихове потребе и интересе"...., и као гесло овом чланку ставља речи: „Власт чини доста добра ако не чини зла, и ако се ограничи на то да се уздржава да га не чини" (стр. 115). — Његов сарказам је неограничен и у диалогу између порезника и добричине Жака, платца порезе, у коме хоће да покаже како се овај цеди да би држава давала субвенције позориштима, за опере и балете, за трке коња, он развија засебно једну филипику (стр. 110—113). Као једна од великих глупости државне власти је и вођење колонијалне политике (стр. 118—121), а највећа је рат („рат је лудост, јер ма какав био резултат, он је увек узрок пропасти и беде", стр. 122).

Природно је, кад је држава тако неспретна и способна за саме глупости, да ће Паси немилосрдно окренути своје оружје против свих оних који траже јаче мешање државе у социјалну борбу за опстанак: против социјалиста и против интервенциониста (107—110), против теорије солидарности (110—113), против протекциониста (стр. 12), — и ако је одлучни противник теорије једнакости (113—115). Но његов либерализам не смета му да се, као и Ив Гијо, изјасни за апсолутног противника штрајка (стр. 85—89). — И још пет пута (стр. 92—93, 108—109, 117, 129 и 130), Паси своди своју економску политику у ову просту формулу: треба се оканути свих безбројних лекарија социјалне фармације који нам се нуде са свих страна, и живети природним режимом

„чисте воде“, то јест *слободе*; у томе лежи тајна напретка, коме Паси посвећује последњу главу своје књиге.

⁂

У историји наука и уметности налазе се дела која отварају епохе новим идејама и широким сватањима, као и дела опет која закључују поједине епохе, сводећи у себи још једном правце који од тада прелазе у историју. Књига Пасијева као да спада у дела ове друге врсте, и тешко да ће се ко примити наслеђа које он завештава. — Као научна доктрина, либерализам се не може данас одржати, најмање у оној заоштреној форми Пасијевог учења. Историјско-реалистичка метода, тако сјајно развијена и примењена у Немачкој, има и у Француској све више поборника, који се групишу око два научна великана првога реда, Ковеса и Жида; она данас успешно прогони последње остатке метафизике и рационализма из политичке економије, додајући јој све више карактер науке. Ми данас остављамо међу музејске старине „економског човека“ класичне школе, не показујемо ни мало склоности да из априористичких премиса о хармонији појединих и општих интереса дедуцирамо индивидуалистичку теорију слободне утакмице, и ми данас исповедамо право безбожничко неверовање у „апсолутне и вечите законе“ либералне школе.

И као теорија, тако се не могу одржати ни практични закључци, индивидуалистичка економска политика. Привидно напредна и задахнута великим идеалима среће човечанства, она је у ствари брутална и немилосрдно сурова. Она је за владу песнице, за слободно право јачега. У овом облику како их она заступа, њени захтеви слободне трговине нису нам ништа симпатичнији од јункерског или Мелиновог протекционизма, нити њен култ слободне иницијативе од социјалистичког идеала свемоћне државе. У сваком случају, идеја хармоничког развитка свих продуктивних снага друштвених, идеја солидарности и узајамне важности свих елемената једног друштва, постају данас идеје водиље економске политике и на-

воде нас да држави *у принципу* признамо и економску улогу, као што смо јој признали војну, правну, просветну; како ће се где и у којој мери државна интервенција применити, то остаје питање факта — главно је да либерализам мора уступити место интервенционизму.

Уопште дакле узев, либерализму је и као теорији и пракси решена судбина. Наравно, то не може значити да ће њега преко ноћ нестати са лица земље. Либерализам има своју велику традицију, а у Француској традиције имају жилаву животну способност. Школа која датира од Физиократа, која је до пре четрдесет година владала без такмаца у Француској економској науци, школа која је дала Француској три Сеја, Бастија, Болијеа и друге — она је, природно, и данас још врло моћна у Француској. То се види најпре по великом броју университетских професора (Дешан, Бојегар, Фор, Сушон), наставника Политичке Економије у другим стручним школама (Пол и Анатол Лероа-Болије, Левасер, Ж. Р. Леви, Д Зола), публициста (Ив. Гијо, Паси, Нејмарк) и других јавних радника који се боре у њеним редовима. Види се по томе што је највећи број виших и стручних школа у рукама њених следбеника (Ecole libre des sciences politiques, Collège de France, Conservatoire national des Arts et Métiers и тако даље). Она издржава многобројне часописе (Journal des Économistes, Analles des sciences politiques, L'Économiste Français, Le Monde Économique, La France économique et financière; економски део у Revue des deux mondes) и дневне листове (Journal des Débats, Le Siècle). Интелектуални центар ове школе је чувено друштво Société d'Économie Politique. Најзад, што је врло важно, у Институту, у Академији моралних и политичких наука, заступљени су *искључиво* представници овог научног правца; и како Академија располаже знатним материјалним средствима која употребљује на награђивање економских радова, то она врши и овим путем велики утицај на подмладак, као и преко школа које лиферују државне чиновнике, као најзад и извесним еснафским

духом и протекционизмом који влада у либералним круговима.

Но поред свега тога, либерализам данас постоји више по имену, по етикети, но у ствари. Под упливом нове научне струје, која снажно потиче са универзитетâ, стара либерална школа раствара се, преображава се, претапа се. Паси је последњи либерал старе школе: данашњи њени представници постају јој све невернији. Она се више не одржава ни у науци. — У пракси, либерализам је данас осуђен на улогу једне потпуно реакционарне политичке струје — то се најбоље осети кад човек чита зловољне чланке богатога мултимилионара П. Л. Болијеа у његовом листу Économiste Français. Он има све мање симпатија и све мање следбеника. На пољу практичне примене, либерализам у Француској није уосталом нигда ни имао пуну владу, и после француско-енглеског трговинског уговоре од 1860, највећег успеха либерализма, његова звезда стално бледи. Трговинска политика Француске је данас у режиму заштитне тарифе од 1892; крајем XIX и почетком XX века, периодом социјалног законодавства под министарством Валдек-Русоа, Милерана, Комба и Бријана, социјална политика енергично је скренула у интервенционистички правац. Ових дана откривен је у Паризу споменик Жилу Ферију, иницијатору колонијалне политике, коју су либерали толико озлогласили, а на њихове пацифистичке теорије одговара се са свих страна новим војним и маринским програмима. Место сваке дискусије, поступци су дали свој суд о практичној вредности индивидуалистичке економске политике.

*

Немогуће је на крају отети се утиску необичне, невероватне парадоксалности да је Паси, човек неоспорно великих етичких особина, тако упоран присталица индивидуалистичке доктрине. То се једино може објаснити историјски. Паси је рођен 1822 године, научно се израдио средином прошлог века, онда кад је индивидуализам био у пуном цвету, и био је наставник на разним

школама у Француској пре но што је овде ико и наслућивао модерни интервенционизам. И збиља, Пасијеву књигу ћемо много боље схватити и осетити, ако његове нападе замислимо управљене не противу модерне државе и њене економске политике, него противу старог меркантилизма, који као да се Пасију непрестано привиђа.

Под старост је човек тешко приступачан новим идејама. Ми стога морамо бити праведни према овоме племенитом старом човеку, који се целог века борио за велике идеале човечанства. Ми ћемо његовим намерама одати пуно поштовање, као што му је одала Француска чланством Института, и цело човечанство Нобеловом наградом; али ћемо зато ипак његову научну аргументацију предати историји, као застарело и неподесно оружје у данашњој борби за остварење великих социјалних идеала.

Др. Милорад Недељковић.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Бивши бугарски министри под судом. — Измене бугарског устава.

Од како је дошла на управу влада Ал. Малинова говорило се да ће Народно Собрање тражити од ње да се бивши стамбуловистички кабинет стави под суд. Народно Собрање доиста у току прошле године, а на основу члана 106 устава, одредило је једну иследну комисију са задатком да прикупи податке, провери и спреми извештај о управи стамбуловиста од 5 маја 1903 до 16 јануара 1908 године. Анкетна комисија је спремила један извештај од 392 страна, у коме се приказује петогодишњи рад министарства Р. Петрова, Д. Петкова и П. Гудева. Уз овај извештај штампана су на 107 страна документа, којима се поткрепљује оно што се тврди у извештају. А у извештају се наводи да су неколики министри из ова два кабинета учинили 64 дела, која се односе на личне злоупотребе и повреду закона. Комисија је тражила да се ставе под државни суд за сва та дела бивши министри: Шишманов, просвете; П. Генедијев, трговине; Савов, војни; Р. Петров, спољних послова; Халачев, грађевина; Гудев, председник министарства; Л. Пајаков, министар финансија. Они су сви давали објашњења, један од њих, Л. Пајакав, умро је од капље у самоме Народноме Собрању онога дана када је требао да даје обавештења о своме раду. Обавештења су окривљени давали доста отворено, нарочито бивши министар војни Савов и министар Рачо Петров. Њихова обавештења била су повод оштрих дискусија у Народноме Собрању између шефова прогресивно-либералне партије Др. Да-

нева, шефа народне партије Гешова с једне и стамбуловиста с друге стране. У софијској штампи још се води полемика поводом овога предмета између органа одговарајућих партија. Полемика утврђује многе везе званичне Бугарске са представницима раније бугарске четничке акције у Маћедонији. После првога објашњења бивших министара предложена је у Народноме Собрању да се изабере једна комисија од 12 лица која би имала да провери факта изнесена од прве анкетне комисије, да прибере нове чињенице и формулише оптужбу. Комисија је изабрана; њих дванаест народних посланика су израдили тужбу; тужба је прочитана у Народном Собрању, и са 131 глас од 159 присутних посланика решило је да се ставе под суд бивши министри: Р. Петров, М. Савов, Н. Генадијев, П. Гудев и Ив. Халачев, на основу члана 155—158 Устава и закона о министарској одговорности.

Анкетна комисија тужи П. Гудева, бившег министра председника: за то што је утрошио за свој лични рачун из диспозиционога фонда суму од 241.208 динара, и што је узео за своју личну употребу из кредита одобрених за маћедонске бегунце суму од 17.840 динара; Др. Н. Генадијева, бившег министра народне привреде за то што је давао приватним штампаријама извесне послове и оштетио државу са 422.826 динара; за то што је приликом давања разних концесија потпомагао своје људе и са њима делио добит; за то што је погазио више пута државне законе; министра војнога оптужује што је 1903, 1904 и 1905 године, при набавци коња за артиљерију и коњицу, нанео државној каси штету, купујући скупље него што је лицитацијом одобрено, и вишак себи задржао; што је при набавци пушчане муниције погодбе закључивао на штету државе; што је без надлежнога одобрења набављао и другу пушчану муницију, а тако исто у два маха и пушке за пешадију и коњицу, и гранате и шрапнеле за артиљерију; за то што је набављао шињеле, шаторе, барут без лицитације, и том приликом

лично се користио. Као доказ за ове оптужбе и за друге ствари, комисија је навела је генерал Савов, дотле дужан, постао врло богат човек. Уз генерала Савова комисија је оптужила за неправилности приликом набављања манлихерових пушака као саучесника и генерала Р. Петрова, министра председника и министра спољњих послова. Министра грађевина И. Халачева тужила је комисија за то што је из личних рачуна учинио неколико неправилности приликом грађења путева, кејова, фабрика и повредио државне законе. Р. Петрова, Н. Генадијева и М. Савова оптужба окривљује да су, и противу изричних решења Народнога Собрања, исплаћивали двема жељезничким компанијама суме двапут веће, а обе компаније су биле састављене из личних и начелних пријатеља тадањега кабинета, и да су суспендовали неке чланове закона о чиновницима грађанскога реда само да би могли лакше да добију већину на изборима за народне посланике.

Ово није први пут да се у Бугарској министри стављају под суд државни за дела која су као министри починили. Т. Иванчов, Тенев, Радославов, Тончев, које су у Бугарској називали „дворским либералима", стављени су под државни суд, суђени су, и осуђени за своја дела. Ови министри, које садања демократска партија ставља под Државни Суд, министровали су у времену најинтересантнијем на Балкану. Суђење ће сигурно дати више светлости него досадања објашњења и новинарска полемика о догађајима које је Бугарска спремала у Маћедонији од 1903 године до 1908 године. Сем тога, ово суђење ће показати мало боље и данашњу Бугарску унутра, онакву каква је она у ствари.

Влада демократа је поднела садањем Народноме Собрању предлог закона о измени Устава. Одмах пошто је извршена промена 22 септембра 1908 године у Бугарској, влада је знала да треба сазвати Велику Народну Скупштину и мењати оне чланове Устава који су у супротности са новоствореним стањем. Није чинила за то

што су извесне друге погодбе томе сметале, а нарочито капитулације које су још у Бугарској, бар за један део ствари и послова, у важности. И сад се не зна кад ће се састати Велика Народна Скупштина, али, влада је хтела да спреми унапред оне измене које су неопходне и које изискује међународни положај Бугарске и достојанство њено.

Главне измене се тичу ових ствари. Према садањој измени ни једноме бугарскоме грађанину не може у будуће судити ненадлежан и нередован суд. Даље, владар ће моћи да закључује и утврђује уговоре са свима страним државама, сем трговачких и оних где треба чинити издатке, или оних којим се мењају постојећи закони или грађанска права. По староме уставу владар је могао закључивати уговоре само са суседним државама и у питању државне управе, па и то по договору са народним представницима. По новоме пројекту владар је дужан бити стално у држави, а ако иде у иностранство оставља за намесника престолонаследника, ако је пунолетан, или Министарски Савет. При одласку ће извештавати Министарски Савет и поставити намесника. Пројекат предвиђа да је краљевско достојанство наследно у мушкој линији у породици Фердинанда I. Будући владар мораће бити православне вере. На случај какве велике опасности, спољашње или унутрашње, владареве наредбе имаће силу закона, с тим да ће се, чим узмогне, сазвати Народно Собрање да одобри све те наредбе. Најзад се у овај пројекат уноси и неколико нових одредаба о Народном Собрању. Једна је да посланике за обично Народно Собрање бира непосредно народ и то тако да ће на 20 000 становника бити биран по један посланик. Народно Собрање траје четири године место пет. Друга је да Народно Собрање може позивати министре у седнице, тражити обавештења и објашњења. Трећа је да може бити ванредних сазива, и да ће се сваки редовни сазив састајати од 16 октобра до 15 фебруара. Има још једна одредба по којој ће владар моћи да поставља државнога канцелара.

Инострани.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Нови прилози о српским писцима у XVIII веку.

Н. Петровскій: **Serbica**. III. *Къ біографіи Христофора Жефаровича*; IV. *Доносъ митрополита черногорскаго Василія Петровича на архіепископа карловецкаго Павла Ненадовича (1754 г.)*. Отдѣльный оттискъ изъ „Извѣстіи Отдѣленія русскаго языка и словесности Императорской Академіи Наукъ“, Т. XV (1910 г.), кн. 3-я.

О Христифору Жефаровићу „илирическо-расијанском обшчом зографу“, писцу прве штампане књиге у новој српској књижевности, „Стемматографіе“, знало се до сада врло мало, у главноме ово: како се потписивао „равнитель отечества болгарскаго“, претпостављало се да је био бугарскога порекла; био је јеромонах; 1741 налазио се у Бечу, 1745 из Београда је пошао у Јерусалим, 1746 вратио се. 1752 видимо га у Бечу, где, по налогу митрополита Павла Ненадовића, ради на набавци једне српске штампарије. Траг му се губи 1753 године.

Г. Н. Петровски — који је раније објављивао интересантне нове податке о српским листовима на крају XVIII века и о Павлу Соларићу — нашао је нових података о Христифору Жефаровићу у архиви рускога Светог Синода. Одатле се дају извести ове нове чињенице. У документима Жефаровић се назива „булгаръ Зефаровичь“, „булгаръ Христофоръ Зефировъ“, „Зефировичь“, а у свом грчком тестаменту „Христофорос Зефар“. У Турској, у солунској епархији, „въ городѣ Догріанѣ“ (у Дорјану, претпоставља Г. Н. Петровски) имао је брата и сродинке. Како је имао извесних потраживања код

једнога грчкога трговца у Русији, 5 августа 1753 дошао је Москву, одсео у Богојављенски манастир, и ту умро 18 септембра исте године. Око његове заоставштине развила се преписка, из које су напабирчени ово неколико нових података.

Грчко порекло Христифора Жефаровића не изгледа невероватно. За то говори његова породица на југу Македоније и његсв тестамент писан на грчком језику. И из докумената која је имао Г. Петровски, и из докумената којима се послужио Г. Радослав Грујић,[1] види се да је Жефаровић имао блиских веза са грчким трговцима и у Бечу и у Русији. У прилог томе Г. Петровски наводи да се у Аустрији на крају XVIII века јавља Данило Зефаровић, који је 1782 добио аустријско племство, за кога се зна да је био грчкога порекла и да је 1755 преселио из Турске 500 грчких и турских породица.

Прилог о Жефаровићу добро је дошао, јер се о том раном писцу нашем врло мало и врло несигурно зна. Други прилог од мањега је интереса, јер се тиче Василија Петровића, о коме се већ доста зна и о коме се код нас прилично потпуно писало. Г. Петровски је нашао у архиви Светог Синода тужбу црногорског владике Василије Петровића против карловачког митрополита Павла Ненадовића, писану 5 августа 1754 године.

Сви ти податци, узети сами за се, могу изгледати мали и неважни, али само на основу великога броја оваквих прилога ми ћемо бити у стању да дамо пуну слику нашега XVIII века у књижевности. J. С.

René Pinon: L'Europe et l'Empire ottoman, les aspects actuels de la question d'Orient, Paris, Librairie académique Perrin & C-ie.

После толиких књига дошла је и ова књига политичкога уредника „Revue des Deux Mondes. Г. Пинон, — који

[1] „Покушај оснивања једне српске штампарије у половини XVIII века", „Српски Књижевни Гласник", 1910, књига XXV, страна 671—627.

је написао три добре књиге: „L' Empire de la Méditerranée“ „La lutte pour le Pacifique“ и „La Chine qui s'ouvre“. Писац је казао сам зашто је написао и он ову опсежну расправу. Ако су елементи који састављају Источно Питање непрестано готово исти, њихови односи се стално мењају према европским интересима. Отуда је интересантно изучавати готово сваке године како изгледа Источно Питање. На његово развијање утиче сваки час мењање равнотеже сила и европских амбиција. То је с једне стране; с друге стране опет развијање саме Турске утиче на европску политику. Догађаји од јула 1908 године су потврдили ово што је казао. Сваки дан доноси неку промену у односима, и ако Источно Питање остаје у суштини једно и исто: борба Хришћанства с Исламизмом, борба противу Турака, и тежња да се из Европе најпре очисте Турци, а с овом борбом и питање о деоби оних области које су сад под Турском.

У књизи Г. Пинона, који је путовао нешто мало по Балкану, нема ни свих чињеница, нити пак сав ток онолико испреплетаних преговора о Источноме Питању. Он је више тражио свезу између узрока и дејства, свезу међу самим догађајима. Трудио се само да утврди правац развијања, линију по којој се Источно Питање кретало. Њему је намера била да његов читалац нађе кључ будућих догађаја на Истоку, или ако не то, а оно бар да их разумедне, и да се нађе у њима.

У књизи је распоред према облицима у којима се Источно Питање javља. Најпре је објашњено откуда оно долази, да би се могло тражити како ће се развијати. Прве две главе се баве о сталним елементима Источнога Питања, од како је постало па до 1908 године. Прва глава је историјски увод у ствар како би се могла лакше схватити; општи поглед на све Источно Питање. У другој глави су изнесена питања Дарданела и Црнога Мора, која чине Источно Питање само сложенијим. Трећа, четврта, пета и шеста глава посвећене су чисто Маћедонскоме Питању, које је садашња фаза Источнога Питања,

а питање о новим жељезницама на Балкану има своје нарочито место. Седма глава приказује европске Велике Силе у политичкој и економској борби у Цариграду, као престоници царевине и у унутрашњости империје. Арапско питање је у осмој глави; у њој писац показује како се источна политика Енглеске руководи интересима у Мисиру и у Азији. Србима је посвећена девета глава са шест одељака у којима је изложен аустро-српски спор о трговинскоме уговору. Бугари су добили свој део у десетој глави. Једанаеста и дванаеста глава су посвећене специјалним интересима Француске на Истоку. Уз ово има још закључак, индекс и две карте. Већи део ових одељака излазили су као засебни чланци и целине у *Revue des Deux Mondes* и *Questions diplomatiques et coloniales.* Узгред има доста биографије о свакоме питању за себе, нарочито о Мађедонскоме Питању.

Књига је добра, као compendium, за садање стање Турскога Питања, сасвим добра ручна књига. Да је у књизи додато штогод о Арбанасима, о Црној Гори, о Друзима и Курдима, ова књига би била најбоља ручна књига о овоме предмету.

Критикујући као добар клерикалац школску политику француских радикала на Истоку, Пинон, говорећи о извештају једнога француског инспектора о тим школама, каже ово: „За шест недеља обишао је 116 школа у Мисиру, Палестини, Сирији, у Леванту, Анатолији, Цариграду и Једрену. Било је немогућно за тако кратко време наћи се у моралној и интелектуалној атмосфери тако различној у земљама које је прошао; да би могао судити о стварима на Истоку, он није ама баш нимало продро у душу Истока, он је остао само француски педагог“. Ове речи могле би се применити, врло мало измењене, и на самога писца „Европа и Турска Царевина“.

Јован М. Јовановић.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

Љубомир А. Васиљевић: Анексија Маћедоније. Београд, 1910. — Критикујући рад Министра Спољних Послова од 1908 до пред зиму 1910 године, писац се трудио да покаже да је поред анексије Босне и Херцеговине на нашу штету изведена и анексија Маћедоније и Старе Србије. Он мисли да смо пропустили моменте, те су Аустрија у Босни и Херцеговини, а Турска у Старој Србији и Маћедонији, постали прави господари. Рано је, и још немогућно, говорити отворено о оба питања. Што се тиче ствари у Турској, види се да је Г. Васиљевић чинио своје закључке и пре времена и само по ономе што је могао знати из раније, и онога што је читао у новинама. Да је знао право стање ствари, његови закључци о положају Старе Србије и Маћедоније били би друкчији. На неким местима у овој брошури има добрих опсервација и оправданих примедаба. J. M. J.

Кнез Милош Обреновић и Људевит Гај. — У 3 броју овогодишњег загребачког „Zvona“ публиковао је Г. Др. Ђуро Шурмин врло интересантан чланак „Gaj kao novinar. Crtice iz Gajeva života i rada“. Од значаја су саопштења Г. Шурмина о догађају између књига Милоша и Гаја 1848 године у Загребу. По новим подацима које има на расположењу, Г. Шурмин тврди да није тачно доцније причање Кнеза Милоша да му је Гај измамио знатну суму новаца. То је била једна једна махинација озго, којом се ишло да се Гај онемогући. 1853 Гај је допао затвора, из разлога, као што се види из једнога акта: што је 1846 ишао у Србију и што је 1848 радио заједно са Србима.

K.

Француски утицај код Срба. — У 15 броју овогодишњег француског часописа „l'Effort“, Г. Гастон Гравје, лектор Университета у Београду, написао је овај чланак „Notre influence chez les Yougo-Slaves et chez les Serbes en particulier“. Писац истиче разлоге зашто француски језик и француска култура наилазе на симпатије код Срба: извесни афинитети темперамента и карактера, политички разлози, и тако даље. По школама француски језик се учи, и то са добрим резултатима; француски листови и књиге се много читају; француски позоришни комади највише се преводи и гледају. И ако има сталног и све већег напретка у том смислу, ипак пропаганду француског језика и културе међу Србима треба боље организовати, и писац развија цео један рационалан и детаљан план рада, од којега и Французи и Срби могу имати само стварне користи. М.

А Иширковъ: Впечатления отъ Македония, Софија, 1910. Прештампано из „Българске Сбирке“. — Ово је једно популарно предавање, и као такво оно није без оних нетачности које се стално као научне истине подржавају код народа у Бугарској. Г. Иширков, и ако „професор у највећем храму истине и науке“ у Бугарској, овим својим утисцима из Маћедоније све више потврђује наше раније мишљење: да је он обични публицист, а никако озбиљан научник. „Маћедонија је бугарска, каже, јер све маћедонске народности говоре бугарски, и бугарским језиком се од Охрида до Драме и до Криве Паланке споразумевају све народности“.

Ин.

ДРУШТВА И УСТАНОВЕ.

Српска Краљевска Академија. — *Академија Философских Наука* имала је скуп 20 децембра 1910 године: 1, Г. Др. Александар Белић приказао је своју расправу „Из словенско-српске акцентуације, I, II“, коју је Академија примила за „Глас“ II разреда; 2. Према реферату истога академика примљена је за „Дијалектолошки Зборник“ расправа Г. Маринка Станојевића „Средње-тимочки говор“, али да писац изврши у њој претходно неке напомене рефератове. 3. Прилог Г. Др. Владимира Ћоровића „Један српски родослов“ дат је на оцену Г. Љубомиру Ковачевићу.

Председништво Академије имало је скуп 22 децембра 1910: 1, По молби Г. Министра Просвете да му Председништво да своје мишљење о представци Г. Андре Гавриловића поводом расписане награде Њ. В. Краља за израду најбољег дела „Школе у Србији Карађорђева времена“ — одлучено је: известити Г. Министра да се Г. Гавриловићу може дати половина расписане награде; али да нов стечај не би требало расписивати. 2, На молбу Г. Министра Просвете достављено је мишљење да би сређивање дела Доситеја Обрадовића за штампање у једној књизи требало поверити професорима историје српске књижевности на Универзитету Г. Г. Павлу Поповићу и Др. Јовану Скерлићу, који ће тај посао радити уз припомоћ Српског Семинара.

Целокупна Академија имала је скуп 4 јануара 1911: 1, Одређена је књижевна помоћ за 1910 из Задужбине Михаила и Марије Миливојевића: Људевиту Вуличевићу 400, и Стевану Петрову Бешевићу 500 динара. 2, Поверена је израда скица и планова за Академијски Дом Г.Г. Андри Стевановић и Драг. Ђорђевићу, професорима Универзитета.

Академија Природних Наука имала је скуп 17 јануара 1911 године: 1, Према реферату Г. Др. Михаила Петровића примила је за „Глас“ I разреда расправу Г. Др. Владимира Варићака: „Интерпретација теорије релативности у геометрији Лобачевскога“. 2, Према реферату Г. Петра С. Павловића примила је за „Споменик“ I разреда спис Г. Живојина Ј. Јуришића: „Зеленика у Србији“. 3, Према реферату Г. Др. Јована Цвијића примила је за „Глас“ I разреда расправу Карла Горјановића: „Плитки крш околице Генералског Стола“.

Председништво Академије имало је 29 јануара 1911 скуп, на коме је: 1, Према рефератима Г.Г. Момчила Иванића и Др. Јована Скерлића о списима „Козар“, роман Стеве П. Радаковића и „Поп Павле и попадија Јелица“, поднетим за награду из Задужбине Милоша Ж. Петровића — одлучило да се расписаном наградом не може наградити ни један спис. 2. Одобрило академику Г. Сави Урошевићу да своју приступну академску расправу „Кристаласти шкриљци у Србији и њихов постанак“ прочита на свечаном годишњем скупу Академије 22 фебруара ове године. 3, Примило к знању писмо Државног Савета којим му је достављена саветска одлука о новчаној помоћи из Задужбине „Велимиријанум“ Г. Г. Др. Јовану

Цвијићу, Др. Александру Белићу и Андри Стевановићу, како би сами или у друштву са својим сарадницима завршили прикупљање грађе на započетим пословима: испитивању насеља српских земаља. проучавању српских дијалеката и испитивању старе српске уметности, архитектуре и живописа.

Академија Друштвених Наука имала је скуп 14 фебруара 1911 године, и на њему је: 1, Приказана и за „Глас“ II разреда примљена расправа Г. Љубомира Јовановића: „Одакле је Павле Ђулинац узео прва два одељка свога „Краткога увода“?“ 2, Приказана и за „Глас“ II разреда примљена расправа Г. Јована Н Томића: „Црногорски митрополит Василије Петровић у Црној Гори по повратку из Русије (1754—1756)“; 3, Приказана и за засебно издање Академије примљена расправа Г. Др. Станоја Станојевића: „Распра барске архиепископије око власти у српским земљама (1067—1253)“; 4, Према реферату Г. Др. Јована Радонића примљена за „Глас“ II разреда расправа Г. Др. Николе Вулића: „Неколика питања из римске старине, II“; 5, Расправа Г. Др. Божидара Прокића: „Први охридски архиепископ Јован“ дата је на оцену Г. Стојану Новаковићу; 6 Автобиографија Димитрија Матића дата је на реферат Г. Слободану Јовановићу.

22 фебруара ове године био је свечани годишњи скуп, који је отворио председник Академије Г. Стојан Новаковић, истичући значај на три предмета, из рада Академије у прошлој години. Први је заједничко издање наше и загребачке Академије *Југословенског Енциклопедијског Речника*, други је улазак Академије у заједничку радњу с Руским Археолошким Институтом у Цариграду за испитивање старина по Балканском Полуострву, и трећи је уметничко илустровање српских народних песама. За тим је на овоме скупу секретар Академије Г. Љубомир Ковачевић прочитао извештај о раду Академије од 22 фебруара 1910, до 22 фебруара ове године. Према извештају било је у означеном времену 41 састанак, које стручних Академија̂ које Председништва и целокупне Академије. О раду у појединим Академијама изилазила су редовна саопштења у овом листу.

У Лексикографском Одсеку је и на даље скупљана и срећивана грађа за Академијин Речник. Прочитане су 43 књиге и у њима су означене речи у 735 табака, а исписано је 39.620 листића. Сем тога примљено је 15 зби-

рака народних речи са 5.536 листића. Речничке грађе одсек је на крају 1910 године имао свега 1,336.214 листића.

Етнографски Одбор примио је за „Етнографски Зборник“ радове: Г. Тодора М. Бушетића, „Народна медецина Срба у Левчу“ и „Народне игре у Левчу“; Г. Др. Јована Ердељановића: „Постанак племена Пипера“; Г. Саве Милосављевића: „Српски народни обичаји у срезу хомољском“ и Г. Станка Костића различну фолклорну грађу, коју је Одбор ранијих година добио и чувао у својој фолклорној збирци. Сем тога у збирку рукописног материјала увршћени су прилози: попа Деме Дебељковића: „Приче о боју на Косову“ и Г. Душана Бајића: „Женске песме из Пљеваља“. А у другом одељку овога Одбора примљена су три нова антропогеографска рада: један из Боке Которске, други (Фемића Крш) из Старе Србије и трећи о Крајишту и Власини. Одбор је у прошлој години издао „Упутства“ за испитивање народа и народног живота и разаслао их интелигентнијим људима по целом Српству

Рад у *Задужбинама* којима Академија рукује био је у главном у овоме:

За награду из *Задужбине Николе Ј. Мариновића* био је поднет један спис, али му награда није досуђена.

За награду из *Задужбине Нићифора Дучића* поднет је такође један спис „Особине горњересавског говора“ и Председништво је, на основу оцене Одбора ове Задужбине, досудило награду од 1000 динара у злату писцу овога списа, Г. Милошу Ивковићу, професору.

За награду из *Задужбине Милоша М. Петровића* поднета су била два списа, али ниједан није награђен.

За награду из *Задужбине Димитрија Саменковића* поднето је било шест списа, и награда од 800 динара досуђена је спису Милана Ст. Недељковића „Учитељева посла са села“.

Расписаном наградом *Задужбине Пере К. Јанковића* награђено је дело Г. Косте Стојановића: „Основи теорије економских вредности“, које је штампано као засебно издање Академије.

Књижевну помоћ из *Задужбине Мијаила и Марије Миливојевића* Академија је одредила Људевиту Вуличевићу и Стевану Петрову Бешевићу.

Издања Академије у прошлој години су ова: „Глас“ 81, 83, 84, 86; „Споменик“ 49 и 50; „Етнографски Зборник“ 15, 16 и 17; „Основи теорије економских вредности“, од

Косте Станојевића, „Србија за време последњег аустријско-турског рата“ од Др. Драгољуба М. Павловића, и „Гроф Ђорђе Бранковић“, од Др. Јована Радонића (сва три засебна издања Академије) и „Годишњак“ 23, — свега 13 књига, у којима има близу 350 штампаних табака.

На овоме свечаном скупу академик Г. Сава Урошевић прочитао је своју приступну академску расправу „Кристаласти шкриљци у Србији и њихов постанак“, те га је по том председник Г. Ст. Новаковић прогласио за редовна члана и увео у сва права која имају редовни чланови Српске Краљевске Академије. М. Р.

ЧИТУЉА.

Светислав С. Симић. — 22 фебруара умро је у Лезену, у Швајцарској, Светислав С. Симић, дипломатски представник Србије у Софији, и један од најугледнијих јавних радника наших.

Рођен 4 августа 1865 године у Ужицу, где му је отац био окружни начелник, по свршеној гимназији, ступио је на Велику Школу, на историјско-филолошки одсек, који је свршио 1888 године. 25 августа 1888 године постављен је за предавача у Учитељској Школи. а по положеном професорском испиту, 1 марта 1891 наименован је за професора. Годину дана провео је у Петрограду, а једно време био је са службом у гимназији у Врању. Још као великошколац бавио се проучавањем националних питања, и озбиљне и темељне студије одвеле су га у дипломатску службу. 15 августа 1893 године постављен је за секретара III класе Министарства Спољних Послова, 1898 наименован је за консула у Приштини. Учествујући живо у политици, он је поднео жртве за верност својим убеђењима. 1900 постављен је за надзорника државних школа, потом за гимназијског професора; 10 јануара 1903 дао је оставку на државну службу, и постао уредник „Уставне Србије“. 15 јула 1903 постављен је у Софији, за дипломатског агента, а 1908 за посланика, и на том месту остао је до саме смрти.

У Светиславу Симићу нестаје један веома озбиљан радник и један врло користан човек. Он је један од првих јавних радника наших који су, сем осећања и поезије, у проучавање замршених националних проблема уносили знања и трезвености, и можда више но ико он

је показао и теоријски и практичан пут како треба проучавати национална питања и радити на националној политици. Ту је он остао ауторитет, особито у питањима српско-бугарских односа и у питању Маћедоније. У историјском покушају српско-бугарске царинске уније он је играо једну од највиднијих улога. Он је створио целу једну школу младих радника на националном питању, и био један од оних који су последњих година давали правац српске националне политике. Жучно нападан од стране противника, добио је бар то задовољење да му се, бар после смрти, и са те стране призна велико родољубље и пуна чистота побуда и намера.

Од Симића је остао приличан број публицистичких радова, који су врло јако утицали на српско јавно мњење последњих десет година „Питање о Старој Србији“, Београд. 1901; „Скопљанско владичанско питање 1897—1902“, Београд, 1902; „Радикали и наша национална политика“; „Стара Србија и Арбанаси, српско-бугарски односи и арбанаско питање“, Београд, 1904.

„Српски Књижевни Гласник“ има нарочитог разлога да ожали прерану смрт овог одличног човека. Светиславу Симићу, његовим личним врлинама, његовој заузимљивости и везама, има се захвалити што су се на послу око покретања овога часописа нашли људи који су не само имали разне политичке погледе, но који се дотле лично нису ни познавали. Његовом такту и помирљивости има се захвалити што се то друштво одржало, и што се у оном мутном добу пред 1903 на тај начин створило једна јака књижевна и морална група, која је не само ударило темељ овом часопису но била и од знатног утицаја на правац унутрашње политике. Симић је био власник „Српског Књижевног Гласника“ од почетка, 1 фебруара 1901, па до 1 јануара 1903. Али и доцније он је остао један од његових најглавнијих и најпреданијих сарадника, који су му увек чинили част. У „Српском Књижевном Гласнику“ објавио је он, поред мањих реферата, неколико значајних политичко-националних студија, као: „Једно бугарско мишљење о Маћедонском Питању“ (књ. I), „Србија, Бугарска и Арбанашко Питање“ (књ. VII), „Наш међународни положај“ (књ. XVI—XVII), „Маћедонско питање“ (књ. XX—XXI), и тако даље.

Једним нарочитим чланком „Српског Књижевног Гласника“ одужиће се часном спомену овога изврснога човека, који је свуда где је прошао оставио светао траг.

J. C.

Фридрих Шпилхаген. — 12 фебруара, у 82 години, умро је Фридрих Шпилхаген, патријарх немачких књижевника по годинама, ако не по књижевној вредности.

Фридрих Шпилхаген, рођен 24 фебруара 1829 у Магдебургу, после свршене гимназије, уписао се на права, после тога на филозофију, и, пошто се неколико година бавио другим пословима, преда се сав књижевности. Књижевну каријеру отпочео је превођењем са енглеског и француског. После тога, бацио се на роман и приповетку, и већ први роман донео му је велики глас. Његов први и, уједно најбољи роман био је „Проблематичне Природе". Да се схвати његов велики глас у време појаве тога романа, треба нарочито истаћи да је он био друштвени проблемски романсјер, да је био веран тумач идеја свога времена. Саме „Проблематичне Природе" нису ништа друго до развијање проблема узнемирене Четрдесет Осме. И у осталим својим романима („Ред и Строј", 1866, „Чекић и Наковањ", 1869, „Бура", 1876, и тако даље), он претреса проблеме и идеје из Четрдесет Осме: положај буржоазије према племству, радничког сталежа према буржоазији, проповедање једнакости, хуманитарна идеологија, нападаји на племство, снови о будућој држави. Због те тако тесне везе између његовог књижевног дела и средине, Шпилхаген је био најпопуларнији писац свога доба. Но, како се средина променила, а он остао још непрестано веран својим идејама, књижевна натуралистичка револуција осамдесетих година бацица га је у заборав. Заборав је био тако велики да се, као раније у вредности, почело да претерује у подцењивању његовог књижевног дела. Било их је који су му давали само историјски значај у развићу немачког романа.

Шпилхаген је превођен и на српски. Никола Марковић превео је, 1880 године, „Рапава Кора — Здрава Језгра, или Ханс и Грета", сеоска приповетка, и, 1881, „Сеоска Намигуша". Под насловом „Проблематичан Свет" преведене су, 1886 године, „Проблематичне Природе". У преводу је изишао само први део тога романа. (Доцније је тај роман настављен и довршен у дневном листу „Правди"). Поводом тога романа, у „Отаџбини" за 1887 (књ. XVI), написао је Г. Богдан Поповић лепу студију „Савремени Роман", у којој је, још у оно време ентузиазма за тај роман, дата права књижевна вредност тога дела. L.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић.

СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига XXVI, број 6. — 16 март, 1911.

СТОГОДИШЊИЦА ДОСИТЕЈА ОБРАДОВИЋА.

Крајем марта навршује се сто година како је у Београду умро Доситеј Обрадовић, творац нове српске књижевности, организатор просвете у обновљеној Србији, човек који је духовно формирао неколико нараштаја наших и који је више но ико учинио за стварање модерне душе српске. И „Српски Књижевни Гласник", посвећујући целу ову свеску његовом светлом спомену, одужује један део општег народног дуга.

Савременици су осетили шта значи губитак овог великог човека. Јернеј Копитар, завршио је некролог који је изишао у „Vaterländische Blätter": „А кад једном српска књижевност буде у свом пуном цвету, Обрадовић ће се вазда захвално славити као њен први покретач... Он заслужује онај красан надгробни натпис, који је ставио себи у својим списима и на своме портрету израђеном у бакрорезу: „Овде леже његове српске кости. Он је љубио свој род"". Лукијан Мушицки, у манастиру Раковцу у Фрушкој Гори, испевао је 24 августа 1811 године оду „Сени Доситеја Обрадовића", „сребровласнога

милог Обрадовића", који је уснуо сном праведника „у Бјелом Граду, новом позоришчу мишица српских", где га приведе „љубов топла к својим":

Ти себи вјечни воздвиже памјатник
К високој цјели влекуш пресилно Род.
Почивај тихо, душе чисти,
С крепкима духови храбрих отцев.

1812, „живописац новосадски" Арса Теодоровић написао је стихове уз Обрадовићеву слику коју је сам израдио: „Припјев к образу Доситеја Обрадовича, њим живописаемому". Он лирски велича мудраца који је Србима отворио врата храма разума, који је гонио мрак из роднога краја и учио свој народ љубави, истини и слози. Честити стари сликар, извињујући се да је на кичици вештији но на перу, нашао је топлих и искрених речи да слави спомен Обрадовићев:

Благо мени! што мој беше жреби —
— С отслугами сердца благодарна —
Да с' искуство моје употреби
Ради Мужа тако небопарна!

Потомци! ви јача чада Муза,
Пожал'те нас невеште первенце,
И на место нежни' наши' суза
Ви достојно плетите му венце.

Милован Видаковић, већ тада познат и цењен писац српски, у „Примѣчанію о сербскомъ језику" у „Љубомиру у Јелисијуму", 1814 године, славио је „добродјетељ и теплују љубов своему народу, која је человјекољубиве перси доброг нашег Обрадовича оживљавала". „Тко не чита, вели Видаковић, радо блаженог Доситеја? И мало и велико, и старо и младо охотно и са услажденијем дјела његова чита..." Лазар Бојић, у своме „Памятнику мужемъ у славено сербскомъ књижевству славнымъ", 1815, писао је: „И кад наше књижевство у полном цвету стојати буде, то ће се свагда Обрадович достојно за начинатеља почитовати, свагде ће, на верху славе седећи,

Слика Доситеја Обрадовића, рад сликара Арсе Теодоровића из 1794 године, (из „Мезимца Г. Досиѳеа Обрадовича“, издање Павла Соларића, Будим, 1818 године).

посљедоватеље своје слаткорјечијем напојавати". Издајући „Мезимца Г. Доситеа Обрадовича", 1818 године, Павле Соларић величао је у предговору „чрезвичајног Сербина", „Сократа сербског", „бесмертни дух и име Доситејево", и писао у овом издању: „Сирочету овому да само преблагозаслужнаго си Отца име носи на челу уписано, то једино било би доста, чим би оно од свију благодарни' Сербаља возљубљено било и сердечно..."

Обрадовић, који је за савременике и непосредне ученике био предмет целог једног култа, остао је кроз целу прву половину XIX века главни писац и духовни иницијатор српски. Од 1818 па до 1830 штампани су његова дотле нештампана дела. Од 1833 до 1845 године београдски књижар и књиговезац Григорије Возаровић издао је његова целокупна дела, а то издање је тако добро прошло да је Др. Данило Медаковић 1850 у Земуну дао ново издање. И није било писца који је више од Обрадоу првој половини XIX века утицао на духовно и морално формирање Срба, утичући — као што се види из даљих чланака Г. Др. Ђура Шурмина, професора Универзитета у Загребу и Г. Бојана Пенева, доцента Универзитета у Софији, — и на хрватски и бугарски народни препород. Његов утицај није се ограничио на Јужне Словене, но се проширио и на Румуне, као што се види из даљег чланка Г. Др. Тихомира Ђорђевића. Обрадовић је био једини ранији српски писац који је обилно нашао преводилаца и читалаца, и био од утицаја и код суседних народа.

У другој половини XIX века, када су се духови окренули на другу страну, Обрадовић је нешто изгубио од своје популарности, али остајао увек високо цењен. Он се више није толико читао, али га је Омладина убрајала у „Свету Тројицу Српску", у којој су још били Св. Сава и Вук Караџић.

Данас, на сто година после смрти Обрадовићеве, ми нисмо далеко од оних осећања која су имали његови савременици. Има великих писаца који временом губе и чији спомен бледи. Доситеју Обрадовићу време је

дало за право, нова проучавања само га подижу и као писца и као човека, то је једини од наших старијих писаца који није застарео, и он нам је и идејама и погледима на непосредне народне потребе много ближи но многи писци који су после њега дошли, који су још јуче били...

Ми данас у њему видимо човека који је прекинуо са средњевековним и византијским традицијама и источњаштвом и увео нас у модерну културу и у спасоносно западњаштво. Он је хаотичној маси српскога народа, разбивеној у неколико држава, која чак није имала ни једну верску организацију, дао високо осећање националне солидарности, „с горећим и пуним љубави срцем" пригрлио цео народ наш, створио оно што се данас може звати српском душом. Гледајући преко политичких граница, које данас јесу а које сутра нису, остављајући на страну верске подвојености које су више но ишта учиниле зла нашем народу, он је прогласио да народ чини народом његов језик и његова душа, и место уског конфесионалног и пределног национализма српског који је пре њега био, положио широку основицу модерном и културном национализму, који се на жалост још није потпуно развио. У племенитим идејама свога великога века, он је ударио темеље новој књижевности, за сав народ, на народном језику, ради народних потреба, књижевности која би у исти мах изражавала народ и водила га просвети духовном ослобођењу и моралној племенитости. Он је први учио Србе „словесној, разумној и слободној љубови к истини", дизао широке слојеве народне из „бесконечног и плача достојног бесловесија", борио се против „старих зарђатих обичаја", мрачних традиција, заблуда, теократије, био први апостол слободе мисли, критичке философије и рационализма не само код Срба, но и код свију Јужних Словена у опште. Убеђен у свемоћ истине и чаробну моћ науке, он је био наш највећи заточник просвете и школе, он је први међу Србима тражио право

на образовање и за жену, и изводио прву просветну организацију Србије, „слатке, слободне, миле матере наше Сербије“, чији историјски национални значај, први међу ондашњим образованим Србима, јасно је видео.

И ако има човека који је заслужио да му се спомен слави, то је био овај благородни и разумни човек, који је боље видео и даље гледао но иједан Србин његова времена и који је више но ико утицао не само на своје доба и на своју најближу околину, но и на цео народ и на нараштаје који су после њега дошли, и чији погледи, идеје и савети чувају и данас вечиту младост истине.

Забележено је да је Доситеј Обрадовић у последњим данима својим написао „Јастук гроба мојега“, неку врсту духовног тестамента у којем је рекао последњу реч „милој нацији“ својој, целом „сладчајшем славено-српском народу“, 1813 када су варвари понова ставили Србију под огањ и под мач, та последња реч старога филозофа пропала је. Али остало је цело његово дело, да докле год буде народа српскога не заборави се спомен овог великог родољуба. „Слатка је утеха наша, писао је он 1783 године, у свом првом књижевном манифесту „Писмо Харалампију“, слатка је утеха надати се да ћеду наша имена живити и мила нашему роду бити за добро које смо му учинили до оних сами' далеки' времена, кад се наше кости у прах обрате. По много хиљада година српска ће јуност нас помињати, и наша ће памет последним родовом мила и драга бити“.

Јован Скерлић.

ДОСИТЕЈ.

I

ВЕРА.

Понео је клицу свог живота плодног
У жару својих раних идеала,
С вером у други живот изван зала,
Кад је, ко́ дете, из свог места родног.

Кренуо путем непознатим, да се
Нађе својим светим обманама близу,
Да обуче црну калуђерску ризу,
И да траје тешке, испосничке часе.

Вера тражи жртве, и он јој се пред'о,
Да испашта дане својих младих лета;
Он је сјајним оком у даљину глед'о,

Тражећи идеал свог душевног света.
А небо је било замрачено, сиво.

Он је у ћелији манастирској снив'о.

II

ЖИВОТ.

Али га је живот путевима пов'о
Што здрављу душе и светлости воде.
Нашао је себе и уздање ново.
И он се развио на ветру слободе.

И народу ком се из борбе и крви
Будућност лепша почела да јавља
Он је био зора, син велики, први,
Гласник слободе, истине и здравља.

Учитељ, песник, просветитељ своме
Народу, он је проводио дане
У бурном, тешком, злом времену томе

У раду, с вером из младости ране,
Усред мучних дана и борбеног јека.

Он је био дете свог Великог Века.

III

ИСТИНА.

И најзад, кад му време косе дирну
А живот лице борама избразда,
Он је своју старост проводио мирну,
С осмехом мудраца и весео вазда.

Ипак није била залуд она вера
Што је некад била водиља и мати;
Видео је да га Време гробу тера,
Али он је знао и морао знати

Да ће му прошлост и будућност бити,
И да неће општа и вечита рака
И траг славног, плодног живота му скрити,

И да ће и даље, као светла трака
Сијати траг благи његових идеја...

Мирно леже кости старог Доситеја.

Сима Пандуровић.

КАНЦОНА О СМРТИ УЧИТЕЉА ВЕЛИКОГ ДОСИТЕЈА.

Тог дана мрска зацари се тмина,
и јад и тешка чама
притиште села и равни и брда:
диже се тутањ што небо пролама,
с утрина и стрмина;
зацвили десет крајина с дна тврда
срца кô десет Срдâ;
зајеча десет жалнијех градова
кô десет рањеника без лијека;
протужи десет рјека
кô десет тужних вила врх слапова;
док с урлањем валова,
уз своје крше тмаве,
гризући хриди оштре у љутини,
кô разјарени лаве
рикаше Јадран, сав у помрчини!

Оборен, голем, у самотној изби,
и попут палог храста,
лежаше благи Учитељ у тами.
Но, зачув како бугарење наста
и како с грозом изби
час страве у ком остајемо сами,
уздах што сузу мами
мину му болно изморена њедра
И, као сунце што се врх облака
дигне и с неба јарка

свег га обасја сјајем огња штедра,
тако се душа ведра
врх клонулог тијела
диже, и тихо трепћући у зраку
озари га цијела,
величанствено у дубоком мраку.

Стајаше попут књиге староставне
и небу растворене,
широко чело непомично тако.
Док, држећ' једном руком упаљене
буктиње две, све тавне
мракове душа расјаваше јако,
а са другом полако
и помно пратећ' слова што се сјаху,
што као тајна, чудесна знамења
за нова поколења
на хладном челу исписана стаху,
побожно и у страху
читати заче таде.
Утиша тутањ ненадане ноћи,
а ријеч за ријечју стаде
да одјекује дубоко у самоћи:

„Бијах сам на свом осамљеном вису,
сам попут хриди стамне,
сам као мис'о што вођаше мене.
Бјех сам са својом ријечју коју тамне
сумње ми трле нису.
Бјех крило, муња, сунце које крене,
дозрјева прикривене
заметке, сјеме, ријеч моја гласна.
Букташе као ломача што гори
у ноћи и у зори
ријеч моја бистра, а свјетлост јој јасна.
кô млада крв и страсна,
бијаше зора нова

што сину, плану жудно са висине
врх села и градова
и врх цијеле миле Отаџбине.

„О, ви, што украј Дунава и Саве
спремате боље дане;
и ви што с мрких Дрининих гудура
оплакујете наде изваране;
и ви с Пйве крваве
што као страшни орли с неба сура
кликћете са клисура;
и ви што пољем које Драва пере
пасете своја прорјеђена стада;
и ви што од вајкада
по урвинама куда Вардар дере
тражите патњи мјере;
и ви с Неретве жучне
цареви бола; и ви с Крке мрки
путници; и ви с хучне
Цетине, Омбле; ви уз Јадран грки!

„О, дјецо моја, и ђе год вас има!,
зȃрих вас пламом тијем;
волих вас попут свакидањег хљеба;
љубљах вас кȏ стријеле високијем
пуштене циљевима;
опајах се висином вашег неба;
знах сунце које треба
да на њем сја; и у све своје дана,
у свима снима снивах добро ваше.
И мрак што сатираше
вас, ваше сјеме, њиве заоране,
притискох на све стране,
и као змију, која
сикће и отров расипље и коље,
сатрех, и рука моја
заора тврдо, запуштено поље.

„Свештеник скроман истине и братства
бјех на свом земном путу;
бјех сијач који добро сјеме сије;
бјех орач који оре земљу круту;
бјех пастир кога паства
воли, јер сву је носих у њедрије';
јер снови с којих врије
груд ваша бјеху прве бриге моје,
јер бејах топал као наде ваше,
јер срце што пламташе
у њедру мом, све врело срце своје,
дадох за оне које
поведох да стријеме
високо за њим... Вај... ал', ево, саде
зубом га гризну врјеме,
малакса, клону, стиша се и стаде".

Тако је душа читала у тмини;
но неизмерна јека
великих ријечи препаде је тада.
Ућута, дрхћућ' као грана нека
у миру и тишини.
И, саслушав ђе попут страшна грäда
што с олујином пада
распршташе се грмећ' у даљини
ријечи с брижна чела прочитане,
озрје се на све стране,
и држећ' сјајне луче у висини,
и свуд по Отаџбини
ведрећи небо тмурно,
као метеор који небом мину,
колутајући журно,
свом Богу оде сама на истину.

* * *

Канцоно, пуна вјере
и наде, — полети као ор'о,
облети наше море и равнине,
изви се у висине
над недохватне брдине и бйла,
и ударањем крила
поздрави гласно
гроб један свети на ђедовској грўди,
и кликћи свуда јасно
велику вјеру, и вјесник наде буди!

Мирко Королија.

ДОСИТИЈЕ И ХРВАТИ.

Кад је Доситије прије стотину година заклопио своје очи, не знам, да ли је међу Хрватима у Хрватској било људи, који су уопће и знали, да је каки Обрадовић живо радио на просвјети свога народа. У Хрватској се није нико за просвјету бринуо. Узимали су људе у војску, која се свијетом пробијала и истицала, а кад су војаци дошли кући, нико није питао, што ће и како ће даље бити.

У Хрватској је био у доба Доситијево само један човјек, који би за Хрватску знао и разумио Доситија. Био је то загребачки бискуп Максимилијан Врховац. Његове везе са Стратимировићем, његова брига за народни напредак, колико му се у оно доба дало на томе порадити, доводила је га и на то, да рачуна са народним потребама, па и са културнима. У Врховчево доба († 1828), (бискупом је постао још за Јосифа II), биле су културне невоље у Хрватској тако велике, да се о каквој бризи, о каквоме правом културном раду не може ни говорити. У Хрватској није било човјека, који би могао ма само и из далека онако нешто урадити, како је то радио за Србе Доситије.

Ако је било српско свештенство на ниском степену образованости, не може се рећи ни за католичко хрватско, да је много боље било. Учило се све латински. С народним се потребама није рачунало. За то је и успјеха било мало. Из Врховчевих времена има овдје ондје који глас, да би требало да се подигне која школа. Говорило се о томе, али се радило премало. Школе су у опће

ЖИВОТЬ И ПРИКЛЮЧЕНІЯ

ДИМИТРІА ОБРАДОВИЧА,

НАРЕЧЕНОГА У КАЛУЂЕРСТВУ

ДОСІѲЕА:

НИМЬ ИСТИМЪ СПИСАТЬ И ИЗДАТЬ.

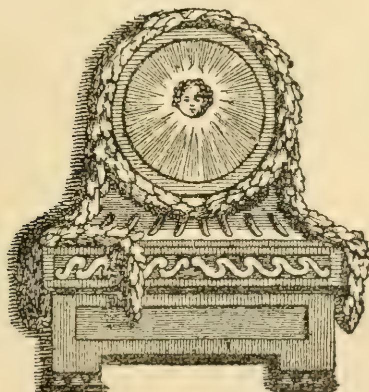

ПРВА ЧАСТЬ.

У ЛАИПСІКУ

У ТІПОГРАФІИ БРАИТКОПФА,

1783.

Прва страна оригиналног издања „Живота и Приклъученија“, штампаног у Лајпцигу 1783 године.

биле тако слабе, да су дјеца једва излазила с толиким знањем из њих, те су могла рећи, да су ишла у школу, А докле нема просвјете народне, дотле се не може да говори о каквим већим успјесима. За то наше свештенство и није могло да избјегне пријекору, што му га је дао сам његов члан у четвртом деценију XIX вијека, Стјепан Мојсес, кад је у своме извјештају на бечку полицију рекао, да је и за свештенство потреба новина хрватских велика, јер ће ту клер наћи пута, да ради за интересе своје и за интересе народне.

Да су у Хрватској уопће били списи и књиге Доситијеве познате, о томе нема сумње. Та Хрватска је дала српској литератури Павла Соларића, да даље не идемо. Али је Доситије био познат само Србима у Хрватској — јер Хрвати нису могли да се служе његовим књигама! Нису познавали писма, а и узроци вјерски нису допуштали, да се католик забавља списима једнога православнога. То би био гријех, који се не може лако опростити.

Док су Срби на подлози рада Доситијева почели да претресају актуална питања, која ће их ослободити од славено-српског утјецања, нешто се хрватске младежи пробијало свијетом и на њемачкој романтици мислило да ради о будућности свога рода. Ми до данас не знамо. да ли је Антун Михановић водио бриге о списима и дјелима Доситијевим, кад је 1815 издавао своју књижицу о користи писања у народном језику. Да Михановић не би познавао Српских Новина, што су их издавали Фрушић и Давидовић, тешко је помишљати. Али о Доситију или о његову раду као да се није много бринуо. Требало је да дођу други људи, да свијет покрећу. Тад још није било ни воље ни спреме ни времена, да се у Хрватску преносе мисли Доситијеве.

У Хрвата су биле тешке прилике у прва три деценија XIX вијека. Притисло њемачко господство, о народном духу право ни говора. Наши су први људи преносили традицију у језичном питању из старијих времена.

Латински је језик био као какви паладиј. Уз латински је језик стајала и вера. Истина је, наше се свештенство није бојало народнога језика, како је то било у Срба, али оно није имало ни бриге за народни језик, јер није било за то приправљено. И док је Србима Вук Караџић 1818 године дао прави народни рјечник, Хрвати нису могли да покажу ма и једно дјело, које је могло да буде дјелом опћега народнога духа или народнога схватања тадашњих, било литературних било политичких прилика.

У Срба се развија борба, готово на ножеве, хоће ли побиједити у литератури славено-српштина или народни правац Вуков. У Хрвата о томе као да нитко ама баш ништа не зна! Погледајте само пренумеранте Вукове, па ће вам одмах бити све то јасно. Сасвим је то нешто особито. Наши људи нису могли да читају ћирилицу. Наши људи нису још ни у XIX вијеку могли да схвате, е је у Срба и Хрвата један говор, који се тек својим дијалектима разликује. За то није било ни потребе, да се упознају и онаквим дјелима, каква су Доситије и Вук издавали.

Истом онда, кад је Гај долазио у везе са Србима било у Бечу, било у Грацу или у Пешти, дакле кад је мисао славенска постајала јачом, кад су Шафарик и Колар почели приповиједати ново доба, нашло се у Хрватској младића, који су се почели да занимају не Вуком, већ Доситијем. У нас су Хрвата настајала времена Обрадовићева, кад је у Срба Вук онако крочио, да је морао рачунати с побједом своје мисли.

Не ћу да спомињем, што је Гај учио од Мојсија Балтића и других Срба. Али ћу споменути, да је Гај наговарао и наговорио своје другове, онамо негдје од 1831 године, да уче ћирилицу и да читају српске књиге. Само оснивањем узајемности славенске у Хрватској могло се доћи до тога, да је већ 1832 године Иван Деркос у својој књижици „Genius Patriae“ рекао за Доситија, да је дао Србима најсјајнију луч, поради чега су га и Нијемци назвали „српским Анахарсом“. Французи, Нијемци,

Чеси, Пољаци и Руси напредују, јер се служе својим народним језиком. Али народни језик је особито подигао Србе. Они су, вели Деркос, тек стресли са себе јарам османлијски, па су напредовали толико у култури, да се управо чудити морамо. Све је то зато, јер се тако нашао муж, који је народноме језику дао оно право, које га има, а народу списе, какви су му требали. Обрадовић има да буде предњаком и Хрватима, како је био у своје доба вођем Србима.

Јесу ли ови људи наши знали, шта су хтјели тиме да постигну?

Обрадовића нису мучиле онакве мисли, какве Деркоса, Гаја и друге Хрвате овога времена. Али је Доситије заступао сву ону толеранцију, коју су наши млади проповиједали; Доситије је тражио за народ просвјете, напретка, културе. То су хтјели и наши да даду. За то Доситије не као прокламовани панслависта, већ као љубитељ просвјете и заговаратељ једнакости права и дужности човјека могаше да занесе Деркосову дружину. А к томе просвјетитељ народа и те како требаше Хрватима, који су о Србији знали тек толико, да се у првим деценијима XIX вијека борила за слободу, коју је некултурни елеменат вијековима спречавао. Доситије је имао да постане побудом младим Хрватима за њихов културни рад. Јер кад је он могао да пред свијетом покаже, што се даде учинити у народу, који је до јуче био под турском власти, како се не би дало учинити с Хрватима, који су бар некако чували своју слободу, бар онолико, колико је Доситије учинио за свој народ?

Или да споменем Вјекослава Бабукића, једнога од оних пријатеља Људевита Гаја, који су 1834 године слагали проглас за издавање новина. И Бабукић, на наукама међу Србима у Сегедину, познаваше Обрадовића. Њему као да су списи Доситијеви срцу прирасли. Он већ 1832 године с Обрадовићем у руци придобија своје млађе другове и упућује их, што више може, у упознавање српске културе и литературе. Бабукића је с истих

узрока заносио Доситије, с којих и Деркоса и многе друге. „Чиста душа“, како би рекао Станко Враз, која је састављала „Живот и приключенија“, „Басне“ и друге своје списе за свој народ, да га придигне, дозивала је сродне душе у младих загребачких трудбеника, е би и они порадили на корист и добро народа. Идеализам на једној и на другој страни могаше да ствара везе, којих прије поради помањкања идеализма није могло да буде.

Не смијемо да заборавимо и ово: У Хрватској књижевне прилике нису биле ништа повољније од српских у оно доба, кад је Доситеј радио. Што је требало Србима, тога нису имали ни Хрвати. Истина је, да је у XVIII вијеку дошао Качић, да је дошао „Сатир“ Рељковићев. Али је то било премало за 50 до 80 година. Друго право штиво није долазило. Није било борбе за језик, али у правописном се погледу писало и у Хрватској „по правилам бабе Смиљане“, како би рекао Вук Карацић. Душевно стање оних, за које се спремао књижеван рад у доба, кад је Деркос или Бабукић говорио са заносом о Доситију, требаше и у Хрватској онакве хране, каквом је Доситије хранио Србе у своје доба.

Нигдје нисам нашао приговора, што је Бабукић штампао у „Даници Илирској“ ситније ствари Доситијеве. Његове басне долазе чешће у „Даници“ све онамо, док у хрватском илирству није претегнула друга струја, политичка, мјесто књижевне. Ту је Доситије већ преслаба храна. Нити басне, нити савјети здравога разума нису достајали онима, који су мислили, да им из дотадашњега рада око књиге ваља извадити и политичкога капитала за Хрватску. Али кад се водила ријеч о правопису, није могао Бабукић да Србима не спомене, што је Обрадовић мислио и писао за оне, који се боје напредовања и просвјете. Ако се Срби боје, да би их Хрвати могли са својим илирством претопити у што друго, и опет Србе туче баш њихов прави просвјетитељ, који није био тако тјесногрудан, јер је он својим широким и бистрим погледом могао да разбере добро од зла.

Колико је Доситије у своје доба вриједио код Хрвата, осим споменутих момената свакако је и овај веома велик. Поред Витезовића, Дошена, Качића, Рељковића долази на истоме мјесту Доситије Обрадовић. Ови старији писци имаду да приказују, како се у Хрватској од 1835 године има писати. Ове писце треба мало прерушити, па је илирска литература створена, илирски језик за Хрвате и Србе једнако уређен. Могло би се коме чудно чинити, што Обрадовић долази до ријечи 1835 или 1836 године у Хрватској, кад су Срби већ добро заборавили, што им је Доситије још и прије 30 година остављао, а све је улазило у борбу, хоће ли с Вуком или с пријатељима Куцкала, Милановаца и, послије, Светићеваца. Јест, на први мах се то некако и чини као несхватање прилика и правих односа; дапаче би човјек у први мах могао да помисли, да Хрвати нису ни познавали Вукова рада, кад у овим годинама узимају Доситија као фирму у питању језичном, па и у питању народном. Али код тога ваља добро да се пази на моменте, који су код Хрвата одлучивати.

Сви они Хрвати, који су се окупили под именом Илира, никако нису хтјели, да сепаратизам, ма и у којој ствари, дође до ријечи. У Вуковим је дјелима долазило Српство као јединство. Вука је водио к томе Копитар. А Копитар је, ма били какви му драго разлози, ударао на онакво јединство јужних Словена, какве су Хрвати у књижевном погледу што више истицали. У Доситија тога није било. Он је као Србин био далеко напреднији за идеје Шафарика, Колара и других учитеља словенске узајамности од Вука Караџића. Доситије је био у том правцу прави либералац спрам Вука. И за то су Хрвати четвртога деценија XIX вијека далеко више волели Доситија. Поради тога су они призивали у помоћ Обрадовића за своје идеје, а Вука онако мало истицали.

Не може се казати, да Хрвати нису познавали Вукова рада. Његове су народне пјесме много читали. Многи су кајкавци из Вукових дјела упознали љепоту

народних пјесама и штокавскога говора. И пјесме су прештампавали. А ипак није Вук никад био у нас, у старије доба, у оноликој цијени, у коликој је био Доситије. Нигдје не видимо, да су се Хрвати толико позивали на Вука, колико на Доситија, ма да је Вукова слава била већ толика, колику је само могао да добије. Хрвати узимајући Доситија међу своје књижевне следбенике налажаху у њем онај правац, који је њима годио: налажаху историју са садашњошћу, док су у Вука само садашњост гледали. И та његова садашњост није одговарала принципима, на којима су они мислили да сграде своју будућност.

Тако се, мислим, може да разумије један анахронизам, који се без обзира на све ове прилике не би друкчије могао да правилно схвати.

Нисам хтио, да специјално залазим у питања, која могу да буду више статистичка. Само сам у опћеним цртама набацио најглавније, што је Доситија могло довести у хрватску књижевност. Свакако је код његове стоте обљетнице смрти, кад се говори о његовим односима спрам Хрвата, потребно да се истакне, да код својих савременика није налазио у Хрватској онога признања, које је послије имао. И Доситије и Рељковић издаше басне. Испоредите једне и друге. Која ли разлика! А кад су хрватски Илири преносили басне, употребљавали су Доситија, а не Рељковића. Један је и други био учитељем Илирству. Разлоге овоме поступању ваља да тражимо у овим моментима, који су овде истакнути.

Доситије је задужио Србе, да га морају звати својим првим народним просвјетитељем. Он је то својим радом и животом стекао. Код Хрвата је ишао у ред оних великих људи, који су били у својем раду као темељни камен за препорађање и народа и духа народнога. И с ову и с ону страну Саве и Дуана је радио; и с ову и с ону страну је имао успјеха. Снага његова духа побјеђивала је све непријатеље, па је његова слава то већа, што је круг његових мисли налазио више поштовалаца.

Загреб. Ђ. Шурмин.

ДОСИТЕЈ ОБРАДОВИЋ КОД БУГАРА.

Без сумње, српски утицај играо је важну улогу у нашој националној и литерарној Обнови — можда много важнију, него што се мисли данас, када нису из ближе проучени правци и размери тога утицаја. У колико се пажљивије удубљујемо у те правце и размере, у колико подробније проучавамо посебне чињенице, на којима се види српски утицај и који у исто време објашњавају услове под којима се то остваривало — услове у многим случајевима заједничке животу оба народа — у толико више подржава се у нама убеђење да овде имамо посла са једним значајним и разностраним утицајем, који изискује темељно проучавање.

Просветитељске идеје XVIII века продиру у нас не само преко Грчке него и преко Србије. Чињенице да бугарска Обнова почиње најпре у западним областима — у овим областима које су биле на домаку српског духовног живота — само та чињеница јасно показује од каквог је значаја у даном случају српски утицај, који има не само културан но до извесног ступња и политички карактер. — Последице тога утицаја јасно се осећају чак до средине прошлога века; после тога, познато је, наша нова књижевност почиње да се развија више под утицајем руске; руски утицај, као богатији идејном садржином и сроднији нашем националном духу, чини крај не само грчком но и српском утицају.

Множина додирних тачака између наше и српске Обнове јасно нам показује заједничке услове, под којима

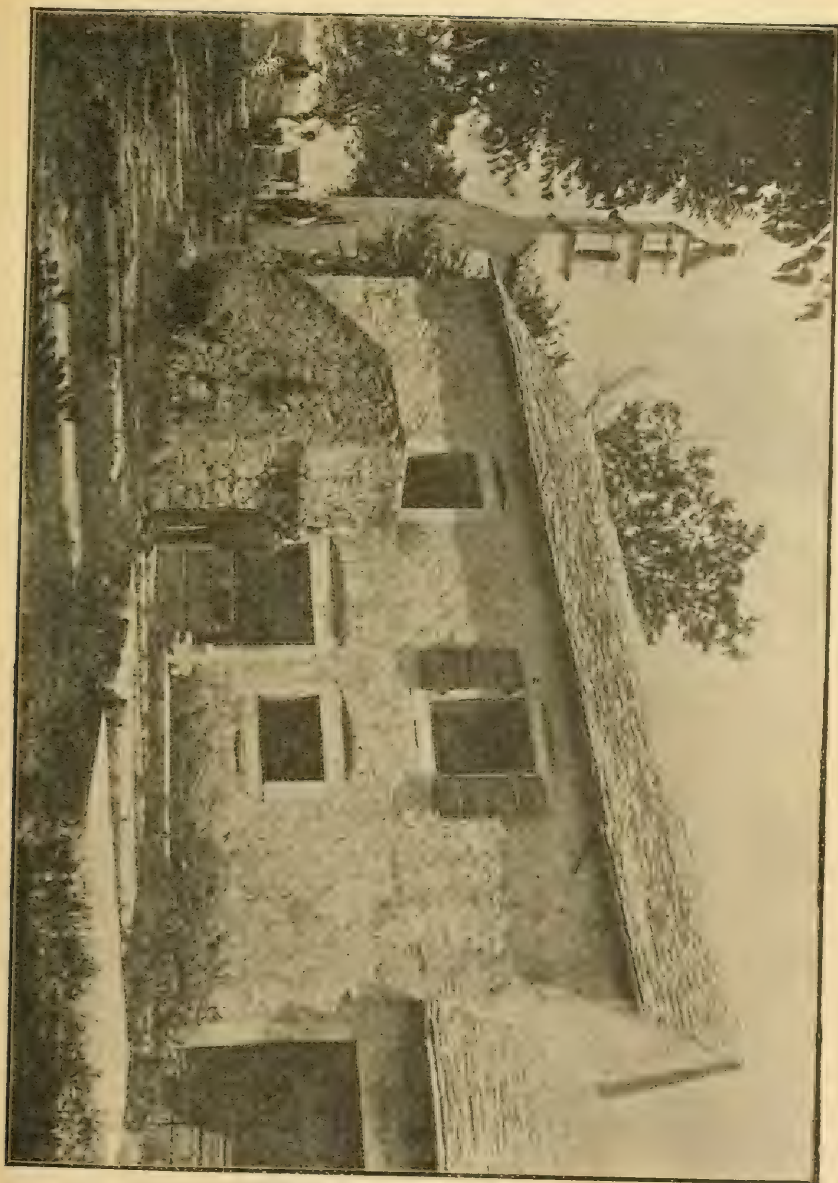

Садашњи изглед школе у Книнском Пољу, у Северној Далмацији, у којој је Доситеј Обрадовић учитељовао 1761—1763 године.

се и једна и друга стварала. Културни, политички и посебни услови били су у многим односима једнаки у животу Срба и Бугара; наши и српски обновитељи имали су да постигну до извесног ступња заједничке задатке и да се боре са једнаким тешкоћама и препрекама. Језик и вера, заједничка беда и заједничке духовне потребе приближавали су једно другом оба народа, стварали су трајне везе међу њима и побудили су неке раније раднике на Обнови да раде у корист не само једнога но и другога потиштенога и непросвећенога народа. Српски и бугарски књижевни језик с краја XVIII и почетком XIX века још више је појачавао ово зближавање и олакшавао узајамне литерарне односе и утицаје. Неки наши и српски књижевници из епохе обнове, када својој књижевној делатности дају национално просветитељски циљ, не праве разлику између бугарског и српског племена. Један од првих обновитеља бугарскога и српскога народа, Христифор Жефаровић, кога Павле Ненадовић у једној похвалној песми назива „ревнитељем отечества бугарскога, љубитељем царства илирическаго“, имао је подједнаку љубав за оба народа; и један и други је за њега „наш, свој“. Ми још сигурно не знамо, да ли је Жефаровић по пореклу био Бугарин или Србин... Јован Рајић, чији је отац био из Видина, пише дело „Исторія разныхъ славенскихъ народовъ, наіпаче Болгаръ, Хорватовъ и Сербовъ“. Србин А. Нешковић издаје 1801 године у Будиму „Исторію славено болгарскогъ народа, изъ Г. Раича историіе и нѣкихъ историческихъ книгъ составлена и простимъ єзыкомъ списана за синове отачества“. К. Огњановић, такође Србин, учитељује у бугарским областима, издаје књижевна дела на бугарском језику у циљу просвећивања бугарскога народа, и осуђује Бугаре што се одричу свога рода и језика. „Као безумни гнушају се, пише Огњановић у тону Пајсијеве проповеди, свога рода, језика и имена, као да би им име *Бугарин* љагу нанело“. Са дирљивом срдачношћу открива он своја осећања бугарским читаоцима: „Ја сам међу

вама живео и своју сам срећу на жртву ваше среће свесрдно принео, и ја вас и данас и за навек љубим...“[1]

Извесно интересовање за Бугарску и Бугаре показивао је и просветитељ српске народности, Доситеј Обрадовић. Када пише о јадном политичком стању, у коме се налази Србија, Босна и Херцеговина, он не заборавља да спомене и „бедну Болгарију“, која је потпала „под тешки турски јарам“.[2] У једној својој песми Обрадовић позива Јосифа II да ослободи турскога јарма не само Србе но и Бугаре:

Дај Болгаром њи'ове бољаре,
Твојим Сербљем витезове старе...[3]

Заједно са својим наставником Теодором Милутиновићем, он верује да ће просвећени владари као Петар Велики ослободити како српску тако и бугарску отаџбину „од тиранства, глупости и варварства“.[4] Можда је неким случајем Обрадовић имао могућности да буде у додиру са Бугарима. Јесен и зиму 1765 године он је провео у Хилендару, где је посигурно општио не само са српским но и са бугарским монасима. У једном свом писму он пише да се и у светопавловском манастиру и Хилендару сретао с Бугарима и по невољи је био сведок сталним сукобима између бугарских и српских калуђера, који нису могли да реше чији је Хилендар.[5] У Бечу Обрадовић је био учитељ једном младом Бугарину. Широки планови о књижевној делатности приморали су Обрадовића да напусти ово учитељовање, и ученик са сузама у

[1] *Житіе стаго Алеѯіа члвѣка Бжія...* Сочинено на стихи на язык славено-блгарскій посвящено на синови и чеда Болгарски, изъ презѣлна любовь отъ Константина Огняновича родом Серба. Издаде се съ иждивеніе тогоже. Въ Будимѣ градѣ... 1833, стр. 13—14.

[2] *Цѣлокупна дѣла.* Издање Медаковића. Земун, 1850, V, стр. 6.

[3] *Цѣлокупна дѣла.* I, стр. 119.

[4] *Цѣлокупна дѣла,* I, стр. 95.

[4] *Цѣлокупна дѣла,* II, стр. 24—25.

очима био је принуђен да остави свога љубљеног учитеља. Но и учитељ је жалио за својим учеником: „Један добри младић Болгарин почео је плакати, кад сам му лане рекао да ћу поћи, него да тражи себи другог учитеља; и ја сам тешко зажалио, но непреодољена жеља, да јоште што за живота на штампу издам, све је победила...“[1]

Можемо рећи, да су услови за српски утицај на нас били дефинисани не само заједничким до извесног ступња национално-просветитељским циљевима, које себи постављају просветитељи оба народа, но и ранијим буђењем Срба, а тако исто и богатијом српском књижевношћу на помолу Обнове. У многим односима наша Обнова одјек је српске Обнове. Промене и нови покрети за време српске Обнове, тенденције у развићу нове српске књижевности јасно се рефлектују у множини чињеница нашег књижевног развића. Оне модерне идеје, које су импулсирале духовни живот српски и створиле услове за национално буђење и развиће, продрле су разним правцима код нас и обогатиле живот и књижевност новом садржином. У почетку наше Обнове могу да се истакну многе аналогије не само са грчком но и са српском Обновом. Сам темпо, тако да се изразим, развића српском духовног живота и српске књижевности у другој половини XVIII и у почетку прошлога века знатно се убрзава за време онога покрета међу Србима, који се карактерише јасно опредељеним просветитељским и рационалистичким идејама, израженим у Обрадовићевим књижевним делима.

Утицај Обрадовића на наш живот и књижевности више је посредан него непосредан. Обрадовић је утицао на нас не толико као личност, као лични, посебни српски књижевник, колико као чинилац поновног покрета живота и књижевности српске. Многи његови сународници примили су његове идеје, популарисали их, прерадили их — и код нас су продрли отисци тих идеја у духовном

[1] *Цѣлокупна дѣла*, II, стр. 116.

развићу српскога народа, Ми видимо неке наше јавне раднике и књижевнике у првој половини прошлога века, чак и доцније, да су у идејама врло блиским Обрадовићевим идејама, и, што је доста карактеристично, они их изражавају у таквој форми у каквој их је изражавао Обрадовић, — али те идеје у већини случајева продрле су код нас не непосредно, не после блиског упознавања наших просветитеља са животом и делима српскога реформатора, него тек после њихова прилагођивања неизбежном садржају српског живота и књижевности.

Које су Обрадовићеве идеје могли да приме наши књижевници и у колико су те идеје наишле код нас на повољан пријем за поновно оживљавање и развиће?

Спољашњи утицаји који су утицали на наше буђење, до тог ступња преплећу се, да их је тешко подвојити јасно. У неким случајевима чак је немогућно ставити тачну границу између грчкога и српскога утицаја. Западни утицај, као што смо споменули, продро је с почетка преко Грчке и Србије. Извесне чињенице у нашем духовном животу у првој половини прошлога века можемо приписати и грчком и српском утицају. Али треба да напоменемо да су просветитељске идеје, које су у почетку прошлога века реформисале српски и наш духовни живот и створиле услове за стварање једне нове књижевности, нашле најопредељенији и категорички израз у делима Обрадовићевим, и његов посредни утицај показао је оно што је могло код нас да продре и другим путем — преко Грчке — при том, у извесним случајевима, форме тога утицаја биле су много приступачније и ближе условима за наш национални живот, него што су биле форме грчкога утицаја.

Не само под грчким утицајем, но и под утицајем српске књижевности — тачније, под утицајем Обрадовића — код нас је ојачала тежња да се ради на духовном ослобођењу народа, на задобијању оне слободе, која је основ свима другим слободама. Главни циљ Обрадовићев — онај циљ у који је ставио смисао свога живота — био

је да узвиси до духовне слободе и природног савршенства један народ, који је остајао „за вавек у всеконечном и плача достојном бесловесију“. И као народни будитељ и реформатор живота он је имао последнике не само међу својим сународницима него и код нас, међу нашим просветитељима, који су помоћу знања и природнога васпитања хтели духовно да ослободе свој народ. Просветитељи бугарскога народа верују као Обрадовић у свемогућу, ослободилачку силу науке и убеђени су да просвета и моралност после свију слобода носе и мир. Они виде само утилитарни и практични значај науке и филозофије, сматрају их као средство за природно усавршавање и духовно ослобођење и популаришу их, у колико и једна и друга имају примене у практичном животу. Делатност ових просветитеља има педагошки карактер — онакав карактер какав је имала и Обрадовићева делатност. По угледу на своје грчке учитеље, а делимице и на Обрадовића, они се јављају као будитељи и просветитељи у најширем смислу, када се обраћају подједнако и малима и великима и на тај начин проширују круг своје практичне просветитељске делатности не само у школи него и ван њених зидова.

Донекле се Доситејевом утицају дугује за модерније погледе за време обнове о жени и женском образовању. Као што је познато, Обрадовић се ослобођава патријархалних заблуда, издиже се високо над својим временом и тежи да извојује услове за образовање и умно развиће не само људи но и жена. Из Србије он је први смели ратник за духовно ослобођење жене. Карактеристично је, да су Доситијева дела још педесетих година имала код нас не само читаоце но и читатељке, од којих једна, Станка Николица, преводи „Две приказки: за славните жени и за Аза человекомрзеца“. У једном интересантном поговору свога превода Станка Николица, која се потписује „Желатељка женскога просвећења“, истиче потребу женскога образовања и жали се да услови код нас дају врло мало могућности за женско умно и мо-

рално развиће. Мушкарци, пише она, нису толико за сажалење: што не нађу у својој отаџбини, они траже у туђој земљи. „Али ми јадне жене, кад немамо средство да живимо на страни, шта да радимо? — Немамо потребне књиге, да бисмо се темељно научили у школи; немамо ни довољно времена да проведемо у њој; немамо како школске тако и друге за читање књиге; што научимо за кратко време у школи, и то заборавимо кад школу оставимо. У осталом, питам, шта треба да радимо?“ Преводитељка долази до закључка, да саме жене треба да се побрину за себе. Узмимо перо и свака према својој сили нека гледа да изради нешто за своје другарице. Ево, ја сам према својој сили превела ову књижицу и ја вам је препоручујем“. Преводитељкина мисао је да треба да се пишу и преводе „књижице“ као ова „За славните жени“, у којој ће њене сестре наћи пример за подражавање; под утицајем таквих васпитних књига жене ће се научити да мало више цене своје човечанско достојанство. „Видите ли у њој с каквим је духом било на свету жена, а зар данас таквих нема? има него... и тако даље“. Станка Николица посвећује свој превод женама:

Малена књига за жене
Која их учи бодро
Да се чувају суровости
И понашају мудро.

Последице Доситејевог утицаја могли бисмо да опазимо и односајима неких наших просветитеља и друштвених радника према цркви и свештенству. Црква, по њима, не треба да противречи народним интересима, црквена управа треба да буде у основи својој не теократска него демократска, свештенство треба да се издигне високо над народом у културном погледу и да с вољом, од срца, ради на народној просвети. Напоменућемо и то да ти наши просветитељи не прецењују значај цркве; напротив, они често истичу да су за народно образовање неопходни не толико црква и свеште-

ници колико учитељи и школе, који треба да одговарају духу новога времена. Такве либералне погледе имају чак и неки наши трезвенији монаси. Ево шта пише један од њих, Неофит Рилски: „Требало је најпре да се спреме школе, па потом цркве и манастири. Најпре да се штампају на нашем бугарском језику потребне школске књиге, па после стари и нови завет".[1] Можемо тврдити да је Неофит своје национално-просветитељске идеале формирао под утицајем не само грчке но и српске књижевности. Значајни „филолошки предговор" „Бугарске граматике", који показује Неофитове погледе на књижевни бугарски језик и циљеве народне просвете, писан је под утицајем оних схватања које изражава Павле Кенгелац у предговору свога „Естествословіа", изданог у Будиму 1811 године. — Као Обрадовић и његови српски последници и наши учитељи убеђени су да интереси народних школа, тако исто и интереси просветитељске и васпитне књижевности стоје много више над интересима цркве. „Боље је много једну паметну и полезну књигу, с коликим му драго трошком, дати се да се на наш језик преведе и наштампа него дванаест звонара сазидати..." пише Обрадовић. — „Ми мислимо и верујемо, пише један наш публицист, да ће једна књижица као Манчевљева „Отъ бащинъ язикъ" или један „Лѣтоструй" Данова, метнути у руке народу, донети народу много веће користи, него што би му могле донети три владике".[2]

Један део наше интелигенције за време обнове нештедимице осуђује свештенство налазећи, да је оно великим својим делом немоћно да стане на висину свога правога позива — да просвећује просту народну масу. Може се рећи, да је и ово последица Обрадовићевог утицаја. Његова критика разврата у црквама и манастирима, верскога фанатизма и паразитизма калу-

[1] „Болгарска грамматіка... Сега перво сочинена отъ Неофита II. П...." Въ Крагуевцѣ, 1835, стр. II.

[2] „Єдна златна дума". Читалище, год. III, стр. 285.

ђерског, његове проповеди о „безполезности манастира у општеству“ могле су да нађу последнике и код нас. Један од бугарских преводилаца Обрадовића објашњава читаоцима, да је њиме преведена „повест“ „Цу-и философъ“ прожмана извесним анти-калуђерским тенденцијама. „У њој (приповетци) јасно се показује, да човека не може направити филозофом ни имање, ни добар живот, ни сујеверно калуђерство...“ Мудрац је онај који жртвује свој живот за пуни триумф истине и добра „мислећи, да му је дужност да добра чини човечанству. Такав је човек праведан, светитељ и божји угодник, а не лењи, по горама дивљи калуђери“, који иду по селима „да узнемирују својом прошњом у божје име“. Преводилац налази разлога да говори против незнања и лењивости калуђера због тога што се у преведеној поучној причи међу осталим лицима налази и један аскет, који презире свет и претендује да буде мудрац. Китајски император, Чинг-Јанг, када је сазнао за његов усамљенички живот, подсмева се и поручује својим лекарима, да, ако је могуће, излече мозак тога бегунца од света и мука.

Запис, писан руком Доситеја Обрадовића 26 априла 1759 године, на корицама *Книга Житій свеыхъ*, у библиотеци манастира Хопова. (Из књиге Др. Тихомира Остојића „Доситеј Обрадовић у Хопову“, Нови Сад, 1907, стр. 356).

Неки наши јавни радници за време црквене борбе — најактивнији предводници ове борбе — сматрали су

да црква треба да се реформише у духу новога времена и по законима здравога разума, да се при том ослободи традиционалнога догматизма и формализма, који у већини случајева противрече суштини хришћанскога учења. У њиховим публицистичким чланцима, у којима се разматра састав бугарске цркве и истиче потреба за радикалним реформама у њој, ми често наилазимо на идеје, истоветне, сасвим онакве, какве је много раније проповедао Обрадовић у једној опредељеној форми. Ове либералне идеје, с којима се сретао на пример у чланцима П. Р. Славејкова и Т. Икономова, дугују не само својој дубљој примени у друштвеним и културним погодбама нашега живота, но и спољашњим утицајима. Врло је могућно, да је до извесног ступња и Обрадовић утицао на на наше публицисте у питању црквене реформе. — Није без значаја чињеница, да је бугарски превод Доситејевог писма непознатом оцу Серафиму, пренесеног у „Совѣти здраваго“ разума“, имао до 1881 године тачно три издања. У томе писму, као што је познато, Доситеј осуђује верске заблуде и сујеверја, потхрањивана вековима од цркве у народу, и исказује своја рационалистичка и реформаторска схватања.

Обрадовићева дела била су доста позната код нас за време Обнове и распрострањивала су се како у преводу тако и у оригиналу. Важно је да су она у оригиналу била позната Бугарима не само у западним но у источним областима. П. Р. Славејков, како ми је саопштио његов син Пенчо Славјеков, имао је у својој библиотеци сва дела Обрадовићева. Целокупно издање Доситејевих дела (издање Медаковића, Земун, 1850) поклонио је софијској Народној Библиотеци један грађанин из Плевне који се потписао: „Георгій Ј. Кировичъ, Јуліа 8, 1864. Плевенъ“. Станка Николица превела је „Двѣтъ приказки“ у Разграду. Доситијева дела на српском налазио сам и у библиотеци шуменских грађана.

1, Ниједно Обрадовићево дело није било тако много читано и превођено на бугарски као „Ужица или Доситеева буквица". Први бугарски превод „Ужице" остао је неиздан. Тај превод, чији се рукопис чува у софијској Народној Библиотеци, носи наслов: „Книга именуема Доситеева ижица. Градина разноцвѣтная. Отъ Сербскій яззыкъ преведесе на Болгарскій языкъ за ползата на нашего народа. Изданіе первое. Лѣто 1852, февруарій 1-вый. Трудомъ же на Костаки Алек. Сахатчиски въ Самоковъ". На истој насловној страници додано је доцније писаљком: „13-годишенъ бехъ кога преписувахъ тазе книга отъ друга. Асъ Коста А. Сахатчиски". Писац „Ужице" записао је на крају превода: „Конецъ Ужицу доситеу брадовичу". Тај превод одликује се од осталих тиме што је *готово* без скраћивања. Само су овде-онде изостављени неки редови из Доситејеве „Ужице", који или имају аутобиографски карактер, или пак нису интересантни за бугарске читаоце. — Доцније, 1858 године, „Ужицу" је превео Т. Хрулев: „Ужица Доситея Обрадовича. Преведи отъ сръбски на български языкъ Теодоръ Т. Хрулевъ, взаимноучитель свищовскій. . Букурещ, 1858". Хрулевљев превод је скраћен. Сва три дела Доситијеве „Ужице" — „Говоренѣ политическо, парадигматическо и митическо" — изложена су на 68 страница, а код Хрулева иста та три дела преведени су скраћено на 28 страница. Тај превод био је издан по други пут 1864 године. (Букурешт), и трећи пут 1868 (Русе). Одмах затим „Ужицу" је превео свештеник Н. К. Грнчаров: „Ужица или азъ-буквица... Русчукъ, 1867". Превод Грнчарова је доста слободан и скраћен, али не до тог ступња као превод Хрулева. На неким странама Грнчаров се користио преводом Хрулева и не напоменувши то. Све од „благодареніе писателя!" до краја (Грнчаров, стр. 45—48) узето је од речи до речи из превода Хрулева. (Издање из 1864, стр. 36—39).

2, „Две прикаски за славните жени и за Аза человекомразеца. Писалъ на сърбски Доситей Обрадовичь,

а побългарила Станка Николица, Разградка. Въ Бялградъ... 1853“. Овде су преведени: 1) „О славним женама“ („Цѣлокупна дѣла“, VI, стр. 110—120) и 2) „О мудрости и промислу у управљанију света, восточна повјест“ („Цѣлокупна дѣла“, VII, стр. 14—27).

3, „Изводъ отъ совѣтитѣ на здравый разумъ“. Цариград, 1863. — У преводу се име Обрадовића не спомиње. Као што смо приметили, преведена је само једна глава „Совъти здравога разума“, Доситијево писмо оцу Серафиму („Цѣлокупна дѣла“, VI, стр. 38—69). Преводилац није познат. Превод је издала протестантска пропаганда у Цариграду. Познато је да је ова пропаганда наилазила код нас на врло повољне услове за утицај, нарочито после сукоба између консервативне и либералне струје у црквеној борби. Либерални предводници ове борбе, на супрот конзерватизму, били су приврженици црквене реформе. Протестантска пропаганда схватила је тежње либералне струје, и она се сама трудила да их објасни издавањем популарних брошура, у којима се истиче неопходност црквене реформе. Превод Доситејевог писма у вези је са условима наше црквене борбе и са циљевима пропаганде. Карактеристично је да је овај превод доста слободан, местимице преиначен, и то сасвим у духу протестантског учења.

4. „Цу-й или философъ. Отъ книгата „Чувствителнаго человѣка“. Побългарилъ П. В. Оджаков“. Русе.. 1865 — превод је „Цу-ѵ илити философъ. Изъ књиге „Чувствителнаго човека““ („Цѣлокупна дѣла“, VII, стр. 28—44). Преводу Оџаков пише увод, у коме примећује, да је „ова прича кратка, али сваки, који је буде прочитао, познаће и разумеће такве мисли, какве имају највећи људи на свету“. Читаоци ће научити из преведене „приче“, да се „правом мудрошћу“ не одликују ни богаташи, нити лењи и сујеверни калуђери. Мудар је онај који је по природи склон да чини другима добро, и то не за награду“. Ко прочита с пажњом и зрелим расуђи-

вањем ову причу неколико пута, разумеће како треба да живи, да би био угодан и Богу и свету".

5, Неколико Обрадовићевих басана преведене су у књизи „Разны и полезны наставленія за младытѣ. Нарѣдилъ П. В. Оджаковъ. (Извори: български, сърбски и нѣмски) Русе... 1867. Међу осталим преводилац је унео овде 24 басне (стр. 39—50), од којих су 17 преведене из Доситија („Цѣлокупна дѣла", III). У преводу су изостављене оне дуге поуке Обрадовићеве. Код Оџакова је поука кратка, а при том местимице прилагођена приликама грчко бугарске црквене борбе. У поуци басне „Котакъ и старъ съсалъ" (Оџаков стр. 45, Обрадовић „Мачак и мишеви", стр. 58) преводилац додаје: „Мишић нас добро учи, како треба да се понашамо према грчком калуђерству". Уместо дугачке поуке Доситијеве басне „Магарац у лавовој кожи" (стр. 50) Оџаков пише кратку: „Ова басна и сувише опомиње на данашње грчке владике у Бугарској. Одело се цени тек кад се испита срце под њим" (стр. 44).

6, „Повѣсть смѣшна за едни обуща. Преведена отъ сърбскій язик изъ Досотеа Обрадовъ за полза и увеселеніе отъ Христо Г. Крантовскій". Није забележено, али изгледа да је штампана у Самокову у „Старата бѫлгарска печатница на Карастоянова", свакако почетком осамдесетих година. То је превод приповетке „Један пар папуча" („Цѣлокупна дѣла" VI, стр. 71—76).

7, „Разговоръ. Отъ Доситеа Обрадовичъ. Преведена отъ сърбски. Вѣна... 1867". — Нисам могао да пронађем тај превод. Забележен је у „Български книгописъ за сто години". Събра и нареди А. Теодоровъ Баланъ. София, 1909 (Вн. № 9314).

Софија.

Бојан Пенев.

ДОСИТЕЈ ОБРАДОВИЋ И РУМУНИ.

Читајући дела Доситејева бележио сам из њих све што ми се учинило од интереса да се забележи, било као податак за познавање нашега народа, било као прилог за народну културу, особине, погледе, обичаје, традицију. Између осталога избележио сам и она места у којима се помиње веза Доситејева са Румунима, било да је природна, јер је он из једнога краја, где се наш и румунски народ блиско додирују и где је историјска судбина већ одавно наталожила етнографску и културну везу српско-румунску, било да се иначе јавила.

Рођен у Чакову, у Банату, где „сва деца српска знаду влашки", Доситеј се користио влашким језиком: на њему је, како сам каже, почео читати кад и на српском језику, на њему је многе ствари научио, он му је помагао учењу латинског, талијанског и францускoг језика, из њега је унео и у своје књиге понеку реч и пословицу.

До 1750 године, дакле до времена кад се Доситеј могао почети користити румунском литературом, она је још била мала и безначајна. Тек је имала око 170 штампаних књига,[1] и то готово све црквеног садржаја. Кад се узме на ум прештампавање једних истих књига за црквену и

[1] У „Bibliografia romǎneascǎ veche, 1508—1830" de J. Bianu și N. Nodoș, Tomul I-II, до 1750 године забележена је 271 књига. Кад се од тога одбије на стотину књига, које нису на румунскоме језику, већ на словенском (38), грчком (43) и другим, остаје румунских око 170 књига.

иначе религиозну потребу и овај се број знатно смањује. Па при свем том није био мали утисак што га је и она учинила на Доситеја.

I

„Кад бих год био у цркви, вели Доситеј за своје детињство, сакрио бих се у олтар, дочепао бих се влашког *казанија* илити *поученија*, па бих читао до савршења црковнога правила (познато је да у Чакову сва деца српска знаду влашки). Толкованије мога магистра помогло ми је да разумем *прологе;* ниједан није остао непрочитат од мене; много би ме пута попови карали, што кварим црковне књиге, но залуду. Две три године ово чинећи влашко *поученије*, *јевангелије* и *прологе* знао сам на памет“.[1]

Казанија (Cazania, Cazanii) су у румунској литератури Омилије и заузимају у њој, после Библије, прво место. Изгледа, вели Гастер, да је беседа била главни део службе у румунској цркви, што данас није више случај.[2] Број Казанија, било да су збирке, било да су појединачна, врло је велики. До 1750 године било их је наштампаних 1564, 1581, 1643, 1644, 1699,[3] 1742 и 1748.[4]

Поученија су исто што и Казанија. Казаније од 1581 године носи и наслов „Поѹченіе....“

Пролози. Животи и дела светаца били су међу Румунима врло популарни. Како су свеци били примери врлине и верског одрицања, прави мученици вере, природно је што су и врло поштовани. Нарочито је чудноватост њиховога живота била привлачна за поетску

[1] „Живот и прикљученија Димитрија Обрадовича, нареченог у калуђерству Доситеја“, I, 22. (Наводи су свуд по издањима Српске Књижевне Задруге).

[2] M. Gaster, „Chrestomatie română“, I, 1891, XXXVI.

[3] J. Bianu şi N. Hodoş, „Bibliografia românească veche“, Tomul I, стр. 51, 85, 137, 144, 372.

[4] J. Bianu şi N. Hodoş, „Bibliografia“, II, 57 и 105.

душу народну. Због тога у румунској литератури налазимо *потпуних зборника* живота светаца, распоређених по месецима и по данима у години, којима се служило у црквама и *специјалних зборника* за празнике и најзад појединих живота. Најстарија колекција „Пролога“ је рукопис из 1675 године, који почиње месецем септембром. Оригинал је несумњиво словенски. Митрополит сучевски Доситеј саставио је огромну збирку живота светаца и наштампао је у Јашу 1682 године („**Віаца ши петрѧчера свинцилѡрь**“, у четири књиге),[1] служећи се текстовима грчким и словенским. Како је ова збирка била врло велика, црква се њоме није могла увек служити, но је употребљавала „Минеј“, који је, сем живота светаца за сваки дан, садржавао још и песме, тропаре и друго. Најстарији Минеј штампан је у Бузау 1698 године[2] у коме су само животи на румунском језику, а типик и све остало је још на словенском. Сем овога Минеја у 12 свезака, за 12 месеца, постоји још и један „Антологион“ или збирка живота за празнике светаца, који је штампан 1705 године у Римнику.[3] „Ове две збирке једино су служиле за читање у црквама до почетка нашега века“.[4] Једну од њих могао је имати и Доситеј у Чакову у рукама.

Јеванђеље је на румунском језику први пут штампано почетком друге половине XVI века,[5] ма да су још за дуго међу Румунима прештампавана и словенска јеванђеља.

II

Напустивши Опово, пође Доситеј са својим другом Атанасијом у Хрватску. Идући Пакрацу дођу у једно

[1] J. Bianu şi N. Hodoş, „Bibliografia românescă veche“. I, 240

[2] Jbidem, 365.

[3] Jbidem, 462.

[4] M. Gaster, „Chrestomatie romănă“, I, 53.

[5] J. Bianu şi N. Hodoş, „Bibliografia“, I, 43.

село и уђу у кућу, у којој је била свадба. „Кад ети ти од некуда једне велике ђачине, који баш спрама мене седне, попослуша неколико наш разговор, пак онда окрете реч к мени говорећи: „По твом изговору чини ми се да си ти шизматик“. „Нисам ја шизматик“, одговорим му ја слободно, „него православни Христијан“, и бољи од њега, ако је рад знати. Почнемо на ма’ по обичају дишпут о началству папином и о старешинству цркве греческе и римске. О овоме послу ја сам већ читао био некога Максима Пелопонисиотскога књигу на влашком језику и знао сам је као на изуст и могао сам се о том дишпутати да се земља подамном тресе“.[1]

Књига Максима Пелопонезиотског, коју Доситеј овде помиње, изашла је у Снагову 1699 године и носи наслов: „Књига или светлост са правим доказима источне хришћанске догме, против потчињавања папству, откривена и састављена од премудрога јеромонаха Максима Пелопонизијског, сада први пут штампана на румунском језику, по наредби и трошком пресветлог и превисоког господина и господара целе земље румунске Јоана Констандина...“ (**Карте сау лумина ку дрѣпте доведири дин догмеле бесѣричіи ръсъритулуи, асупра дежгинърii паписташилорь, дескоперитъ ши алесъ де прѣ ꙟвъцатуль iеромонах Маѯимь Пелопоннисѣнуль. Акум ꙟтжю типъритъ пре лимба румънѣскъ, ку порунка ши тоатъ келтуiала а прѣлуминатулуи ши ꙟнълцатулуи Домнь ши обладуиторю а тоатъ цара румънѣскъ Iωаннъ Констандинь Б. Б. Воєводь. Пуртжнь кжрма православнiеи, прѣсфинцитулуи митрополит Кур Өеωдосiє. Ши сау типъритъ ꙟ Типографiа Домнѣскъ ꙟ Сфинта мънъстире ꙟ Снѣгωв. Ал ануль мжнтуирiи лумiи ахчѳ ꙟ луна луи априлiє. Де смеритул ꙟтру iеромонахи Анѳiм Ивирѣнул пентру ка съ се дѣ дар православничилорь**).[2]

[1] Живот и приключенија, II, 9.

[2] J. Bianu și N. Hodoș, Bibliografia, I, 370. Исти Максим Пелопонизијски наштампао је пре тога у Букурешту 1690 године на грчкоме језику „Ручну књигу против папске шизме“ са сличним насловом горњој: *„Ἐγχειρίδιον κατὰ τοῦ σχίσματος τῶν παπιστῶν. Συντεθὲν μὲν παρὰ τοῦ σοφωτάτου ἱερομονάχου Μαξίμου τοῦ*

III

Доситеј прича[1] како се, враћајући се из Цариграда преко Галца у Фокшану упознао „с епископом романским господином Леоном Ђиуком,[2] који ми је по том велики пријатељ био“. Доцније је Доситеј у Немачкој водио старање о двојици Ђиукиних питомаца. 1783 године у писму Хараламппју он га помиње као особито учена и мудра човека у Молдавији, „којега усрдије к науци и љубав к отечеству није могуће довољно описати. На другом месту нећу изоставити прилику за описати на шире овога славнога мужа; овде само толико назначујем, да је он епископом будући француски језик изучио, преизрјаднују библиотеку с многим трошком саставио, различне књиге на свој језик превести дао и сад намерава Оксенстерна „Театр политически“ и „Телемаха“ с својим иждивенијем на штампу издати и свом отечеству поклонити“.[3] Ђиуки је Доситеј посветио свој српски превод књиге: „Слово поучително Господина Георгија Јоакима Цоликофера“, (Лајпциг, 1784), називајући га у посвети, коју је написао на румунскоме језику, „преосвећеним и пречистим оцем епископом“ и својим „највећим добротвором“.

„Театр политически“ и „Телемак“ до 1808 године не налазе се у „Библиографији румунској“. У њој се Леон помиње само 1786 године као митрополит мол-

Πελοποννησίου. Νῦν δὲ τυπωθὲν διὰ προστάγματος τοῦ εὐσεβεστάτου ἐκλαμπροτάτου καὶ γαληνοτάτου αὐθέντου καὶ Ἡγεμόνος πάσης Οὐγγροβλαχίας Κυρίου Ἰωάννου Κωσταντίνου Μπασαράμπα, βοεβόδα τοῦ Μπρανκοβάνου. Ἐν τῇ αὐθεντικῇ Τυπογραφίᾳ τῇ ἐν Μπουκουρεστίῳ. Ἐν ἔτει σωτηρίῳ ͵αχϥ κατὰ μῆνα Ἰανουάριον. Ἐπὶ τῷ διαδίδοσθαι χάρισμα τοῖς Ὀρθοδόξοις“. (J. Bianu și N. Hodoș. Bibliografia 1, 297).

[1] Живот и приключенија II, 96.

[2] Право му је презиме било Ђиука (Giuca).

[3] „Избор поучних састава“, стр. 112.

давски са чијим је благословом штампан у Јашу један „Октојих“.[1]

IV

Доситеј казује како „покојни Гаврил молдавски митрополит гледајући своје *робове*, Цигане, где скачу и певају, као да не знаду што ће од радости чинити, често би рекао: „Та Бог их видео! Ништа не једу него мамаљугу, од куд им оно весеље у срцу?“[2]

Ово чуђење митрополита Гаврила не би значило много, кад би се односило на уобичајени невољни живот Цигана. Али митрополитови Цигани су били робови, у положају, који је тешко описивати без језе. У Влашкој и Молдавији Цигани су се делили на: *крунине* или *кнежевске* (Tigani domnesti) и на *робове* (robi) *манастирске* (Tigani manastiresti) и *племићске* (Tigani boeresti). Крунини Цигани били су слободни, скитали су куда су хтели, али су плаћали извесне дажбине. Робови пак били су сопственост манастира и племства. Као сопственост манастира они се први пут помињу у Влашкој у хрисовуљама Дана (1385) и Мирче (1387), а у Молдавији Александра (1482).[3] Робови су могли бити продати, промењени, поклоњени и наслеђени. Нису имали личнога права, већ су сматрани као ствари, којима се може слободно располагати. И деца су им остајала робови; па чак и онај који би се оженио Циганком робињом, или која би Румунка пошла за Циганина роба, постајали би робови. Због велике користи од њиховога рада коштала је једна циганска фамилија у XVII веку, у Молдавији, четрдесет угарских форината, а у XVIII веку три до четири стотине леја (један леј вредео је седамдесет хелера). Број Цигана робова био је око 1837 године у Молдавији на 3851 фамилија, а у Влашкој на 33.000 фамилија. Стање ових

[1] J. Bianu și N. Hodoș, „Bibliografia româneascǎ veche“ II, 1910, 313.

[2] „Басне Доситеја Обрадовића“, II, 158.

[3] D. Onciul, „Din istoria României“, București, 1909, 44—45.

Цигана било је ужасно. Људи, који су га знали, описују га страшним бојама. М. Когалничеану у своме говору о ослобођењу Цигана, у румунској Академији Наука, 9 априла 1891 године, казује, како је, „у време своје младости, виђао на улицама у Јашу људска бића, која носе ланце на рукама и ногама, а неки чак и гвоздене карике око главе, а утврђене око врата. Свирепи бој, осуда на глад и дим, затварање у нарочите апсане, избацивање голих у снег или у замрзнуту реку, то је била судбина сиротих Цигана. Није се пазило ни на породичну светињу и везу: жена је одузимана од мужа, кћи отрзана од родитеља, деца откидана из родитељских наручја, одвајана једно од другога и продавана као стока на све четири стране Румуније. Ни хуманост, ни религија, ни грађански закон не имађаху милости за ова сирота бића. Страшно је то било видети“.[1] Ово је стање трајало чак до половине XIX века.

Сад је мислим јасно чуђење митрополита Гаврила веселости Цигана робова.

V

Доситеј је превођен на румунски језик:

1802 године превео је Димитрије Цикинђал (Dimitrie Ţichindél) „Совјете здраваго разума“ под насловом: **Сфатꙋриле а ꙟцелепчꙋнеи ачеи сънътоасе прин бине ꙟцелептꙋл Досиѳеи Обрадович ꙟтокмите. Пъръ акꙋма ꙟтыя датъ ꙟтоарсе депре лимба сербїаскъ ши ꙟтрꙋ ачест кип ꙟ лимба дако-романїаскъ ашезате. Ꙟ Бꙋда, съꙋ типърит ꙟ крьяска типографїе орїенталничаскъ а Ѹниверсїтатїи Пещїи.** 1802, 8°, XVI + 154.

1808 године превео је исти Цикинђал „Собраније разних нравоучителних вешчеј в ползу и увеселеније“: **Адꙋнаре де лꙋкрꙋри моралничещи де фолос ши спре веселїе прин Досїѳеи Обрадович ꙟтокмитъ. Ꙟр акꙋм ꙟ лимба дако-романїаскъ традꙋсе прин пърителе Димитрїе Цїкиндѣл парохꙋл Бечкерекꙋлꙋи мик. Партѣ ꙟтаи. Ꙟ Бꙋда, ла крьяска типографїе а Ѹниверситъцїи Ѹнгꙋрещи.** 1808, 8°, 104.

[1] M. Kogalniceanu, „Desrobirea Ţiganiloru“, Bucurescĭ, 1891, 14.

Чудновата је била судбина Доситејевих „Басана“ на румунскоме језику. У писму Јакову Чокрљану од 14 новембра 1793 године вели Доситеј: „За штампу на влашки преведених басна метите на табак, на доброме папиру, најмање по 16 форинти, колико табака буде. Каква су ова крупна слова мислим да ће бити егземплар од 40 табака или више. Дакле слободно можете хесапити 800 форинти за једну хиљаду егземплара“.[1] Ког се ово превода Доситијевих „Басана“ тиче, не зна се. У Библиографији румунској, која је изашла прошле године, до 1808 године нема помена о преводу Доситејевих „Басана“. Шафарик је мислио да је Доситејеве „Басне“ превео на румунски његов синовац Григорије Обрадовић.[2]

Јован Ст. Поповић помиње 1847 године Доситејеве „Басне“ на румунскоме језику, „које је малобечкеречки парох и за исто дело многе неугодности претрпивши Цикинђал, тако добро и у духу Доситеја превео, да би и сам наш старац пуно њиме задовољан био“.[3] Интересантно би било сазнати, какве је „неугодности“ Цикинђал претрпео због Доситијевих „Басана“. Међу тим оно што знам, то је, да је Цикинђел штампао Доситејеве басне у Будиму 1814 године, под својим именом, не казавши да су од Доситеја, а под насловом: „Философске и политичке поуке моралних басана, сада први пут скупљене и у овом облику поређане Димитријем Чикинђалом“ (Filosoficescı şi politicescı prin fabule moralnice învețăturĭ, acum întâia oră culese şi întru acestŭ chipŭ pre limba românească întocmite de Dimitrie Cichindealŭ, parochulŭ Becicherecului-micŭ şi alŭ scolelorŭ preparande românescı din Aradulŭ vechiŭ catechetŭ. Buda, 1814). Ову књигу бележим по туђем наводу, али и по самом наслову, у коме се Доситеј, који 1811 беше умро, не

[1] „Домаћа писма Доситија Обрадовића“ стр. 47.

[2] „Er soll Dossithejs Fabeln ins Walachische übersetzt“ (P. J. Šafařik, „Geschichte der südslavischen Litteratur“, III, 329.

[3] „Гласник Друштва Србске Словесности“ I, 31.

помиње, може се видети неисправност Цикинђалова. Ту је неисправност, међу тим, потпуно утврдио Јоан Русу, парох арадски. На име Русу је 1885 године издао свој нови превод Доситејевих „Басана“ на румунском, под насловом: „Басне Димитрија Чикинђала у новоме преводу са српског оригинала Доситеја Обрадовића од Јоана Русу“ (Fabulele luĭ Demetriu Cichindealŭ în traducerė nouă din originalulŭ sêrbescŭ alŭ luĭ Dositeĭ Obradovicĭ de Joan Russu, parochulŭ aradului. Aradŭ, 1885, 8^0 L + 213). У предговору ове књиге указао је Русу на очите фалсификате, које је Цикинђал починио, старајући се да избегне сумњу у оригиналност овога рада. Он је опширно, на многим примерима, показао како је Цикинђал изостављао или замењивао све што је лично Доситејево или што не би приликовало за Цикинђала. Примера ради наводим само: да је Цикинђал изоставио целу басну под бројем 146 „Лисица и гавран“, јер у њој Доситеј казује у наравоучењију, како се вратио из Смирне у Далмацију, како је отворио школу у Плавну и како се упознао са попом Маучом из Отона; да је изоставио из басне под бројем 96 „Кртина и мати њена“ оно место где Доситеј казује: „Случи ми се у Црној Гори читати у некој књизи....“; да је у басни под бројеи 94 „Медвед и Циганин“ заменио Доситејеву реченицу: „Доћи ће блажено време кад ће и Албанси на њиховом језику књига имати“ реченицом: „Доћи ће ваљда и то срећно време кад ће и Румуни добити корисну науку и књиге на своме језику“, и тако даље, да не наводим све примере, које је Русу навео, да докаже своје тррђење.[1]

У књизи Ј. Русу је опширна биографија Доситијева састављена на основу дела Доситијевих и превод свију басана са наравоученијама.

VI

Доситеј често помиње у својим писмима свога синовца Григорија Обрадовића, који је био „школа гра-

[1] J. Russu, „Fabulele lui Demetriu Cichindealu“, стр. XL—XLVII.

ничних директор“, знао „три језика: српски, влашки и немачки“ и написао две књиге на српскоме језику.[1] Тај Григорије радио је и на румунској књизи: написао је на румунскоме језику једну књигу, а две је превео са немачког на тај језик. Све три намењене су школској потреби.[2]

Тих. Р. Ђорђевић.

[1] Стојан Новаковић, „Српска Библиографија“, стр. 50 и 54. Види и страну 52.

[2] J. Bianu şi N. Hodoş, „Bibliografia“, II, 455, 461 и 493.

ДОСИТЕЈЕВА „ПѢСНА О ИЗБАВЛЕНІЮ СЕРБІЕ“ У ПЕТРОГРАДСКОМ ИЗДАЊУ ИЗ 1806 ГОДИНЕ.

У библиотеци Петроградске Академије Наука, међу другим ретким српским издањима, нашло се једно, до данас непознато у српској библиографији. То је: Пѣсна о Избавленію Сербіе сочинено въ Бѣлградѣ. Въ С. Петербургѣ. При Морской Типографіи. 1806.

Ко је познат са новом српском књижевношћу, тај се лако могао досетити, да та „Пѣсна“ није оригиналан производ непознатога аутора, него само прерада песме Доситеја Обрадовића са истим насловом. Обрадовићева песма била је написана у част аустријског цара Јосифа II, кад је аустријска војска заузела Београд. Непознати нам аутор ове прераде, задржавши Обрадовићеве стихове, метнуо је у њих само друга лична имена. Место Јосифа II метнуо је Александра I, место „Великога Римскога Цесара“ — „Великога Славенскога Цара“, место „силу султанску“ — „силу француску“. У четвртој строфи код Обрадовића: „Каква е то Цесарова слава!“, у преради: „Каква е то Александра слава“! У петој строфи место „Турака“ — „злогъ Галлака“, занимљиво начињен облик другог падежа од Галлъ. Шеста строфа претрпела је потпуну измену, она је замењена сасвим другом:

У Обрадовића:

Неима Оџа ни луды Аџіа!
Гордельивы неима янычара!
Нити Турски Ага ни спаія!
Ни ньіовы ножа ни анџара!

Место тога:

Церногорцы и Россійски Вои,
Славны Сербы и мили Далматы,
Сви крвь една, Браћю упокои,
Из жавъ из мећь себе зли Галати.
(Истиснувши измеђ себе зле Галате — Гале).

У 8 строфи место „Римскому Цесару — Россійскоме цару", место „Виватъ *Јосифъ* Вторыи" — „Виват *Александръ* первы!"

Стихови:

И нек слави храброгъ *Лаудона*
Аустрія съ коим се поноси,

Измењени су:

И некъ слави храброгъ *Михельсона,*
Сва Россія съ коимъ се поноси

Имена учесника у рату противу Турака, Јосифа и Екатерине, опет су замењена другима:

Александре! Витез Константине!,

а место „Турска сила" — „Галлска сила".

Строфа:

Славна дѣла Саксонскога кнеза,
Кобурга намъ храброгъ генерала,
Суварова, Россійскогъ витеза,
Предъ коима е Турска сила пала

измењена је овако:

Славна дѣла Грузинскаго Князя
Багратиона Генерала,
Већъ Суворова преславногъ витезя,
Предъ коим е Галлска сила пала.

У следећој строфи:

Везиръ силныи ланце съ собомъ вуче

замењено је са: Французъ силни, али у трећем стиху остало је без измене: Свое *Турке.*

Место:

На Врачару, Тавру и Кавкасу
— На Алпіи, Уралъ и Кавкасу,

Претпоследња строфа:

Сербія мила садъ у нѣдры носи
Цесарова Славна Наслѣдника;
Нѣга люби и съ нимъ се поноси,
Босни каже: ево моя дика

добила је занимљиву измену:

Славоня све некъ у нѣдри носи
Свогъ *реченна* Витезь Наслѣдника;
Нѣга люби и съ нимъ се поноси,
И Босни каже: Эво наша дика!

Отуд је у последњој Обрадовићевој строфи једнина свуда замењена множином: *сестры* место *сестру*, *губятъ* место *губи*, *лежатъ* место *лежи*. Код речи *сестры* стоји звездица и у примедби долази набрајање словенских племена и народа. У тај списак улазе не само „Молдавія“ и „Валахія“, чему се није ни чудити, него и „Поруссія“, „Венгрія“. У примедби уз руски превод тај је списак још и повећан; измењен је и ред, у ком се народи набрајају; а у исти мах су још јаче редиговане последње речи:

Словомъ всѣ племена и народы
Словенскаго происхожденія.

Занимљиво је, што у том панславизму аутор предходи Колару.

Песма се свршује једном додатом, прекобројном строфом, у којој је споменуто име Каменског: Сва „россійско славянская“ сила морем и сувим иде противу „супостата“ под војством Михаила Каменскога, да ослободи од тиранства своје сестре.

Руски превод је врло нетачан. Неке погрешке просто изненађују. На пример од „Вѣлиграде славни“ изашло је: *великихъ городовъ!* — „На врьхови високи Планина“ — преведено је речима: на высокихъ верьхахъ Планины“. Од речи: ливада — начињено је: ливадских. Место „Сербіи милоіі милыіі владыка“, преведено је: „Мила Сербія для любезнѣйшаго Владыки“. — Место „Вашего достойно гласа“, који се разлеже на Дунаву и Дону, даје се превод: „Вашего достойно возпѣтія

Сопряженіе!! Дуная съ Дономъ“. Речи *ланце*, *топови* и *туча* преводилац ништа није разумео, због чега се добио овакав немогућан превод: Француз види јака *вооруженія*. Али наши јунаци могу са њима да изиђу на крај, тако да ове турске орде, као из блата дижуће се магле, чим им се наша војска приближи, безобзирце беже. — А требало је превести овако: „Силни Француз вуче за собом окове, да њима свеже наше витезове, своје Турке бије из топова, видећи, да они беже безобзирце“. Очигледно, руска реч *туча* (облак) могла је бити повод да се појави реч магла. Реч *Курбанъ* — жртва преводи се речју чурбанъ (пањ)!

У српском тексту има неколико измена — које у реду речи, које у замењивању једне речи другом, на пример „Варваринъ садъ у *прагу* (место: *праху)* лежи“, услед чега је и преведено: И вотъ уже варваръ у прага.

Од лица, која се спомињу у овој песми, на првом месту стоје, после цара Александра — велики кнез Константин Павловић, који је 1805 године пошао из Петрограда у рат на Французе, на челу царске гарде.[1] На другом месту спом ње се Михељсон, који је заповедао над војском, што беше скупљена на западној граници код Брест-Литовска и Гродна. Он је после био на челу јужне армије, која је оперисала противу Турске.[2] Затим иде кнез Багратион, који је командовао авангардом дејствујуће армије. Историк владања цара Александра, говорећи о оном задатку који је пао у део Багратиону пре битке под Аустерлицом, да задржава од даљег продирања несрављено јачег непријатеља, говори о њему овако: „Нико није могао ту поруку извршити боље од Багратиона. Неустрашан посред умирања), хладнокрван у сред ратне жестине, он је владао срцима својих потчињених; једна његова реч, један поглед стварали су јунаке и од официра, који су високо уважавали његов

[1] Богдановичъ, „Исторія царствованія императора Александра I и Россіи въ его время“. Томъ II, 1869, стр. 2.

[2] Ib., стр. 3 и стр. 318, и след

ратнички таленат — и од војника, сведокâ његових подвига у Италији и у Швајцарској".[1] Кутузов, који је сматрао да је Багратион, зарад спаса армије, остављен на неминовну пропаст, сам је пошао у сретање херојској дружбини. Мило име Багратионово понављало се широм наше отаџбине. И велики кнез и Багратион тукли су се са Французима под Аустерлицом. Михаило Каменски, који се спомиње на крају ове песме — био је гроф Михаило Фјодоровић Каменски, који је после пораза на Аустерлицу био члан Ратног Савета. 1806 године буде он именован за главног команданта над свим руским војскама на западној граници. Он је био на далеко чувен и омиљен у народу. Али дубока старост и слаб вид не дадоше Каменском да оправда поверење цара и Русије. Наилазећи на тешкоће у командовању, он ускоро стаде молити да га разреше од дужности. Према томе, последња строфа, у којој се говори о наступању руских сила против Француза под вођством Каменског, треба да се односи на почетак рата 1806 године.[2] Напослетку, она строфа, у којој се Црногорци, Србијанци и Далматинци боре заједно са Русима, без сумње се односи на заједничку борбу Сењавина и црногорског владике Петра против Француза.[3]

Она улога, коју су у рату са Наполеоном играле Пруска и Аустрија, без сумње објашњава зашто доле у примедби Борусија и разни делови аустријске империје стоје напоредо са словенским земљама.

Остаје нам на крају да пожалимо, што не можемо да искажемо какво било домишљање, ко би то од Срба могао бити аутор ове прераде Доситејеве песме. Но ипак мислимо, да крај свега тога није без интереса књижица, која се појавила 1806, и која има непосредне везе са Обрадовићем.

Петроград. П. Лавров.

---

[1] Ib., стр. 36, 40.
[2] Ib., стр. 162, 173.
[3] Ib., стр. 131, 132 и др.

ДОСИТЕЈЕВИ СТИХОВИ.

Доситеј Обрадовић је најмање чувен са својих стихова. Али није без користи и њима се позабавити. Кроз те стихове видимо истога онога Доситеја који говори у *Животу и приключенијима*, у *Совјетима здраваго разума* и у *Баснама:* одушевљена за високе идеале, великог родољуба, па и рационалиста. Ма каки да су ти стихови као уметност, они су лепо градиво за познање карактера Доситејева. Они су у исти мах и документи за историју наше поезије.

Пада у очи ово. Доситеј, у опће, није написао много стихова. Али колико их је написао, они не падају у неко одређено доба његова књижевног делања. Већ у првој штампаној књизи сретамо стихове, а своју књижевну кариеру завршује стиховима, хоћу да кажем, да му је последње што је за живота сам штампао била песма. Могло би се из овога извести да њега није неки унутрашњи нагон силио да пише стихове, него прилике. Сасвим друкчије постаје његова проза.

Прво да прегледамо о чему је певао, којим приликама, и како.

Из автобиографије лепо видимо како се Доситеј осећао срећан у Лајпцигу, на извору просвете и науке. Давнашња и жарка жеља му се једва једном испунила: доспео је у највишу школу, међу учене људе, у велику творницу књига. Први књижеван израз узвишеног осећања које га је обузело, то је писмо другу Харалампију од 13 априла 1783 године. Почетак писма је зачињен

хумором, који истиче из великог задовољства. После првих десет реди у прози удара Доситеј у стихове, у народне десетерце, који су погдешто храпави. Од израза ускршњега весеља и пролетње идиле прелази на сасвим озбиљне ствари. Песма се најзад окреће у химну Јосифу II па је поета нашао згодан прелаз и на родољубива осећања. Пошто је излио ускипела чувства, спушта се опет у прозу и јавља пријатељу да штампа једну књигу, разлаже њену потребу, тумачи своје побуде и моли га да му у Трсту и по другим варошима набави претплатника. Може се рећи да је писмо Хараламлију програм Доситејева књижевна рада. И у песми су идеје сасвим Доситејевске. Јосиф II је укинуо манастире. У песми се приказује како га девојке, и то не само српске, него и влашке и мађарске, славе због тога; сад се неће више „бојат' манастира, нит' Божјег отрицати мира", неће „љубов чисту гасити, нит' јестества законе газити", него ће „бити мајке и рађати цесару јунаке", јер одсад неће манастири гутати момке.

Друга песма је уметнута у *Совѣте здраваго разума* (1784). И она је писана у десетерцу. Доситеј је дошао на добру идеју да своју прву књигу пошље у Шклов руском генералу Симеону Гавриловићу Зорићу. То је он учинио са зебњом једног писца почетника. Бојао се да се коме не учини насртљив. Тим већа је била радост почетникова, кад му је овај честити човек, који је и у руској униформи сачувао српско осећање, одговорио љубазним писмом, у којем хвали у књизи „чисти стилус језика наше миле нације" и изјављује жељу да и делом докаже „колико уме поштовати људе његова [Доситејева] разума". И гипка душа Доситејева се на то одмах заталаса у ритмима, не баш глатким, а рука написа славопој, у осталом, без већег значаја.

Више се креће у идејама Доситејевим песмица, уметнута у почетак истога чланка *Совѣта* („Не кај се добро чинећи"), која слави Катарину II, други му идеал просвећеног апсолутизма. И овде су десетерци. Као за-

падњак и напредан човек, Доситеј не воли запуштене и заостале Турке. Он жели „да се скруши турске силе бреме“, те „да се девојке за арач не дају, нити Турком у ропство продају“. Руска царица Катарина има велику заслугу што ишчезава „из Европе куга, и варварство и глупост, и туга“; те је с тога природно да је слави Доситеј.

У Баснама нема стихова. Али годину дана после изласка ове књиге политички догађаји су узбудили Српски Народ, па и његова тадашњег највернијег и најбурнијег сина. Заједнички рат Аустрије и Русије против Турске био је међу Србима веома популаран. У јесен 1789 године узе аустријска војска Београд. Какве лепе наде синуше опет лаковерним Србима! Доситеј сматра да освојење Београда значи „избављење“ Србије, па пише и у засебној брошури штампа нарочиту *Песму о избављенију Србије.*[1] У њој слави ослободитеља Јосифа II, који „силу султанску обори“. Сад у Београду већ нема Турака,

Нејма оџа ни луди аџија,
гордељиви, нејма јаничара
нити турски, ага, ни спахија,
ни њихова ножа и ханџара!

Јосиф и Екатарина су сатрли турску силу. „За неправду ово је освета“. Заслугом Лаудона, саксонског кнеза Кобурга и Суварова бежи из Европе „и варварство, и глупост, и туга“ (исти стих као у *Совѣтима!)*. На Врачару, Тавру (Криму) и Кавказу узлећу двоглави орлови. Србија је слободна. Доситеј ни овом приликом не заборавља на Босну. Србија зове своју сестру „да не губи време“: „сунце сија, нек се просвећава, нек не лежи у мраку довека“.

Исти догађај о̀пе́ва, и с истим аустријско-српским патриотизмом, као и Доситеј, и архимандрит Јован Рајић

[1] Чапловић, а по њему и Шафорик и Новаковић у *Библиографији* бр. 99., спомиње под овом горњом и „Пѣсну на взятіе Бѣлграда“, али ће бити да је то ова иста песма.

у алегоријској епској песми *Бој змаја с орлови;* овде су употребљени пољско-руски тринаестерци, док је Доситејева песма у строфама од народног десетерца с унакрсним сроковима.

Дочекао је најзад Доситеј и право и коначно ослобођење, кад је сам народ скочио на ноге и под својим вођем Карађорђем стресао ропске окове. То је био прави васкрс Србије. Како ће тек тај догађај раздрагати тада већ старога Доситеја! Родољубна осећања су се као ерупција проломила из његове душе у химни коју је штампао 1804 у Млецима, где се тада бавио:

> Востани, Србије, востани, царице,
> и дај чадом твојим видет' твоје лице!
> Обрати срца им и очеса на се,
> и дај њима чути слатке твоје гласе.

Затим долази рефрен, који се понавља уза сваку строфу:

> Востани, Србије,
> давно си заспала,
> у мраку лежала;
> сада се пробуди
> и Србље возбуди!

Чисто романтичарско поштовање старине прокључа одједном из дубине душе овог окорелог рационалиста. „Спомени се, мати наша (Србијо), твоје прве славе.... Ти уздигни твоју царску главу горе, да те опет позна и земља и море, покажи Европи твоје красно лице, светло и весело, како вид данице“. Није ни овде заборављена Босна „сестра“, а спомиње се и Херцегова Земља и Црна Гора — сви желе успех и сви „согласно“ кличу рефрен: „Востани, Србије!...“ У просветитељеву срцу и овде кипи срџба на Турке. Позива Србе да терају са Врачара „дивљег јаничара“. Ко познаје верску толеранцију Доситејеву, тај је уверен да Доситеј не мрзи на Турке из верских побуда, нити се у *Песни о избављењу Србије* због верске мржње радује што у Београду „нејма оџа ни луди аџија“. Није он ништа праштао ни православним калуђерима....

Како је тек Доситеј био срећан кад је сам собом доспео у слободну српску земљу, камо га је већ од првог дана борбе за слободу срце вукло, види се из *Песне о Србији*, датоване 1809 године. „О, може ли ко на свету знати, како је лепа наша Србија мати!“ кличе срећни Доситеј у тринаестерцу, не баш коректном. Он је у блаженом идилском расположењу (И идиличност и пастирство је црта поезије XVIII века). Замишља се као пастир код оваца и волова, који у бескрајној доколици гуди уз гусле. Никад више, заверава се, неће гусле „о клин обешати“, нити ће дати да их паучина попадне; неће их метати на полицу ни на греду, него ће њином гудњавом примамљивати пастирке, да и оне с њим запевају песму „на похвалу и на славу српских витезова“.

Доситеј нам је забележио у *Собранију нравоучителних вешчеј* и једну интимну ствар: како му је једном приликом дошла инспирација. Питао га је при чаши вина пријатељ, што се он толико заљубио у басну, и зажелео је да му Доситеј напише одговор, ради још неких његових поштовалаца. Посумњао је мимогред да се „на нашем простом српском диалекту“ може тако што написати у стиховима. Доситеј, свагдашњи бранилац права народног језика, хоћаше да докаже да се може. „И тако, казује Доситеј даље о том, почем сасвим распачамо нашу бутелку „рацишдорфера“, желећи ја њему спокојно спавање, а он мени стихомилосницу мусу, растанемо се, и одемо свак својим путем. Како ти, дакле, дођем у моје обиталиште, јошт онако поугрејан више реченом влагом, узмем перо и почнем ово што следи“.

А следовала је „Похвала басне“, у трећој глави *Собранија* (1793). Призвао је прво „из Фригије мусу, да сприопшти своју сладост и српскоме вкусу, да дарује љупкост моме тихом гласу“. — Залуду! Вештачка инспирација од „рацишдорфера“ није имала исти леп успех, као спонтано одушевљење. Тема одвећ прозаична, стихови рогобатни. Песма је доста дуга. Требало је доста тринаестераца (од којих ни једва осмина није коректна)

да се прикажу сви типови басана и сви разноврсни животињски карактери. Тон је сухопарно дидактичан. Смисао је целога стихотворенија ово: приказујући истину, басна васпитава, отуда је њена велика вредност за образовање деце. Басну је „истина за себе избрала и чрез њу многу лаж из света прогнала". „Добродетељ без истине не може остати". „Истину ми басна каже, зато ја њу љубим". То су извори Доситејеви. Штета је што су га сумња пријатељева, а и „више речена влага", навели на танак лед. Проза би у овој прилици била сасвим довољна.

Вук Караџић нам је сачувао у *Правитељствујушчем Совјету* (1860) још три песмице Доситејеве у тринаестерцу из последњих му година: оду руском цару Александру I, поздрав руском генералу Родофиникину, и надгробницу пријатељу Петру Чардаклији, све из године 1808. Све три су пригодне ствари, незнатне исто тако као и две песме о петáцима, једна у десетерцу, друга у неком четрнаестерцу.

Доситејеви стихови падају у доба веома неплодно за уметност. Сва наша поезија XVIII века је муцање и срицање. То је одговарало опћем културном стању нашега друштва. Истина, у најширим доњим слојевима тога друштва је живела једна поезија, доста развијена облика, лепо разграната и једра. Најприродније би било да је та поезија постала подлога за књижевну поезију, да се, дакле, из народне поезије органички извила и развила уметничка. Она је одиста и пробила у масу нашега грађанства, као што се види из рукописних песмарица XVIII века. Даље је у вис тешко продирала, јер су образовани књижевници, учећи се у туђим школама и на туђим литературама, примали и туђ укус и пристајали уз уметнички принцип страних поезија.

Тако се, преко школе, у XVIII веку у нашој књижевности образовале две струје: руска и класична. Руска је продирала из карловачке руске гимназије, коју је основао, с помоћу кијевских учитеља, митрополит Вићентије Јовановић; класична и одавде, а доцније и још више и

интензивније из латинских школа угарских. Кијевски учитељи су наше ђаке у Карловцима не само учили теорију књижевности, наравно у духу југозападне руске уметности, него су им сами састављали узоре и давали им да кују стихове руске. Међу њима је најзнаменитији Манојло Козачински, који је написао школску драму о цару Урошу и подоста пригодних песама. Он је створио тип српске поезије у руском стилу, тако да се може говорити у нашој поезији XVIII века о руској школи; њој доцније припадаху Жефаровић, Павао Ненадовић (секретар), Орфелин и Ј. Рајић. У развитку руске школе био је најважнији успех то, што су Орфелин и Рајић почели писати руске тринаестерце и на народном језику, место на црквенословенском

Доситеј Обрадовић стоји под утицајем све три поменуте струје, као што се то лепо види на његовим песмама, а и из осталих му дана.

Да је он познавао народну поезију, потврђују нека места у његовим делима. У другој глави треће части *Етике* (1803), где говори о почетку закона, устава и обичаја, долази ово место: „Каково чувствовање јоште и данас у српском срцу чине оне речи:

Да је коме послушати било
Како љуто кнеже заклињаше:
„Ко не дође на бој на Косово,
„од руке му ништа не родило!

У *Собранију* (1793) говори у глави десетој („О услаждениију размишљенија“) о људској особини, да воле да причају о претрпеним невољама и прошлим данима. „Песне наших старих, вели Доситеј, највише су овога садржаја: одсече главу — скреса до рамена руку — и изгуби толико јунака! Сви Славеносрпски Народи у разним краљевствам и државам, и кад се жене, и кад празнују, и кад се год часте, и кад год путују по мору или по суву, оваке певају песне. Али сврх свега овакови при нашим народам песана тако је куриозно закљученије, да би

грех био с молчанијем то преминути. Кад онај који пева сврши песну, онда с громовитим гласом овако закључи:

Домаћине, тебп на поштење,
Мили гости, на ваше весеље!
Онда било, сад се спомињало.
Вами песна, мени чаша вина!“

Да је Доситеј познавао и садржину народних јуначких песама, види се из његове *Песне за два петака* у којој зове на помоћ Краљевића Марка, Мусу Арбанасу, Рељу Бошњака, војеводу Јанка и нећака му Секулу, Змај-Огњеног Вука, Милутина харамбашу, Радојицу, Грујицу и старог Новака, дакле све саме главне јунаке неколиких кругова народне јуначке поезије. У другој глави прве части *Етике* спомиње битку косовску, Кнеза Лазара како на вечери Милоша Обилића, „зета свога, крепко изобличава, како се овај храбри и поштени младић на тако во неправедно подозрење тужи и себе извињава“; казује, даље, како Вукашин убија „последњега Неманића“, да би дошао до власти и државе Стефана Силног, па после и сам јадно гине. Све ово се говори очигледно на основу народних песама. Сасвим је природно, стога, да Доситеј зна јуначки десетерац и да у овом стиху састављa песме. Он, као и Качић, додаје десетерцу облигатне срокове, те тако уноси у овај народни стих и туђ уметнички елеменат.

Али је Доситеј писао песме и у руском тринаестерцу, који је пољског порекла, те је, дакле, познавао и руску школу. Одиста је он већ у Хопову, као јерођакон, читао руске књиге у којима беше на почетку и на свршетку стихова. Он је познавао и наше домаће производе ове школе. У предговору *Етике* читамо ове речи: „Жефарович с неколико стихова својих који овако почињу:

Јеже словом угодит[и] блаженој свјатињи,
пишчу красноречија сампја богињи —

обајавао ме је у детињству мојему и чинио ме је чезнути жељом, за знати, која је и каква је то красноречива

богиња". Поменута два стиха стоје на почетку Жефаровићева поздрава Арсенију IV Шакабенти, кад је потврђен од Марије Терезије за поглавицу Карловачке Митрополије, штампана у *Стематографији* (1741). Доситеј се још 1803 у Млецима сасвим добро сећа ових стихова које је у детињству запамтио, само је у првом стиху рекао „угодити" место *угодит`*, што показује јасно да је имао лоше осећање ритма.

С класичном грчком поезијом Доситеј се упознао већ у Смирни, јер на дес године после повратка оданде напомиње у *Буквици*, коју је саставио у Плавну 1770, да је у Смирни сисао „слатко млијеко атино-јеладскаго красноречија" и „мед омиро поетическаго слаткословија". У његовим песмама се јавља Аполон, Парнас, Минерва, Астреја, Темис, музе, грације, Пијериде Пинда и Хеликона, дакле сав тешки апарат и декорација псевдокласичне школе.

Доситеју је поезија била сасвим споредно књижовно занимање, те он неодлучно стоји посреди трију струја које се полако крећу у српском песништву. У *Песни о избављенију Србије*, дакле теми чисто српској и у народним десетерцима испеваној, апелује он на „слаткопевну лиру Аполона" и на „житељнице премудре Парнаса"; у песми писаној у пољско-руским схоластичким тринаестерцима, пак, одушевљава се за „миле гусле јаворове". То је смеса укусâ и стилова.

Он није без живе маште и топлога осећања, али његово образовање, далеко од уметности, а после управљено правцем рационализма, није било погодно за песничко стварање. О поезији дели он мишљење, веома распрострањено у XVIII веку, да је њен најплеменитији задатак да поучава. У предговору Лесингова *Дамона* (преведена у 22 глави *Собранија)* долази до уверења, да је нарочита врлина комедије што даје „у игри и у шали прекрасне и превисоке науке". Стога Доситеј и цени од свих песничких врста највише басну.

Доситејеве песме нису имале никакога утицаја на

развитак поезије, нити су нарочито запажене ни у савременика ни у потомака. Али су оне ипак интересантни и карактеристични производи његова духа. Он је код православних књижевника последњи песник руске школе, а у исти мах почетник народнога правца.

Једна песма ипак га је надживела и прешла из књиге у друштво, и то песма за коју би се то најмање очекивало. У Мармонteловој причи „Аделаида илити алпијска пастирка", коју је Доситеј превео у 24 глави *Собранија*, има неколико уметнутих сентименталних песмица. Последња почиње овако: „Све што мене окружава, све то са мном тужи...", и она налази се и по рукописним песмарицама, значи да се певала. Најзад је доспела и у *Забавну песмарицу* слепца Јеремије О. Караџића (Београд, 1854. број 245) само настављена од неког непознатог песника. То је последњи одјек Доситејеве доста незвучне лире, који је допро скоро до нашег доба и изгубио се у гомилама доње, широке публике.

Нови Сад.

Тихомир Остојић.

ДОСИТЕЈ И ЛАБРИЈЕР.

Извори Доситејевих дела и понаособ његова „Собранија“ нису ни издалека проучени; из „Собранија“, на пример зна се за извор новеле „Једар пар папуча“, визије „Виденије Мирсино“ и можда још чега. Прошле и претпрошле године, радећи у Дворској Библиотеци у Бечу, ја сам наишао извор приличном броју пасажа и глава „Собранија“ и других Доситејевих дела; овде ћу саопштити извор само једног пасажа из „Собранија“. То је „историјица“, како сам Доситеј каже, о Ирени, која се налази у другом делу „Собранија“ („Мезимац“, гл. XI: „Од свашта по мало, али лепо“).

Говорећи како људи често „траже с беспокојством у оном задовољство у чему се не находи“, а „пренебрегавају ползовати се.. у чему би могли“, Доситеј наводи као пример причу о Ирени.

> „Ирена, — каже он — једна принцеза из Фригије, предузме дуги и великога трошка пут, и дође у Епидаурус к Ескулапију, који, за велику мудрост своју у лекарству и за совершено познанство трава и корења с којима чудеса твораше, обожен бјаше. Донесе му и поклони велике дарове, и перво каже му да је све као испребијана и весма ослабила. „По толико дугом путовању, којему ви нисте навикла, то природно мора следовати“, одговори обожени лекар. — Каже му да у вече не може добро да једе. „Једи мало у подне, пак ћеш боље вечерати“, отвешта онај. — „У ноћи слабо спавам“, рече она. „Не спавај нимало обдан, него ходи и ради штогод, и тако ћеш обноћ боље спавати“. — „Вино друга

није ми угодно“, вели она. „За угасити жеђ, вода је најизреднија“, придода овај. — „Желудац ми је покварен“, поведа перва: „Једи умерено, и то кад добро огладниш“, советује други. — „Очи ме почињу издавати“, потужи се принцеза. „Време је да почнеш употребљавати наочаре“, предусрете лекар. — „Дан о дан бивам слабија и осећам да ме снага и здравље остављају“, следује Ирена. „То долази с годинама, и такови су при сваком плоди старости“, увери ју Ескулапијус. — „Кажите ви мени како се ја могу свега тога избавити“, запита страна госпође. „Кад умреш, ослободићеш се свега, како и твоји родитељи и прародитељи“, с постојаним гласом засведочи домаћин.

„Сине Аполонов, — вопије зачуђена жена — је ли то све искуство и премудрост за коју тебе људи славе и обожавају? Шта си ти мени ретко и непостижимо казао? Нисам ли ја све то јоште код моје куће знала? И би' ли ја зато преко прага мојега прећи потребу имала?“ — „Не чудите се томе нимало, добра госпођо, — одговори мудри муж —; то је обична погрешка свију људи да многа добра познају, ал' не употребљавају. Ви сте здрава; ја вам нејмам шта лечити. Само живите чиновно и употребљавајте оно што сама велите да знате“. — „Благо оном ко с тобом често говори и ко те слуша!“ воскликне уразумљена и радости пуна Ирена. „За такови разум справедљиво тебе Јупитеровим унуком Греци називљу и почитују. Ти си мене научио ономе што сам ја сад за живота благополучна постала“.

Она њему с благодарностију целује десницу, прими његов благослов, возврати се с радостију во своја, и поживи шчастљиво“.

Ова прича о Ирени није ништа друго него превод, мало прерађен, из Лабријерових „Карактера“ (глава „О човеку“), као што се може одмах видети из односног места те књиге, које доносимо у нашем преводу:

„Ирена — каже Лабријер — отпутује с великим трошком у Епидавар, види Ескулапа у његову храму, и затражи му савет за све своје болести. Она му се најпре потужи да је сустала и клонула од умора; а бог јој објави да то долази

од тога што је дуго путовала. Она каже да у вече нема апетита; оракул јој нареди да руча мало. Она дода да пати од несанице; он јој пропише да леже само ноћу. Она га пита што је отежала и какав је лек томе; оракул одговара да јој ваља устајати пре подне и покаткад потрудити ноге ради ходања Она му изјави да јој вино шкоди: оракул јој каже да пије воду; да јој желудац не вари, а он дода нека живи по дијети. „Вид ми слаби", каже Ирена. — „Узмите наочари", каже Ескулап. — „Ја слабим, наставља она, и нисам ни тако јака ни тако здрава као што сам била". — „То је за то, каже бог, што старите". — „Али којим се начином ја могу излечити од ове слабости?" — „Најкраћи је, Ирено, да умрете, као што су умрле ваша мати и ваша баба". — „Сине Аполонов, повиче Ирена, какав је то савет што ми дајете? Је ли то та наука коју људи славе и због које вас цела земља поштује? Шта је то тако ретко и тајанствено у овом што сте ми рекли, и зар ја нисам знала све лекове којима сте ме научили?" — „Па боље да сте их узели, одговори бог, него што сте из такве даљине долазили к мени, и скратили своје дане тако дугим путовањем".[1]

Не задржавајући се на начину како је Доситеј преводио, ми можемо само рећи да ово место Доситејева „Собранија" врло високо карактерише образованост Доситејеву. Ми смо знали да је Доситеј читао врло ваљане писце; нисмо мислили да ће читати и Лабријера, који је не само висок дух, него и један од оних који нису врло популарни и чија је лектира припадала само добро образованим људима; Лабријер је, на пример, и данас врло мало познат у нас и непреведен, и ово Доситејево место је први превод из Лабријера у нас. Околност да је Доситије читао и преводио Лабријера у доба Карађорђево у Србији, даје томе преводу и читању још више важности.

Павле Поповић.

[1] В. „Oeuvres de Labruyère", издање „Grands écrivains français", 1865, св. II, стр. 23—24.

ДОСИТЕЈ ОБРАДОВИЋ ПРЕМА ИСТОРИЈИ.

Доситеј је као ђак и калуђер у Хопову поред црквених књига и житија обратио био пажњу и историјским делима. Читајући црквене летописе Баронијеве „усладио се у историје“, како вели у „Животу и прикљученијама“. Његов игуман Теодор Милутиновић волео је такођер историјска дела, те је набављао „гражданске руске историческе књиге“, које му је Доситеј читао. Доситеја је особито привукла била историја „О разоренију Троје“, коју је читао у рукопису. Пред њиме је тада искрснуо био стари свет са славним и чувеним јунацима, и он је сваку појединост о њима жељно гутао. „Чинило би ми се“, каже он у „Мезимцу“, причајући о томе, „као да помажем Ектору, да победи Патрокла; и да са Ахилесом около града за оним трчим“.

Када је Доситеј из Трста дошао у Беч 1771 и остао онде до 1777, прионуо је он да се поред учења немачкога, француског и латинскога језика боље позна с немачком, француском и енглеском књижевношћу. У то доба учења упознао се он и са главним идејама философије просвећености. Тада је немачка наука била под јаким утицајем Француске, а донекле и Енглеске. Космополитски карактер философије просвећености допринео је много да су тадашњи немачки научници особиту пажњу почели обраћати и осталим народима, да су човечанство почели да схватају као једну целину (F. Wegele, „Geschichte der deutschen Historiographie“, 748). Нарочито беше од ути-

цаја Монтескије својим делом „De l'esprit des loix", у коме је покушао да уредбе и законе народа протумачи као производ њихова етничко-историјскога карактера, утврдивши тесну везу између политичких, моралних и социјалних односа. Од не мањег утицаја беху и Волтерови „Essay sur l'histoire générale et sur les moeurs et l'esprit des nations depuis Charlmagne jusqu'à nos jours"- (1756), у коме покушава да утврди спољне и унутрашње односе, који утичу на развој културе (E. Bernhaim, „Lehr, buch der hist. Methode", 164). Под утицајем ових дела приступају Немци обради опште, универзалне историје, од којих је једна особито утицала на Доситеја, а наиме Шрекова „Општа Историја".

Доситеју је убрзо по доласку у Беч, како вели у „Мезимцу", дошла у руке „малена историческа книга" која се звала „Aus kleinen Ursachen grosse Begebenheiten". Не можемо ближе да одредимо какво је то дело, али, судећи по наслову, биће оно производ тада у моди прагматичне историје, која је особиту пажњу обраћала проналажењу узрока појединим историјским догађајима. Доситеј, како сам у „Мезимцу" признаје, није тада схватао у свему значај ове књижице. Њему тада није било јасно, како то да сасма мали и незнатни узроци могу да изазову веома крупне и значајне догађаје. Кашње пак, када се више учитао у историјска дела и стао да резонује о узрочној вези међу догађајима, његов духовни хоризонат знатно се раширио. „Ово, каже он у „Мезимцу", што ми се је тада удивително показивало, сада ми се просто и природно представља".

На Доситеја је у том погледу од снажна утицаја био савремени немачки историк Шрек, како и сам Доситеј истиче у чланку „О учењу историје" у „Мезимцу": „Всеобшту, на кратко, но предивну, историју Шрекову ко с немецкога на сербски преведе, учиниће нацији нашеј многоцјени дар".

Јован Матија Шрек (Schröckh), рођен у Бечу 1733, од године 1775 професор историје у Витенбергу († 1808),

прославио се нарочито својом капиталном „Хришћанском црквеном историјом“ у 35 томова. Али је на Доситеја поглавито утицала његова „Allgemeine Weltgeschichte für Kinder“ у 4 тома (Лајпциг 1779—1784) и његово дело „Abbildungen und Lebensbeschreibungen berühmter Männer“ у 3 тома (Лајпциг 1764—1779, друго издање Лајпциг 1790). О Шреку упор. Wegele, op. cit., 802—803). Шрек је у својој „Општој светској историји“ заступник прагматичнога правца, који из историје хоће пре свега да поцрпе практичну поуку за сличне политичке ситуације. Стога се Шрек, по примеру Тукидида и Полибија (упор. Bernheim, op. cit. 18—19), не задовољава само да прикаже догађаје, како су се збили, него тежи да пронађе у првом реду узроке, који су их изазвали. Своје назоре о историји изнео је Шрек у уводу своје историје, где даје дефиницију историје, говори о помоћним наукама за историју, њеним изворима, о историји као науци и користи од историје, где се сасма јасно приказао као одушевљен присталица прагматичнога правца. Доситеја је Шрекова историја привлачила због њенога прагматизма, али и због њене васпитне тенденције. Осим тога Доситеја је Шрекова историја интересовала још и стога, што је Шрек у уводу своје историје особиту тежину полагао и на моралну страну историје. Већ у шестој глави „Собранија разних нравоучителних вешчеј“ где је говор „О историји и о помињању славни људи“ опажа се јасно утицај Шрекове историје, а нарочито њеног 11 §, где је говор о користи историје. Но утицај Шрека још се боље опажа у споменутом Доситејеву чланку „О учењу историје“ у „Мезимцу“. И Доситеј као и Шрек стоји на стајалишту прагматичне историје, и он главну тежину полаже на њену васпитну страну. Али Доситеј, и ако је био дилетант у историји, како и сам у том чланку истиче, ипак је веома добро и трезвено резоновао о њој. Нарочито се мора истаћи његово ванредно јасно тумачење узрочне везе међу догађа-

јима и његово правилно резоновање о утицају природе на развој политичких догађаја. И ако Доситеј у овом чланку износи у главном идеје, које је поцрпао из увода Шрекове историје, ипак је он у једном погледу испредњачио за добар корак испред Шрека. Док Шрек ни за једну стопу не напушта прагматичко стајалиште, наглашавајући практичну и васпитну страну историје, Доситеј се приближава генетичком схватању историје. „Ко жели, каже он, историјом совершено ползовати се,ваља да до внутрености проникне, и исто језгро да позна и окуси; то јест, с остроумијем и основателно ваља да уме судити и јасно представљати, *зашто је што тако, а не другојаче, било*". Није, дакле, Доситеју главно како је било него зашто је тако било, то јест историјски догађај има се посматрати и тумачити у вези са другим догађајима да би се тачно могао разумети.

Осим историје читао је Доситеј и Шрекове Животе знаменитих људи. Доситеј је увиђао јасну корист од читања живота великих људи. У споменутом чланку „О историји" каже он: „Сверх свега обаче у Историји највеселије је и најполезније читати описаније Живота и дела, по наособито, именити славни и добродетелни мужескога и женскога пола људи". Он се првих година свога књижевнога рада (1788), горећи жељом да просвети и освести српски народ, носио мишљу „на лето историје неки знаменити људи издати, за представити нацији нашеј у примеру славни и велики лица ону исту науку, коју сам у Нравоученијам изјашњавао" (Српске Књижевне Задруге бр. 8, стр. 137, бр. 23, стр. 73) Доситеј је само један, и то врло мали део замишљеног посла извео у „Собранију", где је у глави шестој, тринаестој и четрнаестој изнео животне црте неколико славних људи и жена у историји.

Доситејеву жељу да се преведе на српски „всемирна повест" ватрено је истицао даровити и самосвојни Павле Соларић у предговору „Мезимца". Тако је онда поглавито под утицајем „Анахарзиса сербског" Доситеја Мол-

чанин Јован Берић 1820 превео први део Шрекове „Всемирне Историје“, посветивши је „сени блажене душе Доситеја Обрадовића“. После петнаест година штампао је Берић поново, и то потпуније, превод Шрекове Историје. Овога пута грађанском буквицом, како су желели српски читаоци, којима се, судећи по предговору Берића, ово дело много свидело.

Јован Радонић.

О РЕДУ И ИЗВОРИМА ДОСИТЕЈЕВИХ БАСАНА.

Ако погледамо ред по коме су распоређене басне у Доситејевој збирци, видећемо да су оне, у првом делу збирке, груписане *по садржини*. Ред је овај:

I 1 *Орао* и лисица, 2 Орао устрељен.

II 3 *Лав* и лисица, 4 Лав, курјак и лисица, 5 Лав и магарац, 6 Лав, магарац и лисица, 7 Лав и медвед, 8 Лав и зец, 9 Лав и човек, 10 Лав и дивји вепар, 11 Лав и бикови и лисица, 12 Лав и миш, 13 Лав и бик, 14 Лавица и лисица.

III 15 *Курјак*, баба и дете, 16 Курјак и ждрал, 17 Курјак и јагње, 18 Курјак и овца, 19 Курјак и коза, 20 Курјак и лав, 21 Курјак и коњ.

IV 22 *Лисице*, 23 Лисица и дрвена глава, 24 Лисица и грожђе, 25 Лисица и мајмун, 26 Лисица и купина, 27 Лисица и крокодил, 28 Лисица и лав, 29 Лисица и вран, 30 Лисица и древосечац, 31 Лисица и јарац, 32 Лисица лакома.

V 33 Два *пса*, 34 Пси, 35 Пас и курјак, 36 Пас касапски и курјак, 37 Пас и његова сен, 38 Пас, лав и лисица.

VI 39 *Магарац* и његов господар, 40 Магарац који промењује господаре, 41 Магарац и коњ официрски, 42 Магарац, врана и овчар, 43 Магарац идола носећи, 44 Магарац у лавовој кожи, 45 Магарац, петао и лав, 46 Магарац и жабе.

VII 47 *Коњ* и магаре, 48 Коњ и коњушар.

VIII 49 *Јелен*, 50 Јелен, 51 Јелен и виноград, 52 Јелен и јеленче.

IX 53 *Мачак* и дивји петао, 54 Мачак и мишеви.

X 55 *Петао*, пас и лисица, 56 Петлови и препелица, 57 Петао, лисица и кокошке.

XI 58 *Жабе*, пањ и идра, 59 Две жабе, 60 Две жабе.

XII 61 *Муа* (у неким грчким варијантама ове Езопове басне долази м. муве *миш*, в. нпр. Бабрије, 60 издање Крузијусово), 62 Два миша. 63 Мишић и мишица.

XIII 64 *Змија* и земљоделац, 65 Змија и сељанин.

XIV 66 Паун и *чавке*, 67 Чавка и остале птице, 68 Чавке и орао....

XV 71 *Мрав*, 72 Чврчак и мрави.

XVI 73 *Славуј* и јастреб, 74 Славуј и кукавица и магарац.[1]

После овога басне нису више груписане, него су поређане без обзира на садржину.[2] Ту долази на пример 75 Старац и смерт, 76 Јарац и бик и лав, 77 Жаба и јунац, 78, Човек уједен од пса, и тако даље, и тако даље.

Питање је сада да ли је овакав распоред учинио Доситеј са̂м, или га је нашао у изворима које је употребио.

Ако упоредимо прву, груписану половину басана са оном негруписаном, видећемо да су многе басне за које бисмо очекивали да уђу у коју од оних шеснаест група, *растурене*, овде-онде, *по целој збирци*. Тако, I групи (басне о *орлу)*, припада басна 113 Корњача и орао, 139 Орлић и сова, 155 Славуј и орао, II групи (басне о *лаву)*: (76 Јарац и бик и лав), 91 Зец и лав, 121 Лав и миш и лисица, 151 Лав и магарац, III групи (басне о *вуку)*: 82 Курјачица и курјачићи, 105 Стара

[1] Овај ред приметио је и *Шерцер* (Rad Jugoslovenske Akademije 134 [1898], страна 176), али он и не покушава да га објасни.

[2] Изузетак чине басне 85—88, 93—94, 117—118, 149—150?, 159—160, где су басне груписане по садржини. Ове су се групе, по својој прилици, нашле ту *случајно*, јер у једној несређеној маси од скоро сто басана немају, иначе, никакве смисла.

лисица и курјак, 120 Лисица и курјак, 122 Јагње и курјак, 123 Крмача и курјачица, IV групи (басне о *лисици)*: 80 Дивљи вепар и лисица, 101 Зецови и лисице, 105 Стара лисица и курјак, 108 Рис и лисица, 120 Лисица и курјак, 121 Лав и миш и лисица, 124 Лисице, петао, кокоши и пси, 138 Лисица и рода, 146 Лисица и вран, 147 Лисица и тигар, V групи (басне о *псу)*: 78 Човек уједен од пса, 85 Касапин и пас, 86 Стари пас и ловац, 87 Човек и два пса, 88 Сељанин и пси, VI групи (басне о *магарцу)*: 129 Магарац и коњ, 141 Магарац и Езоп, VII групи (басне о *коњу)*: (129 Магарац и коњ), 136, Коњ и зоље, VIII групи (басне о *јелену)*: 100 Ован и јелен, 140 Бик и јелен, IX групи (басне о *мачки)*: 117 Папагал и мачка, X групи (басне о *петлу)*: 115 Петао и драги камен, 124 Лисица, петао, кокоши и пси, XI групи (басне о *жаби)*: 72 Жаба и јунац, 84 Зецови и жабе, XII групи (басне о *мишу)*: 107 Мишеви и прапорци, 121 Лав и миш и лисица, XIII групи (басне о *змији)*: 97 Змија и пила, 144 Дете и змија, XVI групи (басне о *славују)*: 130 Славуј и паун, 132 Чврчак и славуј, 155 Славуј и орао, 159 Ластавица и славуј.

Овакав систем класификовање изгледа подозрив. Да се какав материјал (на пример, пословице, приче, „анегдоте“, и тако даље), при публиковању не мора средити ни по каквим принципима, то је ствар коју је лако замислити, и за коју имамо, у осталом, и многобројних литерарних потврда; али да се у једној збирци, у првој половини, *одржава, најскрупулозније, ред*, а у другоме делу да се *све остави случају* — тога се принципа не може држати ни један редактор. Због свега тога ми не можемо претпоставити да је онакав распоред басана учинио сам Доситеј. Једино могуће објашњење је да је Доситеј до таквог распореда дошао на тај начин што је, *слој по слој*, употребио *различите изворе*, од којих су у једнима *биле басне груписане по садржини*, а у другима *нису*.

Да покушамо, дакле, одредити извор *првом* слоју. Међу збиркама које је Доситеј могао употребити, биле су басне груписане по садржини — колико то у овом тренутку знам — једино у *грчким збиркама „Езопових" басана.* У тим су збиркама биле басне поређане по *азбучном реду* насловâ или почетака; а како је у наслов, односно у почетак, стављано по правилу оно о чему ће се у басни говорити,[1] то је, са оваквим азбучним груписањем, изведено eo ipso и груписање *по садржини.* Када још додамо да и из самог наслова Доситејеве збирке („Езопове и прочихъ разниъ баснотворцевъ... басне") излази да су за основу њену узете Езопове басне, збиља морамо најпре помислити да је Доситеј, за први део своје збирке, употребио какву колекцију Езопских басана у којој су басне биле редиговане по азбучном реду, односно по садржини.

Једна детаљна конфронтација Доситејевих басана са грчким Езопом моћи ће ово питање дефинитивно да реши. Ми наиме *свакој Доситејевој басни из првога слоја можемо наћи грчку паралему, односно њен грчки образац.*[2] Према томе, Доситеј је *у првој половини својих басана употребио несумњиво Езопову збирку.* Изгледа чак да се и кроз оне групе басана у Доситеја може назрети *грчки* азбучни ред. У Доситеја наиме иду групе овим редом:

a) *најјаче животиње:* I Орао, II лав, III вук;

[1] На пример наслови: *Λέων καὶ ἔλαφος, Λέων καὶ κάπρος, Λέων καὶ κώνωψ, Λέων καὶ Λαγωός, Λέων καὶ λύκος,* или почеци: *Κόραξ κρέας ἁρπάσας ἐπί τινος δένδρου ἐκάθισεν. — Κόραξ ὑπὸ παγίδος κρατηθεὶς, ηὔξατο τῷ Ἀπόλλωνι,* итд. — *Κόραξ τροφῆς ἀπορῶν ὡς ἐθεάσατο,* итд. — *Κόραξ νοσῶν ἔφη μητρὶ* итд.

[2] Изузимајући басне 57 и 63.

Овде наводимо одговарајуће грчке паралеле према *Халмовом* и *Де Фуријином* издању („Fabulae Aesopicae collectae, ex recognitione Caroli *Halmii,* Lipsiae, 1901. — Fabulae Aesopicae a Francisco *de*

b) *животиње које се у баснама најчешће спомињу:* IV Лисица, V пас, VI магарац;

c) *остале животиње:* IX мачак, X петао, XI жаба, XII мува, XIII змија, (XIV паун).

У грчком бисмо имали:

a) *ἀετος, λέων, λύκος* = *αλλ*

b) *ἀλώπηξ, κύων, ὄνος* = *ακο*

c) *αἴλουρος, ἀλεκτρυών, βάτραχος, μυῖα, μῦς, ὄφις, (ταώς)* = *ααβμμοτ*, *дакле потпун азбучни ред.*

Прескочимо сада онај конгломерат, из разних извора (у првом реду опет из Езопа), од 75 до, отприлике, 130 басне). Са 130 басном почиње једна нова, једноставна серија, у којој је Иван *Шерцер* („O Dositiju Obradoviću" „Rad Jugoslavenske Akademije" 134 [1898], страна 174) констатовао известан број *Лесингових* басана. Те је басне Доситеј узимао од Лесинга овим редом:

Доситеј, басна 130 = Лесинг, страна 79 (издање у Рекламовој библиотеци), Д. 132 = Л. 80; Д. 134 = Л. 81; Д. 135 = Л. 81; Д. 137 = Л. 82; Д. 138 = Л. 83; Д. 140 = Л. 85; Д. 142 = Л. 86; Д. 143 = Л. 86; Д. 144 = Л. 86; Д. 146 = Л. 91; Д. 147 = Л. 92; Д. 148 = Л. 91; Д.

Furia tum primum e codicibus editae tum aliunde collectae. Lipsiae, 1810). Доситеј 1 = 5 Halm: Д 2 = 4 Н; Д 3 = 246 Н; Д 24 = 255 Н Д 5, упор. 259 Н, и Федар, I 11; Д 6 = 260 Н; Д 7 = 247 Н; Д 8 = 254 Н; Д 9 = 63 Н; Д 10 = 253 Н; Д 11, упор. 394 Н; Д 12 = 256 Н; Д 13 = 262 Н; Д 14 = 240 Н; Д 15 = 275 Н Д 16 = 102 Fur; Д 17 = 274 Н; Д 18 = 284 Н; Д 19 = 270 Н; Д 20 = 279 Н; Д 21 = 334 Н; Д 22 = 46 Н; Д 23 = 47 Н; Д 24 = 33 Н; Д 25 = 44 Н; Д 26 = 32 Н; Д 27 = 37 Н; Д 28 = 39 Н; Д 29 = 204 Н; Д 30 = 35 Н; Д 31 = 45 Н; Д 32 = 31 Н; Д 32 = 317 Н; Д 34 = 218 Н; Д 35 = 231 Н; Д 36 = 278 Н; Д 36 = 233 Н; Д 38 = 226 Н; Д 39 = 31 Н; Д 40 = 329 Н; Д 41 = 328 Н; Д 42 = 330 Н; Д 43 = 324 Н Д 44 = 333 Н; Д 45 = 323 Н; Д 46 = 327 Н; Д 47 = 177 Н; Д 48 = 176 Н; Д 49 упор. 128 Н; и Федар I 11; Д 50 = 126 Н; Д 51 = 127 Н; Д 52 = 303 Н; Д 53 = 14 Н; Д 54 = 15 Н; Д 55 = 225 Н; Д 56 = 22 Н; Д 58 = 76 Н; Д 59 = 74 Н; Д 60 = 75 Н; Д 61 = 292 Н; Д 62 = 297 Н; Д 64 = 155 Fur; Д 65 = 97 Н; Д 66 = 398 Н; Д 67 = 200 Н; Д 68 = 8 Н; Д 69 = 363 Н; Д 70 = 157 Н; Д 71 = 294 Н; Д 72 = 401 Н; Д 73 упор. 9 Н итд.

149 = Л. 93; Д. 150 = Л. 93; Д. 151 = Л. 88; Д. 153 = Л. 94; Д. 154 = Л. 96; Д. 159 = Л. 102.

Из овога се прегледа види *да је Доситеј и Лесингове басне употребио у њиховом оригиналном реду*. Од других употребљених аутора, Федра и Лафонтена, не могу се констатовати овакви слојеви: њихови се трагови налазе *спорадично по целој збирци*. Федар је употребљен у баснама 5, 49, 77, 86, 97, 119, 123, и, можда, 115,[1] Лафонтен у 108?, 115, 156, 159?.[2] Доситеј је, дакле, за основу своје збирке узео *Езопову* и *Лесингову*, и њихове басне поређао у главном *у оном реду у коме их је нашао у оригиналу*.

Веселин Чајкановић.

[1] Списак у *Радченка* (К. Θ. *Радченко*, Доситеей Обрадовичъ и его литературная дѣятельность, Кіевъ, 1897, страна 116) није тачан.

[2] в. Радченко, страна 116. На списак басана из Лафонтена — осим басана које смо поређали, унео је Радченко још неколико — није у Радченка сасвим коректан.

СИТНИ ПРИЛОЗИ.

Помени о Доситеју Обрадовићу у бечким архивима.

Недавно је Г. Драгутин Костић, професор, поднео Српској Краљевској Академији Наука преписе коресподенције између аустријског канцелара Колореда са интернунцијем у Цариграду бароном Штирмером о првом српском устанку. У тим преписима, који су заведени у актима Академије под бројем 70, помиње се на два места и Доситеј Обрадовић. Г. Костић је био љубазан да нам скрене пажњу на та места, и ми их доносимо у преводу, јер дају нешто података о Доситејевом раду у Србији. Први помен се налази у писму агента Ђука, које је писано у Земуну 11 фебруара, 1811 године и гласи. (98 страна преписа):

„Један добар пријатељ из Београда дознао је политичким путем шта се Карађорђу са његовим људима ту скоро догодило на њиховом састанку и тродневном саветовању. Првог дана је одлучено да се дотадањи саветници збаце и на њихова места поставе ови прваци: Јаков Ненадовић, обор-кнез Симо Марковић Петар Добрњац, Миленко из Пореча, Младен Миловановић и *стара скитница Доситеј Обрадовић*, али ће досадањи сенатори остати још док новонаименовани са својим породицама не дођу у Београд. Карађорђе им је наговестио да ће онај који не хтедне примити сенаторско место, заједно са својом породицом бити протерани из Србије“..

Други је помен у Хилеровом писму Метерниху, које је писано 2 марта, 1811 године у Петроварадину. Хилер

је добио једно шифровано од Ивана Југовића из Београда о раду и приликама у Србији, и на основу њега послао је извештај Метерниху. У том подужем извештају, који има и своје прилоге, говори се прво о раду Совјета (112 страна преписа):

„Југовић је примио овај услов (да шаље извештаје), и одмах ми јавио да је српски Сенат, у својим првим седницама, које је држао због његовог новог, у прилогу под ·/. приложеног и мени одмах саопштеног извештаја, одлучио да *врбује младе, и што је више могуће школоване људе, који ће, пошто неко време буду присуствовали сенатском раду у Београду, бити употребљени за вођење послова по окрузима. . .Овај предлог изнео је на дискутовање познати тамошњи ранији главни директор школа, а сада сенатор Доситеј Обрадовић*; а неки Јаков Поповић из Новог Сада, који се још раније са пасошом Главне Команде налази у Београду, добио је налог са потребним инструкцијама да одмах пређе у Земунски Контуманац, па преко Новог Сада у Пешту и Беч, да врбује младе људе, првенствено родом из Србије, а ако то није могуће и друге који добро познају земљу, а правилно знају и друге језике, и да их пошље у Београд...“

Урош Џонић.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Одабрана дела за школу, уређује Тихомир Остојић. Живот Доситеја Обрадовића, из његових дела саставио Тихомир Остојић. Нови Сад, 1911.

Обрадовић спада у врло мален број наших *класика*, који имају стварне књижевне вредности и који се дају и данас читати, не само корисшћу него и са извесним књижевним уживањем. Г. Тихомир Остојић, тако заслужан за познавање наше књижевне и културне историје XVIII века, пао је на добру идеју када је проредио антологију из дела нашег великог народног просветитеља.

Писац је, како вели у кратком предговору, у своме раду руководио се овим погледима: 1) да се што боље позна живот и карактер Доситејев; 2) да се познају његове мисли и реформаторске идеје; 3) да се познају културне прилике Српскога Народа. Идући за таквим умесним схватањима, Г. Остојић је дао једну добру и корисну књигу, у којој су одабрани одломци из Обрадовићева дела, а у исти мах и Обрадовићев живот, као целина, онако како га је сам причао. У колико Обрадовић није говорио о појединим тренутцима свога лепога живота, у толико је Г. Остојић попуњавао својим причањем.

Ова мала антологија из Доситеја Обрадовића је врло корисна помоћна књига за све оне који у школама уче српску књижевност, али исто тако и за оне који желе да се сами добро обавесте о појединим важним књижевним радницима нашим. Г. Остојић је додао: „стварни тумач“, податке о мање познатим личностима које Обрадовић помиње, допунске примедбе о појединим тренутцима његова живота; затим библиографију свију његових дела и издања; засебне, тачно написане

чланчиће: „Значај Доситеја Обрадовића“, „Језик Доситејевих књига“, „Правопис Доситејев“; на зад, долази речник мање познатих речи, „питања за усмену обраду“ и „задатци за писмене радње“.

У кратко, врло добра књига, која долази у добар час, у овај тренутак када се цео српски народ припрема да прослави стогодишњицу Обрадовићеву. Поред тога, изврсна школска помоћна књига, и до сада најбоље школско издање једног нашег *класика*. J. С.

Јован Миодраговић: Доситеј Обрадовић као просветитељ народа српског. „Годишњица Николе Чупића, књига XXX“, Београд, 1911.

Доситеј Обрадовић био је васпитач по професији, учитељ „предраге јуности“ и „предраге дечице сербске“; део филозофије који је њега највише занимао била је етика, и то практична, примењена етика, и цео његов рад, има чисто педагошки карактер. Још Павле Соларић називао га је „просветоначелником Народа Сербског“, и у неколико махова доцније проучавани су његов педагошки погледи и његова просветна делатност. У „Босанској Вили“ за 1903 Г. Петар Деспотовић је писао о „Доситију Обрадовићу, српском филозофу, педагогу и књижевнику просветног доба“; Г. Милош Перовић поднео је циришком универзитету своју докторску дисертацију „Die pädagogischen Ansichten des Dositheus Obradović“ (Београд, 1906), а Д. С. Поповић, у „La Revue Slave“ за 1906, дао је чланак „D. Obradović et l'instruction publique en Serbie“.

Г. Јован Миодраговић, наш познати педагошки писац, поводом стогодишњице Обрадовићеве, написао је пригодан чланак, у коме има више лиризма но новина. Г. Миодраговић се ограничио — не без омашака и грешака, — на причање живота Обрадовића и изношења садржине његових дела, истичући свуда узгред његове етичке идеје и педагошке погледе. То није од штете да се понови и још једном подвуче, али би много интересантније и потребније било тражити ближе порекло Обрадовићевих педагошких идеја, наћи писце који су на њега непосредно утицали. Од свију који су писали о Обрадовићу као педагогу, Г. Милош Перовић је био најближи том схватању. J. С

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

Дан смрти Доситеја Обрадовића. — Исто онако као што је спорна година рођења Доситеја Обрадовића, исто тако је под питањем и дан његове смрти. Двоји се око два датума: око 26 и 28 марта 1811. 26 март узимају Л. Мушицки и Вук Ст. Караџић, а по њима и Иларион Руварац; 28 март бележи Копитар. Лукијан Мушицки, у оди „Сѣни Досиѳеа Обрадовића“, писаној 24 августа 1811, на пет месеци после Обрадовићеве смрти, пише да је умро: „28-го марта 1811, жизни своја 72 љета у Београду“. Караџић, који је у то време био у Србији, и ако много доцније (1860, у „Правителсвтующчемъ Совѣту Сербскомъ“) даје исти датум. Иларион Руварац, у чланку „Живот Доситејев у хронолошком погледу“, у „Бранкову Колу“ за 1895 (стр. 409) по сведоџби сувременика̄ Лукијана Мушицкога и Вука Караџића, усваја 28 март.

Копитар је такође сведок чије се сведочанство мора озбиљно узети. Он се јако интересовао за Доситеја Обрадовића, писао о њему неколико пута, и дао прву његову биографију. Биографске податке о Доситеју добијао је од његова синовца, Григорија Обрадовића, са којим се Доситеј дописивао (Н. Петровскій: „Первые годы дѣательности В. Копитара“, Казань, 1906, стр. 512). 31 јула 1811 у „Vaterländische Blätter“ изишао је Копитарев некролог Обрадовићу, и одмах у почетку вели се да је Обрадовић умро „26 марта (17 априла по новом календару)“. (Barth. Kopitars, „Kleinere Schriften“, Erster Theil, Wien, 1875, S. 113).

И за 26 и 28 март има озбиљна сведочанства, и за сада је немогуће са сигурношћу примити један или други датум.

J. C.

Једно непознато писмо Доситеја Обрадовића. — Г. А. Гавриловић штампао је у најновијој, XXX, „Годишњици Николе Чупића“ састав „Неколики прилози историји српске књижевности“. У првом од тих прилога штампано је до сада необјављено писмо Доситеја Обрадовића, писано у Београду, а упућено мађарско-српском писцу Михаилу Витковићу. Карактеристична су два места: „Питате што би вам могао и хотео препоручити за рад на књиги. Не знам што би прије желио у књижевству нашему видети; управо знам млоги такови изрјадни материја, али мислим, да би ми от вас најмилији дар био, када би ме обрадовали вестју, да у послу за нас имате преполезну францеску преповетку Вилхелм-Тела, т. је. освобожденије Швице, која ми се Сербљија друга каже. Ја се јесам сузама умиленија и благонадеждија обливао повјест ту с краја на крај читајући, и она нам је данас нужднија него икакова друга. То, по нашој настојте дати младежи чим прије у руке, пак сте перву и највећу службу учинили!“ Карактеристично је такође мишљење о једном српском младом свештенику из Угарске, који је хтео да пређе у Србију: „одавде расуждавајући, вели Обрадовић, налазим, да се има роду с чим послужити свугди, гди га год имаде. Зар млади пријатељ ваш није от ползе тамо, — ја мислим да јест, те још какове? Он је и тамо на стражи, како год и овди што би бити желио; и тамо јошт прилежнији бити морао би, јер овди има, фала Богу, тко јошт стражити, а тамо ће се оде ли, знати заисо да га нејма?“

Г. Гавриловић, по своме готово сталном обичају, не наводи ништа како је дошао до тог писма и где се сада оно налази. То треба увек рећи, — ако ни због чега другога а оно као доказ аутентичности самога прилога.

J. С.

Чланци о Доситеју Обрадовићу. — Уредништво „Српског Књижевног Гласника“ је срећно што читаоцима може дати овако опремљену јубиларну свеску Доситеја Обрадовића, са нарочито за ову прилику писаним и оригиналним чланцима. Али због оскудице простора, зато што су касно стигли, нису могли изићи чланци: Г. Радослава Грујића: „Представници Цркве и Доситеј Обрадовића“ и Г. Миленка Вукићевића: „Први Доситејев пут народним послом у Влашку 1806—1807 године“. Оба чланка изићи ће у идућим свескама.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић.

СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига XXVI, број 7. — 1 април, 1911.

У СТРАСНУ НЕДЈЕЉУ..

Југо, тугаљиво југо Страсне, Велике Недјеље, почело је да дува одмах још док је било изложено за четрдесет сати на великоме олтару Свето Отајство. У хуци вјетра и шуми морских таласа, једва су се чули откуцаји сата на староме торњу, што вјерницима навјештаху свршетак једне и почетак друге „блажене уре“.

...Велике Сриједе парон Зорзи стоји прислоњен уза стуб старе млетачке ложе, у заклоници, те као и онај застарјео лав, зубом времена и посолицом нагрђене главе, што гледа некамо у море — загледао се и он у валове што ударају у утврђене насипе луке, и прштећи се расипљу се у висину.

Монотоно и једнолико дување јужине и завијање и цвиљење нападнутих, чврсто увезаних бродова у луци, скрушава га и заноси у побожне покајничке мисли...

Чини му се да увијек ових великих дана, на успомену мука Исуса Назаренина, југо овако силно дува. И поред покајничких мисли силно га потреса ово „sirocco passionato“, и љуто се каје.

Југо је дувало, када је он за младих дана пловио широком морском пучином као парон барка „Santa Lucia“. И сада долазе му пред очи крајеви куда је пролазио: грдна острва и оштри школьи, што као немани лежаху на усколебаној пучини, о које се силом таласи ломе, и задрти пусти рати, око чијих бијелих влажних жала пјене се валови, јурећи у мирне заклонице да опочину.

Код једнога школа, што је изгледао при обасјаној ноћи као грдна, голема, грабежљива птичурина настрадао је његов барк. Али он је имао срећу у несрећи, како говораху спасени топци, кад се кући повратише. Барк је био стар и привидно житом крцат, а бијаше за добру своту новаца осјегуран, па кад се парон Зорзи кући поврати у град, иза дуга одсуства, пријатељи и знанци жалијаху му се у по ријечи, подсмјехавајући му се у очи, добростиво, као да су му хтјели рећи: „добро си учинио!“ — Али не будали, знамо како ствар стоји; а неки, чисто завидећи му, у четири ока вељаху: добро му је успјео „Colpo di mano“.

Сада је парон Зорзи још угледнија личност у граду, пријатељ високога клера и доброчинитељ Свете Цркве. Отраг неколико година поклонио јој је икону светога Николе у сребро оковану, које је била, уз велику свечаност, смјештена на олтар посвећен томе свецу, путничкоме заштитнику. И вјенчао се имућном грађанком, и, покоравајући се божјим законима, спокојно живљаше.

Молитвом, исповједницом, поклонима и даровима бијаше се обладила грижња савјести због барка у Леванту настрадала, и других гријеха младости.

Живљаше тако неколико година прама прописима ипак добре и повратљиве Свете Матере Цркве, која покајницима радо опрашта, док наједном не привуче га к себи млада Морача, разблудна грјешница у граду.

Већ је од тога прошло неколико „страсних недјеља“, и никако да се отргне из наручаја заводнице. Одрицао се је чак пред Светим Отајством, у великом олтару изло-

женим; заклињао се пред иконом заштитника светога Николе, и, ове године, међу првима пријавио се код жупника-каноника и понудио највећу своту новаца, да на Велики Петак у ноћној литији, бос, носи велики, тешки криж. Обући ће се у покајничку црну тунику и навући на главу кукуљицу да закрили своје гријешничко лице.

И долазе му на памет божје ријечи проповједаоца Италијанца, језуите, што сваке вечери ове Страсне Седмице проповиједа у цркви, — и дирнут божјом милости одлучно одриче се Морачине гријешне љубави.

И ових дана претргнуо је с њоме, а напаст је велика.

Обичаваше још отраг неколико година, са малим, свакога дана к њој поћи. Устао би рано, цик у зору. Понио би у џеповима шећера и каве, а уз пост и потопљени бакаларић. Остајао би код ње док би звоно са старога торња јавило „Анђеоски поздрав“; а одмах за њом мање звоно купљаше побожне ранноце на прву малу мису, којој би и он присуствовао, и с ње кући махом враћао би се, да га жена не прекара ради дугога одсуства. У побожним мислима и одрицању спуштао се у његову душу жељени покој. А кад зачу откуцаје сата, „блажене уре“, чији звук једва се издвајаше из хуке у луци —, клече на голи камен и скрушено мољаше пригодну молитвицу.

И мисао се извину чак у оно доба кад Исуса Назаренина свјетина мучијаше; чини му се да је то јуче било, и ево сваке године неминовно понавља се. И чини му се као да назријева Исуса, гдје клечи у ближњој маслиновој гори и моли се своме великоме оцу. — Биће да је било вријеме тужно и суморно као и данас, помисли кад зачу крику оронулих галебова над собом и у олуји. Биће да му је био лик онако жалостан, као што је онај што иза великих црквених врата стоји на крижу разапет... Диже се и пожури кући, да часом на се навуче црно одијело, па да пожури у цркву, да замјени друга гробара, што стражи гроб укопана Исуса

пред изложеним Светим Отајством. Раздраган је, што је дошао његов ред, да ову „блажену уру“ клечећи и молећи посвети милостивоме божјему сину. На вече пође пође као и обично у цркву на проповјед. Језуита, нарочити мисионар, дијели ријеч божју сакупљеноме народу. До њега, на проповједаоници, стоји скленица воде, да погдјекад покваси осушена уста, и сребрено распеће, којега на махове дохвата и пригибући се живо преко ограде показује народу.

Проповиједа вечерас о мукама пакленим.

Парон Зорзи, наслоњен на камени ступ до старе крстионице, слуша.

— Да знаш какове паклене муке чекају те, окорјели грешниче, не би никада расрдио Бога твојим дрским безбожним дијелима!

— Знај!

— Огањ паклени тако је жесток, да овај обични наш није него његов осјен! .. Чујеш ли, опаки гријешниче: само његов осјен!

— Али хоћу да се боље изразим: као што се са водом гаси онај наш обични огањ, тако с њиме могао би се гасити онај страшни паклени, што је теби праведни Бог намјенио!

Језуита наједном престаде.

Парон Зорзи поново поникну и дубоко уздахну. Па, подигнувши главу бојажљиво погледа у проповједника, али опазивши на његову лицу гњев, одврати поглед и сврне га на меке, понизне пламичке, што се на великоме олтару дижу у вис, као да хоће да цјелују закриљено Свето Отајство, обасуто обилатом свјетлошћу и облацима мирисава тамњана.

Па се свега одриче, и, одлучно, обећаје Сину божјему, који је и за њ кап своје драгоцијене крви пролио, да неће више никада блудно сагријешити.

— Исусе мој, милосрђе! — зачу се усклик нечијега промукла гласа.

— Исусе мој, милосрђе! — часом разасу се језиви усклик по топлој, скрушеним уздасима орошеној цркви.

— Исусе мој, милосрђе! — оте се и њему из кржљавих груди, павши му на памет гријешна мисао на Морачу. Мада је се клони и неће да је ни у цркви види, јер је тврдо одлучио да оне страсне недјеље не сагријеши: ни мишљу, ни рјечију, ни дјелом!

— Исусе мој, милосрђе! — понови језиво и скрушено. Проповједник настави:

— Света наша мати Црква милостива је: она је као квочка, што када олују наслути под своја мека крила сакупља своје пилиће, да од олује не настрадају! Али како је милостива, тако је и праведна! Тешко ономе који се отрне испод њена крила: проклет је! И наступиће судњи дан, дан страшни, и биће страдања и шкрипања зуби!... И горећеш, гријешниче, огњем пакленим! Покај се, гријешниче, покај се!... и биће ти опроштено!

— Али не: неће ти бити опроштено! — повика изнебуха у сав глас проповједник, и дохвати сребрно распеће.

— Неће ти бити опроштено, док се овдје пред овим израњеним распећем, живим Богом, не одречеш својих гријеха.

И повика: — Одричеш ли се?

— Кажи: одричеш ли се? Јер ће доћи судњи дан, страдање и шкрипање зуби... И паклени огањ сијаће ти из уста, из ноздрва, из очију.... А судњи дан може доћи сутра, данас, овога часа, па куд ћеш тада, несрећниче, ако те неприправна затече?...

— Одричеш ли се: псовке, злобе, безбоштва и блуда?

— Клекни, пуче! одреци се врага пакленога, а пригрли овога — и показа руком на крст — који је за те пролио своју драгоцјењену крв!

— Клекни! А када вечерас велико звоно зазвони, похрлите један другоме у наручај, измирите се ради Господина нашега Исуса Христа!

Народ махом клече.

— Исусе мој, милосрђе! — разасу се големом, топлом црквом, скрушеним уздасима орошеној. И наста ударање у прса...

— Исусе мој, милосрђе! — уздише парон Зорзи, и, кришом, језиво погледа у сребрно распеће, које језуита држи високо над собом, обасјано топлом, меком, понизном свјетлошћу, у тајанственим облацима сјаја и мирисавога тамјана — и излази у гомили из цркве, премишљајући о страшним мукама пакленима. И у томе премишљању пред очима долази му израњен Спаситељ, нагрђен и окрвављен од рана оштрих чавала...

Парон Зорзи, помњиво, уклањајући се да не загази у воду, пожури кући. На савијутку у улицу при мјесечини упозна Морачу, и јави јој се: — Фаљен Исус! Жена не одговори већ као вјетар побјеже испред њега.

— Што јој је? — помисли, и паде му на памет проповједникове ријечи љубави и мира. — Зашто се срди на ме? С чега ме криви? И њен нехај чисто га стресе; и, у тим мислима, идући кући киње га некакова сумња, и нешто неодређено...

При вечери, преко залогаја, ненадно, дође му Морача пред очи, и као да му је капља хладне воде на ћелаву главу пала, стресе се! — Боже ослободи! — и прекрсти се, осјетивши страсно нападање гријеха прама Морачиној разблудној младости.

Отима се, а у то зачу се силна грмљавина. Да се одбрани од гријешних мисли, престрашен, узе преда се најмлађе дијете и милује га по глави. Али оно, пошто други пут загрми и сијевну, заплаче; за њим заведоше се остала дјеца. Мајка их мири, али и њој сузе навиру на очи, и, погледавши у свога ћудљива човјека, рече: — Миримо се, миримо! У то велико звоно зазвони одлучно, осорно као глас страшнога Бога што пријети и опомиње на покајање.

— Исусе мој, милосрђе! — повика обоје језиво, са сузама на очима.

И бану једна сусједа у кућу па друга; трећа, питају проштења, љубе се и мире с њима... А парон Зорзи наједном нечему се сјети, диже се и пожури низа стубе.

— Куд ћеш у ноћ? — завика за њим жена. Куд ћеш? — понови.

— Вратићу се одмах — одврати он у хитњи и изиђе.

Ноћ је дубока, тамна и огњевита као пакао. Море, вјетар и грмљавина с њоме владају, а велико звоно пријети, опомиње.

Парон Зорзи, крајем, поред кућа, пења се уз тијесне улице. Кад му сијевање засјени очи, склопи их часом, и опет пожури. Испред њега изниче чељад из куће и кућу, сигурно да се мири.

Стаде пред врата ниске кућице. Часом окљева, па напипавши узицу повуче. Зачу се ударац крачума.

Узашавши уз тијесне, на по порушене стубе, затече Морачу, гдје се клечећи моли пред иконом нечим неокаљане блажене Госпе, што поврх постеље виси.

Чувши жена да неко долази, окрете се. Па спазивши парон-Зорза учини се невјешта и прослиједи мољењем...

Он, нашавши се код ње, осјети се лакшим; не мори га сумња, ни оно неодређено... Би му као да је жедан код врела дошао и жеђу угасио. И осјети се чист од блудногa гријеха. Осјети овога часа прама њој чисту љубав, самилост, нешто слатко, помјешано са страсном гркошћу — и осјети потребу ријечи, објашњења.

— Морача! Чуј, дошао сам не да гријешимо, већ да се гријеха заједно одречемо...

— Иди! ја сам те се већ давно одрекла! одговори жена и погледа га својим црним очима, дубоким и огњевитим као ноћ, што су сада навлаш јаче заиграле но обично.

Па довршивши молитву, диже се.

— Иди! Што си и долазио!

— Дошао сам да се гријеха одречемо, да један другоме опростимо, и да се као брат и сестра растанемо — рече он тужно, и осјети како му сузе на очи навиру. Чујеш ли звоно, Морача! Пријети, опомиње... Дај ми руку!

— Што ће ти моја рука? — одврати навлаш презриво жена од њега — Иди гдје си и досада био!

— Морача! — јави се парон Зорзи, и његово глатко, посвема обријано лице, са испрекрштаним црвено-модрушастим жилицама, чисто задрхта и сав му се живот стресе — Морача! — издавши га глас једва шапну.

— Иди!

— Зар ћеш ме овакога пустити од себе... Растанимо се барем у миру. Чујеш ли звоно?

— Иди, кажем ти!

— Кад хоћеш, идем... Али ми руку твоју дај!... Не бих имао мира да не осјетим твоје топле руке...

— Идем! рече у сузама парон Зорзи, кад се жена срдито одмаче од њега.

Полако силази низа стуба. У грудима га јако тишти — плакао би. Отвори кућна врата, и устави се на прагу.

— Морача, збогом! јави се.

Жена не одговори.

Парон Зорзи ослушкује... Пред њим је дубока, тамна, огњевита ноћ; с мора чује се шум и од некуда далеко долази тутњава.

Престаде велико звоно да звони.

Озго зачује Морачин ход босих ногу и шуштање одијела. И као да му је капља хладне воде на ћелаву главу пада, стресе се. — Боже ослободи! И хтеде прећи преко прага, али чисто не може. Затвори врата, и журно попе се иза стубе.

— Морача! — једва изговори и зајеца.

— Иди! ово су велики дани — одговори она, и насмија му се у лице.

Парон Зорзи пружи према њој своје дуге, мршаве

руке, и, сав дрхтећи, обухвати њену топлу главу и пренесе је к себи. И загледа се у њене дубоке, огњевите очи...

— Морача!... проклет сам! Не могу без тебе...

Жена осјети његово меко, ћудљиво, разњежено драгање, и помисли: — И у Страсну Недјељу не може бити без мене!...

И, сва задовољна, обухвати га као мало дијете, и привуче га к себи.

Иво Ћипико.

НУМА РУМЕСТАН.

(8)

V

Валмажур.

Били су скренули са главнога друма, и пели се уз Кордовски Брег једним вијугавим, узаним путем, који је био закрчен бусењем, те су се точкови омицали, подижући узгред мирис сасушене лавендле. На средини косе, на једној заравни, испод једне црне и крњаве куле, дизали су се степенасто кровови мајура. Ту су од памтивека становали Валмажури, са оца на сина, на земљишту овога старог замка, чије је име било прешло на њих. А ко зна? Можда ови сељаци воде порекло од кнежева де Валмажур, који су били у савезу са провансалским графовима и кућом Бо.[1] Ова претпоставка која се Руместану непромишљено омакла, била је сасвим по Хортензијином укусу, и она је тиме објашњавала одиста отмено држање добошарево.

Док су они о томе разговарали у колима, Меникл их је слушао запрепашћено са свога седишта. Име Валмажур било је врло раширено у то крају; било је горњих Валмажура и доњих Валмажура, према томе да ли су становали у равници или у брду. „Па то су дакле све велика господа!...“ Али препредени Провансалац задржа за себе своју примедбу. И док су полако заилазили у овај оголели и велелепни предео, девојка, коју је Руместаново живо причање било бацило у читав исто-

[1] Једна од најстарпјих провансалских породица. Пр.

САДРЖАЈ I ДЕЛА:

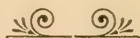

Има већ неколико година како се на читавом словенском југу са највећом пажњом очекује „Историја Срба“ од д-ра *Константина Јос. Јиречка*, професора на Бечком Универзитету. Јиречкову историју предузео је да изда Јустус Пертес у Готи, у збирци „Историје европских држава“, којом руководи чувени немачки историк Карло Лампрехт, а на којој сарађују први европски научници. Ово велико интересовање за Јиречкову Историју Срба тумачи се великим угледом, који Јиречек ужива у европском научном свету. Већ је четрдесет година како се Јиречек, унук великога слависте Павла Јосифа Шафарика, син познатога чешкога литерарног историка Јосифа, а синовац изврснога правнога историка Херменегилда Јиречка, бацио на изучавање прошлости балканских народа. Његов први већи рад „Историја Бугара“ разнео му је име широм научног света, а даљи његови радови „Војни пут од Београда за Цариград и Балкански кланци“, „Трговачки друмови и рудници Србије и Босне у средњем веку“, О „Власима и Моравласима на Балкан. Полуострву“, „Путовања по Бугарској“, „Кнежевина Бугарска“, „О хришћанском елементу у топографској номенклатури Балканских земаља“, „О значају Дубровника у левантској трговачкој историји за време средњег века“, „О Романима у далматинским приморским градовима“, „О Душанову Законику“, расправе из области дубровачко-далматинске литерарне историје, студије из арбанашке историје и т. д утврдили су му репутацију најбољега познаваоца историје југоисточне Европе. У тим радовима истакао се Јиречек не само као темељит познавалац историје Балканских народа, него и као изврстан филолог и познавалац балканских језика. Он не само да савршено влада бугарским и српским језиком, него изврсно познаје средњовековни латински и грчки језик. Он зна арбанашки, румунски, турски и персијски, красно знаде не само палеографију и дипломатику јужних Словена него и ону на западу; он је изврстан зналац права, економних, комерцијоналних и административних прилика код Балканских народа. Када је проф. Јиречек објавио пре неколико година споменуто дело о Романима у далм. градовима, писао је тим поводом творац византијске науке и један од највећих европских научника пок. Карло Крумбахер између осталога и ово: „Признајем да сам мало читао радова који на тако ограниченом простору дају читаву масу резултата и важних општих закључака, који у исто време импонују знањем, далеким погледом и оштроумним испитивањем. Предмет, о коме се ради, компликован је само како се може замислити, и за његово повољно решење претпостављају се таки услови, које вероватно да *не може ни један живи историк у тој мери испунити као Јиречек*“. Јасно је, дакле, зашто је интересовање за Јиречкову Историју толико велико. Има ли се на уму да је Јиречек у обради Историје Срба велику пажњу обратио *на културну страну*, и да је он *као најбољи познавалац*

Дубровачког архива и византијских и западних извора једини данас у стању дати приближно највернију слику српске политичке и културне прошлости, онда вредност његове Историје тим више одскаче. Радећи специјално на Историји Срба *пуних десет година*, дао је Јиречек у штампу први део своје Историје Срба. Ну сазнавши за велико интересовање Срба, Хрвата и Бугара за своју Историју, дозволио је проф. Јиречек *Д-ру Јовану Радонићу своме ученику и професору Београдског Универзитета да истовремено са одштампаних табака у оригиналу* приреди српско издање Проф. Јиречек био је толико љубазан *да је српски превод поредио реченицу по реченицу са оригиналом, те је на тај начин српски превод добио потпуну вредност оригинала, шта више, неке омање грешке у оригиналу исправљене су у српском преводу.*

Тако ће, дакле, читаоци имати *потпуно ауторизован превод Историје Срба,* у којој је не само приказана историја Срба, него у вези с њом и *Историја Византије, Бугара и Хрвата.* Познат је Јиречков начин приказивања да са мало речи уме много и веома јасно да каже. Тако је он на основу многобројне и делом мало или сасвим непознате грађе рестаурисао наш живот у прошлости. Читава „Историја Срба“ има два дела. Први део, који ће обухватити 27—28 штампаних табака, изаћи ће убрзо после немачког оригинала, *крајем априла или почетком маја.* И док ће се први део у оригиналу продавати по цену од 12 динара, **српско ће веома укусно издање на лепој хартији а штампано крупним и новим словима стати само 3.50 динара,** *благодарећи помоћи Државног Савета Краљевине Србије из задужбине Велемиријанума*, који је намеран да се ова изврсна и корисна књига растури у што већем броју.

Све поруџбине ваља слати потписаној издавачкој књижарници као главном комисионару.

ИЗДАВАЧКА КЊИЖАРНИЦА

ГЕЦЕ КОНА — БЕОГРАД

34, Кнез Михаилова ул. 34.

ријски роман, у шарене снове о прошлости, угледавши једну сељанку која је седела на једном зиду испод рушевина, упола окренута њима, са руком изнад очију да боље види путнике, замишљала је да гледа некакву кнегињу са дугом, шиљастом капом на глави, како седи на врху куле, као на старинским сликама.

Обмана ишчезе тек кад путници, силазећи с кола, стадоше пред добошареву сестру, која је плела једну лесу од ивовине за свилене бубе. Она не устаде, мада јој је Меникл био довикнуо још издаље: „Еј! Одиберта, ево господа хоће у посету твоме брату“. Њено отмено, правилно и дугуљасто лице, маслинове боје, не показа ни радост ни изненађење, остаде непомично, са састављеним густим, црним веђама, које као да су биле чврсто завезане изнад јогунастог чела. Мало изненађен овом уздржљивошћу, Руместан се представи:

— Нума Руместан, народни посланик.

— О, познајем вас ја добро... рече она озбиљно, остављајући рад на страну. Уђите само... сад ће мој брат доћи.

Кад устаде, властелинка се показа мање достојанствена. Врло мала, дугачког трупа, она је ишла гегајући се незграпно, и тај је ход тако ружио њену лепу главу, уздигнуту испод арлеске капе, омотане широком марамом од муслина, са плавичастим наборима.

Уђоше. Овај сељачки стан изгледао је свечано: ослањајући се на једну порушену кулу, он је још имао племићски грб урезан у камену изнад врата, заклоњених настрешицом од трске, која је пуцала на сунцу, и једним великим раширеним застором од коцкастог платна, да не би улазили комарци. Дворана, са белим зидовима, таваницом на свод, и високим старинским камином, у којој је некад становала стража, добивала је светлост само кроз своје потамнеле прозоре и кроз платнену завесу на уласку.

У овом полумраку назирале су се црне дрвене наћве у облику саркофага, са извајаним класјем и цвећем, и

изнад њих велика, шупљикава корпа за хлеб, са маварским рецкама, у којој се држи хлеб по свима провансалским мајурима, да би био свеж. Две-три иконе, света Богородица, света Марта, и Тараска Аждаја; једно старинско кандило од црвеног бакра, обешено о лепом дрвеном колуту који је резао неки овчар; с једне стране камина сланица, с друге брашнара, то је био сав украс ове велике собе; уз то још, један рог од морске шкољке, за дозивање стоке, чији се седеф преливао на ивици од камина. Један дугачак сто протезао се дуж дворане, окружен клупама и столицама без наслона. Са таванице су висили венци црнога лука, покривени ројем мува, које су зујале кад год би се подигао застор на улазу.

— Одморите се, господине и госпођо.. Ви ћете ужинати с нама.

Код провансалских сељака, *ужина* се служи на њиви, при раду, испод неког дрвета, ако га има, у сенци каквога пласта, или у каквом јарку. Али, Валмажур и његов отац радили су сасвим близу, на своме имању, и долазили су на ужину кући. Сто је за њих већ био постављен: две-три жуте земљане зделице, маслинке из туршије, и салата, која се сијала од уља. У корпи од врбовог прућа где стоји боца са чашама, Руместану се учини да има вина.

— Ви то још имате лозе овуда, запита он љубазним гласом, трудећи се да упитоми ову чудну малу дивљакушу.

Али чим он изусти *лозе*, она скочи као да је уједе гуја, и глас јој одједном засикта од беса. „Лозе! Ах, јест, како да не!... Много им је остало лозе! Од сваких пет чокота, једва су могли спасти по један једини, и то најмањи, па и њега морају држати под водом шест месеци у години. Све им очи искачу вукући воду из канала. А ко је за све то крив? Криви су црвењаци, ти гадови и чудовишта, и њихова безбожничка република, која је земљу бацила у све ове паклене страхоте.“

Што се више жестила, очи су јој биле све црње, и севале све страшније; цело њено лепо лице било је

искревељено, уста искривљена, веђе намрштене и завезане на сред чела. Најсмешније је при том било што је она, праскајући овако од једа, настављала да ради свој посао: чарала ватру, кувала кафу за оца и брата, сагињала се и дизала, држећи у рукама час дуваљку, час кутију с кафом, час опет разбуктало лозино пруће и машући њиме као каква фурија својом буктињом.

Затим, одједном, она се утиша, и рече мирно:

— Ево мога брата...

Сељачки застор размаче се, и на прагу се појави, у млазу јаке светлости, висок стас Валмажуров, са једним малим старцем, голобрадог лица, које је било спечено, изнурено и црно као сасушени чокот. И отац и син показаше се према гостима онако исто хладни као и Одиберта, и, после кратког поздрава с њима, заседоше одмах за сто, где је већ била изнета заира из каруца, која је јако привлачила ужагрене очи старога Валмажура.

Руместан, који се није могао начудити што чини тако мали утисак на ове сељаке, поче одмах говорити о великом успеху Валмажуровом од прошле недеље. То је морала бити радост за старога оца!...

— Дабогме, дабогме, прогунђа старац, набадајући ножем маслинке... И ја сам, у моје доба, односио награде на добошу!

И у његовом злобном осмеху, и искривљеним устима, видео се исти израз као малочас код његове разјарене сестре. Она је сада седела врло мирно, скоро на поду, на камену поред огњишта, са тањиром на крилу; јер, и ако је била газдарица у кући, и то неограничена газдарица, ипак је чувала провансалски обичај који женама не допушта да седе за столом са људима. Али из овога потчињеног положаја, она је пажљиво пратила све што се говорило, махала главом слушајући разговор о свечаности у Арени. Она изјави да не воли добош... О, не... Он је дошао главе њеној мајци, која је умрла од једа због очеве свирке... Све је то само бесполичарски занат, који човека одвраћа од посла, и стаје више новаца него што доноси користи.

— Е онда, нека дође у Париз, рече Руместан... Ја јамчим да ће му његов добош донети добре паре...

Видећи неповерљивост ове просте сељанке, он покуша да јој објасни какви све могу бити париски прохтеви, и како их Париз скупо плаћа. Исприча им негдашње успехе чича Матурина, бретањског гајдаша, који је свирао у комаду *Жуковински мајур.*[1] И то, колико се разликују здепасте и пискаве бретањске гајде, које као да су намењене да по њима играју Ескими на обали Дивљега Мора, и ваш лаки и гипки провансалски добош! Та он би свима Парижанкама завртео мозак, и све би зажелеле да играју фарандолу... Хортензија се такође све више одушевљавала, надовезујући по нешто са своје стране; а добошар се смешкао, гладећи победоносно свој црни брк, као кића на позорници.

— Па добро, колико мислите да он може да заради својим свирањем? запита сељанка.

Руместан се мало промисли... Не може им рећи баш тачно... Око сто педесет до двеста динара...

— Месечно? запита стари, сав радостан.

— Та не; дневно!...

Сељаци се пренуше, и згледнуше се. Да је то рекао неко други а не „Госпон Нума", посланик, члан Окружног Већа, они би помислили да је то само шала, спрдња, којешта! Али кад то каже он, ствар је озбиљна... Двеста динара дневно!... *Сто му мука!...* Добошар је био готов да одмах пође. Његова сестра, обазривија, желела је да им Руместан да штогод написмено; и она се поче устезати лицемерним гласом, говорећи полако, оборених очију, из бојазни да се у њима не опази њена похлепност за новцем. Знате, Валмажур је, бога ми, преко потребан кући. Он управља имањем, оре, креше лозу, пошто је отац изнемогао. Шта да раде ако он оде?... Па и он би сигурно

[1] *La Closerie des Genêts*, мелодрама коју је Фредерик Сулие написао према својим романима *la Lionne* и *la Comtesse de Mourion*, и која је имала великог успеха у Ambigu-Comique, 1846. Пр.

чезнуо за кућом, сам-самцит у Паризу! А шта ће чинити с новцем, са тих двеста динара дневно, у тој великој варошчини? Глас јој је постајао груб док је говорила о том новцу који неће бити код ње на чувању, који она неће моћи склонити у најскривенији кут свога ормана.

— Па, онда, рече Руместан, пођите с њим у Париз.

— А кућа?

— Дајте је под закуп, продајте је... Купићете лепшу кад се вратите.

Он застаде кад осети да га Хортензија гледа уплашено, и као кајући се одједном што ремети спокојство ових добрих људи:

— Напослетку, додаде, није сва срећа у новцу... Ви сте срећни с оним што имате...

Одиберта му нагло упаде у реч:

— О! баш срећни!... Живот је тежак; него шта мислите! Није више као што је некад било!

Она опет поче да се јада како нема више винограда, broћа, кремеза, ни свилених буба; нестало је свих производа овог краја. Мора да се спадне с ногу по жези, да се запне са свих десет ноката... Имају, истина, да наследе рођака Пифурка, који живи у Алжиру као насељеник још од пре тридесет година, али тај афрички Алжир је тако далеко... И одједном, да би понова подстакла Госпон Нуму, жалећи што га је малочас сувише разладила, ова подмукла мала жена рече брату, успијајући умиљато устима, и отежући гласом:

— Како би било, Валмажуре, да нам засвираш штогод, да учиниш задовољство овој лепој госпођици?

Ова се препредена лија није преварила у рачуну. На први бâт добоша, на први трилер свирале, Руместан се понова одушеви и поманита. Младић је свирао пред кућом, наслоњен на камену ограду једнога старог бунара, чији је гвоздени лук, обавијен врежом дивље смокве, чинио чаробан оквир његовом витком стасу и препланулом лицу. Са нагим мишицама, и откривеним грудима, у прашљивим тежачким ритама, он је изгледао

још гордији и отменији него у Арени, где је његова лепота у пркос свему, због празничног украса, имала неки лажан сјај. А старинске арије сеоског инструмента, још дирљивије у овом мирном и пустом пределу, будиле су из каменог сна рушевине позлаћене вечерњим руменилом, летећи као шеве преко ових чаробних косâ, покривених сурим лавендлиним жбуњем, испресецаних њивама, сасушеним виноградима, и дудовима са широким лишћем, чије су сенке сада бивале све дуже и блеђе. Ветар се био стишао. Сунце на заходу, пламтећи изнад љубичастих брежуљака, стварало је у локвама између кршева читава чаробна језерца од течног порфира, од растопљеног злата, и пружало преко целога видика трепераве зраке, као затегнуте жице какве пламене лире, чији су звуци били уједначено цврчање попаца и удари добоша.

Нема и задивљена, седела је Хортензија на зиду од старе куле, налакћена на један окрњени стуб, поред кога је растао један закржљали нар, и слушала, дивећи се, док је њена романтична главица сањала скаске које је чула путем. Видела је како се стари замак диже из својих развалина, како стреме небу његове куле, и заобљују се његови укрштени сводови, где станују лепе властелинке дугачкога струка и тамног лица, које ни велика жега не може да зарумени. И она сама, била је кнегиња од Бо, са једним лепим именом из молитвеника; а свирач који свира у њену част, кнез такође, последњи кнез од Валмажурâ, прерушен у сељачко одело. *А када се песма отпева*, како се каже у старим записима о трубадурима, она откиде изнад себе једну нарову гранчицу где је висио тежак, пурпуран цвет, и пружи је, као награду за почасну свирку, лепоме свирачу, који је витешки прикачи о узице свога добоша.

(Наставиће се.)

Алфонс Доде.

(Превео с француског Миодраг Ибровац.)

ПРОЉЕЋЕ.

Свуд к'о у причи сунце сја,
свуд нова младост ниче,
а моје срце радосно
животу поздрав кличе.
Зар мртво је, зар лаж је све
што снив'о сам и страд'о?
Ти моје цветно прољеће,
ти моја давна надо!

Ти истина си, само ти:
те очи замишљене
и усне — сан о цјелову —
и прама меке сјене.
О, тебе ја сам тражио
у многи дан, што заш'о,
сад зато све ми процвало,
јер ипак сам те наш'о.

Тек дошло си, сва душа ми
и срце тебе воли.
Је л' сумња злобна, нијем чам
и тешких љета боли.
Заборављено све ће проћ'
к'о магле испред дана,
кад ти се само насмијеш,
ти, срећо жељкована!

Заборављени пусти сни
и пријегор и сјета.
Све душе моје цвијеће
сад теби ће да цвјета,
и славуј тајне срца мог
сад теби ће да поје.
Ти моја задња љубави,
Ти прољеће, ти моје!

Драгутин М. Домјанић.

ЈА ЗНАМ...

Ја знам да имам крви дивљака,
Што гори болом, страшћу и жудом
И пламти бесом голих горштака
И разлива се у трену лудом.

Ја знам зашто ме ноћи раздраже,
Кад врели ваздух сажиже, пече,
Знам зашто сунца очи ми траже,
И зашто крв ми јаче потече
У раздражљиво, у јулско вече.

Ја волим сунце, кад плахим жаром,
Пали до кости и жеже, гори,
Тад пијем живот пуним пехаром,
Голих Нерејки тад хор се хори,
А страст се бесна водом вијòри.

Ја знам зашто ме јесење суре
И дуге, мутне, болесне ноћи
Испуне страхом, кад југу јуре
Покисли ждрали и траже моћи
Далеко негде и у самоћи.

И гробље тада пуно је кише,
И мокро лишће стазе прекрива,
Док ветар мутним пољима брише,

А из гробља се одјек одзива,
И у фијук се с ветрином слива.

Ја знам да имам крви дивљака,
Што гори болом, страшћу и жудом
И пламти бесом голих горштака
И разлива се у трену лудом.

Милутин Бојић.

ПСИХИЧКЕ ОСОБИНЕ.[1]

Као у ношњи, у језику, телесним особинама, навикама и обичајима, тако има и у психичком погледу разлика између сељака разних крајева, или и различних породица у истом селу. Ти психички знаци се могу обележити речима: моралне и духовне особине, чије је значење познато. О њима имају да се баве испитивачи. Али *нарочити смисао* ових испитивања моћи ће се ухватити тек пошто се проучи цео овај одељак и у испитивача изазове искуства, која има о психичким особинама људи, породица, целог села и краја. При читању упутстава таква искуства ће се средити у испитивачеву уму и он ће осетити шта се управо тражи и шта има у свом крају да испитује.

Има четири главна питања. Треба изнаћи психичке особине којима се неко село или крај (географска целина с више села) разликује од околних; затим различне психичке особине старинаца и досељеника; психичке особине важнијих и интересантнијих породица; и најзад — поједине психичке типове који се често јављају и карактеристични су за проучени крај.

[1] Ових дана ће изнћи „Упутства за испитивање насеља и психичких особина" од Г. Др. Ј. Цвијића, у којима је нов одељак о испитивању психичких особина српскога народа. Овде се штампа тај нови одељак. Они који би хтели да учествују у овом великом научном послу, да проуче свој крај, нека се обрате за горња „Упутства" *Географском Заводу Универзитета, Београд.*

а. Психичке особине села или краја.

1, Сељаци неког села или краја имају позната, дугим искуством утврђена мњења о сељацима суседних села и области, знају како ови о њима мисле; често се та мњења исказују анегдотама, кратким причама и пословицама, из којих се види да сељаци појединих крајева *различно гледају* на људски карактер, имају друкчије моралне појмове и друкчије схватају и цене духовне способности; има примера да је различан целокупан поглед на природу, свет и крајње, највише силе. Сељаци знају села, која имају сличне навике, осећања, мишљења и с којима се они у свему лако и брзо споразумеју, осећају се као исто; а познато им је од кога села се то мења и у чему.

На пример. Једна села или крајеви сматрају се за тупава, и чак се прича да су вилама покушавали износити из куће мрак или орахе, да су греде растезали, игле садили да никну ћускије, и тако даље; други су тако оштроумни да „умију буху потковати и длаку на деветоро расцијепити“. Сељаци такве веселости и хумора да и поред мртваца седећи умеју направити згодну шалу, која не вређа, тако да се и најближој својти усне на смех развуку; сељаци других крајева суморни су и без горње духовне еластичности. Негде се о женском моралу тако лабаво мисли да има пословица „убава мома род нема“; у другим крајевима се јако осећа „зазор и срамота“. Једни крајеви туже за „Косовом и царевином“, код других тога нема. Сељаци често причају како су их у другом крају или селу дочекивали и испраћали и шта су том приликом и друго видели и осетили што им је пало у очи, и из тих прича се често види судар двеју душа, које су јако различне. Сељаци се подсмевају становништву околних села и области, и из тих подсмевки и подругачица се може видети како гледају на неке њихове особине (приче о ери, о торлаку, о ваљевцу и ужичанину, и тако даље). Сељаци западне Србије зову Бугарима и такве досељенике, који нису из бугарских крајева; то је зато што у њима осећају друкчију душу, не због малих разлика у језику (ове су за њих само један од спољних знакова те друкчије душе) и имају анегдоте и приче, којима ту „бугарску“ душу карактеришу.

2. На основу горњих мнења, која ће и сам проверити, и на основу анегдота, прича и пословица, испитивач има да утврди *специфичне психичке особине* села или краја и *начин гледања* на догађаје и појаве у животу, по коме се тај крај од суседних и даљих разликује. Тиме ће одговорити на главно питање: каквим психичким особинама то село или крај разликују се од околних? У исто ће време сазнати: докле иду, на која се села распростиру утврђене психичке особине? Неки испитивач ће можда моћи кратким напоменама да објасни: откуда горње психичке разлике?

3. Како сељаци гледају на друге вере и на своје сународнике друге вере? Како гледају на стране народе, с којима су у додиру? Како цене њихове особине, затим воле ли их или мрзе? (Навести анегдоте, приче, подсмевке, задевања).

б. Психичке особине старинаца и досељеника.

Као између два села или краја тако исто у истом селу или крају има психичких разлика између старинаца и досељеника; те су разлике нарочито јаке у неким крајевима Србије, али се и иначе често осећају. И овде је главно утврдити *специфичне моралне и духовне особине старинаца и досељеника* и њихов *различан начин гледања* на догађаје и појаве у животу, на живот и свет.

Ова испитивања треба вршити заједно са испитивањем о пореклу становништва (одељак VI), где су поменуте оне телесне особине и разлике у славама, ношњи, обичајима и говору, на које треба обратити пажњу. После тих спољних особина и разлика између старинаца и досељеника, испитивач има да изнађе:

1, *психичке особине појединих стариначких породица*. 2, *психичке особине досељеника из разних крајева*. 3, *родбена укрштања* (женидбом) *старинačких и досељеничких породица, и изнаћи како су се услед таквих укрштања мењале њихове психичке особине;* 4, живећи заједно, настали су *узајамни утицаји између старинаца*

и досељеника, изједначавања, и често се стварао *један психички тип*, онај напред поменути, којим се неко село или крај разликују од околних. Је ли процес изједначивања у томе селу дотле одмакао?

Од особитог интереса је пратити у чему се и како се преиначавају Црногорци, Херцеговци, Ужичани, Старовласи, кад сиђу и населе се у питомијим крајевима Србије, нарочито у Шумадији, подринском и ваљевском крају; затим исте промене на досељеним Пећанцима, Косовцима, Македонцима; промене на Личанима, Крајишницима и Бошњацима кад се населе у Срему, Славонији и Банату, и тако даље. При томе ће се запазити и оне старе особине и навике досељеника, које се најдуже и најупорније одржавају.

У неким крајевима има старинапа, који чине родове или знатан део становништва и особито се јако психички разликују од осталих сељака. На пример: Букумире и Кричкови у Црној Гори и Санџаку. Балије у Босни, Икавци или Стародремци у подринском крају и тако даље. На њих треба обратити нарочиту пажњу.

в. Психичке особине важнијих и интересантнијих породица.

Испитујући психичке особине старинаца и досељеника испитивач ће запазити разне особине и разну вредност појединих породица. Једне воле власт, поглаварство, господство, друге рад имање, тековину. Чуће казивања о истакнутим људима, чије се речи и изреке памте и наводе као примери за добро и зло. Сазнаће и како је нека од жена јако изменила психичке особине или навике породица. На основу свега тога ће пронаћи важне и интересантне породице, чију историју и психичке особине треба темељно испитати. Нека неколико питања послуже као примери на шта треба пазити.

1, Је ли било и има ли нека породица у селу или области, која је тако цењена да се цело село или крај према њој управљао и на њу угледао? Проучити детаљно историју таквих, махом старих и чувених породица, докле

се год може у назад; најпре се распитати о особинама родоначелника, најстаријег претка, затим пратити значај куће и психичке особине потомака, нарочито обратити пажњу на потомке од значаја и утврдити њихове особине.

2, Има ли угледања на лошије духовне и моралне типове, ако ови добро пролазе у животу? и ако има, онда нарочито испитати особине таквих породица;

3, Има ли породица са *психичким надимцима*, који потичу: од моралних и духовних особина њихових? (на пример: шерет, ћескин, мудрица, и тако даље). Од кога претка датира тај надимак и одговара ли психичким особинама данашњих чланова?

4, Запазити и проучити оне мирне, радне, махом јавно неистакнуте породице, разумне, које чувају обичаје и старину и држе најбоље и најдубље народне особине. Утврдити детаљно психички тип таквих породица;

5, Има ли породица чији „сој болује", које су по свима особинама немоћне, али трају?;

6, У свима горњим случајевима истраживати утицај жена на формирање и преиначавање психичког типа породица и утврдити психичке особине таквих жена; нарочито обратити пажњу на жене, по којима се породице презивају и на такве, које су биле од утицаја на цело село;

7, Је ли ко са стране служио као углед селу или крају?

8, Је ли какав јако раширен начин зараде утицао на промену психичких особина појединих породица? (на пример печалба или гурбетлук, зарађивање у Америци, просјачење, и тако даље).

Али, обраћајући нарочиту пажњу на горње породице, биће од користи ако испитивач с неколико речи неколико речи психички карактерише и све остале породице у селу. Та грађа се неће штампати, али ће бити од значаја за разноврсне студије.

У областима племенске организације (Црна Гора и неки делови Херцеговине и Санџака) треба про-

учавати психичке особине не појединих породица, већ братстава, затим утицај главара и знатних јунака, који су били углед сељацима. У Босни, Херцеговини, Старој Србији и Македовији треба обраћати пажњу и на психичке разлике између православних, католика и мухамеданаца и на разлике између Срба. Арбанаса, Турака, Грка и Цинцара. па и на узајамно или једнострано преношење особина једне групе на другу.

г. Главни психички типови.

Кад испитивач проучи психичке особине старинаца, разних досељеника и важнијих и интересантнијих породица, он ће запазити да се извесни психички типови, или људи једнаких или сличних моралних и духовних особина, најчешће у извесној области јављају. То су њени *главни психички типови* Њих треба издвојити на основу свега што је испитивач сазнао и одредити релативни удео свакога типа. Могу се на пример разликовати:

1, *Разборити тип:* одликује се ширином и дубином памети, која је разложна и на све обраћа пажњу; такви су често и присебни и трезвени; они воде свет или теже да га воде; могу се с овим типом помешати они који иду за светом. Једна врста разборитог типа су *Наши Људи* ужичкога округа, којима се сељаци поносе и слушају их. Напослетку имају сродности са овим типом *паметна причала*, људи јаког памћења, који особито јасно умеју да искажу оно што су видели и доживели и најбоље знају анегдоте и приче.

2, *Досетљиви и бистри тип:* краће али оштре памети, стварају подсмевке и подругачице, грубљу и фину шалу, која прелази у хумор; „очи им лете као на зејтину“, „сваки им дамар игра“. Има их више врста: досетљивци, бистри, спадала, обешењаци и личинари; нарочита врста овога типа су *домишљани* или „*мајстори*“, који могу да измисле справе, алатке и такве које нису никад видели:

3, *Мртвице или мртваци:* психички троми и ограничени, без јаче воље (жёнске) или с једном од ових

особина; њихове су врсте: једноумчине (једноумци) и тврдоглавци, плиткоумни или лакоумни, лаковерни.

4, *Песнички тип:* с јаком маштом, који измишљају и компонују; кашто с мистичким способностима: слуте, предосећају и проричу: њихове су врсте: видовити, злих очију (вешци), злослутни, стувљиви.

5, *Плаховити тип:* примају догађаје и вести који их се тичу брзо, плаховито и према томе раде; њихове су врсте: осорљиви, љутице, рчини, горопадни, зграњени.

6, *Брбљавачки тип:* чест и вреди га детаљно описивати. Главна карактеристика: много и о свачему говоре, али у ствари немају правих мњења и врло тешко од речи прелазе делу; кашто су у вези с овим типом: свађалице, чандрљивци, ситничари.

7, *Енергични тип:* јаке воље и велике енергије, предузимљиви, смели. Је ли воља стална, издржљива или се јавља само на махове? „Што науми, учиниће"; јаки и силни људи.

8, *Поносни, охоли и хвалџијски типови:* Породице од образа, поноса и части; друге код којих то прелази у охолост или у ситан, сујетан понос. Чиме се поносе: да ли само својом кућом и појединим сродницима или и селом, крајем, целим народом? Породице, које много „уображавају", у оном смислу како се то кашто види код интелигенције, напућене. Тежња за славом и за спомеnом. Хваљење. Хвале ли се сами или и узајамно? Иде ли хвалење до очевидног лагања?

9, *Подвалаџијски и препредењачки тип:* препредени, („префригани"), лукави, притворни, подмукли, подвалаџије, себични, циције или шкрти. Блажија врста: радозналост, која прелази у оговарање; због њих код осталих сељака постоји изрека да се боје „више светске но Божје". Даље, типови од мржње, злобе и пакости.

10, *Добри људи:* скоро без последњих особина: доброга срца, честити искрени и отворени, умерени, отмени, махом побожни, с много праве љубави и потпуне оданости у породици, „праведни као Бог". Често с дубоко развијеним осећањима жалости и туге.

11, *Дисциплиновани и недисциплиновани типови,* који ће се моћи издвојити према овим питањима:

У чему се састоји тежња за слободом? Има ли у том погледу разлика између породица, које своје прохтеве ограничавају (имају дисциплине) и необузданих породица? Какви су они психички типови, који стварају политички хук у селу? Је ли био исти и је ли подједнако чврст појам о својини земље код старинаца и досељеника?

Овим нису набрајани сви типови. Има их још, и ови се морају мењати. Затим, нема чистих психичких типова: горњи се мешају. Побројани су поглавито да проматраче наведу и подстакну на проматрање.

Као у селима, од истог је научног значаја да се изложене психичке особине проучавају и у варошима. А од велике вредности ће бити ако се те особине проуче код католика и мухамеданаца нашега језика, и у појединим крајевима и у селима; затим код Хрвата, Словенаца и Бугара.

Ова испитивања спадају међу најтеже научне послове. Испитивач треба нарочито да пази да одржи објективност и критичност, јер у овој групи факата симпатије и антипатије, различни погледи на ствари и нетачна генералисања нарочито су опасни за стварање тачног суда. Исто тако се треба чувати тежње, да се пошто пото нешто изнађе и исцеди, да се обичним и честим особинама да претерана важност, да се силом стварају неке разлике и тако даље. И разборити и добри људи нису свуда једнаки, онако исто као што су беспосличари различни у разним крајевима, и та различна психичка боја истих типова од нарочитог је интереса. Напослетку, инспиришући се духох ових упутстава, сваки испитивач треба да тражи да и према њима буде самосталан: да му не би наметнула шему за проматрање и тежњу да налази поглавито оно што је овде поменуто.

Др. J. Цвијић.

СВЕТИСЛАВ СИМИЋ.

Под именом и под одећом чиновника, Светислав Симић је био инспирисан мисионар. То се видило отуд што се код њега једна идеја увек претворила у осећање, и што је од узвишеног ишла у религиозно. Људска доброта на овој земљи, за њега је била једна мистика; зато су се уверења у њему лако обртала у фанатизам човека из црквенога реда. Он је веровао да су уверења која је он имао не само најбоља која је он могао имати, него најбоља која се уопште могу имати, и зато их је сматрао светим и њима робовао. Зато је и његов цео духовни живот била једна велика перипетија страсти. Када наши принципи нису друго него наши духовни проналасци, експерименти научног морала и укуса за идеологију, онда су они хладни и променљиви, и ми господаримо њима као и обичним другим што се догађа у сфери чисте мисли. Али за овог чудног човека, начела, то су били путеви срца. По његовом веровању, људско добро не треба тражити ни испитивати: оно је очевидно и просто — као што су просте и све велике истине. Ми смо фатално упућени да погодимо увек где је добро, као што је Едип, и затворених очију за навек, могао да, држећи отворену шаку према небу, каже од куда сија сунце. Овај мистицизам добра имао је Светислав Симић више него ико од његових савременика. Зато он није само човек од доброте, и ако би то било много; нити је само начелан радник, и ако би то било ретко. Он је био човек од страсти, који је од свога заната правио своју мисију

на земљи, а од својих принципа правио велики систем врлине; оно што је правилно и добро, он је сматрао да је то у исто време и неприкосновено и свештено. Тако је у њему начело постојало догмом; и тако је од радника у дужности постајао мученик своје мисије. Симић, који је био најраднији човек на свету, а по природи апостол, радио је целог живота с искључивошћу таквих људи који су веровали да су закони за људе сишли с неба.

С таквим мистицизмом ушао је Светислав Симић у политику. За њега политика није била наука, нити је била скуп хладних практичних упутстава за живот у заједници; политика је била за њега реакција против онога што је у друштву а антисоцијално је, и што смета да добро које постоји дествује успешно. Политика, то је хигијена извесних нарави; политичар није ни научник, ни професионалац, него борац. Светислав Симић није схватао смицалице занатских политичара, нити ценио све обрте и досетке парламентараца; и ма да је своју политичку партију волео скоро нерасудно, партизанска борба каква се у нас водила, за њега је увек изгледала крвна освета нечијих увређених амбиција, један мрачни еквиноцијо за време кога се узбуркају и излуде људске сујете. Парламенат се дели на две групе: на оне који раде, и на оне који сметају. Ако је Симић имао кад гвоздену рукавицу на својој руци, то је чинио да се бори против оних који одузимају време онима који раде. Његов сарказам, истина, није био много силан, као што обично није силан сарказам оних који нису лични у својим нападима. Али је у нашем парламенту Светислав Симић светлио својом снажном и сјајном аргументацијом, и зачуђавао снагом да увери чак и непријатеља. Он је уверавао — зато што ништа не убеђује тако као уверење. А Светислав Симић је увек имао своје уверење, и ништа га није ометало да га увек има.

Право место Светислава Симића, оно место по којем је он данас славан, то је у нашој националној политици. У националној политици он је ишао трагом Стојана Но-

ваковића и Владимира Карића, који су опет покушавали да продуже велике традиције Кнеза Михаила, блажене памети. Један стари маћедонски Бугарин рече ми једног дана: „Познавао сам вашег пресветлог Кнеза Михаила. Као дечко, видео сам га једне ноћи када је у наше село, с ону страну Охридског Језера, долазио преобучен у трговца...“ Кнез Михаило није извесно био те ноћи у маћедонском селу када су га онамошњи сељани видели преобученог у трговца, али овај случај показује велики утицај који је имала у то време Србија међу другим балканским Словенима, када је Србија била једина светлећа кула у великом мору мрака — светлећа кула чак и за Бугаре у Бугарској. Кнез Михаило је потписао био и један уговор с Бугарима да на три места са своје границе упане с војском и дигне бугарски устанак, и да после ослобођења буде општи краљ балканских Словена. Када је Русија била бијена у Кримском Рату, а Аустрија била бијена код Садове у Пруском Рату, обе велике силе биле су привремено повукле и напустиле балканску политику. Кнез Михаило је био једини који је то покушао да употреби у корист балканских Словена, и спремао је велике планове у којима га је само смрт помела. То је било у оне дане када се слика нашега светлог Кнеза јављала људима ноћу у маћедонским селима, на тамној води Охридског Језера...

Стојан Новаковић и Владимир Карић, који су крајем осамдесетих година, један посланик у Цариграду, други консул у Скопљу, покушали да после једног прекида од двадесет година, обнове наш национални рад у Маћедонији, имали су у Светиславу Симићу једнога од својих најревноснијих ученика. Нико од њега није у маћедонске послове уносио више душе; рад на тим пословима он је сматрао као један апостолат који треба да испуни цео његов живот.

Човек од срца, Симић је рачунао увек у политици и са психолошким моментом. Он је знао колика је снага у рукама српског народа његова историја, његове ближе и

даље традиције. Он је знао да традиције живе дуго у душама стараца и на устима младића. Традиција, то је душа. Онамо докле су допрле српске националне традиције, није потребно нарочито правити националну српску душу; треба ићи за једним светлим концем што је право ишао оним несрећним хришћанским мученицима којима се у помрчини јављала слика српског кнеза. Као ретко који Србин из Србије, Симић је знао какав неодољиви чар има Србија за друге Србе, и колико непознате и наслеђене снаге има у везама које постоје између ње и других српских земаља; и он је веровао да је Србија и у дане своје политичке слабости била неодољива национално. Благодарећи лепим везама које је имао у својој партији, и потпори њених шефова, он је имао слободне руке. Симићева политика постала је наскоро читаво ослобођење савести; он је један од најређих који је пошао Кнез-Михаиловом „политиком с ону страну препона". Ја нећу улазити у појединости његовог крупног дела. Али треба истаћи да је то један од ретких наших политичара који је за собом оставио свој пут и своју сопствену политику. Другима ће бити можда довољно да пођу његовим већ готовим путем, па да буду људи од заслуга.

Светислав Симић је био и књижевник, али више из љубави за књижевност него по инстинкту. Он је један од ретких наших политичара који је волео књигу и који се није ослањао на такозвану природну српску бистрину. У томе је много одвајао од наших политичара и државника, који књижевност сматрају за перверсију. Верујући да је књижевност документ људске душе и људског ума, он је читао књиге и волео књижевнике. Зато се он снажно одвајао од гомиле наших политичких људи, за које не постоје ни музеји, ни библиотеке, ни лабораторије, ни галерије слика, и који имају једну тамну одвратност за људе који се баве књигом. Светислав Симић је ушао био једном у очајну борбу против Љубомира Недића, који је хтео од Змаја Јована Јовановића да направи дечјег забављача, и сматрао је за част да

се за једног великог писца истакне баш човек из његове странке. — И ако најскрупулознији човек од дужности, Симић је био огорчено нетрпељив према сталежу бирократа, који у дипломатској каријери безнадежно расту, и који верују да се политика креће од регистра до протокола, и да они који се хоће њоме да баве немају никаквих виших духовних обавеза. Он је био и изврстан беседник и одличан журналист, и веровао је да они људи који не умеју лепо да говоре или лепо пишу, да не умеју ни да лепо мисле. Његова библиотека пунила се сваким даном: као страни политичари, и он је имао свога књижара у Паризу, коме је био издао једном за свагда наредбу да му пошаље сваку нову књигу од већег значаја. Тако се на његовом столу сустизала политика и роман, метафизика и педагогија, финансије и лирика. О својим књижевним радовима као критичара, говорио је са скромношћу, али и са ватром с којом се говори о првој љубави. То је зато што је он кроз књижевност ушао у јавни живот, и веровао да ће провести своје последње дане као радник на књижевној историји, нарочито на студијама из књижевности Бугара, које је волео срдачно до последњег часа. Осећао је како време пушта паучину заборава на оно што је био урадио на критици, и сметало је његовој смелој амбицији што се у његовом таленту више изразио политички писац него књижевни писац. Он није хтео да има на уму ту ретку част што је он био један од двојице или тројице наших дипломата који су се уопште бавили литературом и науком, и да је он скоро једини који је написао о нашој националној политици оно што о томе има написано.

Као дипломат, Светислав Симић је имао своје успехе које је још прерано карактерисати и набројати. Његово велико искуство и стручност у балканским стварима правило га је ауторитетом у свакој прилици и сваком друштву; његови другови, шефови страних мисија, волели су да истакну његову надмоћност у читавом низу ових питања.

Ја га никад нећу заборавити у његовом држању немарног и насмејаног сабеседника с којим је примио којег страног министра у нашем заједничком бироу; и идући бледом руком по географској карти; и прелиставајући пред њима крупне свеске својих забелешки. Он је имао став онога беседника који је све знао и који каже: „Feuilletez-moi“. И он је био одиста често прелиставан, и његове су мисли памћене. У свом опхођењу он је имао сву грациозност једне скромности, а у својој скромности сав укус каквог кнеза.

Јован Дучић.

БЕЛЕШКЕ О АРБАНИЈИ.

(5)

Арбанска Лига.

Ови унутрашњи значајни немири понављали су се све до ратова српско-турскога и руско-турскога. Они су у главноме били наперени противу турских власти; основа им је увек иста: „неограничено господарити у својим брдима; никакав данак не давати, а у крви само кад Арбанаси хоће“. Сви немири свршавали су се махом попуштањем из Цариграда. Нешто страх, а нешто небрига Турака да потчине полусамосталне Арбанасе, чинили су те се увек буна свршавала са попуштањима. Буне су бивале спорадичне, и увек без свезе једна с другом. Никада оне нису имале карактер заједничкога отпора. Никада Арбанаси се нису јављали као целина до 1878 године. Те године први пут, Арбанаси сви заједно устају да се боре противу одлука и Царских и Европских. Прелиминарни уговор о миру између Русије и Турске закључен у јануару 1878 у Сан Стефану, предвиђао је за Црну Гору источну границу од утока Лима у Дрину па до Пријепоља, а одатле Ростра̂јем на Суху Планину (остављајући Црној Гори Рожај и Бихор), обухватајући Ругову, Плав и Гусиње, а одатле планинским ланцем Жљеба, Паклена и Копривника, Баба Врха, до највишега врха Проклетије. Одатле правом линијом на језеро Ијицени Хоти, па преко Ијицени Кастрати на Скадарско Језеро до Бојане, а одатле долином Бојане до Јадранског Мора. На Берлинском Конгресу, када је дошло

до дискусије о члану 28, — други делегат турски, Мехмед Азија, тражио је, да се унесе у протоколе изјава да се Црногорцима прошири садашња територија само на оној страни турске земље на којој живи становништво исте расе и у већини исте вере као и Циногорци, јер би неправедно би било да се Црној Гори присаједине они предели на којима живе Арбанаси католици и муслимани. Конгрес је, не водећи рачуна о тој изјави делегата, одлучио је да од Мокре буде граница водомеђом Лима и с једне а Дрима и Цијевне с друге стране до подгоричкога поља и Плавнице тако да Клементи, Груди и Хоти остану на турској страни; од Плавнице језером до острва Горица-Топал, а одатле планинским ланцем и водомеђом између Мегуреда и Калимеда до Вал Кручи на Јадранско Море.

У почетку 1878 године Порта је припремала Арнауте да протестују и противе се сваком увећању Црне Горе, Србије и Грчке. Али место једнога намештенога покрета изиђе народни покрет који обухвати и северну и јужну Арбанију. Место програма израђенога у Цариграду, изиђе нови програм. У Призрену се састане јуна месеца велики збор Арнаута из свих страна, на њему се донесу одлуке да се свима средствима спречи распарчавање арбанаске земље, да се поврати Арбанасима независност и дадне самоуправа, да се не траже ни рекрути ни порезе. Један одушевљени Арбанас из Фрашери, Абдул-беј (Авђул беј) створи *Арбанаску Лигу*, која постаде у истини народна лига, а може бити једина арбанаска радња у којој нису ничији прсти били умешани. Статут је имао оваква три важна члана: члан I. Арбанаска Лига се оснива за заштиту и целокупност сједињене отаџбине. Члан II. Члан Лиге може бити сваки Арбанас, који се закуне да ће свима средствима подржавати потпуну аутономију своје отаџбине. Члан III. Сваки члан Лиге који пренебрегне своју дужност и буде издао ствар казниће се одмах смрћу. Три одбора се одмах установише у Призрену, Скадру и Аргирокастру. Главни одбор је био у Призрену. У

место да и даље припрема становништво за оружани отпор ако се хтедне силом одузимати комади арбанаске отаџбине, Лига поче самостално управљати у три вилајета и почне показивати отпор према централној управи у Цариграду. Према плану Лиге Арбанија би била аутотомна, а Охрид би био престоница; чиновници су требали бити Арбанаси, а званични језик арбанашки; пореза би се трошила на потребе самосталне Арбаније; Народна Скупштина би водила надзор о извршењу наредаба Лиге; слобода вероисповести би била свима призната. Кад Црна Гора затражи да се изврше одредбе Берлинскога Уговора, Турска се нађе у истинитој немогућности да га изврши. Портин изасланик, Мехмед Али-паша, онај исти делегат турски на Берлинском Конгресу, који је дао горе поменуту изјаву на XII састанку Конгреса, изгуби главу у Ђаковици, спаљен у кули, по заповести Лиге. Лига је тим показала своју готовост да и са Портом ступи у рат. Отпор Арбанске Лиге доведе у забуну Силе потписнице Берлинскога Уговора; ваљало је или попустити или извршити силом Уговор. Најинтересованије Силе, Русија, Италија и Аустро-Угарска, нису биле сложне како треба поступати. Русија је нагињала овоме другоме, а Аустрија и Италија су биле противне; прва због ново створенога положаја у Босни и Херцеговини, друга из страха да Аустро-Угарска не предузме какву акцију на арбанаскоме приморју. Римска влада изнесе мисао о томе да се турској оставе Гусињска Каза (Плав и Гусиње), а да се дадне Црној Гори у накнаду крајеви северно од Скадра, долина Врмоша, десна обала Цијевне све до изласка Цијевне из Брда, сва долина око Тузи, до залива, Хотима, Кастратима и Скадарскога Језера. Турска пристаде на то, али кад Црногорци хтедоше да заузму те крајеве, Лига сабра најпре 4.000 Арбанаса, а после и 10 000, и посла их под вођством Ходо-беја и Пренк-Биб Доде. Црногорци се морадоше понова повући у своје старе границе.

Разбивши низаме Мехмед Али-паше, убивши самога

Али-пашу; отеравши Црногорце из Клемента, Груда и Хота, Арбанска Лига, од које се сад почеше бојати, објави Порти, да се сматра разрешена сваке верности према царској влади, кад она њих оставља другима, и да ће она бранити брда за свој рачун и за независност Арбанаса. Европска дипломатија се нађе у забуни. Докле је Гледстон тражио да се Арбанаси силом натерају на поштовање Берлинскога Уговора, дотле је енглески изасланик на Цариградској Конференцији тражио да се да Арбанасима нека врста аутономије. Охрабрени са разних страна, и с поља и изнутра, Арбанаси су се спремали и за јачи отпор. Европским кабинетима је почело ово питање већ досађивати. На берлинској конференцији, 1880 године, на којој је требало решити питање о Тесалији, доконало се да се Црној Гори место Плава и Гусиња даде онај комад земље између Бара и Св. Николе, Улцињ с околином. Лига одмах пошље наоружане Арбанасе и поручи да ће се силом одупрети заузећу Улциња. Видевши ово, Европа пошаље ратне лађе пред Улцињ, а у Цариграду учини се јак притисак на Порту да се питање једном скине с дневнога реда. Крајем 1880 године, Порта посла војску у Улцињ да она изврши одлуку берлинске конференције. После малога отпора Арбанаси уступише, али и Берлински Уговор, после непуне две године од свога постанка, би измењен. И од тада настају даље самовласне измене у њему.

Турска влада је тада послала Дервиш-пашу који је, најзад, умирио Арнауте пошто је и сам претрпео извесне губитке у својој војсци. С умирењем Арбанаса, и Арбанаска Лига је била завршила своје. Њени оснивачи и борци платили су, животом или слободом, своје мисли о самосталности. Оснивач Арбанаске Лиге Абдул-беј Фрашери (Фраша) био је на превару ухваћен, најпре осуђен на смрт а после прогнан у Малу Азију, из које се вратио у Цариград истина слободан, али порушен и немоћан. Главар Миридита, који је показао такође жељу за ослобођење своје отаџбине, потомак најчувеније и нај-

моћније породице у Арбанији, Пренк-Боб Дода, био је прогнан и затворен у Малу Азију, у Кастамуни, и он је отуда изишао онда кад није могао ништа више радити ни за своје ни за себе. Он данас живи час у Скадру час на селу, немоћан, миран, повучен, без великога поштовања. Другови Абдул-беја из Фрашери који нису нашли смрт од пушке или по тавницама турским, умирени су били на други начин. Неки су добили чинове у војсци, неки награде у новцу и одличјима, неки у земљама, а неки у службама. А да би се уништила свака жеља за какав самостални национални рад Арбанаса, Султан Абдул Хамид II основао је друштво за ширење арбанаскога језика. Друштво је трајало кратко време, и све је опет ушло у свој стари ток. Арбанаси у Арбанији су чинили своје, а с времена на време, који виђенији и самосталнији Арбанас или је ишао у царску свиту, или у сургун, или Богу на истину. Највише је чињено из Цариграда да се угуши свака национална мисао код Арбанаса. Султан Абдул Хамид купио је око себе у Цариграду Арбанасе, од њих имао и телесну гарду, која му се у контра-револуцији 1909 године показала највернија. А сваки Арбанас који би се у Арбанији осилио и показивао склон да штогод прими, придобиван је. Често је међу таквима било и најобичнијих насилника. О овим последњима код нас се доста писало. Ретко који код нас да није чуо за по злу код нас познате: Мула Зеку, Бајрам-Цура, Али-Ризу, Ису Бољетинца Рустем Кабаша, Мустафа Литу, Рамадана Заскока.

У 1896 години постојао је у Цариграду један комитет, у коме су били, како се казивало, многи Арбанаси турски велики чиновници грађанскога и војнога реда. Тако на пример у томе комитету је био Ферид-паша Влор из Авлоне. Овај бивши велики везир, министар унутрашњих дела, у друштву са Арбанасом католиком Пашко-Васа-пашом из Скадра, и православним Арбанасом, Ивом Врецом из Горице, седамдесетих година је основао друштво „Светлост“ (Дрита), и издавао

је лист истога имена. Лист је излазио свега пола године, власт га је забранила због његова писања и заступања националног програма. Телесна Гарда бившег Султана Абдул Хамида је била исто тако у томе комитету, као и први ађутант Султанов Халил-беј од Крајине који је после реакционарнога покрета из 1909 године био обешен у Цариграду.

Арбанаска емиграција.

И ако је Арбанаска Лига растурена, а њени чланови на овај или онај начин уклоњени из Арбаније или из Турске у опште, и ако је бивши Султан створио у Цариграду некакав центар за тобожње културно развијање, ипак је настављено и даље да се ради на програму Арбанаске Лиге. Многи од Арбанаса који су напустили Турску и растурили се по свету, чинили су напоре да очувају традиције о јединству и независности Арбанаса. Они су основали друштва, покретали политичке новине, издавали књижевне листове, писали књиге, агитовали, чинили кораке код представника који су им били наклоњени.

После Цариграда најмоћнији комитет био је у Букурешту. У њему су били неки Арбанаси који су побегли после растурања Арбанаске Лиге из Турске, и још неки виђенији Арбанаси који стално живе у Румунији. У Букурешту се основа прва арбанаска штампара и у њему се наставља излажење арбанаскога листа „Дрита“. Комитет је подржавала влада, али рад букурешкога комитета био је више ширење писмености међу Арбанасима. У Румунији су око 1896 године основана два друштва „Диturија“ (Знање) и „Шпреза“ (Нада). Ова друштва су за десет година учинила врло много за ширење писмености међу Арбанасима. Она су издала сто и педесет разних књига и брошура и неколико листова „Шкипетар“, „Тоска“, „Беса“ (вера), „Арбанаска Звезда“ — (и на францускоме и на арбанаскоме). Године 1907 ова два друштва су се слила у једно, „Башкими“, које није више онако активно као његови претходници.

И у Софији је од 1897 године постојао један тајни арбански комитет, који је био састављен у прво време од проблематичних људи, који су се обраћали на све стране за новчану помоћ, под изговорима да врше пропаганду међу Арбанасима у Турској. Код једне Велике Силе имали су чак и кредита. Доцније један Арбанас из Средње Арбаније, Шахин Кигона, отворио је штампарију у Софији, уређивао двомесечни лист „Слобода" (Лирија). У њој су штампане и неке књиге за Арбанасе. Ова штампарија и овај лист у 1908 години пренесени су у Солун. У бугарској престоници излазио је још један лист „Албанија" (Шкипетарија), а постојали су патриотско друштво „Зора" и књижевно друштво „Жеље".

Пред грчко турски рат основано је било у Атини једно арбанско друштво. У Атини се одавно баве о арбанаскоме питању, а грчки први јунаци из нове историје Марко Бацарис, Колококтронис, Кондуриотис, били су пореклом Арбанаси.

И српска престоница је имала зачетке неких арбанских удружења у скорој прошлости. Код нас се никад није било на чисто ваља ли што год с Арбанасима радити или не. У наше доба интересе Арбанаса заступао је дебрански револуционар Јашар Еребара са својим листом „Albanija" — он је сада добро угојен турски чиновник — и донекле власник и уредник „Маћедоније" П. Симоновић, — о којима ниједан виђенији Арбанас из буди којега друштва у Турској или Европи ништа не зна.

Букурешки комитет издавао је најпре у Брислу политички и књижевни преглед на француском и арбанаскоме језику под именом „Albania". Листу је био уредник Фаик беј Коница, који је исти лист уређивао у Лондону. Овај уредник је 1908 године, кад су дошли Младотурци на владу, писао: „нека се не варамо, млади старо-турци неће признати Арбанасима њихова национална права; они сада обећавају све, али спремајте се на борбу: национална права ће се само борбом добити". У Брислу је неко време уређивао арбанаски лист

„L' Albanie“ и Дервиш Хима, о коме смо говорили раније.

Аустријска престоница има једно арбанаско књижевно друштво „Застава“ (Dija). Ово друштво издаје сваке године мали арбанаски календар. Ко му је уредник не зна се, а да ли стоји у вези са којим од арбанаских комитета не може се рећи ништа поуздано. У Бечу су, у последње доба, изишле неколике брошуре о Арбанасима.

Каиро, Александрија и још нека места у Египту нису изостала иза осталих престоница где живе Арбанаси. У њима је било неколико друштава. У Каиру су пре две три године излазила два листа „Пелазгу“ и „Буђење“, које је уређивао Сами беј Кула, родом из Призрена. Као што су ова два листа била краткога века, тако нису дуго излазили ни листови „Албанија“ (Шкипетарија); „Вера“ (Беса) и „Тољага“ (Шкипи).

Како се приличан број Арбанаса налази у Северној и Јужној Америци, то се национални покрет и тамо јавља, и манифестује се у стварању патриотских друштава. Бостон је средиште, а Буенос-Ајрес, Буфало, Њујорк, Сан-Франциско, Сен-Луј, Питсбург, Чикаго, Филаделфија, Џематаун, и још десет градова Северне и Јужне Америке филијале су бостонскога патриотског друштва „Беса-Бес“ (Тврда Вера). У Бостону излази један лист арбанаски „Народност“ (Комби) — који добро уређује један грчки ренегат, Сотир Пеци из Горице. Православни Арбанаси чине већину Арбанаса у Америци, они имају у Бостону и своју цркву, у којој се служи литургија на арбанскоме језику. Ова православна црква је одвојена од грчке православне и стоји под заштитом руског Св. Синода.

Од свих арбанашких комитета најактивнији је данас овај у Америци. Он је готово бољи у томе погледу од талијанскога „Народног Арбанаског Комитета“. Најјачи арбански комитет је био у Италији, сигурно зато што је арбанска колонија у Италији врло јака (око

200.000 Арбанаса), она је дала до сада врло угледних чиновника Италији, па и једнога великог државника, Криспија. Колонија је у Калабрији, и већином православне унијатске вере, а улога њена је нарочито седамдесетих година била интересантна. И у Италији, као и свуда у другим варошима где је било Арбанаса из Арбаније, оснивана су књижевна друштва. У години 1880 издаван је лист у Калабрији „Арбанска Застава“, који је био много читан и добро уређиван. Исте године покренут је један арбански лист у Палерму „Млада Арбанија“, који није дуго излазио. Године 1885 основана су била два друштва у Калабрији, један у Сен Деметрио де Корона, а други у Кориљано. У овој последњој вароши уређиван је и лист „Арбанска Звезда“. У Калабрији је 1896 године основано друштво „Арбански Народ“, у коме је било више поиталијањених Арбанаса. Ово је друштво имало свој лист „La Nazione Albanese“, који није дуго излазио. Рим је у години 1901 имао једно друштво „Consiglio Albanese d'Italia“, коме је био председник Ричоти Гарибалди. А, поред многих других комитета који су се стварали и пропадали и од којих је готово сваки имао свој политички или књижевни лист, треба забележити римски лист „Laimtari i Shcypeniis“ и неапољски лист „La Nuova Albania“. Ако је Аустро Угарска земља која је највише утрошила на школе и цркве у Арбанији, Италија је највише чинила за просвећивање Арбанаса. У Италији су основана два колежа, један у Сан Деметрију де Корона, а други, 1896, у Напуљу за Арбанасе и за предавања на арбанаском језику. Једно од најачих друштава „Dante Alighieri“ узима велика учешћа у ширењу просвете међу Арбанасима. Неколико Арбанаса оставили су видна трага у историји Италије: Кардинал Албани, папа Климентије XI, Криспи, Ђероламо де Рада.

(Свршиће се.)

Иностранни.

СТАРИ БЕОГРАД.

ПОСТАНАК И РАЗВИТАК СРПСКЕ ВАРОШИ И КУЛТУРНЕ И ДРУШТВЕНЕ ПРИЛИКЕ У ЊЕМУ.

(1820—1850)

(6)

IV

Са политичком променом, која је била наступила после публиковања султанског хати-шерифа од 1830 године, извршена је промена и у просветном, друштвеном и културном животу младе Кнежевине.

Ова промена се могла приметити и у јавном животу Београда, у коме се од сада јавља све јача жеља за напретком и развитком вароши и све интензивнија воља за рад на културном пољу. Звук првих звона са Саборне Цркве као да је пробудио српско становништво наше престонице из дубоког сна и као да је оживео све слојеве народа и у њему изазвао и утврдио веровање у бољу будућност Србије и њезине престонице. У брзо се беше изменио и положај српских становника према њиховим дотадашњим турским господарима у Београду. Нови државоправни положај српске Кнежевине према турској Царевини несумњиво је имао утицаја и на локалне прилике у Београду, које су се из основа измениле на корист српског, а на очевидну штету турског становништва. Ако су дотле у Београду Срби били само трпљени и ако се све до 1830. Београд сматрао као турска варош, у којој је сем Турака било и нешто Срба који су живели око своје цркве и у предграђима изван

шанца, од проглашења хатишерифа од 1830 ови односи турског становништва према српском добили сасвим нови облик.

Француски дипломата гроф Де Боа-Ле-Конт, који се 1834 бавио у Србији по нарочитом послу, каже у својим опширним извештајима[1] француском министру спољних послова „да варош Београд у ствари припада Србима, али са допуштењем да Турци могу седети у њој и да они у својој руци држе што припада утврђењима“.

Кад се сетимо како је било у Београду још 1820, кад су народу у пашалаку судили турски муселими и кадије и кад је Народна Канцеларија у Београду имала задатак посредничке инстанције између Кнеза и везира, онда се, доиста, не можемо довољно начудити брзој и основној промени, каква је наступила после једренског мира. „Срби су“, тако отприлике јавља граф Боа-ле-Конт своме министру у Париз, „стварни господари земље и вароши. Турци чувају варошке капије, осем кад Кнез дође лично у варош, али ако имају какав спор са Србима, они морају изаћи пред хришћанске судије“.

Може се мислити да је положај српских становника постајао од дана у дан све бољи, докле се стање турског становништва погоршавало све више, нарочито онда, кад је материјална оскудица натеривала Турке да своје куће на Дорћолу и Зереку и своја имања изван вароши продају Србима. Нема сумње да би се депопулација турске вароши већ онда извршила мирним путем, да томе није стала на пут турска власт у граду, која из виших политичких разлога, и по инструкцијама из Цариграда, није допуштала Турцима варошанима да се расељавају и да буд зашто продају своја имања Србима.

„Турци“, ово су речи поменутог дипломате, „немају других средстава за живот до прихода од својих кућа.

[1] Ст. Новаковић: „Србија у години 1834.“ „Споменик“ XXIV.

Од 3000 варошких кућа њима припадају 2500 [1] Они станују у 1000 кућа и дају Србима остале под кирију. Турски Београд показује жалосну слику борбе између охолости и беде. Људи у најбољим годинама проводе целе дане нити што радећи, нити што једући, него само седећи и пушећи по каванама. Кад кога од њих притера невоља да се обрати за помоћ Хришћанину, то чини тоном које затвара срце сажаљењу. Јуче дође један кнезу и затражи од њега да му помогне. Кнез му даде 50 гроша. Турчин их узе и одговори начином обичним, којим би се какав царски великодостојник захвалио једном сељаку, који је учинио своју дужност. Други један случајно се десио на раду кад је Кнез пролазио. Он остави свој алат, посади се на земљу насред пута, којим ће Кнез проћи, и прекрстив ноге, запали чибук гледајући Кнеза са осећањем надмоћности, ма да му је милостиња била од преке потребе. Кнез с места нареди да му се удари 20 батина, па му онда дâ милостињу, У овом жалосном положају, опште сажаљење побуђују турске жене којима се поменути прекор нема зашто чинити. Оне по улицама нуде на продају људима остатке свога кућњег посуђа, чак и ексере из својих кућа, а кад Кнегиња прође, пред ноге јој се бацају, и она сваки дан чини милости многима и многима између њих".

Каква разлика између ове жалосне слике, коју нам странац даје о материјалном стању турског становништва у Београду и слике, која нам се указује у српској вароши, чији су становници прегли да створе услове за што живље напредовање и развијање просветних, трговинских и културних установа у њој!

Одмах после проглашења нове Кнежевине ударен је темељ новом општинском животу у Београду бољом

[1] И Вук у „Даници" за 1827 тврди да има у Београду 3000 кућа, у којима живе 25—30.000 душа. Том приликом казује и то, да је тада у Београду било 14 турских џамија и само једна хришћанска црк-а.

организацијом општинске власти и установљењем варошке полиције.

Већ 1830 године установљена је полицијска управа отприлике онда кад је Кнегиња Љубица дошла у Београд, да у Исаиловићевој Вишој Школи школује своје синове. Прва управник је био Цветко Рајовић са платом од 4000 гроша, дужност првог полицајца са платом од 1500 гроша вршио је Илија Чарапић, а команду над пандурима имао је буљубаша Ђорђе Цидић, који је примао плату од 600 гроша. Пандура (жандарма) било је 22. Тада је српска варош први пут подељена на три полицијска одељка (кварта): савски, варошки и палилулски или врачарски.

Себом Кнегиње Љубице и њезиних синова у Београд, чешћим долажењем Кнеза Милоша у нову престȏницу, реорганизацијом основних школа, 1832 установљењем Више Школе, 1830 увођењем нових уредаба којима се регулишу трговина, јавни саобраћај и еснафске радње, па најпосле и узвишењем митрополита Петра на архиепископски престо 1834, чином необично значајним за даљи развитак наше националне цркве и просвете, инаугурисано је ново доба и показан је правац у коме ће од сада да се креће просветни и културни рад у српској престоници.

Једна новина гонила је другу; изгледало је, као да се хитало са новим установама, не би ли се тиме како год накнадило изгубљено време, када се водила борба за ослобођење од турске превласти.

Вишу школу отворио је Београду 15 октобра 1830 Димитрије Исајловић, професор сомборске учитељске школе. Први ученици ове школе били су Кнежевићи „бегови“ Милан и Михаило, Димитрије Николић, Данило Данић, Стеван Марковић, Антоније Ранковић, Михаило Крстић, Филип Христић, Јован Перуничић, Симеон Михајловић, Благоје Лазић, Стојан Јовановић, Иван Матић, Александар Нићифоровић, Сретен Л. Поповић и Владимир Јакшић.

Ова школа је 1833 премештена у Крагујевац и претворена је 1835 у гимназију. У замену за ову вишу школу добио је Београд 1841 праву Велику Школу, такозвани лицеј, који је 1838 установљен у Крагујевцу. 1839 године установљена је прва београдска гимназија, 1837 године у Пожаревцу прва Војна Академија, која се већ 1838 преселила у Београд, а чији су први директори били пуковник Илија Х. Милутиновић и Стеван Херкаловић, и 1836 године Богословија или такозвана Клирикална Школа, којој је вредни и реформаторским духом запојени митрополит Петар, поклањао највећу пажњу докле год је заузимао београдску архиепископску катедру. 1830 године, одмах после проглашења султанског хатишерифа, приступило се подизању нове штампарије, која је била пројектована још 1826 године. Она је установљена 1 јануара 1831 године у Београду. Њоме је из почетка управљао директор Више Школе, Димитрије Исајловић, све до њене сеобе у Крагујевац 1834 године, кад је за управника „Књажеско Србске Књигопечатње“ постављен Адолф Берман, дотадашњи штампар и машиниста у истој штампарији. 1835 године Државна Штампарија је пресељена у Београд, где је остала до данашњег дана. Она је први пут смештена у Ичковој кући, преко пута од Саборне Цркве, тамо где је била и прва апотека Мате Ивановића, који је штампарији плаћао кирију за дућан и једну собу са сарачаном над апотеком. 5 јануара 1834 године покренуте су у Крагујевцу „Српске Новине“, службени лист младе кнежевине, које је уређивао са већим и мањим прекидима све до 1. јула 1835 године Кнежев секретар Димитрије Давидовић, а од тога времена Димитрије Исајловић, који је по наредби Кнежевој пренео „Српске Новине“ из Крагујевца у Београд. Даље је Кнежевим указом од 20. фебруара 1835 преуређена и српска пошта, која је почела редовно вршити поштанску службу. У место старих мезулџија и суруџија вршили су поштарску дужност „Татари“ и кондуктери; станице, које су дотле биле

обичне мезулане, почеле су мало по мало добијати западњачки карактер.

Све ове установе одговарале су свакидашњим потребама и нису ни уколико сматране као луксуз у новоме друштву. Зато је чудо што се баш у то доба могло појавити и прво позориште у Србији, чија појава у других народа означава виши ступањ националне књижевности и културе. Први позоришни режисери и представљачи у Србији били су 1825 године учитељи „нормалних“ школа. Они су сами састављали дружину из одрасле деце, ученика и младића, и ради „увесељења“ давали су по кадикад, о великим празницима, позоришне представе. Из старих благајничких књига види се, да је 1829 године из народне благајнице издато крагујевачким „учитељем здјешњим о театру“, (којима је управник био крагујевачки учитељ Ђорђе Евгенијевић), 200 гроша. После овога позоришта установио је познати „славеносербски списатељ“ Јоаким Вујић стално позориште у Крагујевцу, које је отворено у марту месецу 1834. Он је позориштем управљао до 1836 године. Тек опет 1840 године јавило се ново позориште у Крагујевцу под управом Атанасија Николића, па се отуда 1841 године преселило у Београд, где је стално давало представе и зато добијало од Кнеза Михаила годишње 2000 талира у име субвенције. У овоме позоришту представљали су и Атанасије Николић и Јоаким Вујић. Представе, на које је београдски свет долазио у великом броју, даване су у великом магацину иза ђумрукане. Политички догађаји, који су тада наступили и изазвали промену династије, учинили су крај овим позоришним представама, које је доцније наставило друштво младих дилетаната, међу којима су били највиђенији као добровољни глумци: Никола Христић (доцније министар-председник), Димитрије Миланковић (доцније пуковник), Димитрије Матић (доцније министар) Алекса Ђурић (чиновник министарства финансије), Цветко Рајовић (синовац старога Цветка) и глу-

мице Катица и Марија, које су се доцније прославиле као добре и савесне „амамџике“.

Од тога доба па све до 1847 године, дакле већ за време владе Кнеза Александра Карађорђевића, није у Београду било позоришта. Тек опет поменуте године давало је панчевачко дилетантско друштво, којим је управљао чувени српски композитор и творац нотног црквеног певања, Никола Ђурковић, представе у српској престоници, на које су редовно долазили Кнез Александар са Кнегињом Персидом и остала родбина Кнежева, као и велики број престоничке публике, која је, као што се у извештајима из онога времена каже,ваздан била одушевљена складном игром вредних и родољубивих Панчеваца.

(Свршиће се).

Тодор Стефановић Виловски.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

Вихор, комад у три чина, од Анри Бернстена. — Гостовање Г. Г. Ивана Рајића и Јосипа Штефанца.

„Држава, то сам ја!“ рекао је Луј XIV. „Драма, то сам ја!“ могао би рећи Анри Бернстен. Јер, Анри Бернстен је драмски диктатор и аутократ каквог драма одавно није имала. Он се, као вихор, креће кроз драму: обара, носи, сноси, преврће и обрће; он је, у драми, како би социјалисти рекли, присталица тако зване *директне акције:* што не може редовним путем нека иде нередовним, што не може милом нека буде силом. Код Бернстена нема дубоких емоција; има само снажних судара у којима се он приказује као снажно прост, бруталан и нескрупулозан. У тим сударима, међу којима их има и од најсвирепије врсте, он се понаша као писац који насилно обара психолошке и друге препоне, као писац који лактовима гура кроз ситуације: он је свиреп, нескрупулозан, циник.

Као и у *Самсону*, као и у *Крадљивцу*, као и у *После Мене*, комаду који је сада подигао толики вихор у француској штампи, Бернстен је и у *Вихору* писац снажне и елементарне простоте, неисцрпне енергије, крупних судара, писац који „огњем и мачем“ оперише кроз драму. У том смислу, *Вихор* му је скоро најкарактеристичнији: не водећи рачуна ни о чему, не поштујући људску истину и људску психологију, не водећи рачуна о како, зашто, по коме праву, он бесни кроз ситуације: „Драма, то сам

ја!“ Он је један „joueur de difficultés“ и „homme de théâtre“ који неће да зна за живот, већ само за себе, за публику и за рампу. Због лепог геста, он хвата за гушу, удара ногом у трбух, баца у порок и злочин; због снажних ефекта хоће да мучи и да убија. У њему је један, по емоционалним вихорима, ублажен Софокле, по варварствима и нескрупулозности, један дегенерисан Марлов, и, најзад, по снази и утрошку енергије, један трагични Балзак: један вихор живота, бесомучна трка, снажно праскање животне енергије.

Три су узрока који доводе до свега тога. То су, углавном, и три главна елемента француске, па и Бернстенове драме: Љубав, Новац, Смрт. Са та три елемента ради цео данашњи француски роман и драма; са та три елемента ради и Анри Бернстен. Да се добије вихор потребно је да, у простору, дођу у додир топла струја и хладна струја; да се добије *Вихор* потребна су три горе наведена елемента. Преставник првог елемента је Јелена од Брешебала; преставник другога барон Лебур; преставник је трећега, и прва два, Роберт од Шасероа.

Вихор је овако постао, дејствовао и смирио се. Барон Лебур, који је, и без крви, помоћу новца постао племић, има кћер Јелену удату за графа Брешебела. Јелена не воли нимало свога мужа; она воли Роберта од Шасероа, племића без пара. Као права Францускиња, она воли свога пријатеља толико да је готова да поднесе све жртве. Роберт од Шасероа има плаву крв, али нема златне паре. Да би пак могао да живи племићски, он је прибегао картању и тркама. Али, једном приликом, при картању, изгуби шест стотина педесет хиљада динара који нису припадали њему, већ једној компанији која има коњушницу за чувене париске трке. Вихор који је почео, у првоме чину, да хуји из даљине, приближава се, улази у кућу барона Лебура, и почиње да носи. Ако Роберт од Шасероа не нађе суму новаца изгубљених на картама, допашће затвора. Ако Јелена, на тај начин, изгуби пријатеља, убиће се. То је први и велики судар

у првоме чину. Да би Јелена нашла новце да избави пријатеља, и ако овај то одсудно одбија, треба да их потражи у богата оца. Али, ко то сме? Сме велика и страсна љубав која не зна шта сме а шта не сме. Јелена потражи ту суму у оца. Сума је велика, и судар оца и кћери мора бити велики. То је други и велики судар, у другоме чину. Први чин, то је: Љубав; други чин, то је: Новац. У првоме чину, вихор је још слаб; у другоме, почиње свом снагом да дејствује. Кћи која воли, тражи новце; отац који јако воли новце, не даје их. Цео други чин је елементаран судар та два противположна расположења. Бернстен је у томе вихору изгубио главу. Требало је, кроз цео други чин, спровести и образложити барона Лебура као оца, као светског човека, као милионера који води рачуна о својим парама, као човека који има буржоаску душу а носи племићску тогу, и тако даље; требало је, даље, образложити и спровести код Јелене жену која има оца и мајку, жену која има мужа, жену која има пријатеља због кога хоће и скандал да створи; требало је, најзад, то исто урадити и са Робертом од Шасероа, који је племић у души, коме требају новци, али који неће да их нађе на ма који начин, који је, на крају крајева, џентлмен. У томе вихору, Бернстен је, као што рекох, изгубио главу. Осећајући да су ствари и сувише заплетене да их саме личности размршавају, он је сам почео да приводи драму крају. Дохвативши се сам „волана“, почео је сам да управља, не водећи рачуна о људској природи, не поштујући ситне људске психолошке истине, одричући све што не иде у прилог његовоме плану. Отац, који има педесет милиона динара, непристаје да жртвује стоти део свога имања, јер би се, на тај начин, драма завршила као мелодрама; Бражлен не може да удеси на брзу руку продају Јелениних накита, јер би опет завршетак драме био обичан; Јелена, у прво време, не пристаје на предлог Амедеа Лебура из тих истих пишчевих разлога (на крају, кад је све свршено, писац је пристао на тај предлог да би крај био

ефективнији); граф од Брешебела, муж Јеленин, не види ништа шта се дешава по кући, јер му је сам писац марамом завезао очи. На својим ногама се држи још само Роберт од Шасероа, јер тако Бернстен хоће. Вихор је учинио све своје: логику је дезавуисао, психологију бацио у старо гвожђе, људску природу и истину под ноге. Остали су на позорници само Анри Бернстен и Роберт од Шасероа. Како је и Роберт од Шасероа, под његовом сугестијом, остаје да је само остао Анри Бернстен.

Својим правим и сигурним линијама, и пуном брзином, драма иде трећем чину. Први је чин био: Љубав; други: Новац. Трећи је чин трећи елеменат људскога вихора: Смрт. Новаца нема ни од куда. Три су личности ангажоване за новац: барон Лебур, Амеде Лебур и Бражлен; али, пошто писцу не требају новци, онда не требају ни Роберту од Шасероа. Новаца, дакле, нема ни од куда. Роберту од Шасероа не остаје ништа друго до да револвером размрси што је Бернстен замрсио. У последњем моменту, кад је у суседној соби револвер већ био прислоњен на слепоочницу Роберта од Шасероа, у његов биро, са новцима Амедеа Лебура и с радосним усkликом: „Роберте! Роберте!“, улази, сва весела, задихана Јелена. Револверски пуцањ одјекну. Вихор се смирио.

Тако хтеде Анри Бернстен!

На научној, уметничкој и политичкој узајамности Срба и Хрвата ради се увелико, и ради се паметно. Резултата има, и тек ће их бити. Нас, на овоме месту, интересује само уметничка узајамност и од ове специјално позоришна. Управник Народнога Позоришта, позвавши чланове Загребачког Казалишта да гостују на нашој позорници и допуштајући нашима да гостују на њиховој, врши један део националнога програма и, нарочито, један део свога позоришнога програма. У плану је да преко свију југословенских позорница пређу сви југословенски

уметници те да се, на тај начин, што присније вежу југословенске позорнице, што боље упознаду и, према својим квалитетима, што интензивније утичу једна на другу. Гостовања Г. Г. Ивана Рајића и Јосипа Штефанца, почетак су тога паметног плана.

Г. Г. Иван Рајић и Јосип Штефанац долазе са позорнице која је једна од најбољих на Словенском Југу. Сем тога, они долазе са позорнице на којој се, већ више година, ради са планом и циљем. Насупрот нашој, на којој се последњих десет година одиграле читаве револуције у погледу управљања, у погледу уметничких смерова, у погледу репертоара, режије и инсценисања, позорница Загребачког Казалишта даје јасан утисак плана, у једном правцу управљеног рада, утисак реда и сређености. То се већ одмах осећа и код глумаца који су нам гостовали. Они дају утисак глумаца који су дошли из једне целине, из једне општине у којој се ради солидарно, из једне куће која има свој кућни план и ред. Они су, даље, људи од школе (мислим и на опште и стручне) који знају, допустите парадокс, да се без рада не може радити. Они су, најзад, људи *од* света, и по држању, и по манирима, и по знању, јер знају да је њихова уметност да приказују свет пред светом. Кад се све то узме у обзир, онда не треба имати много талента па да се изгледа сјајно осредњи глумац. Г. Г. Иван Рајић и Јосип Штефанац немају много талента, па су ипак врло, врло добри глумци.

Нарочито је добар Г. Иван Рајић који је први и гостовао. Он је, на нашој позорници, одболовао Освалда у *Аветима*, проживео поштену страст Ханса Хатвига у *Младости* Макса Халбеа, и моралисао и пировао на начин Збишка у *Моралу Госпође Дулске* од Габријеле Запољске. Узев општи утисак, Г. Иван Рајић је глумац који је у глуми помирио импресионизам и академизам. Тиме хоћу да кажем да он има момената кад игра

„као што тица пева и поток шубори“, кад игра помоћу дара и помоћу себе, и има момената кад игра само онако како се у школи учи или како је сам моделирао у кабинету, кад игра академски или кабинетски. Први део његове игре је нарочито пријатан; али, тај први део је у врло неповољној размери са другим. Он је импресионист епизодно и спорадично, и само у нижим емоцијама које развија драма: кад изражава синовљу љубав према матери на начин размаженог младића *(Авети)*; кад грли и обавија око паса Аницу, или се спрема за лов, спавање или ручак *(Младост)*; кад напада слушкињу, ћерета с рођаком или прича о каквом пиру *(Морал Госпође Дулске)*. Чим се пређе изнад тих емоција, кад се уђе у домен емоција које немају душе које су „огругле као јабука“, Г. Рајић погледа у уџбеник, или се сећа узора, и према њима моделише. У трећем чину *Авети*, на пример, кад Освалду мајка саопштава да је његов отац ушао у брак потпуно упропашћен и да је он дете оца који није смео да се жени, Г. Рајић лепо приказује мимско-пластичким средствима ту сцену: он устаје, баца унезверене погледе, хвата се за косе, притиска слепоочнице, уздише дубоко и кобно уздахом човека који сад разуме откуда му унутрашњи немир; али, и после свега тога, утиска нема, нема га никако. У завршној сцени, сцени када полуди и испрекидано шапуће: „...Мајчице, дај ми сунца!“ он налази детаље и налази их доста по броју, али ми не добијамо утиске и не можемо да саучествујемо у општем болу на сцени. То је све стога што је приказ академски и кабинетски, што је без убеђења и без личног учешћа. Једна госпођа која је у партеру плакала, још ништа не доказује противно. Сви ми остали, осећали смо се у партеру, и њега осећали да игра, само да игра. Утиска, дакле, није било; па ипак, Г. Рајић је врло добар *глумац*. Јер, Г. Рајић је интелигентан: он је главом играо Освалда кога није могао да игра својим унутрашњим животом; Г. Рајић је зналац: он зна сва средства помоћу којих се

игра (глас, око, држање, гест, став); Г. Рајић је поштен: он врши своју дужност, чини све што може и иде до крајних граница својих моћи; Г. Рајић је, најзад, светски човек: отмен, љубазан, окретан, смишљен. Кад се свему томе, као објашњење, дода да је као Ханс Хатвиг био пријатан, нежан и искрен као љубавник и студент, ма да је много више схватио улогу него што је потребно за патријархалну атмосферу куће пароха Хопеа; и кад се дода да је Збишкову истовремену улогу моралиста и аморалиста, „канаље и џентлмена“, играо с доста такта, ма да у последњим ситуацијама није имао снаге и убеђења, — онда наша поставка о солидној игри Г. Рајића постаје тврђење. Ипак, овако схваћеној игри Г. Рајића, игри сјајно осредњег глумца, има да се учини једна мала примедба. У основном схватању свих улога његових, у самом моделирању, и то баш у главним цртама, има нечега мазног, нечега лажно нежног, сладуњаво префињеног. То није велика мана; али, то је мана која доста ремети наше врло добро основно расположење о Г. Рајићу.

Насупрот Г. Рајићу, Г. Јосип Штефанац је хладан, прибран, тежак, на први поглед скоро без темперамента. На нашој позорници, он је био романтичарски љубавник (Арман Дивал), мелодрамски јунак (Ремон, у *Госпођи Икс)*, класични јунак (Дамњан у *Смрти Мајке Југовића)* и модерни светски човек (Роберт од Шасероа у *Вихору* Анри Бернстена). Његов Арман Дивал био је доста хладан, тврд и натегнут: у основном расположењу нешто блазиран (отуда је најлепша сцена била сцена за карташким столом, и сцена разрачунавања са Маргаритом), у гестовима спутан и тежак, у целим ситуацијама увек навијен за читав степен ниже од расположења у тексту; његов Ремон, у основи довољно добро схваћен, у појединостима није био довољан и убеђен беседник (при одбрани), нити добар и нежан син (завршне сцене); његов Дамјан, добар као муж и мужјак, као син и осветник, није имао много убеђења ни даха. Његов Роберт од Шасероа био је најбољи. Био је најбољи стога што је Г. Штефанац, том

приликом, имао да тумачи личност „наших дана“ и наше крви: љубазника и пријатеља туђе жене; неузбудљивог циника; „канаљу и џентлмена“; пропалог племића који живи од картања као племић; човека који је частан и ако вара туђу жену; племића који племићски завршава свој живот који је, у исто време, и тужан, и резигниран, и циничан, и отмен, и неотмен. У приказу Роберта од Шасероа било је сцена које су биле лепо моделиране, у стилу и тону (кад свој случај неће да саопшти својој пријатељици Јелени од Брешебела, и после кад га саопштава), са нијансама (хладан дочек, у последњем чину, барона Лебура; решење за самоубиство), са наглашавањем карактеристичних појединости (са једним лепим гестом паљења цигарете пред самоубиство; хладан покрет и отмена резигнација пред сам улазак у собу из које ће одјекнути револверски пуцањ).

Све у свему, Г. Г. Иван Рајић и Јосип Штефанац глумци су које је наша публика требала да види. То нарочито још и стога што они долазе са позорнице која је врло спремна и нама врло симпатична.

Бранко Лазаревић.

УМЕТНИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Концерт Српске Музичке Школе у Народном Позоришту 4 марта 1911.

Нисам мислио да ћу оволико задовољан отићи са овогодишњега концерта ученика наше Музичке Школе. Очекивао сам симпатичнога рада ђака и наставника и мислио сам да ће се границе успеха повући на месту обележеном са: добар ђачки посао. Међутим, данашња Музичка Школа, која са правом ужива врло леп глас, има да покаже неколико ђака који су у своме развоју достигли ступањ не добрих дилетаната него правих музичара. Само, рад још није завршен. Још је све младо и буја, и тек ће даљи, исто тако предан и озбиљан, рад довести до крајњега резултата: до вишег уметничког савршенства. Гарантије за то имамо потпуно у наставничком особљу ове школе, у спремним и на страни школованим уметницима, *нашим, срйским умешницима*, којих ће бити и више, и за које мора бити места у овој јединој Српској Музичкој Школи. Да они свесно и са пуним правом раде, доказ су ђаци њихови и успех њихов пред публиком.

Овде на првоме месту мислим на Јована Ловчевића. Он ме је својом мирном и прибраном музичком интелигенцијом и смишљеним свирањем пренео у друге народе и средине, у места где су музичке прилике на висини коју и не слути наше друштво, где на вишим школама овакви ђаци припадају највишим класама. Он је клави-

рист знатних способности, и на наставнику је да их потпуно развије. И његова сестра Олга Ловчевићева је чистом техничком и музикално интерпретирала интересантан циклус минијатура Шуманових „Papillions“ за клавир. Поред њих се истиче и једно слободно и веома музикално дете, Радојка Радичевићева. Свирала је заиста музикално и са темпераментом први став Шубертове A-moll sonate за клавир. Јелица Бранковићева је марљиво и пажљиво је проучила Шитову „Etude mignon“.

Од виолиниста најбољи су били Властимир Јецић и Радмила Каралићева. Јецић располаже лепом техником; Каралићева тоном који је гибак. Обоје су музикални и желели бисмо да их чујемо у већим стварима а и у камерној музици. Јецић је свирао Бахов a-moll концерат. Са похвалом истичем избор комада и композитора. Баха треба више свирати. Он развија својом дубоком уметношћу и музички и технички. Каралићева је свирала Чајковскога канцонету топлом кантиненом и „Etude“ Давида сигурном техником десне руке и одличним фразирањем и акцентуацијом. Фотић и Константиновић су са Радојком Радичевићевом, која је и Јецића пратила, свирали Бахов d-moll концерат за две виолине и клавир. „Vivace“ је боље изведено него „Largo“, где треба више пластике и разумевања контрапункта. Мала Мара Биничкова свирала је „Méditation“ од Бах-Гуноа. Детињски наивно, просто, као мало дете када се Богу моли. Синиша Станковић је флаутист одличних способности. Има добру технику, тон му је гибак и пун, кантинена одређена и изразита. Певање је било заступљено свега једном. Даринка Ковачевићева је певала лепим, меким и доста израђеним гласом Годарову „Успаванку“ уз пратњу виолончела и клавира.

Болешћу су били спречени да изводе своје пијесе: Божићева (певање). П. Радивојевић и две сестре Јелисавета и Марица Поповићеве. Оне су требале да свирају у четири руке, и то ме је нарочито интересовало, због тога што је на концерту било мало ансамбла. Више

треба у ансамблу музицирати. Он је потребан ритма и музикалности ради, јер он умирује темпераменте, сређује музичке изливе „вишега расположења“ у коме се свирач налази кад музицира, упућује на већу пажњу и естетичније интерпретирање.

Последња тачка програма била је мала дечја бајка с песмама „Лисица и виноград“, коју је по Крилову саставио Орлов. Лепа сцена, лака дечја песма и музика допале су се публици и родитељима мале чапље, дрозда, вука и лисице и разних „статиста“: птица, лептирова и печуркица. Чапља (Стаматовићева) и вук (Радичевићева) су певале по једну песму, слободно и са осећањем ритма а то је за њихов почетак врло леп знак.

И овогодишњи концерат Музичке Школе значи један успех њен. У њој раде наши млађи, на страни школовани, музичари, и она из године у годину стално напредује и ужива пуно поверење публике и „надлежних“, а то доста значи. Ова школа, дакле, има двојак задатак: у њој омладина стиче потребна музичка знања и рутине; у њој раде *наше снаге, наши продуктивни и репродуктивни уметници*. Она ствара публику и помаже развој наших уметника, који су до сада били упућени на давање часова и трчање из куће у кућу. Помажући развој уметника помаже развој српске музике, и она је тиме најсилнији радник на стварању српске националне музичке уметности.

Њу не могу стварати странци. Њу не могу стварати ни прирођени у Србији музичари, међу којима има одличних људи. Њу могу стварати и створити само Срби музичари, и *зато* ова школа, — која поред свога општега задатка води рачуна и о сигурном и правилном развоју у будућности српске националне музичке уметности, узимајући за наставнике Србе и дајући им прилике да се мирније развијају, јер су послом сређенији и упућени на рад чисто музички у најпунијем смислу те речи, — *зато* та школа и напредује, и за то има пуно поверење публике и оних који је материјално помажу и

који је морају обилно и у будуће помагати. Јер ко ову школу помаже, помаже чисту српску уметност, која је у почетку, али која већ буја. Уметност не сме да се брине за кору хлеба. Она мора да је слободна од материјалних брига, ако хоће да буде добра.

Једно би само требало напоменути: Школа треба чешће да даје концерте; бар три јавна и неколико за ужи круг. Ту ученици добијају више воље за рад и слободе, а јавност опет има чешће прилике да се уверава о раду и напретку Школе.

Милоје Милојевић.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Јадранска железница. — Маћедонско Питање.

Преговори између Турске и Енглеске о железницама у Азији, пут Краља Петра у Рим, изазвали су поново разговоре и преговоре о јадранској железници. Питање о железници Дунав—Ниш—Приштина—Призрен—Скадар—Сан Ђовани ди Медуа, покренуто је озбиљније зато што су између Главне Управе Железница у Цариграду и Отоманске Владе вођени преговори о томе. Влада Хаки-паше показала се вољна да француским капиталима уступи намеравану градњу железница, као што је уступила и грађење једног дела путева у европској Турској. Сви министри грађевина у кабинетима новога режима били су сагласни да треба што пре и што више железница Турској. Норадунгијан-ефендија и Халаџан-ефендија израдили су и један нарочити план за железнице. По томе плану имала би се израдити десет хиљада километара железница. У овај комплекс железничких пруга улазила је и јадранска пруга. И један и други министар грађевина били су сагласни да треба градити једну железницу која би пролазила кроз целу Арбанију. Они су заједно са осталима министрима били мишљења да политички разлози налажу да се северна, средња и јужна Арбанија вежу железницом, тако да оба крака изиђу на арбанску обалу и буду у вези са железницом Скопље—Митровица и Солун—Битољ. Они су се размимоилазили само у питању како ће се, и преко

којих места, извршити свеза са главном железничком пругом. Докле је Норадунгијан-ефендија, први младотурски министар грађевина, био за трасу Мрдаре—Липљан—Штимља—Призрен—Скадар и Сан Ђовани ди Медуа; Призрен—Дебар—Битољ; Битољ—Орид—Елбасан—Санти Кваранти; дотле је Халаџан-ефендија, други младотурски министар грађевина, мислио да јадранска железница треба да веже Пећ—Ђаковицу—Призрен—Скадар—Драч. У то се доба умешало и министарство војно; из стратегијских разлога тражило је измену трасе Мрдаре—Приштина—Призрен—Скадар—Сан Ђовани ди Медуа. Министарство грађевина је тада послало нарочиту комисију да испита предложену трасу какву јој је турски главни генералштаб дао. Главни генералштаб био је више за то да јадранска пруга пође од Скопља ка Дибри и тек отуда, уз Бели Дрим, да дође у Сан Ђовани ди Медуа. Штаб VII скопаљскога корпуса није био истога мишљења, већ за то да јадранска железница дође преко Скопља до места где се састају Бели и Црни Дрим, а одатле у Скадар. Комисија министарства грађевина је на јуриш обишла места која јој је показао генералштаб, и поднела је предлог да се гради железница од Скопља на Тетово—Гостивар—Вруток—Маврово—Дебар—Матит—Љеш—Сан Ђовани ди Медуа. Главна управаградње железница у Цариграду није могла примити такав један предлог, зато што би од Гостивара до Матита, означеним путем, грађење наилазило на несавладљиве теренске тешкоће. Једна таква железница би стала врло много. И доиста, кад се погледа на карту, лако се може видети да од Маврова преко Дебра не може ићи не само пруга међународнога значаја него чак ни стратегијска пруга. Најглавнији разлог главног генералштаба је да јадранска пруга буде што даље од српске границе и од Новопазарскога Санџака.

Друштво Источних Железница, чији је већи део акција у рукама аустро-угарских капиталиста, старо дру-

штво барона Хирша, које експлоатише пругу Ристовац—Солун и Скопље—Митровица, упутило је овим поводом жалбу министру грађевина. Оно је протествовало због намере да се гради нека јужна нова пруга, позивајући се на своје уговорно право, по коме само оно може градити једну железницу која би везивала железничку пругу Скопље—Митровица за српску границу. Сем тога, Друштво Источних Железница је изјавило да ће одустати од намераване градње железнице ускога колосека Приштина—Ђаковица—Призрен, ако отоманска влада уступи некоме другоме друштву грађење јадранске железнице.

Преговори се и даље воде о јадранској железници. Могућно је да ће садањи нови министар грађевина успети да отклони све тешкоће које овај пројекат мора наилазити због разних укрштених интереса. Са овим питањем истакнуће се одмах и питања о железници кроз стари Новопазарски Санџак и о железничкој вези грчких и турских, и о вези бугарских и турских железница. До сада није постигнут никакав резултат од преговора који су вођени између Турске с једне и бугарске, грчке и аустро-угарске владе с друге стране. Докле се ти преговори воде, и док се не уравна пут за коначну одлуку о јадранској железници, Срби имају много разлога да доврше што пре железничку пруту Ниш—Мрдаре и железничку пругу до Рашке.

Дописник лондонскога „Тајмса“ за балканске ствари путовао је летос по Маћедонији и Старој Србији. На томе путу је скупио многе податке о насиљима која су чинили турски официри и војници Хришћанима у тим областима за време разоружања. Он је те податке средио и у форми дописа објавио у „Тајмсу“. За тим је путовао у Софију, Цариград, Солун и Битољ, секретар Балканскога Комитета у Лондону и народни посланик Ноел Бокстон, да се обавести о свему што су Младотурци урадили за последње две године у Маћедонији. По по-

вратку у Лондон он је реферисао Комитету о своме путу по европској Турској и штампао о томе и једно писмо у „Тајмсу“. У томе писму Г. Бокстон казује да стање у Турској није ни мало добро, да су томе много криви Турци, јер не могу да врше контролу над административним властима и морају да попуштају војсци и фанатицима. Али, Г. Бокстон криви и револуционарне пропаганде. У горњем дому лорд Крју је интерпелисао министра спољних послова лорда Греја о томе питању. Из министрова говора и из говора лорда Ландсдауна, један део штампе, нарочито бугарске, хтео је да изведе да ће Маћедонско Питање понова бити изнето на решавање пред Европу. Из другог одговора лорда Греја у Доњем Дому а на интерпелацију истога Н. Бокстона, види се да интервенција Европе у смислу програма у Ревалу није још потребна. Енглеска још верује Младотурцима, који су били врло незадовољни што се говори о Маћедонскоме Питању у енглескоме парламенту и у европској штампи. Интерпелација секретара Балканскога Комитета у Лондону, кога су Бугари сматрали за привржепика своје идеје о Маћедонском Питању, онезадовољила је Бугаре. Н. Бокстон је у неколико оправдавао Турке за њихово држање приликом разоружавања, и поступање војске и власти сматрао готово за исправно. Тешко је тврдити да је баш овакав говор секретара Балканскога Комитета био повод за оштрије држање и поступање Турака према Бугарима у Турској, али се сад много више осећа да је притисак опет порастао у јачини.

Стари маћедонски револуционари у Софији не престају радити на томе да Маћедонско Питање, управо питање о аутономији Маћедоније, буде стално отворено. Прође ли једно пролеће а да се о њему не говори, сматрају они да би пропао и цео њихов досадањи рад. Њихови напори да га држе отворено, врло су велики. Сметње су им многобројне и велике. С једне стране је бугарска влада, којој су чињене озбиљне пријатељске представке да не изазива Турску, допуштајући органи-

зовање и прелазак чета. С друге стране, сам народ у Маћедонији који се већ уморио, и коме је додијало бити на опрези и на мртвој стражи. С треће стране, дезорганисана стара револуционарна организација. С четврте стране, немање оних материјалних средстава и људи каквих је некада било. Резултати овога рада опажају се нарочито у казама: кумановској, кочанској, кратовској, штипској, велеској, прилепској, и тако даље. Чете почињу крстарити и изазивати гоњење народа. У кумановској кази било је два сукоба између чета и турске војске. У кочанској кази један; у малешевској један; у велеској кази чете су у два маха покушале да продру у сам Велес. Следбеници Сарафова надају се многоме од догађаја и на грчко турској граници, на црногорској граници, у Арбанији и у Јемену.

Иностранм.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Dr. Franjo Bučar: Povijest hrvatske protestantske književnosti. Издање Матице Хрватске. Загреб, 1910.

Матица Хрватска, чије би се књиге требале код нас много више да читају, да не би јединство и солидарност Срба и Хрвата остали само на хартији, издала је за прошлу годину осам књига разноврсне и занимљиве садржине, и међу њима је и ова са горњим насловом.

Као што је познато, Реформација је од огромне важности у светској историји; њом отпочиње нов одсек историје, она је, потпомогнута штампом, светску културу нагло помакла унапред. Како је северозападни део нашег народа и раније био под утицајем Запада и најближи центру Реформације, природно је да је и он морао осетити њен утицај. У Хрватску, Истру, донекле и у Далмацију, допирали су таласи Реформације, али су то били крајњи таласи, они најслабији, те нису оставили много трага за собом. И ако се протестантизам био прилично утврдио у тим крајевима, ипак је убрзо, кад је наступила реакција — Контра-Реформација —, био сасвим угушен, али су остале књиге које су протестантски реформатори штампали на народном језику и ширили у народ. О тим књигама, о том књижевном покрету или, ако хоћете, књижевности, говори у овој књизи Г. Бучар.

Г. Др. Бучар је по струци историчар, и нарочито је проучавао доба Реформације, њен утицај и развој код Хрвата. У предговору ове књиге он вели: „Бавећи се већ

дуље времена хисторијом Реформације, а напосе њеним развојем међу Хрватима, опазио сам, да је један од најглавнијих фактора за раширење протестантизма међу Хрватима била баш хрватска протестантска књижевност, коју су настојали из далеке и њемачке Виртембершке импортирати у хрватске крајеве". За то је он узео на себе тежак посао да расветли то доба, да пронађе и изнесе све што има о тој књижевности, јер је цело то доба, а напосе тај књижевни покрет, било врло мало познато; историје књижевности српске и хрватске врло мало или нимало о њему говоре, и то само библиографски, а ништа нисмо знали како је та књижевност постала, развијала се и пропала. Да би се попунила та празнина, ова нам је књига добро дошла. А сад да се упознамо са њеном садржином.

И ако су аустријски владари и Карло V (1519—1556) и Фердинанд I (1556—1564) били ватрени католици, а Аустрија од увек најјачи бедем католичанства, ипак се и у њој мало по мало почеше ширити идеје Реформације, и у Крањској се помиње протестантизам већ у години 1527. Свуда, па и међу Словенцима и Хрватима, први су ватрено прихватили и ревносно ширили протестантизам племићи, налазећи у њима савезника против владара, јер се монархијска централизација почела нагло снажити на штету феудализма, а католичка црква је имала највећег заштитника и помагача у моћним владарима. Тако и за ширење протестантизма у нашем народу имају велике заслуге неколико племића, као што су: хрватски бан Петар Ердеди (1557—1567), грофови Зрињски: Никола и Ђорђе (старији), а најглавнији је био Јован III Унгнад Вајсенволф, барон од Сонега. Па и сам Максимилијан II помагао је протестантски покрет и штампање хрватских протестантских књига, док није постао цар.

У првој глави своје књиге, Г. Бучар говори о утицају Реформације на Хрвате и о културним и просветним приликама њиховим. Утицаја је било са разних страна из Угарске, Венеције, из Немачке преко немачких војника,

који су се налазили у Хрватској Крајини, ратујући са Турцима, а имали су своје протестантске проповеднике. Али је најважнији утицај долазио преко Словенаца из Крањске, а главни центар откуда се ширио протестантизам била је Метлика. Цео хрватсхи протестантски књижевни покрет овога доба био је у тесној вези са словеначким, који је потицао из Ураха у Виртембергу. Ту су штампане све хрватске протестантске књиге од 1561 до 1565 године. Грофови Зрињски много су потпомагали протестантитизам и раширили га у свем Међумурју, па кад је 1565 престала хрватска штампарија у Ураху, онда Ђорђе (Ђура) Зрињски, Старији, подиже на свом имању у Недељишту нову хрватску протестантску штампарију. Има забележено да је ту штампано неколико хрватских књига, али оне нису сачуване, па ни њихови потпуни наслови, сем једног дела правничке садржине — превода Вербецијева латинског законика „Tripartitum“, познатог под насловом „Trojstranchni Pizmotvor“, који је превео и издао 1574 Иван Пергошић. У књизи има фотографија насловног листа, по којој се види да је технички била врло добро израђена.

Из Недељишта је хрватска штампарија премештена у Вараждин 1586, а 1587 у Еберово у Угарској, и тако престаје хрватска протестантска књижевност. Али са штампањем у Недељишту и Вараждину настаје нов период хрватске књижевности на кајкавском дијалекту, какву су Хрвати писали све до илирског покрета.

Пошто је изложио развитак Реформације у појединим областима где живе Хрвати, писац је тачно образложио зашто протестантска књижевност није имала успеха. Поред других узрока, томе је највише допринело ондашње културно стање нашег народа у тим крајевима, које се није много разликовало од у сваком бедног стања погледу осталог народа под Турцима! „Та књижевност не беше ни у каквом савезу са хрватском књижевношћу у Далмацији, па зато и не опажамо међу њима какав саобраћај нити какве свезе“, вели писац, и ови радници

на протестантској хрватској књижевности нису имали ни појма о дубровачко-далматинској књижевности. Будући поникла у туђем свету, немајући везе са дубровачко-далматинском књижевности, из које би добијала подстрека, црпла храну, она је у једном некултурном народу, који је већином само ратовао са Турцима и сиромаштином, убрзо угинула, као биљка пренета из другог поднебља на неплодно земљиште, не оставивши за собом готово никаквог трага.

(Свршиће се.)

Милош Московљевић.

Tad. Stan. Grabowski: Romantyzm polski wsród Slowian, We Lwowie, 1910.

Лектор за југословенске језике и књижевности на краковском Универзитету, Г. Тадија Стан. Грабовски. већ од дужег времена публикује своје студије и истраживања по историји књижевности југословенских народа, ради чега је пропутовао све словенске земље овамо на југу, и у последње време бавио се и код нас. Публиковање својих радова почео је студијом о приповетци у Хрвата (1905), а затим, једна за другом, дао је расправе и студије о словеначком песнику Антону Ашкерцу, о лирици Миховила Николића, о савременој хрватској поезији, о бугарском писцу Ст. С. Бобчеву и другим. Као друга свеска публикација, што их издаје под општим насловом „Кроз Словенство“, изишао је његов последњи рад „Пољски романтизам међу Словенима“, студија из упоредне историје књижевности о утицају што га је пољски романтизам имао на књижевности разних, посебице југословенских књижевности. Књига је посвећена професору Г. М. Здеховском, који је младога писца и упутио у студије ове врсте.

Трагајући за преводима пољског писца Словацког у разним словенским књижевностима, и испитујући његов утицај, Г. Грабовски је наишао на материал, који јасно

показује да је пољски романтизам, нарочито његови почетци, имао толико уплива на развијање сличних покрета међу осталим Словенима да се већ више не може говорити о појединим писцима, но о духу пољског романтизма, што овде-онде доста снажно одјекује и оставља трага на осталима. Одлучни протести и борбени покличи синова овог тако несрећног народа изазивали су симпатије и одјеке код других који су се дизали и развијали. Утицај поезије осећа се почетком XIX века истина врло мало и код Словенаца, чија књижевност се тек рађала, али је њен утицај на хрватску књижевност, међутим, и изразитији и јачи. Он није дошао само преко лектире но и преко личних веза што су постојале између та два народа у добу „илиризма“. Из кореспонденције Људевита Гаја види се та веза; за Станка Враза се данас зна да је врло добро познавао пољски народ и његову књижевност, а нарочито Мицкјевича; по библиотеци и преписци Ивана Мажуранића види се његова велика љубав и врло добро познавање пољске књижевности, ма да је мало сумњиво доказивати да су пољски песници имали каква утицаја на стварање његова спева „Смрт Смаил-аге Ченгића“, јер се данас добро зна да је он имао узора много ближих и приступачнијих; А. Вебер-Ткалчевић, Т. Маретић и нарочито Фр. Марковић преводе са пољског. Иван Трнски има балада и романса са јасним утицајем тих врста пољске поезије. Медо Пуцић је у личној преписци са Мицкјевичем и преводи га на наш језик. Доцније се тај утицај такође опажа, доста код Шеное, али још више на познијим радовима Фрања Марковића. Његова поезија носе врло јак отисак Мицкјевича; утицај пољске књижевности се опажа и на његовим литерарно-историским радовима и није без интереса поменути његову студију о Мицкјевичу.

Међутим, не треба прецењивати величину и важност утицаја што га је имала пољска литература на словеначку и хрватску — остале нас мање интересују и њих и не додирујемо у овом реферату —, и Г. Грабовски је са

свим добро рекао да се тај утицај не може мерити не са немачким и чешким но ни са руским, и да пољска књижевност у том погледу долази тек на пето место. Разуме се да су узроци за то врло разнолики, али је један од најважнијих што су и пољски народ и његова литература мање познати међу осталим Словенима но што би то требало да буде, и, друго, што су се Пољаци скоро увек налазили на противничкој страни Русије, која је вршила највећи утицај и од увек имала од свих словенских народа највише веза са Југословенима. Интересовање за Пољаке потиче поглавито због њиховог несрећног положаја и појачавано је увек онда кад би симпатије за Русију мало пале. Пољски народ је у XIX веку био у врло злом стању и Југословенство, које се тек кретало, није у политичком свом животу имало чему да се нада од Пољака, док је, напротив, у Русији гледало и још и данас гледа свог најприроднијег заштитника и пријатеља. Г. Грабовски је велики патриот, и много жали што је то тако морало бити, али се нада да ће се ипак увидети да пољски народ културно несравњено више стоји над руским и да њему с правом припада духовно вођство међу Словенима. Радовима ове врсте мисли он са разлогом да ће код својих суграђана побудити веће интересовање за остале Словене, и да ће се на тај начин разбити оно веровање да Пољаци вечито „штрче“ изнад осталих Словена и да су ван њихове заједнице.

Писац се у својим студијама тек у последње време задржао на историји наше, уже српске књижевности, и његова књига сем помена о Пуцићу, не говори о везама и утицајима пољске литературе на нашу. А њих је, међутим, несумњиво било. Зна се, на пример, да је у Београду после 1848 године био велики број пољских емиграната и да су они са тадашњом школском омладином стајали у врло блиским везама, стварали тајна удружења, и својим идејама утицали на њу. У наших омладинаца пољске борбе за слободу налазиле су на живо интересовање и симпатије и

није један од наших песника певао о несрећној Пољској и жалио њену судбину. Једно време се у нас више преводило са пољског но са руског; превођени су Мицкјевич, Т. Јеж, Чајковски и други; доцније је превођен нарочито Крашевски, и његови романи и приповетке несумњиво су много читани. Студије које је Г. Грабовски у том правцу чинио и које ће несумњиво бити врло интересантне, биће од користи и историчарима српске књижевности.

Павле Стевановић.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

„Црна Гора и напредни покрет“. — О политичким и социјалним приликама у Црној Гори у последње време много се писало, али то су више били новинарски чланци и полемике. Поодавно се осећала потреба једне озбиљне, објективне и добро документоване књиге, у којој би говориле чињенице и стварност. Ту потребу у потпуној мери задовољава књига Г.Г. Тодора Божовића и Јована Ђоновића: „Црна Гора и напредни покрет“ (Београд. 1911; 8°, стр. 308; цена 2 дин.) У засебним поглављима писци излажу политичке, просветне, економске, административне и војне прилике Црне Горе, увек се цифрама и стварним податцима, а завршују програмом неодложно потребних напредних и модерних реформа. Стварна Црна Гора и борба за уставност у њој приказане су свестрано и озбиљно у овој књизи, без које је од сада немогућно писати о црногорским стварима. Л.

ПРОСЛАВЕ.

Прослава Доситеја Обрадовића. — 26 марта изведен је први део прославе стогодишњице смрти Доситеја Обрадовића. Прослава је захватила цео наш народ, и имала је општији и националнији значај но иједна слична прослава до данас. У свима крајевима српским, не само у Србији и у Црној Гори, но и у старој Војводини, Хрватској, Далмацији, Босни и Херцеговини, Старој Србији и Маћедонији, пред стотинама хиљада школске омладине, најсвечаније је прослављен спомен великог народног просветитеља. Српска Школа одслужила је тога дана велику просветну литургију у част онога који је више но ико учинио за просвету српског народа; цео српски народ,

без обзира на политичке границе и верске поделе, извршио је неку врсту културне мобилизације на дан смрти онога који је створио модерно осећање српско.

У Србији нарочито прослава је узела велике размере. Србија се достојно одужила првом свом организатору просвете, који је на просветном пољу допуњавао оно што је Карађорђе стварао на бојном пољу. У свима школама без разлике одржала су се предавања о животу и заслугама Доситеја Обрадовића. У свима црквама учињен му је свечан помен.

У Београду је нарочито свечано изведена ова прослава. Пре подне је био помен у Саборној Цркви, коме су присуствовали: Краљ, Престолонаследник, сви чланови Владе, председништво Народне Скупштине са народним посланицима, председништво Српско Краљевске Академије Наука, председник Општине са одборницима, чланови Државног Савета, и многобројно грађанство свих редова. После помена Г. Митрополит је говорио о Обрадовићу као филозофу и васпитачу младежи Народна Скупштина имала је седницу, на којој је њен председник Г. Андра Николић говорио о Обрадовићу. Друштво Слободне Мисли имало је своју седницу, на којој је говорио Г. Др. Јован Скерлић о Обрадовићу као првом слободном мислиоцу на Словенском Југу; тако исто се одужила Обрадовићу и студентска гутемплерска ложа „Истина бр. 3“. 29 марта на седници студентског друштва „Слободна Школа“ говорио је Г. Д. Јовичић. Народно Позориште у спомен Доситеју Обрадовићу давало је 28 марта Косте Трифковића комад „Младост Доситеја Обрадовића“. 27 марта на јавном састанку Демократског Клуба, под председништвом Г. Јована Жујовића, предавао је о Доситеју Обрадовићу Г. Јеремија Живановић. У унутрашњости нарочита свечана предавања за ширу публику била су у Крагујевцу и Лесковцу. У Крагујевцу је говорио Г. Петар Стокић, професор, а у Лесковцу Г. Милош Димитријевић, супленат. У Црној Гори, као и у Србији, приређен је помен по свима црквама и предавања по свима школама. У Банату и Бачкој стогодишњица је лепо прослављена. У Панчеву, Ади, Старом Бечеју, Сентомашу, Сомбору и Новом Саду — у свима овим местима поред предавања у школама одржане су свечане народне седнице, на којима је било предавања о Доситеју Обрадовићу. Велико-Кикинђани поред прославе одужили су се Доситејевој сени и оснивањем народне књижнице.

У Панчеву је прославу извело омладинско друштво „Узданица“; говорио је Г. О. Давидовић. У Старом Бечеју говорио је Г. Др. Милан Поповић, потпредседник Српске Читаонице; на свечаности су суделовали српска певачка друштва: црквено, занатлијско и ратарско. У Ади су прославу извеле српске основне школе са певачком друштвом; говорио је Г. Душан Бешлић, учитељ. У Сомбору су тај дан на нарочитим седницама прослављали све српске школе и установе. У Сентомашу су прослављали српско црквена општина и Српско Девојачко Коло; у Колу говорила је Г-ђица Вида Вуковић, У Иригу је свечаност приредила Српска Читаоница; говорио је Г. Ст. Радић. У Новом Саду, као што је било и очекивати, свечаност је била врло велика. У њој су узеле учешћа сва српска школа, и сва српска друштва. На свечаној седници Матице Српске говорио је Г. Др. Тихомир Остојић; на великој народној свечаности Г. Јован Живојновић; у гимназији: Г. Г. Др. Тихомир Остојић и Др. Душан Радић. Свечана прослава стогодишњице биће 17 априла у Чакову, месту рођења Доситејевог. У Задру српска читаоница је приредила свечану седницу; говорио је Г. Милош Парента. У Загребу је прослављала Српска народна основна школа. У Босни и Херцеговини иницијативу за што свечанију прославу стогодишњице узели су на се Велики Управни и Просвјетни Савјет и „Просвјета“, те су 26 и 27 марта у целој земљи приређени парастоси Доситеју Обрадовићу и предавања о њему. У Мостару, поред датог парастоса, општина мостарска приредиће 24 априла и забаву, од чијег ће се прихода половина дати „Просвјети“, а половина као прилог за Доситејев споменик. У Сарајеву су држали предавања Г.Г. Др. Владимир Ћоровић, Ристо Радуловић и Стево Калуђерчић. У Старој Србији и Македонији учињен је помен Доситеју Обрадовићу у целој рашко-призренској и велеско-дебарској епархији; нарочита служба служена је у манастиру Високим Дечанима, а у Скопљу у гимназијској сали била је свечана прослава са предавањем. Говорио је Г. Др. Милош Перовић, професор, а хор ученика гимназије и Учитељске Школе певао је његову „Химну Доситеју“. Српско академско друштво „Шумадија“ у Прагу приредило је свечано вече, на коме су говорили Г. Г. Др. Ј. Махал „О Доситеју Обрадовићу, његовом животу и раду“ и Др. Т. Масарик „О Доситеју Обрадовићу као филозофу“.

И док се тако прослављала стогодишњица у шко-

лама и народу, и српски књижевни часописи и листови су на видан начин прославили стогодишњицу од Доситејеве смрти. Поред „Српског Књижевног Гласника“ приредило је „Доситејеву Споменицу“ и „Бранково Коло“. Сплетски „Jug“ донео је чланак Г. Ђ. Шурмина „Доситије Обрадовић у Далмацији“, а загребачко „Zvono“ прештампало је из књиге „Српска књижевност XVIII века“ Г. J. Скерлића шест глава о Доситеју Обрадовићу.

Сва српска штампа узела је великог учешћа у овој прослави. Београдски листови, сви без разлике, у уводним чланцима, и у разним прилозима, говорили су о Обрадовићу. Исто тако и главни српски листови ван Србије: „Вардар“ у Скопљу, „Српска Ријеч“ у Сарајеву, „Рад“ у Мостару, „Dubrovnik“ у Дубровнику, „Србобран“ у Загребу, „Слога“ у Сомбору, „Српски Глас“ у Великој Кикинди; „Српство“, „Браник“, „Застава“, „Трговачке Новине“ у Новом Саду.

Једну ружну дисхармонију у тој великој културној и националној свечаности учинили су Сремски Карловци, „Српски Сион“, где још увек влада онај кобни средњевековни дух, онај стари страх од истине и напретка, против кога је Доситеј Обрадовић моћно устао. У томе месту ни црква, ни школа, ни српска друштва, нису ни поменуле великог човека, кога је тога дана прослављао цео српски народ.

Вести о прославама на појединим местима још стижу, и њих ће „Српски Књижевни Гласник“ све детаљно забележити. Р. М.

ДРУШТВА И УСТАНОВЕ.

Српска Књижевна Задруга. — *На састанку од 14 фебруара* Књижевни Одсек посвршавао је ове ствари: Прочитано је писмо Г. Др. J. Цвијића који јавља Српској Књижевној Задрузи да не прима њену понуду да изради спис о Старој Србији и Маћедонији; одлучено је замолити Г. Цвијића да дâ своје мишљење о списима о Српској Земљи које Српска Књижевна Задруга мисли да изда. — Г. Јеремија Живановић, члан Књижевног Одсека, прочитао је свој реферат на спис „Брђанка“ од непознатог писца. Према реферату, одлучено је да се овај спис одбије. — О споменици Доситеја Обрадовића решено је да у њој буду неколико чланака од један и по до два штампана табака, у којима ће се са разних страна разгледати живот и рад Доситеја Обрадовића.

Састанак од 10 марта 1911 године. — Општина београдска javља Српској Књижевној Задрузи да је решила да поднесе половину трошка око подизања споменика Доситеју Обрадовићу, и да је објавила конкурс према нацрту Одбора за прославу Доситеја Обрадовића. — Матица Хрватска извештава да је одлучила да за прештампана српска дела у свом издању плаћа хонорар од 40 круна по табаку, као што је и Српска Књижевна Задруга, према својим правилима, хонорисала „Мртве Капитале“ Ј. Козарца; оригиналне радове хонорисаће као и Српска Књижевна Задруга, а антологије и слична дела по уговору. Ова одлука Матице Хрватске примљена је к знању. — За Доситејеву Споменицу за сада су утврђени чланци од Г. Г. Стојана Новаковића, Павла Поповића, Др. Александра Белића, Др Бранислава Петронијевића, Др. Тихомира Ђорђевића, Др. Тихомира Остојића, Др. Веселина Чајкановића. — Као овогодишњи „Забавник“, Српска Књижевна Задруга издаће Манцонијев роман „Вереници“, у преводу Г. Јована Ђаје.

Матица Српска. — Књижевни Одбор Матице Српске држао је 14 (27) марта своју седницу под председништвом А. Хаџића. Узет је на знање председников извештај, да је преминуо Алимпије Васиљевић, почасни члан Матице Српске. Чланови књижевног одбора устајањем са својих места и усклицима „Слава му!“ одали су почаст његовој успомени, његовој породици изјавиће се саучешће, а Књижевно Одељење умолиће се да одреди кога од својих чланова који ће говорити о покојнику. Издата су на оцену ова дела: 1, „Живот српског народа у Славонији“. I део: у спомен Пери Коњевићу. II део: „Игре и песме“, од непозната писца. 2, „Свети Сава у народним причама и песмама“, за „Књиге за народ“, од непозната писца. 3, „Освета и Судбина“, херојска дела Драгомира жупана Требињског, драма у 3 чина. (На расписану награду). — 4, „Хроника свију главнијих догађаја херцеговачке буне из године 1875—1877“ од Вука Врчевића. — 5, „О забрани Вукова превода Новог За- у Србији“, од Андре Гавриловића. — 6, „Гајење шећерне репе“ за „Књиге за народ“, од непозната писца. 7, „Аристофан“, од Др. Николе Вулића. — Примљени су за „Летопис“ ови саставци: 1, „Песме“ Душана Малушева. — 2, Приказ Др. Г. Светислава Стефановића о књизи: W. P. Ker: „On the History of the Ballads 1100—

1510". — 3, Вука Врчевића: Животопис владике црногорског Петра Петровића Његоша II. — 4, Петефијева песма: „Добри стари крчмар", у преводу Благоја Ранчића. — Примљена су за „Књиге за народ" ова дела: 1, „Шегрт", од Стевана Јањетовића. — 2, „Моји ђаци" од Јована Удицког. — Нису примљени ови списи: 1, „Кнез Милош и Павле Шафарик", од Андре Гавриловића. — 2, „Дубровачка Трилогија" од Арсена Венцелидеса. — 3, „После три године", приповетка Рајка Мирчетина. — 4, „Неколико Вукових писама", од Димитрија Оклобџије. — 5, „Враг Марко", приповетка Пере Деспотовића.

Чупићева Задужбина. — На својим састанцима у 1910 години, Одбор је примио за „Годишњицу" ове радове: 1, од Стојана Новаковића „Васкрс државе српске и њени историци"; 2, од Јована Миодраговића „Доситеј Обрадовић као просветитељ народа српског"; 3, од Милутина Т. Томића „Биографије главнијих саучесника у погибији Смаил-аге Ченгића"; 4, од Андре Гавриловића „Неколики прилози историји српске књижевности"; 5, од Радослава Васовића „Трагови леденог доба у Црној Гори"; 6, од Милоја К. Борисављевића „Забрана „Шумадинке" 1850 године"; 7, од Стојана Новаковића „Цегар — Цънгар — Τξαγγα — мествe, к историји заната и речи у српском народу"; 8, од Петра Костића „Манастир Св. Марка": 9, од Јована Миодраговића „Народно просвећивање у Србији у прошлом веку"; 10, од Др. Јована Радонића „Путовање Евлије Челебије по српским и хрватским земљама" (наставак). Сви ови чланци ушли су у 30 Годишњицу, која је наштампана у 600 примерака.

2. Имовно стање Задужбине је овако: Стални капитал код Управа Фондова 72.910; примљена готовина из 1909 године 2 189·85; примљено у 1910 години 3.701·70, Свега примљено 5.891·55. На хонораре и штампу издато 4.077·35, за пренос у 1911 остаје 1.814·20. На место Г. Љубомира Ковачевића, који је због слабог здравља дао оставку, Одбор је изабрао за председника Доброслава Ружића. Деловођа и благајник остаје и даље Живојин П. Симић.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић

СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига XXVI, број 8. — 16 април, 1911.

ВЕЧИТО ДУЖНИ.

Мочарна јесен притисла као камен на груди. Тмоласти облаци се од неколико дана натуштено комешају изнад планине Јабланице, спуштају долином Црно-Дримова тока, па прекриљују и Охридско Поље, на коме црна згаришта попаљених села причају горку обману и безнадеждан живот десеткованог и голог народа.

Киша сипи, а кад прекинута хладним ветром мало престане, јави се бледо и болесно македонско сунце и пропусти по који суморан зрак кроз подеротине облака, колико да наговести озеблом сељаку да и оно постоји и греје, али тамо негде далеко иза облака, друге људе и друге крајеве...

На кршевитом пропланку, не далеко од Дримове обале, једва у магли распознаје се мало сеоце, некада од шездесет и неколико прилично удобних домова, а сада од тридесетину колиба, са посрнулим зидовима сеоске цркве без крова. Људи се преселише у варош; други поведоше остатак своје породице са собом у печалбу, а више домова затре се, не оста живе душе за

помен. И данас се можда налази по врлетном кршу, више села, зарђала коса, привезана жицом за дугачку држаљу, којом се слобода текла; још се беласају непокопане људске кости по шумарку, а међу стенама заглављени скелет само орловима прича варварство вођа *ослободилаца*, који на дан 20 јула 1903 године, запалише труд на рањено тело човека, па га пустише као обневидело кљусе да ломи ноге и размрскава главу преко овога крша.

После два месеца лутања по планини врати се на своје запаљено огњиште удовица Трпковица Мирческа са своја два малишана: са Радом, четворогодишњим синчићем и Божаном, одојчетом на сиси, врати се и заста пред развалинама свога опустела дома. Њена пре тога бујна, и несавладљива снага беше обамрла и утрнула, и немаше сузу да пусти пред страшном јавом што јој се у очи унесе. И није знала ни шта пре да жали: изгорелу кућу и покућанство; свекра или свекрву; да ли свога домаћина Трпка, кога од оне прве вечери када напустише село више не виде, нити пак дознаде где је пао да му бар кости укопа. На све заборави пред писком деце за хлеб. Јер и после повратка, за више дана корење бела слеза и букова кора придржаваше душу док се сити присетише помоћи.

Од двоспратне Трпкове куће остао беше само горњи зид, до пола разваљен, на који Трпковица баци неколико врљика, набаца озго грање и корова, и оста ту са оба своја детета без хлеба и игде ичега. Нешто доцније, по казивању неких из села, укопа једне кости. Да ли беху кости њенога Трпка, и данас не зна. По лицу се није могао познати; леш измрцварен, подбуо, почео да се распада; од хаљина ни крпе на њему: све беше пљачкашки башибозук однео. После су јој рекли да је покојни Трпко пао онде, не далеко од села, код Којове Стене. И за свекра ништа не зна. Говорило се да су неки старци, немајући зубе да једу корење, скакали од глади у неку провалију у Караорману да се не муче. А

свекрва је изгорела заједно са кућом. Оне вечери кад су жене, деца, старци, сви они што су били немоћни да *теку слободу*, напуштали куће и склањали се у планину, стара није хтела да остави своје огњиште. Када су разјарени пљачкаши уносили сламе у њину кућу да је пале, она је стала на кућњи праг и бранила је мотовилом док је нису гурнули унутра, посули је гасом и запалили са кућом. И докле се није у пламену изгубила, причали су после Турци пљачкаши, она се само крстила и викала:

— Горите, палите, ми ћемо у ваше куће, ваше њиве, ваше овце...

И сада, ево после осме године, Трпковица је у тој истој колиби. Преклане је уз припомоћ свога Рада покрила кров шеваром, кога је донела са блата поред Охридског Језера, олепила плот са стране блатом, и ископала бразду у наоколо да вода при киши не улази унутра. Али је пљусак ово дана на пољу јак. Натуштило се са свију страна и лије као из кабла, те вода пробила и с горње стране кроз зид, и с крова цури на поду, при земљи, у барицама.

Она, сва покисла и уморна од пута, села поред ватре да мокро одело на себи просуши. Главу је подбочила лактом о колено, и снуждено посматра непогоду на пољу. Оскудица јој беше дојадила, те пролетос је послала Рада са преко-дримским зидарима Турцима, који раде тамо негде око Ђаковице и Призрена, да носи блато за зидање и учи занат. Па ево, Митров-дан прође, а њих још нема. Данас је по овом пљуску била чак у оближња села да упита неке што су летос тамо радили, а од неколико дана дошли. За мајстор-Синана, код кога је Рада била дала, рекоше јој да ради у једном арнаутском селу близу манастира Дечана, и вечерас сигурно, ако су живи, треба да стигну. А на пољу бесни непогода. Пљусак застане мало само кад дуне јак ветар који им растура пепео са огњишта на коме је мала Божана почесто стављала суха грања да ватру распламти и покислу мајку огреје. Сад се и Трпковица каје што је

своје још недорасло дете послала у свет, и то са Турцима, да по оваком времену пешке неколико дана путује; али се није могло живети од сиромаштине. У кући, све покућанство и имаовина, два крњава крчага, неколико грнаца, асура за простирку, конопљана поњава покривач, што им кум поклонио, и две-три низе црвених паприка обешене о плот. Од живе стоке, ништа! Неколико кокошака имала је, и њих Суља-ага, познати прекодримски спахија и отимач, покупи летос, узе као тобож за некакав десетак, дуг још покојног Трпка, како он каже. А знала је она добро да му нису били ништа дужни.

Тако он свакога лета дође у село по неколико пута, па сврати и код ње. И што нађе од вредности у колиби: тепсију, бакарно ђугумче и друго што је Трпковица аргатовањем прибавила, придигне, и одлазећи само каже: „за дуг!“. Не казује колики је тај дуг, ни зашто, ни како! Ако га она припита, или му поиздаље каже да не зна да су они њему били дужни, он се дере, грди и прети да бије.

На огњишту сухо грање пуцкара. Трпковица онако покисла прибила се уз пламен, и њено мокро одело испарава. Мала Божана, девојче од осам година, у искрпљеном сукненом зубунићу и подераној кошуљици на лактовима и рамену, зарила босе ножице у пепео на огњишту поред мајке, а очи упрла у мајчино бледо-жуто лице са дугуљастим сухим образима, испупченим јагодицама и дубоко упалим очима које угашено посматрају како све више мрачи на пољу. Кад ватра мало затиња, она је подстакне, наломи гранчица, па опет загледа мајку, и час по час припита:

— Је ли, мама, вечерас ће дође Раде, мама?

Али јој се мајка не обзире. Мисли су њене на каљавом путу где Раде са бременом ствари на себе, шибан кишом, посрће, сустаје у блату. Зар може он, нејако дванаестогодишње дете да издржи пешке тај далеки пут од пет дана, и то по овом времену?

— Бата ће мени, мама, да донесе о-пан-ке, а ти

после, мама, да купиш платно и сашијеш ко-шу-љи-цу, — је ли, мама? опет ће девојче, развлачећи речи при изговору, и рукама прихвата своје голе лактове као да показује подеротине.

Мајка је погледа, уздахне, па се премести на столичици да се с леве стране присуши, а рукама прихвати десно своје колено.

А и вече се спушта. Натмурено кишовито време поможе да се пре смрачи. Жену обузима све већи страх. И зар баш ово дана кад је њен Раде на путу да киша овако лије? А ко зна где је, и како! Зидари што беху дошли оданде рекоше јој данас да га нису летос виђали, само су чули за њ. — Зашто није Бог подједнако праведан за све! помисли, па се одмах трже, уплаши и маче се мало са столичицом. „Неправедан!“ „неправедан је!“ опет јој се наметну помисао од које се стресе и устаде, окрену се источној страни и поче се крстити и молити:

— Боже, опрости ми грешној... Причувај ми Рада... Донеси ми га, Боже, здрава, окрепи ме, умудри, да ти не грешим...

Мала Божана погледајући мајку узе и она мотати ручицом, правећи неправилан крст на себи.

И још не беше села, опет та грешна помисао о Богу! Трпковица се мучила да је одагна од себе, а она јој се натураше, понављаше и пренесе је у мислима у ону кобну ноћ у очи Илин-дана. — Збиља, рече у себи, зар *Он* не могоше онда да нареди Св. Илији да смрви *онога* што нас беше те ноћи скупио све, па и жене са одојчадима, и заповедаше да у ову нашу разваљену цркву Св. Илије закопавамо посуђе и до зоре да напустимо домове?... Сети се живо *његова* широка, опака лица, са густом чекињастом брадом и мачјим погледом, када стајаше, наоружан, код светих двери у цркви, до покојног попа Јордана, и говораше нешто час тише, час гласније, помињући више пута речи: „зверовете“, „къштите“, што га мало ко разбираше. Зна добро после, кад изиђоше из цркве, како јој њен покојни Трпко објашњаваше да

је то вођа *ослободилаца* и да наређује да жене, деца, старци беже у планину, а они, *ослободиоци*, поубијаће све Турке, заузеће им после куће, њиве, ливаде, баште; пуне амбаре са житом, стогове сена, овце... Како се онда зарадоваше многи младићи из села, што им, можда, и данас нису кости укопане! Они замишљаху као да су већ ушли у оне лепе варосане агинске куће; газе неизути по простртим шареним ћилимима; негдашњи домаћин, ага, смерно им се поклања, моли да му живот опросте.Ануме се већ не крију; и оне моле. У двориштама ватра пламти, кољу се овце и пеку на ражњу. — Тричковица се присети како се једни препираху међу собом, ко ће од њих да заузме Суља-агину велику кућу, са оним широким чардацима и ћошковима... Ах, да јој је сада да види *онога* што их тада онако лагаше, показала би му! она, жена, показала би му! Да не беше *њега* тада, она не би сад била у овој колиби где са свију страна прокишњава. Данас би јој био жив и њен покојни Трпко, па не би морала да у бели свет шаље Рада са Турцима, да носи блато, и сада за њега овако да страхује...

Божана, погледајући замишљену мајку, опет припита:

— Мама, смрче се, мама! Зар вечерас не идемо да чекамо бату?

Трпковица се прену, погледа кроз прозорче на поље. Киша, непрестано киша!

Оне су биле излазиле неколико вечери до Забрђа да чекају Рада, да му бар оданде до куће понесу ствари и мало тиме олакшају. Вечерас рече мајка Божани да остане, покиснуће много, хладно је. Али она хоће да сачека бату што пре, да га загрли и да му помогне.

Загрнуше ватру пепелом, мајка узе девојче за руку, и обе, онако босе, изгубише се у сутон блатњавим путем ка Забрђу.

Дуго су изгледале оданде, шћућурене поред једне стене, тресући се од студи, кроз помрчину, пут северу. Путања се спрва распознаваше, после је нестаде у тами. Киша час пљусне, па престане, да је хладан ветар замени.

Трпковица беше узела Божану преда се, у крило, да је колико толико од кише и студи заклони.

Гледају обе у једном правцу, и девојче по кад-кад прозбори:

— Ено мама, нешто се црни, гледај!

И Трпковици би се причинило као да се заиста нешто креће у тами, иде к њима, али опет, од свега ништа.

Хладан ветар разагна нешто мало помрчину, проређи се тама, и оне гледају као кроз густу мрежасту копрену.

Покисло одело на њима, шибано студеним ветром, поче уз тело да се припија; хладноћа допире до сржи костију. Божана уклупчена у мајчину крилу и заогрнута њеним рукама, дрхти, тресе се; зуби јој цвокоћу. Трпковица хтеде се врати дома, али је заустављаше помисао да Раде треба вечерас да дође, да мора доћи, као, што јој рекоше данас зидари, — ако је жив.... Али кад? Зар може у ово доба и по оваком времену? — Не, не, — узалуд, празна нада! помисли у очајању. Најзад, изненада, чу се снажан глас, не далеко од њих у присоју.

Божана поче да се копрца, извлачи из мајчина скута, и виче:

— Ено мама, оно је бата! Хајде да га сачекамо, брже!

Трпковица се присети да је то неки пастир, зауставља је, притискује у крило и вели:

— Не чедо, оно је неко од чобана, тражи можда заосталу стоку.

По телу почеше бости ситне иглице; снага дрхти, руке, заштићене слабом конопљаном кошуљом, утрнуше. Па ипак очекује: — Још мало, још мало, вели у себи, да видим бар ко је тај што у ово доба виче.

Набујали Дрим, придошлим притокама, потмуло и страховито хучи, тамо подаље у долу, као да га подземни демони комешају.

Вик, за тим лавеж пса чу се још једном-дваред у присоју, па се изгуби у мраку.

Неможе више да се издржи. Снага се укрутила, и не осећа се студ. Време се опет натмури; густа помрчина захвати све. Крупне пахуљице снега, помешане са даждом и ветром, косо бију у лице.

Божана се укрутила, не може да мрдне. Мајка је упрти на леђа, и онако, боса, шибана снежном кишом пажљиво, полако, корачаше једва приметном путањом својој убитој колиби, колиби који прокишњује.

— Мама! прошапта промукло девојче с леђа мајчиних, као да му беху уста завезана. — А да је дошао бата дома, мама, да га нађемо?

Трпковица, одмичући полако, само уздахну. — Пут је овај, помисли, одакле се долази. Да није свратио код мајстора, Синана?... Али шта ће тамо? Његово је село даље од пута, много даље од нашег!

На огњишту, у колиби, нађоше само неколико жива угљена у пепелу. Брзо Трпковица наломи суха грања, пламен се разбукта, и оне се прибраше уз ватру да се утопле и осуше. Утрнуле руке и ноге боле као да клинци боду испод ноката. Божана поче да плаче. Мајка је мало одмаче од ватре, протрља јој руке, па је храбри и умирује: каже јој да ће доћи њен бата, да ће јој донети шамију, и убрус. Али се и из мајчиних очију просуше крупне капље низ испијено, смежурано лице, сузе које одавна не беху прокапале.

— И игле, мама, купиће ми бата? — разведри се лице девојчету. — А ја ћу бати, мама, да исплетем чарапе... Ја ћу, мама, овако да га загрлим... Али јој мајка нагло прекину реч, пруживши раширену шаку к лицу девојчета које ручицама показиваше како ће да загрли свога брата. Обе засташе и напрегоше пажљиво слух... Опет глас! Трпковица нагло истрча у двориште, загледа се у помрчину, и упита:

— Ко је?

Иза ограде, с пута, одазва се мушки глас:

— Ја сам, ја, Спира. Изиђи.

Она, снебивајући се, пође.

— 'Аjде, 'аjде брже... Ево ти дете... Одоше ми козе.

— Дете, моjе дете! Раде?!

— Твоjе, твоjе. Нађох га посустало и заспало, онамо код Коjове Стене... Тражах заостале козе, кад пас наиђе тамо, и поче да лаjе. Приђем, видим дете прибило се уза саму стену, не миче се!... На, брже, придржи га, одоше ми козе...

— Раде, чедо! маjкина душо!.. камо те, сине?! — плачним гласом, и тресући се притрча Трпковица.

— Ево, мама; држи ме мама, не могу...

Божана раширила ручице, трчи из колибе вичући:

— Бато, слатки бато! моj лепи бато, — и обисну му се о врат.

— Немоj, Божо, не могу, чекаj. — Држи ме, мама! слабим, изнемоглим гласом рече дете...

Али Божана не слуша. Савила брату руке око врата, грли га и тепа: моj бата, мили бата...

Уђоше у колибу.

(Свршиће се).

Подгорац — Охридско Подримље.

Анђелко М. Крстић.

НУМА РУМЕСТАН.

(9)

VI

Министар.

Прошло је три месеца од овога излета на Кордовски Брег.

Скупштина се тек била састала у Версаљу, под једним новембарским пљуском, који спаја басене у парку са ниским небом, пуним тешке магле, и обавија оба Дома тужном и мрачном влагом, али који ипак не може да утоли политичке страсти. Сесија већ показује узбуњиве знаке. Возови пуни посланика и сенатора јуре један за другим, укрштају се, пиште, тутње, и претећи избацују облаке дима, као да су и сами гоњени мржњом и сплеткама које собом носе, кроз млазеве кише; и, за време ове вожње од једног сата, препирке заглушују лупу точкова и настављају се онако исто жучно и бесно као на говорници. Најраздраженији је, и све надвикује, Руместан. Он је већ држао два говора откако се Скупштина састала. Он говори у одборима, у ходницима, на станици, у бифеу; од његовог се гласа тресе стаклени кров фотографског салона где се држе седнице удружене деснице. Свуда се види његова крупна и гипка прилика, његова велика, увек бунтовна глава, његова широка плећа, која се непрестано гибају, задајући страх министарству на које се он окомио да га „обори“, као вешт и снажан јужњачки борац. Ах, плаво небо, бат добоша, цврчање зрикаваца, чари распуста, све је то ишчезло! Нума на то више ни-

како и не помишља, завитлан вихором двоструког позива, адвоката и политичара; јер, по примеру свога старог учитеља Сањиа, он није, улазећи у Скупштину, напустио суд, и сваке вечери, од шест до осам часова, свет се тиска пред вратима његовога кабинета, у Скрибовој улици.

Тај Руместанов кабинет био је као какво страно посланство. Први секретар, десна рука вођина, његов саветник и пријатељ, био је један изврстан и вешт адвокат, који се звао Межан, јужњак као и сва Нумина околина, али јужњак из Севена, из кршевитога Југа који има више шпанских него талијанских особина, и у свом држању и говору показује опрезну уздржљивост и практични здрав разум Санча Пансе. Дежмекаст и снажан, већ ћелав, жућкастога лица, као сви неуморни радници, Межан отправља сâм сав канцеларијски посао, сређује акта, спрема говоре, труди се да поткрепи чињеницама звучне фразе свога пријатеља, свога будућег пашенога, како кажу добро обавештени. Остали секретари, Г. Г. де Рошмор и де Лапара, два млада приправника, потомци најстаријег провансалског племства, служе само као украс, и уче се политици код Руместана.

Лапара, висок, леп младић, топле боје лица и риђе браде, син старога маркиза де Лапара, роајалистичког првака из Бордоа, тип је онога креолског Југа, разметљивог, увек жељног авантура и двобоја. После петогодишњег бављења у Паризу, и пошто је у клубу проиграо сто хиљада динара, које су исплатили дијаманти његове мајке, он је успео да добије булеварски нагласак и сјајну отмену спољашност једнога искусног кицоша.

Сасвим је друкчији виконт Шарлекси де Рошмор, Нумин земљак; васпитан код фратара у Успенској Школи, он је свршио права у унутрашњости под надзором своје мајке и једног опата, и показивао је због таквог васпитања извесну безазленост и снебивање који су били у супротности са његовом брадом Луј XIII, тако да је у исти мах изгледао као препредењак и као дедак

Витки Лапара труди се да овога младог Пурсоњака[1] уведе у париски живот. Он му показује како да се облачи, шта је *шик* а шта није *шик;* учи га да иде оборене главе, правећи се блесав, да седа нагло, са испруженим ногама да му колена не би остављала отисак на панталонама. Желео је да му уништи ону безазлену веру у људе и ствари, ону вољу за преписивањем аката, која га ставља у ред пискарала. Али узалуд, виконт воли свој посао, и кад год га Руместан не би повео са собом у Скупштину или у Суд, као на пример данас, он се по читаве часове не диже са столице, преписујући гомилу аката, за дугачким столом који је био намештен за секретаре поред шефовог кабинета. Међутим, Бордовац је догурао поред прозора једну кожну наслоњачу, и, док се спушта вече, он, са цигаром у зубима, испружених ногу, гледа кроз кишу на каљаву и замагљену улицу, и на дугачки низ кола, која стоје поређана дуж тротоара, са уздигнутим бичевима, због дана примања код Г-ђе Руместан.

Силан свет! И то још није све, јер непрестано долазе кола. Лапара, који се хвали да исцрпно познаје све ливреје отменога париског света, објављује гласно, како ко наиђе: „Војвоткиња де Сан Донино... Маркиз де Белгард... Шта врага! И породица Моконсеј... Ах, па то мора да има нешто нарочито!“ И обраћајући се једном дугачком и мршавом човеку који пред камином суши своје плетене рукавице и шарене панталоне, одвећ танке за ово доба године, и брижљиво подвијене изнад штофаних ципела:

— Знате ли што ново, Бомпаре?

— Што ново?... Знам, дабогме...

Бомпар, Руместанов мамелук, важи као некакав четврти секретар, који врши спољне послове, иде по

[1] Јунак Молиерове комедије с балетом *Господин де Пурсоњак;* паланчанин који ради женидбе долази у Париз, где на сваком кораку бива исмеван. Пр.

новости, шири по Паризу шефову славу. Ово му занимање не доноси много користи, судећи по његовом изгледу; али то није Нумина кривица. Један обед дневно, пола лујдора с времена на време, то је све што је хтео примити овај чудни паразит, чији живот је био загонетан и његовим најприснијим пријатељима. Њега питати зна ли што ново, сумњати у Бомпарову машту, то је одиста значило бити врло наиван.

— Да, господо... И то нешто врло озбиљно...

— Шта то?

— Извршен је атентат на маршала!...

Опште запрепашћење. Млади људи се згледају, упиру очи у Бомпара; затим Лапара, изваљен у наслоњачи, пита сасвим мирно:

— А шта је с вашим асфалтом, драги мој? како стоји с тим?

— Ах, асфалт, којешта!... Имам ја један далеко бољи посао...

И не чудећи се нимало што је учинио тако слаб утисак својом вешћу о убиству маршала, он почиње да излаже своје ново предузеће. О, сјајан посао, и то врло прост! Треба згрнути премију од сто двадесет хиљада динара коју швајцарска влада даје сваке године најбољем стрелцу на земаљској утакмици. Бомпар је у младости био чувен у пуцању на шеве. Сад му само треба да мало извежба руку, па да себи осигура сто двадесет хиљада динара ренте до краја живота. Ту бар не треба великог труда! Пропутовати Швајцарску, полако, из дана у дан, кантон по кантон, с пушком о рамену...

Занесењак је причајући све више падао у ватру, пузао се на глечере, прелазио реке и долине, рушио у понор читаве лавине пред забезекнутим младићима. Од свију привиђења овога манитог мозга, ово је ипак било најчудовишније, и он га је описивао убеђеним гласом, гледајући грозничаво ужагреним очима, распаљен неком унутрашњом ватром, од које су му по челу избијале чворуге и дубоке боре.

Ненадни долазак Межанов, који се враћао из суда сав задијан, прекиде Бомпарова бунцања.

— Велика новост! рече он, бацајући на сто кожну торбу... Министарство је оборено.

— Није могуће!

— Руместан узима портфељ Народне Просвете...

— Знао сам ја, рече Бомпар.

И, видећи осмехе око себе:

— Тако је, господо... био сам тамо, сад сам отуда.

— Па опет нисте хтели ништа рећи?

— Нашто?... Никад ми се не верује... Томе је узрок мој нагласак, додаде он са безазленом резигнацијом чија се комичност изгуби у општем узбуђењу.

Руместан министар!

— Ах, децо, шеф је прави препредењак! говорио је Лапара, ваљајући се од смеја у својој наслоњачи, и дижући ноге у таван... Како је вешто извео ствар!

Рошмор скочи, увређен:

— Не говоримо о препредености, драги мој... Руместан је човек од убеђења... Он иде правце као топовско ђуле.

— Пре свега, дете моје, ђулад више нису у употреби... Данас постоји само граната... А граната иде овако..

Он при том описа врхом ципеле криву линију.

— Преклапало!

— Звекане!

— Господо .. господо ..

И Межан се у себи чудио овој необичној и замршеној природи Руместановој, о којој је и његова најближа околина тако различито судила.

„Препредењак, — човек од убеђења!“

Ово подељено мишљење било је раширено и у јавном мњењу. Познајући га боље, он је знао колико у основи његовог карактера има лакомислености и нехата, који ублажују његову славољубиву природу, и колико је он у исти мах бољи и гори него што се о њему мисли. Него, да ли је баш истинита ова вест о уласку у каби-

нет? Желећи да с тим буде начисто, Межан баци у огледалу поглед на себе, изиђе из канцеларије, и пређе у други део куће, код Г-ђе Руместан.

Још из предсобља, где су служитељи стајали са капутима преко руку, чуо се жагор, пригушен раскошним тапетом и засторима. Розалија је обично примала у свом малом салону, који је изгледао као зимска башта, са лаким столицама, украшеним сточићима и зеленим биљкама поред прозора, у чијем су сјајном лишћу треперили светлосни зраци. То је било довољно за скромне потребе ове Парижанке из средњег сталежа, која се губила у сенци свога великог човека, није марила ни за какво славољубље, и била сматрана, изван малога круга где се знала њена вредност, за обичну жену, без значаја. Али данас су оба салона за примање били пуни гостију и жагора; а још непрестано су долазили нови гости, први и други позив пријатеља, познаника, личности којима Розалија није знала ни имена.

Врло природна, у хаљини са љубичастим преливима која је истицала њен витки стас, отмени склад целога њеног бића, она је сваког дочекивала са подједнаким, мало гордим осмехом, оним мргодним изразом о коме је некад говорила тетка Портал. Ни трага од какве радости због новог положаја; пре извесно изненађење и немир, који се ипак нису нимало опажали. Она је запослено ишла од групе до групе, док се сумрак нагло спуштао, у овом париском првом спрату; и кад слуге донеше лампе и упалише свећњаке, салон доби изглед који има у свечане вечери, са својим скупоценим блиставим завесама и шареним источњачким засторима.

— Ах, Господин Межан... Розалија се издвоји и пође му у сусрет, радосна што у овој гомили отменог света сусреће једно пријатељско лице. Њихове природе су се разумевале. Овај разлађени јужњак и ова осећајна Парижанка имали су слична гледишта и схватања о стварима, и доводили су у равнотежу Нумине слабости и претераности.

— Хтео сам да се уверим је ли вест истинита... Сад више не сумњам .. рече он показујући пуне салоне. Она му пружи депешу коју је добила од мужа, додајући сасвим полако:

— Шта ви на то кажете?

— Тешка дужност; али ту сте ви.

— И ви... рече она стежући му обе руке, и журећи се да дочека нове госте. Долазило их је непрестано, а нико није помишљао на одлазак. Чекали су вођу, желећи чути из његових уста појединости са седнице, како их је једним покретом рамена све срушио. Већ их је било који су доносили по који одјек из Скупштине, поједине одломке Нуминога говора. Сви су се тискали око њих, са радосним жагором. Нарочито су жене изгледале радознале и нестрпљиве; испод великих шешира, који су баш те зиме били ушли у моду, на њиховим лепим лицима видела се она лака, грозничава румен коју имају жене при коцкању у Монте-Карлу, око стола где се игра „тридесет и један“. Можда је ово политичко расположење код њих долазило због ове моде из доба Фронде, ових шешира са дугим пером; јер је изгледало да се све ове госпође јако разумеју у политици, и све су оне славиле вођу говорећи чистим парламентарним језиком, и упадајући у реч махањем својих малих муфова. Свуда се чуо један исти узвик: „Какав човек! Какав човек!“

У једном куту, стари Беши, професор у Француском Колежу, врло ружан човек, са дебелим носем који се, изгледа, отомбољио над књигама, узимајући за повод Руместанов успех, разлагао је једно од својих омиљених тврђења: Слабост модерног друштва долази због положаја који у њему заузимају жена и дете. Свуда само незнање и дроњци, прохтев и лакомисленост. „Погледајте само, господине, у томе је Руместанова снага. Он нема деце, и умео је да избегне женин утицај .. Зато је могао ићи право, чврстим кораком! Никад није скренуо с пута!“ Достојанствена личност којој су биле упућене ове речи, члан Главне Контроле, безазленог погледа, са малим,

округлим и голим потиљком, у коме су мисли клопарале као суво семење у празној бундеви, устурао се важно и одобравао, као да је хтео рећи: „И ја, господине и ја сам човек више врсте... и ја сам одстранио утицај о коме говорите.“

Видећи да се око њега окупљају слушаоци, научењак подиже глас, наведе примере из историје, Цезара, Ришељеа, Фридриха Великог, Наполеона, доказа научно да је жена, на лествицама умних бића, неколико степена испод човека. „Доиста, ако испитамо ћелијчна ткива...“

Али још занимљивије је било испитивати лице у жена̄ ове господе, које су их слушале седећи једна поред друге и срчући своју шољу чаја; јер је већ била послужена мала ужина, која у жагор од разговора меша звекет финих кашика по јапанском порцелану, топлу пару из самовара и свеже колаче. Млађа од њих две, Г-ђа де Бо, својим породичним утицајима, била је израдила своме мужу, оном човеку са главом од бундеве, пропалом племићу, огрезлом у дугу због картања, положај члана Главне Контроле; и јавно мњење је дрхтало од страха видећи контролу државног новца поверену овоме расипнику, који је тако брзо проћердао и своје и женино имање. Г-ђа Беши, негдашња лепотица, имала је још крупне, духовите очи, и отмене црте лица; само су њена болно развучена уста говорила о борби у животу, о њеном неуморном и безобзирном славољубљу; она се била сва заложила да догура до првих места свога досадног научника осредњих способности, и била је успела да му, својим на жалост сувише познатим везама, отвори врата Института и Француског Колежа. Читава једна париска трагедија читала се у осмесима које су ове две жене измењивале преко својих шоља с чајем. А кад би се добро потражило, можда би се и међу осталом господом нашло много њих којима женски утицај није био од штете.

(Наставиће се.)

Алфонс Доде.

(Превео с француског Миодраг Ибровац.)

ЈЕДНО ВЕЧЕ.

Ја сам наслоњен на прозору био
И гледо̄ на друм пушећи цигару.
Плавкасти дим се колебо̄ и вио

У прамењима меким. По Мостару
Вече је своје ру̏до̂ злато лила
И кровови су дрхтали у жару.

Ти некуд прође. Уза те су била
И дјеца твоја, мале црнке двије,
Очију топлих.. На теби је свила

Шуштала као вјетар када вије
У сухом лишћу бокора̂. Прах врео,
Што друм ко̂ неко сиво платно крије,

Твој би скут, каткад, додирно̄ и мео.
У томе часу ја не гледах друго —
Вас гледах само, кроз вечерњи вео,

Све докле нисте сврнули за у̏го̄...
Ко̂ из гнијѐзда, гдје све сту̏де̂н дави,
Тад из мог срца једно јато ду̏го̄

Рањених птица с цвркутом се јави
И вама прхну... Сјен слазити стаде...
Мрак.. У мој прозор, из висина плави',

Један црн лептир доплови и паде...

Алекса Шантић.

НОЋНА ТИШИНА.

Звезда се једна у великом скоку
распрсну у ноћ. Затим, поноћ тавна.
Те целе ноћи једна туга давна
и модро небо сјало ми у оку.

С улице бије дах и јара врућа.
На кули изби, и кô тешка свила,
кô тице бола и огромних крила
одоше сати изнад црних кућа.

Кроз мирис ружа, што се у ноћ заче,
кроз топли ваздух арије се гоне,
док пати болом целе васионе
заљубљен дечко што снева и плаче.

И опет изби. И троми звук звона
пови се тешко по тишини крутој.
Поноћ и туга. У светлости жутој
диже се месец иза Пантеона.

Божидар Ћурић.

АЛИМПИЈЕ ВАСИЉЕВИЋ.

(1832—1911).

Смрћу Алимпије Васиљевића издубљена је нова празнина у редовима оних врлих Срба, у чијој се души култивују високи идеали славних нам предака.

Он је представљао један тип патриота, којима у срцу ври чиста крв српска, а у глави царује ум науком развијен.

У прикладним цртама његовог ведрог лица, у кроткој изразитости његовог братинског погледа, у пламену његових племенитих осећања, у јасној и логичној одређености његових, вазда искрено исповеданих мисли, у његовом одушевљавању за слободу, истину и правду, у његовој непоколебној вери у будућност српског народа, у неуморној активности његовога, патриотским идеализмом оживљаванога духа огледаху се пореклом наслеђене, па високом културом одгајене особине Србина, кога обасјавају чисти зраци јаркога сунца са плавога неба зелене и дичне Шумадије. —

У својим „Успоменама“, које је у рукопису оставио, Алимпије Васиљевић почиње бележити своју пореклену лозу од деде му *Васиља*, четовође у првом устанку Србије. Војвода Петар Молер био је зет Васиљу. Васиљев син *Милован* оженио се *Јелицом*, сестром од стрица Милошевог барјактара Паштрмца. Милован и Јелица живили су у *Велишевцу*, у Цветачкој општини, у округу ваљевском. Ту им је рођен и син *Алимпије* 1832 године.

Пошто је дорастао за наставу, Алимпије се учио у

основним школама у Боговађи и у Цветачкој општини. Затим је провео неколике недеље као практикант у канцеларији среза Колубарског; па онда је, у августу 1846 године, у Београду наставио школовање. Прво је био ступио у гимназију, и ту свршио три разреда; па онда прешао у богословију. Још као гимназиста он се лично познао са *Јевремом Грујићем*, чија сестра је била удата за једног рођака његовог, и са *Јованом Ристићем*, са којима је неко време делио стан у кући ђакона (доцније проте) Новице. Грујић и Ристић били су тада већ лицејци. Оне исте године, кад је Алимпије Васиљевић био ступио у богословију, буду, на захтев Руског Синода, изабрани пет одличних ученика богословије, ради научног образовања у духовној академији у Русији. Ученици ти беху: Алимпије Васиљевић, Глигорије Златковић, Никола Зисић, Пантелија Срећковић и Никола Новаковић.

У јулу 1850 године Алимпије Васиљевић је са својим друговима отишао у Кијево. Ту их је дочекао, и у семинарију сместио Милоје Јовановић (доцније митрополит Михаило), који је тада довршивао науке у духовној академији.

Пошто се две године учио у семинарији, Алимпије Васиљевић је прешао у духовну академију. Ту је ступио прво у философски факултет, а по свршетку тог факултета у богословски. — У скоро су дошли у Кијево, и, као „вољни слушаоци", ступили у духовну академију: поп Јова (доцније владика Јероним), монах Мојсије (доцније владика Мојсије), и Јаков Павловић (доцније владика и митрополит Инокентије).

Расправе, које је Алимпије Васиљевић писао кад се учио у философском факултету, оцењиване су као одличне. Тако исто хваљене су и проповеди, које је он писао у богословском факултету. Једну од тих проповеди он је говорио у цркви на Св. Аранђела.

Школовање Алимпија Васиљевића у Русији трајало је седам година. За све то време он се и учењем и понашањем примерно одликовао.

Свршив са одличним успехом духовну академију, Алимпије Васиљевић је добио највиши научни ступањ, који се ту може добити, а то ступањ *магистра.* До тог времена од Срба су само Милоје Јовановић (митрополит Михаило) и Алимпије Васиљевић са тим ступњем у Србију се вратили.

По повратку у Србију (1857 године) Алимпије Васиљевић се, као Хегловац, брзо познао са *Димитријом Матићем,* такођер Хегловцем. Као начелник књажеске канцеларије, Матић га је приказао Кнезу у нарочитој аудијенцији. Кнез је са благоволењем примио младог магистра, који му је изјавио „благодарност на васпитању". — У скоро се Алимпије Васиљевић познао и са *Јаковом Живановићем*, главним секретаром државног савета. Посредовањем овога он се једног дана приказао државном савету у пуној седници, па и њему „благодарио на васпитању".

Кад се Алимпије Васиљевић после неколико дана, по савету *митрополита Петра*, јавио министру просвете са молбом за државну службу, министар *(Јеремија Станојевић)* изненадио га је одговором, да је већ потписан указ, којим је он, по препоруци из двора, постављен за судског писара. Алимпије Васиљевић, који је желео цео живот свој посветити науци, па у тој жељи тражио професуру у богословији, плануо је на одговор министра, па га плаховито запитао, како га је могао поставити за судског писара, кад он није тражио то звање, него професуру, за коју се специјално спремао. Напоменув му, како учитељи бегају од школе, и једва чекају да добију коју другу службу, министар му је рекао: „ја сам хтео да те начиним срећним, а ти, место да благодариш, протестујеш". — „Ви нисте у стању да мене усрећите; ја само сам могу бити творац моје среће", одговори Алимпије Васиљевић. Још истог дана он је написао и послао министру оставку на звање судског писара.

После тога требало му је чекати пуну годину дана, да добије државну службу. Митрополит Петар радио је

да га поставе за професора богословије, али је наишао на отпор и код самога Кнеза, чије се благоволење према младоме магистру било обрнуло на негодовање, чим је дознао, да је он и *опозиционом* државном савету „благодарио на васпитању.

У том времену Аустријски утицај на државну политику Србије ширио се до размера, које су изазивале протесте слободоумних патриота. У својим „Успоменама“ Алимпије Васиљевић прича, како се једном приликом био срео и познао са секретаром аустријског консулата, Франицаном, па га овај позвао, да га прикаже генералном консулу, *Теји Радосављевићу*, те да одмах добије жељену професуру. Здрави патриотизам и лично достојанство одредили су Алимпија Васиљевића, те је с места одбио понуду, да помоћу аустријског консула добије државну службу у Србији.

Већ и сами факт, да кнежева влада не цени ни његову научну спрему, ни интересе државне службе, који вапију за стручно образованим службеницима, будио је у Алимпија Васиљевића мисао о опозицији противу те владе. А кад је још придошло и Франицаново сведочанство о повијању српских власника по аустријским утицајима, он се пресудно одлучио на опозицију. —

У септембру 1857 била је откривена завера против кнежевог живота, у коју су били умешани и неколики државни саветници. Саветници ти били су осуђени на заточење, и одведени у гургусовачку кулу. На неколике друге државне саветнике падала је сумња, да су знали за заверу, те је од њих била изнуђена оставка на државну службу. Ну, по одредбама тадашњег Устава државни саветници нису могли бити уклоњени из државне службе, докле им кривица не би била доказана код Порте. Позивајући се на те одредбе Устава, саветници, од којих је била изнуђена оставка, предузму тражити интервенцију Порте у питању о свом положају, па и о судби оних другова њихових, који су са завере били осуђени на заточење. У том смислу саветници ти сту-

пили су у опозицију противу кнежеве владе. На челу те олигархијске опозиције беху *Т. Вучић* и *И. Гарашанин.*

Алимпије Васиљевић походио је и једног и другог вођа опозиције. Кад је Вучићу причао о понашању кнежеве владе према њему, па додао, да му не остаје ништа друго, него да се врати у Русију, где се и учио, *Вучић* му је рекао: „не даду ти службу, јер си се васпитао у Русији. И мене који сам за све што имамо благодаран Русији, метнули би у топ, кад би могли, па ме пребацили преко границе“. Он му је обећао дати препоруке на *барона Ливена* и на *генерала Левшина,* ако би се морао вратити у Русију. — *Гарашанин* га је одвраћао од повратка у Русију, саветујући му, да се стрпи до бољих прилика, за којима се, као што је он мислио, неће још дуго чекати. — Да се не враћа у Русију, саветовао му је и *Алекса Вукомановић*, који се такођер у Русији учио, па, по повратку отуд, био постао професор словенске књижевности у лицеју. И он му је наговестио важне промене у политичкој ситуацији у Србији.

У марту 1858 године Вучић и Гарашанин беху успели да помоћу *Етем-паше*, а путом помирљивих уступака према Кнезу, дођу до власти. Гарашанин беше постао шеф владе, а Вучић председник државног савета.

Идеје, па и осећања, која оне буде, утичу живо на дух народа, те могу да га узнесу до одушевљења, којим он често бујно плане, али обично само за кратко време. Промене ли се идеје, или узму ли оне нов правац са нових разлога, онда се мења и правац осећања, јер су она била више знамење једне струје мисли, него прави израз саме природе народног духа. То се осведочило и у догађајима од 1857 и 1858 године у Србији. Кад је 1857 године била отривена завера против кнежевог живота, струја народних мисли и осећања била је против завереника, који су се огрешили о закон, о правду, и о човечност. Али, пошто су завереници били осуђени, па влади било мало, да се над њима врши она казна, на коју су судском пресудом по закону били осуђени,

него је допустила, да се поврх те казне чине над њима још и свирепости, које буне осећања човечности, народно мишљење обрнуло се против владе. Није друкчија била судба ни олигархијске опозиције, којој су Вучић и Гарашанин предњачили. Докле се она борила против самовоље и обести кнежеве владе, и против унизног повијања њеног по аустријским утицајима, дотле су симпатије народа биле на њеној страни. Али, чим је олигархијска опозиција и сама почела прибегавати страним утицајима, па о трошку наше државне самосталности, успела довести у Србију једног турског комисара (Етем-пашу), као судију у њеном спору са кнежевом владом, те помоћу овог дочепати се власти у Србији, па онда успрсавати се не само пред својим политичким противницима, него и пред самим народом, она је изгубила народно поверење, а са њоме и народне симпатије.

Уступке, за цену којих се посредовањем Етем-паше био постигао мир између двора и олигирхијске опозиције, не беху искрене, него само пролазне. И Кнез и олигирхијски државници сматраху те уступке као потребне само да би се добило времена, те прикупила снага за нову пресудну борбу, из које се свака странка надаше изићи победно.

Поље политичке борбе у Србији беше у 1858 години подељено на две сфере: на *дворску* и на *олигирхијску*. У тим сферама не беше могућности бранити интересе и права народа, а не сукобити се или са двором или са олигирхијским борцима, или са обојим. У том положају *слободоумни патриоти* нису имали куд, него оставити супарничке стране, да се међусобним тарењем узајамно ослабе: а међу тим будити и гајити здраву патриотску свест у народа, па у пресудном часу стати отворено на браник народних интереса и права.

У скоро се дочекало, да се и дворски и олигирхијски борци почну осећати немоћни, да својом снагом и помоћу страних утицаја реше своју борбу. Факт тај констатује се без резерве једним писмом Илије Гарашанина

J. Мариновићу, од 11 септембра 1858 године. Ту се међу осталим каже: „Зло у целом стању, да се не може знати, шта чинити ваља... Нема више разговора о срећи народа; нас неколико завађених људи, то ти је сав народ... Самом промислу Божијем морамо предати себе и отечество, па што изиђе“. И на другом месту: „Народ је изгубио коначно поверење у правителство и своје власти: узрујао се на све стране“.

Слободоумни патриоти радили су, да се у судбоносним данима чује глас народа у питањима, која се тичу његове будућности. У тој радњи, они су нашли одзива у народу, те се са свих страна Србије зачула жеља да се сазове *Народна Скупштина*, која већ од више година није била сазивана.

Ни двор ни олигархијски власници нису се одлучно одупирали тој жељи народа, да се не би изложили бури народног гњева. Напротив, свака та страна предузела је на своју руку и за свој рачун радити, да повлађивањем народној жељи задобије за свој смер народ, па и народну скупштину. Ту су се почеле укрштати стране интриге и властничке амбиције и страсти на политичком пољу.

Слободоумним патриотима требало је тим више опрезности и такта у њиховој радњи у народу, што је тада у Србији царовао систем личне владавине и полицијске обести, те власници нису бирали оружје за сузбијање својих политичких противника. „Скупштина је решена да буде“, каже Гарашанин у поменутом писму, па наставља: „*Паша* добио из Цариграда заповест, да се скупштина не држи. *Радосављевић* (аустријски генерални консул) поговара нешто о комисији европској. И даље: „Или се мора изложити једној чудноватој тиранији, или опасности револуције“.

Ето у каковим је приликама и *А. Васиљевић* ступу коло слободоумних патриотских бораца, који су бранили интересе и права народа, супрот династичких и великашких смерова и рачуна, а уједно и супрот страних интрига и утицаја. *Јеврем Грујић* саветује младоме маги-

стру, да буде тим опрезнији, што још није „чиновник“, и што онога, који нема „чиновничких права“, власт може извести на пијацу, па повалити на мацке, и батинати. Према томе савету А. Васиљевић предузме радити, да се „чиновничким правима“ обезбеди противу дивљачке обести власника. Он се јави тадашњем министру просвету *(Д. Црнобарцу)* ради државне службе, те ускоро буде постављен за вршиоца секретарске дужности у министарству просвете, и одређен „на ревизију школа“ у Пожаревачком, Крајинском, Црноречком и Књажевачком округу. На поласку у те округе он се договара са слободоумним друговима, с којим људима на свом путу да се види и разговори; али му уједно и олигархијски власници дају упутства; које од њихових присталица, да види, и шта да им од њихове стране каже. По наредби полицијских власти, он је код сваке школе био дочекиван кметовима; и од школе до школе праћен којим полицијским чиновником, ради контроле како врши упутства олигархијских власника.

По повратку с пута А. Васиљевић је био постављен за професора шабачке гимназије. У том положају затекао се он и у времену *Св. Андрејске Скупштине.*

У том времену и он је био активан у колу оних слободоумних патриота, који су се борили за интересе и права народа, а противу апсолутистичко-монархијских и олигархијско-кајмакамских амбиција и смерова егоистичких власника, као и противу страних интрига и утицаја, који су били срачуњени на денационализовање државне политике и на потирање унутрашње независности младе Кнежевине Српске.

Победу, са којом је народна свест изишла из те борбе, Св. Андрејска Скупштина је обележила овим либералним одлукама: — да се народној скупштини, која је дотле имала само „саветодавни глас“, специјалним законом ујамчи онај удео у законодавству, на који јој право припада; — да избори народних посланика буду сасвим слободни; — да се народно представништво са-

зива сваке године; — да се узаконе: министарска одговорност и слобода штампе; — да се одбије свако страно мешање у домаће односе Србије, те да народ у свему што се њега тиче, сам слободно и независно одређује себе и своју судбу.

У природи и духу тих одлука јасно се огледа улога слободоумних патриота у борби за народне интересе и права, којима је Св. Андрејска Скупштина била тако верна и одважна заштитница и бранитељка. —

По Петрову дану 1859 године Алимпије Васиљевић је био премештен из Шапца у Београд, као професор психологије, логике и омилитике у богословији. — А у току 1860 године он је, са својим врлим пријатељом и другом *Стојаном Бошковићем*, провео неко време у Паризу, ради научног усавршавања. —

У критичким данима после бомбардовања Београда (1862 године), кад се мислило, да је рат између Србије и Турске неизбежан, Алимпије Васиљевић је у своме патриотском одушевљењу био скинуо са себе европско одело, па се у простом народном оделу уврстио у „Лицејску Легију“, којој се био ставио на чело *поп Јова* (потоњи *владика Јероним).* Затворив очи пред историјским фактима, који дају сјајна сведочанства о витешким врлинама и заслугама патриота свештеника и духовника Српских за народно ослобођење, тадашња влада је нашла, да поп Јова, као „свештено лице“ није позван да буде на челу једне оружане чете, па га је уклонила из Лицејске Легије; а пошто су критички дани прошли, она га је још и казнила, уклањањем и са положаја гимназијског катихете, због његовог патриотског и витешког понашања у данима ратне опасности, тумачећи то понашао као „недостојно једног свештеника“! Пошто је поп Јова престао командовати Лицејској Легији, Алимпије Васиљевић се био ставио на расположај команданту београдских бораца, капетану *Ђоки Влајковићу*, те остао у његовом табору све докле није престала опасност рата.

Пошто је Српско-Турски спор од 1862 године био

расправљен дипломатским путом, апсолутистичка кнежева влада предузела је вршити по кнежевини ону „чудновату тиранију“, коју је И. Гарашанин наговештавао још у септембру 1858 године, као што сам напред поменуо. Систем те тираније обележен је установом „ванредног суда“ за искаљивање власничке освете над члановима великог суда, над којим по закону није могло ни смело бити суда. Сила, која је, супрот здравих појмова о законитости и правди, била створила (1864 године) тај „ванредни суд“, осудила је њиме чланове кривичног одељења великог суда, што су поништили пресуду првостепеног смедеревског суда, којом су неколики грађани били осуђени као „завереници“ против династије, и ако није било доказано никаково дело, за које би их по закону требало осудити. Осуђени „ванредним судом“ на губитак чиновничких права и грађанске части, и на заточење, велике судије биле се послане у Карановац, ради „издржавања казне“. Против њихове осуде бунило се осећање правде и човечности и у Србији и ван Србије.

Слободоумни патриоти борили су се одлучно противу зулумћарског система владе, а за либералне реформе. У редовима њиховим налазаху се и професори богословије, па и Алимпије Васиљевић. То се констатује и у једноме писму И. Гарашанина Ј. Мариновићу, од 15 јула 1864 године. Ту се међу осталим каже: „Калуђер *Зисић* (тада архимандрит и ректор богословије) отпуштен је из службе, и упућен у монастир. Исто тако и неки *Мојсије* (доцније владика). Премештен је и неки *Алимпије Васиљевић*, професор. Све те уклонили смо као људе немирне и сплетке правеће“. Тако су званично обележавани и гоњени политички противници тадашње владе. А какова је била та влада, и то казује поменуто Гарашаниново писмо. Оно вели: „Скупштина ће бити 15 августа (1864 године), али се ништа не спрема. Узрок је обична трулост и незнање разлике између дела важних и неважних. Ми смо ми, и ми ћемо остати ми“. Писмо Гарашаниново не зауставља се на томе. Оно са-

држи још и ове врсте: „Велике судије послани су данас у Карановац (по пресуди „ванредног суда“). Свуда ће се наравно осуђивати овај поступак правителства са великим судијама, али да се ово није учинило, код нас би се анархија изродила. Чује се, да владу осуђује и француски консул“. —

У току 1866 године Алимпије Васиљевић је, у друштву са Димитријом Матићем, Стојаном Бошковићем, Љубомиром Каљевићем, Јованом Бошковићем и другим слободоумним патриотама у Београду, припомагао, да се *Омладина Српска*, која је те године била сазвана на скупштину у Нови Сад, уједини и организује као интелектуално представништво васколиког Српства, и као живо огњиште за развијање и ширење свести о националној солидарности политички раскомаданих делова Српства.

После Топчидерске катастрофе (1868 године) Алимпије Васиљевић је, на позив *Миливоја Блазнавца*, био узео удела у израђивању „протокола“ велике народне скупштине у Топчидеру, која је прогласила *кнеза Милана*. Политички противници нападали су га за то; али у тадашњој политичкој ситуацији у Србији либерални борци нису могли не водити рачуна о осећањима народа, у чијој су средини требали радити за општи спас.

Уставотворна скупштина од 1869 године била је изабрала Алимпија Васиљевића и Стојана Бошковића за секретаре; али намесништво није хтело одобрити тај избор, него је упутило скупштину да бира себи секретаре из своје средине. Оно је знало да, тадашњи „млађи либерали“ траже већу слободу, него што ју је ујамчавао пројектовани устав, па су се бојали, да би и Алимпије Васиљевић и Ст. Бошковић радили за либералне измене тог устава.

Свест о националној солидарности коју је „Уједињена Омладина Српска“ будила и гајила у свих делова Српства, планула је у патриотско одушевљење кад је у јуну 1875 године невесињска пушка дала гласа о Херцеговачко-Босанском устанку. У Србији духови беху

уједињени у уверењу, да је куцнуо пресудни час за спремање боље судбе Српству. У том уверењу народна скупштина, која је тада била сазвана, није хтела приступити радњи пре, него што би видела на челу државне управе људе, у које би народ имао поверења за извођење великих народних задатака. Тако је у току 1875 године била састављена *либерална влада*, под председништвом *Стевче Михаиловића*. У тој влади заузимао је *Алимпије Васиљевић* положај министра просвете и црквених послова. Кад је био позван у кабинет, он се као политички пријатељ и са мном саветовао. Био је веома забринут са важности позива, који су судбоносни догађаји намењивали влади. Али, мисао о дужности да посвети све енергије и снаге своје служби за народну ствар, охрабрила га је, те је, поред других либералних првака, и он ступио у кабинет.

Народна скупштина била је сазвана у Крагујевац. Либералну владу она је са поверењем предусрела. Један од народних посланика (Ранко Тајсић) рекао је међу осталим: „Хвала Богу, кад једном видим на управи земаљској народне људе“. — Кнез је отворио скупштину, па се одмах вратио у престоницу. Он је тада био намеран оженити се; па је, на његов позив, и скупштина преселила се у Београд.

Либералном кабинету беше први задатак да приуготови народ за оружану акцију. У том смеру он је био изискао од кнеза одобрење, да изнесе пред скупштину предлог о државном зајму од 36 милиона динара за ратну спрему. Али му не беше суђено, да изврши тај задатак. Већ првог дана скупштинске радње у Београду, а у часу кад су се министри спремали да уђу у скупштинску дворану (у салу Велике Школе), бахнуо је у њихову средину кнез Милан, па им почео говорити, како је он чуо, да они казују скупштинарима, да се он плаши рата, те не сме развити „заставу јуначког војводе“, и како хоће да собом увери скупштину, да он није противу рата. Министри су му доказивали, да је он погрешно извештен о

ствари. Али, он није престао наваљивати да уђе у скупштину. Министри му тада кажу, да он само с њима заједно може улазити у скупштину. Ну, Кнез је одлучно изјавио, да он хоће сам, без њих, да говори са скупштином. На ту изјаву министри му поднесу своју оставку, молећи га, да је прво уважи, и њих разреши од дужности и одговорности, па онда да сам иде у скупштину. После подужег размишљања Кнез им уважи оставку, и отпусти их; па онда уђе у скупштину. Тако је прво министровање Алимпија Васиљевића трајало само месец дана.

Кнежев говор у скупштини против либералног кабинета само је са хладним ћутањем саслушан.

Кнез дуго није могао саставити нову владу, у коју би Народна Скупштина имала поверења. Најзад му не беше остало ништа друго, него да састав новог кабинета повери председнику народне скупштине, *Љубомиру Каљевићу*, једноме од „млађих либерала". Добив од старијих либерала реч, да ће га и они потпомагати, Љубомир Каљевић је успео саставити нов кабинет.

Каљевићев кабинет имао је задатак да спреми кнежевину за рат. У том смеру он је предложио, и народна скупштина је одобрила ратни кредит од 24 милиона динара. Сем тога, он је био приступио и преговорима са црногорском владом о закључењу *савеза између Србије и Црне Горе*, ради заједничке акције за ослобођење и независност.

(Свршиће се.)

Владимир Јовановић.

БЕЛЕШКЕ О АРБАНИЈИ.

(Крај.)

Политички програм Арбанаса.

Арбанаски комитети, и они које поменусмо горе, и они које не поменусмо, имали су исти политички програм. Најважнији је онај који је 1896 године поднесен енглескоме амбасадору у Цариграду, у мемоару познатом под именом „Petitia Albaneza“.

„...Живети својим животом; уништити неправедне жеље Бугара, Срба, Црногораца, Аустријанаца... Реформе које се траже ове су:

„1, Да се вилајети битољски, косовски, јањински, скадарски, у којима је већина арбанаска, саставе у један вилајет и повере једноме способноме и правичноме валији.

„2, С обзиром на то што је у тим вилајетима већина Арбанаса, валија би требао да буде Арбанас, а његов муавин способан и толерантан. Избор потчињених чиновника и разних службеника требало би вршити без разлике међу Хришћанима и Муслиманима, под погодбом да су довољно спремни, да знају меснога и званичнога језика.

„3, Седиште овога вилајета био би Битољ. У Јањини, Скадру и Скопљу поставити способне мутесарифе.

„4, У овоме вилајету требало би, као што је некада било, да се поврати Савет Стараца, који се не може лако укинути, и који би, у осталом, пружао озбиљну помоћ. Сваки мутесарифлук (садања четири вилајета) бирао би своје саветнике, они би састављали Сенат од

24 члана. Сенату би председавао валија, а седиште би му било у Битољу.

„5, Избор саветника: у свакој кази била би бирана, јавним гласањем, по два привремена саветника: по једнога муслимана и једнога хришћанина у казама где је народ обе вере; по два муслимана или по два хришћанина, према томе да ли су казе чисто муслиманске или чисто хришћанске; ови привремени саветници бирају сталне саветнике између себе, који ће представљати мутесарифлуке у Битољу. Савет Стараца би се обнављао сваке године.

„6, Отварање школа по градовима и важнијим селима; у школама би се предавало на турскоме званичноме језику, заједно и истовремено, на арбанаском.

„7, Војници из овога вилајета, у место да иду у земље где је клима штетна по њихово здравље (Арабија, Мала Азија, Триполис), служили би у турској војсци у Европи и били би употребљени за одбрану граница: бугарске, грчке, српске и црногорске.

„8, Општине, као и приватна лица, могле би на своме језику вршити верске одредбе; Влада, странци и свештеници не би имали права да се мешају у те ствари и да натурају овај или онај живи језик за молитву и богослужење.

„9, Консули Великих Сила у Битољу контролисали би решења Савета Стараца, док се тражене реформе не би извеле.

„10, Све остале реформе регулисао би Савет Стараца (чиновници Арбанаси, арбанаски Ексарх, књиге арбанаске, и тако даље)“.

Последњи политички програми, који су ту скоро штампани у арбанаским листовима, јаснији су.

Ево једнога од њих.

„1, Званично признање народности и језика арбанаскога. 2, Отварање о државноме трошку по целој Арбанији основних и средњих школа, у којима ће се

предавати на арбанаскоме језику. 3, Прогоњење из Арбаније грчке, аустријске и италијанске пропаганде. 4, Приход од пореза скупљенога у Арбанији 80% да се троши на потребе у Арбанији, а остатак од 20% да се шаље у Цариград. 5, Вакуфска имања у Арбанији да се уреде тако да приходи од њих буду утрошени на просвету". Остало је као и у горе поменутоме програму.

Код Арбанаса који се налазе у Америци у политичке програме уноси се и то да Арбанија постане самостална држава с изабраним владаоцем из које владајуће европске породице, када Турске једном нестане из Европе.

Арбанаски претенденти.

У историји Арбанаса помињу се многи кнезови арбанаски.

Најважнија је кнежевска породица Кастриота, којој је оснивач Константин Кастриота, Кнез од Ематије и Костура (1390 године). Из ове породице, која је старином из племена Кастрати, чувен је Јован Кастриот, војвода од Пагога, отац Ђорђа Скендер-бега. А најчувенији, Ђорђе, био је ожењен кћерју Комнена Кнеза од Бударешија и Тиране. Ђорђев син Јован имао је за жену кћер деспота Лазара Бранковића, а кћи му Војислава била је удата за Стевана Црнојевића. Јован Кастриот је имао три сина и једну кћер. Од сина му Фердинанда имало је пет брата и седам сестара, од којих је једна била удата за Константина Црнојевића.

Друга породица је Збанија-Спанија, војвода од Дриваста, која је имала родбинске везе са Кастриотима. (Оснивач је ове породице Андреја, чији је унук Алексије имао за жену Милицу кћер Ђурђа Бранковића).

Трећа породица је Дукађина, којој је оснивач Ђин Дукађин. Од ове породице било је и неколико паша, међу којима и Лека Капетан. Лека Дукађин се сматра као законодавац Арбанаса. Код Селца и Блиништа налазе се два равна камена која се показују као столови Леке Дукађина, који је себи закоником „Лека Дукађин"

споменик начинио. Сва племена Гега управљала су се по томе закону, а мало њих и из Матије и Дибре по „Канун Скердербегит“. (Дукађин се зове и област између Дрима и Орошија, која обухвата шест племена). „Канун Лек Дукађинат“ је једна врста кодифицираног обичајнога права, које регулише крвну освету међу Арбанасима, наследно право и положај жене у породици, као и још неке друге обичаје који се тичу добрих и јавних нрави у Арбанији. Овај закон са чисто средњевековним појмовима о праву и моралу, породици и племену, још се примењује у великом делу Арбанаса.

Четврто место заузимају Комнени, војводе од Драча, који воде своје име и порекло од Исака, брата Алексија Комненога, византијскога цара.

Пета породица је опет Комнена, који су од породице Комината или Коминаца из Скадра.

Шеста је породица Ангела, која води порекло од византијских царева Ангела. Оснивалац ове породице јесте Михаило, војвода од Дриваста и Драча.

Седма је породица војводâ од Драча, коју је основао Карло II, краљ од Сардиније.

Од свих ових породица, о којима се могу наћи многи детаљи по разним историјским споменицама из XIII и XIV и XV века, сада једва да има каквога трага. Ако и нема трага од њих може се рећи да има доста претендената за Арбанију.

Један је од њих Дон Хуан Аладро Кастриот, који хоће да доведе своје порекло од Скердербега. Био је представљао Шпанију у Букурешту, једни кажу као војни изасланик, други кажу као опуномоћени министар, а трећи то одричу и веле да је то један богат винарски трговац којему се прохтело да уз ксерско вино продаје себе за арбанаскога кнеза. Овај претенденат је потрошио доста пара за арбанаске ствари и за своје фотографије. Године 1907 било је у Дубровнику једно суђење њему и уреднику листа „Шпнеза е Шкипение“ (Нада Арбаније) због оштрих напада које је кроз лист пуштао

уредник Никола Иванај, одгајеник Марка Миљанова. Овај претенденат је потрошио доста пара, али нема присталица ни у земљи ни ван ње,

Маркиз д'Аулета је тако исто један претенденат; и он тврди да му је предак Ђорђе Кастриот. Како он нема довољно новаца, то му се још мање верује него Аладру Кастриоти. Његови покушаји у Италији, у којој живи, нису нашли ни на какав одзив поред осталога и зато што нема ни личне вредности, као ни његов рођак Аладро.

Породица Гика, румунских кнежева, има једнога претендента, то је Алберт Гика, који се каже праунук Ђорђа III Гике, молдавскога и влашкога кнеза. Оснивалац куће Гика, Ђорђе, родом је из Ћоприлије у северној Арбанији, а прешао је у XVII веку у Румунију. Алберт Гика је најактивнији од претендената. Он је једини у више прилика улазио у Северну Арбанију у католичка племена, и добар део мираза своје жене, једне богате Енглескиње, утрошио је на агитацију. Ни овога кнеза као да не узимају много озбиљно ни у Арбанији ни на другоме месту. Имао је најјачих политичких веза са Бугарском.

У Арбанији биће више Арбанаса из великих кућа, који сањају о Ђорђу Кастриоту, Али-паши од Јањине, Махмуду-паши од Скадра. Најважнији од њих биће Пренк Биб-Дода, који је у покрету Арбанаске Лиге 1879 године имао знатну улогу. Дугогодишњи невољни живот и бављење у азијској Турској сломили су овога човека, који се тек од проглаcа Револуције вратио у своју постојбину и живео неко време у Скадру. Потомак Биб-Дода је најпопуларнији од свих претендената, а његов утицај је још јак у северној Арбанији. Октобра месеца 1908 године се то најбоље видело. Миридити нису хтели никако да се закуну на устав. Власт је морала повести Пренк Биб-Доду собом међу Мирдите, па да добије ту заклетву. И Мирдити су заклетву дали Пренк Биб-Доди, не ангажујући се у питања о порези, о рекрутима, о

крвној освети, о законским реформама. Одушевљење којим су Арбанаси дочекивали наследника Биб-Дода било је тако јако, да су се Младотурци покајали што су га узимали у овај посао. И да би ово одушевљење упутили другим путем, они су покушали преко цариградскога арбанаскога комитета да васкрсну Арбанаску Лигу. Две три хиљаде Арбанаса муслимана се уписаше за чланове Лиге, али католици Арбанаси не хтедоше да чују за то, и тако је овај покушај пропао. Од тога доба Пренк Биб-Дода је под сумњом Младотурака, као што је био и под владом султана Абдул Хамида II.

Цариградски комитет је мислио једновремено и на арбанску републику. У једноме од његових прогласа има овакав став: „Нама не треба ни какав муслимански кнез, нити какав европски принц. Арбанија ће имати у место владара Сенат, који ће бити састављен од онолико чланова колико буде округа, а Сенат ће бирати председника. Тај облик управо је био од старина у Арбанији. Арбанаси нису ни Африканци да им треба протекторат какве Велике Силе“.

Нешто статистике.

Сви претенденти се слажу у томе да су границе Арбаније у главном ове. Од Залива Арта морем до Бара, одавде правом линијом на Скадарско Језеро до утока Мораче; донекле Морачом до Биоча, а одатле на Лим тако да Нови Пазар, Прокупље, Прешево, Куманово, Призрен, Тетово, Гостивар, Дебар, Велес, Солун, Битољ, Охрид, Костур, Јањина до утока реке Арте у Залив Арта — остану Арбанији.

Исто тако се слажу и у статистици Арбанаса. По једноме од њих у битољском вилајету има 800.000 Арбанаса; у косовскоме вилајету око 500.000, а у Ново-пазарскоме Санџаку 253.000, што би представљало око 1,553.000 Арбанаса само у ова два вилајета. А с осталим, јањинским и скадарским, било би их и преко два милиона.

Бугари рачунају да има око 1,215.000 Арбанаса

и то 703.000 муслимана; 300.000 Арбанаса католика; 212.000 православних Бугари их рачунају толико колико и своје присталице у Турској.

Талијани рачунају овако: у скадарскоме вилајету око 400.000 Арбанаса; у косовскоме вилајету око 385.000; у јањинскоме око 700 000; у санџацима елбасанскоме, дебарскоме и битољскоме око 160.000; у санџацима горичкоме и битољскоме око 114.000. — Свега Гега око 945.000, а Тоска око 814.000 — што би чинило око 1,760.000 Арбанаса.

Последња објављена на страни статистика показује да ће бити 1 900.000 Арбанаса и то: у садашњој Арбанији 1,115.000 подељених овако: 790.000 мусломанске вере; 240.000 православних; 90.000 католика или „фанде“. У Старој Србији: 300 000 Арбанаса, већином Муслимана; а међу овима има их много који су примили ислам али сачували све обреде православља.

У слободним државама има исто тако доста Арбанаса. Тако у Италији (у Калабрији и Сицилији) има 210 000 од којих 150.000 католика, а 60 000 православних. У Грчкој биће око 250.000 Арбанаса. Затим у Црној Гори око 15.000 Арбанаса католика. У Румунији (Букурешту, Галацу, Браили) има 5--6000 Арбанаса међу трговцима и занатлијама. Египат и Америка броје око 30.000 емиграната.

По вери, као што смо раније поменули, Арбанаси су: муслимани, католици и православни. Миридити су у већини католици, они у Епиру и у Старој Србији муслимани, а православних има нарочито у Епиру и Старој Србији.

Католици имају три арцибискупа: у Скопљу (са седиштем у Призрену), у Скадру и Дербиништу. Владике се налазе у Ненчати, Калмети, Пулати, Ороши. Православни имају владике у Охриду, Драчу, Аргирокастру, Берату, Јањини, Кољици, Превези и Парамитији.

Муслимани имају по Арбанији доста мошеја, од

којих су већи део старе хришћанске цркве преобраћене у турске богомоље.

О школама у Скадру било је напред речи. По Арбанији нема много школа; у њима су обично хоџа или поп и учитељи. Католичке попове издржавају разне католичке мисије. Италија и Аустро-Угарска имају нарочито одређене кредите за попове и учитеље.

Школе православних Арбанаса у Епиру потчињене су режиму који важи за остале патријаршијске школе у отоманској царевини. Њих издржавају нарочито богати Грци и Атински „Силогос".

Што се тиче мусломанских школа у Арбанији о њима воде рачуна хоџе и мујезини. Али, оне су све запуштене, и у њима се, чини се, најмање учи.

Највише резултата од школе добили су православни Арбанаси, и грчка школа је највише допринела за њихов културни напредак. Она је учинила много и једновремено да се велики број Арбанаса у Епиру јелинизира.

У Горици и Призрену било је и народних школа. Оне су, пред последњи устанак Арбанаса у Старој Србији, затворене заједно с осталим новоотвореним школама у којима се хтело предавати на арбанскоме језику.

У Арбанији биће свега око 50 школа чисто арбанских, а не пропагандијских. На последњим конгресима арбанаским било је говора да се отворе и друге арбанаске школе; у пројекту је било да се отворе 100 нових школа. За отварање школа ових има сметња: у немању средстава; у одсудно непријатељскоме држању младотурскога режима противу ових школа; и у немању једне народне писменице.

Питање о арбанској азбуци није још расправљено. Године 1635, католички поп Bianco, саставио је прву арбанаску азбуку од латинских слова, а словима тврдо л, љ, џ, ц, ч, у, бејаше дао неки накарадни облик. Camarda, Hahn, Xyland су писали арбанаски грчком азбуком, Миклошић и Дозон латинском, а Копитар је употребљавао ћирилицу за љ, ђ, ц. — Неки Наци Биткуки

писао је арбанаски словенским словима. Кристифориди је писао латиницом, а словима горе поменутим давао је нарочите знаке као у хрватској азбуци.

У новије време створено је две три писменице. Једна у Скадру 1873 године, коју су саставили језуити из Скадра од латинских слова, а сковали шест нових. Друга у Цариграду 1878 године, коју је те године саставио Наимбеј Фрашери. И ова је састављена од латинских слова, са шест слова која су била друкчија од оних у скадарској писменици. Трећу је 1879 године израдила цариградска комисија, коју је установио бивши султан; у тој азбуци било је слова грчких, бугарских, латинских српских и неких нових слова.

Четврту азбуку је саставило скадарско друштво „Јединство“. И ова је од латинице, само су за извесне гласове спојена по два-три слова. Овом азбуком највише се пише у садањим арбанским књижевним производима. Скадарско друштво „Агими“ саставило је 1900 године нову азбуку од латинских слова, а за седам гласова које нема у латинскоме језику узета су слова из хрватске и пољске писменице. За ширење ове азбуке скадарски арцибискуп држао је неко време у Дубровнику лист „Daschamiri“. На овој азбуци писане су све књиге за арбанске школе у Скадру. Шесту азбуку је хтео наметнути арбанаски конгрес у Битољу 1908 године, примивши цариградску писменицу с азбуком два слова, али није успео.

И тако данас сваки Арбанас може писати како је научио од других.

Језик и Књижевност.

Арбанаски језик није довољно проучен. За његово проучавање има много тешкоћа. Једна је што у групи индоевропских језика стоји сâм, те се не може при изучавању ослонити ни на старе облике, који су изгубљени, нити на сродне језике. Друга је што у арбанаском језику има толико позајмљених речи да се не зна

управо је ли нека реч стара арбанаска или латинска, или грчка, или словенска. Трећа што су и позајмљене речи из других језика претрпеле велике промене. (Реч *imperator* на пример на арбанаскоме се каже *м'брет̄*). Арбанаски језик има 52 слова, а 7 самогласника. У њему има љ, њ, ћ, ђ, џ, ц, ч.

Језик има два дијалекта, дијалекат Гега и Тоска. Први има носних самогласника као и у француском (*an, en, on*). Други има тежњу да глас *н* претвори у *р* (на пример, реч непријатељ каже се у Гега *анемък* у Тоска *армик*, жито: *грун* у Тоска *грур*). У латинскоме језику *c* и *g* пред *a* и *u* су тврди, а пред *e* и *i* меки, у арбанаскоме сачувавају пред *e* и *i* тврдоћу (на пример, новац — *аргиент̄; киел* — небо, *киинт̄* — сто).

Арбанаски речник највише је богат страним елементима. На 5140 речи нађени су ови резултати: 1420 су латинскога порекла; 540 словенскога; 1180 турскога; 840 грчкога, а само 400 би припале примитивноме индоевропскоме арбанаскоме језику; за 730 речи истраживач G. Meyer није могао да нађе чијега су порекла.

Као румунски језик тако и арбанаски има своје чланове. Тако одређени члан се налази на крају речи (на пример: *мал* — брдо, то брдо — *мал-и*). Ова особина налази се у румунскоме и бугарскоме језику, а зна се да ни један од романских и словенских језика нема овога члана. Могло би се, према томе, претпоставити да је овај члан особеност једне нестале језичне групе, којој је припадао и арбанаски језик, и чије су особине ушле у влашки и бугарски језик. Сем одређенога члана арбанаски језик има још један члан који се меће или пред придеве или између именица и именичнога додатка (на пример, *мир-у-мире* = добар пријатељ; *ваица е мбрет̄-ит̄* = краљева кћи). У арбанаскоме језику инфинитива нема, место њега се употребљава садашње време.

Арбанаске азбуке није било. Један од најбољих познавалаца Арбанаса Hahn нашао је неку азбуку у Елбасану, чија су 52 слова у многоме личила на фени-

чанска и архаичка грчка слова, али није се могао одлучити да тврди да је то доиста арбанаска писменица за сву Арбанију. Албанисти се служе час грчким час латинским а негде и једним и другим, као што рекосмо, да означе ову или ону ствар из арбанаскога језика.

Кад је језик у овоме стању, није чудо што је и књижевност сиромашна. Арбанаска књижевност има два дела, један је унесен с поља, а други је народни. У првоме делу су преводи верских дела превођених ради католичке пропаганде. Ту су прве верске књиге на арбанаскоме језику. Један је арбанаски речник издан 1635 у Риму од Падра Бланка, па *Хришћанска Наука* Белармина из 1664 године, *Катихизис* Буда ди Пјетрабјанка 1685. Уз ове књиге фратар Marinus Barletius написао је на латинскоме језику историју о Ђорђу Скендербегу „De Vita et moribus Georgi Castrioti“ и „Storia anonima dé Scanderbeg“. Ова књига је прва књига о историји арбанаскога народа коју је написао Арбанас из Скадра. Књига је једна епопеја о арбанаском јунаку Ђурђу Кастриоту, у којој има сигурно много нетачнога, али и искренога и топлога арбанаскога родољубља. Прву књигу на арбанаскоме језику написао је Петар Богдан, скопаљски католички владика из XVII века, под именом „Свети разговори“.

За арбанаски језик Кристо Кристифориди је оно што је Вук Караџић за српски језик. Он је у 1854 години саставио арбанаско-грчки речник, он је написао арбанаску граматику, он је превео Јеванђеље и Свето Писмо, он је цео свој живот посветио нарочито арбанаскоме езику и његовој чистоти.

Први песник арбански је Тоска, само муслиманске вере, Несим-беј од Премета. У својим песмама овај Елбасанац опева љубав онако како је само Арбанаси и Турци схватају. Неке од ових стихова штампао је Hahn, а остали се чувају у Елбасану у породици Несим-беја. Сем овога Тоске, који хвали противприродну љубав, на арбанаскоме језику писаном турским словима, изишла је

1878 године једна збирка песама, „Арбанаска пчела“. У збирци су скупљене песме народне и непознатога песника који описује турски дахилук по Арбанији. Грк Фишта, Додани, Луј Гуракуки су песници без великог значаја и утицаја, а два брата Фрашери (Фраша), Сами-беј и Наим-беј су књижевници од вредности сваки у свом роду. Сами-беј је популаризатор и народни човек; он је написао памфлет под именом „Каква је била, каква је и каква треба да буде Арбанија“. Ова књига служи и данас као политички буквар арбанаској самосталној омладини, а преведена је на грчки, талијански и турски. Овај исти Сами-беј Фраша написао је драму „Беса“, која је преведена на талијански језик, и два речника један велики арбанаски речник и најбољи француско-турски речник. Наим-беј је најбољи стихотворац код Арбанаса. Од њега су остали историја Ђорђа Кастриота Скендербега у стиховима пољске елегије, преводи из Илијаде и патриотске песме „Летње Цвеће“. Наим-беј је творац нове азбуке арбанаске, у којој су већином латинска слова са неким нарочитим знацима. Митад-беј Фрашери, син Абдул-беја превео је „Вилхелма Тела“, а Л. Лорекијо један део „Божанствене Комедије“, а неки Шан написао је историјску драму „Пирова смрт“. Скадарски фратор Дум Ника написао је на арбанаскоме језику „Историју Арбаније“.

Арбанаси који су настањени у Италији дали су неколико вредних књижевника, који су се нарочито занимали историјом, и фолклором арбанаским. Међу овима се истичу Vin Dorsa, који у једној од својих књига има оваку посвету: „моме раздељеном и распуштеноме народу, али ипак уједињеноме“. За тим D. Camarda, N. Ketta, V. Libraudi, A. Basile, D. De Grazia, G. Dara. Сви су они уносили у своје радове родољубиво осећање једнога раздељенога народа.

Међу овим последњима највише се истакао Ђироламо де Рада, Girolamo de Rada, који је још 1848 године године почео скупљати народне песме (Епопеја о Скен-

дербегу). Његов лист „Арбанска Застава“ (Fiamuri Arbërit) био је један од најбоље уређиваних арбанских листова. С тим листом и осталим радовима из историје и филологије (од њега имају Арбанаси: буквар, граматику, читанку, речник, кратку историју) де Рада је највише учинио да Арбанаси на страни прегну за рад на очувању своје националне индивидуалности.

Данашња књижевност арбанска је много већа од старе. Само су радови мање познати, а штампани су по разним центровима света. Оно што смета много даљем развијању њеном јесте немање једног књижевног језика и употреба два дијалекта, јужнога и севернога. Диалекат Гега је, изгледа, чистији од дијалекта Тоска.

Библиографија.

Завршујући ове белешке о Арбанији, које су непотпуне у понечему, што је природно кад се зна колико је сам предмет деликатан и неиспитан, додајемо и библиографију. Могућно је да ћемо се вратити поново да ове белешке попунимо и исправимо што-шта. А дотле, онима који би се хтели бавити проучавањем овога предмета, скренућемо пажњу на књиге које корисно могу употребити, као што смо и ми неке од њих нарочито употребили за последње одељке ових бележака.

Најбоља од књига о Арбанији јесте још данас и ако је издата још пре педесет година: Dr. J. G. v. Hahn: „Albanesische Studien“, Wien 1854. Од истога писца „Griechische und albanesische Märchen“, и „Reise durch die Gebiete des Drin und Wardar“.

За питања о језику најбоља књига: Gustav Meyer: „Albanesische Studien“ и „Etymologysche Wörterbuch der albanesischen Sprache“, Wien 1884. Даље су добре књиге Dr. J. Fallmerayer „Das albanesische Element in Griechenland“; Гопчевић: „Ethnographische Studien in Oberalbanien“, 1880, „Ober Albanien und seine Liga“; A. Tuma: „Griechenland, Mazedonien und Südalbanien“, 1888; L. Glück: „Albanien und Mazedonien“, 1892; Theodor Ippen: „Historische Stäten in Albanien“, 1902; Karl Steinmetz: „Von der Adria zum Schwarzen Drin“, „Eine Reise durch die Hochländergare Oberalbaniens“, „Ein Vorstoss in die nordalbanesischen Alpen“; Baron Dr. Fr. Nopcza: „Zur Geologie von Nord Albanien“ и „Das katholische Nord Albanien“; Pekmezi: „Gramatik der albanesichen Sprache“; Karl R. v. Sax: „Geschichte des Machtverfalles des Türkei...“

На француском језику: Vassevitch: „Notice abrégé sur les tribus de la Haute Albanie“, 1841; Becker Reuterkiöld: „L'Albanie et les Alba-

nais“; A. Boué: „Turquie d'Europe“, 1847; H. Hécquard: „Histoire et description de la Haute Albanie“, 1858—1864; A. Dozon: „Excursions en Albanie“; Cyp. Robert: „Etude sur les Albanais“; Bérard: „La Turquie et l'Héllenisme contemporain“; L. Lamonche: „La péninsule balkanique“; A. Degrand: „Souvenirs de la Haute Albanie“; Didier: „Les Albanais d'Italie“.

Енглези су писали о Арбанији: M. A. Walker: „Through Macedonia to the Albanian Lakes“; Daughter: „The peoples of Turkey“; Sir Charles Eliot: „Turkey in Europe“; Sir Charles Eliot: „Turkey in Europe“; J. C. Hobhouse: „Journey through Albania and Turkey“.

На талијанскоме језику има врло много књига о арбанаским стварима. Ми ћемо поменути само неколико. G. Cora: „Cenni generali intorno ad un viaggio nella bassa Albania“; A. Baldacci: „La populazione dell' Epiro“ и „Itinerari albanesi“; A. Brunialti: „L'Albania et gli Albanesi“; D. Camarda: „Saggio di gramatologia comparata della lingua Albanese“; G. De Rada: „Antichita della nazione albanese e sua affinita con gli Elleni ed i Latini“, „Carattere e grammatica della linqua Albanese“, „Rapsodie di un poema albanese“; A. Galanti: „L'Albania“; E. Barbarich: „Albania“; B. Pellegrini: „Verso la guerra; Marchese F. Guiccardini: чланци у „Nouva Antologia“; Писма о Арбанији садањега талијанскога министра спољних послова San Giuliano опет у „Nouva Antologia“ (1903 године).

На рускоме су писали Пипин и Спасович, Успенски, Ровински, Гилфердинг, Башмаков. Има радова на пољскоме, чешкоме и бугарскоме. Вредне су пажње на бугарскоме књиге: Др. Н. Маревина и Д. Ризова. — На српскоме језику писано је тако исто о Арбанији, а најпоузданије је консултовати оно што је писао Г. Др. J. Цвијић.

Прошле године издало је неко арбанаско друштво у Бечу „Dija“ једну библиографију о Арбанасима (Albanesische Bibliographie, Manek, Dr. Georg Pekmezi, A. Stotz, Wien 1909). Ово ће бити најпотпунија библиографија о Арбанасима.

Иностранн.

СТАРИ БЕОГРАД.

ПОСТАНАК И РАЗВИТАК СРПСКЕ ВАРОШИ И КУЛТУРНЕ И ДРУШТВЕНЕ ПРИЛИКЕ У ЊЕМУ.

(1820—1850)

(Крај).

Као у томе, тако се и иначе у овом периоду у погледу на друштвени живот, опажа напредак, и ако у споријем темпу. Генерацији која беше огрезла у обичајима турским — обичаји који су, истина, имали и својих мана, али у исто доба и својих дражи — није се могла тако брзо навикнути на европски начин живота. Зато је требало много времена, па и много напора.

Живот у кући, у друштву, на сокаку и у кавани, и ако није имао више карактер турског „ћефлеисања" и „јавашлука", јер се у српској вароши радило, док се на Дорћолу дембелисало и просило, ипак је још много потсећао на старо доба, када су се по сокацима београдским џилитале делије и крџалије, и када је ваљало у свакој прилици показивати покорност према турској власти и исправност према турском адету.

И сам Кнез Милош и његова породица нису се дуго могли отрести турских навика. Једини Јеврем Обреновић живео је у Шапцу, што се каже „на европској нози", и завео је у свом конаку обичаје и начин живота, какав је онда био у јужној Угарској у кућама и замковима мађарских племића.

На против, Милошева кућа остала је до краја примитивна и показивала је модернију физиономију само онда, кад би Кнез или који члан његове фамилије долазио у додир са страним светом.

Ово се нарочито види из неколико епизода, које нам је испричао Др. Јован Хаџић (у књижевности познат као Милош Светић) у својим „Успоменама“, штампаним у „Огледалу Србском“ за годину 1864. Хаџић, који се почевши од године 1837 бавио у Београду због уређивања новог законика, будним оком је пратио политичке и друштвене прилике у српској престоници и савесно их је забележио, тако, да његове опсервације могу данас послужити као извор за познавање културног и друштвеног живота у Београду у времену од 1837 до 1842 године.

Августа 1837 дошао је Кнез Милош из Крагујевца у Топчидер, где га је Хаџић први пут видео и где му је био представљен. Хаџић каже да је овај први састанак с Кнезом био врло пријатан „због његове необичне снисходљивости и љубазности“. Затим је позван на ручак, и то опет у Топчидер, на који су били звани аустриски конзул Михановић и Димитрије Давидовић. Европски васпитаног Хаџића, чија је госпођа за трпезом у њиховој кући у Новом Саду заузимала прво место, морало је изненадити, кад је видео како Кнегиња Љубица не седи за столом и како свога мужа, Кнеза, двори и послужује, стојећи скрштеним рукама иза његове столице. Нарочито је било смешно гледати, како му најпре везује салвет око врата, онако, како то мајке чине својој деци. Хаџићу је том приликом падала у очи етикеција на Милошевом двору, по којој је Јаков Живановић, први Кнежев секретар, морао послуживати око стола са осталим момцима и носити јела. Свакојако је овај обичај, који се до скора налазио у церемонијалу и најпросвећенијих монархија, мање за осуду, него обичај, какав је био у конаку Милошевом у Пожаревцу, који је — као што нам прича Ото Пирх из године 1827 — налагао Кнегињи Љубици, да пре седања за трпезу свога мужа пољуби у руку и да му, клањајући се пред њим, дода чашицу шљивовице.[1]

[1] Пирхово путовање по Србији 1827.

Она друга епизода, о којој нам прича Хаџић, тиче се једне вечере у кући енглеског конзула Хоџеса, на којој се могло видети како се Кнез Милош прилагођава западњачким обичајима и како се у Београду, у бољем друштву, већ почиње живети европским животом.

После подне око три часа — тако прича Хаџић-Светић — дођоше нам кола кнежевска, на којима се одвезосмо до Кнегиње; одатле сви скупа у свити са Кнезом једни на колима, а други на коњима отидемо Хоџесу на вечеру.

На средини астала седео је Кнез, а према њему Хоџес. До овога десно Кнегиња, а лево моја супруга. До Кнегиње седео сам ја, до мене Вуле (саветник), до Вула Јакшић и тако даље. С друге стране до Кнеза десно конзуловица, до ње млади Кнежевићи Милан и Михаило, а лево митрополит Петар, до њега Господар Јеврем, после даље Живановић, Др. Куниберт и његова супруга, Вулиница и тако даље. Свега око 24 особе. Опомињем се, да се Госпођа Вида Вулиница много тешкала како ће она за сто сести где Господар седи и гледала је да с његове стране седне, како је не би видео, јер је тада био први случај да су Госпође са Господаром уопште седеле за једним столом. При вечери пиле су се здравице овим редом: најпре устане конзул да напије у Кнежево здравље, но Кнез не допусти већ узме чашу и напије у здравље Краљице Енглеске Викторије, желећи јој „да влада на благостојаније свога народа, да престо свој утврди и да пријатељство своје и Србији не одрече“. Затим конзул напије здравицу Кнезу, желећи, да Србија под њим срећна буде и да добије своју потпуну независност. После тога исти конзул напије у здравље цара аустријског као пријатеља и суседа српског. Затим Кнез напије у Султаново, а затим у конзулово здравље. Најпосле конзул, узев чашу, рече: да ће да пије у онога здравље, у чије је здравље требало пити на почетку, а то је у здравље руског цара Николе I. Затим се пило у здравље Кнегињино и Господар Јевремово. После ве-

чере играле су се разне игре, на које је, осем наведених гостију, још више званица било. Сам конзул играо је коло. За колом се играо такозвани „Дајч“ (Deutsch), галопад и котиљон. Гости су се разишли тек око 12 часова. Потпуности ради хоћу још да наведем, и ако сам то већ један пут поменуо, да је конзул становао у кући, у којој је сада тобџијска касарна на топчидерском друму, зграда коју је зидао Кнез Милош за државну употребу и у којој је, после Хоџесова одласка из Србије, било смештено „попечитељство просвјешченија“ (министарство просвете) и „попечитељство правосудија“ (министарство правде).

У то доба већ се у друштвени и државни живот уносило много што-шта што је било западњачког порекла. Војска је била униформисана по европски; само су још Кнежеве кабадајије имале одело и оружје турско. Чиновници су имали своје униформе са златним везом по европском кроју. Сам Кнез није више носио чалму, него народни калпак или високи цариградски фес са дугачком кићанком и парадно одело, какво се на њему обично види на сликама из онога времена. У кућама највиших достојанственика било је чак и европског комфора, који је почео да се шири и по кућама богатих трговаца из Чаршије и оних Срба чиновника и професора који су били родом из Аустрије. Свуда је било напретка час већег час мањег, тако да нови српски Београд није могао више познати онај, који га је познавао двадесет и тридесет година раније. Нема сумње, овај се период завршио билансом по Србију и њену престоницу тако повољним, да се слободно може рећи, да је културни напредак земље и главне вароши у њој, и за даље био зајемчен и да га у томе нису више могли омести бурни догађаји, који су наступили, кад је почета борба између Кнеза и великаша, која се 1842 свршила протеривањем династије Обреновића и доласком династије Карађорђевића.

Ова промена, ма колико да је иначе потресла др-

жаву и политички живот у њој, није имала штетна утицаја на даље развиће просветног и културног живота Србије и њезине престонице. Шта више, она је јавним посленицима, који су били вољни да раде на просветном напретку свога народа, дала нова полета и омогућила, те се јавни и друштвени живот у Београду још брже и интензивније развијао у досадањем правцу. Аутократизам Кнеза Милоша, оправдан у доба кад је ваљало створити нову државу и кад је била потреба да се снага и енергија читавог народа концентрише у једној руци и слије у једну вољу, беше непотребан, па чак и штетан у времену, кад се државни живот почео консолидовати у смислу поделе државне власти и строге законитости. Милош је био даровит државник, добар администратор, изврсан као оснивач државе у доба када су се наши народни послови налазили у хаотичном стању и у патријархалним приликама, какве су биле у Србији у другој и трећој десетини прошлога века, али је он био исто толико самовољан, непопустљив и неувиђаван, када су наступиле прилике, у којима је ваљало водити рачуна о новом добу и његовим захтевима.

Нов режим, коме се не може одрећи озбиљна намера да самовољу замени законитошћу а источњачку деспотску окрутост блажим и савременијим схватањем владалачког и државног ауторитета, наставио је Милошем започети рад око унапређења просвете, трговине и јавнога сабраћаја и старао се за времена да млађем нараштају дâ прилике да опроба своје знање и своју способност у државној управи. Срби из река, који за Милоша нису увек били радо виђени на овој страни, изузевши неколицину који су уживали нарочито кнежево благовољење, почели су долазити у Србију у великом броју као учитељи и наставници у средњим и вишим школама. Нема сумње, да је њиховим насељењем ниво културе знатно скочио у средини у којој су се кретали. Но у исто доба, када је нова влада помножила број школа и наставника, старала се да што више младих

људи пошље у туђину на науке, како би они, вративши се у своју отаџбину као наставници и чиновници достојно заузели оне положаје, које су дотле заузимали Срби из оне стране. Није, дакле, чудо, што су већ после кратког времена први у Србији рођени младићи, после свршених наука на страни, постављени за професоре, и то Коста Цукић 1848, Ђорђе Ценић 1849, а после њих сви остали њихови вршњаци, који су у току времена под Кнезом Александром и, доцније, под Кнезом Михаилом заузимали највише положаје у друштву и у држави. Новине и реформе у просветни, војсци и у осталим струкама убрзо су се јављале једна за другом: најпре установљење прве женске школе 1844 године, па затим установљење прве недељне школе за шегрте и калфе 1846 (која је већ 1849 затворена), артилеријске школе 1850, реорганизација Лицеја и Друштва Српске Словесности, постављење школске комисије и преуређење државних и војних надлештава, која нису била обухваћена ранијим одредбама. Упоредо са овим цивилизаторским радом ишло је и проширавање и улепшавање вароши, чији је центар, као што сам на другом месту поменуо, пренесен из старе вароши у савску варош и у нову варош, која се поче груписати око новога конака на Теразијама. Нова српска варош, опасујући стари турски Београд у шанцу од Лимана преко Врачара и Палилуле до дунавске обале, била је нова и снажна творевина, према којој је турски Дврћол, који се само помаљаше до Стамбол и Видин-капије, изгледао бедан и жалостан и по спољашњем облику његових грађевина и по јадном материјалном стању, у коме су се налазили његови становници. Докле је турска варош, заштићена од топова и султанове војске у граду, проводила време у беди и чамотињи, дотле је у новом српском Београду пулзирао нов и снажан живот подмлађене и сродним елементима са села и са стране укрштене српске расе, која бејаше свим силама прегла да приуготови земљиште за коначну

еманципацију Београда од Турака озбиљним патриотским и културним радом.

Овај посао, истина, није се увек могао обављати лако и без по муке, јер је још дуго и дуго недостојало радне снаге, и јер још не бејаше онолико спремна подмлатка, колико би нужно било, да се културни живот наше престонице подигне на угледну висину европске вароши. Али је зато ипак Београд знатно коракнуо напред.

Колико је у Београду и у Србији било тада истинског напретка, просветом стечене културе и искреног српског одушевљења, то је показала бурна 1848 и 1849 година, у којој се први пут манифестују братска осећања за онострани српски народ и испољава тежња за националном и културном заједницом са Србима из Војводине. Београд је у то доба предњачио свима, колико својим одушевљењем, толико и ретким пожртвовањем својих грађана. У оним бурним данима, први пут, од како Београд постоји као српска варош, оваплоћена је идеја народног јединства, за које су импулзи подједнако потицали из Карловаца, у коме је снажно куцало срце српске Војводине, и Београда, у коме је живела душа српске Шумадије. Бурни догађаји онога времена, сумње нема, и ако нису испунила сва очекивања нашега народа, ипак су допринели те се српско осећање пробудило и српска књига постала драгоцена својина свију нас који живимо с ове и с оне стране Дунава и Саве.

А у томе опет припада добар део заслуге тадашњем Београду, који је у просвети и култури био већ толико напредан, да је могао схватити борбу што се водила за Српство ван граница Србије, и који је у овој борби учествовао морално и материјално, и својим симпатијама и својом крвљу.

Тодор Стефановић Виловски.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

„Ђачки живот“, драма Леонида Андрејева.

Са тешком клетвом на живот, на љубав и на младост одлази слушатељ послије ове Андрејевљеве драме, и још безутјешнији и самотнији него кад је ушао у казалиште.

У мрачној позадини крчме и јавне куће крећу се Андрејевљеви људи и као да се стиде погледати један другоме у очи, осјећајући, да је и њихово сиромаштво срамота, њихов бол гријех, и њихов очај, да је заслужена казна. Трагика њихова баш лежи у томе што они ћуте, а што је још горе: они су увјерени о својој кривњи, признајући да су дужници и према себи и према другима. Преслаби да започну нов живот, утјечу се пјесми и алкохолу, те расправљајући о умјетности и животу, чекају на какво ненадано објављење или чудо, што ће њихове гријехе и гријехе свијета откупити. Они попут болесника Горкога у „Дну живота“ траже и чезну за неоткривеном земљом и срећни су што су у завјетрини справне лађе да одплове пут наслућених крајева. Па док весла чекају на јаке мишице, дотле они скрштених руку гледају у разапета једра, молећи се Провидности да чим прије духне вјетар. Али вјетра нема, а онда они у екстази алкохола и сатртих живаца сaживљу олују, оргију, оркан, да их понесе и да барем тресне лађама о клисуре, ако неће да их насуче на жало обећане земље. Они не могу да се одлуче за дјело, жудећи за немогућим чином који ће их упропастити или пре-

породити. За њих је свагдашњост смрт, а штују само два изабраника: пророка и злочинца. Злочин им је почетак препорода, а пророк утјеловљена божја ријеч.

Ми се на овом свијету не смијемо бринути за тијело, за пролазност, већ за душу, за неумрлост, и чим упознамо душу, упознаћемо и Бога. Све то стоји до Провидности, јер ниједан од нас гријешника није заслужио милост те спознаје. Спас људства не стоји до напретка, културе и богатства, већ до спознаје душе: до спознаје Бога. По том је гријех све оно што пријечи човјека да дође до те спознаје. Почетак је мудрости и доброте пасивност прама Животу: у случају сумње боље је не дјеловати, него ли опако дјеловати. Толстој вели: „non agir“, јер смо сви ми криви нашему и туђему злу.

То је право значење симбола источнога гријеха. Отуда и питање браћи Димитрију и Ивану Карамазову: „А зашто трпи дијете?“ Или је човек за то на свијету да радећи зло упозна добро! Онда је узалудно и борити се проти опачини, проти гријеху и злочину, што више, без њих не би било препорода, ни ускрснућа.

Руски народ се дијели у очајнике и пророке, а и очајници су опет на путу да постану пророци. Очај је и родио пророчанства. Толстој се од „grandseigneur“ а преруши у пророка, увидивши да Рус може избјећи очају, ако очајнички тражи Бога. Славени су вјерници, јер неће да буду невјерници, знајући да за њих занијекати Бога значи исто, што и смрт. Славен, што је већи невјерник, то више вјерује. Отуда снага вјере једном Достојевскоме, који занијекавши све и прозријевши нискоћу човјека, створи за човјека вјеру вјечног препорађања. Он вјерује у будућност Русије, јер га окружују саме рушевине, на којима изнемогли руски народ чека ослободитељицу смрт. Из таме се родила свијетлост. Снагу порицања имали су и неки велики духови на Западу, али последица тога не бијаше нови живот и вјера, већ очај и безбоштво. А све то, и очај, и вјера, и тражење Бога, није ништа друго него страх пред смрћу, пред ништавилом.

Ми живимо ради смрти, а живот сам по себи нема никаквога значења.

Бавећи се тим мислима, Леонид Андрејев написа и ову нову драму: „Ђачки живот“. Овдје су прави протагонисти алкохол и пјесма: то ужничко пјевање, што попут рањених крила удара о жељезне решетке тамнице. Сви су они већ сједили у правој тамници, а сад сломљени и навикнути прегарању затомише превратничке позиве и највеће им је јунаштво, ако се ради ноћне буке и пјевања сукобе са стражаром. Они су преживљели питање револуције, и не вјерујући више у њу проводе вријеме, пијући и расправљајући о великим питањима. Читава је главна радња ове глуме: љубав између Коље и Олге, али у мистичној позадини бдију и дјелују четири велике приказе: Бог и Сотона, Љубав и Смрт.

Кад се завјеса дигне, ђаци су на излету и лежећи на трави, грију се на јесенском сунцу. Око њих саме скленице, пуне пива, вотке, а самовар као да — не смијте се изразу! — симболично непрестано кипи. Тај тужни, сиротињски пикник далеко је од безбриге пољске идиле. А док се остало друштво гости и расправља, дотле се љубавни пар заноси, гледајући цркве, звонике и торњеве свете Москве. Тамо даље тече ријека, сва златна од западајућег сунца, а с катедрале и самостана брује звона, позивљући људе добре воље на молитве и сабраност. Онда, кад утихне задње звоно и кад се угаси задња свијетла пруга на западу, онда се над светим Кремлом указа мјесец, чист попут трансупстанциране хостије. Послије овог незаборавног расположења Олга прича Кољи да је она несрећна и продана дјевојка. Њу је уздржавао неки богати руски трговац, али недавно га оставила, побјегла је, а сад већ други дан гладује. Послије те исповједи другови Кољини се разбјеже, да код неког познаника узајме или да макар силом измаме новац. Ваљда су у души спремни другога оробити, чак и убити, да могу помоћи Олгу. Њима у жилама кола барем кап Расколникове крви, који се —

пошто сјекиром разлупа лубању баби — смилује канаринку, пјтајући је шећером... Олга међутим јецајући призна Кољи, да се за новац подала, јер је њу на то страхом и пријетњама присилила рођена мајка. Али мало касније, на булевару, уза све то, што поред ње сједи Коља, нема снаге да се отме мајчиној власти, кад је ова, настављајући занат сводиље, сили, да се за новац пода неком пуковнику. Не помаже ни Кољина пријетња да је све међу њима свршено, ако послуша мајку. Олга је преслаба да натраг коракне, кад се једанпут надвила над зјало и усудила погледати у таму понора. За њезине је прећутљиве живце и та страхота страст; пијанство, екстаза, одвратност и гнушање пред чином изједначује се с ужитком и похотом. Коља, немоћан да запријечи њезин поновни пад, схрван, клоне на клупу и кад се његови другови поврате с отетим новцем, он им механично и бесћутно прича што се за то доба догодило. Онда се они, да утјеше друга, упуте према новој крчми, да потроше отети новац и протраче у пијанству и пјесми још једну ноћ.

Дотле Јевдокија Антоновна лови Олги нове госте, а предност даје часницима, јер је и њезин покојни муж служио у војсци. Коља, који станује у истом хотелу, у којем и Олга, не спава цијеле ноћи и слуша, како нови љубавници улазе и одлазе, утапајући свој очај у алкохолу. А чим га Олга позове, он хрли до ње, и у њезиној соби воде они дуге и тужне разговоре, у којима се она каје, али чим дође нови гост, све се одлуке и обећања заборављају. Тада и Коља мирно одлази, уступајући мјесто каквом униформираном дошљаку. Тако се на посљетку он и његов друг Онуфриј у Олгиној соби забављају с једним пуковником из провинције, који је врло срећан, што је тјерајући кера по Москви, набасао на оваке веселе ђаке. Накићено друштво најодушевљеније се забавља, пјевајући и пијући, али у то поновно улази у собу Олга са својом мајком. Олга бијаше побјегла од новог госта, чврсто одлучивши

да ће се овог пута опријети мајци. Чим она уђе, пијани је Коља заскочи псовкама, а добричини госту запријети отетом сабљом. Часник на то напери на њега самокрес, али не дође ни до какве катастрофе, те се и ова олуја као све остале обори на чашу вотке. Онуфриј их све помири и на концу пјевају ону исту пјесму, коју су пјевали прошле јесени при западу сунца, кад су гледали на позлаћену Москву. А прије него што се застор посљедњи пут спусти, чује се задња ријеч: „Нитко није крив; све је добро“.

Из даљине допире звук чаробног Карамазовог звона, кад се послије крваве оргије Грушенка и Димитриј цјеливају: то негдје у снијежној вијавици зврцкају прапорци, што ће њих двојицу отпратити, кад се буду возили на робију у Сибир...

Божо Ловрић.

———

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

Пут око Света, од Бранислава Ђ. Нушића.

Бранислав Ђ. Нушић је писац који уме да држи у ватри више гвожђа, и да их употребљава према потреби. Он, као Ирис, у интелектуалном и емоционалном смислу те речи, има више лица која уме брзо да навлачи на начин једнога Фреголиа. Кад хоће, он је сентиментални и нежан *(Приповетке једнога каплара)*, трагичан и песимистички расположен *(Пучина*, и друго), сатиричан и агресиван *(Листићи)*, дубље хумористичан и социални посматрач *(Десет приповедака)*, лако хумористичан и површан *(Бен Акиба)*, патриотски расположен и емфатичан *(Кнез Иво од Семберије)*; кад хоће, он може да навуче и оперетско и буфонско одело, какав је случај у комаду о коме хоћемо да говоримо. Другим речима, Бранислав Ђ. Нушић је писац разноструког, еластичног и живог талента са свима атрибутима који иду уз такав таленат: жив, окретан, умешан, симпатично површан, лак; способан да упрошћава проблеме, да, не везујући их, посматра ствари које су у брзоме покрету; способан за опсервације које нису најкарактеристичније по ствар која се посматра; за ситне недоследности и обичне нескладне људске природе или мане социалнога живота; за опсервације, најзад, које никада нису дубоке, али, које су свагда занимљиве. Бранислав Ђ. Нушић је један од оних доста честих књижевних радника који су се навикли сељакајући свој дух с места на место да се

на свакоме месту осећају као код своје куће. Та врста талената је једна врста бољих глумачких талената, а то је, у једном реду који свакако није први, врло потребно једноме писцу који се поглавито бави позориштем. Јер, Бранислав Ђ. Нушић је наш најплоднији драматичар и комедиограф и, као *позоришни* писац и најбољи. *Пут око света* је из широке области комедиографије, и то са најнижег места, са места буфонерије, бурлеске и оперете. Упоређен са ранијим његовим делима, *Пут око света* је у најинтимнијој вези са *Бен-Акибом*, *Десет приповедака* и *Обичним човеком*. Према томе, са најновијим његовим радом, ми смо с Нушићем који је ушао у публику да се с њом и због ње смеје. Само, овом приликом, он је ушао и сувише много у публику, тако много да се кроз цео комад никако није могао да ослободи од ње.

Како било да било, Нушић је успео код публике: публика се смејала. И, у нашој позоришној сали, давно се није тако смејало као што се смејало за време приказа *Пута око света:* смејало се крто, здраво и урнебесно; смејало се много; смејало се и мушко и женско, и старо и младо; смејали се сви сталежи; и смејали су се омирски, на онај бесни и урнебесни начин на који су се богови на Олимпу смејали кад их је хроми Вулкан послуживао... Зашто? Откуда толико смеха? На који је начин Нушић засмејао тако велику публику? Мало историје комада биће довољно да објасни тај смех. Ево, како је било: Главни јунак комада који је и главни творац смеха, Jованче Мицић „трговац из Jагодину“, пазарећи робу у Београду код неког трговца, добије на поклон и један лоз неког удружења где је главни згодитак био бесплатна карта за пут око света. Главни згодитак, наравно, падне на лоз Jованче Мицића, и он се, после мало историја у Jагодини, крене на пут око света. Jованче Мицић је, сем „застругa са киселим паприкама“, шубаре и велике и шарене џепне мараме, понео са собом и свој весели дух, жив темпе-

рамснат, своју паланчанску препреденост, свој обешењаклук и своју памет. Овакав какав је, био је довољан па да буде смеха колико се хоће. Али, Нушићу то није било довољно. Спровевши га срећно до Пеште, он му придружи, као сапутнике, и „Јулишку собарицу“, коју он познаје из „Шарене Меане“ у Јагодини, и Човека с Ногом, то јест Црногорца без ноге а са свима својим националним особинама, и једног дефрауданта који хоће да избегне казну бегством. Већ сам човек без ноге био је довољан за смех; али кад је тај човек Црногорац и, уз то, човек који хоће да је и љубавник Јулишкин, онда смеху нема бране. Кад се уз то дода да и Јулишка није макар ко, да је и она стара познаница Јованче Мицића и да носи свој буфонски и оперетски темпераменат; затим да је дефрауданту било потребно, да би избегао сличност, да навуче на се одело буле, и тако даље, — онда је више него јасно да ће на путу око света бити смеха колико у десет оперета и буфонерија заједно. Бранислав Ђ. Нушић је пропустио Бен-Акибу испред себе, и овај даје маха својој комичној машти.

Његова „муза комике“ одмах се спустила са Парнаса на пијацу и почела да говори за пијацу. Високи путници пролазе кроз Европу, наилазе на разне српске депутације које иду по Европи у најегзотичнијим циљевима; праве сцене по тунелима од којих би се застидели и Содом и Гомор; на свој начин праве границе између држава („für Damen, für Herren“); и, најзад, пошто је Јованча Мицић, на чији пасош путују сви ти буфони, морао с несуђеном булом да разговара турски, као што се разговара у *Пучанину као Властелину*, лишавају се дефрауданта, и укрцавају се за Америку на параброд „Фортимбрас“. Сада је један сапутник мање; али, смеха неће бити мање. Треба се смејати до краја, треба се смејати око целог пута око света, а они још честито нису превалили ни половину пута. Треба правити сцене и неспоразуме између оних који су остали, и Бен-Акиба пушта машти на вољу. Догађаји

одавде теку потпуно у знаку ортодоксне буфонерије. Све је допуштено: и претеривати, и преоптеретити, и карикирати, и употребити немогућност и нелогичност, и травестирати и пародисати, и бити вулгаран и фриволан. Јованче Мицић постаје на силу бога муж Јулишкин, због чега мора да бега да би опет био нађен; Човек с Ногом, Црногорац без ноге, постаје љубазник Јулишкин; Јулишка се, после петнаест дана путовања, налази „у благословеноме стању“ од Јованче Мицића, и рода јој подари — мало црнче; Енглези и Американци говоре наш отачаствени језик, тако и дивљаци, и Кинези, и Персијанци; Срба има и по пустим острвима, и по бродовима, и у Њу-Јорку, и у Техерану, и свуда имају за своје особине своје мане; одалиске у харемима певају српски, и говоре српски; и тако даље. Све је, све је допуштено; јер, буфонерија мари за тачно и истинито, за људско и природно, за логику и психологију — таман толико колико и за лањски снег. Главно је: смејати се, смејати се, и смејати се. За разлог смеху, у буфонерији, пита се само онај који другог посла нема. Код Свифта, и ако су његова путовања сатирично-буфонског карактера, и ако смо ми и далеко од паралеле са *Путом око света*, нико не пита зашто су лилипућански грађани мањи од човечјег палца а бробдињашки већи од брда; нити у *Гаргантуи* нико пита откуда да његов син за оброк упропашћује по неколико хиљада јаја и неколико стотина литара млека. Не правећи апсолутно никакве паралеле с горњим делима, ми само кажемо да је у делима такве врсте све допуштено. У делима такве врсте, ми смо ван свега допуштеног у књижевности, па ипак нисмо изван књижевности.

Али, и овде важи оно старо: „У рукама Мандушића Вука...“ Ако се има талента буфонерија је леп и успео књижеван род; нема ли се у довољној мери, а она је тежа за руковање од мере за остале књижевне родове, до успеха је врло тешко доћи. Дело Бранислава Ђ. Нушића, у главном, није изван књижевности. Јер оно

је, схваћено према градиву из кога је рађено и према своме циљу, врло *позоришно* дело: оно има „комичне снаге“ трећега реда у довољној мери; оно има покрета и живости у тако великој мери да га је тешко пратити и ускакати са њоме у ситуације чија је сцена цео глобус; оно има лаког и површног темперамента, много крви и боја, јер је писац извео на сцену „Србе са свих страна“ са свима њиховим ситнијим манама; оно је, најзад, забавно. јер је Нушић писац који уме да забавља. И ако је у делима такве врсте све допуштено, ипак у *Путу око света* има места која нису допуштена само стога што их писац није умео да „пласира“ и уметнички да изради. И у Молијеру има сирових lazzi, опсцених ситуација, двосмислених речи и моралних испада; али, они су дани „у обланди“, и дани на такав начин да човек треба са свећом да тражи ђавола па да га нађе. Не правећи паралеле, у Нушића није свакада тај случај. Врло често, он хоће намерно да буде опсцен. У буфонерији, „муза комике“ спушта се са Парнаса у чаршију, узима градиво из чаршије, али се ипак враћа и у висинама га прерађује. Бранислав Ђ. Нушић врло често заборави да се врати (сцена у тунелу, разговори на броду, сцена с полициским комесаром, речи и реченице у многим другим сценама). У том случају који је, на срећу, доста редак, узима перо у руке Бен-Акиба кад је мало инспирисан, и поједини делови комада остају изван књижевности. У главном, дело Бранислава Ђ. Нушића није изван књижевности. Оно није изван књижевности, али је потпуно у *позоришту*, јер, позоришна сцена и књижевна, и ако се у последње време ствари диференцирају, две су сцене које се, каткада, не разумеју довољно.

Као што видите, ја нисам потпуно успео да одбраним Бранислава Ђ. Нушића; али, надам се, Бен-Акиба је потпуно одбрањен.

Бранко Лазаревић.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Dr. Franjo Bučar: Povijest hrvatske protestantske književnosti. Издање Матице Хрватске. Загреб, 1910.

(Крај).

Како у целом овом књижевном покрету има мало праве књижевности, па и као такве у оскудном броју, то нам ни писац није дао праву историју књижевности, већ је радио више као културни историчар, па нам, у главном, говори опширно, до детаља, о целом том књижевном и штампарском подухвату и о личностима које су радиле на писању, штампању и растурању књига, или су то новчано потпомагале. Уз то је изнео политичке и културне прилике тога доба, од којих је зависио напредак или назадак тога рада. Тако, у идућих девет глава говори се: о настојавању око издавања хрватских протестантских књига, где је изнет живот и рад књижевника и мецена: Петра Павла Вергерија млађег, војводе Кристофа Виртембершког, Приможа Трубара, барона Јована Унгнада, Матије Флација-Илирика, Матије Грбића, Матије Кломбнера, Антуна Далматина, Стефана Конзула и осталих сарадника, па чак и слагача и књиговезаца; даље о уређењу хрватске штампарије у Ураху; о растурању хрватских протестантских књига; о свађи између Трубара и хрватских реформатора, због чега је и штампарија престала да ради; даље, о настојавању око чистоте језика у тим књигама; и, најзад, у последњој глави се износи библиографски преглед хрватских протестантских књига.

Из пишчева излагања видимо да је први дошао на мисао да преводи протестантске књиге на хрватски Петар Павао Вергерије млађи, који је написао и штампао 1555 на чакавском дијалекту „Razgovaragna megiu Papista i yednim Luteran. Stumaceno po Antone Segnanine. Stampan v Padoue miseca setembra po Graziose Percacine, godischie 1555“. Он је био учен човек и први је радио с Трубаром на словеначкој и хрватској књижевности, све док се нису разишли, а иначе је много писао на талијанском, латинском и немачком. Занимљиво је да је он, без сумње, први дошао на идеју о једном свесловенском језику, на који би се превеле протестантске књиге, па растуриле по свима словенским земљама. Читавих пет година прошло је после Вергеријева „Razgovaragna“ да није ништа штампано, а од тад је рад на писању и штампању хрватских протестантских књига тесно везан за рад Приможа Трубара, чувеног словеначког реформатора и оца њихове књижевности. Штампарију је подигао и одржавао у своме двору у Ураху барон Јован Унгнад, а заштитник и мецена био је виртембершки војвода Кристоф. Штампарија је почела радити у јуну 1561, и прва штампана књига била је „Tabla za dicu“ или „Abecedary“, у 1000 примерака.

Из библиографског прегледа видимо да је, које у Ураху које у другим местима, у то време штампано свега 30 књига на српском или хрватском језику у 25.000 примерака приближно, и то: глагољицом 13 књига у близу 10.000 примерака, ћирилицом 8 књига у 8.800 примерака и латиницом 9 књига у близу 6000 примерака. Од тих књига до сад је сачувано 28 у 250 примерака. Ниједно од тих дела није оригинално, већ су то преводи с немачког или преводи Трубарових дела са словеначког, а садржине су религиозне; то су: Нови Завет, Катехизис, постиле и друга дела догматичко полемичке садржине.

Језик ове књижевности био је чист чакавски дијалекат, и у књизи су наведени његови примери. Уз текст иде и 35 слика: портрети појединих писаца и знатних људи тога доба (ти су портрети већином узети са књига)

и фотографије насловних листова појединих књига. Из тих фотографија види се да су слова била врло лепа, слог добар и јасан, а штампа чиста.

Из овог кратког прегледа видимо да је писац изнео много нових и занимљивих ствари. Праве књижевно-критичке оцене овога дела не може ни бити, јер ни ово што се износи у њему није права књижевност, већ се за невољу може уврстити у писменост у опште, а ни сам писац није хтео да нам да историју књижевности, већ „само хисторијат развоја, оснутка, дјеловања и пропадања хрватске протестантске тискаре у Ураху, а тако и све, што се тискаре тиче и што би могло и ширу публику занимати“, као што сам вели у предговору. Он је само као културни историчар хтео да нам расветли један важан период у историји једног дела нашег народа. Колико је Реформација била раширена по западним крајевима нашег народа, који су радници били на проповедању протестантизма, писању, штампању и ширењу протестантских књига на народном језику, до сад је било мало или нимало познато. Писац је уложио много труда, претурио разне архиве, библиотеке и употребио многе књиге које говоре о Реформацији, систематски је испитао и проучио цео тај рад, па нас је до најситнијих појединости, лепим језиком и стилом, упознао са тим књижевним покретом и свима приликама под којим је он почео, развијао се и пропао. Могло би се, можда, писцу замерити што је дело назвао „Povijest književnosti“, кад би се пре могло назвати „Povijest hrvatske štamparije u Urachu“ или слично, и што није збијеније, на једном месту, казао све оно што би се могло назвати историјом књижевности, већ је то разбио и разбацао по целој књизи, те је књижевност испала као споредно, а штампање и растурање књига као главно.

Али, и поред тих ситних замерака, које се даду оправдати и због којих само дело не губи ништа, мора се писцу одати свака хвала, што нам је пружио ову занимљиву и марљиво спремљену књигу. Она је за пре-

поруку свакоме ко проучава духовну прошлост и књижевност нашега народа.

Милош Московљевић.

Т. Н. Бойчевъ: Съединението на Южна България съ Северна, 6. септемврiй 1885—1910. Софија 1910., издање П. Зографски.

Поводом двадесетпетогодишњице пловдинскога преврата спремљена је ова књига од писца и издавача, као очевидаца тога за Бугаре важнога историскога догађаја. За онај део који обухвата унутрашње догађаје биће у овој књизи и нетачних и измишљених ствари. Писац је показао да је партизан који уздиже стамболовисте, а унижава народњаке. Помиње факта која или нису постојала или су другога значаја. И у оно десетак страница о српско-бугарскоме рату стављено је само оно што ће годити Бугарима. Ово је трећа књига за последњу годину дана о овоме питању. Изгледа да ни једна од те три књиге није написана на основу аутентичних података и с искреном жељом да се каже права истина о догађају од 6 септембра 1885 године. Разлози унутрашње политике су много умешани у расправљање тога питања. Изићи ће сигурно још која књига о њему. Сада се види само то да сви Бугари нису начисто с тим да ли је pronunciamento од 6 септембра 1885 године једна благодет за Бугаре или не. Има Бугара који мисле да је тај чин несрећа за Бугарију, јер је он довео до српско-бугарскога рата, он је упропастио 50,000.000 динара раније уштеђених; довео стамбуловски режим; он је узрок данашњем рђавом положају Бугара у Маћедонији, и тако даље. По свој прилици да још није време да се дадне прави суд о 1885 години, у којој су се догодили тако крупни догађаји за Србију, Бугарску и за све Балканско Полуострво.

J. M. J.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

Корнелије Тацит. — Као 43 свеска „Књига Матице Српске“ изишао је историјски рад Г. Др. Ђорђа Дера „Корнелије Тацит, римски великан филозоф историк и његови погледи на свет“. Постојала је велика потреба да се српски читалачки кругови упознаду са Корнелијем Тацитом, и било је, још од пре толико времена, врло живо интересовање за њим. Сад је Матица Српска ту народну потребу збринула и то живо интересовање задовољила. И у пуној мери; јер рад Г. Дере износи 268 страна велике осмине. Али, није значај ове књиге само у томе што је задовољила неодложну потребу и једно живо интересовање. Њен значај је и у томе, и у томе више но у првоме, што је њу Г. Дера написао „за поуку навластито у области практичне политике“. Мало јасније говорећи, Г. Дера је, наиме, у примедбама испод текста повлачио конзеквенце из историјских факата и давао закључке од којих се може поћи, — а ми Срби понајпре то треба да учинимо, у данашњем јавном практичном политичком делању. Истичући нарочито значај књиге у том правцу, треба се сетити да је Г. Дера раније дао прилоге за решење српских пољопривредних прилика, издајући своје дело о аграрном покрету у старом Риму. Има једна ретка способност у Г. Дере да са пуном суптилношћу изводи надовезивања. Тако, кад наведе како је Тацит молио Усуда да подржи неслогу међу непријатељима Рима, Г. Дера надовеже на то, једном нежном везом, питање о бројном, привредном и моралном опадању нашег народа. (Стране 143 и 144). У реду ова два признања иде и признање досетљивости да се увек, поред цитата испод текста на немачком, француском, енглеском, латинском или грчком, дадну и цитати наших народних израза и пословица. (На пример, страна 146: Бог је спор али

достижан). Кад је већ реч о тим цитатима, нека је поменута и једна замерка која би се могла учинити. Зашто Г. Дера није поред опсежних и кратких цитата из Еврипида, Платона, Спинозе, Спенсера, Макиавелиа, Гетеа, Шилера, Хајнеа, Ничеа, Сјенкјевића, Толстоја, Киркегара, Ранкеа, Л. Бернеа, Давида Штрауса, Бен-Акибе, Мадам Рашел, зашто, Г. Дера није поред тих цитата дао и цитата из дела наших историчара стилиста и мислилаца Г.Г. Владана Ђорђевића и Чедомиља Мијатовића. (Врло добро је што је дат навод из Симе Милутиновића, страна 81). И, још једна замерка, зашто је Г. Дера пропустио да на двадесет и две стране не да примедбе испод текста, кад је испод свих осталих дао, и нарочито кад и те стране то заслужују. (У другом издању то ће се морати поправити. На страни 248 и 249 могле би се, на пример, испричати анегдоте сличне оним испод текста на странама 13, 37, 108). — Метод Г. Дере, види се из свега горњег, у излагању је добар, и композиција рада у својој логици била би перфектна само да је део у коме су „здраве и корисне поуке црпене из Тацитових историјских списа“ већи, да се више задржало на глави која говори о животу Агриколе, и да се на крају додала још и једна глава у којој би био закључак ове врло модерне, актуалне и потребне књиге.

Јер, тако бисмо се потпуно заронили у класицизам и, враћајући се њему, били бисмо ближи решењу питања наше младе српске културе. М. Ф. Р.

„Рјечник хрватскога или српскога језика“. — Пре тридесет година започела је Југословенска Академија у Загребу издавати „Рјечник хрватскога или српскога језика“. Први уређивач био је Ђура Даничић, за њим је био Перо Будмани. Ове године је изишла 29 свеска VI дела под обрадом Тома Маретића. Она свршује речју „Морачице“. Између првих свезака „Рјечника“ и ових који су за неколико последњих година изишле има приличне разлике у погледу обиља речи за поједина слова. Прошириван је, наиме, списак извора из којих се црпла грађа. Тако се дошло до тога да у изворима употребљеним за слово *М* има пуно речи које почињу једним од слова *А-Љ*, али те речи нису унете у раније свеске јер их није било у изворима који су служили за те свеске. Ако би се, међутим, надаље додавали извори, последње свеске имале би обиље речи несразмерно обиљу прет-

ходних свезака, — и зато је садањи уредник одлучио да закључи списак извора. Ако се нађу ван ових садањих извора речи за „Рјечник“ мораће се дати у додатку. На тај начин ће бити одржана размера у обиљу речи свезака које ће изићи.

Поред ове одлуке, одлучено је да се убрза уређивање и издање „Рјечника“ и известним скраћивањима. Разуме се, да се основа „Рјечника“ тиме неће променити, јер ће скраћивања бити у томе да се не дају многи примери који би показивали исто значење речи, већ само они који би били највише потребни, и тако да буду заступљени сви векови и сви крајеви. Исто тако, добиће се у простору што ће се значења речи одвајати у одељке без залажења у „превелике и непотребне“ танкоће. Најзад, акцентне промене неће се наводити у свима облицима кад се оне виде из једне наведене промене.

На тај начин смањиће се преко мере велика дужина одељака о појединим речима, и „Рјечник“ ће бити много раније довршен. Е. Н.

„Слободна Мисао“. — Новембра месеца 1910 године основано је у Београду „Српско Друштво Слободне Мисли“, „ради ширења рационалистичких идеја у свима слојевима српскога друштва“. „Друштво схвата Слободну Мисао као право на слободно истраживање и исказивање мисли и на пуну употребу људског разума. Слободна Мисао се узима као метод мишљења, наука као средство, а социјална правда и заштита свију човечјих права као циљ“. Друштво је до сада одржало неколико предавања, и отпочело издавати „Рационалистичку Библиотеку“. Као прва књига изишла је „Слободна Мисао“ од Габриела Сеаја, професора Универзитета у Паризу. Уз књигу иде и „Световни Морал“, принципи слободнога морала без верске основице, и најзад „Статут Друштва Слободне Мисли“. Н.

Докторска теза једног српског официра. — Као врло добар доказ да има нечег промењеног, и то на боље, у српској војсци, може да послужи теза мајора Г. Тодора Павловића, дипломираног ђака Ecole des Hautes Etudes Sociales у Паризу, којом је добио докторат париског универзитета. Теза је изишла ове године у Паризу и носи наслов „L'Idéal démocratique et la discipline militaire“. (Librairie Militaire R. Chapelot et C ie. 8^{0}, p. 198).

Писац, сасвим у модерним и напредним идејама, и са стручним разумевањем и са знатним социолошким знањем, расправља жив, важан и тежак проблем који је себи ставио. Он развија мисао да се модерно схватање војне дисциплине оснива на идеји друштвене солидарности. Војска је производ социјалног живота, и она се развија у општој социјалној еволуцији. У посебним главама, добро сређеним и солидно аргументованим, писац расправља о дисциплини модерних војски и тактици у савременим ратовима. Стручњаци су позвани да више кажу о овој књизи, али, макакав тај суд био, извесно је да она лепо показује велики и професионалан и интелектуалан напредак у нашем официрском кору. И ништа није природније но што се данас у Србији са симпатијама, са поверењем и са надом гледа у млађу официрску генерацију. Л.

Докторска теза Г. Војислава Јовановића. — У Паризу је изишла докторска теза Г. Војислава М. Јовановића „La Guzla“ de Prosper Mérimée. Les Origines du livre. — Ses Sources. — Sa fortune. Etude d'histoire romantique. (8^0, p. X + 566; prix 12 fr.) На основу ове тезе Г. Јовановић је добио докторску титулу на универзитету у Греноблу, са „mention très honorable“. О овој одличној књизи, која у сваком погледу и далеко премаша једну ђачку дисертацију, биће опширније говора у овом часопису. За сада само да забележимо мишљење о њој старог и познатог француског литерарног историчара Огистена Филона, који се данас сматра за најбољег познаваоца Меримеа. Дисертацији Г. Јовановића он је посветио један фељтон у „Journal des Débats“ (број 108, 19 април 1911), и ту, између осталога, вели: „Гигантски рад истраживања и поређења којем се предао Г. Јовановић сажео се, после неколико година студија, у једну тезу од пет стотина страна, која је узор критичног смисла, јасне и прецизне учености, и која је донела своме писцу докторску титулу... Никада докторску титулу није сјајније заслужио један странац“. Филон, по том, издваја „општи смисао овог лепог дела, истине, у неку руку дефинитивне, које књижевна историја може и мора да из њега извуче“. Најзад, Филон завршује овим речима: „Леп рад Г. Јовановића извесно заслужује, поред докторске титуле, и признање књижевних кругова. Али не заслужује ли и што више? Када бих ја био позван да дајем

савете нашим владајућим круговима, ја бих наваљивао на њих да не пусте да оде Г. Јовановић, који је постао тако Француз, остајући ипак интимно и дубоко Словенин. По примеру, а можда исто толико колико један Мол, Роси, Мицкијевич, он ми изгледа да је створен да послужи на везивању две расе, две књижевности".

Л.

Књижевност Босне и Херцеговине. — Један од најбољих хрватских књижевних историчара Г. Др. Драгутин Прохаска написао је дело „Das kroatisch-serbische Schrifttum in Bosnien und der Hercegowina, von der Anfängen im XI. bis zur nationalen Wiedergeburt im XIX. Jahrhundert". У засебним поглављима писац проучава: језик и народност босанско-херцеговачког становништва; ћирилицу; босанске Богумиле и њихову књижевност; западне утицаје и турско господарство; српску православну цркву и њену писменост; католичку књижевност XVII и XVIII века; народну поезију; почетке модерне културе и нове књижевности. Књига је добро документована и долази да попуни једну осетну празнину у нашој научној књижевности. Не видимо само разлога зашто је требало издати је прво на немачком језику. У једном од наредних бројева „Српски Књижевни Гласник" донеће о њој стручну оцену. К.

„Дунавска Конфедерација". — У 5—6 свесци часописа „Revue de Roumanie", који излази у Букурешту, Др. П. Зосин написао је чланак „La Confédération danubienne". Идеја о балканској конфедерацији налазила се у програму румунске радикалне странке, којој је на челу Ђорђе Пану, али више као једна парадна тачка која се није озбиљно узимала. Др. Зосин мисли да та идеја заслужује већу пажњу Румуна, јер интереси Румуна поклапају се са интересима Срба и Бугара. За писца је идеја Дунавске Конфедерације „најсветлија идеја коју је Исток могао створити". „Ми треба да тражимо остварење једне дунавске конфедерације, царинске и војне, путем пропаганде и радећи да се крену у том смислу моћне народне струје у балканским земљама... Та конфедерација гарантоваће им не само територијалну неповредљивост, но ће их још славно помоћи у њиховим засебним идеалима, у реконституцији њихових етничких целина". Х.

Преводи са српскога. — У 14 књизи француске збирке „Les Mille Nouvelles Nouvelles" изишао је: „Мехов Сан", од Светозара Ћоровића, у преводу П. Алкалаја. Пред приповетком иде мали увод о писцу, са неколико омашака. — У 6 овогодишњој свесци софијског „Славенскогъ Гласа" има 5 превода у стиху „Изъ съврѣменната сръбска поезия". Дерижан даје из Јована Дучића: „Дубровнишки мадригалъ", „Трепетъ", „Полунощь" и „Тополи", а од Косте Петровића „Надъ плугомъ". У истом броју има чланак Н. Савова о Станку Вразу, а Ст. Чилингаров преводи три Вразове песме. — „Бугарска Збирке", у 4 свесци за ову годину, доноси преводе из „Плавих Легенди" Г. Ј. Дучића: „Приказка силния", „Малката принцеса", „Сърдца", „Човѣк и псе" и „Черна пѣсень". Р.

„Словенство". — У Петрограду је фебруара месеца почео излазити под уредништвом В. Н. Строева, доцента Петроградског Универзитета, месечни часопис „Словенство", са задатком да „свестрано и објективно упознаје читаоце са историјом, књижевношћу, науком и културним, политичким и економским животом (нарочито савременим) свих словенских народа". Часопис је „прогресиван, непартијски и независан". Сарадњу су обећали, поред великог броја руских јавних радника, махом универзитетских професора, још и шест Бугара, десет Чеха, два Пољака, један Словенац и Г.Г. Павле Поповић и Др. Александар Белић професори Универзитета из Београда. — У првом броју Уредништво је дало своје credo. „Словенство" ће у Словенском Питању заузети становиште „солидарности свих словенских народа на основи пуног и несуженог права сваког појединог народа на културно-национално самоопредељивање". „Словенство" ће, пратећи живот словенских народа, самим тим радити на зближењу њихову, на идеји заједничких сврха и интереса, и, најзад, на остварењу и привођењу у дело идеје о словенској солидарности. Први број доноси неколико чланака који сасвим одговарају постављеном задатку. У Књижевном Прегледу донет је и већи реферат о књизи Г. Стојана Новаковића „Најновија балканска криза и српско питање", (Београд, 1910 година), у коме је истакнута главна мисао, сав програм данашњег српског друштва, мисао да се мирним путем, путем развијања у једном духу, културом, дође до уједињења целог српског народа. Е. Н.

Писма за Македония, Христо Матовъ. Софија 1910. — Брошура је одговор шефу „широких социјалиста“, Ј. Саказову, који је о Маћедонском Питању имао два мишљења; једно пре „Хуријета“ (уставног доба у Турској), а друго после пада Султана Абдул-Хамида. Прво је било да Бугарска треба да силом нагна Турску да Маћедонији дадне аутономију. Друго, да треба оставити Младотурке да се слободно развијају. Христо Матов, стари револуционар и аутономист, одговара да је једина солуција Маћедонскога Питања аутономија, и да је Бугарска пропустила три момента, 1903, 1905 и 1908 годину, да је наметне својом војном силом. Ин.

P. Nicoloff: I, Du Danube à l'Adriatique et de la mer noire à l'Adriatique. II, Le pont sur le Danube. Sofia, 1909. — Кад се каже да јадранска железница треба да веже Софију са Валоном и Драчом, преко Ћустендила, Куманова, Скопља, Тетова, Охрида и Елбасана зато што су некада стари римски путеви туда водили, и зато што је то Бугарској потребно за њену трговину и за националне тежње Бугара, то се може и разумети и дискутовати. Али, кад се каже, као што П. Николов тврди, да би горња железница била најкраћи пут железнички којим би се свезале балканске државе са западним, нарочито с Италијом, и да би та железница била од највеће важноста за политику савлађивања Арбанаса и успостављања трајнога реда и мира у Арбанији, онда се може рећи да П. Николов ове ствари није озбиљно проучавао. И о мосту на Дунаву, који би везивао Бугарску и Румунију, П. Николов је писао површно, имајући на уму чисто бугарске локалне интересе.

Ј. М. Ј.

La question agraire en Turquie. Attanasse Jaranoff. Salonique, 1910. — И у европској Турској, као и у Босни и Херцегови, аграрно питање је на дневноме реду. Само је његова важност у Турској много већа. Од решења овога питања зависи, може бити, и опстанак Турске. Из ове књижице не може се видети ни да постоји аграрно питање, ни његов замашан значај. Један узалудан труд.

Ин.

La Révolution ottomane 1908—1910. Yonssaf Fehmi. Paris, 1911, V. Giard & Briére. – Јусуф Фехми је од увек био Младотурчин. Година дана младотурскога режима била је довољна да га одведе у опозицију истоме режиму. За овога више егзалтиранога човека него озбиљнога политичара, младотурски режим је гори него режим Абдула Хамида. Једна клика људи, фрамасона, организована у једно тајно удружење под именом комитет „Јединство и Напредак“, уграбила је државну управу и влада турском царевином противуставно. Месец по месец (од августа 1908 до августа 1910) Јусуф Фехми је изнео противуставне радње тога комитета и његов кобан рад по Турску. Сваки члан Митад-пашиног Устава је повређен грубо и неповратно. Повреде Устава чине се не из невештине и незнања, него с намером, и махом у интересу самога комитета. Комитет „Јединство и Напредак“ хоће да ојача, учврсти свој утицај, своју власт у царевини. Он је достојанство Султана и Калифе уништио, али није ојачао народни суверенитет, већ своју песницу.

И ако Јусуф Фехми претерује у оцени људи, догађаја и ствари, ипак је уочио да Турској прети опасност од агресивне политике младотурака према народностима у царевини. Народности ће, како се почело, морати да се ослобођавају притиска. Побуне у Арапској, Месопотамији, Арбанији, Јерменској, су ту да потврде то. Заблуда је да ће се војним експедицијама извршити дело умирења и напредовања. Војничке експедиције исцрпеће војну снагу Турске, њену финансијску моћ, и појачаће мржњу међу народностима. Ин.

The East of Europe, by Allen Upward, with a preface by the late major Sir Edward Fitzgerald Lau; London, John Muray, Albermarle Street. — „Кажите истину и постидите ђавола“, тако је писца упућивао бивши енглески амбасадор Сер Н. О'Конор, кад је овај полазио на пут по Маћедонији. Писац се трудио да покаже физиономију Маћедоније, да дадне праву, стварну, живу визију о борби народности, која се водила у њој 1908 године. „Bulgarian atrocities“ су приказане у противноме смислу од оних какве је 1877 године приказивао Гледстон. Бугари у Маћедонији равни су Турцима у Бугарској у 1877 години. Турци су чак бољи од Бугара. Бугари су у намери да освоје Маћедонију, обрлатили Енглеску да им верује, и да их заштићује и подржава националне

аспирације. Требала је да дође 1908 да се разувере и окрену другим путем. Говорећи тако о Бугарима, писац је жалио стално Грке и кривио енглеске политичаре што су Грцима чинили неправде. Боља одбрана грчких интереса пред енглеском публиком није могла бити изнесена. У књизи нема историјских, етнографских и других теорија о питању која од народности има највише права на Маћедонију. Има доста анегдота и хумора, живота и личних опажања. За нас није од великог интереса.

J. M. J.

Тенов роман. (H. Taine: Etienne Mayran. Fragments. Avec une Préface de Paul Bourget. Paris, Hachette, 234 страна). — Тен, критичар, историчар и филозоф, окушао је да буде и романсиер. У историји Етјена Мерана изнео је биографију свога духа.

И Етјен је, још из рана, једно биће од воље. Разноврсни удари којима је изложен у детињству, код куће и у школи, изазивају код њега реакцију воље и буде осећање достојанства и независности. Морални живот јавља се њему у облику дужности. Ништа нема у њему од Жилиена Сорела и ако помаже да разумемо зашто је Тен волео Стендала. Испочетка је Етјен само један обичан књишки надничар, и Тен се користи приликом да добро ишиба старо француско школско књижевно образовање. Али се једног дана буди у Етјена личан духовни живот, он добија унутрашњу варницу... од свога професора историје. Његову архитектурску и конструктивну интелигенцију забљескују наједанпут лепота реда, спољашња зависност између факата и унутрашња зависност између идеја, дедуктивна логика. Најзад долази Платон, који му помаже да открије важност ситних свакидашњих чињеница. Роман се прекида пре но што је Етјен завршио своје интелектуално развиће. Они којима је позната Тенова биографија, знају да је то пут којим се развијао његов дух. Само, овде гледамо ту еволуцију у радњи, на детету, у оквиру романа пуног боје и интереса Ако нам роман не пружа ништа ново за познавање Теновог талента, он нам га приказује у новом и интересантном облику. Као и иначе, и овде му недостају наивност, спонтаност и мирноћа излагања и развијања. Тен успева да расклопи своје личности на Стендалов начин, али не може да их реконструише. Он не ствара, он не може да претвори у живе визије своје унутрашње

снове. Он анализе споља, трудећи се да на тај начин улије личностима душу. Он нам не износи свет онако како га Етјен опажа и у онолико у колико га он опажа, већ нам га приказује како га он сам види, са својом, Теновом осетљивошћу. Тако исто овде наилазимо на Теново познато „свођење моралног на физичко“, свођење душевних стања на ситне конкретне узроке који су их изазвали или који их сачињавају. На тај начин смрт очева производи код Етјена не емоције него сензације. Живци му помажу да заборави на бол; око неуморно ради док душа пати. Све то, сав психолошки и уметнички „род“, — слике из природе, хумор, све је то у најбољем Тенову маниру. Z.

ПРОСЛАВЕ.

Прослава Доситеја Обрадовића. — У свесци од првог априла „Српски Књижевни Гласник“ обавестио је своје читаоце о прослављању Доситејеве стогодишњице у Српству. У овој пак свесци он, по обећању, допуњује своју белешку.

Стогодишњица нарочито је прослављена, у Србији, још и у Прокупљу. Том приликом, у сали Окружног Одбора, држали су предавања о Доситеју Г.Г. Михаило Милинковић и Милован Ристић, суплентн. У Војводини, стогодишњица је прослављена у Шиклошу, Ст. Футогу, Врањеву, Вршцу и Сомбору. У Шиклошу је, на свечаној седници месног школског одбора, у присуству школске деце и дечјих родитеља, говорио Г. Сава Кануриħ, учитељ; у Футогу је многобројној публици оцртао рад и идеје Доситејеве Г. Жарко Алексић, учитељ; а у Вршцу су сва српска друштва приредила парастос Доситеју и затим одржала народну свечаност. У Сомбору је прослава изведена врло свечано, у пуној варошкој кући; у прослави су узеле учешћа све ондашње српске корпорације: Црквено и Грађанско Певачко Друштво, Женска Задруга са Девојачким Колом, Читаоница и Занатлијска Задруга. Сем тога, Девојачко Коло, одржало је 31 марта своју свечану седницу, на којој је Г-ђица Верица Бугарска говорила о животу и раду Доситејевом, а затим су се читали изводи из Доситејевих поучних састава. У Сремским Карловцима прослава је такође изведена. (Она је извршена у уском кругу и њу није објавио ниједан лист, нити је „Српски Књижевни Гласник“ добио извешћа о њој, и отуда онај прекор овој вароши

у прошлој белешци. Тим радије доносимо извештај да је и у „Српском Сиону“ прослава достојно изведена). У црквама је учињен помен; у основној школи, поред говора једног наставника, деца су декламовала; у свечаној гимназијској дворници Г. Радивоје Врховац, директор, и Г. Милан Јаковљевић, професор, изговорили су своје говоре пуне признања Обрадовићевом раду. Један ученик VIII разреда гимназије говорио је о значају појаве Доситеја по културни развитак српског народа. Српска општина у Трсту приредила је на Цвети парастос, а тамошња Српска Читаоница спремила је Доситејево Вече. У Книну, иницијативом Српске Читаонице, одржан је парастос, коме су присуствовали: Хрватски Напредак, Хрватска Читаоница, Хрватски Музеј, Српски Соко, Добротворна Задруга Српкиња, Српска Кредитна Задруга, општинско часништво и пододбор „Српске Зоре“. После парастоса говорио је о Доситејевим заслугама за просвету и књижевност српску Г. Божидар Новаковић, прота. У вече је била свечана седница у Српској Читаоници, на којој су, у присуству горњих друштава и великог броја публике, говорили о Доситеју Обрадовићу Г. Г. Ђорђо Јовичић и, као изасланик Хрватског Музеја, Златко Вученовић. Затим је усвојен предлог Г. Душана Новаковића да се оснује Дом Доситеја Обрадовића, о чијем оснивању ће се старати Српска Читаоница. Сени Доситејевој одужиће се и Дубровник свечаним комерсом на коме ће говорити о животу и раду Доситејевом Г. Јовица Л Перовић. Матица Српска у Дубровнику већ је издала споменицу стогодишњице „Доситије Обрадовић“ од Г. Данила Петрановића. У Босни и Херцеговини свечано је прослављена стогодишњица у Стоцу, Опличићу, Чапљини, Житомислићу, Благају, Тузли, Бањалуци, Требињу и Сарајеву. У свима овим местима одржани су парастоси, после којих су свештеници или учитељи истицали велики значај Доситеја Обрадовића за васколико Српство. У Сарајеву „Просвјета“ је приредила Доситејево Вече, на коме су говорили: Г. Ристо Радуловић „О разним утицајима на дјелатност Доситејеву“, Г. Др. Владимир Ћоровић „О значају Доситеја у српској књижевности“ и Г. Стево Калуђерчић „О Доситеју као педагогу“. Најзад, у Старој Србији прослава је узеле шире размере још у Тетову и Милетину. У Тетову је после парастоса говорио о Доситеју Обрадовићу прота Јован, а у митрополији

пред многобројном публиком Г. Александар Богојевић трговац; Милећани су пак прославили стогодишњицу на отвореном пољу.

Поред овакве прославе Доситејеве стогодишњице, Госпићски „Србин“ предложио је да се она још видније прослави оснивањем књижница и читаоница и домова који ће носити Доситејево име. Тај предлог су прихватили још неки листови, а његовом извршењу приступили су Кикинђани и Книњани; по извештајима, по овом предлогу ће поступити још нека места.

Поред раније поменутих листова узели су учешћа у прослави још и ови часописи и листови. Београдско „Дело“ донело је један мали чланак о Доситеју. „Бранково Коло“ посветило је још два броја проучавању Доситеја. „Savremenik“ се одужио једним значајним чланком Г. Др. Ђура Шурмина. „Блгарска Збирка“, у Софији, доноси у најкраћим потезима живот и рад Обрадовића и истиче утицај који је он имао код Бугара. Лист хрватске напредне странке „Pučka Sloboda“, у Спљету, донео је већи чланак о Доситеју. „Slobodna Misao“, гласило хрватских и српских слободних мислилаца, у Загребу, посветила је у последњем броју уводни чланак првом слободном мислиоцу међу Југословенима.

Р. М.

ДРУШТВА И УСТАНОВЕ.

Српска Краљевска Академија. — *Академија Философских Наука* имала је састанак 19 фебруара 1911 године: 1, Спис Г. Влад. Р. Ђорђевића „Оглед српске музичке библиографије“ дат је на оцену дописнику Г. Др. Тихомиру Остојићу. 2, Спис Г. Др. Ивана Касумовића „Езоповска басна грчка и римска у хрватској и српској књижевности старијој умјетној и народној“ дат је на реферат дописницима Г. Г. Павлу Поповићу и Др. Јовану Скерлићу. 3, Прочитано је писмо Царске Академије Наука из Петрограда од 15 септембра прошле године којим се моли Српска Краљевска Академија да саопшти својим члановима и сарадницима конкурс за Михелсонову награду у 1910—1912 годину, коју расписује Одељење за Руски Језик и Књижевност Царске Академије.

Академија Друштвених Наука имала је састанак 14 марта 1911 године: 1, Према реферату Г. Стојана Новаковића примљена је за *Глас* II разреда расправа

Г. Др. Божидара Прокића „Први охридски архијепископ Јован“. 2, Спис професора загребачког Универзитета Г. Др. Ђ. Шурмина „Кнез Милош у Загребу 1848“ дат је на реферат Г. Стојану Новаковићу. 3, Спис професора из Бања Луке Г. Владислава Скарића „Српска православна црква и народ у Сарајеву у 17 и 18 вијеку“ дат је на реферат Г. Јовану Томићу. 4, Спис протојереја Г. Стеве М. Димитријевића „Грађа за српску историју из руских архива и библиотека III“ дат је на реферат Г. Љубомиру Стојановићу. 5, Препис П. Костића рукописа „Спомен Свете Горе“ дат је на реферат Г. Љубомиру Ковачевићу.

Председништво Академије на своме састанку 21 марта 1911 године, поред текућих послова, донело је одлуку о спису *Иван Југовић* (Јован Савић), који је био поднет Министарству Просвете и Црквених Послова на расписани стечај у 1908 години за израду што потпуније и опширније биографије Ивана Југовића. Председништво је према реферату Г. Др. Драгољуба Павловића о овоме спису одлучило да се он не може наградити расписаном наградом.

Академија Природних Наука имала је састанак 4 априла 1911 године на коме су приказани списи: „Fauna Serbica Coleoptera, I део: Coraboidea“ и „Криптогамске болести жита у Србији“, који су поднети Академији на расписани стечај за награду из Задужбине Пере К. Јанковића. Академија је оба списа дала на оцену и реферат Г. Г. Јовану Жујовићу и Петру С. Павловићу.

М. Р.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић.

СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига XXVI, број 9. — 1 мај, 1911.

ВЕЧИТО ДУЖНИ.

(Крај).

Трпковица се зграну кад при светлости ватре виде омршавело, поцрнело, земљано лице својега детета. Дроњаве, блатом замазане чакширице на њему не могаху се распознати да ли су од бела или црна сукна. На леђима му торба са алаткама и стварима, а преко свега гуњац, и све мокро као из воде извађено.

Она брзо разастре асуру поред ватре, спусти Рада на њу и стаде дрешити и скидати му ствари с леђа. Божани, која ствљаше суха грања да ватру распламти, даде нову кошуљицу што је летос за Рада сашила, да на пламену утопли док га она распреми. Скиде му гуњац, па торбу с леђа, и поче га изувати. Од опанака на стопалама ни трага; само на прегибу боса табана узана кожна трака придржаваше опанак на нози. Стопало изранављено, а око прстију модри мехурови од далека блатњава пута.

Мајка му свуче и гуњче, па и минтан; кошуља се беше припила, залепила за месо озго на раменима од узице којом беху привезане ствари на плећима.

— Полако, мама, боли! — јежи се Раде.

Десно раме озго осуто и загнојено, покривено као крљуштима, од копање у којој је носио летос блато за зидање. Сама кожа и кости на детету!

Затим му измије главу и ноге, и преобуче га. На мехурове код прстију премрзлих ногу стави истуцан црни лукац, помешан са доста соли; рамена му намаза чистим воском; намести га поред ватре, заогрну поњавом што им беше покривач, па пристави џезву са зашећереном водом да се угреје за напитак своме уморном печалбару. Од топлоте поред ватре прозебла снага поче да се крави; болови све већи: ноге севају, по телу као да ножеви боду. Она седе позади њега, на троножном сточићу, пригрли га преда се и коленима и рукама, да га са спољне стране притопли, и милујући га по лицу и коси, да би му мисли од болова одстранила, припиткује:

— Па како, мајкин, како летос са мајстор-Синаном? Како на путу?

— А ми смо те, бато, чекале, чекале, чекале на Забрђу и јуче, и прекјуче, и вечерас — вели му Божана, погледајући га милостиво и подстичући почесто ватру.

— Пут, мама, пут! — ах, не питај за пут! — каже Раде и прислони у мајчин скут. — А и тако код Арнаута где смо радили, само носи блато, по цео дан носи, носи; одмор 'ич, празник 'ич. Турци немају празник, мама, ни недељу, ништа. Само ради!... Мајстору сам морао да перем кошуље сваке недеље; па и доламу и чакшире... Пред вече опет, свако вече да му измијем ноге да клања... Али пут, пут, мама! Кад смо пролетос ишли: мучно, пет, шест дана пешке, али беше време сухо, а сад, још кад пођосмо, отпоче... — Их, мама! боле ноге, боли све... Извадите, скините ми овај лукац са ногу!... Боли, много боли...

— Ако, чедо; да оздравиш...

Божана му приђе, милује по сухом обрашчићу и храбри: — Ако бато, ако. Ево види и моје ноге. Кад идем за дрва у планину, ево овако, боса, па се расечем

на неку оштрицу, а ја прашином или земљом залепим да крв стане, припежем мало крпицом, па ми ништа, — за час оздрави!... И теби ће, бато, и теби...

— А после, мајкин, на путу, после?

— Још првог дана кад пођосмо, мама, отпоче киша, али полако... А другог, трећег: падај, падај, падај — свих шест дана на путу киша, мама, па блато, студ... Кад смо прелазили преко Шар-планине, — не знаш ти колико је она висока, не као наша, но снег на њој довде, до колена, а моји опанци поцепани... — У-ух, мама!... Измакни ме мало од ватре, — превија се Раде...

Она га помакну, намести, прислони к себи у крило и да би му разговором скренула пажњу да у неколико заборави на бол, опет припита:

— А после, чедо, после?

— До Селишта заједно смо ишли са мајстором и калфама... Калфе су носили само своје ствари и алате, а ја и једну мајстореву торбу... Ту се одвојисмо, мајстор узе његову торбу; они пођоше преко Дрима, а ја са̂м овамо... А киша само падај, падај, падај... ветар... — И овде мама, слабине боле; као да боде ножем, — грчи се и пишти Раде.

— Оздравиће, сине, проћи ће... А после, мајкин, после?

— Јуче, поред Дрима идући, укочише ми се ноге. Ако изостанаш мало, мајстор виче, и бије... Дође ми ту да скочим онде у Дрим где вода силно тече... па помислих: још мало, још мало, доћи ћу дома, видећу вас... — Ле-ле!... и рамена боле, мама; све боли!

— Уморан си, сине. Даће Бог, проћи ће; све ће проћи, — вели му, милујући га по коси, и опет пита:

— А, после, мајкин, после?

— После... идем тако. Ствари ми олакшаше мало кад узеде мајстор његову торбу... Дођем до Којове Стене. Ту ми се много смучи; ноге ми се одсекоше... Да се одморим мало, помислих; има време, стићи ћу... Седнем до камена, оног где веле да је наш тата погинуо, — а киша падај, падај, једнако падај.. Још мало, још мало, а кад

хтедох да устанем и пођем, не могу... Да још мало оданем, опет помислим, па ћу моћи. После као да ми дође тата, мама; онај наш исти тата што ми онда, — знаш, мама, кад ми купи кондуре? Дође, па ме узе за руку и уведе у кућу; као да беше ту, до самога камена његова кућа. После ми скиде ствари с леђа, приближи ме ватри, и ја греј се, греј, греј. — Ово је моја кућа, рече ми тата. Остани и ти овде код мене, каже... И мени беше топло, угодно, кад осетих вуче ме нешто за руку, дрмуса! Погледам, мрак свугде, само што се мало назираше човек, стао преда мном, диже ме и виче: „'Ајде море, 'ајде дома"... До овде ме донесе, придржавајући ме, а нисам познао да је то Спира... — Не могу, мама, боли, боли ме; све боли...

— Да вечерамо, мајкин, па ћемо да легнемо, заједно да легнемо, — намешта га Трпковица, и прислања уза се.

На огњишту поред ватре у пепелу повеће сухо парче проје усправљено и позади подупрто дрвцем припецаше се. Поред жеравице поређано неколико сухих црвених паприка да се са стране испеку. Божана узе каленик, соли, па их у њему ложицом уситни. За Рада беху причувале неколико јаја још од летос док не беше Суља-ага узео кокошке за *дуг*. Раде се прибра, усправи; сети се да треба, по обичају печалбара, да принесе зараду пре вечере, на софрицу коју намести Божана поред ватре до њега. Он потражи торбу и чакширице што беше скинуо, и поче код десне ногавице изнутра на на њима ножем парати једну закрпу, извади из ње мали завежљај у крпици, и пружа мајци:

— Ево, мама, ово је моја зарада!

Она му задржа руку, одби:

— Чекај, мајкин; треба тепсија, бакарни суд какав да у њему ставиш своју зараду, „тако чини"... Али немамо; Суља-ага нам узе летос и тепсију и ђугумче.

Она разгледа по колиби, спази ватраљ:

— Ево, на ово, жељезно је, преброј, мајкин, — вели му и пристави ватраљ на софру.

Раде одреши завежљај, броји: шест белих мецидија, по двадесет гроша, сто двадесет; један черек од беле, неколико грошића и металука, свега сто тридесет и четири гроша и десет пара.

— Друго, мама, до сто педесет гроша, колико сам био углављен за летос код мајстор Синана, потрошио сам. Ево, купио сам за тебе игле и конаца да нас закрпиш, и један нож, — знао сам од лане, ниси имала чиме да дробиш лукац и паприке за јело... Божани, ево, купио сам опанке; ево и убрус и шамија...

Мала скочи, загрли га, љуби, а сузе јој капљу од радости низ сухе бледе обрашчиће.

— У ух!... немој, сестро; не знаш ти како ме боле рамена; све, тишти, јежи се Раде.

— И за мене, мама, купих опанке. Ако имаш врвце, мама, да их за сутра начинимо.

— И моје мама, мила мамице, — подскакује Божана, притискујући дар на своје груди.

— Тамо целога лета, мама, нисам много потрошио: — тридесет пара за игле и конце да се крпим, и десет и пет пара дадох, пролазише жене на дан Големе Богородице, — а ми смо тога дана радили, — за манастир Свети Краљ-Дечани, дадох њима, мама, беху наша вера, Србинке... дадох им десет и пет пара да запале у цркви три свеће по пет пара, за здравље за тебе, мама, за Божану, и мене...

Трпковица прихвати ватраљ, сабра новац у шаку, подржа у руци, па стави у нову, нарочито спремљену платнену кесицу и пребаци гајтан од ње сину преко врат, а кесу му стави у појас:

— Нека ти је са срећом, сине. Да Бог да се не испразнила. Од сада си ти наш домаћин, мајкин мој печалбару! молитваше она, бришући шакама своје влажне очи.

Божана приђе мајци и шапће полако на ухо:

— Је ли, мама, сад ће бата да ми купи платно а

ти да сашијеш кошуљу? — и прихвата подеротине на својим лактовима. — И игле, мама, да сплетем бати чарапе...

— Купиће бата, чедо, купиће!... Само од ове зараде треба прво да купимо какав бакарни суд — „*тако чини*"... Нека нам је здрав и жив, Боже!...

Вечераше, умачући топао кукурузни хлебац у „со-пипер" а за тим легоше по голој асури, загрливши у среди мајка и мала сестрица свога уморна и презебла малог печалбара, да га телом својим колко утопле, јер им покривач беше слаба конопљана поњавица.

⁂

Преко ноћ суха, прашњива суснежница беше обелила земљу. А кад се јутром сунце појави десно иза огранка Галичице планине, непредусретнуто тмоластим облаком, за тренут збриса белину по земљи као метлом. Како се мило и пријатно причини ово јутро Трпковици, која беше уранила, донела воде, заложила ватру, па изишла пред колибу и посматрала како се сунце споро, али поносно диже иза рта Галичичина огранка, расипље зраке на све стране, а тамо, мало на југу, широка површина Охридског Језера блисташе и трепераше као бисерним зрнцима посута. Дуго се тако ту мољаше, посматрајући, крстећи се и захваљујући Богу што јој донесе Рада, и Св. Петки, домаћој заштитници, што јој га причува и опорави. Радост, пријатна, блага радост разливаше се по њеној души. Она има сада сина, печалбара; дошао с печалбе, донео новаца: сто тридесет и неколико гроша; и сада може да купи соли, опанке. Неће више, у име Бога, да вечерава, подстичући главње на ватри још за видела. Сад може да купи и пола оке гаса...

И деца већ беху устала; седе једно поред другог око огњишта, на коме ватра пламта и сухо грање пуцкара, и разговарају. Раде јој каже да ће мајка можда сутра да иде на пазар, пазарни је дан; можда ће да јој купи платно за кошуљу, и друго још. — „Мама зна, сејо", вели јој. Она му намешта, прибира поњаву око

њега да му није хладно јер види да се често грчи и превија.

Трпковица им донесе још суха грања с поља, прибра поред њих око огњишта да Божана ставља на ватру, испљуска воду што се беше јуче од кише у барицама по поду у колиби набрала, па пође да у суседству нађе расо да привије Раду на промрзле ноге.

Кад она на праг, а ето Суља-аге, са још једним сејменом, право њима, онако наоружани: мартинке, левори, по два реденика око себе, — као обично. Још од подаље спази Трпковицу, и повика јој:

— Дође ти печалбар, Трпковице, дође, а?

Њој се укљештише уста, а у ложичици нешто заста и поче пећи као врело углевље.

Уђоше у колибу и седоше поред ватре.

— Машалах, машалах, коџа момак! — вели Суља-ага погледајући Рада, и његов гајтан око врата. Раде се упињаше да устане, али га ноге нису држале.

Трпковица застала подаље, снага јој дрхти, а у глави несвестица готова да је сруши.

Зли гости запалише цигаре, промрмљаше међу собом неколико речи, па ће Суља-ага, погледав натмурено Трпковицу:

— Камо сад, Трпковице; ето дође ти печалбар, да се отплати што од *дуга?*

Она заста за тренут, као да је беху уста укљештена, за тим узе пун дах и промуца:

— Аман, Суља-ага!... какав дуг! зар још дуг?!

— Што бре, кучко, не знаш за дуг, а? Моје су паре блато, је ли?! — раздера се он, и заману да бије. Сејменин га тобож задржава, умирује. Суља-ага прискочи Раду, дохвати гајтан што му беше преко врата и истрже кесу иза појаса.

Одреши је, броји новац, а за тим разрогачи очи:

— Камо, камо још овде? виче љутито.

— То је све, Суља-ага, промуца уплашено Раде.

— Све!... Како све?... Знам ја колико си био углављен, — и баци му празну кесу у крило.

Трпковици се смрче пред очима.

— Зар тако, Суља-ага, арамијски, — вели му бесно, а снага јој дрхти као у грозници.

Он прихвати мартинку, пође, и заману да је кундачки удари.

Божана врисну у сав глас; Раде се на мах нађе пред мајком, неосећајући више бол промрзле рањаве ноге, и моли:

— Аман, Суља-ага, немој! Платиће ти се... све ће ти се платити...

— Нека бије;... нека убија... Што ће ми живот, — шапће изнемогло Трпковица, а ноге је издадоше, и, клонула и пребледела, спусти се на земљу.

Суља-ага и сејменин пођоше.

Раде, да би дознао колико су му још дужни, погледајући за њима, упита молећиво:

— А кад ћемо да ти се одужимо, Суља-ага?

Он се обазре, погледа га крвавим и разроким погледом, и подругљиво, као кроз зубе, добаци му:

— Кад умрете!

Подгорац — Охридско Подримље.

Анђелко М. Крстић.

НУМА РУМЕСТАН.

(10)

VI

Министар.

Одједном, уђе Руместан. Кроз жагор од поздрава, он се упути журно преко сале, право својој жени, и пољуби је у оба образа, пре него што се Розалија могла одбранити од овога мало нелагодног излива, који је најбоље утеривао у лаж тврдње онога физиолога. Све госпође повикаше: „Браво!“ Затим настаде руковање и честитање; најзад, у салону завлада напрегнуто ћутање, кад вођа, наслоњен о камин, поче давати летимичан извештај о догађајима тога дана.

Велики препад који се спрема од пре недељу дана, наступање и узмицање, беснило левице у тренутку пораза, његов лични триумф, његов муњевити скок на говорницу, чак нагласак његовог лепог одговора маршалу:[1] „То зависи од вас, Господине Председниче“, — све је то он причао, са поверљивом веселошћу и топлином. Затим је Руместан постајао озбиљан, набрајао тешке дужности свога положаја: треба преустројити целокупну наставу, спремити омладину за остварење великих нада које се на њу полажу, — сви разумедоше овај израз, и поздравише га клицањем, — али он ће прикупити око себе просвећене људе, обратиће се свима добронамерним и ревносним духовима. И он их је узбуђено тражио очима

[1] Маршал Мак-Махон, други председник Француске Републике, 1873—1879. Пр.

по збијеном кругу око себе: „Обратићу се своме пријатељу Бешиу... и вама, драги мој де Бо...“

Тренутак је био тако свечан да се нико није питао шта би то млади празноглави члан Главне Контроле могао учинити за преустројство наставе. У осталом, број лица овакве вредности којима се Руместан тога дана обраћао за сарадњу у страшним дужностима на народном просвећивању, био је одиста неизмеран... Што се тиче Лепих Вештина, ту се он већ више осећа у свом елементу, и извесно, нико му неће порицати... На то, жагор од ласкавих узвика и смеја прекиде му реч. О томе је у целом Паризу владало једнодушно мишљење, чак и код његових највећих противника: Нума је био најподеснија личност... Најзад биће установљен један оцењивачки одбор, отворена оперска позоришта, и уметност ће бити помагана од државе Али министар одједном прекиде ову славопојку, и примети поверљивом, шаљивим гласом, да је скоро цео нови кабинет састављен од самих Јужњака. Од осам министара, Бордо, Перигор, Лангедок и Прованса дали су шесторицу. И он узвикну ватрено: „А! Југ осваја, Југ осваја... Париз је наш. Све је у нашим рукама. Морате се с тим помирити, господо. По други пут, Латини су освојили Галију!“

И он је одиста личио на латинског ратника, са својим оштрим цртама и широким, неравним образима, ватрене боје лица, са наглим, слободним покретима, који су тако одударали од овога париског салона.

На смеј и одобравање које изазва његова завршна реч, он нагло напусти своје место код камина, као добар глумац који уме да се повуче одмах после постигнутог успеха, даде знак Межану да пође за њим, и ишчезе иза једних побочних врата, остављајући Розалији да га извини код гостију. Био је позван на ручак у Версаљ, код маршала; једва је имао времена да се обуче и да потпише неколико писама.

— Донесите ми одело, рече он слузи који је баш постављао сто за троје, за господина, госпођу и Бом-

пара, око корпе с цвећем, које је по Розалијиној жељи морало бити свеже свакога обеда. Нума је био сав радостан што неће ручати овде. Узвици одушевљења које је изазвао допирали су кроз затворена врата и дражили га да опет иде међу свет, у свечано осветљене сале. Уз то, јужњак није створен за домаће огњиште. Само су становници Севера, у оштрој клими, пронашли „home“, присни породични кут, коме Провансалци и Талијани претпостављају терасе где се продаје сладолед, уличну грају и тискање.

Да се из трпезарије оде у адвокатску канцеларију, требало је проћи кроз мали салон за чекање, који је обично у ово доба био пун света, људи који узнемирено бацају поглед на зидни часовник, или расејано гледају илустроване листове, мислећи само на своју парницу.

Вечерас им је Межан свима отказао пријем, знајући добро да Нума неће моћи да прима. Али један од њих је ипак био остао, један висок младић, у новом куповном оделу, неспретан као какав подофицир у цивилу.

— Е, помоз' Бог, Господин Руместан... Како је?... Откад вас чекам.

Овај нагласак, ово преплануло лице, овај изребрен дедачки став, Нума се сећао да је све то негде видео, али где?

— Зар ме не познајете? упита овај... Валмажур, добошар!

— Ах, да, јест... сасвим.

Хтео је да прође. Али Валмажур се испречи пред њега, као брана, причајући како је стигао још прексиноћ. „Само, знате, нисам могао доћи раније. Кад се овако упадне с целом породицом у непознату варош, није лако сместити се...“

— С целом породицом? упита Руместан, избечених очију.

— Па јесте, с татом и сестром... као што сте ви рекли.

Лакомислени Нума ману нестрпљиво руком, отре-

сајући се, као увек кад год би преда њ искрсао какав рачун за исплату, какав рок плаћања, обећан у одушевљењу, из просте потребе да говори, да даје, да се покаже љубазан... Забога! он одиста жели да буде на услузи овоме добром младићу. . Видеће, потражиће неко средство. Али вечерас нема кад, мора да се жури... Изузетне околности... Поверење којим га је поглавар државе... Али видећи да сељак никако не одлази: „Ходите овамо...“ рече он живо, и обојица уђоше у канцеларију.

Док је он тамо, седећи за писаћим столом, журно читао и потписивао више писама, Валмажур је разгледао велику раскошно намештену собу, библиотеку која је испуњавала све зидове, и на којој су стајали бронзани кипови, бисте, уметничке израђевине, све то успомене на чувене парнице, краљев портрет са својеручном посветом. Њега збуни ова свечана соба, ове високе изваjане наслоњаче, ове грдне књиге, нарочито присуство слуге, који је био брижљиво обучен у црно, и час по улазио, ширећи пажљиво преко наслоњача Нумино одело и сјајан веш; али га ипак умири широко и доброћудно Нумино лице, његов добро познати профил, обасјан, тамо, јасном светлошћу од лампе.

Кад сврши са писмима, великан се предаде у руке слузи; пружајући ноге да му се свуку ципеле и панталоне, он поче испитивати добошара, и дознаде, сав згранут, да су Валмажури пред полазак продали све своје имање: дудове, винограде, мајур...

— Продали мајур, несрећници!

— О, сестра се, бога ми, устезала.. Али тата и ја нисмо попуштали... Ја сам говорио: „Ништа не можемо штетовати кад је ту Нума, и кад нам он каже да се преселимо!“

Само је Валмажур, у својој простоти, могао имати ту смелост да овако безобзирно говори о министру, пред њим. Али то није сада много вређало Руместана. Он је више мислио на многобројна непријатељства која му је створила та његова неизлечива страст да све обећава

Зашто му је, забога, требало да ремети спокојан живот ових убогих ђавола? И њему одједном изиђоше пред очи све појединости његове посете на Кордовски Брег, сељанчино устезање, његов говор да је убеди... Зашто? Какав је то зли дух у њему? Овај је сељак одвратан! А што се тиче његовог дара, Нума га је већ био заборавио; видео је само нов кулук због целе Валмажурове сојте која му је пала на врат. Већ је чуо прекоре своје жене, осећао на себи њен строги поглед. „Речи ипак нешто значе". . А колико ће он тек својим кобним доброчинством створити себи непријатности сада, на новом положају, на извору свих повластица!

Али помисао да је он сада министар, свест о његовој власти, умирише га одмах. Зар му на тако високом положају могу задавати бриге још и такве тричарије! Као неограничени господар у одељењу за Лепе Вештине, он ће располагати свим позориштима, и биће му сасвим лако да помогне овоме несрећнику. Пошто је тако опет повратио свој углед пред самим собом, он поче разговарати друкчије са овим сељаком, и да би прекинуо његово поверљиво опхођење, он му свечано саопшти, с велике висине, какво му је високо достојанство поверено тога дана. Невоља је била што је он у том тренутку био скоро сасвим неодевен, и изгледао смањен, стојећи на застору у свиленим чарапама, са испупченом трбушином испод гаћа од белога фланела с ружичастим тракама; зато Валмажур и не би толико задивљен том вешћу, јер се у његовој глави чаробна реч „министар" није могла довести у везу са овим дебелим човеком у кошуљи. Он га је и даље звао „Госпо'н Нума", говорио му о својој „свирци", о новим аријама које је научио. О! сад се он не боји ниједног париског добошара!

— Чекајте... сад ћете чути.

И он скочи да узме добош из предсобља. Али га Руместан задржа:

— Кад вам кажем да се сад журим, до врага!

— Добро... добро... Онда ћемо то други пут... одговори сељак својим добродушним гласом.

И угледавши Межана, који им је прилазио, он помисли да му је дужност да га задиви својом причом о свирали са три рупе:

— То ми је пало на ум ноћу, слушајући како пева славуј. Помислих у самом себи: Шта, Валмажуре!...

То је била она иста мала прича коју је он говорио тамо у арени, са почасне трибине. После тога задобивеног успеха, он је ту причу научио напамет, од речи до речи. Али, овога пута он је говорио са извесним плашљивим оклевањем, са узбуђењем које је свакога тренутка расло све више, јер је сад гледао како се пред њим Руместан преображава облачећи фину кошуљу, широких груди, са бисерним дугмадима, и лепо скројени црни фрак, који му је слуга додао.

Сад му је Госпон Нума изгледао много већи. Његова глава, коју је држао уздигнуто и круто, из бојазни да не изгужва машну од белог муселина, била је обасјана бледим одсевима велике ленте ордена Св. Ане, који му је висио о врату, и велике звезде Изабеле Католичкиње, која је блистала као сунце на тамном капуту. Сад се тек сељак препаде и унезвери, осети велико страхопоштовање, увиде најзад да пред њим стоји један од срећних избраника земаљских, оно тајанствено, скоро надземаљско биће, свемоћни кумир коме су жеље и молбе могле бити упућене само на хартији великог формата, биће тако узвишено да га прости људи никад не могу видети, тако неприкосновено да му се име изговара шапатом, са неким побожним страхом и покорном оданошћу: Министар!

Кукавни Валмажур је толико био престрављен да је једва чуо благонаклоне речи које му је Руместан говорио при растанку, позивајући га да опет наврати, али тек кроз две недеље, кад он буде ушао у дужност у министарству.

— Добро... добро, Господине Министре...

Он изиђе из собе идући натрашке, засењен сјајем ордења и свечаним изгледом преображенога Нуме. Руместану је јако ласкао овај изненадни страх, који му је давао високо мишљење о његовом, како је он то одсад звао, „министарском изгледу“, са свечаним лицем, уздржаним покретима, намрштеним челом.

Мало касније, Његово Превасходство је било у колима која су зврјала журећи на станицу, и Нума убрзо заборави смешни случај са добошарем, уљуљкиван равномерним гибањем фијакера са сјајним фењерима, који је летео носећи га у нови, величанствени живот. Он је већ одабирао фразе за свој први министарски говор, правио нацрте, састављао свој чувени распис свима ректорима, мислио шта ће, сутрадан, рећи цела земља, шта ће рећи Европа о његовом наименовању, кад одједном, на једној булеварској окуци, при јакој светлости гасне лампе, угледа на прљавом асфалту добошареву прилику где стоји са дугачким добошем о бедрима. Сав заглушен и унезверен, он је чекао, на ивици плочаника, да за час одиђе непрекидна навала безбројних кола, која јуре на све стране у ово доба дана, кад се цео Париз жури кући, кад се мала ручна колица тискају између точкова од фијакера и препуних омнибуса чији се кров повија тамо-амо, док се на све стране разлежу трамвајске трубе. У сумраку који се спуштао, у магли коју је влажна киша подизала из ове грозничаве јурњаве, у пари од ове запослене руље која се тискала, бедни сељак је изгледао тако изгубљен, тако залутао, притиснут високим зидовима ових петоспратних кућа, и тако је мало личио на онога гордог Валмажура који је добошем проламао ваздух с прага своје кућице, да Руместан мораде окренути главу, осетивши грижу савести, која за тренутак помрачи неком тужном сенком његов блистави триумф.

(Наставиће се.)

Алфонс Доде.

(Превео с францускот Миодраг Ибровац.)

ЖИВОТ.

Ропћем на судбу!... истина је жива;
Незадовољство поглед ми одаје —
И ако душа горки бол прикрива
И уздисаје осмеси ми таје. —

Али ја нисам слабачко створење,
Недаћа прва што може да сруши,
Ни крта биљка, што најмање треје
Стабло јој слабо неизбежно крши.

Не, ја сам као у давнашњој шуми
Високо дрво што пркоси бури;
Кише га бију, гром обесно грми,
Витлају над њим зли облаци сури.

Многе је мучне преживело дане —
Изданци млади у земљи му труну —
Ветри му бесни покрхали гране,
Зло време лисну искидало круну.

Но стабло чврсто поносито стоји,
Тежећи врхом пут неба далека;
Не стрепи нит' се какве силе боји,
Времена боља с поуздањем чека.

Док здрав и снажан корен моћно сише
Храну што земља нуди у обиљу,
А непогоде дају снаге више
Великом својем да послужи циљу.

Даница Марковић.

СИЊЕМ ЈАДРАНУ.

О сиње море! Мирне твоје жале
пробудиле су јеке
ратника дивљих, кад с планина стрмих
похрлише на твоје модре вале,
у срцу носећ' живи плам слободе,
из пустиње далеке,
да траже нове згоде.
Весели усклик победе загрми
из тисућ грла јаких, смелих људи,
кад твоје хладне груди
кривòкљуна пропáра прва лађа,
и сунце што се рађа
из твојег плавог њедра,
поздрави златним блёском бела једра,
надута као млада
прса у којим клија прва нада.

Сведоче дивљих борба кад се први
љутићи неретвански
погнаше смело с поноситим Лавом
и омастише твоје вале крви,
што рањена му пусти шапа;
те горди барјак бански
поздрави фриска кäпа.
Одјекнули су градови тад славни,
ти разви, о Дубровниче, крила

тад наша млада вила
име Онога пронела је светом
несташним, првим летом,
који прослави у складне
стихове оне наше борбе јадне,
с којих, о Риме давни,
другом ти царству слава не потàвни.

Гробницо хладна деце ових крши,
с огњишта која мѝла
потекоше у непознате краје,
да им премлади живот јадно сврши
у очајничкој борби с твојим бесом,
када их нагнâ сила
да лаким, чилим лесом
оставе жале убоге домáје.
Ах, лијеш и ти покајничке сузе
што цвет младости узе
од скромног плуга и рибарске шајке;
с њега те куну мајке.
Ал' докле буде рода
спомињаће се ваша крвна згода,
тврђи од родног клиса,
што вечни сном сневате код Виса.

Силно и лепо, кад за љетњих дана
Хелиос гордо сева,
ти пламтиш као заљубљена жена
за пољупцем младића одабрана.
Дивно, кад се за вечерње тишине
на твоје лице слева
чаробно море бледе месечине.
Ти кумоваше кад ме плäха сëна
ситног живота хтеде да заквачи
а ја, од туге јачи,
страстима ниским, боговима малим
презрех да жртве палим,

и несмућена срца
ја прођох мимо места где се грца,
носећ' сред душе младе
пламтећу бакљу једне смеле наде.

Што спремаш још? Прети ли авет смрти
колену слабом овом;
ил' боље дане спрема ново доба?
И како кад заврти
јесењи хладни ветар лишћен сухим,
глас твој ће снагом новом
распалит' мржњу у срцима глухим
да стољетна и из њих сене злоба?
О, тада прати узбуђеним шу̑мом
буднике нове друмом,
прати их речма љубави и рада,
да нова једна нада
огреје младе груди
пламеном старим наших давних људи,
да опет весело заброде
уз стару пјесму слободе, —
да траже смело увек нове згоде.

Рикард Николић.

ПЕЈЗАЖ.

Подне... Опаљена поља стењу... Све спава... Сунце дрема над реком која промиче, и бистра вода што кваси стене црвеног седефа надима се од дрхтавог светлуцања златних зракова.

Шуме имају снажне одблеске смарагда; све небо блиста несравњеним сјајем: дрхтаји покретног плаветнила при сунцу, златна несвестица међу топлим бојама.

Жега пали стране погнутих брежуљака; то је незаборавни час кад пева Светлост... И засењујући, без иједне сенке, река се протеже као какав јапански пејзаж.

Ж. Валми-Бес.

(С француског превео Г. Б.)

БОРБА ЗА ЖИВОТ И УЗАЈАМНОСТ КОД ЖИВОТИЊА.[1]

„Свијет је овај тиран тиранину
А камо ли души благородној
Он је состав паклене неслоге:
У њ ратује душа са тијелом,
У њ ратује море с бреговима,
У њ ратује зима и топлина,
У њ ратују вјетри с вјетровима;
У њ ратује живина с живином,
У њ ратује народ са народом,
У њ ратује човјек са човјеком;
У њ ратују дневи са ноћима,
У њ ратују дуси с небесима.
Тјело стење под силом душевном,
Колеба се душа у тијелу;
Море стење под силом небесном,
Колебљу се у мору небеса:
Волна волну ужасно попире
О бријег се ломе обадвије.
Нико срећан, а нико довољан,
Нико миран, а нико спокојан.

Тако нам је песник „Горског Вијенца“ представио живот и свет у коме живимо.

Други наш велики песник, Ђура Јакшић, даје нам исто тако жалосну слику света тврдњом:

„У свету, брале, нема љубави.

и оном жалопојком у „Поноћи“ — „на Липару“, када привиђа дух и сен матере своје:

[1] Јавно предавање држано 20 марта 1911 у Друштву Студената Природњака.

„О мајко, мајко, свет је пакостан —
„Живот је мајко врло жалостан...
— — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — —
„О мајко, мајко! о мила сени!
„Од кад те мајко нисам видео,
„Никаква добра нисам видео....

Из чега остаје као једина утеха, кад никакве друге нема, што бар материнске љубави још има у свету.

Многи не само песници и књижевници, већ и мудраци и практичари, описивали су свет и живот, као поприште вечите борбе, борбе неминовне и немилосрдне, од које ништа живо не може избећи.

Стару римску изреку: „човек је човеку курјак" усвојили су и неки философи новога века, који су, на супрот Русовљевој претпоставци о првобитном блаженству, претпостављали да је природно стање „рат свију против свих".[1] За њима су дошли и научењаци да претпоставку о свеопштој узајамној борби у природи и у људском друштву освештају као научну истину, као несумњиви природни закон.

Најизразитији и најпознатији представник овакве науке јесте енглески економист Малтус. Његов тобожњи закон гласи овако: људи се намножавају у геометријској сразмери, а средства за њихово издржавање у аритметичној. По томе, вели он, за великом природном трпезом није постављено за све, те се јавља борба за место, у којој природа уклања оне који су сувишни на земљи, а боље и подобније пробира. То правило, тврди Малтус, вреди и за све живе створове, који „сви имају сталну тежњу да умноже свој род више но што допушта количина хране на њиховом располагању. Природа је издашном руком распрострла клице биља и животиња, али је била економна у месту и храни".

Дарвин је прихватио ову Малтусову теорију; применио је на цело царство животиња и биља и по-

[1] Види на пример и Х. Хефдинг: „Уџбеник историје новије философије", страна 61, 62. Карловци, 1910.

ставио „борбу за живот“ (Struggle for life) као неминовни природни закон, по коме све што је слабије мора пропасти пред јачим. „Та борба се — вели Дарвин — мора заврћи или између јединака исте феле, или између јединака разних фела; или је најзад борба с физичним условима за живот“.

„Борба ће свакојако најжешћа бити међу јединкама исте феле, јер оне живе на истој области, хране се истом храном и изложене су истим опасностима. Код варијетета исте феле борба ће, у опште, бити готово тако исто жестока... („Постанак фела“, страна 66 и страна 102).

За први део ове поставке, то јест за борбу међ јединкама исте феле, Дарвин није навео примера; а за други део, то јест за борбу међ варијететима једне исте феле, навео их је само пет; „само“ велим за то, што Дарвин иначе за све своје поставке наводи изобиље примера.

Можда ће вас интересовати да чујете који су поименично Дарвинови докази да је најжешћа борба за опстанак међу варијететима једне исте феле, у којој су борби једне животиње побеђене па уступиле места другима. Ево тих примера. У Северној Америци једна фела ласте распрострла се „на рачун“ друге феле. — У Шкотској дрозд-имелаш потиснуо је дрозда-певача. — У Европи се распространили вугасти пацови, а умањили се црни пацови. — У Русији је мала, азијска буба шваба „разјурила“ своју већу својту. — У Аустралији пчела дошљакиња која се роји, заузима место домаће мале пчеле без жаоке („Постанак фела“, страна 103, 104).

Међутим се утврдило да дроздови имелаши не шкоде певачима; а црнога пацова највише тамани човек, јер станује под патосом по кућама, шталама, шупама, док се мургасти пацов вула по каналима, помијарама, где је човеку мање доступан, и тако даље. Па и сам Дарвин признаје да ни у ком случају не можемо прецизно рећи зашто би једна фела животиња победила другу.

Дарвиново је битно уверење: да сваки живи

створ, у извесним периодама живота, у извесним годишњим сезонама, у развитку сваке генерације или у периодама живота, у извесним годишњим сезонама, у развитку сваке генерације или у периодским интервалама, мора да се бори против многобројних смртоносних напада. Жалосна је помисао на ову општу борбу; али — теши нас Дарвин — сигурни смо: да природни рат није бесконачан, да се у њему страх не осећа, да је смрт обично брза, и да надживљују и множе се она бића која су најснажнија, најздравија и најсрећнија.[1]

Ту неумитну и неминовну борбу за живот сматра Дарвин као врло благотворну; то сведоче и ове речи којима је завршио своје дело о *Постанку фела:* „И тако из природнога ратовања, из гладовања и из смрти излази непосредно резултат најдивнији, који можемо замислити: поступно стварање узвишених бића.[2]

Оваква „дивота“ није за цело, никаква утеха за нејаке и несрећне.

Већина присталица Дарвинових примила је теорију „борбе за живот“ као правило без изузећа, као гвоздени закон који се не може прекршити. Сем тога, они су појам те борбе обично сужавали, тако да се под њом већином разуме само непосредна, индивидуална борба за живот, и за место око трпезе. И ако је сам Дарвин већ с почетка наговештавао да се израз борба за живот и уништење које из ње проистиче може узети и у фигурноме, „метафорноме“ смислу, они су га већином у буквалном смислу примењивали.

И тако се цео органски свет приказује као љути мегдан, „крваво ограшје“, на коме у „неописаној погибији“ одскачу само поједине грозне слике: на пример, како лав и тигар цепају кајише с леђа срне и кошута и раскидају им тела на комаде; како курјак овце дави; како лија и јастреб живину конабе, и тако даље, и тако даље.

[1] Дарвин: „Постанак фела“ 106, 107. или француски „Origine des éspèces“ 79—80.

[2] Darwin: Origine des éspèces, страна 506.

Од телесних особина код животиња, дарвинисти који пресудни значај дају само директној борби, истичу обично само оне особине које олакшавају једној животињи да другу што лакше удави, прождере, утамани. Тад се хвали: снажна чељуст, шиљат кљун, јаке канџе, дуги нокти, отровни зуби, хитре ноге за стизање и бежање, и тако даље.

Од умних особина истичу се поглавито: довитљивост, лукавство, способност за превару, претварање, препад.

Цео је свет само гладан и крви жедан; сви се створови боре међу собом и то без милости и без праштаја. И онда се, наравно, мора рећи: тешко побеђенима!

Тако је узајамна борба за живот, по мишљењу њених претераних заступника, постала скоро једини фактор одржања и развијања и усавршавања животињских и биљних фела. Она је битни узрок што пропадају индивидуе, расе, феле, родови и племена. Другим животним погодбама сведена је улога на најмању меру.

Природно је што се против оваког претераног „дарвинизма“ убрзо јавио протест, који се у неким приликама окретао и против суштине теорије о трансформацији организама. И сам Дарвин у својој познатој књизи о „Пореклу Човека“, која је објављена двадесет година после прве, изјавио је: да пошто је прочитао Негилија штудију о биљкама и опажања разних аутора на животињама, а нарочито скорашња опажања професора Броке, он сада допушта да је у ранијим издањима своје књиге „О постанку фела“ и сувише моћи приписао утицају природног одбирања услед борбе за живот.[1] Описујући, у истој књизи, разна животињска друштва, он добро примећује: да у њима нема међусобне борбе, већ кооперације, да узајамно помагање одржава и слабе и јаке особе и да најбоље напредује оно удружење у

[1] Darwin: The Descent of Man, страна 66.

коме има највише симпатија међу члановима.[1] На ове примедбе његови следбеници нису хтели да довољно пажње обрате.

И Волес (Wallace), који је упоредо с Дарвином дошао до дарвинизма, смањио је значај „борбе за живот“ изјавом: да она није општа, већ делимична, да није неизбежна, и да има случајева када у борби побеђују особе које су физички слабије.

Француски научници који су прихватили теорију развића организама такође су оспорили претерану улогу борбе за опстанак. Тако на пример, у Годријевим књигама о *Геолошкоме развићу животиња,* које можете и на српском језику читати, изложен је огроман број палеонтолошких доказа о преображавању једних фела, родова и племена у друге и о појављивању и нестанку многих животиња, и то без претпоставке свирепе борбе међу њима, ма да Годри не одриче сасвим да је и животна утакмица могла имати неког утицаја на развиће животиња.

Антрополог П. Брока, присталица трансформизма, пребацио је дарвинистама да је неограничена снага, коју они приписују борби за опстанак и природном одбирању услед те борбе, уображена и само хипотетична.[2]

Зоолог Жијар, велики поборник теорије развића, уврстио је борбу за опстанак, не у првенствене већ у споредне факторе развића. Он замера дарвинистима што занемарују изучавање битних фактора живота, а објашнење целога живота очекују од чаробне речи: борба за живот![3]

Биолог Ланесан, који се доста бавио питањем о борби за опстанак како у свету живих створова, тако и

[1] l. c., страна 107.

[2] Paul Broca: Sur le transformisme. 1870. у Mémoires d'Anthropologie 1877, III, страна 191.

[3] A. Giard: Les facteur de l'évolution (Revue scientifique 1889, II, 646).

у људском друштву, — био је један од првих, који је удружење индивидуа истакао међу најјача средства за одбрану, доказујући многобројним примерима да су усамљене особе готово осуђене на пропаст. По њему је индивидуална борба врло често узрок опадања и назатка како физичких тако и умних способности. Појаве које се увршћују у бурбу за опстанак поделио је Ланесан на три групе:

1, борба за живот, које може бити међу свима живим створовима;

2, лична конкуренција међу члановима једног друштва, која дакле може бити само код животиња које живе у друштвима;

3, социјална конкуренција, која се јавља у човечанству меѓ расама, народима и племенима, као и међу класама у једноме друштву.[1]

Русију је дарвинизам с почетка већ преплавио; тамо су се нарочито дилетанти њиме одушевљавали. А ови су га већином узимали у скученоме значењу; то јест, да је његова битност у начелу „борбе за живот“, да је ова борба искључиви агент развића, да је свагда благотворна, јер тобож свагда води напретку.

Узалуд су стручни природњаци указивали на неоснованост овакога појимања природе: узалуд су и сами трезвени дарвинисти протестовали против вулгарна појимања борбе за опстанак. — Временом је, тек, и тамо моралала настати реакција, у виду умеравања и „модернизирања“ тесногрудог дарвинизма.

На супрот мишљењу, да је борба за живот главни фактор одржавања и развића животиња, руски зоолог Кеслер, године 1880, истакао је начело *узајамне помоћи* као природни и општи закон у већој мери или бар у толикој мери у колико је „закон“ и борба за опста-

[1] A. de Lanessan: La lutte paur l'existence. Revue scientifique 1903, I страна 392, 393.

нак. Ово је мишљење нашло доста присталица у Русији, али се мало знало и ван ње, док се за њега у енглеској књижевности није заузео руски кнез Петар Кропоткин.

Када је Хексли, тај најважнији и најдаровитији дарвинист у Енглеској, објавио свој манифест о „Борби за опстанак и њеном утицају на човека“, Кропоткин је кроз један енглески часопис напао на брутално поимање борбе за опстанак. Не таква борба, вели он, већ узајамно помагање јесте највећа и најглавнија полуга за развиће животиња и људскога рода. Да би ово правило доказао, он је израдио ових пет студија о *узајамној помоћи* 1, *код животиња* (1890); 2, *код дивљака* (1891); 3, *код варвара* (1895); 4, *у средњевековном друштву* (1894); и 5, *код модерних људи* (1896). За тим је све те студије скупио у књигу: *Узајамна помоћ као фактор развића*[1] коју препоручујем нарочитој пажњи вашој, јер ћете у њој наћи изобиље интересних података за тачну представу о животу животиња и људскога рода и веру у урођену доброту и сјајну будућност човечанства, — која ће вам бити пријатна баш и ако се не слажете са антидржавним, политичко-социјалним начелима ауторовим.

У приступу ове књиге Кропоткин прича: како се, путујући по Сибиру, напојен теоријом Дарвиновом, изненађивао што нигде не виде трага неке грубе борбе међ животињама; а врло често виде удруживање истих за заједничку одбрану од климатских непогода и од разних непријатеља. Видео је, уз то, врло многе примере узајамне помоћи; нарочито међ птицама и преживарима, када им се ваљало селити у удаљене крајеве. Врло је ретко видео случајеве праве борбе међ вишим животињама исте феле. Узајамно помагање запазио је баш тамо где су животиње биле у највећем броју: с тога је закључио да је узајамност, а не борба, од највећег утицаја на одр-

[1] Mutual Aid a Factor of Evolution vy P. Kropotkin London. 1902. Revised and cheaper Edition 1904. — Ова је књига с енглескога преведена на више језика.

жање живота, на одржање феле и на њено даље напредовање. Кад наступи глад све животиње једне феле трпе подједнако, а не да једна другој отимље храну и да се јача развија на рачун слабије. С тога је, с правом, закључио: да међусобна „борба за живот“ није „природни закон“, јер такво мишљење није основано на непосредном проматрању чињеница.

Код нас се Дарвинова наука почела популарисати готово у исто доба када и у другим напреднијим земљама. То сведоче неке расправе и чланци, оргинални или преведени, а наштампани у ондашњим часописима и листовима. Њих су радили већином присталице Уједињене Омладине Српске. Омладина је тражила „нову науку“, а нов је био и дарвинизам. Тај део нове науке тако је брзо код нас триумфовао, да је Хеклову *Историју постања*, (1875 године) која је најконсеквентнија разрада дарвинизма, наградила Задужбина Илије Коларца, којом су управљали „конзервативци“, а Дарвинова књига *Постанак фела* (1878) изишла је у државном издању Министарства Просвете и Црквених Послова. Дарвинизам су код нас прихватали, као по некој моралној дужности, људи напредних политичких начела, либерали, радикали и социјалисти. Нико му се није много опирао, мањ што је многима нешто зазорно било примити и крајњи закључак „да је човек постао од мајмуна“. Тако је, дакле, и начело „борбе за живот“, код нас примљено од свију дилетаната.

Међутим, једини наш тадашњи стручни природњак, покојни Јосиф Панчић, писао је своју Јестаственицу по страним ауторима, који су били противници Дарвина, али се ни он дарвинизму није противио.

Једна, можда прва примедба нашим дилетантским дарвинистима изашла је у моме предговору за Годријеву прву књигу о *Геолошкоме развићу животиња*. А у мојим предавањима Палеонтологије моји су ученици свагда могли констатовати моје резервисано држање

спрам хипотезе о свеопштем домашају и пресудноме значају борбе за опстанак. То је учинило, да су ме „жустри пријатељи нове јестственичке науке“ у „усменим рецензијама“ својим радо увршћивали у неке ненапредне људе, чак у противнике теорије трансформизма. Могао бих вам ласно доказати да је ово било неосновано, јер сам ја присталица еволуционе школе, али се на овој личној узгредници нећу више задржати. — Завршићу је напоменом да се од неког доба почело претеривати у другоме правцу: проповеда се, на име, да је дарвинизам пропао, а и пише се већ о његовој пропасти.

Е није баш тако ни пропао! У осталом, зар се може ласно срушити она величанствена зграда синтезе живих бића, која се почела градити много пре Дарвина, а којој је он појачао темељце, озидао подупорне зидове, свео сводове и лице украсио? Зар да пропадне читав онај низ узоритих јестственичких монографија, које је Дарвин израдио да појавима трансформизма нађе што природније тумачење, које је као вероватно примила огромна већина јестственичара? Зар је на некој заблуди могао бити основан онај преображај биолошких наука, који се извео под утицајем нових испитивања у духу дарвинизма, и зар ће, према томе, морати пропасти они многи нови резултати који су под импулсом дарвинистичке струје постигнути и у многим другим, не чисто биолошким, наукама?

Не, то све још није пропало нити такви епохални радови ласно пропадају. Пропада само оно што је сувише апсолутно, искључиво, тесногрудо. Пропадају само претераности у свему, па и у научним теоријама.

Недавно је једна јака олуја захватила јато врабаца у лету, па је на земљу оборила и упропастила оне најсиловитије и претерано поуздане, који су највише узлетали и оне слабуњавце који се са струјом ни мало нису могли борити. Остале су живе и здраве особе нормалне снаге у крилима и у памети.

Ова ме реч о врапцима ево опомиње да треба већ једном да пређем на главни предмет данашњег преда-

вања, а то је, као што знате, о *узајамности код животиња.* — Примере и доказе ове узајамности које ћу вам саопштити, пробирао сам из обилате грађе која је објављена у овим књигама, које вам као најбоље у своме раду препоручујем на читање: Узо: *Умне способности животиња упоређене са човечјим.* — Л. Бихнер: *Љубав у царству животиња.* – Г. Ј. Роменс: *Интелигенција животиња.* — П. Кропоткин: *Узајамна помоћ.* — Пре ових на прво место препоручујем вам класично дело Брема: *Живот животиња.* Коме би дошле до руку с интересом ће прочитати и коју од ових књига: Лебок: *Мрави, пчеле и осице.* — Еспинас: *Друштва животиња.* — Лавров: *Припремање за човека.* — Л. Бихнер: *Духовни живот животиња.* — Тенишев: *Активност животиња.* — Ф. Усе: *Индустрије животиња.* — П. Жиро: *Друштва код животиња.* — Л. Лалоа: *Паразитизам и митуализам у природи.* А ко воли и старије књиге читати тога могу интересовати: *Писма о интелигенцији животиња* од Лероа и *Животиње размишљају* од де Нора.[1]

(Наставиће се).

Јован М. Жујовић.

---

[1] J. C. Houzeau: Études sur les facultés mentales des animaux comparées à celles de l'homme. I, II. Mons. 1872.

A. E. Brehm: Illustrirtes Thierleben.

G. J. Romanes: L'intelligence des animaux. I, II. Paris. 1898.

L. Büchner: Aus dem Geistesleben der Tiere. Leipzig. 1876,

L. Büchner: Liebe und Liebes Leben in der Tierwelt. Leipzig, 1885.

P. Kropotkin: Mutual Aid a factor of Evolution. London, 1904.

П. Лавровъ: Задачи Исторіи Мысли. — Подготовленіе человѣка. Женева, 1894.

J. Lubbock: Fourmis, abeilles et guêpes. I, II. Paris, 1883.

T. Houssay: Les industries chez les animaux. Paris, 1890.

A. Espinas: Les sociétés animales. Paris, 1877.

P. Giraud: Les sociétés chez les animaux. 1891.

L. Laloy: Parasitisme et Mutualisme dans la nature. Paris, 1906.

W. Tenicheff: L'activité des animaux. Paris, 1890.

C. G. Le Roy: Lettres sur les animaux et sur l'homme. Paris, 1802.

A. de Nore: Les animaux raisonnent. Paris, 1895.

ЗАГРЕБАЧКА ПИСМА.

II

У посљедње је вријеме, код нас већ неколико пута догодило, те су писци морали доћи пред суд, и то не у политичким стварима, него ради чланака посвема другачије нарави. Тако је минуле године сједио на оптуженичкој клупи један глазбени критичар, јер је у полемици са својим другом пошао мало предалеко. Рекао му је, да је крао, да ништа не разумије о глазби и слично. На суду се показало, да је овај куражни критичар и сам позајмљивао грађу за своје критике, да је био преодвише нагао у суђењу својега колеге, и тако даље. Ја нисам тачно пратио расправу, тек ми се чини, да је оптужени био и осуђен. Други пут је једно академско, ђачко друштво позвало пред суд друго академско ђачко друштво — случајно младе клерикалце — ради неких потвора и надобудна чета морала је признати: да је веома нечасно клеветала, да се није ни мало часно и кршћански понијела спрам своје браће, и би — одсуђена! Трећи пут је требао да одговара пред судом писац једне слободоумне брошуре ради њенога садржаја, али, чини ми се, још није дошло до расправе.

Не знам је ли и прије било таквих случајева, тек као да је ово повлачење писца пред редовити суд ради прекршаја оваковe нарави прилично према духу времена. Часни судови, што их имаду још и данас сва друштва, као да нијесу у великој цијени. Или људи-гријешници не имаду довољно стрпљивости, да сачекају пресуду

часног суда или не имаду довољно поуздања у часне суце, пак им је драже, да буду у судбеној кроници записани покрај оних сусједа, које се изгрдише ради кокоши, што је прескочила ограду и дошла на туђе.

Али посљедњи процес, у којем један наш уважени писац треба да одговара суду, свакако је необично занимив, и мени се чини да заслужује већу пажњу.

У велике је, наиме, карактеристичан за наше књижевне прилике.

Нитко не зна зашто и почему, али у наших се људи увријежило посебно мишљење о вриједности јавнога рада и рада за опће добро. Састане се десетак људи, оснују друштво с лијепом, опће хуманитарном задаћом; упрегну једнога или два човјека, и будући да друштво имаде хуманитарну задаћу, то треба радити бадава. То је за опће добро! Друштву се хоће новина и књига, пак јер је хуманитарно, треба му слати књиге и новине бесплатно. Више пута умују овако и чисто сталешка друштва чим постану јавна и виша им област одобри правила. Појединац се не би усудио затражити бадава, али друштво може. Друштво је младо, а имало је силу издатака за стан, за барјак, за кућну забаву, прославу, и тако даље! Чудна је ствар та јавност! И напосеб се она осве- ћује књижевницима. Чим ријеч осване тискана, постала је опће добро и нема никакве цијене. Слику треба купити, у казалишту треба платити улазнину, али књига се може — добити! Како? Може се затражити од аутора, да ју поклони, а ако већ не то, онда се може позајмити од онога кому ју је аутор већ поклонио! И тако тискана ријеч постаје опће добро без икакове цијене. И слике можемо још и сада бадава гледати у неким галеријама, као што год можемо и књиге посуђивати за малену или никакову цијену у јавним књижницама, али слику не можемо однијети кући, понијети на пут, као што можемо књигу. И зато треба слику купити.

Код нас, гдје људи „имаду времена читати" само док иду у школу, гдје приватне библиотеке и посједо-

вање као што и у опће читање књига, напосе оних, што их даје наша литература, није опћа народна потреба, код нас је схватање вриједности једне књиге по готово слабо.

Ми се још увијек морамо борити с аналфабетизмом, морамо бити срећни, да нас у опће читају... И није мала ствар! Ја сам већ неколико пута доживио, да се наш „интелигенат“ похвалио упознавши се с којим књижевником овим ријечима: „Ја сам читао (врло често „читала“!...) ваше саставке у новинама!...“ И говори тако, као да вам прича о некој услузи, коју вам је учинио. Ако вам рекне, да је читао и вашу књигу, онда сте дужни најмање испричати се ријечима „ох, није ништа!... није врло вриједно!...“ Питање куповања књига посвема је нузгредно. Издавачи књига, редовито сами аутори, морају трошкове око издања књиге, труд што су га уложили у само дјел̓о, схватити као порез и дар домовини, јавности, и тако даље, и тако даље. Па зато су јавни радници! А јавни раденик, као што је познато, имаде двије дужности: радити што више и радити бесплатно! Књижевници су у толико изузети што морају још и платити тај јавни рад. То нам је наиме оставио у баштину Гутенберг — преврнуо се три пута у гробу! —, који је измислио слова. Сада већ сватко знаде, да се „овакова једна књига штампа у више тисућа комада (а за кога?), па шта онда може доћи један комад?...“ „Маленкост! није вриједно спомињати...“ И још би се некако дало растумачити, да је само наша читаћа публика дошла до тих ружичастих назора о цијени наше књиге; наша читаћа публика, која имаде већ неколико година лијеп број дневника бесплатно на располагање, будући да дневник мора платити и уздржавати странка или организација. Али тај назор почео је отимати маха и код трговаца с књигом, код књижара. Навикли од читаће публике слабо цијенити нашу књигу, ријетко су јој настојали дигнути цијену тиме, да ју препоруче својим муштеријама, да упозоре на њу згодним начином. Ја ово

схватам. Трговац обично слабо мари за робу, за коју се и публика не интересира, али тешко схватам, да интелигентни књижар, који код нас живи, осјећа потребу упозорити на које ново књижевно издање, о којем немачки листови сада много пишу, а не осјећа потребу прочитати и упозорити на књигу, коју је код куће нас издана. А таквих књижара имаде код нас више. Разумије се по себи, да овакви књижари нијесу потпора књижевности, да нијесу ни у роду с оним „промицатељима“ књиге о којима читамо у кореспонденцији наших препородитеља. Разумије се по себи, да се овакви књижари само ријетко одлучују, да буду и накладници. Чему? Он продаје школске књиге (ако му их колега дадне у комисију!), продаје писанке, оловке, листовни папир, разгледнице и још много таквих предуцета који одбацују далеко већу добит него књиге. Чему би онда новац. који је тако тешко заслужио продавајући нашим људима оловке, папир и пера, улагао у посао сумњиве вриједности? Али не само то. Он не увиђа потребу, да домаћем аутору пошаље на вријеме обрачун, да га извјести о прођи књиге, а досљедно тому ни да му пошаље паре за продане примјерке

Кад и онако није ништа продао....

А могуће је ипак неколико примјерака... Могуће... Но, он ће погледати. Дашто не сада, јер сада не има времена — — —

Мислите ли да он тако поступа с књигама, што их повлачи из Беча, Лајпцига, Дрездена? Оно су протоколиране твртке. Онима мора слати обрачун. Иначе други пут не ће ништа добити. Али домаћи шаљу увијек, и шаљу колико год наручиш, и плате поштарину, и задовољни су с каковим год постатком, и што је главно чекат ће на обрачун и годину и двије године. А многи у опће заборави на обрачун. Шта, оно неколико примјерака...

Али као што у многом другом, тако се и у томе у посљедње вријеме догодиле неке промјене. Некоји

млађи књижевници издадоше неколико књига у властитој накладии, разаслаше их књижарама, пак будући да књижари „од великог посла“ не доспјеше саставити обрачуне, потрудише се они сами до књижара и бургијај лијево, бургијај десно — дођоше до неких резултата, који су били вриједни, да их се забиљежи.

На тај посао одлучио се Др. Дрекслер. Написао је у „Савременику“ чланак у којем износи примјере нередног књижарског поступка, и — зло! Одмах се јавише. Један тражи изјаву, писмену, чврсту изјаву, да „оним“ мјестом својега чланка није мислио њега, други се пријети тужбом, а трећи је предао ствар одвјетнику и зове писца пред редовити, грађански суд. Међутим, најзанимивије је, да Др. Дрекслер није у свом чланку ниједнога књижара споменуо именом. Неупућен читатељ могао би помислити, да је Др. Дрекслер све оне ствари измислио. Али немир наших књижара доказује противно. И сада се очекује парница.

Тек није остало само код те парнице. Матица Хрватска сазвала је скупштину на којој се расправљало о нашим књижарским приликама, а Милан Марјановић покренуо је у својем часопису „Југу“ анкету о том питању. Иде се наиме за тим, да се оснује централни накладни завод, који би преузео цијело пословање око распачавања књига изишлих у приватној накладии аутора или књижевних корпорација. Када би се могло увести још и примјерну царину на стране (њемачке) књиге, онда би било прилично зајамчено, да ће домаћа књига барем у догледно вријеме порасти у цијени. Јер како је сада, није могуће конкурисати туђој књизи. По готово то вриједи за лијепу књигу. Не користи позивати се на патриотизам и правило „свој к свому“. Често пута није ни квалитета тако одлучна, као што је лијепа опрема, папир, штампа и цијена.

Друга књижевна парница, која се ваљда неће свршити пред грађанским судом, такођер је доста занимива. Струковни писац Др. Лозовина издао је у Матици Хрватској

повијест талијанске књижевности. О тој је књизи написао за „Савременик“ оцјену Хенрик Барић. Барић се мало бави у оцјени онаковим мјестима, која би могла занимати ширу публику за коју је Матица и издала Лозовинину књигу. Замјера Лозовини нетачност у изнашању дата, а мало или ништа не говори о духу којим је књига писана. Лозовина је ипак и на ту критику написао одговор, којега уредник „Савременика“ није ради опширности одмах приопћио.

Лозовина је међутим у томе, што је „Савременик“ донио управо Барићеву критику о његовој књизи опазио неки жалац. По његовом мнијењу уредник је „Савременика“ наручио у Барића критику, знајући да ће Барић о књизи неповољно писати, јер је аутор књиге Хрват. Разумије се по себи, да је „Савремениковог“ уредника Др. Ливадића оваково тумачење осупнуло. Нити је он знао, како ће Барић о књизи писати, нити је Барића у опће познавао донле. На један упит Д-ра Скерлића познаје ли он Барића, упитао је Ливадић Венцелидеса, који се тада налазио у Загребу и много радио за „Савременик“, познаје ли он Барића. Венцелидес бијаше пун хвале о Барићу, нашто Ливадић одговори Д-ру Скерлићу, а у исто доба замоли Барића нека напише за „Савременик“ оцјену. Треба наиме знати, да је код нас доста тешко наћи оцјењивача за струковна дјела и да у томе нема великог избора. Нити је Ливадић знао да је Барић Србин, нити се могао на то обазирати. Прије би се међутим могло закључити, да Ливадић није Барића сматрао Србином, будући да се уредник „Српског Књижевног Гласника“ за њ код њега приупитао. Знајући Ливадић Венцелидеса као доброга познавача далматинских књижевних прилика, могао је повјеровати Венцелидесовим ријечима по готово у овој згоди гдје се радило о талијанској књижевности којом се и Венцелидес много бави, а познаје и Лозовину и Барића.

Ради свега тога тешко се Ливадић снашао у ситуацији у коју је запао као Понције у Кредо. И ма да није

иначе брз у преписци, одговарајући Барићу на неко писмо, изјада се крупним изразом на поступак Лозовинин, истакнувши, да се Лозовину хоће сакрити за Барићево Српство. Дотле је ствар прилично једнострана, али што се послије збило једва је вјероватно. Послије Лозовинина одговора на Барићеву критику затражи Барић мјеста у „Савременику“, да одговори на Лозовинин одговор. Видјевши Ливадић да би „Савременик“ на тај начин имао доскора постати органом Лозовини и Барићу, ускрати потоњему мјесто будући да сматра ствар свршеном. Али Барић сада изда брошуру и отштампа у њој и оно писмо Ливадићево, које није било намјењено јавности него само њему. Ну није остало само код те брошуре. И Лозовина, односно Гујић, изда такођер брошуру, оборивши се на Ливадића, „Савременик“, наше књижевне прилике. И све то након што је Ливадић Лозовини усмено разјаснио, како је дошло до Барићеве критике!

Да се ово догодило којем дневнику ради политичког чланка, ствар би се дала некако појмити, али када књижевник замјера књижевној смотри, што је донијела неповољну оцјену о књизи што ју је написао члан друштва чији је орган та смотра, кад се замјера уреднику, што је о књизи коју је написао Хрват донио критику из пера Србина, онда је то већ веома значајно по данашње схватање критичарске слободе и — народног јединства!

Код нас се већ збио један такав случај у којем су чланови једнога друштва замјерили и казнили једнога члана, будући се усудио о њиховом раду неповољно писати. Али треба уважити, да су то били умјетници, увјерени хрватски умјетници, који нијесу могли појмити, да би нетко смио сумњати о квалитети њиховог рада, по готово кад тај исти човјек прима за свој посао награду од друштва којему су они а и он чланом. Ти су умјетници били увјерени, да њихов намјештеник смије само о оним умјетницима неповољно писати, који не спа-

дају у њихово друштво, када већ неће повољно писати о њиховом раду.

Ово је схватање родило малу забуну у нашој јавности, али би морало далеко више смести и забунити схватање једног књижевника, који мисли да орган друштва којему он припада не смије донијети неповољну оцјену о његовој књизи. На тај начин могли бисмо до скора сви редом постати неповредиви. Упиши се у пет друштава, и — да видимо тко ће те дирнути, тко ће се усудити неповољно о твојем раду писати!

Друштвеност ове врсте преузела је код нас мах. Чување особних интереса под плаштем друштвених интереса изродило се до те мјере, да се већ једва може вјеровати. Ево једног примјера. У нашем друштву умјетности имаде чланова којима је умјетност занат, крух, и опет такових који припадају различитим звањима. Ма да то није друштво умјетника него друштво умјетности препуштено је водство друштва умјетницима. Могуће, то још неби било највеће зло, да су ти умјетници људи невезаних руку. Али то су све сами средњешколски професори, чиновници. Прије неколико година приступили су ипак савезу југословенских умјетника и нитко им није тога замјерио. Напротив, сватко се радовао. Кад се прочуло за римску изложбу запиташе некоји слободни умјетници на уста једног народног заступника хоће ли хрватски умјетници на међународној изложби у Риму моћи изложити у засебном павиљону или барем у засебном одјељењу. Одговор је гласио — не! Слободни хрватски умјетници одлучише тада, да неће излагати у мађарском ни у аустријском павиљону. Било им је понуђено да изложе у српском. Они су ту понуду прихватили. Срби су хрватска браћа, иста им је народна пјесма, исти им је језик.

Домаћи умјетници (тако се ови воле називати) нијесу тога могли схватити. Они су у с умјетничком обрађивању народне пјесме (у циклусу о „Видовданском храму“ о „Марку Краљевићу), у потпису ћириловским

писменима, и у тисућу других ствари видели — народну издају! Они приступају југословенском савезу, али кад се ради о кипу апостола југославенства онда открију интересне сфере. Кад се радило о поклонству српском краљу пригодом крунисања, онда те сфере није било. Они јесу „југослављани“, али не улазе у „политику“. Они јесу „југослављани“, али да не би ткогод помислио, да који од њих излаже у српском павиљону или да — не дао Бог! — одобрава излагање с једнокрвном браћом, друштво је умјетности службено изјавило (на главној скупштини и још поврх тога у једном мађарском листу), да то друштво не само не судјелује, не само не одобрава судјеловање хрватских умјетника у српском павиљону, него такав поступак дапаче одсуђује.

Домаћи умјетници су добро њушили, али једва да ће им ткогод наградити ову ревност.

Међутим, ствар ипак није тако страшна.

На римској изложби бит ће ипак изложен лијеп број умјетнина, што су их израдили хрватски умјетници, а бит ће и двадесет цртежа, који су својина хрватског друштва умјетности. Било би нешто злобно тврдити да је хрватско друштво умјетности послало те цртеже за српски павиљон, али они ће ипак бити ондје изложени, будући да их је израдио умјетник, који излаже у српском павиљону.

Југославенска Академија није тому умјетнику изручила ни једну радњу да ју изложи том приликом.

Вијест што су је неке новине пренијеле из једног београдског листа о томе, да су Мештровићеве радње путем разлупане, наишла је овдје на прилично вјере. Познато је наиме, да се на Мештровића и другове много утјецало нека одустану од излагања у српском павиљону.

Како Марјановићев „Југ“ јавља повела се том приликом и нека мала истрага гледе тога тко ће од Хрвата судјеловати у српском павиљону. Кад се видјело да ће судјеловати само слободни хрватски умјетници, све се стишало.

Иначе смо овдје дашто сви увјерени да је умјетност и умјетник као такав слободан.... Не знам како ће се један домаћи умјетник понијети спрам конкуренције за споменик Доситеју Обрадовићу.

Јамачно ће они, који су били пригодом конкуренције за споменик Штросмајера за подијелу умјетничких интересних сфера, овај пут показати шире схватање и свој тадашњи закључак оборити бољим чином.

Андрија Милчиновић.

АЛИМПИЈЕ ВАСИЉЕВИЋ.

(Крај).

На прагу рата Српско-Турског Кнез је, у априлу 1876 године, поново поверио састав кабинета *Стевчи Михаиловићу.* У тај такозвани „акциони кабинет“ ушли су ранији кабинетски другови Стевчини, па и Алимпије Васиљевић; а само је звање министра финансија било поверено мени, као новом члану кабинета.

У положају министра Алимпије Васиљевић нити је био охол, нити је претерано ценио своје снаге и подобности; али је суревњиво бранио своје право, да слободно и независно казује своје мишљење и уверење. Кад је пред министарским саветом било питање о распореду у Јаворској војсци, па је Кнез казао, како је још под прошлом владом одређен *Франц Зах* за команданта те војске, Алимпије Васиљевић је напоменуо, како је Јаворска војска одређена, да се прва јави на Косову, па је разложио, како предвођење те војске не би требало поверити једном болешљивом и сакатом човеку, какови је био Франц Зах, а да се и не помиње, како је његово име и непознато народу. Кнез Милан плануо је на те речи, па одговорио, да он не допушта, да се тако говори о „најспремнијем нашем официру“. Алимпије Васиљевић је одмах устао са свог места, па изјавио: ако му није допуштено, да као министар може говорити онако, како мисли, онда он не треба да седи ту. Рекав то, он узме шешир и пође ка вратима. Али, Кнез га блажим гласом позове, да се врати на своје место, увера-

јући га, да није имао намеру увредити га. — За све време свога министровања, као и у свима другим положајима, које је заузимао, Алимпије Васиљевић се одликовао искреношћу у излагању својих мисли, и независношћу свога духа.

За време *рата за ослобођење и независност* требало је да који члан владе буде уз Кнеза, који се, као врховни командант, налазио у средини војске, те да се одржава веза између владаоца и владе. По одлуци министарског савета Алимпије Васиљевић је пратио Кнеза у ратном походу.

По једној законодавној одлуци, ни један државни чиновник није могао примати за време рата више од 10 дуката *плате* месечно. Уз плату министри су имали и додатке, који нису били изречно обухваћени том законодавном одлуком; али, они нису хтели да се изузму из реда других државних чиновника, па су се и сами ограничили на 10 дуката плате месечно, а нису примали и додатке. У своје „Успомене“ Алимпије Васиљевић је уписао и ове врсте: „Полазећи са Кнезом (у главни војни стан), ја сам морао оставити најмање 10 дуката за кућу; а бар толико морао сам и ја имати. При том сам морао дати држави 50 дуката, кад је тражен унутрашњи зајам. Услед тога ја се за време рата задужим, те сам после рата морао продати моју кућу“. Уз пркос тако кобном материјалном стању, Алимпију Васиљевићу никад државни посао није био тежак. Он је волео свој народ, па је поверене му задатке вршио са уверењем, да испуњава свету дужност; његово патриотско одушевљење узносило га је до прегоревања себе самог.

У другом рату против Турске требало је, по одлуци министарског савета, да буде уз Кнеза Радивоје Милојковић, министар унутрашњих послова. Али, у часу, кад се Шумадијска дивизија кретала из Крагујевца ка граници, Јасенички батаљон побуни се, и оде у Тополу. Услед тога морао је министар унутрашњих послова остати

на својој редовној дужности у престоници; а Алимпије Васиљевић као члан владе пратити Кнеза.

После освојења *Ниша* Алимпије Васиљевић је био овлашћен, да, као министар уз Кнеза, у „ослобођеним пределима“ поставља државне чиновнике свих струка, сем војске, и да прима и Кнезу приказује народне депутације из тих покрајина. „На репрезентацију“ било му је одређено 100 дуката. — „Када ми се нови срески и окружни начелници и судије ослобођених предела“, прича он у својим „Успоменама“, „пожалише, да немају никаковог канцелариског прибора, ја поручих, да се из трговине Јевте Павловића (из Београда) пошље прибор потребан за канцеларије ослобођених предела. Рачун за тај прибор износио је 94 дуката, и ја га исплатим из оног кредита од 100 дуката, који ми је на репрезентацију био одређен; а остатак од 6 дуката потрошен је на слатко, шећер, кафу и дуван, чиме су послуживане депутације, које су долазиле да их прикажем Кнезу“.

После рата, коме је резултат био *проширење и независност Србије и Црне Горе*, Алимпије Васиљевић био је постављен за члана државног савета, али и даље задржан у дужности министра просвете и црквених послова.

У јесен 1878 године он је путовао у Русију у повереној мисији. Том приликом Цар га је примио у нарочитој аудијенцији, па му казао да жели, „да се прва српска железница сагради помоћу Руских капитала, а под условима корисним по Србију“. По заповести царевој и Руски војни министар *Миљутин* саопштио је Алимпију Васиљевићу, да ће Русија потпомоћи Србију у грађењу железнице, коју, по одредбама Берлинскога Уговора, треба да сагради, па се споразумео с њиме о даљим корацима у питању о тој железници. — Сем тога, „Добротворно Словенско Друштво“ било је за време рата послало око 500.000 динара Србији, не казавши: да ли као позајмицу, коју треба вратити, или на олакшање ратне припреме. Присуство Алимпија Васиљевића у Петрограду дало је прилику том Друштву, да се обавести

с њим о тој ствари, и оно је изјавило, да је поменуте новце послало као братски прилог на ратне припреме, а не као позајмицу, која би се морала вратити.

У Русији Алимпије Васиљевић је провео месец дана. Кад је полазио тамо, Кнез му је дао 100 дуката на олакшање путних трошкова. По повратку из Русије он је поднео поверени писмени извештаји о својој мисији; али ни једним словцем није тражио, да му се накнаде трошкови, него их је измирио из своје плате, у колико му није достизала она кнежева потпора од 100 дуката. Тако се тада поимаху државни интерес и патриотска дужност.

У почетку фебруара 1879 године беху послана из Петрограда четири инжињера у Србију, ради прегледа жељезничке трасе, коју је Понсен био обележио. Они су били приказани Алимпију Васиљевићу једним писмом руског војног министра, Миљутина, те су га посветили у поверену им мисију; а по извршењу те мисије, показали му извештај, који су били спремали за руску владу. У том извештају доказивано је, да би уз прву српску жељезницу требало саградити још и једну пругу од Ниша до Дунава, ради везе са руским железницама преко Румунских.

Потоњим увлачењем Србије у сферу аустријских интереса и утицаја учињен је крај Српско-Руском споразуму у питању о грађењу прве српске железнице, па и о извођењу жељезничке везе између Србије и Русије.

У току 1879 године Алимпије Васиљевић, Радивој Милојковић и ја били смо иступили из кабинета. Ну, у току 1880 године, кад је требало водити преговоре о *трговинском уговору са Аустро-Угарском*, ми смо поново ушли у кабинет, и остали у њему све докле либерална влада није поднела оставку (19 октобра 1880 године) са разлога, што није хтела пристати, да се суседној Дунавској Монархији учине уступке, које би врата Србије ширимице отвориле економној и политичкој превласти те монархије о трошку народних интереса и права наших. —

У времену ратова за ослобођење и несависност није било могућно изводити просветне покрете у Србији, те и Алимпије Васиљевић није могао своје министровање у том времену обележити важнијим педагошким и школе ским реформама. Али, он је имао своје одређено мишљење о систему јавне наставе. Он је признавао да сваки грађанин има право да васпита своју децу у духу свог убеђења. Али, кад грађани повере васпитање своје деце држави, ова је дужна и власна, да бди над радњом школа и учитеља. Она не сме оставити игри случајности интелектуални развој народа; њој припада право контроле над извођењем и ширењем народне просвете; па на њој је и одговорност за јавну наставу.

У питању о настави у *основним школама* Алимпије Васиљевић је вазда заступао ова три начела: — *начело бесплатности*, које отвара школу сиромаху као и богаташу, и ствара за свакога и све у држави могућност, да се користе основном наставом; — *начело обвезности*, по коме су родитељи дужни давати децу у основне школе, те по коме и школе и учитељи не само по имену, него и у делу служе народној просвети и општем напретку; — *начело слободне савести*, које обезбеђује развитак моралних осећања независно од апстрактних теорија и нетолерантних аспирација.

У систему наставе у *средњим школама* Алимпије Васиљевић је ценио историјски значај и стварну вредност *класичног* образовања, које, кад одабраним примерима Грчке и Римске историје буди и развија свест о грађанским врлинама, може да припомогне одгајању виших духова и светлих карактера у народу. Али, он је увиђао и важност живих језика, нових литература, и напредног развитка природних наука и техничких знања. С тога је он био за поделу средњих школа на *гимназије* и *стручне школе*.

Мисао о оснивању *универзитета*, коју је *Димитрије Матић* у Србији први покренуо, делио је и Алимпије Васиљевић. Он се одушевљавао за универзитет као за

живи извор науке, па је полагао наду на њ, као на организовани слободни олтар високе културе и интелектуалне независности народне.

Мисао о универзитету природно води мисли о *академији наука*. У реду оних, који су из средине „Српског Ученог Друштва“ подигли први глас за академију наука, био је и Алимпије Васиљевић. Као централно народно огњиште науке, академија је требала да прикупи у своје коло *одабране научне снаге;* а то је у времену *котеријске владавине* могло се постићи само уздизањем „Српског Ученог Друштва“ на ступањ академије наука, и стварањем могућности, да се из његове средине научном активношћу, на делу, саме одаберу праве научне снаге. Ну, котеријске страсти које су цео јавни живот наш скренуле са правог пута, нису допустиле ни да се мисао о академији наука изведе на правој научној основи. Место да оснивање университета претходи оснивању академије наука, ова је основана пре универзитета. Па онда, познат је факт, да је прво коло самозваних „правих академика“ било „наименовано“ озго после политичког слома, створеног увлачењем Србије у сферу туђинских интереса, а у цвету котеријске владавине и обести, и да је то коло прве празнине своје потпуњивало поглавито котеријским друговима и присталицама. У бирању нових академика, место да се гледало на праву науку и заслугу, цењене су пре свега и више свега лични и партизански односи и везе. Кандидатура политичких противника систематски је сузбијана, па били они и најактивнији и најзаслужнији на пољу науке. Далеко од тога да служи за уједињавање духова у светој служби истини, као невидном суверену, академија наука била је у самоме оснивању свом осуђена на улогу једног табора власничке котерије. Ако је кад и које светло и заслужно име било уврштено у ред академика, то је учињено само да би се масковала котеријска природа не-академијског духа, којим је академија у постанку свом била задахнута. Ту се само казује, како се могло дого-

дити, да не буде изабран за редовног члана академије наука један Алимпије Васиљевић, који је и као професор Велике Школе, и као министар просвете, и као члан и потпредседник „Српског Ученог Друштва“, и као књижевник и научник, достојно и одлично представљао науку свог времена.

Пошто је у Србији био настао ред ствари погодан по смерове и захтеве Аустро-Угарске, а штетан и опасан по интересе и права нашег народа, Алимпије Васиљевић је, са другим слободоумним патриотима, ступио у опозицију противу политике, који је, служећи страним интересима, изишла на познату *тајну конвенцију са Аустро-Угарском*, и претрпила онако очајну поразу на Сливници.

У либерално-радикалној влади од 1888 године Алимпије Васиљевић је заузимао положај министра просвете и црквених послова. Ну, влада та није била дугог века. Краљ Милан брзо је успео да подели здружене либерале и радикале, те да прво либерале, па онда и радикале уклони са власти. —

Кад се ускоро Краљ Милан био решио „подарити“ земљи нов Устав, па је ради тога био састављен у престоници „уставотворни“ одбор, био је и Алимпије Васиљевић члан тог одбора. —

За владе Авакумовићеве 1892 године, Алимпије Васиљевић је био посланик Србије у Петрограду. У том положају он је био успео склонити руску владу, да настане у Паризу, те да она иста фабрика, која је тада за Русију израђивала оружје новог система, изради и за Србију 75 хиљада пушака. Било је остало само, да наша влада преко француског посланика закључи и специјалну погодбу са том фабриком.

Користећи се симпатијама, које је био стекао у меродавним круговима у Петрограду, Алимпије Васиљевић је у даним приликама давао обавештења о правом стању ствари у *Старој Србији* и *Македонији*, а сузбијао тенденциозне извештаје сепаратистичких агената. —

После државног удара од 1 априла 1893 године,

Алимпије Васиљевић је био уклоњен са посланичког положаја у Петрограду. На опроштајној аудијенцији Цар му је казао, да жали што тако брзо оставља Русију, али да се нада, да ће он опет скоро тамо доћи.

Повратак Краља Милана у Београд у јануару 1894 године био је изазвао негодовање у Петрограду. Ту се раније мислило, да се ширењу аустро-угарских утицаја у Србији може учинити крај само удаљењем Краља Милана из земље. У тој мисли било се успело склонити Краља Милана, да се, у интересу династије, сам одреди, да живи где даље од Србије. На његов захтев стављени су му била два милиона динара на расположај, ради живљења у Паризу. Краљ Милан ишао је тада у својим уступкама још и даље, него што се тражило. Он је не само пристао оставити Србију, него се још и одрекао права српског грађанина, па и права члана краљевске породице. Тадашња влада је том одрицању његовом била прибавила и облик једног специјалног закона. Кад се после свега тога Краљ Милан био вратио у Београд, из Петрограда је било заповеђено руском посланику у Београду, да избегава походе у Двору, све докле Краљ Милан буде ту боравио. Изгледало је да су на раскиду односи између Србије и Русије. Из Београда је била учињена представка, да тадашњи шеф наше владе дође у Петроград, те лично изложи разлоге, са којим се Краљ Милан морао вратити у Београд, и уједно да уверење, да ће он ускоро опет отићи у Париз. Из Петрограда се одговорило, да није потребно никаково разјашњење у питању о Краљу Милану. Тада се у меродавном кругу у Београду осетила потреба, да се Алимпије Васиљевић поново наименује за посланика у Петрограду. Чим је о томе била извештена руска влада, она је изјавила своје одобрење.

Кад се Алимпије Васиљевић у Петрограду приказао Цару као посланик Србије, Цар га је предусрео са речима: „ја сам вам предсказао да ћете нам ви опет скоро доћи“. На уверавање Алимпија Васиљевића, да га је то и

охрабрило, да се прими тако важне дужности у тешким приликама, Цар је рекао: „јест, прилике су тешке, али ви сте нама у свако доба добро дошли“. Алимпије Васиљевић је умео повратити старе добре односе између Петрограда и Београда, давши уверење, да ће се Краљ Милан вратити у Париз, чим се Краљ Александар буде сасвим опоравио од инфлуенце, коју је тада имао.

Васиљевићев предходник у Петрограду био је известио нашу владу, да Русија неће више „протежирати“ у француској набавку оружја за Србију. Ну, Алимпије Васиљевић је успео извести на чисто питање о тој набавци, те је известио владу, да ће се у Француској приступити израђивању оружја за Србију, чим буде извршена руска наруџбина.

На петнаест дана пред смрт цара Александра III, Алимпије Васиљевић је био известио Краља Александра, да су Цару избројани дани; али да ће се промена на престолу извршити редовним путем и мирно.

Краљ Александар присуствовао је лично свечаном погребу Цара Александра III. Том приликом биле су му указане у Петрограду све почасти, са којима се ту страни владаоци дочекују. Али се он надао, да ће бити задржан у Петроград и ради присуства на скором венчању цара Николе; а кад му та нада није могла бити испуњена, он је мислио да треба да бар посредно изрази своје осећање према руској влади, те је Алимпије Васиљевић био замењен у Петрограду новим послаником српским.

Алимпије Васиљевић је и тада могао оставити Петроград са уверењем, да је у вршењу своје дужности припомогао развоју здраве свести о солидарности словенских интереса. То је констатовао и *кнез Долгоруков* у једној свечаној прилици овим речима: „Што руска влада и руско друштво сад правилније гледају на Србију, и у опште на Словене Балканског Полуострва, за то се има највише благодарити посланику Васиљевићу. Желети је, да он дуго остане међу нама, те да својим

патриотским радом буде од користи по оба братска народа“.

На *књижевном* пољу Алимпије Васиљевић је, као и на политичком, развијао активност која није знала за умор и одмор. Прве књижевне покушаје своје он је отпочео био критичким прегледом школских уџбеника. У књижевној полемици он није волео околишне дискусије. Умео је да у неколико врста изложи главни проблем тако одређено и убедљиво, да брзо обезоружа свог противника. — У низу *научних* радова његових, који су јавности предани, могу се као познатији поменути ови: — „Кратки преглед Хеглове философије“. — „О психолошким методама у Инглеској, Француској и Германији“. — „О логичним заблудама или привидним доказима“. — „О слободној вољи“. — „Одношај између физичких и духовних особина раса“. — „О границама знања“. — „Психолошке особине српског народа“. — „Психологија као наука“. — „Логика“. — „Историја образованости у Срба“. — „Руска граматика“. — „Три српска великана“ (Карађорђе, Милош и Вучић). — „Успомена на краља Милана“. — „О развитку уставне свести у Србији“. — У „Српском Дневнику“ у Новом Саду, у „Српским Новинама“ ,у „Србији“, у „Српској Независности“, у „Новом Веку“ и другим слободоумним лисловима, Алимпије Васиљевић је написао небројне чланке, у којима је излагао своје мисли о политичким проблемима, и борио се за либералне реформе у Србији.

Историји српске књиге и науке остаје, да критички оцени књижевне радове Алимпија Васиљевића, а ја ћу да сврнем пажњу само на неколике главније мисли његове, које су ми из чешћих разговора с њим тачније познате.

Из руске духовне академије Алимпије Васиљевић је био изишао као хегловац. Ну, његов просвећени дух био је доступан сваком напретку времена и науке. Он се одушевљавао за научне истине и народну просвету, па је истрајно изучавао проблеме своје струке. Психичке феномене и законе он је испитивао у вези са физио-

лошким. Његови философски списи одликују се одређеним и јасним излагањем начела и мисли на основи позитивних знања. Систему метефизичког идеализма, коме је *Кант* својом трансцендентном логиком поставио основу, и који је *Хегел* у ширим размерама извео, он не пориче важност у питању о последњем узроку феномена у еволуцији света. Али, у изучавању стварне јаве, он не поставља себи задатак, да изучава и оно, што човечијем уму није дано да зна, него се ограничава на испитивање само онога, што може да се зна. Њему нису били незнани радови *Огиста Конта, Џ. С. Мила, Херберта Спенсера, Бена, Вундта* и других новијих писаца, који су примену закона мишљења оснивали на позитивизму. Он је проучавао и радове *Дарвина* и *Ернста Хекела*. Пратећи покрет философских идеја са обзиром на напредни развитак природних наука, он је гледао на човека као на један део природе, у којој живи, и делио уверење, да су и физички и психички феномени у једном истом смислу реални. Он је веровао у сугласност светског реда са основним логичким законима, са простог разлога што из даних светских појава могу да се изводе закључци, који нису дани, али који могу да се овере. Закони мишљења били би према томе у неком смислу *a priori*, у погледу на фактички свет; али је *мисао* на крају крајева само феномен одређене врсте, а *логичка нужност* само специјални облик неодољивости или неизбежности. *Појмови и теорије* само су оруђа, којима човек тежи да контролише феномене и да влада њима. Уз пркос могућности да се моћи и подобности човека шире физичким и духовним оруђима, човеку се свет не отвара иза оне средине, или околине, у којој се он креће. Ту нема стазе, која би, као што неки идеалисти мисле, водила од критике ума ка метафизици бића. Разум је оруђе у служби живота. — Реалност у себи и за себе не може се одредити; у своме изразу она је постајање. Питање је, да ли овај живот, на који се подупире реалност човека, треба појмити као неко космичко начело,

којим се свет разјашњује. Одговор на то питање јесте негативан. Појам о свету као да излази на идеју ограничавања научног испитивања, идеју којој нема правог места у метафизичкој сфери.

Философијски списи Алимпија Васиљевића нису намењени само школи, него и читаоцима, који самостално и независно мисле и суде. Ту има живости у излагању факата и мисли, која може да забавља пажњу и шири круг читалаца, него што их философски списи обично имају.

И на књижевном и на политичком пољу Алимпије Васиљевић је од почетка до краја своје делатности осведочавао здраву свест о патриотској дужности. Прилике, у којима је он живео, као да су судбом биле одређене, да га проведу кроз ступње интелектуалног развитка и научног усавршавања, који ће га приуготовити за вршење намењених му задатака.

У струји друштвеног живота нашег истичу се два идеала: један, по коме би нам била дужност, да предамо Србију нашим потомцима још и већу, и напреднију, и славнију, него што смо је наследили од наших јуначких предака; и други, по коме би разлози *народне снаге и величине* и *патриотске дужности* били утопистички, а *лични интереси* и *котеријски рачуни* мерила практичне мудрости. Алимпије Васиљевић је био један од оних књижевника и државника, који се одушевљавају оним првим идеалом, те којима је задатак живота да раде, да се Србија и Српство подигну на што виши ступањ државног, народног и васколиког културног развитка и напретка. Књижевници и државници тог типа не престају водити рачуна о правим чињеницама народне снаге и величине. Они знају, да је народу куцнуо последњи час, кад изгуби поуздање у себе и веру у своју будућност, па допусти да се о трошку општег интереса цепају народне снаге на котеријске таборе, који уздижу личне интересе изнад патриотских дужности; знају, да политички раскомадано Српство само стојичком истрај-

ношћу у развијању осећања народног достојанства и поноса и здраве свести о човечанским правима и дужностима, може обезбедити своју народну будућност. У том уверењу они теже да расветле не само врлине и снаге, него и махне и слабости народа, а уједно и да проникну смерове и пријатељских и непријатељских сила, па да према свему томе одреде правац развоју нових снага народних. У редовима таквих књижевника и државника Алимпије Васиљевић је радио и борио се да Србија од једне васалне Кнежевине постане слободна и независна Краљевина, и од једне полицијске и апсолутистичке монархије, уставна и парламентарна држава. За успехе који су у томе постигнути, и он је стекао заслуге, које ће живети и после њега.

Племенитост карактера, којом је Алимпије Васиљевић светлио у јавном животу, велича и приватни живот његов. Супрот материјалистичке струје, којој је златник мерило, па у којој и брачна веза постаје предмет ниске спекулације, он је у положају професора оженио се из племените љубави једном, по сведочанству његових „Успомена", „лепом, добром и паметном девојком, коју су сви у великој и уваженој породици њеној волели". После петнаест година срећног брачног живота, жена му је, на жалост, преминула, оставив га са шесторо ситне деце (пет кћери и једним сином). Не имајући више с ким делити родитељске бриге, он је до последњег часа свога живота са прегоревањем себе испуњавао дужности и оца и мајке према својој деци. Свих пет његових кћери свршиле су са одличним успехом Вишу Женску Школу, и научиле од страних језика руски и француски. Најстарија кћи му, *Катарина*, била је удата за *Јована Докића*, који је, као директор прве београдске гимназије, у најбољим годинама својим преминуо, оставив младу жену са једном кћери, која је већ у нежној младости изишла на глас са уметничког дара свог, и постала учитељица свирања и певања у Вишој Женској Школи. Две кћери Алимпија Васиљевића, *Славка* и *Зорка*, учитељице су у

Вишој Женској Школи; а друге две, *Милка* и *Небесна*, управљају домаћим пословима. Син, *Љубомир*, свршио је правни факултет у Великој Школи у Београду, па онда је као државни питомац провео неко време у Паризу, ради специјалног изучавања криминалног права. По повратку из Париза био је ступио у дипломатску службу, те провео неко време као вице-консул у Пешти, у Скопљу и у Солуну. Сад се посветио књижевним и публицистичким радовима.

Врлине, којима се Алимпије Васиљевић и као Србин и као човек одликовао, и дела и заслуге, којима је он заслужио признање и захвалност народа, будиће трајне успомене на пољу узоритих примера патриотске дужности и човечанске племенитости. Нека би то уверење, са свима оним сведочанствима признања и симпатија, којима је био обележен свечани опроштај са незаборављеним покојником, ублажило жалост његове неутешне породице, која је и народна жалост.

Поклонимо се пред сени *Алимпија Васиљевића*, који је својим патриотским радом припомогао напредном развитку српске књиге и науке, а уједно и територијалном увећању и народној слободи и независности Србије!

Владимир Јовановић.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

Реприза Фрајтагових „Новинара“.

Како се ствари страховито брзо мењају и преиначују и, нарочито, како брзо падају величине, — то ми је била прва импресија када се завеса последњи пут спустила да каже да се „шаљива игра“ Густава Фрајтага свршила. Овај век аутомобила и аеронаутике брзо живи. У току од педесет година направили смо скокове у уверењима у којима се ни сами не умемо да нађемо. Савременици из половине прошлога века, кад би били живи, зачудили би се ономе шта смо све ми учинили са њиховим идолима и „јунацима дана“. Ми смо „суптилни до парадокса“ и, како хоће Огист Анжеље, „тражимо ретке речи за ретке идеје“. Све оно што су они казали и ми имамо у нашој савести; али, на све то ми гледамо као на каквог мртваца, као на нешто што у нама лежи по закону инерције, и чему ми никако не желимо да дамо израза. Све оно што су они казали, и ми имамо у нашој савести, али нас је стид да то и публици писмено кажемо. Они су то могли, јер су живели с људима који су били њиховога искуства. Ми данас, у врло младим годинама, преживимо то њихово искуство, и тражимо да идемо дубље у лавиринте људске савести. Из тих разлога, од њих ми поштујемо само оне видовите који су изражавали импресије које су још и сада на дневном реду; ове друге, ми откопавамо само из голе радозналости, да видимо какви су изгледали.

Један случај те пуке радозналости, то су и *Новинари* Густава Фрајтага. Некада су они, као и цело драмско дело његово, као и његови романи, и студије из области технике драме, били на великоме гласу. Густав Фрајтаг је био, по гласу историја књижевности, најбољи драмски писац свога доба (писао је друге и треће четврти прошлога века), а *Новинари* су му били најбоље дело. Шта више, било их је који су говорили да је то најбоља комедија из прве половине Деветнаестога Века, и других који су, говорећи о *Новинарима*, правили паралеле са *Мином од Барнхелма*, „првим и најбољим комадом из грађанскога друштва“. Оно, по чему се та комедија највише хвалила, то је оно што ми сада најмање можемо да видимо. Кажу, да је у њој било духовите ироније, а ми у њој нађосмо само нешто што би данас одговарало појму речи наивност; да се у њој огледа писац који има инвенције, а ми се сетисмо Сардуа, и насмејасмо се; да му је потез у цртању карактера врло сигуран, „припремање радње“ и вођење радње виртуозно, и ми се латисмо *Присних Пријатеља* да видимо шта све то значе ти „шлагворти“; да му је, најзад, карактеристична особина и множина необичних детаља, што нас је јако наједило.

Него, да видимо оно што је главно, да видимо: „de quoi il s'agit“. *Новинари* имају тему која је отворена још у време римских acta diurna, ону тему коју су додиривали онако генијално и стари *Витезови*, и Плаутове комедије, коју је додирнула и Госпођа Жирарден у својој познатој комедији о новинарима, и која је отворена још и дан-дањи, у време најактивније штампе; у време када у свету излазе око сто хиљада новина у преко сто милијуна примерака; у време када је журнализам велика сила која „влада, суди, контролише, упућује, обара и подиже“. На сцени су, да почнемо историју, две редакције: редакција „Уније“ и редакција „Кориолана“; и два противничка табора: онај који је у првој, и онај који је у другој редакцији. Вођа првога је професор

Олендорф, са потчињенима: Др. Конрад Болц, Белмус и Кемпе, и једна половина „јавнога мнења“. Вођа другог табора је, после мало разговора и нећкања у драми, пуковник Берг са потчињеним: Милер, Блумберг и Шмок, и друга половина „јавнога мњења“. Неутрална зона, они који не учествују политички у изборној борби, јер све се окреће око тога да ли ће Петар или Павле бити посланик, они, дакле, који имају да реше борбу која их се не тиче, то су: Пипенбринк, винарски трговац, Клајнмихл, грађанин и бирач, и његов син Фриц. Е, али да цела ствар не би била досадна, треба у комедију усути и мало љубави, и то приличну дозу. Да и ту празнину попуне, ту су Ида, кћи пуковника Берга, и „резонер“ и „ујак из Америке“ целе комедије, ујна Адеалида Рунекова. Наравно, Ида, као кћи пуковника Берга, треба да воли татиног противника професора Олендорфа, и она га воли; иначе, зашто би била потребна улога Аделаиде доброг анђела комедије? Али, сем тога, да би се Аделаида, још чиме занимала кроз сва своја четири чина, она треба, чежњиво и мистично, на начин Ибзенове Елиде Вангел, да воли, рецимо, Др. Болца; и она га воли. (О, старо и добро време наших дедова, како си наивно и неинтересантно!). Комедија почиње, и изборни бој се бије: уводни чланци кроз „Унију“ и „Кориолан“, говори, манифестације, агитовања: клевете, лажи, подметања... Пуковник Берг и професор Олендорф, као кандидати двеју струја, највећи су противници; пуковник Берг, чија кћи Ида воли професора Олендорфа, и професор Олендорф који воли Иду. Од љубави, наравно, што ће рећи од свадбе, не може бити ништа. Та пуковник Берг неће допустити да му се кћи венча за политичког противника, који је, уз то, и његов против-кандидат на изборима! Него, стрпљења! Аделаида се Богу моли...

„Јавно мњење“ се, по пишчеву налогу, поделило равно у две половине. Ко буде имао већину, имаће је само са неколико гласова. Не треба бити много паметан, па се сетити да смо ми побројали неке лич-

ности из комедије које још ништа не раде; и, према томе, оне треба да изађу на сцену. Него, пре него што оне изађу, да похитамо да још штогод испричамо. Ида плаче и тужи, јер професор Олендорф нема више приступа у дом строгога пуковника Берга; она плаче и тужи припросто, без нианса, на начин жене којој није испало за руком да се уда. А Аделаида? Аделаида, „алпијска пастирка", као права Немица, баш не зна шта хоће: она чезне, чезне за нечим и нама и њој непознатим; али, на крају, она ће учинити добро... Док се ту плаче и уздише, на пољу се бије изборни бој. Изборна врева је у пуноме јеку, јер је данашњи дан, дан избора. „Грађани и бирачи" бирају и, како је гласање тајно, то се предвече знало колико ко има гласова: „јавно мњење" се поделило у две „подједнаке половине". Изгледа, да нико неће бити изабран: ни пуковник Берг, ни професор Олендорф. Да, али пре тога, баш у ноћи у очи избора, пријатељи Олендорфа нису мировали. На једној игранци, уз вино, они су неутралну зону: Пипенбринк, Клајнмихл и Фриц, придобили за себе. У моменту кад треба да се закључи гласање, они долазе на изборну сцену, и даду свој глас за професора Олендорфа. То су те личности из комедије које су, у почетку, биле именоване, и за које нисмо знали зашто ће. У овој комедији, свако „зашто" има своје „за то". Све је, авај! припремљено, ништа није немотивисано... Професор Олендорф је, дакле, изабран; али, комедија још није свршена. Олендорф је весео, пуковник бесан, а комедија мора да се сврши; иначе, зашто се Густав Фрајтаг ухватио у коло кад не уме да игра? Тешко би било одвезати овај гордијев чвор; али, Бог је дао метод Александра Великог. Овом приликом ће том методом да се послужи сирота Аделаида Рунекова. Густав Фрајтаг удари чаробним штапићем о под сцене, и она се појави (Истине ради, морам рећи да се она није појавила, као у Рајмундовим комадима, из подијума; она је дошла на врата, као и цео свет); појави се „алпијска пастирка", откупи редакцију

„Уније“, привенча мило за драго, па и себе, и све се сврши „као да није ни било“.

Ende gut, alles gut!

Као комедиограф и техничар, тако изгледа писац чије су драме биле образац драмским писцима његовог доба, и чије је дело *Техника Драме* било последња реч теорије о драмској вештини. Од онда до данас, ствари су се измениле, и дошле свака на своје место. Нико данас не прави више грубе паралеле између Лесинга и Фрајтага, између *Мине од Барнхелма* и *Новинара*. Случај пак Густава Фрајтага још једном више показује како је суд савременика, махом, нетачан, и како постоји нека књижевна правда која све ствари ставља на своје место. Она, махом, долази доцкан; али, она долази. Данас више нико не ставља Пјера Корнеја испод брата му Томе, и Киноа изнад Расина, како су савременици свирепо грешили, нити верује у Тургењевљев суд да су *Браћа Карамазов* „досадна књига“ а *Рат и Мир* пуни „наивне психологије“. Сиромах Стендал морао је да чека пола века да му се испуни пророчанство да је он велики писац, и још више Шекспир за кога су савременици држали да је „буфон“. Данас, после толико искуства, а и стога што је књижевна и естетичка критика заснована као засебан књижевни род, писци много брже долазе на своја места. Ми ћемо се, ипак, и даље дивити успеху *Новинара* код савременика; али, читаћемо *Мину од Барнхелма.*

Бранко Лазаревић.

УМЕТНИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Срби и Хрвати на Међународној Уметничкој Изложби у Риму.

У павиљону Србије, под водством Г. Ивана Мештровића, изложили су неколико наших уметника српских и хрватских, српских или хрватских, *наших* у широком и лепом смислу речи, своје изабране радове, рађене нарочито за ту прилику, или рађене без обзира на њу. Та наша манифестација националног и културног јединства веома је важна, и неизрециво важнија него ли је то осетила већина наше штампе, и српске и хрватске. То је био први пут да је наша уметност елементарном снагом продрла у европску публику која воли, познаје и разуме уметност, једно велико освојење национално, једна победа наша: победа наше уметности на светској уметничкој арени, њена свечана, нагла и моћна афирмација. То је био значајан документ наше културе, документ националне снаге наше, наше способности за живот, за учествовање у стварању опште духовне културе. Невероватно је, али је истинито: смисао нашега успеха на римској изложби, национални, културни, естетички смисао, био је дубље схваћен и јаче наглашен у штампи италијанској него у српско-хрватској. Часно и искрено треба признати да су Италијанци, у својој дневној штампи, не само римској, и не само најбољој, него у целокупној и целој, у листовима књижевним и уметничким, у највишим круговима интелектуалним, дочекали нашу из-

ложбу не само без предрасуда и са искреним симпатијама, него, што је још важније, са тачним схватањима и са обилним и солидним коментарима. Највише су се дивили Мештровићевим Видовданским Фрагментима и Циклусу Марка Краљевића, у ком су, по Мештровићевој концепцији, учествовали, од Срба Г. Тома Росандић, скулптор, од Хрвата Г.Г. Мирко Рачки, Томислав Кризман и Љуба Бабић Млађи, сликари. Сасвим разумљиво. Видовдански Фрагменти и Марков Циклус чине главну садржину Изложбе, оно што смо најбоље имали да покажемо, и ради чега је павиљон и грађен; ту су Италијанци нашли снажно и адекватно изражене наше народне особине, то је било оно индивидуално наше, национално, расно, што смо донели, и то је било занимљиво и достојно поштовања.

Италијанци су, одмах, и спонтано, и сви, опазили ту занимљивост, и признања која су дошла била су неподељена; ми смо били срећни да се о нама пише несразмерно више и, што је још боље, несразмерно повољније него о другим народима који су учествовали, а, извесно, било је одличних павиљона и одличних ствари на изложби: био је Роден, био Зулоага, био Англада, био Климт. О немачком павиљону штампа је писала само у један мах, у већини без топлине; *Трибуна* је писала сасвим хладно. Француски павиљон је прошао са неколико сумарних симпатичних бележака, аустријски такођер, енглески још слабије, белгијски још слабије, угарски је прошао са неколико информативних, индиферентних новинских редака. Русија још није отворила свој павиљон, она га још гради, без журбе, имајући времена: чека неку кнегињу, у чијем ће се присуству отворити њен павиљон, а која је негде на лечењу... Тако се, дакле, о Русији није писало. Писало се нарочито симпатично о јапанском павиљону, о шведским салама у интернационалном павиљону; Јапанци, Швеђани и Србо-Хрвати били су највише предмет пажње и дискусије. Предмет дискусије били смо највише ми, са нашим „малим, али озбиљним“, строгим

али непретенциозним павиљоном Краљевине Србије, павиљоном једне слободне државе нашег племена, мале државе, не много културне, не много моћне, али слободне и драге; са *нашим* павиљоном, српским и хрватским, нашавши, посредством Србије, једно место где смо се, сви Срби, заједно са Хрватима, могли приказати културном свету као духовна, и ако не политичка целина. То су опазили Италијанци и то су довољно нагласили. Они су опазили ту манифестацију националног јединства једног народа културно недовољно уједињеног и политички у опште неуједињеног; поред чисто уметничких квалитета наше изложбе, којима је и требало да импонујемо ако хоћемо импоновати на једној уметничкој изложби, њима се допала она млада снага једног неблазираног народа, који још није нашао свој изражај и који је још далеко од тога да задужи тим изражајем општу културу; онај напон, онај замах, она свежа дивљина која струји у нашем павиљону допала им се много, и они су осетили да је то народ који води рачуна о својим националним дужностима и који има своју националну религију.

Они су писали: ево, дошли су да нам покажу зашто до сада нису били учасници у стварању европске културе, и зашто је њихова заслуга за ту културу само пасивна; дошли су да нам оптуже своје Турке, који су их у напретку заустављали вековима; да нам покажу своје националне борбе у тешкој прошлости; да нам покажу своју издржљивост и своју снагу; своју вредност; своју заслуженост једне боље националне судбине. Они осећају да своју вредност треба да покажу документима опште културне вредности, и, ево, они нам доносе своју уметност, „довољно расну, да би била национална, и довољно уметност, да би била интернационална“. Сада треба да наставе: не осетити добре ствари које они буду давали у уметности биће немогуће; доказ: ми смо осетили ово, чудновато, нама страно, словенско, али изразито, њихово, јако. Ето шта је писала италијанска штампа: схватајући нас тако, и одушевљавајући се за нас тако,

она је писала много, ватрено, искрено; наша изложба била је наш триумф за њих; о Мештровићу су писали више него о Зулоаги. Тако италијанска штампа.

Наша штампа, ограничила се на мршаво прештампавање из далматинских листова; ни један лист, ни српски ни хрватски, није нашао за сходно да пошаље човека у Рим за информације и пропаганду код нас. *Хрватски Покрет* се губио у дугом полемисању са загребачком штампом последњег реда, доказујући бесмисленост сепаратизма у ствари за коју се радило и коректно држање Србије према Хрватима, који су изложили заједно са Србима из Аустро Угарске, без специјалне ознаке хрватског имена. Други хрватски листови су се ужасавали од приговора да изложба има политички карактер; српски листови су писали, у већини, тек да се пише, без информација и без познавања ствари; са симпатијом и радошћу, разуме се, али не нагласивши праву важност Изложбе, њен културни и национални значај, њен морал, морал Видовданских Фрагмената и Марковог Циклуса. Италијанска штампа је опазила да је Србија једина балканска држава која је направила свој павиљон; опазила је, да су Србо-Хрвати једини који су са култом националног хероизма дошли да Италији честитају педесетогодишњицу ослобођења и уједињења. Зашто то није опазила наша штампа, барем наша ужа, српска, још ужа, србијанска? И зашто се нашој публици, нашим културним радницима, нашим уметницима није, овом приликом, казало оно што требало казати? Зашто је наш успех био у Италији триуф, а у Србији и у Хрватској само успех? Каква је добит од једнога триумфа ако се он износи онако како је наш истинити триумф на Изложби у Риму наша штампа изнела?

Говор је дакле о триумфу. Реч се може чинити сувише звучна, али, у ствари, говорећи сасвим искрено, она пристаје. Али, она пристаје само у једном смислу и само делимично. Та реч може ићи на ентелехију нашег павиљона: на оно што је дао Мештровић, што је извела

Србија, што је, у последњој инстанци створио цео наш народ. То је идеја павиљона, смисао његове конституције, права његова вредност. Та реч може ићи на Марков Циклус, израђен од Хрвата и Срба, на Видовиданске Фрагменте, створене од једног Србина и Хрвата, на морални садржај Циклуса и Фрагмената, на ентехелију уметности Г. Мештровићеве и његове дивне дружине. Може, даље, ићи и на павиљон сам, као архитектуру, сасвим адаптирану карактеру његове унутрашњости. Павиљон је изазвао поштовање и свиђање код италијанске критике, и то с правом; он, доиста, од свих павиљона има највише архитектонских естетичких квалитета, карактеристичан је врло и говори слабијим и тамнијим изразом, али он говори језиком којим и ствара у њему ради којих је грађен, и он говори о њима. Тако се, дакле, може говорити о нашем успеху, и у колико је успех Г. Мештровићев наш успех, и у колико су његови поштовања достојни сарадници: Г. Г. Рачки, Кризман, Росандић и Бабић, заједно са архитектом Бајаловићем, наши људи.

Може ли се међутим, говорити о тријумфу или о успеху осталих ствари у нашем павиљону, о успеху других уметничких дела унутра, о успеху самог уређења павиљона, о успеху онога унутра што не обухватају Циклус и Фрагменти? Да, о успеху појединога уметника, о успеху појединe ствари, и то о ретком успеху или о малом успеху. У главном, цело остало уређење изложба, цела остала скулптура и пиктура осцилује између слабе и никакве вредности, и те ствари не само да нису никакав тријумф, и не само да нам не служе на дику, него нам служе на срамоту. Ево је, нашао сам праву реч: на срамоту! Може изгледати да је она преоштра. У ствари, она тако може само изгледати. Она није преоштра, него прежалосна. Ја не знам све разлоге и узроке да смо изишли овако јадни у осталим стварима. Али не треба затворити очи пред истином. Њу је, и овом приликом, тешко чути, а тешко је и казати. Али треба је казати, у уверењу да ће, доцније, ради тога што је она сада

казана, ствари ићи боље, или бар мање рђаво. Ево, дакле сасвим овлаш и сасвим укратко, шта је зло учињено у оном делу Изложбе који стоји изван Г. Мештровићевог утицаја; о Г. Мештровићу самом, који личи само себи, и чини групу сам за се, треба говорити одвојено, и ја ћу то ускоро учинити у „Српском Књижевном Гласнику“.

Ево тих приговора. Само, кога се они тичу? За брзину и површност којом је приређена наша изложба, ја оптужујем... Кога? Целокупно стање ствари? Несрећни случај којим је био састављен приређивачки одбор и оцењивачки суд? Ове што су изложили рђаве ствари или оне који нису изложили добре, који у опште нису изложили? Шта је узрок, да не кажем шта је разлог — јер разлога нема; ја зато и оптужујем што нема разлога — да наша, специјално наша: српска, уметност није приказана онако како је требала бити приказана, много верније и много успешније него што је био случај? Зашто, на пример, није изложио Србијанац Г. Миловановић, уметник несумњивог таланта, и који је дао не великих и не дубоких, али добрих и врло добрих ствари? Зашто није изложио Г. Павле Јовановић? Зар се није могло онемогућити његово жалосно учествовање у аустријском павиљону? Тај човек је тим актом себе национално дисквалифификовао за увек, ружно и одлучно; то је, даље, његова ствар. Али, таквом, национално равнодушном човеку, који се стиди своје нације, је ли требало поверити илустровање српских народних песама, не расписавши никакав конкурс, док, на једној страни Хрвати, са Г. Мештровићем, раде те предмете, и, као аустријски поданици излажу у павиљону Краљевине Србије, а док, на другој страни, Г. Паул Иоанович остаје по народности Аустро-Угарин и излаже у павиљону царевине Аустрије? И, кад се он сматра тако важним српским сликаром, да је он најбоље што имамо, зашто онда нисмо изложили то што најбоље имамо? Где је логика којом је приређивачки одбор гледао на тога човека, који је *био* за српску уметност и који је себе за њу и за нас учинио мртвим? Даље,

било је толико добрих старих, старијих, ствари које смо, без стида, могли изложити; зашто их нисмо изложили? Зашто се Изложба импровизовала у неколика брза и површна месеца, и зашто ми нисмо приказани пристојније, кад смо не само требали, него могли тако бити приказани? Ради тога што се није знало хоће ли се градити павиљон? Ради тога што постоје неке ситне и жалосне уметничке свађе? Ћутите! Ћутите! Зар због немарности и неслагања оних који су требали да приреде Изложбу и оних, који су требали да изложе на Изложби, треба да трпи народни наш углед? Зар се смело допустити да на Изложби између јачих српских сликара имамо само Г. Мурата? Зар је заступник Србије једина Г-ђца Надежда Петровић? Факт је да су не само најбоље ствари хрватске, него и да је већина ствари хрватска: поред Србина Г. Мурата извадите Хрвате Г.Г. Рачког и Кризмана, и ко остаје од тежих и озбиљнијих? Даље. Каква је духовна култура и какав је естетички критериј једнога жирија који је пропустио да најслабији на Изложби буде најобилније заступљен, и који је од онога који је могао бити представљен са три или четири мале ствари направио сликара који неизбежно пада у очи, и који, на такав начин, вреди као нешто чим се поносимо? Ја не оптужујем Г. Почека, разуме се; он је неодговоран. Он није крив што је његова уметност немогућа пред естетичким критеријом; он није крив што је без уметничке инспирације, без техничке вештине, без духовне културе, без вредности; он није крив што је несразмер између његових способности и његових амбиција тако жалостан, он није крив; то је његов детерминизам, и у колико је, тако, вредан сажаљења, он је вредан и симпатије. Али, за ову неизмерност слика што је он изложио крив је жири ове изложбе, и ове невероватне, ове немогуће ствари, које су изложене на једној светској изложби, не чине славу ни уметнику који их је изложио, ни народу у којега су павиљону, а најмање чине славу непојмљивом жирију који је имао незавидну храброст да их пусти на изложбу.

„То нису били уметнички обзири; који су те ствари омогућили; Г. Почек је Црногорац; политички обзири, протекција државника и окружених...“ Ћутите! Ћутите! Само су уметнички обзири који једну ствар омогућују на уметничкој изложби, и само је један критериј за уметничке ствари: уметнички критериј! Коме то није јасно, тај не треба да седи у жирију једне уметничке изложбе, или треба да са себе скине одговорност за један грешан поступак. Даље, још даље. У чему је био смисао да се у приређивачки одбор метну ауторитети који су само у толико ауторитети у колико су академици, чланови Академије, носиоци назива *академик?* Је ли био смисао у томе да се морају изложити портрети, који су, за Србе, пре педесет година, могли важити као уметничко дело, а који то, данас, ни за Србе, нису; или *Крунисање Стефана Првовенчаног* и ствари исте вредности? Зашто не пустити људе који су изишли из времена у ком смо, зашто их, захвално и нежно, не пустити њиховој контемплацији о пролазности ствари, миру њиховом, миру заслуженом? И зашто, као што у новије доба радимо у литератури, не дати реч млађим људима који су спремни за тај посао, онима који су у нашем времену, који живе у току европске културе и према којима не треба бити милостив ако учине нешто комично.

Не да детаљно кажем како би требало радити, него да јасније прикажем своју мисао, ја наводим само један пример: зашто, на пример, у приређивачком одбору, или жирију, није Г. Богдан Поповић, који није уметник, а још мање је, као уметник, члан Академије, стари, стари члан? Или таки неко, неко ко разуме уметност, ко је познаје и воли, а ко, ипак није уметник, ко је изван могућности да учествује у јадним уметничким кавгама, ко није старац, душевни старац, стари, старински, старославенски, славни и непознати члан Академије? Као што смо учинили у литератури, ја то наглашујем, давши реч млађима, тако требамо учинити и у уметности: дати реч

млађима: нека кажу шта имају, нека раде, нека докажу своју уметничку вредност, своју вредност националну. И још једно упоређење са литературом Сасвим кратко, и без дугих објашњења: као што смо у литератури, почевши од Недића, преко Г. Богдана Поповића, до Г. Скерлића, узели, у критици, европски критериј, једини, естетички критериј, тако треба да и у уметничкој критици узмемо тај критериј. Најпре ће уметници одболовати неколико неповољних критика: ништа не смета. Публика ће се привикавати на право посматрање уметности, а уметници ће се привикавати на виши критериј, и ићи на више. Биће, испрва, неугодно: публика ће, можда, говорити о нашем ниском ступњу опште културе, или о тешким уметничким приликама; уметник ће критичара прогласити лудаком, и ако ће му бити тешко што га лудак нељубезно третира; критичар ће морати да претрпи разлагања публике и уметниково проглашење; али, хотећи само добро, треба бити искрен и праведан, и све ће ране зацелити. У литератури нам је критика ишла пред писцима; није се прошло без бола. Али напредак је велик и очевидан. И парадоксно је: најпре је Недић ударио по лиричарима, касније је Г. Богдан Поповић то исто учинио са лиричарима нарочито: данас, лиричари су отишли испред критичара, и ми имамо лиричара који су интимнији са модерном лириком у Европи, него што су њихови критичари интимни са модерном критиком у Европи. Можда ће се исти процес догодити и у уметности. Данас, критичар треба да иде испред уметника, имајући виши естетички критериј, виши и највиши једини; прексутра, можда, уметник ће далеко ићи далеко испред критичара. То ће бити добро, и тако треба да буде.

Остаје да пређемо на обавештења о делу Изложбе који нас није учинио пресрећним; ту су најпре, они који су важни по Изложбу, без којих у осталој скулптури и пиктури, која се не односи на Фрагменте и Циклус, не бисмо имали никога снажнијега, који нас уздржава од

очајања Ту су, дакле, Г. Г. Рачки, Кризман и Росандић, који су послали и ствари изван Циклуса; затим, Ђорђе Јовановић и Марко Мурат. Остали, у колико су добри, добри су средње и врло средње, бар по стварима које су изложили; у сваком случају не дижу се до јаче и важније уметничке личности. *Г. Мирко Рачки*, који је, од сликара, уложио највише труда у Марков Циклус, и о чијем сам учествовању у Циклусу већ говорио, поводом Медулићеве изложбе у Загребу, као и о Кризману и Росандићу, у колико су на Циклусу сарађивали, изложио је две слике великих уметничких и сликарских квалитета, којима је сиже узео из *Божанствене Комедије: Град Дис* и *Ријека вријуће крви;* осим тога цео један већи циклус илустративних цртежа, којима су предмети узети такођер из *Комедије*, из *Пакла*, и које је већ откупила римска Модерна Галерија. У својим сликама, одбивши задивљујуће колористичке ефекте, у тону, у хармонији боја, у спиритуалном карактеру боје, Г. Рачки је много већи уметник него што је артист, већи песник него сликар, већи филозоф него техничар. Његова уметничка динамика доиста је велика, и одаје уметника од најбоље расе, његова фантазија је жива и богата, његов смисао за композицију импонује, његов укус такођер: то су све велике ствари, и код Г. Рачког оне се налазе у довољној мери да би могао бити права уметничка душа, и то је што спасава Г. Рачког. Он би, иначе, био само врло средњи сликар: својим неосећањем форме, својим бесмислом за акт, својом невероватном и чудноватом несигурношћу у цртежу. Овако његове сликарске квалитете у колориту и његове остале чисто уметничке квалитете чине да се он диже у ред наших најбољих сликара, и да, поред свих недостатака, може стати пред најстрожег и најстручнијег европског уметничкога критичара и издржати његову критику, после које би био квалификован за уметника од несумњиве вредности. Његов циклус илустрација *Пакла* био је откупљен на предлог Г. Корада Ричи, а од Г. Виторија Пике био је признат за најбоље досадање илустрације *Комедије:* не ради цртежа разуме

се, него ради уметничке динамике, фантазије и оног спиритуалног што је унио у њ.

Г. Томислав Кризман, наш први гравер, и не само први него и одлични, чија сигурног у цртежу не заостаје много за сигурношћу једнога Чешке, и који влада техником (изложио је осим цртежа из Босне, четири илустративна цртежа из новела Г Ливадића и један портре *офорт)*; да је спремио који свој спиритуални пејзаж уљеним бојама био би потпуније и лепше заступљен, још лепше. Г. Кризман, до душе, узима каткада и сувише слободе у схватању, и недозвољену меру брзине, површности и аљкавости у израђивању својих предмета; његово национално осећање је незнатно или никакво, и расни карактер је у његовим стварима неизражен. У илустрацијама Г. Ливадићеве књиге он је показао много храбрости у својој символици, и много вештине, и много укуса: али је показао премало оригиналости и сувише Климтовог и Фидусовог утицаја. Па ипак, то су ствари од вредности, веома интересантне, импресивне: тајна њиног успеха, то је јединство стила, једног стила, хомогеног, консеквентно проведеног стила. Има, истина, лажне наивности у том стилу, има неког рачуна на ефекат: ипак, па ипак, то је стил, и документује изврсног стилиста у Г. Кризману; болестан стил, до душе, који се не може препоручити за последовање, али стил који пада у очи, и који се, својом занимљивошћу и својом болешћу, свиђа. Своје лепе стилистичке вредности Г. Кризман није могао сакрити ни у својим осталим цртежима; осим тога, нарочито у тим осталим, од великога су ефекта ваздух, месечина, штимунг и тон Г. Кризманов. Његов *офорт* портре даме чини му част, и схватањем, и изражајем, и израдом у целини и у детаљима; та ствар је документ његовог талента, његовог укуса, његове техничке вештине; она је, узгред буди речено, најбоља слика на нашој Изложби, и она се јако издвајала из гомиле осредњости у којима се јадно губи већина осталих наших слика.

(Свршиће се).

Димитрије Митриновић.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Унутарње кризе у Турској

Када се рачунало да ће Турска учинити један енергичан корак да угуши покрет у Малесији, да примора Арбанасе на мировање и пресече сваку даљу агитацију у Арбанији, јавила се унутрашња криза. Та криза није изазвана од самих министара, у Народноме Представништву, и ради каквога питања унутрашње или спољашње политике. Кризу су створили незадовољни чланови Младотурскога Комитета. Криза је била врло озбиљна, јер је морао преки суд у Цариграду, — у коме влада још опсадно стање, — да објави да ће сваки новинар бити строго кажњен за распростирање, одржавање и коментарисање гласова о несугласицама у Младотурскоме Комитету.

Сто осамдесет чланова Комитета и више посланика из редова скупштинске већине тражили су да се промени програм комитета „Јединства и Напредак“, управо да му се додаду неке тачке. Ове су тачке и илустрација досадашњега начина управљања и критика целога младотурскога режима. Тачака има десет, а изложене су у једној декларацији, упућеној Главном Комитету.

Прва тачка је у томе да се народни посланици не могу заузимати за концесије и друге „кшефтове“.

Друга је да се народни посланици не могу примати државне службе.

Трећа је да народни посланици могу примити министарски портфељ само онда, ако за изабранога, тајним

гласањем, дадну свој глас, две трећине од уписаних чланова уписаних у партију „Јединство и Напредак“.

Четврта је да ће се дословно покоравати законима и водити бригу да се очува начело министарске одговорности.

Пета је да се као и раније ради на уједињењу разних народности у царевини као и раније, да се постарају да се изведе ревизије трговина, земљорадња, индустрија и просвета према потребама државе.

Шеста је да, чувајући благе нарави, народне и верске обичаје, раде на развијању земље по угледу на цивилизацију и напредак на Западу.

Седма тачка је у томе да се у границама садањега устава, наставе и сачувају отоманске историјске традиције.

Осма тачка се тиче уређења чиновничкога питања, нарочито онога дела о њиховоме постављању и уклањању.

Девета тачка је важна, јер се њоме иде на промену садањега Устава и то у оним одредбама које се односе на неприкосновена права Султана и Калифе; да се учврсти што боља равнотежа између владара, народнога представништва и државних органа.

Десета је не мање важна, јер се хоће да се спречи утицај разних тајних удружења (слободних зидара, револуционара, циониста, и томе слично).

Цела организација младотурскога комитета поделила се на два дела на конзервативце (мухафазаћаран) и прогресисте (тереки-перверан). Првима се чинило да се иде сувише нагло с увођењем западњачке цивилизације, те би муслиманство могло пострадати. Други су опет били врло либерални, готово безобзирни према прописима шеријатскога закона и Корана. После дугих преговора између Цариграда, Солуна и Битоља, после претњи ге-турскога генералисима, Махмуд-Шефкет паше, уклањања из Цариграда неких виших официра, постигнут је привремени мир. Тај мир ће бити по свој прилици запечаћен уклањањем неких слободних зидара из највиших управних кругова турске власти.

Ова криза и по узроцима, и по ономе како се развијала, и по ономе како ће се развијати, изгледа доста замршена. Њу је изазвало много што шта. Ту је жеља за влашћу (оно старо: „устани ти да седнем ја“); ту је потреба да се постигне консолидовање унутрашњих односа, да се не лута више, него да се пође једним здравим путем, с одређеном сврхом. Оне тачке које малочас побројасмо, лепо показују колико је унутрашњи политички живот несређен и без система.

Борба у самоме комитету „Јединство и Напредак“, која се овако брзо сада свршила, сведочи да је започео процес унутарњега разлучавања, одабирања. Она је сигурно почетак много тежих, озбиљнијих борби политичких. За сада она има спољне знаке тога политичкога процеса, и унутарње ознаке реакције; ту су предзнаци озбиљнијих унутрашњих криза.

И ако је турска влада, а са њом сви они који су створили ново стање у Турској, имала готово везане руке у Арбанији, ипак је покрет у Малесији попуштао. Из Црне Горе је изишао велики број емиграната, и вратио се на своја огњишта. Сулејман Батуша са друштвом је већ у своме месту, а за њим ће вероватно и Иса Бољетинац, и то, вероватно у пуној оружаној спреми. Повратак ових Арбанаса у домовину може бити последица врло енергичних корака Русије учињених на Цетињу. Цетињска влада уважила је разлоге, и ограничила садање и будуће гостопримство само на оно што мора бити.

Арбанаски посланици и сенатори који не припадају младотурскоме комитету, спремили су за Хаки-пашину владу један меморандум. У томе је меморандуму изложено све шта је до сада било у Старој Србији и Скендерији с Арбанасима и Арнауташима откако је нови режим у Турској. Истакнути су нарочито узроци ради којих су се јављали нереди. Наглашено је да ће се ови нереди тамо понављати, и да ће се моћи спречити само тако ако се даду реформе: да се отворе арбанаске школе са латинском азбуком, да се постављају чиновници који

знају арнаутски; рок у војсци да се служи у тим двема областима; добар део дација утроши на унапређивања предела у којима живе Арбанаси и Арнауташи.

Као што смо неколико пута помињали раније, у Турској се почиње са мемоарима којима се Порти обраћа пажња на некакво питање. Тако је било за јерменски покољ, арнаутске зулуме, мухаџирску политику, терање чивчија с имања, и томе слична питања. Порта похита са најширом комисијом која стигне на лица места да питање проучи и спреми предлог за решење. Комисија ради три четири дана, или недеље, или месеца, или године, и не сврши посао. После тога обично настане буна; а буна се почне силом угушивати. Никад се не иде до краја с угушивањем нереда и буна. Једновремено с војском иде у побуњене крајеве и по који виђени, упливни човек да преговара с онима који се буне. Влада попусти; незадовољници или побуњеници се нешто смире, па онда до године опет почне исто све. Тако је било у староме добу, тако је у новоме добу у отоманској царевини. У место да се иде до краја у васпостављању реда и поретка и учвршћивању правнога стања у побуњеним провинцијама, Јемену и у вилајету скадарском и делу косовскога, турска влада Јемену спрема аутономију, а Арбанасима ће допустити најпре да могу носити оружје, а постепено и друге уступке ће учинити. Ти уступци неће учврстити турску власт над њима, него ће само ојачати снагу за отпор.

Иностранн.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Две нове књиге о Доситеју Обрадовићу.

(Мала Библиотета Матице Српске у Дубровнику. Књига I. *Доситије Обрадовић*. Споменица о посмртној му стогодишњици 1811—1911. Написао *Данило Петрановић*. Дубровник, 1911.

Књиге за децу. Књига прва. *Мали Ђакон*. Приповетка из живота Доситеја Обрадовића, од Душана Ђурића, учитеља. Нови Сад, 1911).

Овогодишња прослава Доситеја Обрадовића узела је непредвиђене сразмере, и може се рећи да до сада потомство ниједног српског писца није се тако и толико сетило. Тим поводом изишла је цела једна мала литература о Доситеју Обрадовићу, неколико књига, велики број оригиналних чланака, — пригодни и новинарски чланци да се оставе на страну.

Две нове књиге, чији наслови су горе исписани, намењени су широј публици. Матица Српска у Дубровнику није могла боље отпочети своја издања за народ но овом пригодном књигом Г. Данила Петрановића. Обрадовић је неколико лепих година своје младости провео у Далмацији, у једном етнички врло свежем крају, ту се више но игде упознао са чистим народним животом, ту је написао своје прве књижевне покушаје, и било је природно да се Срби у Далмацији сете честитог народног учитеља.

Г. Петрановић је дао слику како је изгледала српска просвета пре Доситеја Обрадовића, испричао његово плодно борављење у Далмацији, извео главне његове идеје, и најзад дао ону језгровиту, лепим српским језиком писану његову *Буквицу*, према издању Севастијана Илића из 1830 године.

Могле би се учинити неке примедбе у појединостима, али оне не би умањиле вредност овој доброј, са убеђењем писаној, јасној популарној књижици, која је врло добро одговорила своме задатку. Њеној ваљаности доприносе слике, међу осталим и слике школе у Книнском Пољу где је Обрадовић учитељовао, и школе у Плавну, где је писао своју *Буквицу*.

Г. Душан Ђурић је дошао на добру идеју да у виду приповетке, према *Животу и прикљученијама*, исприча живот Доситеја Обрадовића, у главном до његова одласка из манастира. Он се добро користио његовом аутобиографијом, и наводио дословце из појединих места, нарочито дијалоге. Исто тако писац се корисно послужио познатом књигом Г. Др. Тихомира Остојића *Доситеј Обрадовић у Хопову*. Празнине које постоје у чињеницама Г. Ђурић је попуњавао својом маштом, и његово причање сасвим добро допуњује препричавања *Живота и прикљученија* и податке о Обрадовићеву борављењу у манастиру који се налазе у књизи Г. Остојића. Као књига за децу *Мали ђакон* је врло згодна ствар, у свом роду толико ваљана да текст спасава бедне илустрације.

J. С.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

„Гроф Ђорђе Бранковић и његово време“. — Српска Краљевска Академија издала је опсежну и ваљану књигу Г. Др. Јована Радонића: „Гроф Ђорђе Бранковић и његово време“ (Београд, 1911, 8^0, страна XI, 776), О овом занимљивом човеку, „последњем деспоту српском“, чији живот је био као роман, који је једно време био оличење српске националне мисли у Угарској, који је први написао историју српскога народа и утицао јако на наше историчаре не само XVIII века но и новијих времена — код нас се писало мало, и то у одломцима и без довољно података. Г. Радонић је сада, на основу многобројних нових докумената, после савеснога проучавања страних, код нас непознатих извора, написао велику монографију, за коју би се готово могло рећи да је дефинитивна, да није тако опасно помињати ту реч када се говори о људима и догађајима из прошлости. Књига Г. Радонића резултат је огромног труда, за који широка публика и не слути колики је, и даје не само живу слику Ђорђа Бранковића и објашњава постанак модерне српске историографије, но баца пуну и сасвим нову светлост на живот српског народа на крају XVII и почетком XVIII века. „Гроф Ђорђе Бранковић“ једна је од најлепших манифестација наше данашње научне активности, која је већ и на страни запажена и наглашена. X.

Наше књижевне нарави. — *Бранково Коло* је посветило четири своја броја спомену Доситеја Обрадовића, и у низу чланака које је публиковало има добрих прилога и празне плеве. На неколико места улучила се прилика да ми се кажу извесне нељубазности, и, преко своје навике и воље, ја сам принуђен у неколико речи одговорити, не због мене лично, но да би се видело какве се навике одомаћују код појединих људи који код нас пишу.

Г. Милан Шевић, педагог, логичар, психолог, песник, приповедач, критичар, човек чија је свестрана некомпен-

теност опште позната и који је на свима пољима довршио брилантним неуспехом, — написао је чланак „Доситеј и Русо“. Како је тим чланком овај оштроумни писац хтео да ми врати за неколико својих неуспеха, — које му је донела само његова неоспорна неспособност, — то ми је, као одличан познавалац француске књижевности, који је француску књижевност студирао на универзитету у Шарошпатаку, и који и не зна француски, дао лекцију ко је Русо! Ја сам на томе главно особито захвалан. Но то није све. Г. Шевић, од кога се као од Бога ништа не да сакрити, нашао да ја Доситеја Обрадовића нисам ни прочитао, и, упутио ме да га читам — не Доситеја Обрадовића но њега, Г. Милана Шевића!

Ја хоћу да овде узгред забележим каквим стварима може данас да буде отворен један књижеван лист, коме је главно не шта се пише но против кога се пише. У осталом, ја радо признајем своју немоћ да читам прозу, као и стихове, Г. Шевића. Саставн овога доброга човека на мене су увек чинили утисак оних књига о којима говори Хајне, које кад човек чита пада у блажен сан, и када у сну снева да их чита, понова у сну заспи. Иначе, ја са појмљивим задовољством и легитимним поносом бележим у листу оних који су учинили част да ме изгрде и часно име Г. Милана Шевића. Хиљадили се *такви* непријатељи!

Други је пример са чланком Г. Димитрија Руварца „Противници штампања Доситијевих дела“. Ту има неколико нових података и исправака, али има извесних особина којима се увек у *Бранкову Колу* служило када се писало о нама неколицини из *Српског Књижевног Гласника*. Ја у мојој *Српској Књижевности XVIII века*, на три места (стр. 377, 378, 480 у регистру) наводим Н. Теоток, на једном месту штампарском грешком стоји: Теотак, а Г. Руварац вели како је Радченко то име добро писао, а ја га нисам знао. Г. Руварцу је тај писац познат по неком старом богословском руском „словару“, и зато што он то не зна, моја навођења о либерализму Теотока назива „нагађањима и причањима“. Исто тако се пита по којој је то граматици „Атонијадска Академија“. У чланку „Дан смрти Доситијеве“ Г. Руварац тврди како сам ја у *Српској Књижевности у XVIII веку*, на страни 256 узео 27 март 1811 као дан смрти Доситеја Обрадовића, и закључује да је то било 28 марта. Међу тим, на страни 256 моје књиге нема ни помена о смрти Обрадовићевој, а на страни 356 и ја узимам 28 март!

Све су то досадне ситнице и беспослице, али зашто

све то, и чему све то води? То се мени лично дешавало и пре у *Бранкову Колу*, и изгледа да подмлађена и реформована редакција тога листа продужује ту стару традицију, којом се одиста не може поносити! J. С.

Г. Стојан Новаковић о В. Калају. — Поводом посмртне књиге Калајеве о историји Српског Устанка штампао је *Ст. Новаковић* веома значајну и занимљиву студију „Васкрс државе српске и његови историци“. Од особита je интереса почетак студије, где Новаковић износи различита гледишта на историју и где формулише шта је задатак научне историје. Друкчије гледиште на историју Србије има Србин, а друкчије Аустријанац и Рус. Србин гледа развој Србије у духу уједињавања, Рус посматра ствари више с верског гледишта, а Аустријанац заузима сасма супротно становиште српском. У том одељку говори Новаковић не толико као историк него као државник великога искуства, због чега је тај одељак од велике вредности. Прилазећи оцени књиге Калајеве, пружа Новаковић неколико веома занимљивих података из живота Калајева за време његова бављења у Београду. Значајно је даље оно место где је говор о Андрашијевој источној политици. По Новаковићу, Андраши је већ 1867 припремао земљиште за окупацију Босне и Херцеговине. „Ово је, вели Новаковић, једна лекција из које би се у Србији имало да научи много што-шта“. Разгледајући Калајеву књигу, Новаковић се нарочито задржава на преговорима међу српским устаницима и Портом 1806, који су код Калаја остали необјашњени. Сам Новаковић писао је раније о тим преговорима, те су његове напомене од велике вредности. Исто вреди и за партије где је говор о акцији Родофиникина. Али је најинтересантније Новаковићево цртање положаја Србије између две велике суревњиве силе: Русије и Аустрије. Студија Новаковићева не само да је ваљан прилог за новију историју Србије, него је драгоцен прилог за оцену Новаковића не само као историка него и државника.

J. Р.

Поводом уметничког прегледа. — Од ове свеске почињемо доносити приказ Г. Митриновића о српској и хрватској уметности на Римској Изложби. Као што је толико пута овде наглашено, *Српски Књижевни Гласник* је једна слободна трибуна на којој људи који могу говорити казују своја лична мишљења о књижевности, науци, политици и јавном животу.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић.

СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига XXVI, број 10. — 16 мај, 1911.

РАДОСТ ОМЕРА ГРБЕ.

Сишавши низ стрмениту главицу, ознојен и уморан, Омер се заустави код плиткога врела, што је избијало испод овеће гомиле крупног, окрханог и испребијаног камења; збаци с леђа расклиману крошњу која га почела жуљити, па, изувши постуле а подигнувши дугачке ногавице од димија, лијено загази у воду и поче се умивати. Големо, ишарано камење наднесено, управо погурено, над водом огледало се у њој, те је изгледало као да је доље потонула друга једна, још већа, гомила, наопако окренута. Широки, јаки млазеви који су отуда кључали, избијали и ковитлали се, прелијевали су се у разним бојама и час модри, час мрки, час ружичасти таласи клизали су и долијетали чак до танких, чворастих, кривих Омерових нога, обујмљивали их и умивали и, бјежећи натраг, као ругајући се показивали му читаву слику њихову, на којој су изгледале још тање и још кривље, и која, што су они више бјежали и измицали, све се више протезала и утањивала, док му, на пошљетку, у том чудном огледалу, ноге нијесу постале потпуно сличне

двјема дугачким, шареним, искривљеним гранама, које су при врху спојене као чворугавом гўком неком, на којој се ништа није могло добро распознати.

— Их!... И у води сам наказан, — тужно прошапта Омер, отирући лице широким, чађавим рукавом кошуљиним и измичући се на леђа. — Их!... И вода ми се руга...

Па сједе на траву, извади из њедара скушљану, прљаву духанкесу и поче замотавати цигар.

— Један, два, три, четири, пет, — поче бројати воћке у оближњем винограду, окрећући се од врела и као плашећи се да му мрска слика она поново не искрсне пред очи. — Шест, седам, осам....

И, шкргутнувши зубима, тресну духанкесом о траву.

— Благо оном ко је лијеп! — викиу изненада. — Благо њему!

У љутини изгледао је још ружнији, одвратнији, наказнији. Тешка, велика, ћошкаста глава његова, са широким оклепљеним ушима, као да још више утону међу накривљена рамена и као да потпуно срасте са уздигнутом, шиљастом грбом на леђима, ради које га и прозвали Грбо; дебели спљоскани нос још се више рашири и надебља, а голема, опуштена доња усна, на којој се увијек бијелила ситна пјена, као да се спусти чак до браде и чудновато поче подрхтавати. И као што би у чаршији, обично, ударио у псовке и нечувена проклињања чим би га почели дражити и ругати му се, дође му се сада и да опсује, и да подвикне, и да прокуне све и свакога на свијету.

— Ех, што ја нијесам?... Ех, што ја нијесам?...

Па, не могавши да доврши, опет шкргутну зубима, стиште шаке и, нагло дохвативши крошњу, узе читаву прегршт трешања, напуни уста и брзо поче жвакати.

Зашушта дрвеће у винограду и јака сунчана свјетлост као да прели младо, мекано лишће чистим, жеженим златом; између лишћа крупне, зреле трешње почеше горети као разасути големи мерџани на широким токама јуначким, а неколике ките, при врховима, поносито уз-

дигнуте, узвијаху се и поиграваху попут веселих пламенова на дебелим буктињама. Неколике шеве запливаше кроз свјетлост и издигоше се у висину, а косовац један, поплашен, залепрша у оближњем плоту, искочи на грану и, љуљајући се, поче звиждукати.

— Нос' те ђаво! — љутито узвикну Омер и баци неколико трешања према њему. — Бјежи!...

И, отеравши га, наузначке, подметну руке под главу и поче премишљати.

Поче у памети пребрајати све чаршилије, које га непрестано задиркивале, подсмијавале му се. Сваки пут, кад би наљегао испред њихових дућана, дозивали га они и питали шта је „у торби“, називајући му грбу торбом и указујући на њу. И нудили га да сједне с њима, да им каже кад ће се женити и коју ће дјевојку узети?... Сви су знали да вјечито оптркује око дјевојака, да пристаје за њима вриштећи и шкргућући зубима, па га зато и питали. Напомињали му и сами имена неких љепотица и предлагали да их запроси. Чак су наговарали и неке дјевојке да се мало „нашале с њиме“, да га подраже. И чим би се он, Омер, приближио, извиривале су га иза каната, смијале се на њега, јављале се. „Опет си ти лијеп, Омере“ узвикнула би понека лукаво, и он је одмах застајао, освршао се и, ширећи дугачке руке, приступао вратима и упуштао се у разговор.

— Хајде нам донеси воде! — заповиједале би му.

Он је одмах ишао и доносио воде.

— Хајде купи ораха!

Одлазио је и куповао орахе.

И слушао све шта би му која заповједила и, пожудно их гледајући, стењао, кривио лице, комешао раменима. Затим је одмах питао једну по једну: хоће ли поћи за њега, одмах је просио. Хвалио се како има своју кућицу, свој виноград и своју башту; обећавао је слушати жену најпокорније и хранити је самим трешњама. Па опет га све одбијале, све му плазиле језике, гониле га.

— А што ме нећете?... Што?... — питао је очајно, ударајући се у прса и вриштећи према њима. — Зар ја нисам чојек?...

Фати Хасагиној, која му се највише свиђала, за пуна два мјесеца долазио је под пенџере, по ноћи, и остављао међу демирима по неколике ките ружа. И спавао је у башти њезиној, на гранама велике шандуде, само да јој отуда може гледати у собу, када се, пред спавање, почне свлачити и када, у лахким хаљинама, почне да се ломи и да се протеже изнад душека, одижући руке изнад главе и расипљући косу по плећима.

— Хајде за ме... Хајде за ме, — молио је неколико пута, пристајући за њом. — Ено сам уредио собу... па за тебе... па окитио... саме шебоје расуо по шилти.

А кад се она, накрививши главу и напућивши усне, окретала од њега, једнако је пристајао и једнако муцао:

— Хајде... Жељан сам те .. Ходи!

Сваке јесени, тако, просио је по неколико њих и непрестано уређивао кућу. Набавио и ћилиме, и шилта, и јастуке; купио огледала, сахане, тепсије. Начинио и љуљајку за дјецу, и колица, и читаву дузину разних свирала и пушчица. Што га више одбијали, он све више набављао, куповао, уређивао.

— Даће Алах! — уздисао је невесело, чешкајући се по обријаној глави. — И ја сам чојек... И мене да омилује неко, загрли, стисне... Ех... Кућа своја!... Ђеца!...

Крупна, златна зундуља, чија се два крила блистала као двије капље росе, зулдајући облети неколико пута у округ изнад Омерове главе и изненада, нагло, спусти му се на чело.

— Иш!

— Зззззз...

— Бјежи!

Удари се руком по челу и нагло се исправи. Мргодно погледа за зундуљом, која му опет пак изнад главе облијетати, опет заграби шаку трешања и напуни уста.

— Да ми је 'вако ђецу окупити око крошња, —

рече, — па да ми ишту трешања, а ја токорсе не дам... „Дај бабо!...“ „Не дам...“ „Дај!...“ „Не дам!...“ „Дај, копиљане!...“ Хехе...

У винограду нешто поче шуштати; неколико гране почеше се увијати, крхати...

— Шта је оно? — мукло прогунђа Омер, пренувши се. — Ко је сад?...

Неко запјева:

Црна земљо и зелена траво
Што ме нисп покрила одавно,
Да не гледам јада големога
Да ми други моју драгу љуби...

— Ко ли је оно? —

Омер наднесе руку над очи, да боље види.

— Нурија, душе ми! — викну зачуђено. — Нурија, циганка!... Опет краде!... И краде и пјева!...

На једној трешњи, у винограду, кроз танко згуснуто грање, провиривао је читав опуштени тур дугачких, шарених димија, а изнад њега, међу гранама, провидиле се мрке, дебеле руке и жутом шамијом прекривена глава Нурије циганке, познате Нурије, скитачице, коју су сви називали сумахнитом и која ништа ни радила није, него ишла, лутала, ходала, по махалама, селима, баштама и виноградима, просила, крала и, пјевајући пијаним момцима, и сама пила с њима, опијала се, играла... Омер је неколико пута виђао пијану и тад га и она, као и сви други, грдила, псовала, ругала му се. Тад је и бежао од ње, сакривао се, уклањао. И, — као по нагону неком, — и сад се придиже и прихвати за крошњу, да опет пође, да се измакне.

— Омере, је си ли ти то? — изненада викну она и промоли буцмасту, чупаву главу кроз лишће трешњево. — Ти?

— Ево ја, — сурово одговори Омер, окрећући јој леђа. — Ја сам, па шта ћеш?...

Нурија се засмија.

— Ходи да једемо трешања, — зовну га.

— Нећу ја туђих, — окоси се Омер жешће. — Јок!

— Ово је Бог дао... Ово је свачије... И за нас и за тице...

— Лажеш... Туђе је...

И, снизивши глас, додаде пријекорно:

— То не ваља... Ако си жељна трешања ево у мене... Имам ја...

— И ти укр'о? — запита она живо и изви се на једној грани. — Хихи...

— Јок!... Ово је из *мог* винограда, — поносито одговори Омер. — Моје је...

— Хихи...

— Не лажем ја.. Дођи да видиш, — осијече он, увријеђен.

Нурија се заљуља на грани и брзо скочи.

— Ето ме, — викну трчећи. — Да видим твоје какве су... Хихи...

Омер повуче крошњу и гурну је преда њу.

— Видиш како су крупне, — рече задовољно. — Добре.

— И баш из твога винограда?

— Из мога.

Нурија сједе поред крошње, забаци рукаве од кошуље до рамена и халапљиво поче јести. Буцмасти образи, — од којих је један до половице био сакривен крајем шамије, коју је небрижљиво пребацила преко главе па јој пешеви падали по раменима, — надуше се још више; очи, и онако ситне, дођоше још ситније, стиснуше се, а мали, мањи од трешње, нос као да се потпуно изгуби, сакри под уздигнутом, готово усправљеном, горњом усном. Омеру се, тога часа, учини ружна, одвратна, много ружнија од њега самога, и, од чудне радости некакве, хтједе узвикнути, вриснути, напоменути јој то... Ипак, погледавши на обла, обнажена рамена и забрекле дебеле мишице њезине, као да заборави на све, па јој лагано приступи и потапша по плећима.

— Их, што си дебела! — рече.

— Ходи!... Једи и ти! — брзо одврати Нурија и пружи му неколике трешње. — Сједи.

Омер сједе уза њу, прекрсти ноге и опет је потапша.

— И јака си к'о земља!...

— Зар?

— Плаха си!

Она узе међу прсте једну трешњу и, узвивши главом а забацивши пешеве шамије до на тјеме, узвикну обијесно:

— Зини!

Омер послушно зину и нагло, не жваћући, прогута трешњу.

И, за чудо, у колико му се та иста Нурија малочас, прије неколико минута, учинила ружна, у толико му се сад учини лијепа, кршна, замамљива. Под читавим пљуском меке, топле свјетлости свијетлила се и она, бујала, прелијевала се; образи јој се сада пламили, жарили, горили, ситне очи шириле се и чудно сијевале, гуштерови на мишицама подрхтавали, грчили се некако, а жила куцавица, на обнаженом врату, набрекла јој, помодрила, па као да се трза, одскаче. И, гледајући је таку, у самоме Омеру као да се нагло поче трзати нешто, отимати. Нека топлина удари му у главу и као да му преко очију пребаци густу, мрку копрену; нешто као да поче расти, узавирати у њему, и силна, дивља снага као да га ненадно поче распињати, дизати, гонити... Готово рикнувши, он обгрли Нурију и привуче к себи....

Негдје, недалеко, поново зазвижда један косовац и други му се одмах одазва, из винограда. На врх погурене гомиле оне, изнад врела, искочи однекуда једно јаре, одиже главу према небу и поче вечати, а испод нога му отлескоше се неколико камена и, са силном тутњавом и хуком, скотрљаше се у воду. Неколике водене капи пошкропише и Омера, који је, заједно са Нуријом купио трешње по трави и трпао их у изврнуту крошњу, — заборавио и да је усправи, — а, трпајући, непрестано гледао у њу и блесаво се смијао. Чинило

му се, као да се она сад стиди, снебива и сакрива поглед од њега, — и то га нагонило на смијех. И, желећи зар да је осоколи, хотимично је купио баш оне трешње које су биле ближе њојзи и тако своје руке мијешао с њезиним.

— Ех... ех... видиш... јопет ја нијесам толико ружан, — најпошље се усуди да поново проговори. — Ето...

Нурија не одговори.

— Видиш... и ја... имам душу, тијело... Сви су мислили да сам ништа... да ја... да нијесам ни за живота...

Па је помилова по образу.

— Само ти... ето..., — рече меко. — Ти разумијеш... знаш... све видиш...

Нурија му се сад није чинила само једна љепотица над љепотицама него и најпаметнија, најразумнија и најбоља дјевојка на читавом свијету. Ко би се само и усудио да спомене сад њезину сумахнитост, Омер би био готов да се посвађа, побије с њиме.

— Хајде са мном, — додаде затим тихо, као са страхом неким, надносећи се нада њу, — Хајде.

— Ђе? — запита Нурија кратко и подиже главу.

— Са мном... кући... да ми будеш жена...

— Твоја?

Омер стисну једно око и поче чупкати траву.

— Имам своју кућу, — прошапта, — и свој виноград, башчу...

— А имаш ли и ракије? — брзо запита Нурија.

— Биће, ако хоћеш, и ракије... Свега...

Нурија слегну раменима.

— Па хајдемо, — рече мирно. — Напићемо се.

Устадоше обоје и кренуше према шехару. Нурија узабрала једну гранчицу па њоме маше испред очију и звиждуће, а Омер упртио крошњу на грбу па каска поред ње...

— Лијепо ће нам бити, кад будемо заједно, — рече каскајући. — Чек'о сам толико... — па ми Алах посл'о тебе. . па ћеш, вијет' какав сам ја ..

— Дај ми грош! — узвикну Нурија изненада и застаде. — Имаш ли?

Омер је погледа.

— Што ће ти?

— Да купим ораха..

Омер се куцну по џепу и намигну.

— Имам ја пара, — рече, — и купићу ти... Сваки дан куповаћу... И ђеци ћу куповати вазда. Кад се вратим из чаршије, па кад ме сретну и запитају: „шта си донио, бабо“, даваћу им прегрштима.

Па кроз зубе проциједи:

— Од кад сам на то мислио!... Од кад сам то чек'о!...

Дошавши до шехера, Омер не хтједе проћи чаршијом, бојећи се, зар, да му се чаршилије и пред Нуријом не би наругале. Одмах окрену малим, кривудавим сокацима, куда у то доба никога нијесу могли срести, осим неколике кокоши што су чепркале пред вратима и понеку мачку, која је куњала на прагу. Чак ни близу куће нијесу никога опазили и Омер је, сасвим мирно, потегао велики кључ иза појаса, отворио врата и пустио Нурију у авлију.

— Е, ово ми је кућа! — узвикну спуштајући крошњу. *Моја* кућа.

— Лијепа, — рече Нурија и погледа унаоколо.

— Је ли?

И поведе је у собу.

— И пуна, ево, и пуна, — додаде. — Свега има... Све сам ја... све ово... све чекало на жену... на те...

— А ђе ти је ракија? — запита Нураја, сједајући на шилту. — Донеси!

— Сад ће бити!..

Омер извади из њедара велики, шарени јаглук, сав упрљан, с муком раздријеши на једном ћошку завезани рогаљ, и извади неколико гроша.

— Видиш да имам, — рече. — Сад ће бити...

Па брзо изиђе из собе и пође у чаршију. Није се обазирао ни на коју страну, макар што су га из многих

дућана звали и дозивали, макар што су подвикивали за њим. Сад се није ни љутио ни на кога, ни псовао. Нека вичу, нека се ругају колико им драго, само кад га је Алах погледао, кад га није оставио сама, да угине, као сухо дрво, и он и племе његово. И ко зна би ли се они ругали, кад би сазнали за ову необичну милост Алахову?... Ко зна?... И Омер замисли; како ће се сви зачудити кад сазнају за женидбу његову и дође му да се гласно засмије, ондје, на сред чаршије. Може бити и застидиће се тада сви пред њим и покуњено оборити главе. Многи ће му, може бити, и позавидити, кад други пут прође чаршијом, па весео, па срећан... Их!

Купивши ракије брже боље крену кући и, чврсто држећи боцу у џепу, поче смишљати: како би се нашалио с Нуријом, како би је преварио?... Би ли слагао, измислио што год, па да се она зачуди и тада да јој се насмије?... Би ли је мало наљутио.

— Шта бих?...

И, не смисливши ништа, дође до врата, отвори их весело узвикну.

— Ево!...

Не одазва се нико.

— Нурија! Ево ракије! викну јаче и потрча у собу.

Никога ни у соби.

— Нурија!

Омер рашири руке, прикупи сву снагу и викну поново.

— Нурија!

Па испусти боцу и блесаво погледа према вратима.

— Душе ми, отишла је, — промуца. — Побјегла!...

Ипак не малакса, нити поче очајавати. Неко лудо, необично самопоуздање као да га свега опи, освоји, као да му памет помути. Брзо, не размишљајући, отрча у собу, нађе своје празнично одијело, — што га је облачио свега два пут у години, о бајрамима, — и журно се поче облачити.

— И ја сам чојек, кресну одлучно, загледајући хаљине... И ја... Зна она...

Намијештајући се узвикну јаче:

— Нећу се више ни свлачити, док ми не дође јопет, док је јопет не домамим... Чекаћу је ’вако, тражићу..

И устресе раменима и шкрипну зубима.

— Сто година чекаћу!... Мука је једна док Алах први пут помогне, а потље... потље је колај!...

Омер натури фес на чело, удари се по широком трабонозу и, подбочивши се рукама о кукове, изиђе из авлије.

Нико га никад није видео тако нагиздана и тако поносита.

Светозар Ћоровић.

НУМА РУМЕСТАН.

(11)

VII
Сомонски Пролаз.

Не могући да се потпуно сместе док им не стигну ствари, послане споровозно, Валмажури су привремено били узели стан у чувеном Сомонском Пролазу, где су од увек одседали путници из Апса и његовог предграђа, и о коме је тетка Портал имала онако чаробну успомену. Стан им је био под кровом, две собе: једна собица без светлости и ваздуха, као нека сарачана, у којој су спавали отац и син, и једна соба мало већа, али која је њима изгледала велелепна, са својим црвоточним намештајем од махагонија, отрцаним застором преко избледелих црвених плоча, и малим таванским прозором, кроз који се једва видело парче неба, онако исто жуто и замагљено као и дугачки стаклени кров од пролаза. У овој јазбини, они су будили успомену на завичај јаким задахом од белога лука и од испрженог црног лука, готовећи сами, на једној малој пећи, своја особењачка јела. Истина, стари Валмажур, који је био врло облапоран и дружељубив, волео је више да једе доле за општим столом, на коме је жељно гледао бео застор и сјајне зејтињаче и сланике, да се умеша у громогласне разговоре Г. Г. трговачких путника, чији се смех, за време обеда, разлегао чак до њих на петом спрату. Али се мала Провансалка томе одлучно противила.

Чудећи се веома што се у Паризу нису одмах остварила лепа Нумина обећања, оних двеста динара сваке

вечери, од којих су се, после посете Парижанâ, у њеној главици с јаком уобразиљом, биле наслагале читаве камаре талира, она је била запрепашћена претераном скупоћом свију ствари, и њу је још првога дана био спопао онај страх који париски свет зове „бојазан од оскудице“. Да је била сама, она би се задовољила сарделама и маслинкама, као за време поста — него шта! — али људи су били прождрљиви као вуци, овде још више него на селу, јер је било мање жеге; и она је сваки час морала дрешити своју кесу, једну цицану торбицу коју је сама сашила и у којој су звецкале три хиљаде динара, сав доходак од продаје имања. Кад год је требало променити нов златник, она се мучила као да јој се чупа месо, као да даје камење од своје куће и последњу гицу свога винограда: њена неповерљива сељачка грамзивост, онај страх да је не покраду који ју је и нагнао да прода мајур уместо да га изда под закуп, био се удвојио у непознатој и мрачној вароши, у овом великом, још невиђеном Паризу, чију је хуку чула из своје собице под кровом, и чија ларма, у овоме шумном крају око Велике Пијаце, није престајала ни дан ни ноћ, тако да су чаше за воду на једном старом лакованом служавнику непрестано звецкале ударајући једна о другу, у њеној малој гостионичкој соби.

Никад путник у сумњивој шуми није тако грчевито држао своју ручну торбу као што је ова Провансалка стезала уза се своју кесу, кад год би пролазила улицом, у својој зеленој сукњи и арлеској капи, за којима су се пролазници осврталн. Улазила је у дућане гегајући се као пловка, и давала је стварима разна смешна имена: целер је звала *api,* плаве патлицане *mérinjanes*, тако да је она, Францускиња с Југа, изгледала овде, у престоници Француске, сасвим залутала туђинка, као да је дошла из Стокхолма или Нижњег Новгорода.

Спочетка је увек била веома питома и слаткоречива; али кад би се неки продавац насмешио на њено претерано цењкање, или кад би јој грубо одговорио,

она би одједном падала у јарост; њено лепо девојачко лице, тамне боје, грчило се од беса; махала је рукама као суманута, праскајући и хвалишући се. Онда би изнела на тапет историју рођака Пифурка и његово наслеђе, две стотине динара зараде за једно вече, њиховог заштитника Руместана, о коме је говорила као о нечем чиме само она располаже, називајући га час, поверљиво, Нума, час опет, свечаним гласом, *министер*, што је било још смешније; све се то мешало у бујици неразумљивих речи, на пофранцуженом провансалском језику; док одједном не би умукла, обузета неповерењем и празноверним страхом од свога брбљања, грчевито стежући усне као врпцу на својој кеси.

После недељу дана, о њој се већ причала чуда у томе крају улице Монмартр, пуном дућанâ, кроз чија су увек отворена врата, заједно са задахом од зелени, свежег меса и колониалне робе, избијале на улицу и све кућевне тајне целога кварта. И ето то је њу гризло: ова питања која су јој продавци подсмешљиво постављали изјутра, враћајући јој кусур од њеног оскудног пазара. заједљиве примедбе што се ступање њеног брата пред публику непрестано одлаже и што већ не стиже бедуиново наслеђе; далеко више због овога вређања њеног самољубља него и због саме бојазни од оскудице, Одиберта је била огорчена против Нуме и његових обећања, у која она у почетку с правом није веровала, као права кћи Југа, где речи лете много брже, јер је ваздух лакши.

— Ах, да су од њега добили нешто написмено!

Та јој мисао није избијала из главе, и, свакога јутра кад је Валмажур полазио у министарство, она би брижљиво пипала да ли му у џепу од горњег капута стоји спремљен таксирани лист хартије.

Али Руместан је имао да потписује грече хартије од ове, и да се стара о важнијим стварима него што је био добошар. Он се намештао у министарству журно, у грозничавом нереду због селидбе, са племенитом ревношћу која се увек показује при заузимању новог поло-

жаја. Све му је било ново: и простране собе у згради министарства, и проширени видици његовога високог положаја. Пробити се у први ред, „освојити Галију", како је он говорио, то није било тако тешко; али одржати се на том положају, оправдати своју срећу разборитим и напредним новинама!.. Сав ревностан, Нума се обавештавао, договарао, саветовао, окупљао око себе праве научне звезде. Са чувеним професором Бешием, проучавао је мане јавне наставе, средства да се у гимназијама утре волтеровски дух; користио се искуством свога начелника у одељењу Лепих Вештина, Г. де ла Калмета, који је имао двадесет и девет година службе, и Г. де Кадијака, директора Опере, који је срећно испливао из три банкротства, ради преуређења Конзерваториума, Салона[1] и Опере, према новим плановима.

Невоља је била што он никад није слушао ову господу, него им је по читаве сате говорио он сâм, и, машући се одједном за часовник, устајао, опраштајући се журно са њима:

— До врага! Умало нисам заборавио министарску седницу... Какав живот! Нема човек ни један тренутак слободан... Дакле, то је свршено, драги пријатељу... Пошљите ми што пре свој извештај!

Извештаји су се гомилали на столу код Межана, који је, поред све своје памети и добре воље, једва стизао да отправља текући посао, остављајући велика преустројства да мирно спавају.

Као сви нови министри, Руместан је био довео са собом своје људе, одличне сараднике из Скрибове улице: барона Лапару и виконта де Рошмора, који су давали аристократску боју новоме кабинету, али који су били савршено сплетени, не умејући се наћи у новом положају. Кад је Валмажур први пут отишао у улицу Гренел, био је примљен од Лапаре, који се искључиво бавио Лепим Вештинама, шаљући сваки час глумицама из малих по-

[1] Редовна годишња изложба слика у Паризу. Пр.

зоришта веснике, жандарме, оклопнике, са позивима на вечеру, у великим министарским завојима; по некад је чак завој био празан, и служио је само као згодно средство да се, на дан неисплаћене кирије, појави пред газдом утешни служитељ министарства.

Г. барон прими добошара доброћудно, мало с висине, као кад велики господин прима закупца својих добара. Са испруженим ногама, да му се не би гужвале плаве панталоне, он му је говорио као од беде, глачајући непрестано турпијицом своје нокте.

— То ће сада ићи врло тешко... министар је претрпан послом... Причекајте неки дан... Јавиће вам се, пријатељу.

И кад свирач простодушно изјавио да њима није дочекања, да њихова средства не могу довека трајати, Г. барон, остави турпијицу на ивицу стола, и предложи му најозбиљнијим гласом да од добоша направи транго-франго...

— Транго-франго од добоша? Зашто то?

— Сасвим, драги мој, да би нешто зарадио њиме за време мртве сезоне!...

Идућег пута, Валмажура прими виконт де Рошмор. Он подиже своју наколмовану главу, која се сасвим губила у гомили прашљивих акта, затражи да му се детаљно опише механизам свирале, забележи савесно све, покуша разумети ствар, и најзад изјави да се он више бави црквеним пословима.

После тога несрећни сељак није никад могао изићи ни пред кога, пошто су сви чиновници били код министра, у неприступачном делу куће где је било сакривено Његово Превасходство. Али он ипак није губио стрпљење ни храброст, и кад год су му служитељи неодређено одговарали слежући раменима, он је увек зачуђено бечио своје светле очи, у којима се назирао онај подсмешљиви израз који оживљава провансалске погледе:

— Добро... добро... доћи ћу сутра.

И он је увек долазио. Да није носио високе дизлуке и своју справу о рамену, мислио би човек да је какав

чиновник тога завода, тако је његов долазак тамо био редован, и ако свакога јутра све тежи.

Чим би угледао велика врата на свод, њему би залупало срце. У дну ходника, видео се стари дом Ожеро, са његовим пространим двориштем, где су се већ слагала дрва за зиму, и великим степеницама, уз које се Валмажур с муком пео, праћен подругљивим погледима послуге. Све је увећавало његову забуну: сребрни ланци које су вратари носили око врата, качкете са златним ширитима, сви ови сјајни знаци власти који су га одвајали од његовог заштитника. Али он се још више бојао сцена код куће, и страшно намрштених Одибертиних обрва; и зато је увек очајнички долазио у министарство. Најзад се вратар смилова на њега и даде му савет да, ако жели разговарати са министром, оде на станицу Сен-Лазар, и да га чека пред полазак воза за Версаљ.

Он се упути тамо, и постави се као стражар у великој чекаоници првог спрата, која је сасвим особено изгледала пред полазак скупштинских возова. Посланици, сенатори, министри, новинари, левица, десница, све странке — тискали су се овде, шарени и безбројни као плаве, зелене и црвене објаве по зидовима, вичући, шапћући и мотрећи испод ока једни на друге; неко се издвајао у страну да се преслиша за свој данашњи говор; други, који је држао беседе само по ходницима, проламао је ваздух својим громким гласом који се у Скупштини никад неће чути. Северна и јужна наречја, разна мишљења и разне нарави, славољубиве тежње и сплетке, киптали су на све стране, у вреви ове грозничаве гомиле, и политика је овде одиста била на свом правом месту, у овом неизвесном очекивању, овој путничкој граји, одакле се човек, у одређени час, на један једини писак, отискивао преко шина које се губе у даљини међу сигналима и локомотивама, по колебљивом тлу пуном несрећних случајева и изненађења.

После пет минута чекања, Валмажур угледа Нуму

Руместана, ослоњеног о мишицу једног секретара који му је носио торбу; ишао је у раширеном горњем капуту, зрачнога лица, онакав исти као некад на арениној трибини. Валмажур још из далека познаде његов глас, његове лепе речи, његова пријатељска уверавања... „Будите без бриге... ослоните се на мене... то је више него сигурно...“

Министар је тада био у меденом месецу своје власти. Сем политичких противника, који су често у Скупштини много мање огорчени него што се мисли, сем супарништва са неколицином беседника̂ и распри с адвокатима који су заступали супротне стране, он није имао непријатеља, јер, за три недеље министровања, још није имао времена да озлоједи против себе разне молитеље. Још му је поклањано поверење. Једва су двојица-тројица почињали губити стрпљење, и вребати га у пролазу. Овима је он добацивао с висине, убрзавајући корак: „добар дан, пријатељу“, предусрећући тиме могућне прекоре, и одбијајући их уједно, одстрањујући тако на леп начин све жалбе и остављајући за собом молитеље у исти мах разочаране и поласкане. Вешт проналазак, овај поздрав „добар дан, пријатељу“, и у њему се огледала његова урођена дволичност.

Кад опази свирача који му је прилазио клатећи се и показујући са осмехом своје беле зубе, Нума доби вољу да му добаци свој поражавајући поздрав „добар дан, пријатељу“; али зар је могао назвати пријатељем овога геака с малим филцаним шеширом, у суром капуту с кратким рукавима, одакле су стрчале поцрнеле руке, као на сеоским фотографијама? Зато му се учини боље да узме свој „министарски изглед“, и да прође строго, уздигнуте главе, остављајући за собом овог грешника, који оста прикован на месту, поражен, усред гомиле која се тискала за великаном.

Валмажур ипак дође и сутрадан, и идућих дана; али сад није смео прилазити, и остајао је седећи на крају клупе, као једна од оних жалосних, скрушених прилика

какве се често виђају по железничким станицама, које личе на инвалиде или емигранте, готове да поднесу сваки зао удес судбине Руместан није могао избећи ово немо привиђење које му је увек стајало на путу. . Узалуд се он правио да га не познаје, узалуд је окретао главу и разговарао гласније пролазећи поред њега; он је ипак осећао осмех своје жртве, која је седела ту до поласка воза. Руместан би извесно више волео какво грубо разрачунавање, са грдњом и лармом, у које би се умешали жандарми, и ослободили га Валмажура. Био је најзад принуђен, он, министар, да промени станицу, да понекад путује левом обалом Сене, само да би се ослободио ове живе грижe савести. Тако се често, и на највишим положајима, нађе понека ситница која смета, као каменчић у чизми.

Валмажур ипак није губио вољу.

— Мора да је болестан, мислио је он тих дана, долазећи упорно на своје стражарско место. Код куће га је очекивала сестра са грозничавим нестрпљењем.

— Шта је било? Јеси разговарао са *министером?* Је-л ти потписао хартију?

Више него његово вечито „Није још“, њу је дражила хладнокрвност са којом је њен брат скидао и бацао у запећак своју справу, чији му је кајиш био ушао у раме, — нехатна и безбрижна хладнокрвност која се код јужњачких природа онако исто често виђа као и бујност. Онда би ово чудно мало створење спопадао прави бес... Има ли он крви у жилама?... Зар то чудо неће једном да се сврши, је ли? „Чекај само, док се ја ту умешам!...“ Он је врло мирно чекао да прође олуја, извлачио из кутије свиралу и палицу са врхом од слонове кости, трљао их једним парчетом чоје, да их не би ухватила влага, и, таруһи их спокојно, обећавао сестри да ће сутра бити умешнији, да ће покушати опет у министарству, па ако Руместан не буде тамо, он ће отићи његовој госпођи.

— Ах, баш, каквој госпођи!... Зар не знаш да она не мари за твоју свирку... Него госпођици... то је већ нешто друго...

— Свеједно, госпођи или госпођици, брига их за вас! говорио је стари Валмажур, грчећи се поред ватре од тресети, коју је његова кћи из штедње загртала пепелом, што је међу њима био вечити предмет свађе.

У самој ствари, из супарничке зависти према сину, стари се није много кидао због његовог неуспеха. Ове непредвиђене невоље, ова велика пометња у њиховом животу, одговарали су његовој урођеној скитничкој и свирачкој природи, и он се с почетка радовао што ће путовати, видети Париз, „рај за жене, пакао за коње“, како кажу возари на Југу, замишљајући при том хурије са провидним веловима, и коње који се пропињу и грче у пламену. Али долазећи у Париз, он је наишао на студен, оскудицу, кишу. Из бојазни од Одиберте и из поштовања према министру, он је дотле само полугласно гунђао, дршћући од зиме у своме куту, и жмиркајући очима; али Руместаново држање и Одибертине љутње и њему дадоше маха да се искали. Он се сад светио због свију увреда свога самољубља, које су му синовљи успеси наносили од пре десетак година, и слегао је презриво раменима слушајући свиралу.

— Ајде, ајде, свирај само... Много ће ти то помоћи!

Сад је он сасвим гласно питао зар то није жалосно што су њега, човека у тим годинама, одвели бестрага далеко, у овај *мали Сибир*, и оставили га да ту цркне од хладноће и оскудице; призивао је своју сироту добру жену, којој је баш он сам дошао главе, „претворио је у козу“, како је говорила Одиберта; јадао се по читаве сате, са главом у камину, сав црвен, искривљеног лица, док се његовој кћери не би досадило његово јадиковање, те би га се отарасила дајући му два-три марјаша да попије чашицу ликера у кафани. Ту је његово очајање одједном ишчезавало. Пећ је пуцкарала, било је пријатно. Огрејавши се, стари кловн би се убрзо откравио, и опет

почео изводити своје лудорије као прави лакрдијаш из талијанске комедије: са својим великим носем и танким уснама, мали, мршав и сав искривљен. Он је увесељавао све присутне госте својим лагаријама, подсмевао се добошу свога сина, због кога су у гостионици имали све могуће неприлике; јер Валмажур, очекујући сваки час свој први излазак пред публику, није престајао вежбати се, дубоко у ноћ, и суседи су се жалили против пискавих трилера мале свирале, који су им парали уши, и непрекидног бубњања, које је потресало степенице, као да је на петом спрату био смештен какав парни млин.

— Свирај ти слободно, говорила је Одиберта брату, кад би се газдарица жалила. Само би још то фалило, да човек у овом пакленом Паризу, чија ларма не да целе ноћи ока склопити, нема права да се вежба у своме свирању! И он се и даље вежбао. Али због тога им отказаше стан; а морати напустити овај Сомонски Пролаз, који је био тако чувен у Апсу, и који их је подсећао на завичај, изгледало им је као погоршање прогонства, као да иду још даље на Север.

(Наставиће се.)

Алфонс Доде.

(Превео с францускога Миодраг Ибровац.)

УНДИНА.

Искићен сунцем, младошћу и снима,
и с једним шумом веселим у души,
кō млада гора коју сунце руши,
сретох је једном ја на жаловима.

Врело ме љето пратило и плима
опојна што ми сладосно пјенуши
по мислима, по срцу, по њедрима,
и тајна жеђ што сатире и гуши.

Сретох је топлу, мирисну; и када
моја је рука превину и свлада,
и пољубац зазвони сред тишине,

сва гора крај нас зашумори пла'о,
пљескаше море с валовима као
хиљаде руку дуго из даљине...

Мирко Королија.

РАЂАЊЕ СУНЦА.

Одох у рано јутро и кô млади,
несташни Сатир, сам, звиждећи страсно
у липов лист, разбудих цвјеће красно,
гору и сјене и вјетар што хлади.

Лиснато грање препуно птичади
шумором, пјесмом поздрави ме гласно,
и блага ласта одлећући ласно
тачe ме крилом којим земљу глади.

Али кад исток започе да букти,
и по мени, по дрвећу што слукти
весели бљесак сипати се заче,

загрцах срећно кô да паде на ме
хиљаду милих погледа, кô да ме
хиљаду красних, жудних уста тачe...

Мирко Королија.

———

PIA DESIDERIA.

Да ми је да сам богат човјек, па да према томе могу да се без бриге одам послу који ми је најмилији, ја бих изабрао да будем — књижевник. Али књижевник *tout court*, јер бити књижевник тек припадом, и у часовима одмора, како ти то допушта главни послао којим се бавиш, то је за човјека средње кесе један врло скупи *sport;* спорт од којега не може бити велике хвајде ни њему ни књижевности.

Али кад бих могао бити књижевник од јутра до мрака, ја бих, по свој прилици, учинио једну велику економску глупост: покренуо бих једну књижевну ревију. Не бих је, разумије се, покренуо да ранијим прегаоцима на том пољу отимљем претплатнике, ни да их тобож надмудрујем својом памећу, већ бих је покренуо зато, да у нашу периодичну литературу унесем више књижевна укуса. Могуће је да ће некоме ова моја жеља изгледати сувише амбициозна; али тек не могу тајити: ја ту амбицију имам, па ако ми се већ мора ударити жиг књижевне таштине, волим опет да ми се удари стога, но због чега другог.

Ја бих дакле као „reviewer" имао амбицију да ширим књижевни укус, и имајући тај смјер пред очима, не бих се ограничио да уводим нове манире што се тиче спољашњег облика, избора и разноврсности писменâ, љепшег распореда грађе и тако даље, већ бих се нарочито постарао да скренем опћу пажњу на једно питање, којему су српски и хрватски писци и издавачи књигâ и ревијâ

дојако посве слабу важност поклањали, а то је питање: *зашто се пишу књиге и новине?* Јер да су они себи то питање постављали, логичан је одговор могао бити само један: *за то да се читају* Међутим, у самој ствари изгледа као да су код нас писци и издавачи књигâ и новинâ (часописâ) смишљено радили и ствари тако удешавали, како им се књиге и чланци неће читати. Једнога ћу дана да ову тему разрадим опширније; овдје ћу, уопће, казати само то, да се код нас пријатно и разговијетно (другим ријечима: укусно) писање сматра лежерним и обично називље *фејтонским*, и многи мисле да је само оно добро и паметно, што је сухопарно и замршено, а то је што и рећи: за читање досадно. Отуд у нас оне многе *мудре* књиге и они гломазно, ужасно *документовани* чланци у неким нашим ревијама, које нико жив не чита, а само их стручњаци (читај: сукривци) хвале и узносе.

Мој би часопис, као што се види, имао нарочито у виду живље његовање естетских идеала у књижевности, али му то не би био сав задатак. Он би још један смјер имао, и то не мање важан смјер у часу који преживљујемо. Тај би други његов смјер био: систематско његовање књижевног јединства Србâ и Хрватâ.

Нема сумње: у новије је доба у том правцу много учињено. Толико *Српски Књижевни Гласник*, колико *Savremenik* — најбољи наши књижевни зборници — настојали су и настоје да што већма утиру пут нашем књижевном и културном јединству. У исту се сврху похвалним такмачењем залажу *Матица Хрватска* и *Српска Књижевна Задруга*, износећи, свака пред своју публику, дјела српских, односно хрватских књижевника. Утјешна је у том погледу и појава *Алманаха српских и хрватских писаца*, што га је идеји нашег народног и литерарног јединства посветила једна група српских и хрватских књижевника. Све то скупа, и још много што-шта, јасно каже да је наше двоимено племе почело културно дозријевати; и да је наша интелигенција најзад увидјела

нужду сабирања народне сиаге не само на политичком, него и на просвјетном пољу, и да она у томе сабирању види једини начин одолијевања културно јачим противницима своје будућности.

Но да би се спасоносна идеја српско-хрватског културног јединства поставила на још тврђе основе, потребито је да се, покрај концентричног рада разних заинтересованих фактора, створи и један централни орган, који би *ad hoc* имао да служи горе поменутој идеји. А тај орган — разумије се — не би могао бити друго него једна књижевна ревија, у којој би се периодично налазили на окупу понајбољи књижевници Срби и Хрвати.

Пошто идеја наше књижевне и културне заједнице не тражи и не мора да тражи своје остварење у оквиру једне државне заједнице, већ се она може да оствари и у широким границама једне те исте етничке скупине,[1] то ја држим да би свакојако сходно било да се тај средишњи орган оснује не у Биограду или у Загребу, гдје већ постоје локална књижевна гласила са посебним интересима и посебном публиком, већ у неком трећем, мање истакнутом центру, који би за неутралност, или боље, за унитарност својих тежња, пружао извјесну гарантију и својом прошлошћу.

Такав један центар могао би, међутим, бити само град Дубровник.

С обзиром на своју прошлост и на велики морални

[1] Французâ, Нијемаца и Пољакâ има у три разне државе, па им то опет не смета да су као народ једна културна цјелина. Пољаци напосе, који се политички налазе у много горем положају од нас Срба и Хрвата, заузимљу по својој културној жилавости много важније мјесто у савременој европској цивилизацији. Њихов Сјенкијевић важи јамачно као неки идеални дипломатски *representative man* пред форумом просвијећене Европе. Још нешто. Кад би когод рекао Енглезима: бирајте једно од двога: или да се одречете индијске империје, или да изгубите Шекспира, — ја сам тврдо увјерен, вели *Carlyle*, да би званични свијет одговорио каквом дипломатском доскочицом, али ми, енглески народ, одговорили бисмо једнодушно: „Била наша, не била наша Индија, не дирајте нам у Шекспира!“

значај своје историје, не само у оквиру српско-хрватске и јужно-словенске, него и опће европске прошлости; с обзиром, нарочито, на свој географски положај, који га ставља у непосредни дотицај са западним (латинским) свијетом, Дубровник се налази у могућности да идеје старе латинске културе и напретка — које су тако прикладне јужно-словенском духу — прекува у себи и пронесе у остале дијелове нашега народа.

Дубровник би, уз то, згодан био да буде сједиштем органа *ad hoc*, о ком је овдје говор, још и због тога, што се у његовим бедемима идеја српско-хрватске заједнице увијек његовала по некој мјесној традицији. Још у доба илирског покрета својим *Забавницима*, а у новије вријеме својим *Словинцем* и својим *Срђом,* стекао је Дубровник неоспорних заслуга за идеју књижевног и културног јединства Срба и Хрвата.

Наравна ствар, захтјеви за једну заједничку, српску и хрватску, ревију у Дубровнику данас су куд и како већи, него ли су били у прошлости. Дубровачки часописи, које сам навише споменуо, имали су скромне претензије да ма чиме забаве своје читаоце, у којих је и књижевни укус морао бити доста чедан. Данас су наше књижевне прилике куд и камо окренуле на боље, те се, наравно, не бисмо могли више задововољити традиционалним у нас типом књижевног зборника „за забаву и поуку". Нарочито — како сам у почетку нагласио — не бисмо смејали да се задовољимо старом традиционалном аљкавошћу у спољашњем облику часописа, а још мање оном нашом грјешном нехатошћу и безукусношћу у вршењу уредничког задатка.

Књижеван лист није само зато ту, да слијепо прима што му писци нуде, него мора да и сам даје правац својим сарадницима. Сјем тога, уредништво треба да се у оцјењивању добивених прилога и у њихову усвајању држи неког хијерархијског реда, дајући појединим сасаставима ону важност, коју заслужују по својој садржини и обради. Поступајући друкчије, лошији писци се

доводе до кривога појма о своме „дару“, а бољи се књижевници напросто одбијају. Обичај неких редакција, да, примјера ради, увијек на првом мјесту доносе пјесму или приповијетку, па ма то понекад била и осредња почетничка работа, — тај је обичај за највећу осуду. Он има само тај резултат, да дотичне писце заводи у заблуду, а и читаоцима убија укус. Међутим добар укус читалачке публике требало би да је прва брига књижевном листу. Он је дужан да тај укус у свакој прилици његује, пружајући својим читаоцима саставе којима је главна цијељ остварење извјесног идеала љепоте.

Из свега се овога може да увиди, какве би биле моје жеље и моје идеје, да сам се, милошћу судбине, родио економски неодвисан и постао књижевник по позиву. Искрено признајем да би његовање књижевна укуса у часопису којему би главна сврха била културна и душевна заједница нашег двоименог народа (и то *nota bene* на класичном тлу старога Дубровника) био посао који би могао да ме у велике одушеви, мада нијесам никакав „родољуб“ у данашњем *шовенском* и демагошком значењу те ријечи. Особито би ме за себе задобило његовање култа љепоте — љепоте у старом хуманистичком смислу ријечи — међу нашом омладином. Лијепа књижевност и умјетност, која је једино у стању да образује дух омладине, те да је загрије за великим идеалима човјечанства и слободе, има данас тако мало гајитеља међу младим људима, да је то збиља жалосно!

Заложити се предано и порадити да се прилике у том погледу предругојаче; постати за нашу омладину нека врста књижевног ментора, који да је — према својим силама — посвећује у тајне лијепог облика и у мистерије естетске љепоте — ето што би ме још једино истински занимало.... да ми је да сам богат човјек, те да могу да будем књижевник од јутра до мрака.

Марко Цар.

ЈЕДНА ЕНГЛЕСКА ПОСЕТА ЊЕГОШУ.

Поред своје познате маније да одржавају дуге и честе преписке са својим пријатељима, Енглези имају још и велику страст да остављају за собом многобројне *Аутобиографије*, *Успомене, Дневнике* или *Сећања*, или бар забелешке из којих ће какав професионални животописац (а њих је стотинама у Енглеској, и тај се занат, изгледа, добро плаћа) да састави две-три лепо штампане, бљештаво повезане свеске, са генеолошким таблицама, са неколико портрета у хелиогравури и предговором каквог чувенијег покојниковог пријатеља. Та несразмерно развијена врста књижевности, — књижарства пре бисмо рекли, — која је до сада дала и неколико ремек-дела, и ако је доста често обичан акт породичног пиетета, од знатне је вредности за друштвену, политичку и књижевну историју не само Енглеске већ и других народа, па и нас Срба понекад. Да напоменемо само да је велики број енглеских дипломата који су играли активне улоге на Балкану, у Цариграду, Бечу и Петрограду, као и не мање велики број других путника, оставио за собом мемоаре, од којих неки свакако још леже у рукопису.

Приказујући нашој публици, већ од дужег времена, један део тих списа, Г. Др. Миленко Р. Веснић је показао довољно колико интереса, често неочекиваног, имају извесни од њих за нашу историју. Ја лично, нека ми се допусти додати, у својој *Енглеској Библиографији о Источном Питању у Европи* (Београд, 1908), забележио сам прилично дугу листу тих радова и држим да је

доиста штета што је већина од њих још непозната у нас. Пре четири године, на овом истом месту, превео сам белешке сера Хенри Лејарда о његовом путовању на Цетиње 1839 године.[1] Надам се да ће ми се ускоро дати прилика да то исто учиним са дневником његовог сапутника Едварда Митфорда, о коме сам у своје време проговорио неколико речи, као и са још неколико путописа Његошевих енглеских посетилаца. Овога пута предузимам да из три разна извора извадим податке о једној енглеској посети песнику *Горског Вијенца*, четири године познијој од Лејардове, а, надам се, исто тако занимљивој. Наиме, ових неколико страна, поред свог општег интереса за ширу публику, нису без специалног интереса за српског књижевног историка.

Енглески адмирал лорд Кларенс Пеџет, који је умро у дубокој старости 1895, и чија је *Аутобиографија* штампана годину дана доцније, говори на једној страни те своје књиге о посети коју је учинио Његошу, као заповедник ратног брода, *l'Aigle,* 1843 године.[2]

То је, како изгледа, било званично посланство са нарочитим политичким задатком. По адмираловим речима судећи, оно је имало да опомене Владику да буде на миру са Турцима. „Из Смирне, вели он, био сам послан у занимљиву експедицију Владици или Кнезу Црне Горе, дивљем једном поглавару у унутрашњости Албаније *(sic)*. Он је био у сталном рату с Турском. Сер Стретфорд Канинг [енглески амбасадор у Цариграду] уложио је био код Турака протест за свирепости учињене над Црногорцима, али су они на то одговорили да су Црногорци разбојници и да они увек нападају први. Моја мисија била је да станем на пут даљем касапљењу. Укотвио сам се код Котора и на коњу наставио пут у Црну Гору

[1] *Српски Књижевни Гласник* од 16 марта и 1 априла 1907 страна 440—448 и 521—528.

[2] По старој норманској традицији, већина енглеских бродова носила је до скора, па врло често и данас, француска имена.

једном вратоломном стазом. На граници ме сачекала једна чета варвара и допратила до престонице Цетиња, које је удаљено један дан јахања. Близу самог села Владика је био изјахао са својом гардом да ме дочека. Био је врло издашан у обећањима за добро понашање и за неко кратко време између њега и Турака владало је примирје".[1]

Толико адмирал, али два официра с његовог брода оставила су о истом предмету много дуже белешке и ми ћемо се њима у главном и послужити. Занимљиво је само приметити да ни један од њих не говори о политичком смеру овог путовања.

Први је извештај анониман, и објављен је свега три године доцније, у октобарској свесци единбуршког *Блаквудовог Магазина* за 1846 годину.[2] Други је штампан 1889, као четврта глава успомена једног маринског официра који је пратио лорда Кларенса на већини његових поморских путовања;[3] по прецизности извесних детаља судећи, и он је свакако написан кратко време по повратку. Обадва су доста опширна: један има шеснаест страна осмине, други десет страна четвртине — нерачунајући ту два оригинална нацрта Котора и Цетиња, изван текста.

На жалост, добар део њихов посвећен је облигатним историјско-етнографским препричавањима, несигурним и нетачним, затим више-мање наивним рефлексијама о овој романтичарској земљи „која још није обележена на географским картама". У томе се нарочито одликује први од ова два путописа. Писац другог поглавито гледа природу и описује њене лепоте. Као спортсмен, он се интересује за дивљач која живи у Црној

[1] *Autobiography and Journals of Admiral Lord Clarence E. Paget.* London: Chapman and Hall, 1896, p. 74.

[2] *Visit to the Vladika of Montenegro (Blackwood's Magazine,* October 1846, pp. 428—443).

[3] Rear-Admiral H. F. Winnington-Ingram, *Hearts of Oak*, London, 1889, pp. 33—42.

Гори, разгледа црногорско оружје, описује одело и, на доколици, прави цртеже, од којих је онај што представља Цетиње доста куриозан: црногорска престоница личи на какво индианско село.

Ми ћемо поштедети читаоца и скраћиваћемо, па и изостављати, сва та безначајна места, изузев три-четири: примере стила и илустрацију путописа. Разуме се по себи да ћемо пасаже у којима се описује сам боравак на Цетињу, донети у целини. Избегавајући понављања, ми ћемо оба извештаја стопити у један.

„Народ који насељава стари Илирикум, почиње путописац *Блаквудовог Магазина*, показао је дивљења достојну сталност карактера кроза све промене које су утицале на остале народе Римског Царства. Он је и данас онакав какав је био некада: тврда граничарска раса, нити потпуно цивилизована, нити потпуно варварска, — Хришћани у ствари, а по изгледу у многоме Турци. Живећи између две царевине, они показују национални карактер сваке *in transitu* према другој. У целој Европи ово је можда једина земља где је потпуно општи обичај ношење оружја, што можемо сматрати, ослањајући се на врло старе историјске ауторитете, као карактеристичну црту свих ненастањених, пљачкашких и варварских народа. У осталом, да је ово мишљење тачно, довољно је бацити само један поглед на суседне Арбанасе. Све што је оригинално садржи само једну врсту занимљивости, нарочито кад је она била тако тврдоглаво чувана; а може се слободно рећи да су Илири били тврдоглави. Поред све углачаности Царства коме припадају *(sic)*, и поред свих пароброда који плове уз и низ Јадранско Море и који их одржавају у сталном саобраћају са осталим светом, они остају онакви какви су увек били, и, како изгледа, они ће увек остати такви“.

Један од доказа за консервативност Црногораца, то је политички облик њихове земље. Они су једини народ у Европи који иду трагом папског Рима. Њихов

владар је њихов црквени поглавица. Наследство тог положаја у једној је породици и иде побочном линијом, пошто је сам Владика осуђен на безженство. У погледу посвећења владичанског они не гледају на каноничке године и данашњи Владика, на пример, посвећен је у деветнаестој години. Његова је власт неограничена... у осталом деспотизам је најпогоднији облик за ове свирепе варваре јер једино он може да им улије поштовање закона. И тако даље.

Овакав епископ као што је овај који сада заузима црногорски престо није виђен од ратоборних дана папе Јулија. Старе приче о свештеницима у оклопима који се боре на челу својих трупа могу нас зачудити, али на њих увек гледамо као на ствари давно прошле. Међутим, данас, међу овим планинама, виде се стварно најфантастичнији описи које је створила машта или историја.

Говори о црногорским односима с Турском, о њиховој крволочности, што све објашњава географским и историским узроцима. Али одмах напомиње да „Црногорци најодлучније поричу да су они разбојници и да чине зло. Они сматрају да је борба коју воде не само оправдана но и похвална. Доиста, додаје он, изгледа да се сва њихова свирепост показује само према Турцима; колико смо се ми могли известити, они не тлаче Хришћане, а искуство нас омогућава да са уживањем говоримо о њиховој гостољубивости“.

Пореди Црногорце са витезима са Малте и налази између њих сличности, поред све разлике у степену образованости. Као први, тако су и други потпуно одвојени од осталог света, нека врста тврђава-претходница хришћанске расе против неверника. Па ипак писац даје преимућство Црногорцима. „Има једна ствар у којој су ови варвари виши од витеза са Малте. Они никада нису били подјармљени нити натерани са својих планина. Крст једном побијен у њихово неплодно тле ухватио је сталног корена“.

Једна појединост који је путник нарочито запазио,

као прави Енглез коме је религија редовно духовно занимање, то је да из свега овога не треба извлачити никакве закључке о црногорској побожности. „Авај, Црногорци немају ни појма о вери за коју се боре. Неки су у своме хероизму просто вођени својом љубављу према Владици, други тим што су од малена запојени идејом да су Турци њихови природни непријатељи и да је заслужно дело истребити их".

После овог увода, писац прелази на само путовање. „Имао сам срећу да упознам овај народ под врло повољним приликама. Посетиоци Црне Горе врло су ретки; у току последњих година била је свега једна група Енглеза пре нас.[1] Наше друштво било је многобројно, наставља он, и, заборављајући на краља Саксоније који је пет година пре њих посетио Петра II, примећује скромно: свакако, то је било најодличније друштво које је Владика имао прилике да угости. Оно се састојало од капетана и више официра једног енглеског ратног брода, и од два официра из аустријског гарнизона у Котору.

„Били смо радосни што ћемо својим очима видети предмет толиких чудноватих прича које су магловито биле допрле до нас. Ми нисмо били млади људи и најмања ствар није била довољна да нас изненади, али смо осећали да ће стварност учинити јак утисак на нас, само ако одговори своме гласу. Чудно је да се тако мало зна о овом народу и у самом његовом суседству — Крф, на пример, није удаљен ни пуне две стотине миља. Узрок је можда у томе што се Црногорци слабо виде изван њихове отаџбине и што их свет стално меша са Арбанасима.

„Наше дивљење отпоче још пре но што уђосмо у ову фантастичну земљу, дивљење природној лепоти уласка у Котор. Бока Которска личи на Босфор и не одступа му много. Човек који није видео ни једно ни друго

[1] Писац јамачно мисли на Лејарда и Митфорда, који су били на Цетињу 1839 године.

од својих чаробних места, не треба да се буни ако остане без идеје о њиховој лепоти. Најсличније још што постоји, то су мореузи у Источном Архипелагу".

Затим, пошто је ипак покушао да речима да једну слику Боке, путник описује приступ брода у которско пристаниште. „Наш долазак потпуно је узрујао ово мало место. Ово је било свега други пут да један ратни брод развије британску заставу у овим водама — први посетилац била је, мислим, ескадра сера Вилиема Хоста.[1]

„Цело место је изишло да нас види, и пристаниште је било пуно чамаца са племством и одличним грађанством. Као сви Аустријанци које сам познавао, они су били ванредно љубазни и добро расположени према енглеском имену. Брзо смо се упознали и измењали позивнице. Њихове музикалне душе биле су очаране свирком наше доиста одличне маринске музике, а ми њиховим гостопримством. Два дана која проведосмо у узајамним указивањима части били су нам корисна за наш план путовања. Од нових пријатеља сазнадосмо појединости црногорске етикете. Посету без пријаве Црногорци сматрају као недовољно учтиву и мало пријатељску, с тога нам которски познаници дадоше једног гласника, чији смо повратак очекивали забављајући се пријатно".

После једног погледа на црногорске планине какве се виде из Котора, наш путник нас извештава да су он и његово друштво, сутра дан по свом доласку, први пут у свом животу видели „представнике црногорског народа". Разуме се, што их је навише очарало, то је на-

[1] Енглески марински капетан, Нелзонов ученик и пријатељ, сер Вилием Хост, напао је више пута француску флоту, с успехом, за време ратова с Наполеоном и учествовао је у опсади Котора 1813 године, када је Бока била обећана Црној Гори. О њему видети ове списе: *Memoirs and Letters of Captain Sir William Hoste*, London 1833, 2 volumes; *Service Afloat, or the Naval Career of Sir William Hoste*, London 1887; E. Chevalier, *Histoire de la marine française*, tome IV, Paris 1886; Paul Pisani, *La Dalmatie de 1797 à 1815*, Paris, 1893.

ционални костим „у стилу варварске величанствености која презире помисао на ред“. Анонимни путописац држи да је то „оригинална мађарска идеја, којој је црногорска фантазија додала све што јој је изгледало величанствено“. За време једне вечерње шетње по околини Котора, путници опазише да им у сусрет јаше један коњаник са пратњом: дивљом, косматом четом, наоружаном до зуба. Кад би у близини странаца, коњаник, по изгледу изненађен енглеском маринском униформом, сјаха с коња и позва их да му приђу. „Представи нам се као ађутант Његове Светлости Владике Црне Горе, који је са задовољством примио нашу поруку и који нас позива да га посетимо. Чета која га је пратила била нам је послата као путовођ и као почасна пратња; један коњ кога је водила нарочито за нашег капетана допуњавао је уверење о љубазном гостопримству Владичином“.

Ко је био овај „ађутант Владичин“ није нам познато — Владика их је у то време имао двојицу и обојица су били бивши аустријски официри, — нити нам је могуће то проверити у туђинској библиотеци у којој радимо. Путописац из *Блаквудовог Магазина* тврди да је био Маџар, док његов друг Ингрем вели да је био Немац.[1] У сваку руку, он је учинио врло рђав утисак на Енглезе и аустријски официри из Котора, — који су међутим били у врло добрим односима с њим, — напричали су о њему читава чуда. По њима судећи, то је био један вулгаран авантурист, бивши аустријски официр који је због неке сумњиве афере морао напустити своју војску и побећи у свет. Доцније се борио у Шпанији за дона Карлоса, и како му се то убрзо досадило, случај га је нанео у Црну Гору.

Поред свег неповерења према „ађутанту“, Енглези га водише на свој брод и частише га лепо, гледајући да од њега сазнаду што више појединости о земљи коју ће посетити. Он им је правдао свирепост црногорску,

[1] *Hearts of Oak*, p. 35. — *Blackwood's Magazine*, p. 432.

уверавајући их да се тај народ бори на живот и смрт с Турцима и да му је та борба једини спас. Нема човека у Црној Гори коме Турци нису убили брата или оца. „Наш извештач беше до крајности верна илустрација тог стања ствари и његов разговор односио се искључиво на ратовање. Кад је ишао у бој јахао је таквог и таквог коња — носио такву сабљу — такве пиштоље. Владика је био заузео такав и такав положај — чинио то и то. Кад се ми најзад усудисмо да га упитамо: „Па зар је увек тако? зар никада немате мира, каквим случајем?“ „О да како! одговори он, имамо понекад мира — *за један дан или два*“. У своје причање често је уносио анегдоте из свог ратовања у Шпанији, показујући и сувише очигледно да га се слабо тицало за кога пролева крв, само ако је у томе налазио каквог задовољства“.

Вече у очи поласка на Цетиње прошло им је у једној забави коју су им приредили аустријски официри, од којих су се двојица требала да крену сутра дан заједно с њима.

Киша која их је пратила цело време проведено у Котору, била је стала и јутро кад су имали да пођу беше ведро и осунчано. У уречено време аустријски официри: један Талијан, „лакоуман, фриволан и духовит“, други Немац „тежак, озбиљан и солидно информисан“, дођоше на брод, као и црногорски ађутант. Чудили су се многобројним припремама које су Енглези правили, нарочито њиховом обилатом доручку. „Ова господа, која имају навику да шољу каве и лулу дувана сматрају као довољну храну за једно пре подне, нису могла да не узвикну од изненађења кад су видела како смо се ми били бацили на ростбифе и овчевину. Црногорски ађутант нам је узбуђено објашњавао да предео кроз који има да прођемо није ни у ком случају предео у коме се гладује. Ми ћемо вечерас ручати с Владиком, а мере су биле предузете за један обед на половини пута. *Према томе нема никакве потребе да се сад прејedемо.*

— На пут! На пут! узвикивао је нестрпељиви ратник. Доручковаћемо у подне; нашто јести сад?

„Муке смо имали да му докажемо да је то енглески обичај ручати добро рано изјутра. Нек се он не боји, ми ћемо исто тако добро јести и у подне; према томе овај наш доручак неће ни у колико рђаво утицати на наш апетит и на част коју ћемо бити дужни да укажемо његовом гостољубљу.

„Аустријанци разумеше наше разлоге и, као људи, седоше да једу с нама, док је неуморни „ађутант“ презриво и са сажалењем гледао на нас, људе који носе оружје, а овамо се служе виљушком и ножем. Но, најзад, свршисмо доручак и кретосмо се на пут“.

Писац наставља описом самог путовања од Котора, али то нема великог интереса. Прећи ћемо преко његових дескрипција, које нам изгледају доста слабе; споменућемо да га је нарочито изненадила велика издржљивост Црногораца који су их пратили и који су с лакоћом подносили највеће терете. Немац, аустријски официр, рђав јахач, стењао је међутим у свом седлу.

Путник опажа велику сиромаштину, неплодност тла, потчињеност жене, која, како изгледа, док човек ратује, сама врши све земљорадничке послове. Описује до појединости црногорско одело. Присуствује сцени где колски точак прелази преко босе ноге једном Црногорчету, али дете ни да засузи. „У њих је срце тврдо; Црногорци не плачу никада, осим од радости“. Говори о планинској природи целе земље и сад разуме зашто је Турци нису могли никако да подјарме. „Један од наших аустријских пријатеља мисли да би њихов један пук тиролских ловаца био довољан да освоји и потчини целу Црну Гору“. Али неповерљиви Енглез прилично сумња у аустријанчево хвалисање.

(Свршиће се).

Војислав М. Јовановић.

БОРБА ЗА ЖИВОТ И УЗАЈАМНОСТ КОД ЖИВОТИЊА.

(2)

II

Да почнемо од животиња, које стоје на највишем ступњу развитка, то јест од *мајмуна*. Њима је учињена част да се сматрају за људске претке; па се о њима доста писало, али ипак њихов живот није још довољно познат. Дознало се да се њихове умне способности врло много разликују не само по родовима и фелама мајмуна већ и по индивидуама исте врсте. У опште се хвали њихова памет, вештина, хитрина, поучљивост, подражавање, љубопитство, довитљивост.

Окривљују се да су страстни, сладострастни, прљави, лакоми, раздражљиви, осветљиви, да воле јести ради самог уживања, а по неки и опијати се алкохолом. Нас се овде тичу изрази њихових добрих душевних особина, па ћу се на њима и зауставити.

Само орангутан и горила живе у малим породицама; а остале врсте мајмуна живе у великим друштвима. Има друштава у којима живе разне феле мајмуна. — Породица је код неких једнобрачна, а код других је — многоженство.

Мајмуни се удружују: ради заједничког задобијања хране, ради одбране од непријатеља или ради заједничкога уживања. Ради прва два циља припремају се праве експедиције, при којима се врши служба опрезности и пази на ред и тишину. Који се тада свађају и лармају бивају кажњени. Строго се казни, — кажу чак и смрћу, —

онај стражар усљед чије би непажње друштво било непријатно изне нађено. Благодарећи јакој солидарности и дисциплини мајмуни кад су удружени кадри су да се одбране од орла, леопарда, лава, па и од човека — који не би имао ватрено оружје. Шта више, десило се да су се енглески солдати на Капу морали једном повући испред павијана ушанчених пред својим пештерама, одакле су по команди свога поглавара од једном осипали на нападаче масе камења. (Роменс, II, страна 238).

То је пример заједничкога јунаштва усљед узајамности. Али су се у борбама виђали и примери личнога јунаштва, пожртвовања и саучешћа.

Рањеног или убијеног мајмуна другови износе из борбе; а утопљеника ваде из воде. (Роменс). Један павијан је испред ловчеве пушке и испред чељусти његових паса избављао младунца. (Брем). Шимпанзи негују свога рањеника; заустављају му крв, притискујући руком рану или мећући на њу лишће или траву (Саваж, Бихнер). Видело се једном, да су рањенога мајмуна два здрава друга одвели до воде, опрали му ране, па тек онда утекли испред стрелаца (Кук). Па веће хирургијске услуге не чине увек ни болничари на бојноме пољу.

Поред ових примера саучешћа са личним пожртвовањем, солидарност се много чешће показује у неким свакидањим, истина не херојским, али врло корисним узајамним услугама. Познато је како се мајмуни узајамно бишту; то чини не само родитељ детету или дете родитељу, већ и друг другу; али бива да старешину друштва бишту његови најмилији потчињени не очекујући да и он коме ову услугу врати.

Кад мајмуни изиђу из каквог густог трњака, онда се често зауставе па један другом из крзна ваде трње и патрљице. Да би брже опустошили родну воћку и однели њен плод, они се чешће построје у врсту па додају воће из руке у руку. Да би сигурније прегазали брод у реци држе се по неколико њих један за другог.

По неколико се сложно напрегну и кад им треба превртати камење испод којега траже мравја јаја.

Интересна је њихова узајамност кад им треба прећи с једног дрвета на друго које је доста размакнуто да не могу скочити на исто или је растављено дубоком водом. Онда се цела група мајмуна прво веже у један ланац закачујући се један за другога рукама и реповима. Тада се крајњи ухвати чврсто за неку горњу грану дрвета, а остали се отпусте и њихају док се мајмун који је на доњем крају не ухвати за грану другог дрвета. Пошто се овај овде учврсти први се отпусти са првог дрвета, па нашав се сада он на крају ланца успужа се преко својих другова на дрво; а за њим редом и остали на исти начин постижу циљ не додирнув ногом земљу (Dampier). Оваку гимнастику раде мајмуни и по менажеријама.

Да завршим казивања о мајмунима напоменом неких њихових нежнијих поступака. На пример: како загревају и суше покислога друга; како одрасли штите мале без обзира на сродство; како обилазе и негују болесне, хроме и рањене жртвујући им често први комад своје хране; како читава чета дотрчи у помоћ ономе од кога се зачује очајни крик; како се грле и милују; како не само да указују саучашће у невољи ближњега него чак и дају прекорне знаке да не треба зло чинити; како неки сарањују своје мртве и како су неки прилазили ловцима да жалосним гласовима измоле да им се изда труп убијенога друга (Роменс, страна 227). Најзад, не само женке него и мужјаци усвајају и негују мајмунчад која остану без родитеља. (Darwin: Descent of Man, страна 70).

Слонови су чувени са велике памети, а познати су и докази њихове солидарности. Што слоница својим телом заклања своје младунче од стрелаца, то је доста обична појава материнске љубави. Необичније је што она доји и туђе слончиће из истога буљука.

Слонови живе у буљуцима од 80—150 грла под управом једнога или два мужјака којима се добро покоравају. Интересантно је да поглавар дружине може бити и женка. Не зна се под каквим околностима се ово дешава, јер организација слоновских друштава још није добро позната. Сваки буљук има своје страже и извиднице. Познато је да за хватање слонова често људи копају јаме, које трском и земљом прикривају. То знају слонови; с тога најстарији из крда иду напред, извиђају терен лево, десно од пута и сурлом подижу покриваче са спремљене клопке. Ко западне у јаму или другу препону тога другови пробају да избаве, као што помажу и своје рањенике да избаве из опасности (Romanes).

Код слонова, дакле, има доста узајмних услуга, симпатија и привезаности за своје ближње и за своју групу.

Травоједи сисари, скоро сви, живе у већим или мањим стадима, јер тако боље обезбеђују и своју исхрану и одбрану од опасних нападача. Стада су организована на разне начине и показују разне облике заједничкога рада, али се у свима показује осећање друштвене солидарности, покоравање појединих личности целини, над којом често влада нарочита особа. Понекад је ово утапање појединих особа у покорно стадо и штетно за умно развиће појединаца. Ово је друга тема, са које нам се ваља вратити на примере узајамне помоћи код копитара и преживара.

Дивљи и полудивљи *коњи* живе у великим друштвима, у којима се разазнају групе, као неке фамилије од једног пастува и више кобила. Чим се њима приближи каква грабљива звер, коњи се збију у своју тактичку јединицу за одбрану па тако одбију нападача, а више пута га далеко гоне, стигну и убијају. Ни лав, ни курјак не могу шчепати ни коња ни зебру док се год ови држе у својој групи.

Кад бурна вејавица завеје пољима коњи се брзо скрде и збијени склоне у какву увалу или јаругу где

има заветрине. Кад суша спржи траву по пасиштима онда се скупе друштва од више хиљада грла, да заједно траже пашу у даљини. Код дивљих коња у Азији примећавани су покушаји да нападају на запреге својих негдашњих другова, које је човек себи потчинио, не би ли их насилно ослободили (Brehm).

И *говеда* у бuљуцима показују појаве солидарности у случају какве невоље. Пребацује им се што у несрећним личним случајима не указују своме ближњем личну помоћ. И сам Дарвин мисли да су говеда немилостива. Тако, на пример, наводи се да и најснажнија грла не притичу у помоћ слабијима, која се на блатноме појилу често до главе заглибљују и даве. А како ће и чиме ће да помогну, кад им ни ноге, ни реп, ни уста нису удешени за хватање. На роговима би се, зар, дављеник могао подићи, али би тако био прободен; а спасилац би ради тога морао угурати своју главу испод дављеника у блато, што баш није ласно учинити. (Houzeau).

Говеда се не сматрају ни за интелигентне животиње; па се, ваљда с тога, по књигама помиње као „генијална“ једна крава у Америци, која је умела роговима да разбаца ограду око њива. Кажу да јој је с тога „особито поштовање указивао и сам бик“ (не кажу како то) и да су је друге краве рикањем звале у помоћ, радовале јој се, али је нису могле подражавати (Victor Meunier, цитат у Лаврова l. c. 438). — Ја сам уверен, да би наши говедари знали набројати много доказа и о интелигенцији и о солидарности код говеда. А ја ћу бити слободан да вам саопштити једно моје опажање које показује да међу њима има несебичнога и узајамнога помагања. Пре две године бејаху у Шумадији велике суше. Трава беше загорела не само по брдским већ и по долинским ливадама. У недостатку траве говеда почеше да брсте и опоро лишће, које иначе не окушају. Једнога јутра приметих да шибље и сниже гране на врбама беше обрстено докле су га говеда могла дохитати. Тада сам

видео ову лепу појаву: мој Шароња, који је био највећи и имао најдужи врат и рогове, извије врат и главу у вис па рогом закачи лиснату грану, повија је и снижава толико да је краве и јунадија могу језиком дотицати; и тако држи грану док ови лишће једу. То је он поновио преда мном неколико пута. Додаћу још да тај услужни Шароња није у овој групи имао ни родитеља ни потомка, и да је мирно трпео да се његовом услугом користи чак и његов такмац Милоња, који је био од њега нижи, краћег и дебљег врата и мањих рогова.

Ја верујем да се овакве сцене дешавају и код дивљих говеда, и то баш и гладних година. Да међ њима има сажалења сведочи онај случај у Тексасу кад су код смртно рањеног дивљег бивола, кога су ловци оставили да сутра дан однесу, преноћила два друга и бранили од курјака који га нападаху преко ноћ. (Büchner с. 233).

Да међу говедима има узајамних услуга доказује и наша народна изрека: „редом се говеда лижу“. Лижу се, пошто се наједу, не само из милости него и ради чешања и чистоте тела. Лижу се узајамно; а ако који неби хтео да се одужује, друг ће га чешће рогом гуркати и опомињати на обавезу узајамности.

Друштвени живот са разним појавама солидарности развијен је и код других преживара, као *антилопа*, *газела*, *дивокоза*, *јелена*, *срна* и тако даље. Служба сигурности њихових стада поверава се нарочитим стражарима. На опасним местима сви се за све показују забринути. Сирочад без родитеља прихвата се и одрањује. Рањену дивокозу главама помажу друге да се подигне и бежи. (Romanes, 93). И игре и увесељења бивају у већим заједницама.

Највећа удружења се образују, канда, у случајима када травоједима ваља потражити нове области за попашу. Петар Кропоткин гледао је једну изванредну и огромну удружену селидбу срна из горње области Амура, — која је тада пре времена грдним снегом била

покривена, — у доњу жуту низију амурску. Неколико дана непрекидно трајао је прелазак хиљада и хиљада срна преко реке у теснацу Малог Кингама где је Амур најужи. Хиљаде су их дуж реке поубијали Козаци, који нигда такву огромну селидбу срна нису видели, па ипак су оне једнако надирале. *Кропоткин* се диви духу солидарности и интелигенцији ових животиња. Јер простор од куда су се кретале велики је као Велика Британија; на томе простору групе срна доста су разређене, па је за цело требало доста труда да се споразуму за прелаз Амура и то баш све на месту где је он најмање широк. (P. Kropotkin: Mutuel Aid, страна 49).

Зверови — месождери и по својој нарави и по начину добављања своје хране најмање су подобни за живот у друштву. С тога они обично живе или сасвим усамљени или у својим малим породицама; то нарочито важи за животиње из племена мачака: за лавове, тигрове, леопарде и тако даље. Па ипак има случајева када њихова међусобна нетрпљивост уступа место уверењу и разлогу: да се удружини може до бољег лова доћи. И тако постају привремени скупови са поделом рада међу појединим особама. — Јужно-афрички лавови иду у лов удружени чешће но северо-афрички, који су овај обичај вероватно изгубили под утицајем веће опасности на које су наилазили кад су ишли у гомилама. Вероватно је да су сви грабљиви сисари били друже вниjи и у друштвима живели кад су по већим просторијама могли господарити без опасних противника.

Курјаци се много чешће но лавови удружују ради лова. На веће животиње, као на говече или коња, неће без организованог друштва ни нападати. — *Шакали*, дивљи и пусти пси, скупљају се у дружине, па смело нападају тада и на тигрове, леопарде, медведе и носороге. — *Лисице* живе усамљене у нашим крајевима, а удружене у пределима где је мање људи. То важи и за медведе.

Али ови већином привремени скупови дивљих бестија не развијају међ њима никаква боља осећања нити им сметају да друг друга по некада и прождере. Рањеног курјака другови одмах рашчерече и поделе међу собом, као што и болнога поједу ако су врло гладни. Лисица поједе другу, која је у гвожђа ухваћена; мати поједе своју децу; браћа се такође једу. Код њих нема, дакле, ни сталнога породичнога осећања. Дружине у које зверови ступају помажу им само да лакше дођу до својих личних циљева; друштво зверова потчињава се индивидуалној користи, а врло ретко бива да се личност жртвује друштву ако им се интереси сукобе. Улазећи у друштво зверови појачавају своје појединачне нападачке моћи; међ њима и кад су у друштву — ма да се умно усавршавају, — врло се слабо развијају осећања солидарности. „Њихово психичко развиће даје нам препочетак онога, како се и у људским породицама и у владајућим класама може да развије и развија умна снага сасвим одвојена од осећања симпатија и солидарности, како се грабљиве природе развијају при атрофији афективнога живота“.[1] Али та атрофија није природно одсуство способности за боља осећања. Доказ је што су неки припитомљени месождери, као мачка и пас, развили у себи разне добре способности: верност и услужност човеку, пријатељство са другим животињама, узајамност, савесност. И код грабљивих зверова могу, дакле, под извесним погодбама да се развију први основи морала.

У реду *глодара* налазимо лепих примера и кооперације заједничких радних снага и удруженог живота у заједничким насеобинама.

Чувене су грађевине даброва, које су тако велике и сложене да их усамљене особе не би могле израдити. Јер чим се дабар усами он рије себи просту јаму и мења првобитни начин живота у друштву. То бива кад се

[1] П. Лавровъ: Задачи исторіи мысли. Подготовленіе человѣка, стр. 434—436.

људи намноже у пределу. То се у Европи десило пре 2—3 столећа; раније је и овде било дабровнх удружења, као што их сада има у Америци.

Удружени даброви подижу у води испред земуница за становање велике и јаке бране од шуљака, стубаца, грања, прућа и земље. Овим бранама је задатак: да при опадању реке задрже испред станова толико воде колико је потребно за прикривање улаза, који су увек под водом; а при придоласку реке да одбију сувишну воду од станова. За ове велике насипе, који су кашто по 200 метара дугачки и 2—3 метара високи потребан је задружни рад целе насеобине; то спада у прве општинске радове. Станови су засебни за поједине породице, које имају обично по 8—10 чланова; а насип који их све штити општински је. Кооперацијом подижу дабровн на обалама и колибе за обитавање са магацинима за зимницу. Једна насеобина броји до 200 особа. Кад се даброви на једном месту сувише намноже, онда неки емигрирају, и то старији уз воду а млађи низ воду. Неке колоније даброва трају вековима на истоме месту, а за неке је Агасиц доказао да су почеле подизати своје бране пре неколико хиљада година (Роменс, II, страна 110).

Текунице и *мрмоте*, у чији род долази и овај „трабаган“ који сада шири кугу по Манџурији, живе такође у врло великим насеобинама, у којима свака фамилија од неколико чланова копа себи засебан стан. Али цело село чувају заједнички стражари који звиждањем и лајањем оглашују приближавање непријатеља. Старији стражаре и кад се млађи играју. Узајамност се појављује и при узајамном чешању. У сужанству се чешће побију, али у слободној природи живе мирно и сложно.

И наши кућевни *пацови* и *мишеви*, који се често кољу међу собом, сложе се и помажу кад пустоше кошеве и амбаре. Помажу се у борби против опасних непријатеља и када се у већем броју крену на пут. Узајамност се код њих појављује и у томе, што негују своје слепе и болесне. (Роменс). У једној емиграцији пацова

приметило се како једног слепог води други, који му је у уста метуо парче трске.[1]

Сибирски се *зечеви* удружују те лети скупљају храну у заједничке магазе, из којих зими узимље слободно сваки онај зец који је лети у гомилу доносио (Houzeau). Ко лети није радио тај зими не добија храну из комуна.

Наши дивљи зечеви живе усамљено, а питоми ступају у веће заједнице. Истина је да код ових свака породица одржава своју самосталност, али она улази као елемент у већу заједницу. Изгледа да међ њима има нешто налик и на племе, јер при брзом размножавању питомих зечева (до 60 потомака од једног пара за једну годину) предак се брзо окружи многим генерацијама потомака, који му се покоравају, те тако он одржава неки поредак у тој великој заједници.

На завршетку овога кратког прегледа дружевности код сисара, добро је истаћи да највећи број фела ових најсавршенијих животиња живи у друштвима и то често по много хиљада и више стотина хиљада особа; — да су ови народи животиња били и већи пре неколико векова када људи нису имали ватреног оружја нити као сада продирали у многа пуста места по Азији, Африци и Америци; — да је само мало врста месождера-зверова, који у друштва не ступају, и да су чак и неки од њих били дружевнији онда, када је то за њих било мање опасно.

У класи *тица* велико је шаренило не само перја и арија већ и свију других особина.

Да поменем прво појаву неких ружних саможивих особина. Код *јастребова* се дешава да један супружник поједе другога или свој пород; а и млађи, чим се осете довољно јаки, готови су појести родитеља свога. — Има *рода* и *врабаца* који присвајају туђа готова гнезда. —

[1] Alfred de Nore: Les animaux raisonnent, страна 147.

Има врабаца и *орлова*, који отимљу рану из уста других тица. А *кукавица* подмеће своја јаја у туђа гнезда да да се излегу.

Али има много више појава са моралним побудама. Тако на пример, међу *папагајима* се истина по некада деси да друг друга поједе, али се много више виђа да негују своје остареле и ослепеле другове. Бива да негују и рањену тицу другог рода. Када падне један устрељен папагај остали облећу изнад њега тужно крештећи, немарећи што се тако више излажу и „сами постају жртве свога пријатељства". (Audubon). — Слично се виђа и код *врана* (Роменс). — Кад се у кавезу два папагаја заволу, ма и разне врсте били, па један случајно угине, други за њим толико жали да често у скоро и он подлегне големој тузи. Због тога су неке врсте папагаја и названи „нераздвојни".

Конопљарке, *сенице*, *дроздови* и многе друге птице не остављају убијенога друга; а има их које се усиљавају да труп убијенога однесу. — Чим нека *врана* или *папагај* болно закрешти, одмах јој у помоћ долете многе са свих страна.

Слепе и старе особе налазе неге и у врстама *пеликана*, *врана*, *кока* и *штиглица*. Милосрђе је код пеликана тако сигурно, да људи у Мексици експлоатишу у своју корист ову животињску врлину. Ухвате једног пеликана, пребију му крило па вежу за дрво. На његове болне крике искупе се око њега другови који пред њим поврате из својих кеса уловљену рибу. Тада немилосрдни људи притрче из заседе, поплаше милосрдне тице, покупе донету рибу остављајући врло мало милостиње заробљеној и рањеној тици. (Роменс, II, 37).

Соколови ране осиротело пиле њиховога рода. — *Квочке* и *фазанке* усвајају и туђе пилиће.

Голуб хоће да рани и мале врапце, и тако даље. Један *детлић* кљуца у дрво с једне стране, а други на супротној страни дочекује поплашене инсекте. — Тица с јачим кљуном разбија кору, да би слабија лакше под

њом нашла мрава ил инсекта. Како је обично јачи мужјак, а слабија женка, то се мора признати, да је овде услужност јачег нешто и заинтересована.

Знаци привезаности и пријатељства појављују се код тица и у обичном животу без несрећних случајева. Пилићи се с пачићима по некада тако здруже да покушавају с њима и у воду запливати. — Папагај одомаћен привезује се за жене а и за голубе. — Домаћа живина навикне се на домаћег пса. — Чапља се спријатељи с човеком.

У најширем обиму практикује се солидарност у јатима тица. Важно је на прво место истаћи да ње има у неколико и међу грабљивицама, међу којима је природно очекивати једино саможивост и узајамну борбу а не помагање. Ево неколико примера.

Кад сибирски белорепи *орао*, шестарећи у висини, угледа стрва, он јако ускликне, на шта други који му је најближи откликне и долети; то исто учине трећи, па четврти и тако даље, док се тако по девет, десет орлова, који су шестарили у растојању од неколико километара, не искупе да се заједнички спусте на трпезу коју је онај први угледао. Ту се прво наране старији, па после млађи. Док једни једу други чувају стражу. Врло је вероватно да ови орлови споразумно полазе рану тражити, јер су се уверили да њих неколико удружени могу брзо да прегледе простор од четрдесет квадратних километара. Први из друштва који рану угледа извештава остале, те заједнички слећу на исту. (Сјеверцов-Кропоткин).

И *кобац* се због лова радо удружује. Кад који шчепа неку потешку жртву, дозове по неколико пријатеља да му помогну однети је. — Копци се скупљају у велика друштва и ради преноћишта, као што чине и неке орлушине.

Соколи и друге тице скупљају се да заједно лете и ради самог уживања у летењу.

Тице грабљивице не живе, дакле, свуда овако усам-

љено како нама изгледају и како у нашим крајевима већином и живе. У пределима где је мање ловачких пушака њихова се јата чешће виђају.

У другим фамилијама тица удружења за ловлење и друго добављање хране тако су многобројна и тако обична, да се овде могу навести само неколики примери.

Пеликани се при риболову у реци разместе (као и рибари) у два наспрамна реда, па се тако један другоме примичу. Ако на обали има затон, они се разместе у полукруг па плове ка обали. У оба случаја риба долази у све већу незгоду и све теже јој постаје да умакне.

Чапља проводи живот у друштву. Кад је друштво на послу оно увек поставља страже; а ако је у некоме месту једном настрадало, неће се у исто повратити док не пошље вишекратне извиднице.

Страже и извиднице изашиљу и папагаји и друге тице које живе у јатима.

Врапце чешће виђамо да се боре и нешто џављају. У ствари су они врло друже вни. Њихове се породице састављају у велика јата. Изгледа као да врапци на извесном простору образују засебну општину, која понекада не прима дошљаке. Познато је да ће врабац известити друштво своје и довести га на место где је повише хране нашао. Познати су и они многоглаголиви зборови врабаца. Мисли се да се тада договарају у коју ће њиву полетети. У њиховом цивцању сељаци би најрадије хтели разазнати одлуку: „у попову њиву! у попову њиву!“ Ваљда за то што попа има хлеба и кад му врапци њиву поједу.

Неке феле сродне врапцима удружују се и за прављење општинских станова. Свака фамилија гради гнездо за себе; али су сва гнезда једно уз друго, а над свима се начини један заједнички покривач, који их све чува од непогоде. Тако на једном дрвету у засебним гнездима, а под једним кровом, станује по неколико стотина тица. Ови друже вни и добри грађевинари зову се „републиканци“. Живе у Америци (Р о м е н с).

Савези се код многих врста тица склапају за заједничку одбрану од нападача. Грабљивице са најјачим кљуном и канџама не могу да грабе ни слабе тице док су ове у свом јату. На против, виђа се, да удружени слабији створови, и ако ненаоружани, прогоне дрскога потпуно наоружанога нападача. Не побеђује, дакле, увек онај који је за борбу најбоље наоружан.

Савези су велики и кад дође време да се легу јаја и изводе младунци. Хиљаде и хиљаде парова настане се тада и збију често на маломе простору, са ограниченом околином за исхрану; па ипак у тим насеобинама влада мир без икаквих сукоба. Слабије особе овде не пропадају; штите их јаче.

Најинтереснији су канда савези који склапају тице-селице. Кад им дође време за сеобу, тада се дуже времена одржавају прво уже конференције, па све већи и већи зборови, на којима се чине пробна летења, изашиљање весника и извидница — док се формисана јата не построје у колоне и полету на далеки пут. При селидбама преко мора примећено је да јаке тице, као што су *роде* и *ждралови*, преносе на себи тице слабијега лета, као што су *говедарке*.

У класи тица налазимо, дакле, разне моралне појаве као: милосрђе, оданост, саучешће, симпатија и пожртвовање. Има и појава савезништва и дружевности. У овоме погледу разликује се неколико ступњева:

1) тице потпуно саможиве, које и ако се десе у случајноме друштву не воде рачуна ни о коме; такве су на пример, кукавице;

2) тице у опште саможиве, али које имају нешто породичнога осећања, а пригодом се удружују да заједнички лове; на пример: орао, орлушина, соко;

3) тице које се скупљају у великом броју, по изгледу индиферентне једна спрам друге али које се по потреби споразумно бране; на пример: неке штакаре;

4) тице истина себичне, али које образују врло

сложна и затворена друштва, у која не пуштају никаквог странца: лабудови.

5) тице које образују велика друштва, у која пуштају и друге феле, а у којима влада мир, срећа и хармонија; овде спада највише тица: врапци, ласте, вране, чавке, папагаји, чворци, штакаре, пловке, пузавице и тако даље.[1]

Бихнер мисли, да би се за већину тичјих друштава могло рећи да у њима влада девиза: један за све, сви за сваког.[2] Себичњаци су у незнатном броју.

За класу *рептила* и *водоземаца* имам поменути само да образују привремена удружења за време плођења и за време зиме. *Змије* и *слепаћи* згомилају се зими по рупама да им буде топлије.[3]

Делбеф је дуже времена проматрао *гуштере*, па је закључио да су разних ћуди. Два гуштера, који су врло дуго у пријатељству живели, почеше се прогонити кад им дадоше трећег у друштво. Можда је овај трећи био — женка.[4]

(Свршиће се).

Јован М. Жујовић.

---

[1] L. Laloy: Parasitisme et mutualisme dans la nature. Paris, 1906, стр. 223, извод из Topinard: L'anthropologie et la science sociale.

[2] Büchner, l. cit. 388.

[3] L. Laloy, l. c. страна 222.

[4] J. Delboeuf: Psychologie des lézards. Revue scientifique. 1895. II, стр. 808.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

Dr. Dragutin Prohaska: Das kroatisch-serbische Schrifttum in Bosnien und der Hercegowina. Von den Anfängen im XI bis zur nationalen Wiedergeburt im XIX Jahrhundert. Zagreb, 1911.

Први преглед књижевности у Босни и Херцеговини, и то само фрањевачке, дао је Иван Ф. Јукић у свом „Bosanskom Prijatelju“, I—II, 1850—1851. Оно што је касније дао Мијо Батинић својим добрим радом „Djelovanje Franjevaca u Bosni i Hercegovini“, I—III, 1881—1887, знатно допуњава тај преглед; нарочито је важно то дјело за проучавање ондашњих културних прилика и судбине фрањевачкога реда. Први засебни чисто биографско-библиографски рад о књижевности нашој написао је Мих. Напотник: „Kratek pregled bosanskega slovstva“, 1884. Без значаја је „Kratak osvrt na stariju hrvatsku književnost u Bosni i Hercegovinu“ у „Novom Prijatelju Bosne“, I, 1888, од Мирка Шестића. Преглед Ђ. Шурмина у његовој „Povjesti književnosti hrvatske i srpske“, (стр. 112—121), рађен је с нешто ширим схватањем, али заостаје иза прегледа Косте Хермана (управо Т. Алауповића) у дјелу „Bosnien und Hercegovina“ („Die österr.-ungar. Monarchie in Wort und Bild“), 1901. Један фељтонистички „Поглед на књижевност у Босни и Херцеговини“ дао сам и сам у „Вечерњем Сарајевском Листу“ (17/30 децембра 1909).

Г. Прохаска је први који је у једној широкој синтези дао преглед све наше књижевности од почетака до илирског покрета, и то подједнако књижевности Срба

и Хрвата. Он је радио једну партију наше књижевности, која је најнепознатија и најмање обрађивана, једну партију чији писци нијесу добили ни једног новог критичког издања и, осим Матије Дивковића ниједне солидне монографије. У читавом том раду он је био упућен већином на себе сама и на наше колико оскудне толико и несређене библиотеке. То све треба нарочито имати на уму кад је говор о његовој књизи. Тим ће се разумјети и оправдати многе њене неравности и многе оскудице, и по том ће се опет моћи и требати право да цијене њене добре стране и општи позитивни утисак њезин.

Г. Прохаска је својој књизи дао широке перспективе. Схватајући своју задаћу тако да има да даде преглед развоја не само књижевности у појму белетристике, него књижевности у појму писмености у опште, он је у своје излагање унио потребне и корисне напомене о свима родовима те врсте. Тако је говорио о натписима нашим, о повељама, нешто о манастирским хроникама, о обредним књигама. Тим је дата једна занимљива основа за тумачење развоја праве књижевности и њених односаја.

Све излагање Г. Прохаске има једну нарочито симпатичну и културну особину. Позната је ствар да Хрвати, и то и они који имају врло широке и врло напредне погледе, не могу да буду без извјесних националних претјеривања кад је говор о Босни и Херцеговини. Карактеристичан примјер за то даје хисторичар Фердо Шишић својом броширом „Herceg-Bosna prigodom aneksije“. Г. Прохаска је с пуним осјећањем мјере и са потпуним смислом за објективност, дао своје излагање према убјеђењу и према научној савјести. И ако је то иначе више него разумљиво, ипак заслужује да се истакне нарочито сад, кад страсти и опет узимају маха у просуђивању не само многих националних, него и научних питања.

У многим партијама, које је Г. Прохаска од основе израђивао сам, дао је он нових погледа и нових схватања, од којих су многа и тачна и добро уочена. Тако

је врло добро развијена Јагићева недавно казана сумња о нарочитом учешћу Богомила при ширењу апокрифа и о њиховој књижевној активности у том раду; тако је врло убједљиво речено ново мишљење о творцима и носиоцима народне јуначке пјесме; тако је успјело обрађена борба римског и националног елемента међу католичким свештенством. И у партијама гдје нас пишчево мишљење и аргументација не задовољавају, и гдје се дају ставити врло јаки противни разлози, као нарочито у питању о условним моментима ритуалне и лирске поезије (женске, како је звао Вук Караџић), ми ипак осјећамо да је мишљење Г. Прохаске у многом корисно ради указивања на нове моменте при проучавању и ради потребног удубљавања у суштину те тако мало проучене поезије наше.

Књига Г. Прохаске је прва која је солидно груписала опште струје нашег књижевног живота и карактерисале боље и књижевније поједине књижевне појаве. Он је први означио ближе западне утицаје на покрет босанских фрањеваца, тумачећи их вјерније и интелигентније, него је то досад био случај. Како је, примјера ради, добро изложио рад наших епигона патриотских хисторичара XVIII вијека!

То, наравно, није без погрешака, и то погрешака и чешћих, и већих, и прилично разнородних. Писац је давао синтезу једне књижевности која је готово још неиспитана и у којој ни он сам није радио нарочито дуго. Он је имао издања писама и описе старина рађене од дилетаната (Дучић, Косановић, и други); за многе ствари није знао, нарочито за боље ствари не; има чешће по неку непотребно уопштену тврдњу; има мјестимице ослањања на несигурне основе. С тога синтеза Г. Прохаске добија мању вриједност, него што би јој иначе припадала, и с тога она не значи скуп свега нашег знања о том предмету. Она не стоји увијек на нивоу данашње науке; њен информативни дио мање даје него што је могао да прими.

Као једну од осјетних празнина ја истичем партију о православној књижевности у Босни и Херцеговини. Писцу је остала непозната радња М. Сперанскога „О мостарском *Манојловом* еванђелију“ (Варшава, 1906), у којој су нарочито истакнуте специјалне особине босанских споменика. О њима он не говори никако. Није ни иначе ближе означена књижевност која се у нас његовала у XVII и XVIII вијеку; из ове књиге, примјера ради, не дознаје се да су се наши калуђери у то доба с пуно мара интересовали за хронографску књижевност. Није било доста наводити књиге, које се налазе у манастирима, него нарочито и књиге, рукописе, који су излазили из манастира, особито из требињског (Тврдоша), Милешева и Житомишљића.

У тој партији он је, у опште, направио највише погрешака, и то просто с тога што је најмање познавао. Нарочито му је оскудно познавање литературе, и то оне боље, о том предмету. Кад је говор о добрунском запису он наводи и Косановића и Дучића, а не наводи Г. Љубомира Ковачевића, много важнијег од њих обојице („Старинар“, II, 1885); он зна Косановићев прилог о хумским владикама, а не зна Руварчев о истом предмету („О хумским епископима и херцеговачким митрополитима“, Мостар 1901); не зна никако за Новаковићеву публикацију писама о требињском манастиру („Starine“, XVI); у монографијама херцеговачких манастира нема монографије Нинковићеве о Добрићеву (Мостар, 1908) и Црногорчевићеве о Савини (Београд, 1901), у којој је толико говора о требињском манастиру. О митрополиту Гаврилу Михајловићу могао је писац наћи више од оног што се налази у чланку Г. Влад. Скарића о њему („Развитак“, 1910). Нема наведене ниједне од толиких радња Г. Јована Н. Томића, без којих се не може проучавати наш живот под Турцима.[1]

[1] У једном краћем приказу рађеном за „Босанску Вилу“ ја сам указао на неке детаљније погрешке, које су посљедица непознавања главне литературе предмета.

Велико познавање литературе о Босни и Херцеговини не показује Г. Прохаска ни иначе. Он није знао за три-четири прегледа књижевности у Босни и Херцеговини, који смо ми навели (Шестићев, Херманов, мој); сасвим непотпун му је број монографија и чланака о босанским и херцеговачким диалектима (треба само сравнити Белићеве наводе тих ствари у „Гласу Српске Краљевске Академије“, LXXVIII); не спомиње Јиречекове збирке Српских Споменика, која је наставак и допуна Пуцићевој, исто тако ни Вучетићеве у „Срђу“ 1906—7; не зна за Зорин чланак „Bosanski grobovi“ (Дубровник 1881), међу тим чланак К. Пача: „Medjašni natpis“, који писац наводи, говори о једном римском натпису и не спада никако међу наше); не зна за Попруженково најновије издање Слова Козме презвитера (Петроград, 1907); за односе Херцеговаца и Босанаца с Дубровником, нарочито њихову имиграцију, о чему тамо лијепих података даје дјело Ј. Гелчића: „I conti di Tuheli“ (Дубровник, 1889); за хисторију Босне и Херцеговине су XVIII и у првој половини XIX вијека нема важних мемоара Јоаникија Памучине, који су објављивани у „Српском Далматинском Магазину“ и у познатом Гиљфердинговом Зборнику; нема ни Чокорилова љетописа Херцеговине (руски у „Руској Бјеседи“, 1858; српски у „Народу“, 1908); није знао за Трухелкино издање Фојничке Хронике („Гласник Земаљског Музеја, 1909), у појединим ситнијим питањима, у ситнијим прилозима, тих замјерака оскудице литературе могло би бити много више.

Има, осим тога, једна ствар, која ми је у овој књизи нарочито упала у очи. То је недовољна критичност пишчева у одређивању личности и појава, које спадају у специјалну обраду књижевности у Босни и Херцеговини. Није само довољно да се писац роди у једној земљи, па да јој по том одмах и припада. Симо Милутиновић, ја држим, нема никако мјеста у хисторији једне уже, кажимо босанске књижевности, и ако се родио у Сарајеву, јер је читав свој радни вијек провео на другој

страни, и то га провео без икакве интензивније духовне везе са Босном и Херцеговином. Кад њему не би било ту мјеста, још га мање може бити људима, који се нису ни родили у Босни, који у њој нијесу никад живили, који чак нијесу знали ни њеног дијалекта. Па ипак Г. Прохаска уноси и такве у ово дјело, и ако мора за двојицу од њих изрично да каже да су само ради свога интереса писали о Босни и за Босну, и ако нијесу знали ни босанског дијалекта (Томко Мрнавић и Гизделин Радојевић). Стјепана Бадрића, родом Шибеничанина, ставља у босанску књижевност само с тога што је своје дјело „Указање истине међу царквом источном и западњом“ посветио Србима и написао га штокавски. Кад би човјек по том критерију одређивао припадност писаца некој ужој књижевности онда би, на примјер и Г. Јован Цвијић и Г. Ђуро Шурмин, нарочито овај други, припадали босанској књижевности. И то с тога, што су написали неколико ствари о Босни и Херцеговини, овај други чак и штокавским дијалектом!

Дјелу би се дало ставити и других примједаба. Прва глава, нарочито дио о језику, израђен је несамостално; један хисторички преглед био би врло користан и потребан, нарочито, кад је писац схватио дјело овако широко. У дијелу о Богумилима има оскудице и несигурности у тумачењу извјесних појава (заклетве у име Св. Тројице, на празнике, на крст); о босанским хроникама требало је говорити више и тражити им евентуалне везе, исто тако и о босанским записима.

Ипак, поред тих непотпуности и поред извјесних мањих и већих нетачности, које ћемо дати на другом мјесту, ова књига не оставља лош утисак. Она има много добрих и добро написаних страна, и тај њен позитивни дио условљава и један, и ако не потпун, ипак у многом позитиван суд о дјелу.

Владимир Ћоровић.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

Девице, комедија у четири чина, од Марка Праге.

У свету, има две врсте девица: има „лудих девица“, у смислу познате јеванђељске параболе, и има паметних девица. Девице, о којима је реч у комедији Марка Праге, то су лудо-паметне девице. Паулина, главна јунакиња, девица је у смислу Деве Марије, девица без девичанства, и то, до краја комедије, нико не зна, па чак ни Виторио који највећма познаје личности у комедији; њене су сестре, Селена и Нина, девице с девичанством, али им то нико не признаје. Контраст је чудан: Паулина, „повучена, скромна и ћутљива“, како је карактерише Виторио, нема оно што цео свет мисли да има; Селена и Нина, веселе и слободне, имају оно што цео свет мисли да немају. На томе контрасту, углавном, Марко Прага је изаткао целу своју комедију.

Пре свега да вам прикажем и упознам вас с личностима: Госпођа Делфина, мама по занимању, и њене три кћери (Паулина, Селена и Нина), о којима сам говорио. Затим: Г. Г. Виторијо, један циничан тип из романа Абело Ермана, трезвен и врло добар посматрач; Дарио, наиван и ако не много романтичан љубавник; и Верчелини који се најмање види у комаду, али, због кога ствари највише пролазе онако како су прошле. Но, док још историја није почела, допустите да вам дам још неколико карактеристика моралне атмосфере куће Госпође Делфине. Ја ћу се ту, у главном, послужити Виторијем,

јер он врло добро познаје ову кућу. Прво: Селена и Нина, јер оне „дају овој породици оно интересантно обележје“. То су девице, пре свега, које се не узимају за жене „за то што нам обичаји и други обзири према друштву сметају да се њима оженимо“, и ако нема ничега „што би бацило сенку на њихово поштење“; то су девице, даље, које саме излазе из куће, које „примају код куће само мушке госте, и то само младиће“, које у позориште иду, до душе с мајком, али увек у пратњи овог или оног младића, док, за време карневала, тумарају саме по улицама и кафанама. Оне, даље, примају и поклоне; али то може само да буде цвеће или бонбоне (може да буде и каква хаљина; али, у том случају се морате извинити да то чините само стога што је хаљина од свиле која се може купити само у Кини, и до које сте ви случајно дошли). Оне допуштају, даље, и да се пољубе; али, то сме да буде само у руку, и само на начин да нико не види. Оне допуштају, најзад, и да буду позване и на ручак или вечеру од стране младића; али, увек с мајком, и увек морате оправдати да их позивате стога што вам је рођендан или имендан, па ма вам рођендан или имендан био и по неколико пута у месецу. Имају ли љубавнике, или љубазнике? питате се ви. Немају; или боље рећи: нико не зна да их имају. Ужива ли ко њихове симпатије? Нико, и сви. Па, шта су оне? Буржоаскиње? Демимонденкиње? Девице? Полу-девице? Добре или рђаве? И прво, и друго, и треће, и четврто, и пето. По души демимоденкиње и полу-девице, и по срцу добре, оне су, у црквено-моралном смислу, буржоаскиње и девице. Као буржоаскиње и девице, оне су те „које чувају спољно достојанство“; али, га чувају *на начин* демимонденкиња и полудевица. Кад се све сабере и одузме, Селена и Нина су девице са девичанством које им свет не признаје. То је први контраст.

Други контраст је Паулина, трећа кћи Г-ђе Делфине. Она је, по држању и ставу, у пуном контрасту према Селени и Нини. На супрот њима, она је „повучена,

скромна и ћутљива“ на први поглед, даје утисак девојке која добро види своју околину које се стиди. Затим, она даје утисак какве Ибзенове Елиде Вангел, која чека свог мистичног „странца“, и, у средини младића, остаје равнодушна, посматрајући их као људе с простим душама. Најзад, она даје утисак какве девојке која је претрпела какву велику драму срца од које се још никако не може да поврати. Међутим, од свега тога ничега није било. Паулина је једна ваљана и поштена девојка која је страшно озбиљно схватила један свој случај са Верчелинијом, старим кућним пријатељем, који се био користио њеним сасвим младим годинама. Верчелини, једна сасвим стара „канаља“, кад је био на само са Паулином док је још била девојчица, није хтео да јој, на начин каквог Пола или Чатертона, чита какву дирљиву романсу, већ се послужио методом каквога Ромеа из Мопасана или Золе, и, без много скрби, продужио пут даље, остављајући Паулину да од тога прави себи драму. Отуда је Паулина: повучена, резигнована, тужна, мистична; и то, нарочито, од тога тренутка откада је заволела Дарија. „Чудна ми чуда“! рекла би Францускиња, и ушла у љубавну и брачну историју пуном снагом и свим срцем; али, Паулина је од онога направила читав проблем савести у норвешком смислу. Дакле, кад се све сабере и одузме, Паулина је девица без девичанства коју свет сматра за девицу са девичанством. То је други контраст.

Чудна је та кућа Г-ђе Делфине? „Дим, чисто дим...“ карактерише је Виторио. Па ипак, свет долази у њу; тај свет, наравно, сачињавају само младићи. У главном, у њу се долази да се забавља: „Овде долази свако који хоће весело да проведе вече, и да се разоноди после какве укочене посете. Данас си представљен; сутра, ако ти се не свиди, не мораш више доћи ..“ (Виторио). Али, из тог дима почиње полако да се назире један љубавни пар, јер један младић не долази само да се забавља. То су: сентиментална и замишљена Паулина, и такав исти Дарио. Ван њих, нешто се кува и између

Селене и старога маркиза Цопи, који је двапута био удовац, и који би пристао да и трећи пут буде младожења. Но, главна је историја између Паулине и Дарија. Марко Прага је усредсредио сву пажњу на те две личности, и њихову историју ставио у центар комедије. Остали су парови само стога на сцени да, кад ових није, сцена не би била празна: они дођу и оду само за то да прекину главни дијалог кад почне да замара, а не за то што су потребни. Врло је чест случај да каква личност остане сама на сцени, и да просто позива кога иза кулиса да дође да прекине ћутање. Тако, на пример, Виторио у трећем чину, и Паулина у четвртом, просто дозивају: први Паулину а друга Дарија, само стога да не би пред публиком изгледали глупи. И ако је Марко Прага усредсредио сву своју пажњу на љубавну историју Паулина—Дарио, ипак та историја нити је много занимљива, нити је много лепа, нити је много образложена. У две речи, она овако гласи: Паулина добро познаје и своју кућу, и себе. То су она два контраста о којима смо говорили. Дарио долази да створи и трећи контраст. Он налази да је она једини херувим у целој њеној кући и хоће, заљубивши се у њу, да је браком спасе. Виторио, својом иронијом, хоће да га истрезни од тог љубавног пијанства; али Дарио, и ако није романтичарски љубавник, љубавник је коме нема лека. Он иде правце за својим осећањем, и хоће из дима и магле на светлост да извуче Паулину; али Паулина која зна шта зна, још је увек резервисана, и ако воли Дарија. Она је од своје „мале погрешке“ направила читав проблем. Проблем је Паулина овако поставила: Сме ли једна „девица“ њене врсте, кад воли, да уђе у брак с младићем који је воли, кад је тај младић воли баш стога што „она не наличи ни на коју из њене куће“? Она, међутим, врло добро зна да Дарио погрешно мисли кад тако мисли. Кад све то није тако, онда је решење проблема врло лако: Паулина не може и неће да пође за Дарија који у њој воли оно што она нема. Тако је Пау-

лина поставила и решила проблем. Начин на који га је решила био је доста обичан. И покрај свег цинизма Виторијевог, Дарио је запросио Паулину; али, док Дарио ужива у своме чину, Паулина је невесела и хладна, и спрема се да целу комедију поведе путем који је постављен у проблему. Цела је кућа у послу око свадбе; само Паулина има изглед какве кобне жене која све посматра вртећи главом. У колико се више приближује циљу који је Дарио поставио, у толико у Паулини све већма дозрева одлука да од брака ништа не може бити. Она је за своју одлуку везана „ланцима који се неће никада раскинути“. Дарио и сам осећа да у Паулини има нешто хладно; али, он мисли да је то „нешто непознато“ какве више девојке. Ни Виторио, „резонер“ комедије, који је најкомпетентнији да каже свој суд у питањима куће Г-ђе Делфине, — ни Виторио ништа не разуме: „Чудно, ништа не разумем!“. Паулина је и даље монотоно замишљена и сентиментална, и припросто интересантна Дарио долази и забавља се с вереницом; али, осећа да ствари не иду како треба да иду. Са своје стране, Г-ђа Делфина хоће да удеси да свадба буде што помпезнија; али, Паулина не пристаје ни на какву помпу и, удаљавајући се пред мајком од своје одлуке, говори да жели да све на миру прође и жели, уз то, да се после свадбе одмах удаље из своје вароши. Мајка прави концесије; али, тражи да бар гости дођу, а нарочито кућни двадесетогодишњи пријатељ Верчелини, што Паулина категорички одбија: сваки, само не Верчелини! У томе тренутку, слушкиња јавља долазак Верчелинијев. Паулина врисну и испречи се на врата; Дарио побледе и сазнаде истину. Верчелини је оно „непознато“ што мори Паулинину душу. У почетку, боже мој, ја сам мислио да она носи надри-компликовану душу какве Хеде Гоблер или Елиде Вангел!

Епилог: Дарijо пати, свирепо пати, и могао би рецитовати:

Si j'avais su d'abord combien je l'aimerais,
Je ne l'aurai jamais aimée...

После прве љубавне кризе, он опет долази Паулини, и тражи је онакву каква је. Пошто комад, у том случају, не би био ефективан, Паулина га одбија.

„Ово је једна смеша од мело-драматичног, да ми изгледа као да лутам по мраку“, каже Виторио за целу Паулинину историју. За комедију Марка Праге, ни ја не бих имао много што-шта да додам. У њој има нешто мелодрамске крви, нешто драмске, нешто комедиографске и нешто водвиљске: драмски грог, једном речи. Оснивајући целу комедију на контрастима (Селена и Нина, и средина; Паулина и средина, Паулина и Дарио, Паулина и Паулина; Дарио и Паулина, и њена и његова средина), Марко Прага није умео да нађе све ефекте које се из контраста могу извући. Ефеката има само у толико, у колико их пружа сам контраст као такав. Да их „пласира“ у ситуације, да их распореди и укрсти, или само доведе у везу, Марко Прага није умео. Ту је требало да дође један Француз да уреди градиво, да га одабере, баци у ситуације, и нагласи кад затреба; и, сем тога, и један даровит писац који уме да посматра, и уме да нађе појединости. У том случају, нити би се оприсало овако простим и наивним контрастима, нити би се, уопште, узела оваква бајка за nervus rerum комедије, нити би припремање радње било онако старинско, нити би личности излазиле на сцену као по наруџбини писца, нити би нас Паулина вукла за нос све до трећега чина својим баналним „непознатим“.

Бранко Лазаревић.

УМЕТНИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Срби и Хрвати на Међународној Уметничкој Изложби у Риму.

(2)

Г. Тома Росандић, осим свога портала у Маркову куполу, веома импресивног и интересантног по идеји и по изради, са седећим кариатидама, на којима лежи терет, за освету карикираних, турских глава, — изложио је десет скулптура које се не односе на Циклус, и од којих су неке с успехом били изложене у бечкој Сецесији и загребачкој Медулићевој Изложби. Од Г. Мештровића он има естетику скулптуре и технику њену, и то је добро; али, у ту естетику он није унео довољно личног осећања, сасвим личног, ни у ту технику личног схватања, сасвим личног. То није добро. Г. Росандић нема моћну и жестоку природу Г. Мештровића, и отуда је он, кад је патетичан, у великој опасности да буде намештен; његова природа је неизмерно блажа од Г. Мештровићеве, и тој својој правој природи он треба да даде изражај. Мени се не свиђа његова добра *Глава у зеленом камену,* она глава са *исхитреном* физиогномијом, што би рекли Хрвати; ја не волим ону другу главу његовог јунака, ону велику, белу, у пози испруженој напред; мене не загрејава његова *Грижња Савести* са тенденцијом за моћни напон мускулатуре и са изражајем једне немоћне и пренатегнуте мускулатуре, тврде, неодухов.љене. Јер су то ствари *nachgefühlt* од Г. Мештровића, у пози, у схватању, у појединости; то није Г. Ро-

сандић сам. И тога самог Г. Росандића ја волим и искрено поштујем, и не само као изврсног техничара познаваоца логике камена, владаоца средстава за уметнички изражај, него, што је важније, и што је одлучно, као уметника, који ствара искрено, оно што доиста осећа, онако како доиста осећа: Г. Росандић није толико наш колико је Г. Мештровић, он је више Словен, његов домен није храброст него благост, није снага него мекота: то је његово, и ту је свој. Ту је и најбољи. И добар. *Глава Г-ђе Берсе*, осим што је добра скулптура, схваћена скулптурално, добро конструирана, са лубањом испод коже, са плохама које се преливају, које су камените и јаке, и ако су сенкама умекшане и оживљене, говори о уметничком осећању Г. Росандића, осећању искреном, лепом, израженом, и говори о његовом таленту уметничком.

Да, говорим истину: више та мала, спиритуализована глава него друге велике главе и акта који су скулптурално добри, врло добри и изврсни, али који естетички, својим изражајем, садржајем свога изражаја не говоре лепо о уметнику Г. Росандићу него о Г. Росандићу скулптору. Али, то није доста: бити скулптор, то је што је: не бити песник него бити стихотворац, не бити сликар, уметник него сликотворац, не бити музикални песник, стваралац, него бити виртуоз, у највишем случају само виртуоз: само техничар. Ту ће Г. Росандић наћи себе: у благости, мекоти, милостивости словенској, скоро у сентименталности, и ту ће он изразити своју уметност која још није нашла адекватан израз. Он је много више лиричар него драматичар, и то лиричар тихе, контемплативне, лепе лирике, лепе у најлепшем смислу речи; ту ће бити његови предмети; треба само више вредноће и више савесности, више озбиљног третирања својих озбиљних претензија, и за успех Г. Росадића, пуни и лепи, може се јамчити. Овако, ако он не нађе себе и не изрази себе, ако остане код самих *глава* и не пређе дубљим и сложенијим задатцима, ако своје способности не буде озбиљно третирао, он ће остати ово

што је данас: један од наших првих скулптора; од првих, до душе, али од првих наших, а за већу амбицију то није много. Има ли Г. Росандић, својим талентом, разлога да буде малим задовољан? Нема. Он има дужност и право да тражи веће задовољство. Нека га, дакле, тражи. И нека га нађе.

Од осталих скулптора, који на Циклусу нису сарађивали, ту су Г. Г. Ђорђе Јовановић, Сима Роксандић, Драгољуб Арамбашић. *Г. Ђ. Јовановић* није био срећан у избору својих ствари спремљених за Изложбу, и ако му је ово најбоље, или од најбољег, што има да покаже, онда је мало доброга. Треба изузети, одмах, на почетку, његову *Остављену* и *Чика-Милована*, *Тугу* такођер. Остало: *бисту Владана Ђорђевића*, *Саву*, *Београдску Ружу, Женску Главу* не треба изузети; *Црногорац* стоји негде на средини. Без много спиритуалнога у себи, без довољно динамике и без особито импресивног изражаја, *Остављена*, *Милован* и *Туга*, чак и *Црногорац*, донекле, имају у себи скулптурних и уметничких квалитета: Г. Јовановић је, у опште, одличан познавалац анатомије, осећа форму и добро моделује; то су све нужне, неопходне, особине једнога доброг скулптора који може да буде више нешто од скулптора: уметник. После, у тим стварима има укуса, има појединости сасвим лепих, целина не одбија ни чим, апсурдно није ништа; ефекат мраморног вела преко лица *Туге,* и ако баналан, и ако преко хладног и безизразног лица, не промашује, донекле, циљ: он, код публике, изазива свиђање; крепкост *Милована* и брижљивост којом су рађене појединост није ни код васпитаног укуса прошла без симпатије; *Остављена,* гола, млада, лепа, лепо рађена, сигурно израђена, такођер је ствар од вредности, без јаче вредности, али таква, каква би могла бити изложена и у далеко бољим изложбама него што је наша, и то, извесно, с успехом. Најзад, *Црногорац,* ако не говори ништа ни својом физиогномијом, ни својим појединостима у пози, рађен је на деликатном анатомијом, моделован дискретно, веома, веома

пажљиво, није ружан ни по чему, и свиђа се; згодан као декоративна ствар у салону, као што је згодна и *Туга* и *Остављена*.

Али, али, поред свих лепих скулпторских квалитета, поред уметничких квалитета, шта више, ове ствари нису скулптурне, нису скулптуре; преслабашне и преслатке су да би биле скулптуре; пре декоративне, сувише „лепе" у нелепом смислу речи, неиндивидуалне су и безизразне. Г. Јовановић је прешао своје цветне године и није дошао до опште естетике до које смо могли доћи ми млађи, као што није дошао ни до ове естетике скулптуре, коју ми имамо, и по којој биће скулптуре излази из споја идејне ентелехије са логиком материјала, из динамике изражаја са природом камена или бронзе, материје у опште. По тој естетици, која је у нама и која одређује наше естетичке судове, ово је једна нескулптурална скулптура, алогична према материјалу, неконструктивна, беснажна, некрепка, са више сликарских него скулпторских ефеката. То су наши детерминисани судови, и то судови који нису изван дискусије. Оваке нескулптуралне скулптуре има и данас у Европи много, и сувише много, и напредак модерне естетике скулптуре био је напредак непријатељства нескулптуралне скулптуре, Роденов, Мецнеров, Мештровићев. О том се даде још дискуковати: која је од тих естетика целисходнија и смисленија, и то је ради чега ја не устајем против заслуга Г. Јовановића, ни против његовог угледа, ни против његове уметности. Вредност његовог рада несумњива је, као и таленат његов: сумњива је његова естетика, и ја устајем против ње. Баш зато, што се она даде дискутовати. Али, што је изван дискусије, изван сваке могуће, то је: да је савршено бесмислено слати на једну интернационалну изложбу једну ствар комичну као што је *Rosa belgradensis*, комичну; једну ствар страшну као што је *биста В. Ђорђевића*; једну ствар апсурдну као што је она невероватна *Сава*. Те ствари не служе на част, Г. Јовановићу, ни жирију који их је примио, ни павиљону у ком су биле

изложене. Недокучив: толико смешне наивности, да, смешне; толико старословенске, калемегданске, убавкићевске технике и естетике; толико и запрешћајуће ружноће у делима једног одличног, заслужног и слављеног уметника није смело бити изложено, никако, нигде. Зар је требало Г. Јовановића спустити на ниво, Г. Почека и допустити да својим лошим стварима, буду једнаки и једнако третирани? Зар је требало једном Јовановићу учинити жалосну прилику да чује оваке речи о оном што је он послао, и то од човека који га поштује и који их је рекао зато што жали да га не може још више поштовати; речи које је тешко чути, и тешко казати, али које треба да се чују и треба да се кажу. Зашто? Зато, да их други, другом човеку, други пут не би морао казати; да би се изложба приређивале савесније, и да би се ствари боље одабрале.

Од скулптура изложили су још Г ђа Мештровић, један портрет, Г. Роксандић једну композицију, Г. Арамбашић три портрета; изврсни анималист Г. Дешковић, који је са пуним успехом био изложио своје коње и псе на Медулићевој Изложби у Загребу, и који је требао изложити; требало, наглашујем нарочито: јер је уметник од вредности, и јер је, као културни наш радник, у нашим идејама о културном јединству српско-хрватском. Такођер није изложио Г. Коњарек, и ја много сумњам да је било у томе довољног разлога да се он од једне важне наше манифестације уздржи; то исто вреди и за друге који су могли и требали изложити, али који нису изложили, из разлога Бог зна којих, али из разлога несумњиво недовољних: јер је несумњиво да је у лепом и смисленом послу који је значио ову изложбу био национални грех апстинирати се, као што је несумњиво и то, да је национална дужносг наших уметника да изложе дела много већа и важнија него што су велике личне ћуди и него што су важне мале свађе малих људи.

Г-ђа Ружа Мештровић донела је свој обол нашој Изложби: портрет један, главу, у камену. Г-ђа је, одмах

се види, са Г. Росандићем ишла у исту школу. Скулптурално схватање скулптуре са техником која излази из тога схватања одликује тај портрет, који осим своје скулптурне вредности, има довољно карактера да би имао и уметничку вредност. Само, овакав какав је, портрет није морао бити изложен, јер му је уметничка вредност непотпуна: он је у камену недорађен, и има да буде довршен. *Г. Роксандић* изложио је једно бронзано *Изненађење*, страх једнога дечка који је, купајући се, одједном спазио, испод себе, при стени, огромну корњачу, и, престрављен, укочен, затегнут, остао у пози у којој га је Г. Роксандић убронзио. „Он је учио у Риму, на жалост“ изразио се један талијански критичар о том *Изненађењу*. Ја не знам да ли је *на жалост* што је Г. Роксандић учио у Риму; јасно ми је, међутим, на први и сасвим општи поглед, да ова ствар није могла створити добри и заслужени глас Г. Роксандића као скуптора, још мање му га је учврстила, најмање га је повећала. Мени је несхватљиво: зашто она количина уметничке енергије која је бесмислено отишла на стварање ове безначајне композиције престрављеног дечка са корњачом, уместо да је отишла на какав морално дубљи предмет, на естетички сложенији, на скулптурно небаналнији. Својим *Рибаром* Г. Роксандић је показао своју крепчину и савесност и створио дело од талента и вредности; овим *Изненађењем*, ако је што показао, то је, након бољег и доброг схватања скулптуре у *Робу* и *Рибару*, једно рђаво схватање, и створио је дело без вредности; изван вредности уметничке, једну ствар слабу по изради, баналну по замисли, невредну да буде приказана по естетичком садржају. Зар на целом овом чудесном свету са толико борбе и болова није било једног достојнијег предмета пред Г. Роксандићем? Зар он свој таленат толико мало цени да је ту ствар спремио као документ свога талента? Г. Роксандић има много више талента него што га је унео у ову неуспелу ствар.

Г. Драгољуб Арамбашић је сликар по својој природи

и суштини, скулптор је фактично. То има своје добро и своје зло; по овоме што је до сада учинио, на жалост, више зло него добро. На жалост: јер Г. Арамбашић има лепу способност интимних, благих, нежних естетичких осећања, и кад није сладуњав он је спиритуалан и симпатичан. Међутим, он је и сувише сладуњав за скулптуру, више него би то подносило и сликарство, које му је, по мом нахођењу, ближе од скулптуре. Модерни скулптор третира људско тело једним сликарским начином: он га моделира осветљеног, у обилној и нијансованој игри светлој и тамној, и, поред сливања мањих плоха у опште плохе, веома нијансованог, ефекти светлости и сенке скулптору помажу нарочито да даде спиритуални карактер лицу или површини, независно од саме моделације. Тиме тело добије оно дрхтање преко себе, оно *нешто*, оно флуидно, онај *тон у скулптури*, онај вео духа преко материјала, ону одуховљеност моделације, оно најдубље уметничко у скулптури. То *нешто* није страно Г. Арамбашићу, тога вела духа код њега има: али, тај вео код њега је пресладак, и то, нарочито то, чини његове скулптуре нескулптуралним. Кажем: нарочито то, јер Г. Арамбашић није ни довољно конструктиван у скулптури; осећајући више сликарски него пластички, он више осећа кожу него костур, више преливе у тену лица него оно еминентно у скулптури: лубању. Моделација сама, и ако беснажна и, некуд, сентиментална, довољно је савладана да би напредак Г. Арамбашића био могућ. Могућ под једним условом: да уђе у естетику скулптуралне скулптуре, и да се, тако, од сликара приближи ка пластичару.

(Свршиће се.)

Димитрије Митриновић.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Унутрашње прилике у европској Турској.

Министарска криза у Турској је решена. Министар финансија, Џавид-беј и министар просвете Бабаизаде су иступили из Хаки-пашина кабинета. Ова промена у турској влади свакако је извршена на штету њене старе снаге, која није била мала када је у њој, поред Џавидбеја, био и Талат-беј. Али не може се рећи да, и овакав какав је, кабинет Хаки паше није довољно јак да издржи једну парламентарну сесију. Иза овога кабинета стоје још јаке силе да га одрже, а ако се њихова равнотежа сваки час помера. Џавид-беј и његова група, заједно са централним младотурским комитетом у Солуну, покушали су да собом повуку пад целога кабинета, да скрхају најважнију полугу турске унутарње политике данас, официре, па нису успели. Хаки-паша и Рифатпаша нису хтели, с обзиром на данашње политичке прилике, да напуштају власт. А Махмуд Шефкет паша је довољна потпора за овај кабинет.

Џавид-беј, Др. Назим, Талат-беј, Џахид-беј, прваци младотурског комитета „Јединство и Напредак“, не сматрају себе побеђенима. Они ће сада поћи у народ и спремати борбу противу противника који су их оборили. Борба обећава пуно разних перипетија с врло неповољним изгледима на ред и консолидовање у отоманској империји.

Приликом дискусије о буџету министарства грађевина, Велики Везир је објавио да ће отоманска влада

поднети идућој скупштини један пројекат за градњу нових железница у дужини од десет хиљада километара. За европску Турску Хаки-паша објављује да ће се градити железница Приштина—Скадар Битољ—Јадранско море, Битољ—Јањина, Битољ—Скопље. Врло је вероватно да ће побуна у Арбанији нагнати турску владу да што пре гради железнице кроз Арбанију. И ове године, као и лањске, турска војна управа стекла је уверење да се без железница врло тешко врши транспортовање трупа и снабдевање храном и осталим потребама у Арбанији. Тургут-паша, командант експедиције противу садање и прошле побуне у Арбанији, видео је да је до Митровице преко Скопља и од Сан-Ђовани ди Медуа до Скадра какотако лако, транспортовати војску, али дубље и даље у унутрашњост врло тешко готово, немогућно.

Умирење Арбанаса још није постигнуто. Борба војске и побуњеника још траје; местимично борба је још врло озбиљна. Теренске прилике чине да су Малисори готово непобедни у својим позицијама. Држање Црне Горе знатно се изменило; енергичне мере на граници помогле су да се доведу у нормални ред црногорско-турски односи, који су у једноме тренутку били врло рђави. Са црногорске стране чињен је покушај да владар Црне Горе учини посету султану у Цариграду. Једна таква посета могла би да изравна сукоб између две државе, који је сталан предмет разговора и дискутовања у Цариграду, Петрограду, Риму и на Цетињу.

Покушај Малисора да побуни дадну карактер општега устанка у целој Арбанији није успео. Неорганизовани, Арбанаси нису могли да изведу покрет. У покушају их помаже увек врло много талијанска штампа и Гарибалдијев син. Овај последњи својим манифестима и скупљањем добровољаца по Италији, знатно отежава акцију Тургут-пашине експедиције. Талијанска влада мора да држи нарочите бродове у Јадранскоме Мору, који од Анконе до Бриндизија стално крстаре и пазе на Гарибалдинце. Талијански консули по Турској имају наредбе

да све немирне поданике враћају у Италију, ако би сазнали да имају какве везе са устаницима у Арбанији.

Маћедонски револуционари, који су водили преговоре са вођама арбанаских побуњеника у Софији, на Цетињу, у Скадру, у Атини, у Италији, у Солуну, нису могли доћи до споразума са њима. У преговорима који су вођени између њих показало се одједном да се не могу споразумети, зато што се не слажу о томе које пределе обухвата Арбанија, а које опет Маћедонија. Арбанаски изасланици су тражили да у састав аутономне Арбаније уђу и они делови битољскога и солунскога вилајета, које су маћедонски револуционари из Софије сматрали као бугарске. Скопски санџак је био исто тако предмет за спор; докле су га маћедонски револуционари сматрали за чисто бугарски, дотле су га изасланици арбанаских вођа сматрали за предео насељен само Србима. Маћедонски револуционари су истакли за базу преговора не начело слободе него начело народности. Па, истичући такву основу за преговоре, што није први пут, показали су се опет мегаломани. Утврдило се оно што је два-три пута већ у „Српском Књижевном Гласнику“ наглашавано кад је писано о бугарско-арбанаским односима: да се Бугари не могу споразумети са Арбанасима, зато што ће одмах поставити питање о Великој Бугарској.

Васељенска Патријаршија је узела на себе иницијативу да приволе јерменскога патријарха и бугарскога ексарха да заједнички дејствују на Порти да се очувају досадање привилегије које су се тицале верскога интегритета Грка, Срба, Јермена и Бугара. После дугих преговора састављен је један протокол у коме се налази један споразум, по коме би све три самосталне цркве заједнички радиле код Порте увек кад се јави какво спорно питање између турске владе и једне од трију цркава, а питања се буду тицала школе, цркве, војне службе патријаршиста, екзархиста и Јермена, црквених и манастирских имања. У споразумни протокол је ушла и једна тачка о томе да се спорови између трију цркава

споразумно решавају. Поред овога је предвиђено да се о школскоме питању поднесе турској влади меморандум, у коме би се изложиле тачне погодбе под којим би се, на основу новога турскога устава, то питање имало расправити. Овоме је додата жеља да се признаду правна лица како би она могла на своје име подизати школе, цркве, куповати непокретна имања.

У Солуну, Битољу, Скопљу и Приштини чине се велике припреме за султанов дочек. На Косову Пољу, код Муратовога Тулбета, биће изведена велика манифестација муслиманска. Мехмед V ће клањати на гробу свога претка, а турска војска ће имати да се у великоме броју покаже у Старој Србији, добро обучена и с новим оружјем, нарочито с топовима, којих се још једино прибојавају Арнаути. У Битољскоме вилајету, као и у санџацима скопљанскоме и серескоме, егзархисте се стално организују за евентуални отпор националистичким тежњама младотурских представника и за могућно нападање на остале народности које се противе тежњама њиховим. Због донекле измењених односа турско-бугарских, после промене владе у Бугарској, турски управљачи гледају кроз прсте тој радњи.

На Криту се чине припреме за општинске изборе. Муслимани и Хришћани се спремају за велико учешће, и изборна борба ће бити врло огорчена. Борби ће дати оштрији карактер то што је Шеик-ул-ислам поставио за кадије у Канеји, Ретимну и Канди три Муслиманина. Ово је урађено зато да турска влада документује свој суверенитет над острвом Критом. Хришћани су држали збор и одлучили да не допусте овим кадијама да дођу на Крит. У исто време су известили и консуле Сила Заштитница у Канеји о тој својој одлуци. Консули су о томе известили своје владе, и између њих и отоманске владе почеће преговори како да се то питање реши.

Иностранн.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

„Хасанагиница“ Алексе Шантића. — „Летопису Матице Српске“, од како је у њему успешно спроведен бојкот београдских писаца, не може се пребацити да нас је размазио обиљем ваљаних прилога. И зато је пријатно изненађење када се у оној жалосној пустињи убиствене прозе Бошка Петровића, Милана Шевића и Светислава Стефановића, наиђе на једну тако деликатну и лепу песничку ствар као што је „Хасанагиница“ Алексе Шантића, која је сада и прештампана у засебну књигу. „Жалосна пјесанца о племенитој Хасанагиници“, која је имала част да је преводе Хердер, Гете, Валтер Скот, Шарл Нодје, Проспер Мериме, Пушкин, Жерар де Нервал, Мередит, о којој постоји цела једна доста обилна литература, за коју је позната француска песникиња Марселина Деборд-Валмор, 1821 године, писала да „њена дирљива историја може дати предмет једног драмског дела“, и која је инспирисала већ неколико наших писаца, — инспирисала је и Алексу Шантића. Он, будући из оних крајева, био је у стању да боље но ико осети неодољиву чар народне песме. Као што је било очекивати, Шантић је, исто као и у „Под маглом“ дао дело мање драмско, али више поетско, без бинске вештине, али са много поезије, нарочито са много лепих и дирљивих стихова. Шантићева „Хасанагиница“ има толико вредности да јој неће ништа нашкодити награда коју су јој досудили данашњи критичари Матице Српске. X.

„Басне“. — Г. Милан Вукасовић није непознат читаоцима „Српског Књижевног Гласника“, у којем је штампао двадесетак својих интересантних басана. Сличне басне штампао је он и у „Босанској Вили“, „Венцу“, „Дневном Листу“, „Новом Времену“, „Србобрану“, „Српској Ријечи“ и „Бранкову Колу“, и све скупа, 55 на броју,

изишле су сада у засебној књизи. „Басне“ имају за развијање какву здраву мисао или јаче осећање, увек са довољно јасним „наравоученијем“. Писац има способности за изналажење анегдота или ситуација; он црта личности са неколико прецизних потеза, уносећи израза и боје. Желети је било да је писац био пажљивији при одабирању, јер има неколико слабијих, у сваком случају недовољно разрађених ствари, што нешто слабе утисак који у својој целини даје ова добра књига. X.

„Историја Срба“ К. Јиречека. — Изишла је из штампе, — у исти мах у немачком оригиналу и у савесном и у зналачком српском преводу Г. Др. Јована Радонића, — жељно очекивана „Историја Срба“ од Г. Константина Јиречека. Од Г. Јиречека, који у европској науци има тако велики глас, и који са пуно разлога важи као један од најбољих зналаца прошлости балканских Словена, очекивало се много. И то очекивање није било на празно: већ се сада, по овој првој књизи, која иде до 1371 године, може без икакве резерве рећи: да од Ранкеове историје српскога устанка на страни није ништа боље написано о Србима, и да је то најбоља, најнаучнија и најпотпунија историја српскога народа коју до данас имамо. У „Српском Књижевном Гласнику“ биће опширније говора о овој, за нас Србе драгоценој књизи. За сада ваља истаћи њену обилну и сигурну документацију, масу нових, до сада потпуно непознатих чињеница. Српска прошлост приказана је са свију страна, и у сасвим новој светлости. Тек сада ми ћемо имати појма како су изгледали наши стари по досељењу на Балкан и како су се формирале наше прве државе. Књига, нешто одвећ концизно писана, изгледаће можда сува широј публици која воли општа разматрања и патриотске фразе, али за онога који уме да чита и који воли речитост голих чињеница, имаће своју велику занимљивост. Интелигентна публика српска умеће да оцени ово капитално дело ученог словенског историчара.

Л.

„Фразе и факта“. — У свом котрљању на ниже, Г. Станоје Станојевић није се могао зауставити, и, савршено морално неосетљив као што је, одговорио је на моје писање о његову памфлету. У „Делу“, књижевном органу странке којој за сада припада, он је, под насловом „Фразе и факта“, одговорио онако како се само од њега могло очекивати.

После овог његовог кукавног одговора, ја бих имао само да поновим и још јаче подвучем оно што сам му једном већ казао. И овога пута Г. Станојевић се послужио својим патентованим „научним методом“. Он је 1) својим ранијим примедбама дао нов смисао какав је њему сада за одбрану требао; 2) он је из текста мога одговора истрзао по једну реченицу, и дискутовао њу, а не целину. И овога пута оставио је све што је не само главно но и важно, и сав се бацио на експлоатисање штампарских грешака, крњих слова, интерпункције коју у својој неписмености није у стању да разуме, не презајући да мојим речима да смисао које оне немају, и да ми приписује речи које нисам казао.

Са једним човеком такве савесности полемика је немогућна. Управо, био би један једини пут: на великом табаку, у упоредним ступцима, изнети шта смо обојица у два маха казали, и оставити људима које те ствари интересују да према тој очигледној табули пресуде. Иначе, овде, у „Српском Књижевном Гласнику“, ја не желим да трошим ступце на тако излишне ствари као што су научне полемике са Г. Станојем Станојевићем, да губим драгоцено време у бесциљним препиркама са једним беспосленим човеком који је дигао руке од озбиљног рада, и то око штампарских грешака, запета и крњих слова! Ја држим да је цео тај спор пресуђен, и ја сам исто толико исто задовољан оним што су позвани и незаинтересовани казали и написали о мојој књизи, колико ми ласкају паорске грдње и фишкалска извртања Г. Станојевића. У осталом, живот је дуг, и сваки долази на своје право место. У овај мах, требало би водити мало рачуна и о своме достојанству и о своме времену, па водити какве било разговоре са Г. Станојем Станојевићем. J. С.

ПРОСЛАВЕ.

Прослава Доситеја Обрадовића. — По извештајима који су нам накнадно стигли, стогодишњица Доситеја Обрадовића прослављена је још у овим местима. У Србији, у Рачи, у чијој је школи учитељ Г. Пантелић говорио о Доситеју, а затим Г. Коста Јовановић, протојереј, предложио је да се у спомен Доситеју оснује библиотека „Доситеј Обрадовић“, што је одмах и усвојено. У Пироту је у Грађанској Касини била свечана седница, на којој је Г. Петар Нешић, професор, пред многобројном публиком, говорио о животу, раду и значају Доситеја Обрадовића у српској књижевности. У Срему је 30 априла

свечано прослављена стогодишњица још у Митровици, у великој дворани Српскога Дома, где су говорили Г.Г. Бранко П. Николић, уредник „Српског Рада“, о животу и раду Доситејеву и Васа Поповић, потпредседник Српске Грађанске Читаонице, о „Доситеју и његовом добу“, а Г-ђица Зорка Јеремић: „Доситеј о дужности женскиња“; затим је позоришно друштво Г. Ђорђа Протића приказало „Младост Доситеја Обрадовића“ од Косте Трифковића. У родном месту Обрадовићеву, у Чакову, 17 априла била је лепа свечаност. Пре подне био је у месној цркви свечан помен, у подне велики банкет, у вече забава, у корист откупа куће у којој се Обрадовић родио. На концерту је говорио Г. Милан Јовановић, потпредседник књижевног одсека Матице Српске. Из Србије су на прослави у Чакову били: од стране Министарства Просвете Г. Др Јован Скерлић, а од стране Српске Књижевне Задруге Г. Др. Тихомир Ђорђевић.

Р. М.

ДРУШТВА И УСТАНОВЕ.

Годишња скупштина Српске Књижевне Задруге. — 8 маја одржана је у сали III Београдске Гимназије годишња скупштина Српске Књижевне Задруге, која је била добро посећена, и на коју су као изасланици дошли, од стране Матице Хрватске Г. Др. Отон Кучера, председник, и Др. Алберт Базала, секретар; а од стране Матице Српске Г. Др. Тихомир Остојић и Јован Живојновић. Управа Задруге могла је са врло повољним резултатима да изиђе пред скупштину: лањско, XIX, коло критика је прогласила за најбоље у низу свих досадашњих кола; 9000 примерака распродани за непуних шест месеца; у материјалном погледу: имаовина задруге попета на 198.006 динара; од чистог. прихода: 7.032 динара дати су за одужење старога дуга, једним новим легатом дуг на кућу сведен је за 12.000 динара, 13.800 динара унето је у сталан капитал. Скупштина је са задовољством примила овај извештај. У краћој дискусији, у којој се говорило шта Задруга још има да чини, учествовали су: Г. Г. Јован Томић, Јован Жујовић, Стеван Ловчевић, Живан Живановић, Лазар Кнежевић и Гаврило Јовановић. Са обзиром на стално повећавање Задругиних претплатника, скупштина је решила да се идуће коло, за 1911, штампа у 11.000 примерака. Н.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић.

СРПСКИ
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.
Књига XXVI, број 11. — 1 јун, 1911.

ПОТРОШЕНЕ РЕЧИ.

Имаћемо постеље пуне мириса лаких,
Дивана дубоких као гробови,
И цвећа чудног на етажерима
Процвалог за нас под небо лепшим.
Бодлер.

I

Грађани Слануше и Пашановца згледаше се од чуда кад два мајстора почеше да разваљују ограду на Толовим Зидинама. Године су прошле, хиљадама деце родило се, одрасло, оженило се и умрло, а нико их не додирну, не помисли да на њима шта озида.

Зидао их је неки Толе, одмах пошто су Турци истерани из града, чије развалине стоје још на једној одвисној стени поред вароши. Толе је хтео сазидати нешто дотле невиђено, нешто што је требало одговарати великим надама тога доба кад се мислило „од мора па све до карпатских гора“. Изабрао је крајњу тачку Пашановца, једно брдашце, које је готово у средини вароши, а опет је целу надвишава. Новац је потрошио док је брдо сасекао. После га је подзидао најлепшим каменом теса-

ником, поплочао двориште, подигао бунар на шмрк, сазидао дивне степенице као у двору, ископао подруме чак под улицу, ударио темеље широке као град, оградио то дотле невиђеном гвозденом оградом са копљима, па кад је хтео на темељима да подигне кућу — нестало му новаца. И Толе застао. Грађани су збијали шалу, смејали се, и то је једино добро што се отуд видело. Ти савршени темељи без куће стоје неплодни, зарасли у коров, од Кнез-Михајловог времена па до наших дана. Нико више не води рачуна о њима. Само, у вече, жене и деца клоне се од овог места као од проклетства.

Био је понедељак, кад се у овим местима има мало посла, те су се ту искупљале механџије, трговчићи, покоји занатлија, и распитивали се какво је то чудо. Два мајстора су радила вредно, онако како се то може кад је зидар у исти мах дунђерин, калдрмџија, ћерамиџија и молер. Погодили су по ао *ћутуре*, па им није било до докона разговора, него су чистили коров, мерили затегнутом канапом, тестерили греде и закуцавали даске. На питања шта раде, они би набусито одговорили: „Ај', гледај своја посла!" — или у опште нису ништа говорили.

Тек доцније, неко примети једног младића, који је стајао мирно, није питао ништа, додавао мајсторима час кесу с ексерима, час који алат, а није био из места.

Овај млади човек носио је на себи плаво одело, шешир кицошки, кравату од кинеске свиле, чије крајеве је планински ветар забацивао преко рамена. Имао је дугу косу. Капут је закопчавао на последње дугме. Лице му је било одвише нежно, руке мале, беле, а очи замишљене и мутне. Кад би нешто рекао мајсторима, глас му није био сигуран, и лице би му облило неко чудно руменило, готово плаво.

Да га је посматрао какав лекар, помислио би да је овај млади човек наклоњен тешким болестима. Међутим, у групи радозналих маловарошана који су мерили странца, није било доктора. То су били људи који се не брину

за наклоности, за будуће патње, већ обичан свет који живи за данас, који се стара за најпрече потребе и води рачуна само о томе како се зарађује хлеб. И они су погађали шта ће овом младићу тај дућан: један је тврдио да је комендијаш, други посластичар, а трећи фотограф.

Овај последњи се није преварио. То је био нови фотограф за град Ужице и околину, Младен Бркић.

Појава фотографа у тој вароши, где је овај занат припадао још царству чуда, био је догађај за све. Грађани су се препирали да ли ће се тај посао рентирати, школе се спремале да се по разредима фотографишу, варошка интелигенција се сећала лекција о мрачним коморама и расправљала теорије светлости, жене су загледале витак стас овог нежног странца, а девојке су уздисале за краватом од кинеске свиле. Нико у вароши није био више интересантнији од новога фотографа, да се једно време само о њему говорило, ма да му се добро ни имена није знало.

Неки шаљивчина назва га „наш дворски фотограф". И реч Дворски му оста, јер је Младен био доиста дворски и народни, чувен и једини, први фотограф ужички у опште од како је камен ударен у овом забаченом месту поред Ђетиње. Доцније су му заборавили његово крштено име. Шта више неки су мислили да му је Дворски презиме, те га нису сматрали за Србина, него за Пољака, Чеха, за Швабу једном речи.

Као што је то обичај у овој паланци, где један фијакер чини догађај, а долазак каквог странца целу епоху, све се жене заљубише у њега.

У лепо скројеном оделу, са шеширом немарно забаченим, витак и умиљат, Младен Бркић је пролазно улицама леп као млад пас.

— Ју, како је феш! — шапнула би кона кони кад би угледале Дворског.

— Нека га Бог поживи мајци кад га је онако лијепог родила! — додала би нека трећа на сав глас да ју је и сам млад човек могао чути.

Али, Младен је остајао хладан. Гледао је своја посла којег је имао пуне руке. Сем тога, видео је брзо да не може много рачунати на ове речите срдачности. Кад је морао да се обрати некоме за ову или ону помоћ, да му се нађе момак или позајми чекић, ови маловарошани су слегали раменима, ошљарили, купили се око њега, давали непотребне савете и разилазили би се чим би се њихова ситна радозналост заситила. Што је још горе било, крали су му на мери, потуривали рђаве ствари и наплаћивали двапут више него другом.

Он то није хтео приметити никоме, јер је био учтив, од оне велике учтивости која иде на сопствену штету; био је лепо са сваким, улазио је у њихова друштва, избегавао да се меша у њихове зађевице и локалне амбиције. Нико није могао ни сањати да је овај млади човек, тако споља задовољан, већ првих дана изгубио вољу на њихову паланку, за коју кажу да је и Бог заборавља. Бркић је хтео викнути: „Збогом, писаћу ти!" свим тим новим лицима, тако ружним у својој простоти, тако простим у своме плитком непоштењу, али је тада млади човек понављао оно што је рекао самом себи кад је полазио из Београда:

— Ја морам тамо бити. Рекли су ми да тамо будем! — и онда је остајао, облетао око својих мајстора, помагао их, показивао им, и једва их убедио да на дућану намалају: фотографија, а не: вотогравија.

У тим данима, нашао му се на руци Машан Црногорац, један од оних људи који живе без великих брига, по мало социјалишу, остају вечито млади, дочекују и испраћају гимназијске генерације, хоће да потрче за свакога, воле добру шалу, живе и умиру сиромаси. Машан је држао дућан такође ту, на Сланушн, правио пар ципела у месец дана каквом ђаку за јевтине паре, наглављивао чизме жандармима, иначе крпио радницима, сиротињи. Кад би зарадио толико колико је мислио да је довољно за мајку и њега, за „Радничке Новине", покоји агитациони спис или прилог, бацао би се стаклићима за

сељаком, викао: „Испаде ти новац, рођаче", задиркивао се са другим еснафима, или би метнуо столицу на праг, па окупио око себе ђаке из најстаријег разреда, шетао с њима, започињао крупне разговоре и помагао им да испадну озбиљни у њиховим седамнаестим годинама.

Тај Машан, и још један ђак, неки Живко Богатинчевић, који је у пркос своме презимену био такође сиромах и социјалиста, иначе опаљеног лица, развијених костију, оштра погледа, син једног ковача Испод Града, помогоше Бркићу да се смести, нађе собу, уреди дућан, те најзад изиђоше плакате по вароши да је отворена фотографска радња која „стоји на услузи п.п. грађанству са својом израдом слика у свим форматима, као: визит, кабинет, и по најновијој методи".

II

Лето је освајало.

Сунце је пекло по улицама. Развијено дрвеће је бледело на његовом сјају и опуштало грање. Као црква, Ужице је било ћутљиво и тужно. Тек ако нешто оживи око подне кад се пусте канцеларије и школе. Особито Липу закрчи тада један занимљив свет: то су ученице из Радничке Школе. Младе, већ девојке, у јаким паланачким бојама, оне су излазиле из школе: најпре млађе, готово деца, без намештања у хаљинама, без тражене фризуре, па онда мало старије, са још кратком сукњом и витицом низ леђа, али већ сјајна ока, пуних груди, заводљиве косе, и тек онда најстарије, једре планинске девојке, без мидера, те им је снага слободна под црном кецељом која више показује него што скрива, развијених рамена, оштра хода, црних веђа, руменила у лицу и дискретних осмеха.

Последње су излазиле две девојке, нешто другаче од осталих: без јаких боја, с крагном око врата, с маншетама на рукама, са блузом на дугмета која имитира капут, без много рада у рукама и са по којом књигом која се по корицама распознавала да није уџбеник. Оне

се нису мешале међу друге; па и кад би их нека другарица нешто запитала, одговарале би кратко и изостале би још два корака.

Једна од њих две: вижљавија, са сенком неке неодређене досаде у очима, Даница, била је кћер једног од богатијих ужичких грађана, познатог ракијског трговца на Доњој Чаршији, Веселина Јевђовића. Она није била лепа, јер је била и сувише здрава. Али је њој лепо стајао тај израз досаде као контраст целом њеном телу. Друга девојка, Цаја, била је чиновничко дете, од оних ужичких чиновника који су могли претурити преко главе једну годину службе у овој паланачкој пустоши, па после остали, одрекли се даљих амбиција, привикли се локалним навикама, научили јужни дијалекат, оженили се и ородили у вароши, те себе не разликују од мештана, а ни ови од њих. Обе девојке су училе заједно гимназију, па у четвртом разреду, кад се забранило да девојке уче даље са мушкарцима, родитељи их нису хтели слати у Београд на продужење гимназије него их уписали у Радничку Школу.

У тој школи је друштво било промењено: девојке са основном школом, с народним појмовима, где су хоризонти уски, да се мисли да је и сам Господ Бог ужичанин. Две гимназисткиње су се осећале као изгнане. Нарочито Даница, која је и поред свога здравља, волела снове, приче, књиге, један шири живот него што се могао наћи ту, међу простим маловарошким девојкама, готово сељанкама. Од тога тренутка, она се здружила са Цајом још више, те се нису раздвајале ван куће.

Оне су ишле полако и говориле тихо.

— Живко ми каже — рече Цаја — да је Дворски врло учен човек, чита много, свршио је гимназију, био је на филозофији...

— Па што је дошао за фотографа? — прекиде је радознало Даница.

— Вели, научио је фотографију сам. Још му је

рекао једном приликом да ће продужити школу може бити .. а може бити да не.

— Откуд баш овамо да дође.

— Не знам. Можда што код нас нема фотографа.

— А где су му родитељи? — запиткивала је Даница и даље, не кријући да се интересује за Дворског.

— Умрли су му.

— И отац и мајка? — изненади се девојка, готово у неверици.

— Живко ми рече да Дворски не воли у опште да говори о себи, али је једном рекао, да оца није запамтио, а мајку је изгубио скоро... пре годину дана.

Оне беху стигле на Стару Пијацу, где се сустичу све главне улице овог провинцијског места. Девојке спазише Живка и Младена како силазе са слануше.

Живко је обема девојкама био друг из гимназије. Са Цајом је био још комшија, кућа до куће, те се познавали још ближе. Млада девојка је волела његову критику данашњег друштва, разлагања о будућности, и свети занос који би запламтео у очима овог планинца врло одушевљеног, недодирнутог разочарењем од неуспеха, разликом између хтети и моћи.

Гимназист поздрави дубоко своје другарице, са оном помпом која се чини само у годинама кад се поздрави тек почињу да разумевају, кад се у скидање шешира међу све наклоности, жеље, осећања и наде. Младен се такође јави .. нешто немарно, као по дужности, јер није познавао Живкове познанице, али његов поглед ипак прелете преко њих обадве.

Даници се учини да се овај поглед задржа на њој нешто више, те поцрвене до слепочница.

Она је већ слушала за Дворског и познала га пре него што јој га је ико показао. Овај нежни цвет београдских голети допадао јој се чудно. Он јој је доносио мирис из мутних хоризоната које је она себи представљала за свет даљи од места у којем се родила, одрасла и ниједног га дана не оставила. Забрана да посећује

гимназију огорчила ју је на њену варош и још више јој развила склоност за сањањем о свету који живи у срећнијим крајевима, где има железница, лађа, где се иде у позориште, на концерте и где се срећу непозната лица. У очевој кући није налазила утехе: старинска кућа са укорењеним навикама, примитивним животом и презривим осмехом за све што је ван ње; отац себичан, мрачних расположења, одан ракији, готово тиранин; мајка утучена очевом самовољом, измучена многим рађањима и задовољна ако се може да накинђури о каквом већем празнику.

Нови фотограф је тога дана био свршио прве поруџбине. Други на његовом месту осетио би се већ задовољан, срећан, али се он подавао некој грозничавој меланхолији, која се осећа кад се човек нађе у новом месту где још ништа од себе не види. И млади човек осети готово захвалност према овим госпођицама које су биле можда прве девојке којима је он скинуо шешир откако је дошао у Ужице.

Нарочито му се Даница свиде, те он упита Богатинчевића ко је та девојка.

Овом великом детету, одгурнутом далеко од Београда, Даница је пала у очи прво по њеној панами, која је лепо доликовала њеној мушкобанастој ношњи, готово реткост за варош. Тек доцније је приметио свежину ове брдске цуре, одрасле у мирису вење, у кући где се пеку по неколико хлебова на дан и дочекује дубока старост. Косу је имала суву као од метала, обрве изразите, чело високо, уста влажна као располовљена воћка. Образи су јој горели као потпаљени Врат јој је излазио из отворене, летње блузе го̄, мек и округао као у тице. А под блузом дрхтао је цео један свет здравља, нестрпљења и носталгије да не прецвета у овој пустињи, румен и невесео као планински јоргован.

Живко је продужавао расправљати неко друштвено питање, употребљавајући за њ готове законе из природних наука, док је Младен изазивао у себи портрет

брдске девојке која се изненадно појавила пред њим и више му није силазила с ума.

— Не... не. Шта ја ово чиним! — говорио је он у себи. — Мени је све то забрањено... као и дуван, као кафана, школа, живот у престоници. Зашто сам онда долазио у Ужице?

Он се напрезао да се отресе од ове слике као од каквог привиђења. Али није успевао. Изненадно, у сред неког посла, без каквог нарочитог повода, залепршао би му се у мислима један прамен ове металне косе, и млади човек би се стресао.

— Шта је ово мени? — питао се тада. — Јесам ли ја дошао овде да се заљубљујем у паланачке девојке... и нашто онда овај занат, сва мука око ове радње?

Бркић је био човек који има енергије, нарочито оне српске плаховите енергије, често пута јаке као гром, али која траје само извесно време и без неке особите системе. Савлађивао је ово пријатно осећање, које му је ровило по души, угушивао брижљиво да не букне као пожар, који је предосећао у својим двадесетим годинама и тако лишен сваке нежности.

Па ипак му је било пријатно да сретне Даницу, особито кад би био у друштву са Живком, те ју је могао да поздрави. Скидајући свој шешир пред овом девојком, рођеном за живот, њему се чинило да се приближује том узбудљивом свету сакривеном под глатку материју блузе, да се увлачи у забрањене регионе једног срећнијег живота и да дише много лакше својим грудима тако плитким, остављеним у наслеђе од оца кога није познао и мајке која је рано умрла.

III

Преко пута Даничине куће, била је једна радња, један од оних маловарошких дућана који се зову просто *трговина* и где се може купити све: кило соли и разне вунице, десет пара бонбона и сламни шешир. Најстарији калфа, Спасоје, родом из оближњег села, држао је целу

радњу у својој руци јер је он умео најбоље тапшати сељака по рамену и клети се с њим у све свеце у календару, ударити тегом у теразије тако да испадне крива мера, а муштерија да помисли да му је измерено више, правити комплименте варошким девојкама и потурити им избледео штоф под именом најмодерније боје, а кад нема посла, нико није умео лепше изићи пред дућан, метнути десну руку на леђа и шетати задовољно, поносито, као паун.

Од свих девојака, Спасоје се трудио највише око газда-Веселинове Данице. Он је био смео и тврдоглав горштак, Ужичанин, који не зна за препреке кад једанпут науми шта хоће. Даница је била из једне од првих трговачких кућа. Она му је требала да крунише његову трговачку каријеру: допуни му капитал, уведе га у фамилију газда Веселинову и посвети га за варошанина. Стога није остављао ништа што му је могло стећи њене милости: јављао јој првој о новитетима који су стигли у радњу, попуштао јој на мери, нудио јој робу испод цене, клањао се дубоко, осмех му допирао до ушију, и сав се претварао у шећер.

Али се Даница није обзирала на ове услужности. Чак јој је био досадан овај јучерањи сељак, који је додуше умео да копира манире, али им није знао мере, па му је долазила у дућан ретко, можда само кад не би могла купити на другом месту то што би хтели.

Спасоју се већ било досадило служити туђег газду. Сем тога, било је опасно чекати: Даница се била развила већ у девојку; први чиновничић могао му је „изврнути чанак“. Стога намисли да ове године сврши ствар.

Није смео да ради преко газда-Веселина; плашио се од њега још откад га је видео први пут као шегрт: натмурена погледа, подбулих очију, избријане браде и тешка хода као медвед. Стога Спасоје изабра модеран пут, преко девојке.

— Та и ја сам модеран чо'ек! — помислио је Спасоје — а не кō тај туде џиброња што живи још по турски.

Доиста, млади калфа носио је немачко одело, имао сат и ланац, био члан Трговачке Омладине, дружио се са ђацима, и понеким чиновницима говорио *ти*. По овом друштву личио је донекле на Машана Црногорца, али је Машан остајао и даље радник, док се Спасоје трудио да буде нешто више, да изиђе из себе, стече друго понашање, да не говори јужним дијалектом, једном речи да постане оно што се у народу зове „господин“.

Лето је већ пролазило, а он је остајао још стално на истом месту.

— Напред, рђо! — пребацивао је Спасоје самом себи.

Сад му се указивала једна згодна прилика, кад је могао прићи ближе девојци: теферич на Усековање.

То је био један дан о којем се дуго говори унапред, који се очекује готово као Божић и Ускрс, а који киша обично поквари тако да о томе постоји једна локална пословица.

Тога Светог Јована дан је био изузетно леп.

Народ се састаје у Ади. То је једна врста острва у Ђетињи, засађеног врбама, дудовима и по којом липом. У средини острва се подиже једна механа, као што су све наше друмске механе „по плану“ са широком настрешицом, на стубове, калдрмом пред вратима и једним ладњаком.

Сељаци су се држали ту, пред кафаном, док су грађани играли одвојено, иза кафане, у башти.

Било је много света. Свако се обукао што је могао боље. Чаругџијски момци су метнули нове фермене, дивно украшене гајтанима, девојке су разапињале своје разнобојне сунцобране, жене извртале главу да им се види тепелук или нова превеза. Цигани су свирали као без душе. Фармацајт из нове апотеке, у плитким ципелама и рукама у џепу, шетао се скептички. Супленти из гимназије се кришом облизивали око женскиња. *Полицаја* је држао батину „на готов'с'“ да интервенише на први *немир*. Кмет је гладио браду. Али је победу носио калфа-Спасоје, који је био свуда и на сваком месту.

Он је на себи имао доста лепе хаљине од штофа

у зеленој боји која је тада била у моди. Још је могао бити „шик“ да није имао очајно црвену пантљику око шешира и врат кратак као у вепра. Те тако здепаст, притворних, малих очију, са осмехом сопствене величине, развученим до иза врата, личио је у своме „костиму“ на сеоског певца.

Спасоје је водио коло, био кец, развађао посвађане, умиривао узнемирене, викао на Цигане, ласкао Полицаји, а кадгод је доспевао, облетао је око Данице, хтео да је „части“ колачима, „занимао“ ју је, стално се извињавао, погрешно изговарао стране речи којима је изобиловао, правио пошалице на рачун занатлија, и смејао се самом себи.

Даница га је данас трпела. Чак му је затражила чашу воде. Спасоје ју је, сав срећан, донео са најхладнијег извора, чак преко реке, и тако брзо да су по чаши још цуриле замагљене капљице.

У урођеној женској особини да крије своја осећања, Даница је употребљавала овога момка, да може, неопажена, слободно погледати Дворског, који је у сред свог разноликог друштва од ђака, интелигентнијих радника и млађих чиновника, стајао са̂м и тужан.

Звуци ћеманета, куцање чаша, дечја дрека, пуцање из пиштоља и све ово народно весеље утицало је на младог Београђанина чудно, као на изгнаника. Ко зна на шта је мислило ово велико дете дугих београдских улица, тако осамљено у пуној провинцији, кад му ни присуство девојке којој је симпатисао није растеривало црн облак мисли? Да ли је мислио на Београд, на његов ускомешан живот пун супротности... или на оца кога није познао, на мајку која је умрла врло млада, на ову девојку која је стајала пред њим са снагом пуном као брдо... или на ову светковину, на идућу годину, на шта ће после бити... да ли ће то он још некад видети, — или на све то укупно?

(Наставиће се).

М. М. Ускоковић.

НУМА РУМЕСТАН.

(12)

VIII

Сомонски Пролаз.

У очи селидбе, чим се добошар у подне вратио са свога редовног, безуспешног похода, Одиберта журно послужи оцу и брату да једу. Није проговорила ни речи за време доручка, али су јој очи севале, и по њеном држању се видело да се на нешто одлучила. По свршеном обеду, она остави њима да распреме сто, и пребаци преко рамена свој дугачки, црвенкасти огртач.

— Већ два месеца, читава два месеца како смо у Паризу!... гунђала је она, стиснутих зуба... То прелази сваку меру... идем ја томе *министру,* да ја мало са њим поразговарам!...

Она доведе у ред траку од своје страшне капице, која је стрчала из бујне, таласасте косе, тресући се као убојни шлем, и нагло изиђе из собе, одбацујући при ходу добро офиксованим петама своју грубу вунену сукњу. Отац и син згледнуше се престрављено, и не покушаше да је задрже, знајући да би је то само још више раздражило; они проведоше цело поподне не мичући се, проговоривши једва две-три речи; и док је киша доле пљуштала по стакленом крову, један је глачао своју палицу и свиралу, а други кувао паприкаш за ручак, ложећи пећ што може боље, да се бар једанпут до миле воље нагреје, док је Одиберта одсутна. Најзад, њен

журни, ситни корак одјекну у ходнику. Она уђе, зрачнога лица.

— Штета те прозор не гледа на улицу, рече она, скидајући огртач, на коме није било ни трага од кише... Могли бисте доле видети лепа кола која су ме довезла.

— Кола!... Шалиш се?

— И лакеје, и златне ширите... То је узбунило цео хотел.

И, док су они ћутали дивећи се, она им исприча, речима и покретима, цео свој поход. Пре свега, уместо да тражи министра, који је никад не би примио, она је дознала адресу — лепим речима се све постиже — адресу госпођине сестре, оне високе госпођице што је са Нумом долазила у Валмажур. Она не станује у министарству, него код својих родитеља, у једном кварту са малим, рђаво калдрмисаним улицама које миришу на апотеку и које су је подсећале на завичај. То је далеко, и требало је добро угрејати табане. Најзад, нашла је кућу, на једном тргу окруженом ходницима на сводове, као Мали Трг у Апсу. Ах, добра госпођица! како је лепо примила, не гордећи се, мада код њих све изгледа врло раскошно: сјајна позлата по целој кући, свуда свилене завесе, закачене овако...

„О, добро дошли!.. Дакле ви сте у Паризу?... Како то?... Откада?“

Затим, кад је чула како Нума с њима поступа, одмах је зазвонила за своју гувернанту, — која такође носи шешир, — и све три су отишле у министарство. Требало је видети како им сви они стари безјаци полетеше у сусрет, клањајући се до земље и отварајући им врата.

— Дакле, ти си била код министра? упита плашљиво Валмажур, кад се она заустави да одахне.

— Била, него шта!... Упитомио се он, те још како!.. Говорим ја теби, сметењаче, да треба госпођицу позвати у помоћ... Како је она брзо свршила целу ствар, без оклевања!... Кроз недељу дана приређује се велико музичко вече у министарству, да те прикажу директо-

рима позоришта... А одмах затим, *кврц-кврц*, уговор и потпис.

И што је још најлепше, Госпођица је сада допратила до куће, у министровим колима.

— Имала је вољу и да се попне горе... додаде Провансалка намигујући на оца и кривећи значајно своје лепо лице. И старчево лице, са кожом испуцалом као сува смоква, збрчка се, као да ће рећи: „Разумем... ћути!“ Он се више није подсмевао добошару. Само Валмажур остаде сасвим миран, не разумевајући прикривену мисао сестрину. Он је мислио само на свој скори излазак пред публику, и, лаћајући се свога добоша, поче понављати све своје арије, праштајући се, пред одлазак, убрзаним добовањем и низом пискавих трилера који су се разлегали кроз цео Пролаз.

VIII

Подмлађивање.

Министар и његова госпођа довршавали су јутарњи доручак у сјајној и сувише великој трпезарији на првом спрату, коју нису могли загрејати дебели тапети, централно парно грејање, ни задах обилнога обеда. Они су овога јутра случајно били сами. На јужњаковом столу, који је увек био пун, стајала је кутија с цигарама, шоља теја од врбене, који Провансалци пију место чаја, и дугачке кутије где су били поређани разнобојни листићи са именима сенатора, посланика, ректора, професора, академика, отменог света, свих редовних и ванредних гостију министарских забава, — са неколико картона који су били већи од осталих, за повлашћене званице, на које се у првом реду полагало за „мале концерте“.

Док је Г-ђа Руместан прегледала картоне, заустављајући се код појединих имена, Нума је гледао испод ока, бирајући цигару из кутије, и вребајући на њеном мирном лицу какав знак неодобравања, какву замерку због овако на брзу руку састављенога списка.

Али Розалија није чинила никаквих примедаба. Она је била равнодушна према свима овим припремама. Откако су се настанили у министарству, она се осећала још удаљенија од свога мужа, одвојена од њега његовим непрекидним дужностима, безбројном послугом, великим примањем, које није допуштало никакву интимност. Томе је доприносила и њена још увек неутешна туга што нема деце, што око себе не чује оне ситне, неуморне кораке, онај доброћудни, звонки смех, који би растерали ову чаму из њихове трпезарије, овај студени изглед хотелске трпезе, за коју су они седели као случајни путници, безлични као и стоно рубље, намештај, сребрно посуђе, сав овај сјајни украс министарских станова.

Кроз нелагодну тишину која је наступила после обеда, чули су се на махове пригушени звуци, поједине мелодије, испрекидане равномерним ударцима чекића, — припреме за концерт у сали испод њих: укуцавање застора, подизање трибине, док је оркестар пробао поједине комаде. У том се отворише врата и Руместанов главни секретар уђе носећи неке хартије:

— Опет нове молбе!...

Руместан се ражљути. А не, то је и сувише! Макар то био папа, нема више ни једног места за давање. Межан сасвим спокојно спусти преда њ свежањ писама, посетница, мирисавих карата:

— Није могуће одбити... ви сте обећали...

— Ја?... Та ја ни с ким нисам говорио...

— Читајте... *Драги мој министре, допустите да вас подсетим на вашу љубазну реч...* И ово... *Генерал ми је рекао да сте му ви изволели понудити...* Даље... *Подсећа Господина Министра на његово обећање...*

— До врага, ја сам месечар! рече запрепашћено Руместан.

У ствари, чим је свечаност била утврђена, он је говорио скоро свима на које би наишао у Скупштини и Сенату: „Слушајте, рачунам на вас за десети...“ И пошто

је он увек додавао: „у најужем кругу“, људи су пазили да не забораве овај ласкави позив.

Стидећи се што је овако ухваћен на делу пред својом женом, он свали све на њу, као увек у сличној прилици:

— Томе је крива и твоја сестра, са њеним добошарем... Мени ништа није требала ова узбуна... Ја сам мислио да приредимо први концерт много доцније... али та девојчица није могла да се стрпи... „Не, не... одмах, одмах...“ А и ти си наваљивала заједно с њом... Нека ме ђаво носи ако вам тај добошар није завртео мозак!

— О не, мени одиста није, одговори весело Розалија... Напротив, ја се чак бојим да Парижани неће моћи разумети ову необичну музику... Требало би нам уз њу приказати Провансино небо, њену ношњу, фарандолу... али пре свега — глас јој се уозбиљи — пре свега, мора се одржати дано обећање.

— Обећање... обећање... понављао је Нума. Још мало па човек неће смети отворити уста.

И обраћајући се своме секретару, који се смешио:

— Бога ми, драги мој, нису сви јужњаци хладне и одмерене ћуталице као ви... Ви сте лажни јужњак, ренегат, *Француздија*, како се то код нас каже... И то ми је јужњак!... Човек који никад ништа није слагао... и који не воли теј од врбене! додаде он са комичном срџбом.

— Нисам баш толики *Француздија* као што изгледа, господине министре, одговори Межан врло мирно. Кад сам дошао у Париз, пре двадесет година, ја сам у великој мери имао све особине свога краја... смело држање, нагласак, покрете... Био сам брбљив, досетљив и лажљив као...

— Као Бомпар... допуни Руместан, који није волео да се неко подсмева његовом присном пријатељу, али се он сâм није устезао да то чини.

— Јесте, бога ми, готово као Бомпар... Нешто ме је гонило да никад не кажем ниједну реч истиниту...

Једног јутра, обузе ме стид, и ја се одлучих да се поправим... Са спољашњим претераностима још је било лако изићи на крај: пригушујући глас и притежући лактове уз тело. Али са оним што унутра кључа и хоће да прекипи!... Ја онда донесох једну херојску одлуку. Кад год бих се ухватио у лажи, ја сам осуђивао самог себе да више ни речи не проговорим целог тог дана... Ето како сам једва успео да обуздам своју природу... Па ипак, испод мога хладног изгледа још увек тиња стари нагон... Дешава ми се понекад да застанем усред реченице; не зато што не бих имао згодну реч, на против! — уздржавам се зато што осећам да ћу рећи неистину.

— Страшни Југ! Не може му човек умаћи... примети доброћудно Нума, пуштајући навише дим од цигаре, са филозофском резигнацијом... Код мене се он нарочито показује у мојој манитој навици да све обећавам, у страсти да хватам људе и да их усрећавам и против њихове воље.

Дежурни служитељ прекиде га, добацујући му с прага поверљивим гласом:

— Ту је Г. Беши...

Министар одговори зловољно:

— Ја сад доручкујем... оставите ме на миру!

Служитељ се извини: Г. Беши каже да га је Његово Превасходство позвало... Руместан се умири:

— Добро, добро, ево ме... Нека причека у моме кабинету.

— А, тамо не може, рече Межан... Ваш је кабинет заузет... Просветни Савет, знате добро... Ви сте сами одредили час састанка.

— Онда, код Г. де Лапара

— Тамо сам увео Тилског владику, примети бојажљиво служитељ; Г. министар ми је наредио...

Свуда је чекало пуно света: посетиоци с разним молбама, које је Руместан поверљиво обавестио да дођу у ово доба, да би сигурно били примљени, и то већином

значајне личности које се не могу пустити да чекају као обични чекаоци.

— Послужи се мојим малим салоном... Ја ћу да изиђем... рече Розалија дижући се.

И док су служитељ и секретар распоређивали посетиоце, молећи их да мало очекну, министар је брзо испијао теј од врбене, који му је пръио језик, и очајно понављао: „Не могу да одахнем... Ја сам преплављен... преплављен...“

— Шта то он још хоће, тај жалосни Беши? упита Розалија, и нехотице спуштајући глас, у овој препуној кући, где је иза сваких врата био по један туђ човек.

— Шта хоће?... Начелнички положај, ето то ће!... Он чека као ајкула да прогута Дансера, чим овај буде бачен с брода...

Она нагло приђе Нуми:

— Зар Г. Дансер напушта министарство?

— Ти га познајеш?

— Отац ми је често говорио о њему... То је његов земљак, пријатељ из детињства... Он га цени као честитог и врло умног човека.

Руместан промрмља неколико разлога: „Рђаве склоности... волтеровац...“ Његово уклањање је ушло у програм реформама. А после, остарео је.

— И ти хоћеш да га замениш Бешием?

— О, ја знам да он, сиромах, не уме да се допадне женама...

Она се презриво осмехну:

— Ја о његовим неваспитаним испадима водим онолико исто рачуна колико о његовом уважењу... Али оно што не могу да му опростим, то су његова лицемерна пренемагања, његова добро срачуната побожност... Ја поштујем сваку веру... Али ако има нечега гадног у свету, што треба презирати, Нума, то је лаж, лицемерство.

Глас јој је, и нехотице, постајао све јачи, топлији, речитији; и њено хладно лице, озарено честитошћу, обливала је румен племените срџбе.

— Пст! пст! опомињао је Руместан, показујући врата. И он признаје, нема сумње, да тај поступак није правичан. Стари Дансер има великих заслуга. Али, шта да ради? Дао је реч.

— Узми је натраг, рече Розалија... молим те, Нума, учини то мени за љубав.

То је била нежна заповест, праћена притиском ручице која му је лежала на рамену. Био је дирнут. Одавно је његова жена изгледала равнодушна према његовом новом животу, гледајући му ћутке кроз прсте, кад би јој он поверавао своје планове, који су се непрестано мењали. Зато му ова молба поласка.

— Вама се не може ништа одбити, драга моја.

И пољубац који он притисну на врхове њених прстију попе се, прожимајући је као језа, до узаног чипканог рукава. Њене су руке биле тако лепе... Али њему је тешко падало што мора некоме рећи у очи нешто непријатно, и он се с муком диже од стола.

— Ја остајем овде... Слушам... рече она, претећи му умиљато прстом.

Он уђе у побочни мали салон, остављајући отшкринута врата да не би изгубио храброст, и да би га она могла чути. О! Прве су речи биле јасне, одлучне.

— Јако ми је жао, драги мој Беши... Оно што сам хтео да вам учиним, немогуће је.

Од научникових одговора, чуо се само његов плачеван глас, испрекидан дактањем његове тапирске њушке. Али, на велико Розалијино изненађење, Руместан не попусти, бранећи упорно Денсера са убеђењем које се не би очекивало од човека коме су разлози били дати пре неколико тренутка... Њему је, свакако, тешко што мора да трже своју дату реч; али зар то није боље него учинити неправду!... То је била мисао његове жене, улепшана, исказана звучним фразама, са великим театралним покретима, од чијег су се замаха тресле завесе на вратима.

— У осталом, додаде он, мењајући нагло глас, накнадићу ја то вама на другој страни ..

– Ето сад... прошапта Розалија. И настаде пљусак невероватних обећања: лента Почасне Легије о Новој Години, прво упражњено место у Просветном Савету, чланство... Други је одбијао привидно. Али Нума је наваљивао:

— Допустите, допустите... Ја само чиним што ми је дужност. Људи ваших заслуга су одиста ретки...

Занесен својом дарежљивошћу и срдачношћу, министар би му извесно понудио и свој министарски положај, да се Беши задржао још мало. Праштајући се с њим на прагу, Нума га још једном подсети:

— Рачунам на вас за недељу, драги мој професоре... Отварам низ малих концерата... У ужем кругу, знате... Најодабраније друштво...

И вративши се у салон код Розалије:

— Дакле, како ти се чини?... Надам се да му ни за длаку нисам попустио.

Ова је изјава била тако комична да Розалија прште у смех. Кад Нума чу зашто се она смеје, и шта је све понова обећао Бешиу, он не могаде доћи себи од чуда.

— Не мари, не мари... Ипак заслужујете похвалу.

Она се опрости с њим са осмехом из старих дана, радосна што је учинила добро дело, срећна можда и зато што јој је у срцу оживело нешто што је мислила да је давно ишчезло.

— Ти си прави анђео! добаци Руместан, сав узбуђен, пратећи је нежним погледом до врата; и пошто баш у тај мах уђе Межан да га подсети на саветску седницу, он се обрати њему:

— Видите, пријатељу, кад је човек срећан да има овакву жену... брак је онда рај земаљски... Жените се што пре.

Межан одмахну главом не одговарајући ништа.

— Како! Зар ваша ствар не стоји добро!

— На жалост, тако изгледа. Г-ђа Руместан ми је обећала да ће разговарати са сестром, али како ми више ништа о том не помиње...

— Хоћете ли да ја то узмем на себе? Ја се врло добро слажем са својом свастиком. Кладим се да ћу је одлучити...

У чајнику је било још мало теја. Наливајући себи још једну шољу, Руместан је обасипао свога секретара уверавањима о свом пријатељству. О, његов велики положај ништа није изменио, Межан остаје његов одлични, његов најбољи пријатељ. Између Межана и Розалије, он се осећа снажнији, потпунији.

— Ах, драги мој, та жена, та жена!... Да знате колико је она добра, како све прашта! Кад само помислим да сам могао...

Стало га је заиста велике муке да прећути исповест која му је била на уснама, са дубоким уздахом.

— Кад је не бих волео, био бих одиста за осуду...

Барон Лапара уђе нагло, тајанственог лица:

— Г-ца Башелри је дошла.

Нумино лице одједном обли румен, и у његовим се очима нагло утули нежност према жени.

— Где је?... Код вас?

— Код мене је већ Његово Преосвештенство Господин Липман... рече Лапара, мало подругљиво, при помисли на могући сусрет ове две личности. Она чека доле... у великој дворани... Проба је свршена.

— Добро... идем.

— Не заборавите Просветни Савет, добаци за њим Межан. Али Руместан га и не чу, журећи малим, стрмоглавим степеницама које воде из министровог стана у дворану за примање у приземљу.

(Наставиће се.)

Алфонс Доде.

(Превео с француског Миодраг Ибровац.)

ВРЕМЕ.

Ја видим, ти си најлепше јединство
Свих мојих снова од њиног постања;
На лицу твоме још сија детињство,
У очима један сетан зрак сазнања.

Свих погледа ти си једна светла жижа,
Свих жеља мета варљива и сјајна;
Ал' ти ниси једном него другом ближа,
И остајеш хладна, и чиста, и бајна.

Поред људских срца ти пролазиш холо,
Без страсти, и мирна, не знајући ишта
О томе да често пати к'о те вол'о,
Сем милости твоје, да не тражи ништа.

Ти си у мају свог живота цветног,
А мај је диван и без сунца жарка;
Теби љубав људска сред живота сретног
Не треба, изгледа као пуста варка.

Али када туга година порасте,
Када прође младост, лепота и цвеће,
Пријатељи лажни кад оду, к'о ласте
Што се дому своме никад вратит' неће;

Кад уздаха дугих подигне се плима,
Кад ти око ташта задовољства прозре,
У души твојој кад застуди зима,
Једна ће мис'о у теби да дозре.

Велика, тужна мис'о, моје драго:
Да треба да нам све буде свеједно,
Да нам је овде још једино благо
Кад за нас куца бедно срце једно.

Тад ће твоје срце закуцати јаче,
Као час позан када поноћ пада,
Брујећи као да тужи и плаче...
Ко зна да'л ће когод чути га и тада!

Сима Пандуровић.

НЕМИР МРТВИХ.

То је била тешка ноћ за тешким даном!
Ноћ увелих снага, ноћ умрлих бића,
Ноћ чудних ветрова, заспалих открића,
Ноћ страшне смрти у том врту ра̂ном
    Младости, тужне младости што вене.
Огрн'о сам покров среће убијене!

Кораком немим испод неба пла́ва
Ишао сам ходом тешких сомнамбула,
— То је био тол'ко сан колико јава —
Шетао алејом заспалих зумбула,
    Потрвеном стазом где је крин до крина.
Опојан мирис белих рузмарина!

И док парк овај тежак мирис кади,
Видим све више да је све то гробље,
Хумка до хумке, које време гради,
Под којим лежи оковано робље
    Вечитим ланцем самртнога мира.
Снага и полет, ведрина и лира!

Ништа!... И страсти, и жеље, и наде
Одбациле су живот што дона́ша
Само бол, сумњу. Моје силе младе
Живе животом старог робијаша,
    Не желе живот промене и бола.
Али зар им ни ја не дам мира више?

Склоњене од беде сред мртвога дола,
Склоњене од чаме, од влаге, и кише,
Ја видим како тежак немир поче
Да нагриза, ту где влада смрти стега,
Где хумке смис'о живота сведòче.

С напором се дижу поцрнеле плоче!

То је буна мртвих, то је уздах свега
Што је некад могло да води, да блиста;
То је протест оног што једино вреди,
То је стара буна вечита и иста.
Не знах да још живе ти мртваци бле́ди.

И не живе више од једног тренутка!

Јер кад прођох гробље корацима скромним
Приметих из сваког његовога кутка
Победу земље над моштима ломним
Својих дивних нада, својих жеља блиских,
И нестанак звезда са видика ниских.

Сима Пандуровић.

ИВО ЋИПИКО.[1]

Иво Ћипико је постао приповедач скоро случајно. Како сам прича, он је једнога дана читао приповетке Лазе К. Лазаревића и, када је свршио његову малу збирку, сам је себи рекао: Па, то није тако тешко! Одмах после тога, он написа једну приповетку и посла је Тресићу за *Нови Вијек* у Спљету. Мало доцније, та је приповетка била штампана. То је била приповетка *Погибе као од шале*, приповетка која је одмах указивала на приповедача лепога талента. Ћипико је наставио: приповетка се за приповетком низала, и већ их је три збирке; дошли су и романи; дошле су и драме. Књижевно дело Ива Ћипика је данас обимно, зрело, и солидно. О њему се већ може дефинитивно да говори; о њему се треба да говори. Јер, у приповедачкој генерацији којој он припада, он заузима, по извесним особинама свога талента, једно од најлепших места.

Књижевно дело Ива Ћипика дешава се на двема сценама. Једна је: Јадранско Море са својим острвима и својим пеисажима; друга је: Далмација са својим Приморјем и Загорјем. Главне су личности: Приморци и Загорци, сељаци, острвљани и варошани које он спроводи кроз црте и слике, приповетке, романе, и драме. Но, најглавнија је личност сам Иво Ћипико са својим

[1] *Primorske Duše.* Pripovijesti. Zagreb, 1899. — *Са Јадранских Обала.* (Мала Библиотека, 10). — *Са Острва* (Српска Књижевна Задруга, 83). — *За Крухом* (Књиге Матице Српске, 10). — *Пауци.* Роман (Српска Књижевна Задруга, 121).

реалистичким и позитивистичким схватањем људи и живота, са својом љубави према природи и пантеистичким схватањем природе, са својом занимљивом мешавином латинске и словенске меланхолије, са својим детерминистичким схватањем личности, са свима уметничким особинама свога талента, и са свима својим недостацима.

I

O mio mare! O mio mare! o sovrumana
Voce chmi empie d'infinito il cuore!
Spirito, che le piaghe apre e risana
E fuor ne tragge ogni perverso umore!
Jo mi trafusi in te, per ore ed ore
E alla gran vita tua profonda e arcana
Chiesi per la mia vita altro vigore.

Контеса Лара.

Те је лепе стихове контесе Ларе, једнога лепога сунчанога дана, прочитала лепа Даринка, главна јунакиња једне врло успеле Ћипикове приповетке, пошто се раније искупала у мору и излежала по жалу, прочитала, затворила књигу, и погледала на Јадранско Море... Широко, моћно, плаво и тешко прострло се оно пред њом са свима својим бојама, под пуном светлошћу, са свима фосфоресценцијама и фантасмагоријама; оно море о коме су певали народна песма и дубровачки песници, Бајрон и Д'Анунцијо, Јован Дучић и Алекса Шантић; оно море чији су сунчеви заласци тако живописни и тако сетни; оно море преко кога су некад хитали Млецима млетачки пирати доносећи у њих славу, уметност, и злато; оно море у које је Антица, из истоимене Ћипикове приповетке, гледала чекајући свога морнара са Леванта, и Јелка када се, сва несрећна, осетила девојком-мајком *(Јелка)*, и Цвета пре удадбе *(Цвијета)*; оно море које је разбијало досаду доктору Марију, преко кога се, са љубавном раном у срцу, растављајући се са драгом, превезао и сам писац *(На Растанку)*, и преко кога ћарлија весело маестрал, онај маестрал који је дум Фране тако много волео *(Сукоб)*; оно море, најзад, под чијим се

великим и моћним сунцем, које се рано рађа а касно залази, отоци у даљини беле, маслине и шуме тешко зелене, а куће чисто горе под њим, у ведроме и зрачном ваздуху. Сем „млаког и мирисавог мора, и топлог сунца“ под којим се рађају љубавни песници, маринисти-сликари и сликари који воле само боје, ту је и „блиједи жал“, по коме се тако оријенталски може да сања док сунце бије у главу, ту је и далматински оток, и рибање по отоку, по мраку, док се планински врхови, као облаци, назиру, а звезде и месечева светлост злате море, и кајик, и мокра весла на кајику; ту је и пуст приморски крш кроз који, као у *На Граници* и другим приповеткама, ветар урличе и бије о куће, које као гнезда висе о крш. Ту се море бори са земљом, кида је и крши, ствара заливе, острва и полуострва најразличнијег изгледа. Као какав полип, на тој граници, увлачи се море у земљу, и земља у море, и ствара хриди и шкрапе, и леп пешчани жал. На видику, по пуноме мору, виде се разапета једра која личе на какве легендарне велике лептире, по стењу се зелене и модре разне врсте растиња и биља... Боја свуда, боја на све стране, и свих боја: цео спектар са свима могућим преливима. Ту је Марко Мурат морао постати пленерист, Јован Дучић мадригалист, Стјепан Митров Љубиша је ту морао наћи Кањоша, Симо Матавуљ је морао бити оптимист. Ту је Иво Ћипико морао створити своју велику епопеју сунца и боја. „Ту не раде само људи, ту и сунце ради...“ Ту човек мора да заволи сунце и море и да му она, као Иву Ћипику, постану и религија и филозофија и, у приповеткама, и сцена, и пеисаж, и узрок и последица, и почетак и крај.

То је прва сцена на којој се одигравају све приповетке и романи Ива Ћипика. Друга је сцена: Далмација с њеним Приморјем и Загорјем. Приморје и Загорје, Приморци и Загорци, то су два сасвим различна типа земље, сељака и нарави. Као државни шумар, Иво Ћипико је имао прилике да обиђе велики део средње и јужне Далмације, да проучи душу и са-

вест приморског и загорског сељака: приморског који је у сталноме додиру са културом, и загорског до кога она ретко допире. Тај посао био је врло тежак посао за једног уметника који хоће верно да прикаже своју сцену. Тај је посао био нарочито тежак стога што су Приморје и Загорје, и острва, сцене које су саме по себи веома различне и компликоване, и што на њима живи један народ који се, по својим наравима и схватањима, по ношњи и обичајима, више разликује него ли два народа који говоре два разна језика. У овом би случају човек требао да буде детерминист, и да разлике тумачи из самога тла на коме живи тај народ, из климе под којом се развија, из расе којој припада, из историјских догађаја под којима се развијао. Место свега тога, ми ћемо се задовољити да дамо само неколико докумената из којих ће свако да закључи према својој импресији. Као што рекох, Далмација има своје Приморје и Загорје, равни и високе планине, и острва. Сви ти крајеви имају свој менталитет, своја схватања, своје обичаје, своју ношњу, веру и предања. Народ, онај горе у Загорју, одуран је и окошт: не мења се, не утиче један на другога, не зна за концесије својој традицији, за „нови живот“ доле на Приморју. Као што каже Симо Матавуљ, у *Биљешкама једнога писца,* „они су остали онакви исти какви су били у време Јанковић Стојана“, и какве их знамо из описа опата Фортиса, и по старим млетачким сликама. Они још носе перчин, расечену кошуљу, беневреке и тандрљике на дрвеним лулама. Сем тога, и по својим правним обичајима, они још живе временима која су давно прошла. Ту се девојке одводе; ту су имања у рукама појединаца, у рукама спахија који народ глобе како се глобила парија; земља се даје *на годер* или *под кметију*; а каматништво и каишарство развијено је до граница које превазилазе Харпагонове „трикове“. Они доле, они на Приморју, мало су мекши и питомији. Живећи у сталноме додиру са културом, они су постали „новији“, попримали много чега новог, доброг

и рђавог, и изгубили од традиција по нешто старо и рђаво, и по нешто старо и добро, задржавајући увек неке специфично расне особине. „Становништво је", каже Симо Матавуљ на истоме месту, „састављено из старосједелаца Хрвата и ускока Срба из Босне и Херцеговине". Спојив своје козерске и трубадурске особине које носе у раси и, кад се томе дода оно јужно сунце које ствара Бомпаре и Руместане и, уз то, крутост и одурност Срба ускока и нежност и болећивост Хрвата, добили смо једну расу у којој живи, како Матавуљ каже, „нежан трубадур, крут ускок и вриједан тежак". Ту се за ружну реч гине, а с лепом се и гвоздена врата отварају; ту, још и дан дањи, народ пева љубавне песме на нимало платонски начин; ту се шали на талијански начин, свирепо и тешко; ту се лаже као што се лаже свуда на југу; живи, као под топлим сунцем, немарно и лако, као онај Додеов Сиди Лакдар који чека да му зрела смоква падне у уста; ту се мисли и осећа нешто просто, али ведро и јасно; ту се, најзад, много прича, прича на начин Кањошев, ту се рађа са „вољом ка фабуловањем". У две речи, таква изгледа Далмација за коју блажена памет Доситеја Обрадовића (*Живот и Прикљученија,* II свеска) каже „и само име Далмација пољуби ми се", и за чији народ каже да је „блаженство и рај на земљи с онаковим светим и добрим људима живити". Кад свему томе додате и ону чудну и разноврсну природу, која можда и условљава људе те врсте, са својим масивним и дивљим стенама, и доста питомим долинама које, са својим увалама, доцима и разузданим потоцима, у свима правцима силазе мору, и носе свака своје боје, искривљене линије и своје облике који се ту на мах кидају и заустављају; и кад се, поврх тога, сетите да све то оперважава Јадранско Море на чијим обалама има развала и градова из старих времена, над којима стражаре стари јаблaнови; па онда додате меланхоличне сутоне кад сунце почиње да залази, а сенке с брда падну на море и душу, док масивне стене личе на залутале гиганте; кад, уз мае-

страл, зашумори силно и модро маслиново лишће, а широко и меснато смоково лишће зашуми, и у долине уђе онај свечани приморски мир који вас тако усамљује да чујете ток крви; — кад свему томе, кажем, додате и то, онда ћете, у главном, упознати главне особине сцене Ива Ћипика. Према свему томе, није никако случај да три збирке Ћипикових приповедака носе наслове: *Приморске Душе, Са Јадранских Обала, Са Острва*, наслове који казују да је њихов писац хроничар Далмације, који зна само за њу, који воли само њу, који је хипертрофиран њоме.

Но, сем тих главних особина Ћипикове књижевне сцене, има још неколико декорација и софита које треба поменути. Њих треба поменути нарочито стога, што су и они у јако синтетичној вези са главним сценама, и са свима личностима које се по њима крећу. Иво Ћипико све везује, све условљава. Цело је његово књижевно дело целина; сви делови, и ако се посебице могу да посматрају и да, као такви, лепо изгледају, у пуној су органској вези са целином. С тога, треба поменути неке декорације које, и ако су у позадини, имају своје непосредне везе са целином и са оним што је битно у делу Ива Ћипика. Тако, на пример, треба поменути оне приморске голети, увале, *доке* и *поданке* где пасу овце и брсте козе, јер се ту дешавају све Ћипикове историје, јер су оне биле услов да се оне дешавају на начин на који се дешавају; треба, даље, поменути познате суше по Далмацији, које Ћипико описује у *Пауцима* и другим приповеткама, за време којих се вода дели, као какво скупо пиће, из бунара и локви, док стражари с пушкама стражаре и пазе на ред, као и она каменита места у којима, како каже Доситеј у „наравоученију“ басне *Човек убог и Жена*, „не имаду људи ни земље за орање, гди више него половина народа по неколико месеци гладује и с којекаквим корењем живи“, — треба поменути, јер и то објашњава њихову окошту и дурашну природу, мистичку савест и примитивно религиозно осећање, и

пасивну душу; треба поменути, даље, јер су с тим у вези, и познате процесије и молепствија за кишу приморских католичких сељака, које је Марко Мурат описивао бојама, а Магавуљ и Ћипико речима; треба, даље, поменути и приморски где се, крај зидова, сунчају и левентују сиротиња, старци и просјаци, и младе девојке после купања које суше „бијелу чисту пртенину“ и где деца, као врапци, жаморе, играју се, и туку, — јер је и то потребно да би се лепо схватио један део приморске савести, онај левентски, и са вољом „ка фабуловањем“; треба поменути, даље, и оне познате тешке, гломазне и модре приморске кише које трају по читаве недеље, и упијају се у кости, мозак и душу Ћипикових личности из многих приповедака; и оне топле јужне ветруштине, и хладне зимске, које, као у *На Граници*, заурличу своје оргуљске мелодије кроз дубраве и преко голети, или за гоне тешке приморске облаке, завијају их и захуктају, те стварају све оне лепе описе у Ћипиковим приповеткама, или ваљају по мору таласе који су лепу Даринку из добре Ћипикове приче избацили на једно пусто острвце; и борове, и густе шуме глухаћа и јасно-зелених планинки, јер су то основне боје Ћипикових пеисажа; и, најзад, и Бенковац, и Кистање, и Врлику, и Книн и Дрниш и сва остала већа места из Северне Далмације, јер су ту, махом, они спахилуци по којима таворе и кулуче личности из *За Крухом* и *Паука* и многих других приповедака, јер се и тиме, већим делом, могу да објасне многи односи о којима ће доцније бити речи.

II

После даних сценâ, декорација и софита, треба приказати и личности које се крећу по тим сценама. У главном, Иво Ћипико је књижевни хроничар приморског и загорског сељака. Преко сцена једва ако наиђемо на два-три „грађанина“ који су ту, махом, да покажу морални контраст та два сталежа. Јер, Иво Ћипико воли свога сељака са свима његовим манама и особинама.

Прву збирку својих приповедака *(Приморске Душе)*, он је њима посветио: („тежацима мученицима харне земље, што је муком обрађују, знојем лица топе и све нас хране“), само о њима говорио, и с њима остао кроз цело своје књижевно дело. Иво Ћипико, као што рекох, воли своје приморске и загорске сељаке са свима њиховим особинама и манама. Он описује беду приморског сељака, његову поштену савест, примитивну душу, и воли његову поштену сиротињу. У својим романима и приповеткама, он прича њихове згоде и незгоде, „слике и прилике“, јаде, скрби, веселости и уздања; њихове нарави, по којима свекар допушта себи да има веза са својом снахом (Војкан и Цвијета); брачне догађаје по сељачким собама, у којима заједно станују и укућани, и телад, и супрасне крмаче; прича о момчадији која иде „у солдате“ и оданде дође у село са натрулом душом и посувраћеним моралом; о убогим сељацима који, „круха ради“, иду да аргатују по Америци или по „отачаственим“ спахилуцима; или црта одвођење девојака из кола у брак, и борбе кршних и обесних сеоских момака због девојака; или сељаке који се, као Ћепо и син му Пере, пре но што пођу у крађу туђе замуке, прекрсте и помоле Богу; или сеоска ашиковања младића и девојака у ноћима кад мирише „миомирис кадуље и зиморада“. Сем тих односа, Иво Ћипико описује и односе између сељакâ, између сељака и власти, сељака и газди, сељака и „нових људи“ који хоће да га просвете, и нов однос који створи „наш“ кад дође из Америке или из солдачије, и сељака дегенерисаног морала који за имање и новац све даје, који удадбе и женидбе врши за парче њиве, и тако даље. Најзад, Иво Ћипико је, у својству једног социалног писца од добре расе, ушао и у занимљив сукоб старога села са новим, и старих обичаја и нарави са новима, и у вечити сукоб „оцева и деце“. Тај сукоб се јасно осећа у *За Крухом*, у *Пауцима*, и многим другим приповеткама. У *За Крухом* је јасан преставник тих нових односа Иво Полић, о коме ће бити

више речи кад будемо говорили о самој личности Ива Ћипика. У *Пауцима* је преставник тих односа Раде, син Илијин. Он, додуше, хоће и у туђу жену, али за то зна да сељак нерационално обрађује земљу, да непаметно живи, и да ни у шта не цени свој рад који улаже у обрађивање земље. *(Пауци*, стр. 51). Од нових односа, у *Пауцима* су наглашени и први знаци обавештавања народа о земљорадничким задругама и користи од њих, утисак који оне остављају на њих, гунђања против њих, и хвале разборитијих сељака. Ту је и поседник Тадић који тражи, у општинском одбору, да се уведу Рафајзенове благајнице, да се просвећује народ, поправљају путеви, и чиновништво доведе у ред. У осталом приповеткама је такође описан тај занимљив сукоб „старих“ (шјор Лука, шјор Кеко, шјор Менего) са „младима“ (дум Франо, шјор Мико). Као прави социјални писац и добар посматрач, он је ушао и у односе приморских зеленаша и сељака, један однос који је у Далмацији врло чест, и који је велики део народа бацио у Америку на милост и немилост. Тај однос је Иво Ћипико нарочито приказао у *Пауцима*. Газда-Јова је класичан представник тих „паука“ који, помоћу суда и рђавих људи, купује једно имање покојног члана једне породице за триста талира, а продаје га тој истој породици за две хиљаде талира. Сем тог главног „паука“, Ћипико је на другоме месту описао и друге и мање „пауке“: шјор Бепа, шјор Луку и друге, и њихову свирепу филозофију: „Тако свијет иде. Свако гледа своју корист“.

Но, од свих тих личности, његова је симпатија највише на страни сељачкога света. По њему, то је једини добар, природан и искрен сталеж. И у њему има понешто рђаво; али, за све то крива је култура, они „горе“, и варош у коју сељак мора да долази за своје потребе Сам по себи, у својој интимној природи, он је морално здрав, весео, природан и склон само на добро. И Иво Ћипико воли тај тежачки свет на начин како га је волео један Жан-Жак Русо. Он воли и њихове примитивне

двојнице чији „звукови до у срце допиру“; он воли да, у сељачким становима који су у приземљу, влажни и без светлости, разговара крај огњишта у соби пуној дима где се, поред чељади, налази и по који члан домазлука; воли да с њима пије *налијеваш*, док у крају собе шуми *точ* за млевење маслина; воли и неукусни *коврљак* који њихове жене носе на глави, и њихов сукнени *саћак* који носе преко хаљина. Нарочито, он воли њихове жене. Његова „прва љубав“, коју је описао у импресији *Чежња*, била је историја са једном сељанком. Као такав, Иво Ћипико иде толико далеко да проклиње (у *Чежњи*, на пример) и час када је отишао на „трули запад“ који трује душу, и удаљава је од снажне простоте и дивљачности његових сељака. Треба се отрести науке, мудровања и књига које нас одвајају од снажне сељакове природе, вратити се у њихову питому простоту, и онда смо решили тешка питања нашег унутрашњег мира, и допустили нашој души и нашој савести да се развија по *природним* законима који су добри, а не по *људским* који су рђави. Идући за том својом ортодоксном симпатијом, Ћипико ће и да се заборави, и да се пребаци, и да каже неукусне ствари. Он ће послати свога чича Анту да нам каже: „Ми радимо дан и ноћ, и ништа нимамо, а њима у рукама све село!“ *(За Крухом)*; или ће рећи: „Нека сунца, оно бар грије свакога једнако, па сиротињу бар студен не бије...“ *(Приморске Душе: На сами Бадњак)*; или ће, у својој љубави према сељацима, ићи дотле да он допусти својим сељацима и да просе од „господштине“, а кадгод има да дâ однос између сељака и грађана он ће, из далека, у другоме плану, да се појави и стави на страну сељака бранећи и њихове особине које никако не могу да се бране. Све то нарочито важи за његове прве приповетке. Доцније се он ослобођава тог „народног трибунства“, и улази у рад као прави уметник. У то прво време, време његове слабости према свему што је народско, и Ћипикова средства за ефекат била су, махом, народска; што ће рећи не

много уметничка, и ако духовита и паметна. Неколико примера биће довољни да објасне ту његову манију која је претила да постане манир. У *За Крухом*, на пример, он ће употребити овакво поређење: „У час црква бјеше пуна чељади *као шипак зрња*“; или: „...гоне се бијели валови, као овце у трку, кад их на со вабе“; или: „Изашао је преда њ начелник, газда Јово, и ако је тада са попом Враном био *као лук и очи*“; и тако даље.

(Наставиће се).

Бранко Лазаревић.

БОРБА ЗА ЖИВОТ И УЗАЈАМНОСТ КОД ЖИВОТИЊА.

(3)

Рибе се скупљају у врло велика друштва, да заједно путују у места где ће икру бацати.

Ајкуле се удружују међу собом, а и са рибом *тестерушом*, те тада успешно нападају на китове.

* * *

Међ бескичменим животињама највише ћемо дружевности и узајамности наћи у класи зглавкара, а нарочито међу мравима и пчелама.

Мрав је тако нејака животињица, да се за пример истински доброг човека наводи онај који ни „на мрава неће да нагази“. Међутим, удружени у велике заједнице мрави постижу огромну снагу како за одолевање непријатељима и за напад на исте, тако и још више за извршење великих радова. Ови сложни радови нарочито су потребни за грађење станова, који се састоје из великога броја коморица и ходника издубљених у земљи у више спратова или издигнутих над земљом. Разне коморе намењене су разним циљевима; у једнима женке носе јаја; у другима се развијају ларве; у трећима се негује подмладак; четврти су као магацини хране. Неке врсте мрави имају нарочите коморе у којима бораве особе претоварене медом који ће се раздавати гладнима; неке пак уносе ситан лисник на коме ничу гљиве за исхрану мрави, те ови простори изгледају као нека врста градине за поврће.

Ретко је који мравињак усамљен, већ се обично виде насеобине многих мравињака, које одржавају извесне везе (путевима, олуцима) и живе у добрим односима. Највеће до сада проматрање колоније мрави у Америци имале су 1600 и 1700 мравињака који се сви као један народ сматрају. (Мас Соок, цит. у Роменсу).

У мравињаку је солидарност чланова у неколико условљена не само неједнаким развићем мушких и женских индивидуа, којима је једина функција плођење, већ ту има извесне поделе рада између „радника“, и „бораца“, чије су функције у друштву различне па се допуњују у интересу целине. За мраве се говори да живе „у републикама једнакости и братства“ (Бихнер), јер се у њима не виде особе са заповедничким држањем. Тако звани „робови“ и тамо где се находе нису то у ствари, ни по постанку ни по положају у друштву, како су се негда замишљали. Бесполне особе врше све друштвене задатке заједнички; заједнички се граде станови, заједнички се скупља храна, заједнички се негује подмладак. За разноврсне радове има по негде одређених нарочитих особа. У колонији мравињака развија се силна радиност, али влада потпун мир, хармонија, ради општег добра (Лебок I, страна 80 и 89), ма да у једном великом мравињаку може бити до пола милиона мрави.[1]

У друштвима мрави нема љуте борбе за опстанак нити личне конкуренције, ма да опажања мравије задруге дају права мислити, да је међу њима лична иницијатива

[1] Оволику је цифру навео Лебок вероватно по Фореловој оцени једног изолисаног мравињака, ливадског мрава, то јест мравињака ван колоније. У мравињацима којих има више у једној колонији. Форел је рачунао број мрави од 90.000 до 150.000. Емил Јунг је избројао мраве из пет мравињака, који су имали неједнаке бројеве али све испод 100.000. Међутим, рачунајући губитке, бегства и омашке при бројању, Јунг мисли да највећи мравињаци у Швајцарској немају више од 100.000 мрави. [Emile Yung: Combien y a-t-il des fourmis dans une fourmilière (*formica rufa*). Revue scientifique. 1900, II, 269--272. Прештампано у изводу из Archives des sciences physiques et naturelles.

јако развијена. Кооперација и лична иницијатива јесу главне полуге живота и рада у милијардама милијарда ових животиња.

Међутим, познато је да се мрави из разних колонија и разних врста често кољу и ратују међу собом. „Кољу се ко жути мрави“ вели једна српска изрека.

Мрави ратују са знатном тактичном вештином. На маршу поред смакнутих колона корачају с обе стране редови и стражари а напред иду извидннце и предводнице. Колона на маршу иде и у воду и у ватру; предњи одреди трупима својим често граде подлогу за прелаз следећих. — При прелазу преко мање воде скопчавају се ногама градећи као неку живу моштаницу, преко које друштво прелази.[1] На исти се начин по некада спуштају и са високих дрвета. — Прелаз преко речица извршују мрави још и на ове начине. Извиднице ће потражити место, где би се два дрвета на наспрамним обалама гранама својим додиривали изнад воде, па ће довести колону целу да пређе преко тога моста у ваздуху. Ако се то не нађе, колона ће ићи дуж обале до кога песковита брода, где ће сваки мрав узети мрву дрвцета и на њој се навести згомилавајући се у неку врсту сплава или плуте, од које ће се — кад се преувелича — комади одвајати и на другу обалу прелазити. Ово ће се понављати док се сва колона не превезе. (Роменс I стр. 129).

У борби се истичу поједине храбрије особе; а све су храбрије кад се у друштву боре но у појединачном сукобу. У борбеном заносу по неке се групе избезуме, па и не знају за опасност.

Мисли се да обичан повод ратовању мрави јесте отмица туђих ларви, које победиоци доносе у своје мравињаке да им се тако брже умножава колонија. Вероватно је да нападачи од туђина отимљу и његове домаће животиње и његове резерве у храни. Интересно је, међутим, поменути да они мрави који ратују да заробе

[1] Büchner: Aus dem Geisterleben der Tiere. Стр. 114, 115).

доста туђинаца, па да као паразити живе на рачун заробљеника, да ти готовани подлеже опадању и назатку. После неколико ступњева у овој назадној еволуцији постепено изумире и сама фела. И тако имамо још један доказ, да успешна брутална борба за господарство, не само да не усавршава победоносну фелу, већ је још по времену и упропашћује. (Lubbok l. c. I, страна 70 и 78).

Најзад ћу као примере личне узајамности код мрави навести ова факта.

Сит мрав даће свакад гладноме да му из уста сише преварену храну и то не само свакоме из свога мравињака, већ ком било из исте колоније. Бива да ће нахранити и гладнога из туђих колонија, чиме задобија пријатељства и у туђини. Forel, који је обратио пажњу на ову особину, мисли да је ради ње „стомак“ мрави предвојен: задњи део желудца служи само лично њему, а предњи је поглавито за дружину.

Мрави су велики чистунци; они се узајамно чисте и лижу (Lubbock: Fourmis, abeilles et guêpes, I, 28). Кад се неком мраву откину пипци, притрче му другови и обложе ране бистром пљувачком из уста као са неким балсамом (Латреј). — Згаженога друга по неколико њих склањају с погибије и пробају да излече (Форел, Сен-Фаржо). — Кад се један мрав покрије земљом или камичком прићу му многи да га ослободе (Belt-Роменс). — У борби пресечени мрав бориће се и даље; главом и предњим удовима, браниће своје другове и нападати противника (Лавров).

Лебок, који је мраве много проучавао, признаје да је видео многе сцене, које доказују да мрави имају њежности и другарске пажње; али вели да су те врлине чисто индивидуалне јер има врло много и неосетљивости и индиферентности.[1]

Према примерима које наведох очевидно је, да код мрава има и свесне кооперације за подмирење животних

[1] Lubbock: Fourmis, abeilles, et guêpes, I, стр. 79—98.

потреба, и преданости групи својој чак до самопожртвовања, и добровољне узајамне помоћи у личним несрећним случајевима. То, без сумње, доприноси да се одржавају и умножавају и својим непријатељима лако одолевају ове вредне животињице, које природа није снабдела са богзна како јаким оружјем за одбрану и напад.[1]

Ни *пчеле* нису много наоружане за појединачну борбу за опстанак, те би оне ласно пропадале кад би живеле усамљене. Али оне живе удружене у јаким општинама са тројаким грађанима, који су подједнико потребни за одржавање феле и њено размножавање. Живот и рад пчела у кошници довољно је познат свима, те ћу се ја ограничити само да истакнем, да у њиховоме раду превлађује начело кооперације, а не међусобна борба. Свака особа у кошници, — сем трутова, који се тамане чим сврше свадбени слет са матицом — ради слободно, без принуде, често и сувише ревносно, чак до самопожртвовања. Свака даје друштву све што може, а узима из заједнице само колико јој треба. Истина је да има и лопова и грабљивица, а то нарочито пред зиму кад у пољу понестане паше. Има и сталних лењиваца, а негде чак и пијаница Али се особе са овим антисоцијалним пороцима сузбијају па ма колико биле вештије и лукавије од обичних пчела; оне пропадају у борби с њима. Солидарни рад на свима друштвеним задацима боље годи и целини и појединим члановима, но борба за отмицу, за живот о туђем трошку (Кропоткин).

Дешава се, истина, да се у једној кошници изненадно заметне борба и то кашто врло смртоносна. Прави узрок овој појави није добро познат; свакојако то неће бити оскудица у храни. Некима се чини вероватно да су ту нека „женска посла“, али се то ничим не потврђује.

[1] О животу и интелигенцији мрави на српском се језику може корисно прочитати доста опширан спис: Љ. Давидовића: *Мрави*, који је наштампан у „Делу“ 1894, декембар; 1895, јануар, фебруар и април.

Сигурно је, да нити је то овде борба за одржање феле, нити је корисна за народ који се бије.

Лебок мисли, да код пчела нема израза нежности, пријатељства и другарства и да оне остају сасвим индиферентне кад која од њих западне у невољу или угине. Међутим је још Реомир проматрао како утопљену и обамрлу пчелу другарице лижу и суше док је не поврате. Лебок на то примећује да пчеле одиста радо лижу своју другу, али ону која се у меду умеља, а да су немарне спрам оне која у воду падне.[1]

Лептири, *скакавци* и *вилини коњици* живе у јатима; а кад неки од њих хоће да се крену на даљи пут искупљају се у огромна друштва, која се као облак кроз простор провлаче. Вероватно је да и за ова удружења има разлога ма да се још јасно не очитују.

Код инсекта који се зову *гробари,* зато што затрпавају лешине тица, жаба, мишева, кртица и тако даље, очевидни су случаји узајамнога помагања. Кад један пар није кадар сам да сарани леш на који наиђе, онда му дођу у помоћ по три-четири друга, који се без икакве награде уклањају пошто своју услугу изврше. (Роменс, I, страна 217).

* * *

И код *љускара* има примера узајамне помоћи у невољи. — У акваријуму је проматрано, како су се *молушке крабе* по два сата наизменично мучиле да подигну свога друга, који се на леђа изврнуо и у препону једну укљештио (Кропоткин). — А кад се обичне *крабе*

[1] Lubbock: Fourmis, abeilles, guêpes II, 46—47. Врло лепо написана књига о пчелама јесте: La vie des abeilles од M. Maeterlinck. Paris 1908. На српскоме језику писано је већ прилично о пчелама; истичемо књижицу: *Пчела, живот и развиће њено* од Доброслава М. Ружића. Београд 1890 и занимљиви и ако већ давнашњи спис: *Пчеле* од Д. И. Писарева. С рускога превео Андра Николић. Из „Радника“ прештампано у „Малу Библиотеку“ I. Нови Сад. 1877.

митаре, онда око оних особа које се пресвлаче, чувају стражу другови са отврдлим штитом, да на оголићене особе не би какви противници напали (Роменс).

*
* *

Најзад чак су се и код нашег баштенога *пужа* приметили знаци личне привезаности и симпатије. Дарвин казује, да су два пужа метута у једну малу пусту башту, скоро без икаквог биља, па је јачи пуж после неког времена прешао преко зида у суседну башту пуну зеленила; али се сутра дан одмах вратио да тамо и свог слабијег друга преведе (Descant of Man p. 263). Да за овај случај не јамчи име Дарвиново, ја бих га уврстио у невероватне анегдоте, па га не бих ни помињао, као што сам прећутао врло многа друга казивања о животу животиња која нису довољно проверена.

*
* *

Ми се не можемо спуштати и даље по лествици царства животињског, јер међ нижим животињама нису нам познати примери узајамности и свесне друштвене солидарности. Али ваља додати, да су исто тако непознати и појави који би доказивали: да међу нижим животињским фелама влада борба за живот и да се оне под утицајем тога фактора мењају и усавршавају или да у борби пропадају.

(Свршиће се).

Јован М. Жујовић.

ЈЕДНА ЕНГЛЕСКА ПОСЕТА ЊЕГОШУ.

(Крај).

После три часа путовања кроз пусте кршеве, приметише да се приближују некој насеобини [Његушима]. У даљини их је очекивала гомила људи. Црногорци који су их пратили испалише своје пушке, а њихова браћа отпоздравише их громким плотуном.

То је била нека мала долина, са неколико кућа и нешто живота. Пред једним вратима сјахаше; два постављена стола очекивала су их. Ручали су „албанеско јело“ — Албанија је била чувена због Бајрона, — јагње печено цело. Ингрем примећује да је хлеб био изврстан, а његов сапутник из *Блаквуда* да се укус печеног јагњета разликује од укуса појединих делова печених посебице. Ножева и виљушака није било, те се јело прстима, — као при посети саксонскога краља, пет година раније, — а заливало вином које није било рђаво како нас уверавају оба путника.[1]

[1] Читаоци Лејардовог путовања сећају се можда Његошеве љутње на неке немачке листове који су тврдили, приликом путовања саксонског краља на Цетиње, како у Црној Гори нема ни ножева ни виљушака него се једе прстима (*Српски Књижевни Гласник*, књига XVIII, страна 446-7). Кад смо преводили Лејарда, нису нам били познати ти немачки листови; доцније, нашли смо у париском *Монитеру* (11 јули 1838) француски превод једног од тих извештаја. Да би се разумела Његошева оправдана љутња и увређено гостољубље, доносимо овде тај чланак. — *Пишу нам из Дрезде, 11 јула*: „Краљ Саксоније, који се у последње време налази у Далмацији, направио је једну екскурзију у земљу Црногораца, независног народића који се ставио под заштиту Русије, и којим управља један

Док су они ручали, Црногорци су пуцали: прво из пушака, а после спремише четири топа — каква четири топа! — четири трешњевака окована обручима. Енглези нису могли да верују да ово дрвено оружје неће одлетети у комаде кад барут буде потпаљен. Један „неустрашиви Црногорац" држао је фитиљ, али му није пошло за руком да испали топ све док му није дошао у помоћ онај Талијан официр. После пуцња приђоше и објаснише себи зашто топ остаје читав: ширина цеви готово је једнака на обадва краја.

„Кренули смо се праћени још једном, новом поворком Црногораца, пише један од путника. Наше интересовање све је више расло што је дан прилазио крају. На сваком кораку осећали смо да смо све ближи том чувеном Владици. Испитивали смо љубопитљиво ађутанта о церемонијалу нашег пријема и нагађали на који нам ће се начин представити велики човек: са мантијом или просто без ње. Све што смо чули само је повећало нашу радозналост за особу овог ратоборног епископа који се тако јако разликује од своје сабраће. Грчки епископи

црквени главар који се на црногорском језику назива Владика. Кад овај сазнаде да Краљ има намеру да посети Црну Гору, он помисли да ће бити у реду да изађе пред њега; стога се посаветова са угледнијим људима из своје земље, који се у почетку опираху томе, али најзад попустише. Према томе, Владика изађе на границу Црне Горе са многобројним својим саплеменицима. Чим виде краља Фридриха-Августа, *он паде ничице пред њега*, и понуди му лепог црног коња наученог да се вере уз планинске стазе. Његово Величанство и особе из његове свите, које су такође биле на коњима, кренуше се на пут, вођени и праћени Црногорцима, за престоницу, то ће рећи једну врсту села по имену Атиње *(sic)*, јер у целој Црној Гори нема ничега што личи на варош. За време путовања, Црногорци су беспрестанце палили из својих пушака и пиштоља у знак радости, што није било без извесне опасности, будући да је њихово оружје било пуњено оловом. — На половини пута беше спремљен доручак, који се састојао из овна печеног целог и стављеног у огроман тањир од дрвета. Како није било ни ножева ни виљушака нити икаквог посуђа на столу, ован остаде недирнут све док један официр из Краљеве свите, видећи да је Његово Величанство гладно,

уливају такво нарочито поштовање својим спољашњим изгледом: црном мантијом која се лепрша, озбиљном и достојанственом брадом, окружени помагачима, ретко без бар два или три ђакона, да је било потпуно немогуће замислити некога из њиховог реда да се стави на чело ратника или да на себе навуче војничку униформу.

„Предео кроз који смо јахали није био више онако страховит, али ипак тежак и доста опасан. Пројосмо једну зграду много лепшу од оних које смо до сада имали прилике да видимо: очевидно приближавамо се престоници. Видесмо једну цркву и широм разгранато дрво; ово последње ствар је ретка у Црној Гори.

„Пут је постајао све бољи и бољи. Стене су бивале ређе и већ се могао пустити кас. Сазнадосмо да прилазимо крају нашег путовања, и наши плашљиви погледи пратили су правац који нам је указивао ађутант. Најзад се чу: „*Владика долази!*“ и ми у највећем узбуђењу јурнусмо у сусрет. Један вод коњаника ишао је к нама брзим ходом, у облаку прашине, а затим опазисмо да мамузнуше коње и брзо пређоше у галоп. Ускоро смо

не исука сабљу и не исече печење у комаде. Онда сви узеше по парче меса прстима и поједоше га тако. Што се тиче пића, било је само воде на једној чесми у близини, где се сви напише како је ко умео: неко шеширом, неко шлемом, неко рукама, и тако даље. — После ручка поворка настави пут, и у вече стиже на Атиње, где је Владика био спремио за Краља једну собу прилично удобну. Фридрих-Август ту проведе ноћ, и сутра дан врати се у Далмацију са својом свитом, истим путем којим је и дошао, окружен Владиком и осталим Црногорцима који су га допратили дан раније. *Овај излет у Црну Гору доказује јасно да је Краљ Саксоније обдарен великом храброшћу, јер су Црногорци не само врло мало цивилизован народ, него су и осветољубиви, крволочни, и презиру странце који долазе код њих. Што су они оставили у животу Фридриха-Августа и његову свиту, то је јамачно стога што је он Краљ и што то само име има огромног утицаја на њих*“.

Додајмо да је Фридрих-Август био, да најблаже речемо, врло ексцентричан тип, и да је (срећом по Саксонце) све време које је провео на престолу посветио манији за ботаником и гала-призорима које је сценирао његов генијални церемонијал-мајстор.

могли да их распознамо сваког понаособ. Ми исто тако показасмо да желимо да се што пре сусретнемо. Нама мрнарима, бедним јахачима, ово није била тако лака ствар. Многи од нас, гледајући да не исклизе из седла, нису имали времена да обрате пажњу на страну од које је долазио Владика.

„Забуну, коју је произвела мешавина њихових коњаника с нашим, још је више појачала ревност ђаволских варвара који су палили плотун за плотуном. Они су мамузали и шибали своје коње... На срећу, наши су били мирни, више уплашени лармом но узбуђени трком, а при том врло уморни од данашњег путовања. Да су се они понашали онако као коњи наших нових пријатеља, писац овог извештаја тешко да би био у могућности да каже много речи о Црној Гори, јер би се, после овог метежа, јамачно нашао негде у Херцеговини.

„Забуна нас није спречила да из целе групе не учини на нас велики утисак једна фигура, за коју смо знали да то мора бити Владика. Он се одликовао местом које је заузимао, као и својим оделом, али много више својом природом. Његове циновске пропорције бациле би у засенак највишег коњичког гардиста из три наше регименте. Имао је нешто мање од седам стопа висине, са огромним плећима, мускулозним мишицама и ногама. Задржавајући коња уздама, он нас поздрави:

— *Bonjour, Messieurs!*

Његово лице било је пуно, са врло љубазним и пријатним изразом. Очни капци били су опуштени и изгледало је да их диже с тешкоћом. Његова коса и бркови били су црни. Коса је падала у коврџама преко широког потиљка; бркови су били увртени на завоје. Кад сјашисмо, сложисмо се да је Владика најлепши примерак човека каквог смо икад видели. (We all agreed that the Bishop was the finest specimen of a man that any of us had ever seen). Капетан Н., који је имао шест стопа висине, стајао је поред Његовог Преосвештенства и једва му је допирао до рамена. — Његово тело изгледало је

ванредно снажно и лепо сразмерно, изузевши руку која је била сувише мала за законе правилне симетрије. Као што смо се доцније уверили, та је рука омиљена таштина Владичина, и он стално носи рукавице, чак и код своје куће. Његов спољни изглед нема ничега клерикалног; његови бркови имају пре војнички но свештенички карактер. И ако је имао браду, она никако није личила на духовничку. Она је изгледала као аустријанска, само још претерана. Његово одело било је сјајно, делом турско, разуме се, делом *ad libitum*. Обичан фес красио је чело, а његове чакшире биле су турске. И остала опрема била је сјајна, али сумњам да се може уврстити у признату моду ма какве земље.

„Неко може помислити да ће ова висока и снажна особа, стављена на чело једног дивљег племена, имати неотесане манире. Владика је очевидно био џентлмен од природе. Његови манири су такви какве човек стиче само дугим опхођењем у најбољем друштву. Његов глас је ванредно пријатан а његов начин примања пристојао би лепо и најграциознијем владару.

„Владику је пратио један младић од осамнаест година, његов наследник, и један други, за кога сазнадосмо да је његов рођак. И остали пратиоци беху лепо обучени и наоружани: врло угледно друштво. Сам Владика не носи никаквог оружја“.[1]

Путници нису изгубили много времена у церемонијалу око представљања владару, али сцена, и ако кратка, беше, по њиховом уверавању, красан предмет за каквог сликара. Сви беху сјашили са коња, и, окупљени, Енглези око свог капетана, Црногорци око Владике, они начинише узајамна познанства. Пушке су пуцале, те су се которски коњи на којима гости беху дошли бацали узнемирено. Црногораца „беше довољно да се добије при-

[1] Има овде једна мала разлика између два путописца. Док први, као што се види, тврди да Владика није носио оружја, други (Ингрем) вели, напротив, да је носио и да је оно оковано златом.

ближна идеја о њима“, сви високи око шест стопа у најмању руку. „И ако су сви имали дивљи изглед, они су љубазно гледали на нас“, вели један од путника. Капетан Пецет представљао је своје официре Владици, који их је све поздрављао „љубазним осмејком добродошлице“. Владичина благонаклона пажња према гостима беше подстакла витешку ревност енглеског заповедника, и с њима двојицом на челу, цео се поход крете за Цетиње. Јахали су кроз гомиле народа који их је поздрављао пуцњавом из пушака. Кад уђоше у „град Цетиње“, топ је палио са једне куле у близини двора. У касу дојахаше у Владичино двориште, а „три или четири трубе довршише у тај мах драматичност целог призора“.

Мрнарима, рђавим коњаницима, није била лака ова кавалкада, како сами признају, и са доста задовољства скинуше се са својих коња. Међутим, Владика беше изазвао на страну свог ађутанта; после кратког разговора с њим, он уђе у двор. Ађутант објави Владичину гостољубиву поруку: капетан ће одсести у двору, а остали у две локанде. Сви беху позвани на ручак исте вечери. Могу посетити слободно све цетињске знаменитости.

Научени на Ориент, путници се изненадише чистотом и редом које нађоше у локандама. Истина је да су угоститељке биле из Котора, али их је чудило да се овакви хотели налазе у овако малом месту. Веле да је било ту и шампања, и то одличног шампања, и дају о угоститељкама неколико података од којих ћемо поштедети српског читаоца.

Противно сваком енглеском обичају, — ствар која нам је неразумљива, — нарочито кад их је чекао један дворски ручак, — гости се нису дуго задржали у својим собама, и убрзо изиђоше да посете кулу с које су их при доласку поздравили топови. Обадва путописца дају нам своје утиске у призору који она пружа. Познато је већ да су на чувеној цетињској кули биле стално изложене турске главе: „једне још свеже и умрљане крвљу, друге полу-распаднуте, кужећи целу околину смрадом,

треће обелеле лубање, опране кишом и ветром". То је пунило ужасом и гнушањем све странце који су долазили на Цетиње, и Владика није пропуштао прилике да не објасни колико је он приморан да ‹ носи ту варварску навику.[1] Прећи ћемо дакле преко једног прилично успелог описа ове куле који даје анонимни путописац.[2]

Пошто оставише кулу, путници обиђоше још и манастир и капелу где се чува тело Владике Петра I. Манастир су нашли пун прљавштине. „У њему је школа, где један поп учи децу одличних породица, и штампарија, којом управља један бивши аустријски војник, Владичин учитељ француског, талијанског и немачког језика. Француским језиком Владика влада течно".

Двор им се допао као удобна и добро озидана, знатно велика грађевина. Унутрашњост његова далеко је изнад спољашњег изгледа. Собе у које су их увели биле су тако лепо намештене, да је један од гостију посумњао да нису то само неколико соба таквих, параде ради; обишао је и најудаљеније кутове и свуда је нашао исто господство. Једино му се није свидело што се преко пута самог двора налазе некакве шупе и кујне.

Соба коју је Владика спремио за капетана Пецета „могла је да важи и у Паризу и у Лондону као најлепша соба за спавање", вели *Блаквудов* путописац, па додаје: „Доиста, ова је одаја била тако лепо намештена, да је у контрасту била надвисила ужас призора који се могао видети напољу. Испречено стење, дивље пећине, голи дивљаци требали би да буду удружени са белом кулом коју видесмо малочас. Њено суседство са овако удобним двором прави од цивилизације карикатуру, јер је прелаз из једнога у друго сувише нагао: треба само погледати кроз прозор и видети крв".

Следује један опис Цетиња, прост и кратак: „два реда кућа, стављена не у улицу, већ под углом". Једина

[1] *Српски Књижевни Гласник*, књига XVIII, страна 448, 521.
[2] *Blackwood's Magazine*, October 1846, pp. 439-440.

индустрија коју су могли да виде то је справљање грубе материје за црногорско одело. Узели су неколико дугих чибука и чудне женске широке појасе да задиве Лондонце. У штампарији добише по један примерак једне књиге штампане на Цетињу, али на жалост не знају о каквом је предмету.

Кад дође време ручку, Владика посла гласника да позове госте. „Чудна мешавина респектабилног и дисреспектабилног стално нам је била на Цетињу пред очима, вели један од путника. Овај гласник тешко да је био достојан дужности коју врши“. Мислићете да је Владика био послао каквог босоногог и гологлавог Циганина да позове госте на ручак? Нипошто. Ево зашто им се није допао Владичин посланик: пријатељ-сапутник Аустријанац објаснио им је да је тај дворски службеник бивши аустријски официр, кажњаван небројено пута због непоштења, најзад војни бегунац из његове регименте, који му се сад у брк смеје. „Али, додаје писац, он се ипак показао добар гласник јер нас је одвео на један одличан и гостопримљив ручак“.

Сто је био лепо постављен, пун цвећа, воћа и лаке закуске. Порцелан и сребрно посуђе беше „без замерке и... *чисто*“. Трпезарија је била велика и удобна соба, и у њој није било другог намештаја осим стола и столица. Зидови су били богато и укусно украшени оружјем, „тако да је изгледало да се човек налази у ратном шатору или у каквој оружници“. Има једна мала одаја која води у трпезарију; у њој се налази једна доиста врло вредносна и занимљива збирка оружја и трофеја који имају најчудније историје. Већина их је отета од Турака у крвавим окршајима. Ту је мноштво пушака са красним инкрустацијама, и неколико скупоцених мачева, међу којима један за кога веле да је Скендер-бегов.

„Затекосмо Владику где нас очекује за столом. Био је скинуо своју хусарску кабаницу, али је на рукама још имао рукавице. Ми смо морали себи знатно да преба-

цимо. Нашли смо да је Владика много отменија личност него што смо се надали. Показали смо се прави саплеменици Џона Була, који држи да је све изван његове земље полу-варварско, а у ствари прави сам себе смешним. Аустријски официри били су дошли у пуној униформи; ми смо понели само обичне блузе, без еполета и мачева, мислећи да ће то бити довољно. Нађосмо да су Владичина интелигенција и начин његовог пријема заслуживали много већу пажњу од наше стране. Али, та иста интелигенција је и примила повољно наше извињавање, чак га и сугерилала".

Ручак је био служен „по немачком начину", вели један путник, — „по турском", тврди други. Није тешко погодити истину: ручак је био свакако мешавина западњачке и ориенталне кујне. Почело се супом. Јела су се низала једно за другим, тако да су гости почели очајавати хоће ли бити краја. Шампањ је текао изобилно. „Наши аустријски пријатељи и Владичин ађутант добро су се постарали да не пропусте ову прилику. Као последицу тога, они су правили велику грају на њиховом крају стола, где су били скривени иза цвећа и пирамида с воћем".[1]

Момци који су их служили носили су тешке токе на прсима, и имали су марцијалан, господски изглед. Човек не би никада веровао да ће такви џентлмени пристати да носе тањире и посуђе с јелом.

Једна црта само опомињала је путнике да се налазе на двору црквеног поглавице: један свештеник, који је заједно с њима дошао из Котора, добио је био почасно место, одмах после капетана Пеџета. „Ручак је текао као већина ручкова. Наш домаћин чинио је части са ванредном грацијом. Говорио је о најнепријатнијем предмету на најпријатнији начин. Рат је био његова омиљена тема и о њој је говорио са расуђивањем; они који су седели близу њега старали су се да скрену разговор. Али

[1] *Hearts of Oak*, p. 40.

је Владика показао да уме говорити и другим питањима. Он је читао много, поред свега тога што му је у овим планинама врло тешко да дође до нових књига. Он чита, разуме се, свуда-налазећег се *Галињаниа*,[1] и на тај начин прати редовно ток ствари у свету. Били смо изненађени пространошћу и детаљношћу његовог знања. То је била прилика да дођемо до коначног закључка о његовој особи: његова конверсација и његова *cuisine* видни знаци су његовог друштвеног положаја.

„Било је видљиво да је владика у дубоком непријатељству с Турцима. Он их је цртао као рђаве, покварене људе, у које не треба имати вере и с којима је сваки споразум немогућ. Његова мржња нарочито се односила на Арбанасе". — То је, у осталом, био згодан моменат да Његошева јужњачка природа избије испод његовог васпитања и његове урођене питомости. Свештеник-странац који беше дошао са гостима, произвео је, како прича анонимни путописац *Блаквудовог Магазина,* „праву експлозију" једном у невреме начињеном примедбом. Како је он отворених уста слушао где Владика проповеда рат, то му се нехотице отело мишљење о говору преосвећеног беседника. Можда оправдано, Владичина се обрва замрачи за један тренутак, а његова доња уста презриво се накупи.

— И ви се не бисте борили противу разбојника кад би вас они напали? цикну он.

Требало је стишати Владичин гнев, и, да поправи погрешку, један од Енглеза промени предмет и запита каква је црногорска застава.

— Крст, одговори Владика; крст, као што и приличи. Шта би друго могли Хришћани да носе против неверника?

Пошто су били видели једну слику која представља Петра II у владичанском оделу, гости га запиташе да ли

[1] *Galignani's Messenger*, енглески књижевно-политички лист, који је излазио у Паризу и давао добре континенталне информације.

он носи то одело, и којом приликом, као и то да ли служи службу.

— Врло ретко, рече Владика, и то само по потреби.

На питање капетана Пецета да ли има у Црној Гори и других свештеника осим њега, он одговори кратко:

— Има их три стотине, и то су моји најбољи јунаци!

Ингрем доноси даље да је Владика „сковао медаље којима награђује херојска дела. Он нам показа једнога човека из своје блиске околине, кога је био послао са триста другова да растера две хиљаде турских коњаника који су пљачкали и палили скадарску равницу. Са задовољним осмехом Владика додаде:

— Тај ми је човек донео осамдесет глава.

„Правдао је обичај да се одсечене главе излажу на округлој кули. То је потребно, јер одржава јуначки дух у народа. Он зна да то не изгледа хришћански, али он неће да стане на пут, јер би одстранио љубав својих главара. Причао нам је о посети једине даме која је успела да дође до Цетиња. Он је био у рату с Турцима и не мало се изненадио кад је видео једну странкињу која је продрла кроз непријатељске батерије. На његово питање шта је нагнало на ово тегобно и опасно путовање: — „Радозналост, одговори она; ја сам Енглескиња“.

Кад се ручак заврши, гости бише послужени дуваном и кавом. Песник се поносио својим чибуцима, од којих је, изгледа, имао лепу збирку, искићених ћилибаром и скупоценим камењем.

Вече беше хладно, али Владика ипак изађе са својим гостима међу искупљене Црногорце, који су се бацали камена и надскакивали. Један од аустријских официра покушао је да се такмичи са Црногорцима. „На жалост, како вели *Блаквудов* путописац, Бахус му је дао само инспирацију потребну за то, али му није дао снагу“. Беше те вечери грдног смеја међу Цетињанима на рачун Ћесаревог јуначког сина.

Оставише народ и вратише се у двор. Ту нађоше Владичиног оца, „старца просто обученог, који говори

само српски", брата, „високог скоро као Владика", главаре и друге званице овог „црногорског соареа". Призор им је изгледао романтичан: зидови украшени оружјем, гости у живописним костимима. Многи од Црногораца, „у овом тренутку и на оваквом месту", нису хтели скинути оружје: „толико је машта утврдила у њих идеју о каквом могућем турском препаду".

Владика је седео, пушио и разговарао са енглеским капетаном; остали официри седели су уза зид и посматрали Црногорце како се забављају. Картало се доста; често беше препирке у игри, али је Владичин брат свагда „сипао уље на узрујалу воду" и све се свршавало на миру. За Владику један од официра вели: „Наш домаћин, кроз цело ово вече, одржао је онај свестан карактер, гостољубив и достојанствен, који изгледа да је потребан куртоазији свих владалаца. Обично се обраћао овоме или ономе од нас, и увек је изгледало да са задовољством одговара на питања која смо му постављали. Доиста, преко срца се опростисмо те вечери од њега".

Ноћ путници проведоше удобно у одређеним локандама. Нико од њих није имао да се жали на оне несносне стенице које куже све јужњачке земље. Само, један од њихових аустриских пријатеља сносио је последице сувише испијеног Владичиног шампања. Његов друг, који је спавао заједно с њим у кревету, — то је обичај код Немаца, примећује наш путописац Ингрем, — жалио се да од њега није могао ока склопити.

Сутра дан у јутру, кад се дигоше, киша је сипила, но на срећу убрзо престала, и сунце грануло. После доброг доручка, путници се спремише за повратак у Котор. Угоститељке где су провели ноћ, не хтедоше да поднесу рачуне, наводећи да им је Владика забранио. С тешком муком пристадоше да приме поклон од њихове стране. Међутим, било је време поласку. Странци се искупише пред двором да кажу збогом Владици. Он их не хтеде пустити саме, већ их испрати са целом својом свитом до оног истог места где их је пре тога

дочекао. Народ их је симпатично поздрављао и пуцао из пушака. Са „куле турских глава“ грмну плотун. Кад застадоше и сјашише, Владика узе од једнога од својих пратилаца лепу пушку искићену сребрним резбаријама и, са пуно грације, поклони је енглеском капетану као успомену на ову посету.

Сви појахаше коње. Странци наставише пут за Котор; Владика се враћао на Цетиње, и, за последњи пут, одмахну им опроштајни поздрав.

— Збогом, господо, рече он. Сећајте се Црне Горе!

Др. Војислав М. Јовановић.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

Voyslav M. Yovanovitch, docteur de l'Université de Grenoble: *„La Guzla" de Prosper Mérimée.* Etude d'histoire romantique. Préface de M. Augustin Filon. Paris. Libraire Hachette et C-ie. 1911. XI, 566.

Г. Војислав Јовановић је један од наших млађих људи који се јако виде и истичу у свом нараштају. Од првога почетка свога рада он је изишао из реда оних који *обећавају,* и одмах почео давати дела од стварне вредности: *Наши Синови* обележавају један тренутак у развитку наше драме; *Енглеска Библиографија о Источном Питању*, коју је издала Српска Краљевска Академија, јесте исто толико озбиљан колико и користан посао. И сада Г. Јовановић долази са својом докторском тезом, која није, као што то обично бива, на брзу руку и невешто скрпљен ђачки посао, но одлична књига, дуго, пажљиво и савесно рађена, вешто сложена и добро писана, са богатим новим резултатима, књига која је у исти мах ваљан прилог историји француског романтизма и најбољи посао који је до сада на француском језику изишао о српској народној поезији.

* * *

Предмет који је Г. Јовановић изабрао није нов, али он га је са свију страна осветлео и, слободно може се рећи, потпуно исцрпао. О Меримеовој мистификацији српских народних песама писано је до сада неколико пута. Како се Пушкин дао завести и као српске

народне песме преводио поједине песме из *Гусала*, то је о томе писало неколико руских књижевних историчара: П. В. Ањенков, Платон Кулаковски, Петар А. Лавров. Ја сам о том предмету у *Српском Књижевном Гласнику* писао неколико пута, и све те чланке штампао у књижици *Француски романтичари и српска народна поезија* (Мостар, 1908). Г. Томо Матић, користећи се на чудноват начин оним што су други пре њега писали, штампао је у *Archiv für slavische Philologie* (В. XXVIII) чланак *Prosper Mérimées Mystification kroatischer Volkslieder*.

Али у Француској, где је Меримеу последњих година обраћена толика пажња, о *Гуслама* је мало и само узгред говорено. Г. Јовановићу је тај предмет изгледао достојан нарочитог научног испитивања, и као једна занимљива епизода у историји француског романтизма, и као важан тренутак у историји српске народне књижевности на страни. Поред тога, *Гусле* имају и један нарочити значај: „њихов карактер прелази границе земље у којима су се јавиле и земље која их је инспирисала; њихова историја занима све оне који се баве утицајем народне баладе на књижевност у опште, на европски романтизам напосе“. Најзад, поводом ове своје књиге, Мериме је ступио у везе са два велика европска песника свога времена, са Гетеом и Пушкином, и историја *Гусала* је од користи биографима и коментаторима оба песника. „Из тих разлога, вели Г. Јовановић, ми смо хтели да извршимо један посао користан у исти мах и меримеистима, славистима, онима који су се посветили изучавању романтизма, најзад онима којима је Гете омиљени песник“.

Методички, врло методички, јасно и прегледно, Г. Јовановић је потпуно извео тај посао. Логички, он је проучавао књижевне и друге узроке који су допринели стварању *Гусала* (књижевни егзотизам око 1827; књижевни фолклоризам тога доба; лични елеменат, то јест, две личне особине Меримеове: његово интересовање за примитивне народе и народну баладу, његова склоност

за мистификације). Све то Г. Јовановић изучава у I делу своје књиге, „Порекло“; у II делу, „Извори“, проучава одакле је Мериме прикупљао материјал за своју књигу, и како је те податке срећивао; у III делу, „Њена судбина“, износи како је књига прошла у Француској и на страни. Та три дела прегледно су подељена у заокругљене главе, које су логичне целине и које се ослањају једна на другу.

Резултати до којих је Г. Јовановић дошао у свом дугом и савесном проучавању ови су.

Проспер Мериме је природа особите врсте, несталне ћуди, са љубављу за странствовањем да би избегао жалостан призор обичног и баналног живота. Он жудно тражи нове сензације, желео би да изиђе из рођене земље која му изгледа уска и одвећ позната, он би хтео да види нове, непознате земље, „призоре бруталних лепота, још незаузданих нагона“. Због тога он воли Шпанију, са њеним Циганкама и тореадорима; зато иде међу баскијске кријумчаре, корзиканске хајдуке, чергарске Цигане, картаре, друмске лопове, па чак и међу убице. У том одиста нимало баналном и живописном свету он се осећа врло добро, и његов биограф прича како му је веће задовољство чинило када су му његови чудни пријатељи говорили: „он је од наших“, него када је био обасипан најласкавијим похвалама у Француској Академији.

Пошто је описао ту необичну, нелегалну Шпанију, у *Кармени* и у *Драмама Кларе Газул,* и Корсику, у *Коломби*, Мериме је, тражећи увек нове, непознате, примитивне и сирове земље, дошао и на Илирију, на коју је раније неколиким делима својима привукао пажњу Шарл Нодје.

С друге стране, Мериме, који је изгледао тако сув и себичан, повучен у себи, обазрив у опхођењу са другима, био је у души песник. Он није марио за емфатичну поезију свога времена, за разбарушен лиризам романтичара својих савременика, али је имао поетске осетљиво-

сти, и у народној поезији волео је спонтаност, природност и свежину. Песник се крио у дну његове душе, али он нема стваралачке маште, и у књижевном раду њему је увек потребно да као полазну тачку има нешто већ готово — и та особина посматрача и уметника угушиће у њему песника. Место надахнућа доћи ће рад и савршеност форме, тачност једнога оштрога посматрача. У првом периоду своје књижевне делатности, он из романтизма узима само оно што је у складу са његовим темпераментом: он воли књижевни космополитизам, који му даје више слободе у одабирању предмета, живљи и изразитији начин извођења тих предмета, али он већ тада показује жељу да укроти распуштену машту, и да место ње унесе у своје дело тачну и живописну аутентичну појединост. И реалист се још тада почиње јављати у романтичару.

У пуном цветању романизма, он са *Драмама Кларе Газул* даје ново схватање драме, а са *Гуслама* ново схватање поезије. И што су *Драме Кларе Газул* биле Иговом *Кромвелу* и *Ернанију*, то су *Гусле* биле његовим *Баладама* и *Ориенталкама*. Од свога учитеља Стендала Мериме је научио како се под туђим именом могу слободније и потпуније казивати своје књижевно убеђење, и у једној мистификацији, у тобожњим драмама шпанске глумице, он је дао своју драмску вероисповест, као што је у тобожњим баладама илирског гуслара Хијацинта Маглановића дао своје схватање поезије, свој први и једини песнички покушај

Мериме је доцније писао како је за петнаест дана импровизовао *Гусле*. У ствари, он је то радио дуго и смишљено. *Гусле*, као и *Кроника владе Шарла IX*, јесу изводи књига које је њихов писац пажљиво читао. Његови извори за састављање ове збирке морлачких песама многобројна су и разноврсна су: у првом реду *Путовање у Далмацију* опата Фортиса, путописи Вутјеа, де Шомет-Дефосеа, *Смара* Шарла Нодјеа, Дантеова *Божанствена Комедија*, једна кинеска драма, збирка грчких

народних песама од Клода Фориела, књиге о чаробништву од Огистена Калмеа, Жан-Батиста Порте и Балтазара Бекера, Теокритове идиле и, најзад, Библија. Из сваке од тих књига Мериме узима оно што му је потребно, овде једну анегдоту или обавештење, онде живописну појединост или значајан и сугестиван израз. И ако је био романтик у том тренутку, он се држао класичарске традиције француске: одбацује споредно, случајно, локално, да задржи и снажно истакне оно што је битно, главно, опште, заједничко. „Локална боја“ овде нема значаја, и као сликање истинског живота брђана у Далмацији и у Босни *Гусле* не значе ништа; али Мериме је хтео да из књига о примитивним народима и из примитивних књижевности извуче оне главне, опште црте, да наслика природнога човека пре но што га је цивилизација укротила и премазала својом једноликом бојом.

Гете, који је волео и познавао српску народну поезију, приметио је одмах одсуство истинске „локалне боје“ у *Гуслама*. И Меримеова књига је одиста само једна слика људског друштва на једном извесном ступњу цивилизације, и то не слика друштва какво је оно одиста било, но како је, по пишчеву схватању, требало бити. „То је више дело песника но историчара, игра духа; песничка реконституција једног фантастичнога света, реконституција пуна живота, јер је готово цела основана на аутентичним одломцима примитивних књижевности и веровања. Том особином *Гусле* премашају неодређени и неразговетни егзотизам XVII и XVIII века и јављају реалистички и психолошки егзотизам *Кармене*, *Саламбо* и *Афродите*“.

(Свршиће се.)

Јован Скерлић.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

Рачуни, комад у три чина, из београдског живота, од Мите Димитријевића.

Данас ћу да учиним једну искрену и ако свирепу исповест: Ја уживам у туђем неуспеху као у свом успеху, и као и у туђем успеху. Велико је задовољство посматрати човека који ставља сву своју енергију у покрет да доспе до једног циља, а за резултат добија оно што је антиподно овоме. Тај несклад између напора и резултата изазива у нама комичне емоције, а оне су тако пријатне! Ми смо злуради, ми уживамо у туђем злу и, кад посматрамо човека који је у неприкладној ситуацији, ми уживамо стога што ми нисмо у тој ситуацији. То није нимало свирепо. Ми нисмо нимало криви што један човек себи допушта ту ситуацију. Овде није случај да је човек случајем или фатумом у смешној ситуацији који и не изазива здраво уживање у туђем злу. Овде није случај кратковидог човека који се на улици сваки час сукобљава са мимопролазницима и долази у смешне ситуације, нити обично одевеног човека који журно иде за послом и коме ветар збаци далеко шешир са главе, те остаје као луд на улици. Овде је случај човека који је, лепо одевен и брижљиво обријан и очешљан, изашао у шетњу само ради шетње и који је у једном тренутку, идући високопарно, згазио лепу даму на жуљ док му је, у другоме тренутку, ветар збацио са главе шешир. Дама се љути на његову неокретност док се он, гологлав и с праш-

њавим шеширом у руци, невешто извињава. Ово мора бити смешно и, као такво, и пријатно за оне који, с друге стране тротоара, као са галерије, посматрају целу ту тобож мучну сцену. Размишљајући о овоме, сетио сам се *Писама из Мадрида* од Проспера Меримеа. На једноме месту, поводом борбе коју је посматрао између тореадора и бика, узвикнуо је искрено: „Како је пријатно са галерије посматрати у арени борбу тореадора и бика!“ Идући за тим својим уживањем, он је уживао све до момента док тореадор није био пробуражен. У главном, дотле може да ужива један културан човек; одатле па даље, то је домена уживања једнога Бокохута. Наше уживање у неприлици Г. Мите Димитријевића ишло је дотле, а даље није ни могло, јер неприкладност ситуације Г. Мите Димитријевића иде до близо оне границе када се уживање у туђем злу почиње да претвара у осећање бола, саучешћа и милосрђа. Тај други случај није био случај Г. Мите Димитријевића и с тога га овом приликом нећемо сажаљевати већ, као јунака, просто на просто нападати. Управо, како се борба водила између, с једне стране, њега и, с друге стране, рачуна Љубе Петровића, богатог београдског трговца и свих оних који су око њега за и против њега, то ћемо, хроничарски верно, испричати историју борбе.

Арена је позоришна сцена, главни рвачи писац и градиво за драму, ми смо пак публика која ће, уживајући, да прави примедбе, јер, плативши улазак, има права на то. Рвање се свршило у три „ронде“ (комад има три чина). После треће „ронде“, брзо и лако, писац је био положен на леђа по свима правилима.

Ево, како је цела ствар текла. Љуба Петровић је београдски богаташ који има кћер Јованку, девојку за удају. Као добар отац, он хоће да је уда и, као богат трговац, хоће да је уда на начин трговачки и, уједно, на начин који ће и њега извући из једне тешке финансијске кризе. Но, то је био очев рачун без крчмара. Јер се Јованка, — читајући или не читајући сентименталне

немачке романе, то се не зна — заљубила у предавача Марка Богојевића, који је некада послуживао у њиховој кући. Као добри буржои, то двоје хоће да се узму; али, газда Љуба Петровић брине другу бригу. Он је загазио у велике послове, и загазио вратоломно, играјући va banque. Кад је љубавна идила Марка Богојевића и Јованке била у најлепшем знаку, послови Љубе Петровића су дошли до оне прекратне тачке када се за ноћ постаје милионар или просјак. Он, дакле, никако не може да мисли на Јованкино срце, кад је у питању његова глава. Као што видите, Љубав и Новац имају овде да бију свој Ватерло. Без много перипетија, нарочито без финих перипетија, Марко Богојевић се повлачи са сцене у једну политичку демонстрацију и, хоће, у затвор. (Писац га је морао да затвори, јер, иначе, не би знао шта ће с њим). После тога, Јованка на брзу руку пристаје да буде жена Стевана Лукића, професора Велике Школе, о коме се говори да ће постати министар финансија. То је био први чин, то је била прва „ронда". Писац се, у ствари, није ни рвао. Он је само, најчешће, додиривао градиво, избегавао главније сударе и, при најјачим, бежао с „тепиха". Но, у свим тим сударима, он је имао нешто геста и, нарочито га је имао, кад није био ни потребан. Кад га градиво позива на озбиљан сукоб, он се склупча и ћути на земљи, не правећи никакав ни борни па ни одбранбени гест; кад прође цео вихор догађаја, он устане и заузме став најенергичнијег борца који задаје ударе неком фиктивном непријатељу. Кад је најјачи сукоб између оца и кћери или између идиличких љубавника, писца нигде на сцени да им позајми своју снагу; кад се све умири, ето писца, ратоборног и енергичног, да каже да је борба свршена.

Према томе, права „ронда" у којој је он учествовао, то је био други чин. Како се дошло до друге „ронде" не треба питати. Писац је био побеђен још у првој, и публика се интересује за последње две само стога што није неинтересантан побеђени у ставу победника. Отуда,

не треба се питати: Како је све текло? Какве су биле драме савести код главних преставника Љубави нити код главних преставника Новца? Какве су биле и како су изведене све те перипетије пуне нијанси и тешкоћа? и тако даље. Главно је да се писац понова дигао, и ако цела публика осећа да није могуће да он није мртав после прве „ронде“. У другој „ронди“ писац је остао сам у арени: Марко је у затвору и биће осуђен и на смрт; Јованка, тужна и плачна, пристаје на брак без љубави; њен отац, Љуба Петровић, нема више за шта да се бори; Стеван Лукић добија жену с новцем. Сви су решили своје проблеме. Љуба Петровић ће решити свој финансијски проблем, јер ће му зет постати министар финансија (додуше, нико у драми није знао да ће он то постати, те, према томе, давање кћери професору Велике Школе није било излаз из ситуације; али, пошто се писац, и ако мало доцкан и тог сетио, то није право и за то га питати); Јованка ће га решити крваво, јер је писац с њом нецентлменски поступао; Марко Богојевић ће бити стрељан (толико крви ни Шекспир не пролије!); Стеван Лукић, коме писац не да да зна да му је таст на прагу банкротства, добиће жену с парама. Писац је, дакле, дануо душом. Додуше, он није имао душе за своје личности, и заборавио је ону народску: „Зло рађење, готово суђење!“ Он је заборавио да се несолидно зидане зграде крхају над главом баш онога који их је зидао. Грех на његову душу неће пасти, јер ће му се оне љуто осветити у трећој „ронди“.

Трећа „ронда“ је била свирепа по писца. Писац је остао у ставу из друге и непријатељ, видевши га у ставу за борбу, налети и, у два три проста „цуга“, положи на земљу брзо и лако, на смешан начин брзо и лако. Како догађаји теку стрмоглавце и на памет, — а догађаји су ту чисто материјални, догађаји који су у непосредној вези с простим кретањем преко сцене — то онда, преко ноћи, Љуба Петровић постаје народни посланик, а Стеван Лукић министар финансија; и, како комад приказује неки

корумптивни режим, то ће таст и зет, поводом једнога зајма, доћи до великих пара, Марко ће бити осуђен на смрт, а Јованка постати госпођа министарка. Како? Зашто? По чему? На који начин? По коме праву? По којој то људској савести?...

Него, да свршимо историју. Преки Суд осуђује Марка на смрт (гимназијски предавачи су врло опасни по један режим!). Јованка је то чула и долази на сцену, а сцена је министарска соба уз сам парламенат. Како је све раније лепо објашњено, то нико живи не зна шта ће ту сада Јованка: да ли је дошла оцу или веренику у посету или по хитноме послу, или је, можда, дошла због Маркове осуде на смрт. Мало доцније, види се да је дошла да моли да се Марко помилује. Како је за помиловање сасвим доцкан, то се Јованка, после мало разговора са оцем и вереником, повлачи са сцене. По ономе што је наговештено, Јованка треба да иде или кући да руча, или да се убије. Она је, ради ефекта, изабрала ово друго. Отац је наслутио да је она изабрала ово друго, ма да је могао и оно прво да закључи, и послао је за њом скупштинскога слугу да припази на њу. И ако је и слугу послао, телефон је, после неколико тренутака, зазврјао као у *Послови су послови* и саопштио у десетерцу: Јованку је прегазио трамвај!

Пошто се и Ана Карењина бацила под железничке точкове, то, коме је у вољи, нека закључи да има уметничке сличности између *Ане Карењине* Лава Толстоја и *Рачуна* Мите Димитријевића.

Бранко Лазаревић.

УМЕТНИЧКИ ПРЕГЛЕД.

(Крај).

Од сликара који нису сарађивали на *Циклусу* треба, на првом месту, споменути Г. *Марка Мурата*. Дефинисати уметничку и сликарску природу Г. Мурата исто је толико тешко, колико и интересантно. Као код свих људи и као код свих уметника, и код њега врлине имају своје наличје, и он има мане својих врлина, јаке мане јаких врлина, морам рећи одмах: то је интересантно код њега. Тешко је: наћи, схватити, приказати нужност да те и те конкретне његове мане потичу из тих и тих конкретних врлина, логичност да је наличје детерминисано лицем. Г. Мурат је веома нежан и веома сладак, суптилних осећања за спиритуални карактер боје, тон у првом смислу речи, и за логику боја у стајању једне поред друге и мешању једне са другом, тон у другом слислу речи. Суптилних осећања, али и немоћних осећања у исти мах, са много поезије и са много сентименталности, много индивидуалности и јединствености, али и са маниром и једноликошћу у истој мери. То је све логично и то све чини разумљив његов детерминизам. Ево шта је чудновато код њега: како сликар, уопште, не пази првенствено на конструкцију и пластику, него на светлосне и колористичне особине фигуре, ипак је за сликара нуждан један задовољавајући минимум доброга укуса који даје извесну крепчину конструкцији фигуре и живост њеној пластици. Г. Мурат има укуса, доиста; то показују скоро све његове слике, и својом композицијом, и

својим колоритом, и својим тоном; својим естетичким садржајем такођер. Укуса има отменог, оплемењеног, личног, искреног, проживљеног, и има га у мери која импонује озбиљно. Има укуса: па ипак ево парадокса — он је направио невероватних погрешака у цртежу, сасвим безукусних и противукусних; осим тога, изузевши мале изузетке, његова пластика на слици је испод минимума, преко мере непластична. То ми је, дакле, чудновато код Г. Мурата. Он има, од наших уметника, најсолиднију духовну културу, има уметничку интелигенцију која силно одскаче од просечне интелигенције наших уметника, он има један укус и једну естетику, и све се то види на његовим радовима. Ипак, па ипак, цртеж Лопудске Сиротице слаб је, слаб је; цртеж оних двају фигура у *Капиници* није само слаб, него директно ружан, неким страшним појединостима нарочито... И тако даље. Осим онога исврснога калуђера, онога ђакона на слици *Молитва* и осим *Мога Брата*, може се рећи, све су фигуре нацртане незадовољавајући, у детаљима више него то. Г. Мурат не осећа форму; тако спиритуалан и тако пун чезнућа у колориту и тону, он је тако бесчулан за форму и пластику људског тијела; његова еротика у *Капиници* и *Дафнис и Хлое* тако је спиритуална да није сексуална. Добро, дакле, он нема, осећање форме, бестраствен је за људску пут, нема отуда. пластику и цртеж на слици; то је још јасно. Али, како је Г. Мурат могао насликати она ружна уста и онај глупи осмех фигуре на *Капиници?* Он, човек од укуса, човек од културе, човек од поезије, човек од уметности? Како је то било могуће? Како? Како? Не да решим питање, него да побегнем од њега, ја решавам парадокс овако: он је уметник много више него артист, песник више него сликар, више човек од лепоте него од технике. Г. Мурат влада занатом своје уметности: он је премало сликар, да би, као уметник, као стваралац *адекватног* изражаја, могао бити уметник од најлепше расе, и кад би се могло естетички изражај делити на два дела, на уметнички и

на технички, на слици, специјално, на уметнички и на сликарски, онда би се могло рећи да је Г. Мурат сликар најобичније расе, али уметник најлепше. Без обзира да ли се естетички изражај тако сме или не сме делити, ја, у специјалном случају, налазим да су уметнички квалитети Г. Мурата не само већи од његових сликарских квалитета, него да је оно што њему као сликару недостаје приметно мање од онога лепог што он као уметник има у обичној мери. Јер, шта је оно чиме се он не може поносити? То је његов бесмисао за акт, његова беснажна и несигурна моделација, потпуно одсуство нужног скулптора у њему. Оно, пак, ради чега га ја поштујем искрено, још више, оно ради чега га интимно волим, ради чега он може бити поносит и ради чега је заслужно цело признање, то је оно дивно обиље душе које је унео у свој колорит и у свој тон, онај спиритуални карактер његових слика, она поезија унутра, оно што је сваку слику радио са толико много осећања, сав од чезнућа, од тамних, нејасних, страсно-болних, као зачаран у једном непрестаном сну, гледајући у сну, сликајући сан, сликајући сновима. То је много, и то је чим Г. Мурат иде испред свих наших сликара, то чини да је велики уметник који је у њему. Он је несрећан човек, Г. Мурат. Али од оних часних и красних несрећних људи које не треба сажаљевати него волети, и то волети поштујући их, искрено.

Г. Пашко Вучетић је своја лепа сликарска преимућства неозбиљно третирао, судећи по стварима које је овде изложио. Ту је, пре свега, неколико ствари које нису смеле бити примљене на изложбу, и за то није одговоран Г. Вучетић, који о својим стварима може имати само лепо мишљење, него жири, који, поред осталих грехова, треба да сноси и грех Г. Вучетића што је спремио неозбиљне ствари којима се не би поносила никаква изложба у Београду, а најмање се могао поносити наш павиљон на римској интернационалној изложби. Таква је неверогатна ствар онај портрет једнога кретена; скоро да су такве и оне мале скице какве продају сликарски боеми

и млади студенти за десет франака комад. Озбиљнија је ствар *портре даме*, рађен са мало средстава и искрено; без ичега нарочитог додуше, али и без ичега што претенциозно боде очи; није без вредности декоративна *Македонка;* крепчина и израза има она *Црногорка.* Г. Вучетић ради веома лако, то се види; има извесну елеганцију у потезу киста, добро црта, и, са мало потеза, добро моделира; осим тога има лепо осећање живог, крепког, јасног колорита; није много спиритуалан и тон му је празан, али сликарских квалитета има: влада занатом, и добар је сликотворац, кад је озбиљан. Али, он самог себе третира неозбиљно, и то је, поред одсуства духа у његовим сликама, оно што не јамчи за његов напредак, и ради чега ће он остати сликар, каткада добар сликар, али само сликар.

Г-ђица Надежда Петровић такође је недовољно озбиљна и површна; сувише храбра и сувише грлата. Па ипак, ако и сувише храбра, она је храбра: има лепу храброст једнога снажнога и талентованог инпресиониста. Она има нарочито осећање масе и тврдина, и то крепко изражава: *Београдска улица у снегу* ствар је карактеристична у том погледу, *Богородичина црква у Паризу* још више. Њен кист је широк и крепак, пун сигурности и поуздања у се; манитог лудог, поуздања, често, али лепога такође. Треба бежати од лажне наивности, какве је, на пример, она боја кућа у тој београдској улици у снегу; треба пазити много више на чистоту тона, на његову мекоћу, постојност, спиритуалност; треба неизмерно већу пажњу посветити светлосним особинама предмета; треба, најзад, радити са више савесности и мање театралних и помпезних гестова: све то треба, јер има права да треба: има динамику и има талента, обадвоје, додуше, неозбиљно третирано, али обадвоје несумњиво: и таленат и динамику. Г-ђца Петровић има дужност да буде солидна сликарица, јер су њене диспозиције више него што је потребно за сликарицу: диспозиције за уметницу.

Г. Јосип Лалић је савестан сликар, повучен у свој Дубровник и у своје акквареле. Без индивидуалности која личи само себи, он је симпатичан сликар безизразне просечности, владајући техником старомодном, додуше, али владајући, и радећи искрено, и савесно. Од већих слика, *Усташи* имају подносиву вредност; најбољи су акварели, нарочито техником својом; Г. Лалић је, изгледа, наш најбољи акварелист; најбољи, наш, али и добар, заиста. *Г. Владимир Бецић*, са два портрета, рађена техником цртања кистом, повлачећи кисту широким плочама, са пастозним, крепким колоритом, који сведоче несумњиво о даровитости младог сликара. *Г. Михо Маринковић* има крепку, али и тврду моделацију, осећа форму, али не осећа тон, кад је савестан — што је ретко — види се вешт цртач, али никад се не види осећање за чистоту колорита, светлосне ефекте и спиритуални карактер боје, цртежа, физиономије, композиције. Има много од онога што је најгоре у Штуку и премало личног осећања и схватања; уметничких квалитета нема, сликарских има. *Г. Ћлаковић* је изложио своју изразиту и импресивну *Еву*, која документује његову чулну снагу и уметничку инспирацију, али, на жалост, која је, као слика несолидно рађена и несвршена. *Г. Шверакић* има два пејзажа, један познат са Медулићеве Изложбе, са оном грубом перспективном погрешком (премалена лађица преблизо) и други, недорађен, несолидно рађен, али са доста осећајне свежине у боји и крепчине у моделацији тла. *Г. Малиша Глишић*, са два пејзажа показао је много техничке невештине, и треба још много да учи; ствари су брзо рађене, неумирене, недовољно простудиране. Г. Глишић треба да учи, то понављам: поред све невештине техничке, ове две мале ствари показују снажно осећање природе, масе нарочито, и не говоре да њин млади творац нема таленте. *Г-ђица Борели*, *Г.Г. Катунарић* и *Дрљача* спремили су радње врло средње ђачке вредности, и из којих се не може ништа прочитати.

Димитрије Митриновић.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Бугарско културно дело у Маћедонији, у бројевима. — Црногорско-турски односи.

Један од најстаријих бугарских раденика на културноме развијању Бугара у Турској, А. Шопов, непоправљиви шовен, сада бугарски консул у Солуну, написао је за „Блгарску Збирку“ један чланчић о бугарским школама у Маћедонији. То су две статистичке таблице о броју ексархијских школа и о бројноме стању становништва за 1908 и 1909 годину. Саопштавајући овај чланчић А. Шопов, који је већ двадесет година у Турској овим речима га пропраћа:

„У првој таблици се налази општа цифра становништва по вилајетима и казама у Маћедонији за 1908 и 1909 годину. У другој се налази општи број села, бугарских цркава, школа, ексархијских села која имају своју сопствену земљу, ексархијских села која немају своју земљу, по вилајетима, казама, а за 1908 и 1909 годину. У првој таблици нема ничега нарочитога и новога. Она приказује приближно најтачнији број разних народности у Маћедонији и то према најновијим подацима и сведоџбама.

„Интересантни су и врло поучни бројеви у другој таблици. По тим бројевима у солунскоме вилајету има 643 ексархијских (бугарских) села. У тих 643 села има само у 331 школа, а осталих 312 су без школа. Сем тога, у томе истоме вилајету 163 бугарска села још су под цариградском патријаршијом; то ће рећи да су гркоманска села. Од 643 села, само 313 што ће рећи мање од половине имају своју сопствену земљу; 41 село је мешовито, имају и своју влаштину а роде и туђу земљу.

Остатак, 320 села, немају ничега свога, раде туђу земљу.

„У битољскоме вилајету има 579 ексархијских села, 108 патријаршиских, и 67 србоманских. На 579 ексархијских села само 201 село има школу, а осталих 378 ексархијских села немају школа. Од ових села 343 села имају своју сопствену земљу, 153 села су мешовита, а 85 села немају ничега својега.

„Скопски санџак броји 598 ексархијских села, 60 патријаршиских, то јест, гркоманских и 127 србоманских села. Од 598 ексархијских села само 150 имају школа, а осталих 448 су без школа. На 598 ексархијских села 258 су настањени на своме властитоме имању; 173 села су мешовита, то јест, имају мало своје земље а обрађују туђу; 160 села обрађују туђу земљу.

„Свега у три вилајета има 1820 ексархијских села; 331 су још патријаршијска, то јест, гркоманска, а 194 су србоманска села. Од ексархијских села у 682 села има бугарских школа, 914 имају своју земљу, 565 села немају своје земље већ обрађују туђу, а 367 села су мешовита. Значи готово половина ексархијских села у Маћедонији немају своје земље, него су чергари, без куће.

„Давање могућности тим сељацима да дођу до имања, да прибаве себи земљу је врло важно питање. Питање би се много лакше решило кад би сељаци имали могућности да дођу лако до кредита. Они сами узимају на зајам и залажу купљену земљу, па постепено плаћају дуг с интересом. У току година половина од села на тај начин су дошли до влаштине, поред свега тога што су их приватни зеленаши експлоатисали и што их и даље експлоатишу. На тај начин стране пропаганде имају широко поље за рад, кредитом или олакшавањем кредита, који се чине сељацима, држе се села везана за ову или ону страну пропаганду.

„Није само ту поље за врло корисну, мирну културну радљивост. У Маћедонији има још 331 бугарских села која, и ако говоре бугарски, морају из овога или онога разлога да буду уз патријаршију и да их сматрају

као Грке. Сем тога у 1820 села налази се само 682 села у којима има бугарских школа. И ту је дакле широко поље за миран, културни рад.

„У ова три вилајета бугарско јединство је пре петнаест-двадесет година било много јаче. Изгубили смо једну четвртину од онога што смо имали пре петнаест година. Данас у битољскоме вилајету и скопљанскоме санџаку има 194 патријаршиско-србоманских села која су пре петнаест година припадала Ексархату. Ако овоме додамо и села у којима има по неколико само србоманских кућа, онда број србомана је много већи. Какав наук од свега тога треба извести? Наук је овај: да су политика и наш рад које смо имали од петнаест година на овамо били противни нашим интересима“.

Г. Шопов није приказао право стање бугарскога културног дела у Маћедонији, и није га оцртао правим бојама.

Црногорско-турски односи опет су нешто гори него што су били када смо писали последњи пут. Турска нагомилава војску у Малесији и поред границе црногорске. Рифат-паша, министар спољних послова, одговарајући на интерпелацију о држање Црне Горе према покрету Малисора у Арбанији, изјавио је готовост Турске да ратује, ако дође до потребе. Турска војска која улази све више у политику, опет звецка сабљом, тражи рат са Црном Гором. Цариградска штампа чини то исто само са још више нерасположења према Црној Гори. И званичној Црној Гори је досадило овако држање Турака, у толико пре што ускоци из Црне Горе имају братственике и сроднике међу устаницима на турскоме земљишту, што је примала бегунце по утврђеноме праву гостопримства, што је морала да држи на граници оружане људе ради чувања границе. И званична Црна Гора је издала један манифест, преко свога званичнога органа, у коме и она објављује да се рата не боји, да је спремна и на њега. Овај ратоборни комунике дошао је после састанка цр-

ногорске Народне Скупштине, која је нарочито сазвана у ванредну сесију и после изгласанога поверења Томашевићевој влади за њену спољну политику.

Руска влада преко свога амбасадора у Цариграду чинила је на Порти корак односно држања Турске према Црној Гори. Руски амбасадор је скренуо усмено и писмено пажњу турској влади да прикупљање турских трупа у непосредној близини црногорске границе не стоји у сразмери са арбанаским покретом, да оно може изазвати сукоб који би, по последицама, био врло опасан по општи мир. Војне мере које је влада Црне Горе предузела за заштиту границе, казао је Г. Чариков, не могу се узимати као некакав акт непријатељства према Турској, већ као мера обичне обазривости. И за то руска влада мисли да ће отоманска влада без одлагања одлучно изјавити да нема никакве агресивне намере према Црној Гори, и тиме припомоћи да се успоставе што пре редовни односи и отклоне сви узроци за даље несугласице.

Турска влада је ову представку, и ако је чињена у облику пријатељске опомене, примила готово врло неповољно. Њен одговор је био доста кратак. Из одговора се могло видети да влада није задовољна овим поступком Русије, а у исто време да њене намере нису довољно јасне. Она изјављује да нема никакве војне намере, а међутим стално шиље војску дуж црногорске границе од Берана до Скадарскога Језера. Турска војска оперише још у томе правцу; њена бројност је таман у обрнутој сразмери са бројношћу побуњених Малисора као и са стварним резултатима њених операција. Турске власти користе се овим те раздају муслиманима оружје које су им лањске године одузимали; за кратко време муслимани дуж границе црногорске, српске и бугарске биће оружани. Старо страховање од споразума међу балканским словенским државама као да је опет захватило турске војничке кругове. Како ће се оно манифестовати даље, moћи ће се, може бити, видети приликом султанова доласка у Старој Србији.

Иностранн.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Zur Kunde der Balkanhalbinsel. Inventure und Bibliographien. Herausgegeben von Dr. Carl Patsch. Heft. I. *Mehmed beg Kapetanović.* Književna slika. Napisao *Dr. Vladimir Ćorović.* Sa 3 slike. Cijena 1 kruna. Sarajevo, 1911. Izdanje Instituta za Proučavanje Balkana. Štamparija Riste J. Savića. Стр. 37 у 8°.

Г. Др. Владимир Ћоровић, што читаоци овог листа већ знају, вредан је и марљив радник на проучавању историје наше књижевности, радећи је скоро у свима њеним периодима, од најстаријег до новог и најновијег. Својим и обимним и обилним и разноврсним радовима, Г. Др. Ћоровић је себе довољно обележио и учврстио је свој глас књижевног историчара. Његова најновија књижица, поводом које се пишу ови редови, далеко је од тога да га потпуно преставља; она није део ни његовог најбољег ни његовог најважнијег рада, и њоме се није покушавало решавати никакво теже или шире питање из историје наше књижевности По речима њенога писца, њоме се покушало да се „у кратком прегледу да једна изразита књижевна слика“ Мехмед бега Капетановића, чији се „књижевни рад састојао у главном у раду другог реда: у прикупљању народних умотворина, у превођењу с источних језика и у издавању туђих ствари. Оно што је дао осим тога, стоји испод тога; то су једино слаби књижевни покушаји и политичке брошуре. Према томе његов књижевни значај и није у књижевности“.

Он „заслужује извесну пажњу“ по том што је „први Муслиман у Босни и Херцеговини, према том први Муслиман у опште који стално пише на нашем народном језику, који улази у народну и ако анационалну, чисту босанску књижевност“. Г. Ћоровић се у свом раду служио Капетановићевим писмима и рукописима, а „ову слику о њему штампао латиницом..., што је он сам већину својих дјела објавио тим писмом“.

Мехмед-бег Капетановић је један старински књижевник, и сва његова писмена делатност састоји се из неколико чланака у којима је доказивао приврженост босанског мусломанског елемента влади, у издавању пословица и анегдота, превођењу из источних књижевности или примитивних стихова као поздрав при доласку аустријског престолонаследника Рудолфа у Сарајево. У књизи Г. Ћоровића дати су у главном сви податци о бегу Капетановићу, само су дати недовољно прегледно, често са апаратом који при њиховом излагању није био најпотребнији.

Никола Антула.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

„Ђука Беговић“. — Последња свеска „Савремених хрватских писаца“ за 1910 годину доноси роман Ивана Козарца, „Ђука Беговић“. То је историја једног грубог живота, слика славонског сељака који пропада, и, више, документи из историје једног читавог села у коме је редак човек да није лењивац, алкохолик, блудник, и у коме су девојке распусне као и жене. Груб инстинкт нашао је у Ивану Козарцу верног описивача. Без редовних школа, самоук у књижевности, Козарац се учио у школи руских реалистичких приповедача. Решавање каквог проблема, социјалног или психолошког, увек је у његовом роману у позадини и као споредно; главно је дати живот „онакав какав је он у ствари“. Читалац, ипак, у „Ђуки Беговићу“ осети тезу „нечисте крви“, ма да је неистакнуто постављена и неприметно решена. По савести Ђуке Беговића рије „бисна крв“ његова оца Шиме, кога су знале све крчме, све лаке жене и сви вашари и најудаљенијих села И Ђука Беговић је, заједно са свима осталим у роману, дете „распојасних очева“ и „чулних матера“. Он се вратио с робије и носио на души смрт свога оца, који му је хтео преотети наложницу, а у срцу сав бол празних и распуно проведених дана. Почињао је рад, али се у њему будио Шимин син, и прљава сеоска крчма, алкохол и шкрипање са напрслих циганских виолина били су му утеха јер је у њима било заборављање себе. Опет радио, па се предавао гресима тела. Покушао да се спасе црквом и пошао са литијом, са „проштењарима“. Али грешили остали, па грешио опет и он и на самом „проштењу“. Од целог имања задржао за кћер нешто новаца, па отишао у варош да га донесе. Али ту дошло оно „право“, и у крчми „Старе Поште“ он је чуо песму

коју су Цигани певали његовом оцу, док је он малом Ђуки давао да пије алкохола. Сад је у тој песми само место очева имена стављено његово. Сад живи код једног доброг чобанина. — Тај чобанин је једино добро створење у овом роману, као што је жена Ђуке, која је рано, пре његове робије, умрла и оставила му кћер, једина жена која није имала страсти. То је схватање Козарца и треба га примити, јер је ближе истини него супротно, оптимистичко и идеалистичко; јер је искрено схватање. Један глас, далек и тих, глас саучешћа за тим људима чује се кроз цело дело. И, ако такво посматрање, које види само зло, буни — тај глас саучешћа га оправдава. Неколики описи („проштењари", „диван" код „Чича-Пане", тренутци са четворогодишње робије) показују велики таленат овог писца, који је на штету српско-хрватске књижевности умро прошле године, млад, у двадесетшестој години, у месту свог рођења, Винковцима.

Е. Н.

ДРУШТВА И УСТАНОВЕ.

Српска Књижевна Задруга. — Књижевни Одсек Српске Књижевне Задруге имао је састанак 19 маја. На томе састанку свршени су ови послови: Пошто Г. Богдан Поповић није примио да прегледа превод Игових *Јадника* од М. Ракића, одлучено је поверити тај посао Г. Ј. Скерлићу. — Роман *Зла крв* од Г. Б. Маршићанина, поднесен Задрузи за њена издања, дат је на оцену Г. Јеремији Живановићу. — За рукопис романа „Несуђенице", који је стигао после рока за конкурс, одлучено је вратити га писцу. — За XX коло дефинитивно су изабрана ова дела: 1) „Доситејева споменица"; 2) „Песме" Алексе Шантића; 3) „Поп Ћира и поп Спира", од Стевана Сремца; 4) „Антологија старе српске књижевности", од Миливоја Башића; 5) „Напуљске шетње", од Милорада Павловића; 6) „Тито Дорчић", од Вјенцеслава Новака (хрватска књига); 7) „Тартарен Тарасконац", од А. Додеа, у преводу Душана Л. Ђокића, са илустрацијама.

Н

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић

СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига XXVI, број 12. — 16 јун, 1911.

ПОТРОШЕНЕ РЕЧИ.

(2)

Острво је дрхтало од позног зеленила отаве. По њему је сунце разливало своју топлу светлост као да је хтело да увери свет да још није крај лету.

Живко повуче Дворског за рукав:

— Ајдемо у коло. Сви се хватају.

Цигани су свирали „кокоњеште“. Коло је водио Спасоје.

Како је коло било тек почело, били су се ухватили само мушкарци. Леса младих људи кретала се правилно, живо и лепо, нога за ногом, раме за раменом, час на лево, час на десно.

Дворски осети такође жељу да се изједначи са овим веселим планинским момцима; поправи своју кравату од кинеске свиле, и поскочи за Живком.

Кад га виде у колу, Даница задрхта. Без премишљања шта ће бити даље, она остави руку своје другарице и ухвати се до фотографа.

Коло се кретало врло живо. Оближња липа је мирисала. Бркић је осећао у својој руци топлу шаку девојкину, и очи му се замагљавале. Неко викну:

— Браво, Дворски, изе'м ти машну!

Цигани су махали рукама и ногама, коло је одмицало у дубину баште... под врбу, у неку влажну траву, и млади човек не чу кад музика преста.

Кад се освести, он виде како свет трчи оном месту где је коло почело; мараме се лепршале око вратова, чист ваздух трепери, а он стоји, далеко од свега тога света, држећи непрестано Даницу за руку.

Они осташе један тренутак тако једно до другог. Сунце је сијало иза њихових леђа и пред њима простирало две њихове сенке, које су дрхтале и додиривале се.

И све тако, не пуштајући руку из руке, они су шапутали једно другом бесмислене речи: „Како сте?“... „Како се проводите?“.

Цела њихова историја: ове бескорисне, изгубљене речи у неранџастој светлости предвечерја?

Свако од њих двоје било је једно за друго сирота мала интересантност. Младен је био девојци наставак прекинутих снова из гимназије, благ дах из неког непознатог, готово чаробног живота који се расцветавао даље од Сарића Осоја... тамо откуда је водио пут из Србије, из Београда; он јој је био као неки доказ да ће се једном отрести од очеве куће где је отац смео да ради све: да грди жену, туче децу и момке, док остала чељад живе тупо, само за њега, и бесправно као робље. Даница је опет била младом човеку онај живот који су му стално забрањивали: бујан живот по инстинкту, живот здравља. Забрањивали су му игру с децом, излазак по заласку сунца, другарска весеља, дуван, па најзад забранили му и живљење у Београду. Његов живот је био досадан списак: горњих капута, шалова око врата, вунених чарапа, разних тејева и страха од назеба. Друго за њега није ништа постојало, нити му се догађало. Па и ако би му се штогод догодило, он би то једва запажао.

У нејасној маси света, Даница примети Спасојеву главу, с пакосним очима и развученим осмехом до ушију. Њу ледну нешто непријатно.

— Хајдемо, господин-Бркићу — рече му она, готово поверљиво, и полако извуче руку. — Тражиће ме.

Бркић није приметио Спасоја. Он је видео само нејасне контуре народа и неке бекрије... бећаре којих у Ужицу има много. Ови људи проводили су се за себе, поваљени по трави, са једном великом чутуром, и певали тихо, разнежено, ону старинску песму, где сто срца плачу у простим стиховима:

Труни, вени, мој везен јаглуче,
Труну руке које су га везле.

Ова носталгична песма враћала је младом човеку одјек Даничиних речи: „Хајдемо, господин Бркићу!“. И он осети једну дубоку поверљивост у тих неколико речи, речи просте, безначајне, а благе као неки мирис. Он осети да се тада нешто важно догодило у његовом животу... нешто што се дотле никад није догађало.

— Али ја не смем тако... мени је то забрањено — прође једна хладна мисао кроз главу младићеву.

Шта је мисао поред срца? Девојка која је ишла поред њега била је лепа, блиска, своја, заносна као искушење.

Обузет овим супротностима, Бркић је корачао у народ, у свет, несигурно, без вере, као морнар који броди непознатим обалама.

IV

Одмах после тога Светог Јована, прочу се у вароши да је Дворски туберкулозан, јектичав како се то тамо каже. Та крилата реч му одузе варошку наклоност онако брзо како ју је стекао. Они исти грађани који су се наметали да буду у његовом друштву, сад су избегавали његов сто; оне девојке које су разбијале прозор кад је он пролазио улицом, сад су га гледале испод ока, испитивачки, по мало сажаљиво, а жене које су гласно молиле Бога да га поживи кад је тако леп, шаптале су значајно кад га виде. Само још Машан Црно-

горац и Живко Богатинчевић остајали су верно уз сиротог младића и трудили се да оборе ову новост.

У први мах Дворски не примети промену која је настала у вароши. Али то није дуго трајало: паланчани нити су сувише дубоки нити деликатни да то могу сакрити од онога кога се тиче. А и сам Дворски, као сви људи дотакнути овом болешћу, имао је развијено чуло опажања, те чести савети, стална избегавања, дошаптавања око њега, не прођоше му незапажени.

— Шта је овим људима, Машане? — упита он Црногорца једног дана.

— Што се свет склања од мене, Живко, као да сам окужен? — упита он други пут гимназиста.

Кад ни од једног не доби прецизан одговор, њему би све јасно.

— Варош зна да сам болестан... да сам дошао овде да се лечим — прође кратка мисао кроз главу несрећног младића.

Само, ко то сазнаде, ко то донесе у ову варош тако далеку од Београда? Он се никад није накашљао; ни пред ким се није пожалио, није рекао од чега су му умрли родитељи. Своје зло је крио дубоко у себи. Јер су у Бркићу била два човека: један који се показује свету, лак, приступачан, са краватом од кинеске свиле, готово баналан, а други — непознат, сакривен у дубине душе, егоист, мрзовољан, који не зна ни за шта друго до за ту болест и борбу за голи живот, неумољив, дивљ, без скрупула, и савестан до педантерије да ту болест скрије и спречи.

И до Данице су допрле ови гласови. Али она није веровала... она није хтела веровати. Њој је била јасна једна ствар: калфа Спасоје био их је спазио онако блиске једно другоме; погодио да му је Дворски противник, те му нашао... измислио ову ману кад другу није могао.

Средство је било страшно и погађало право у циљ.

У потреби чисто женској да утеши човека који јој је близак, Даница се реши да види Младена, ма по цену да буде компромитована.

То се десило једног обичног, врло прозаичног дана, кад су на празној варошкој пијаци дремали два три планинска коњчића под бременом дрва. Бркић је копирао слику двојице жандарма, „у цело“, с укоченим очима и десном руком закаченом за копоран. Кад Даница, у друштву с Цајом, уђе у „фотографију“, млади човек се изненади као да се ова барака осветли неком натприродном светлошћу.

Даница је бирала формат, решавала се око позе, није говорила много, понашала се искрено, као пријатељица и неприметно мерила оком где се налази.

„Фотографија“ је била једна шатра од нерендисаних дасака са прозором на крову. Намештај је био скроман: два три платна која су представљала неке стубове у башти... у ходнику, шта ли! И један округао сточић на једној нози, апарат покривен црном чојом, неколико столица и два три рама са несигурним фотографијама, у којима се један аматер трудио да постане занатлија.

— Не виђате се, госпођице? — усуди се Дворски, завлачећи главу под црну чоју апарата.

— Ви ређе пролазите нашим сокаком — нехотице га охрабри Даница.

И кад се сврши са фотографисањем, они су већ били пријатељи.

Доцније, кадгод би улучила прилику, Даница би говорила како се фотографисала, и да је лаж да је Дворски болестан.

— Али она болесна боја?... — примећавали су јој.

— Болесна боја... болест! Ко није болестан — пресецала би Даница на кратко. — Овде, у нашој вароши, здрав човек може да умре од досаде и монотоније.

V

Млади човек је одсад виђао чешће ову девојку, пред кућом, на прозору или кад излази из школе. Али му то није било доста. Потреба да пође истим путем

куда и сви други, жеља да осети дотле неокушана осећања женске симпатије, пекла га је и шаптала му да тражи састанке с Даницом... не честе, него једанпут два у недељи, да јој каже коју реч као у Ади... као кад ју је фотографисао.

Ово је било тешко, готово немогуће. Девојка је излазила ретко из куће, још ређе излазила у једну очајну улицу, испуњену неугледним дућанима и једноспратним кућама, коју млади свет зове у јадном Ужицу глупим именом „корзо“!

Незадовољан тако, лутао је једног дана са Живком кроз Градску Малу која га је изузетно занимала од осталих крајева ужичких. То је било старо Ужице, заостало из турског, а можда и ранијег доба, где на улицама мало шта има сем зида од ћерпича, а унутра су куће и кућерци, са широким стрејама и ниским прозорима, сазидани од прућа и блата, а око њих врт и авлија с хладовином од винове лозе, каквом воћком, цвећем. Мало се види разлике међу богатијом и сиромашнијом кућом. Тек пред неким већим имањем уздижу се тополе да обележе нешто веће, господственије. Идући тако кроз овај крај где се град стапа са селом, они избише пред Цајину кућу, нешто већу од осталих, али исто тако обојену бојом од црвене земље, покривену шашовцима, са бусеном чуваркуће на слемену и натрулим доксатом, увијеним у лозу чардаклију која никад не сазрева због ра̂не сла̂не у овим брдима.

Поред бунара, у неком плавом цвећу које је умирало у сувоћи септембарског сунца, стајали су Цаја и Даница.

— Шта радите? — упита их Живко и заста.

Разговор се започе о времену, о томе јесењем дану који је својом светлошћу опомињао на пролеће, а био невесео као погреб, о томе плавом цвећу без зеленила... о њима самима.

Девојке им се придружише.

— До на ћошак! — рече Цаја.

И они пођоше сви четворо, онако без нарочите намере, једном уском улицом, између једног зида и једног плота... даље, ван вароши, којој је у осталом ту био крај.

Цаја и Живко започеше разговор о некоме друштвеном питању. Млада девојка, чиновничко дете, које је имало нешто више слободе него трговачка кћи, волела је политику, али није била социјалист. Она је зазирала од те речи, још бунтовничке у нашим паланкама, и опирала се песимистичком оптимизму свога школског друга. Сем тога, страх ју је било да он и сувише не оде тим несигурним стазама, јер су се волели и они... овако као Младен и Даница, ако је то љубав, где се никад не погледа око у око, где се рука не стегне, него се троше речи... речи просте, али слатке, речи скупе, без спомена о срцу, али пуне дрхтања, речи неме, створене од уздаха и пољубаца.

Пут је остављао варошке куће и једном голом косом водио у развађен ужички град. Цаја и Живко, занесени у своје теорије, продужише још даље: иза града, у клисуру, где се Ђетиња једва пробијала, у пустињу, где се пут једва назирао, у дивља, ничим недодирнута брда, која су оживљавали инсекти, чудна флора од руја и кржљавих јасенова и ситне отровне змије са рошчићем на глави.

Даница и Младен задржаше се на граду.

То је гола, једноставна џиновска стена, која се одваја од осталог масива у сред клисуре и готово је затвара. Она доминира целом вароши и види се одасвуда. Изгледа да су још Римљани оценили важност овог места и ударили прве темеље кастелу. Доцније је ту становала средњевековна властела. Ту је ослепљен Никола Алтомановић. Турци су поклањали нарочиту пажњу Ужицу, јер им је требало због Босне, и необично су ценили ову тврђаву. Кара-Ђорђе га је јуначки освојио, напавши га са све четири стране, о чему има једна лепа локална песма која почиње стиховима:

Санак снила Кучукова када,
Чудан санак, а у чудан данак.

Под Кнезом Михајлом град је предат поново Србима. По уговору, Турци су га рушили. Кажу да су лагуми пуцали недељама, док су разрушили ове зидине, начињене од самог камена који је срастао са стеном тако да се не зна где се стена завршава, а где камен почиње. Турци су плакали, рушећи ове зидове, али нису оставили ни један једини непоштеђен. Тако сад стоје само рушевине: голи, окрњени, проваљени, подривени зидови, утопљени у опасно шипражје, пуно подозривих шушњева, бели као осушене кости, још страшни и тако сурвани, и ћутљиви под својом мршавом травом. Ко се не боји змија и сме да начини неколико корака по једној нагнутој стази, не широј од стопале, а изнад амбиса који ту чини корито Ђетиње, откриће унутра дивне ходнике од тесаног камена који га воде у врх града, на округлу, широку кулу, пуну заостале перунике и јоргована који ту расту на сувом песку што се начинио од разбијеног камења и малтера. У средини града су две пећине: *Видна*, једна врста тунела у масивној стени, који спаја источну страну града са западном, и друга: *Мрачна*, широка пећина са врло уским улазом да се човек једва увуче, без изласка и са остатцима неког бунара, последње прибежиште одбране. Ко је још слободнији и уме да се вере од зида до зида, с камена на камен, пуштајући један џбун да се дохвати за други, доспеће у најбоље очуван градски ходник, и ту, ако се не сломије, јер је ходник стрмен, а пун љигавог песка од свих тих развалина, сићи ће на помол *Тавнице*. То је један велики бунар, у који би могли стати једна мања црква. Зидови су као од ходника, све четвртаст камен; само су још шири, још тврђи. Даље се не може. Још једва ако се човек нагне да загледа у дубину, у дно: ту је гомила неједнаког камења доспелог са разних страна, неке греде, гробна тишина и таласи Ђетиње који се пенуше, лиже зидове и

роморе тајанствено као да хоће да кажу да се не треба поверавати овом варљивом миру.

Млади човек волео је ове зидине, као и све развалине. Он се посади са девојком на једну плочу у дубоком хладу који је правио врх од градске стене.

Једно јато тица прнуло би са трна на трн.

Он је био као опијен пределом који се уздизао око њега.

— Видео сам још вароши — рече он Даници — али морам признати да ниједна нема ове дражи... ове дивље романтике као што је ужичка. И онда пуна супротност: само корак, и ја видим питоме воћњаке, баште пуне цвећа. Све то на мене утиче чудно... изазива ми мисли о прошлости, развија снове о будућности, буди ми романтичне жеље у садашњости. Ја се осећам разнежен, готов на смех без узрока и на тих плач као увређено дете.

Бујица речи наваљивала је на Младенова уста. Млада девојка га је слушала... слушала је ове речи као музику која јој је отварала нов свет у средини света који је стално око ње, а који дотле није примећавала.

Десно испод њих, простирала се цела варош, са белим калдрмисаним улицама, црвеним крововима и пустим пијацама. Поред вароши је текла Ђетиња, вијугајући око зидова, провлачећи се испод мостова, додирујући опуштене гране од врба и разбијајући се о воденичке бране. Испред њих се уздизала ћелава Стражара, чије дивље зеленило парао је један камени мајдан као каква рана, а иза ње зеленила се питома Пора, прошарана ливадама, гајевима, усамљеним кућама и путевима у свим правцима. А лево од њих, куд су отишли Живко и Цаја, ћутала је клисура у својој пустињској величанствености; тек што би хладан планински поветарац затресао за тренутак њено рашће, те би све стење у њој наједанпут оживело, лишће дрхтало, гранчице се превијале, зеленило се пресијавало и клисура би зашумила гунђајући и мрзовољно.

Младен, којем је фотографски занат био развио осећање за природу, одушевљавао се све више, хвалио старинске зидине, откривао јорговане и перунике, заостале из доба кад је град био у животу, дивио се једном идиличном мосту на Ђетињи, упоређивао шуму у кли сури са голотињом Стражаре, васкрсавао чете бораца око ових гудура, кад наједанпут замуче.

— Што ћутите? — упита га девојка после кратке почивке.

Младен не одговори одмах. Био се сетио своје болести. Најзад рече:

— Ја вам ово говорим, а ко зна кад ћу вас више видети.

Даница разумеде само прави смисао ових речи, те се извињавала:

— Ја не смем често да излазим. Мој отац је старински човек, врло прек; иначе...

— Иначе? — усуди се Бркић да понови.

— Иначе, ја не волим нашу кућу. Она ме мучи као тамница... Ја се тако лепо осећам овде.

— Па онда, изиђите... изађимо чешће.

— Не... не, то није могуће.

Младен погледа у девојку.

Даница је била у пепељавом оделу, које јој је врло лепо стојало. Она је одисала од здравља и младости. Један прамен косе играо јој је по челу и правио ју је заносном. Па ипак, она није била срећна.

Пред овом сликом невеселе лепоте, Младен се осети побеђен.

— Видите, Данице — ослови је он топло као сестру, а глас му задрхта као пред плач — хвала вам што вам моје друштво није досадно. Да ви знате како су тек мени пријатни ови разговори. . ове речи!... Јер је једном странцу врло тешко у овој вароши... Допустите бар да вам пишем...

— Не, за име Бога, у нашу кућу долазе само трговачка писма.

— Али ја ћу наћи начина... И писаћу вам, не љубавна писма, већ ово што говоримо... оно што осетим кад сам далеко од вас, оно што најзад морам да кажем некоме. Не одбите ми то. Ја сам страшно са̂м овде, у Ужицу.

Даница не одговори ништа него се диже. Они пођоше за Цајом и Живком. Близу једне велике стене, млада девојка се саже, откину један позни жут цвет и предаде га Младену.

Један слепи миш пролете. Први сумрак је падао.

(Наставиће се.)

М. М. Ускоковић.

НУМА РУМЕСТАН.

(13)

VIII

Подмлађивање.

После случаја са Г-ђом д'Ескарбес, Нума је увек избегавао озбиљне везе, у које би га увукла љубав или таштина, и које би му могле разорити кућу за навек. Он, извесно, није био узор-муж; али се изровашени брачни уговор још држао. Мада већ једном опоменута, Розалија је била сувише искрена и честита да би над њим водила љубоморни надзор, тако да никад није била спокојна, али никад није имала ни доказа против њега. И у овоме тренутку, да је он само могао наслутити колику ће улогу овај нови прохтев играти у његовом животу, он би се извесно брзо попео натраг уз степенице, брже него што је сишао; али наша судбина воли да нас доводи у искушење, да нам прилази замотана у вео, под маском, и да тако тајанствено удваја чар првих састанака. Зар је Нума могао презати од ове девојчице коју је, пре неколико дана, спазио из својих кола како прелази преко дворишта у министарству, скакућући лако преко барица, задижући једном руком сукњу, а другом држећи смело свој кишобран, као права Парижанка? Дуге, повијене трепавице изнад ђаволастог носа, плава коса умотана на потиљку по американски и сковрчена по крајевима због влажног ваздуха, обла и витка нога, која је поуздано газила на високим, гипким петама, — то је било све што је од ње видео, и он исте вечери запита Лапару, не придајући томе никакву важност:

— Кладим се да је она њушкица коју сам јутрос срео у дворишту, долазила к вама.

— Јесте, господине министре, долазила је к мени; али је долазила због вас...

И он именова малу Башелри.

— Како! Нова глумица из Буфа...[1] Па колико је њој година?... Та она је још дете!...

Новине су те зиме много говориле о овој Алиси Башелри, коју је ћуд једнога чувеног маестра била пронашла у једном малом паланачком позоришту, и коју је цео Париз желео да чује како пева песму о *Малом хлебару*, чији је припев отезала неодољиво обешењачки: *Врући, врући! Колачићи!* Једна од оних *дивâ* које се по булеварским позориштима сваке сезоне троше на туцета, ваздушасте, рекламом надуване величине, које подсећају на мале, ружичасте балоне што лебде само један дан на светлости сунца у прашини јавних паркова. А знате ли зашто је она долазила у министарство? Да тражи одобрење да буде стављена у програм првог концерта. Мала Башелри у Министарству Просвете! Захтев је био тако смешан и луд, да је Нума желео да га чује лично, од ње саме; и он је извести званичним писмом, које је мирисало на бивољу кожу од жандармових рукавица, да ће је примити сутрадан. Сутрадан, Г-ца Башелри не дође.

— Мора да се предомислила, рече Лапара... Она је тако детињаста!

Министар се нађе увређен, два дана не проговори ни речи о томе, а трећег дана посла по њу.

Сад га је она чекала у црвеној и златној дворани за примање, која је изгледала тако свечано, са својим високим прозорима кроз које се видео оголели врт, са својим гобелинима и великим мраморним Молиером који је тамо у дну седео дремајући. Један клавир и неколико

[1] Bouffes-Parisiens, комична опера у којој су први пут даване Офенбахове оперете. Пр.

наслона, за пробе, губили су се у једном углу простране сале, чији би студени изглед празног музеја заплашио сваког другог сем мале Башелри; али она је била тако детињаста! Намамљена великим, сјајно углачаним паркетом, она се забављала клизајући се с краја на крај дворане, утегнута у жакету од крзна, с рукама у малом муфу, и са уздигнутим носем испод токе, с покретима играчице која игра „балет на леду“ из *Пророка.*[1]

Руместан је затече у овој игри.

— Ах! Господине министре...

Она застаде збуњена, трепћући брзо, мало задијана. Он је био ушао уздигнуте главе, одмереним кораком, да би тиме мало загладио овај необични сусрет, и очитао лекцију овој шипарици која је смела допустити да Његово Превасходство чека на њу. Али је одмах био обезоружан. А и како не би?... Она је тако лепо умела да објасни своју малу ствар: како је одједном обузела славољубива жеља да учествује у овом концерту о коме се толико говори, да се том приликом прикаже публици друкчије него у оперети и раскалашној шали, које су јој већ додијале. Али је одмах затим обузела трема.

— О, те још каква трема... Је ли, мама?

Руместан тек сад примети једну дебелу госпу у кадифеном огртачу, са шеширом с перјем, која се приближавала с краја дворане клањајући се дубоко: Г-ђа Башелри мајка, негдашња кафанска певачица Дигазон, са бордовским наречјем и малим носем своје кћери који се губио у њеном расплинутом, простачком лицу, једна од оних страшних мама̂ које се појављују поред својих кћери као жалосна будућа слика њихове лепоте. Али Нума није био расположен за филозофска проучавања, сав очаран младалачком безбрижношћу овога девојчета, чије је тело већ било развијено, и позоришним жаргоном којим је мала говорила смејући се од срца, смејом шеснаестих година, — колико јој је било по њиховом казивању.

[1] Мајерберова опера. Пр.

— Шеснаест година! Па у којој је години ступила на позорницу?

— Она је на њој и рођена, господине министре... Њен отац, који сада живи повучен, био је управник позоришта *Бордовске Лудорије*...

— Позоришно дете, зар не? упаде Алиса враголасто, показујући тридесет и два сјајна зуба, који су били збијени у два низа као на паради.

— Алиса, Алиса!... Ти заборављаш да си пред Његовим Превасходством...

— Та нека је... Она је још дете.

Он је понуди благонаклоно, скоро очински, да седне поред њега на софу, похвали њену частољубиву тежњу, њену љубав ка вишој уметности и жељу да се одрекне лаких и сумњивих успеха у оперети; само, треба радити, истрајно радити, озбиљно учити.

— О, што се тога тиче, одговори девојчица машући једном трубом нота... Сваког дана по два часа вежбања са Ла Вотеровом...

— Са Ла Вотеровом?... Врло добро... Одлична метода, примети он зналачки, развијајући трубу.

— А шта то певамо?... А, а! Валцер из *Мирејe*...[1] Магалина песма... Па то је из мога завичаја.

И машући полако главом, полузатворених очију, он поче певушити:

О Магали, моја драга,
Хајд са мном кроз густо грање,
Дубоко сред шумске таме...

Она настави:

Ноћ над нама шири вео свој,
Али лепи поглед твој

А Руместан заврши пуним гласом:

Блиста јаче него звезде саме...

Она га прекиде:

[1] Опера од Гуноа, са либретом према поеми Фредерика Мистрала. Пр.

— Чекајте мало... Мама ће нас пратити.

Померајући нагло наслоне за ноте и отварајући клавир, она силом посади своју мајку. О! ова је девојчица била одлучна!... Министар се за тренут устезао, држећи прст на дуету. Ако их когод чује... Ах! већ три дана држе се сваког јутра пробе у великој сали... Почеше.

Стојећи сасвим једно уз друго, њих двоје су певали са истог нотног листа, а Г-ђа Башелри их је пратила на памет. Главе су им се скоро додиривале и дах спајао у заносној мелодији песме. И Нума се одушевљавао све више, певао све изразитије, ширећи руке да би лакше издржао високе тонове. Од пре неколико година, откако је почео играти велику улогу у политици, он је много чешће говорио него што је певао; глас му је био отежао као и цело тело, али је ипак осећао велико задовољство да пева, нарочито са овом шипарицом.

Истина, био је сасвим заборавио на Тилског владику, и на Просветни Савет, који је зевао од досаде чекајући око великог зеленог стола. Једном или двапут, на вратима се појави бледо лице дежурног вратара, уз звекет сребрног ланца, али одмах ишчезе, пренеражено што види Министра Просвете и Црквених Послова како пева у дуету са једном глумицом из малих позоришта. Него, Нума више није био министар, већ Венсен котаричар који јури недостижну Магали, у њеним враголастим преображајима. Па како је само вешто бежала, узмичући лукаво, смејући се детињасто звонким гласом и показујући своје оштре зубе, све док, најзад, побеђена, не би клонула предајући се и спуштајући своју луду главицу, забуњену од трчања, на раме свога пријатеља...

Мама Башелри прва прекиде овај заносни призор, окрећући се одмах по свршетку песме:

— Какав глас, господине министре, какав глас!

— Ах, да... певао сам у младости... одговори он задовољно, са извесним уображењем.

— Та ви и сад певате сјајно... Је ли, Бебо, каква разлика у поређењу са Г. де Лапара?

Беба, која је савијала ноте, слегну овлаш раменима, као да је хтела рећи да на тако очигледну истину није потребан други одговор. Руместан запита неспокојно:

— А! Г. де Лапара?...

— Да, он понекад дође код нас на рибљу чорбу; а после ручка, Беба и он певају у дуету.

У том тренутку, пошто се музика више није чула, вратар се усуди да опет уђе, опрезно као што укротилац улази у кавез какве звери.

— Ево ме... ево ме... рече му Руместан, и обраћајући се девојчици својим најозбиљнијим министарским гласом, да би јој добро показао колика је разлика у положају из међу њега и његовог секретара:

— Ја вам честитам, госпођице. Ви имате великог дара, и ако желите певати овде у недељу, ја ћу вам радо испунити ту жељу.

Она узвикну са детињском радошћу:

— Збиља?... О, како сте добри!... и обисну му се нагло око врата.

— Алиса!... Алиса!... Забога...

Али она је већ била далеко, журећи кроз дуги низ високих салона, у којима је изгледала тако мала, као право дете.

Он је био сав ганут овом милоштом, и задржа се мало, пре него што ће се попети. Пред њим, у жућкастом врту, трептао је по рудини један сунчев зрак, загревајући и оживљујући зимску студен. И њега је до сржи прожимала слична милина, као да је ово живахно, гипко тело, додирнувши га, пренело на њега мало од своје пролетње топлоте. „Ах, како је слатка младост!“ И нехотице, он баци поглед на једно огледало; обузе га извесно неспокојство које одавно није осећао... Како се променио, Боже мој! Због многог седења и вожње, био се јако угојио, лице му је било бледо због непроспаваних ноћи, коса на слепоочницама већ проседа и проређена; нарочито га узнемирише његови образи, који су се ширили у раван између носа и ушију. „Како би било да

пустим браду, да покрије ово...“ Да, али брада ће бити седа... А њему још нема ни четрдесет и пет година. О! политика стари човека.

Он осети за неколико тренутака горку тугу жене која види да је већ увела, и да више није у стању да побуди љубав, мада је сама још осећа. Очни капци му поцрвенеше и наводнише се; и у овој свечаној сали која је подсећала на његову моћ, ова дубоко човечанска туга, где славољубље није имало никаквог удела, стезала је срце још јаче. Али како код њега утисци нису дуго трајали, он се брзо утеши, мислећи на славу, на свој дар, на свој високи положај. Зар то не вреди колико и младост и лепота, и зар то није у стању да побуди љубав?

— Којешта!...

Он закључи да је врло глупо жалити, одагна своју тугу слежући раменима, и попе се да распусти Просветни Савет, јер више није имао времена да му председава.

— Шта је то с вама данас, драги мој министре?... Изгледате сасвим подмлађени.

Десет пута, и више, у току дана, упућиване су Нуми ове ласкаве речи, јер је његово весело расположење свима падало у очи у скупштинским ходницима, где је певушио *О Магали, моја драга*. Седећи за министарским столом, слушао је пажљиво, што је било врло ласкаво за беседника, један бескрајни говор о царинској тарифи, и смешио се блажено, са обореним очима, тако да је левица, стрепећи од његовог разглашеног лукавства, шаптала дркћећи: „Будимо на опрезу... Руместан спрема неко изненађење“. У ствари, пред његовим је очима лебдела слика мале Башелри, коју је његова машта изазивала, док му је празан одјек речи зујао у ушима, и он је гледао како скакуће испред министарског стола, посматрајући све њене дражи, њену плаву косу која је била растресена изнад чела, њено свеже румено лице, њено смело држање једне девојчице која је већ жена.

(Наставиће се.) Алфонс Доде.

(Превео с француског Миодраг Ибровац.)

ДЈЕЦА.

Створови божји: о вјетрови с мора,
створови божји: кише родилице,
у вашем валу, кад олуја мину,
окупах тијело и освијежих лице

Олуја мину. Цвијет у капљам' засја,
а кличућ дјеца коло водила су
около цвијета — љубав и ријеч божја
тек упознадох њиховом у гласу.

На њихов дозив долетише птице
у кљуну носећ' плодове им с грана,
а послије игре то је слатко воће
уморној дјеци била слатка храна.

А к мени неће нити гладна звијерка,
од убојитог тако страх је зрна,
а дјеци голој из дланова пије
плашљиво лане и плашљива срна.

Божо Ловрић.

ДЈЕТИНСКА ИГРА.

Кроз црвен застор трака сунца склиже
милујућ дијете, што у зибци спава,
дал' љепши сан му ил' је љепша јава!...
и сан и јава њему бисер ниже.

Сад препукле су нити на колајни
и дијете мајку ручицама зове.
У сну му мајка држи нити нове,
на којим опет ниже бисер сјајни...

Божо Ловрић.

О НАШЕМ МОДЕРНОМ ПОЗОРИШТУ.[1]

Госпође и Господо,

Читав људски живот, са свим својим промјенама, комичним и трагичним, лијепим и тужним, свијетлим и тамним — није него *варка!* Вјечна обмана — пролазан сан — недохватљив сјен. А позорница, која хоће да представља тај живот, није него обмана у обмани, сан у сну, сјен у сјёну. На њој се дакле приказује, помоћу најпреварнијих средстава, *велика животна варка.* Кадгод изађем из позоришта, потресен и ганут игром и глумом, мало по мало, сабирем своје осјећаје и умирујем своје душевно узрујање, сјећајући се неких ријечи своје мајке. Она је била увијек мој исповједник и њој сам откривао све боли свога срца. И при свакој мојој исповијести, баш у оним часовима, кад сам мислио, да је за мене све свршило, да се мој јад не да поправити, да без оног што сам изгубио не ћу моћи више ни дана проживјети на овом свијету, баш у овим часовима имала је она увијек за ме спремну ријеч: *Мој синко, све је илузија на овом свијету!* И ево ова ријеч, као да је постала мојим животним и умјетничким програмом. Она ме прати, не само при најинтимнијим мојим осјећајима, нег и при сваком кораку моје умјетничке каријере. *Илузија*, господо, даје нам све што хоћемо, буди у нама сва својства и све осјећаје, љепша од љепоте, истинитија од

[1] Предавање држано 18 маја 1911 у Народном Позоришту у Београду.

истине, живља од живота. Она је највиши циљ позоришне умјетности — као што је најпотребнији елеменат свагдашњег живљења.

Ето, господо, ви сви полазите у позориште, сједнете на вашу столицу, и гледате у завјесу, чекате да се дигне. Не видите на завјеси једну малу шкуљу, на коју од часа до часа с противне стране завири једно око. То је моје око. Ја гледам ваша лица. Видим, нестрпљиви сте. Читам из ваших очију жељу, коју ви сами себи ријетко или рађе никада не исповиједисте. Та жеља гласи: „*Ево, чекам и желим да будем преварен!*“ Напокон дигне се завјеса, почимље игра, ви дрхћете, стрепите, плачете, смијете се, одушевите се. И задовољни сте — тим задовољнији, чим смо више ми са ових дасака ваша чувства узбудила. Или рађе: чим смо вас боље преварили. А ви нам нијесте за то кивни. Ни најмање! Што је више и дуље ваша узбуђеност трајала, то ћете се ви прије к нама повратити, или барем жељети, да се повратите. Рецимо то још јасније: чим је јача била *илузија* на нашој позорници, тим је ужа била свеза међу нама што дјелујемо и вама што слушате и гледате.

Без сумње, господо, сви ми овдје горе, на овим даскама — па били ми глумци или режисери, пјевачи или плесачи — сви смо ми *илузионисте*. Нека врста душевних *престидигатера* или *чаробњака*. Док обични чаробњак пред вама производа своје вјештине — на пример, чини, да из празне боце протече вино, или да из неба падају печени голубови, или провлачи из уха пет стотина метара пређе — дотле ми изнашамо пред вас све оно што може осјетити човјечја душа. Ми играмо, као да љубимо, као да мрзимо, као да се веселимо, као да патимо, као да умиремо. А ви само гледате и кушате, да заборавите *како* ми то радимо. Ваше критичко расположење може само да убије *илузија*, потпуна, неограничена, интензивна илузија. Њој се ви подајете и ако сте амо дошли с увјерењем, да ћете видјети само представу, варку, игру. Ал нетом ћете опазити, да је онај престиди-

гитатер своје печене голубове сакрио у за то приправљеном плафону, ваша критичка свијест избија опет на површину. Илузија је убијена. *Мјесто угодне варке долази проста превара.* Исто је и код глумачке и позоришне умјетности. Лош глумац издаје средства, којима се он послужује, да вам прикаже она чувства, које му намеће његова улога. Лош режисер не зна сакрити све оно стално, што на себи имају његови глумци и његове кулисе.

Средства која су потребита да очувају илузију на позорници, нијесу била увијек иста и увијек једнака — свако вријеме имало је своја, размјерно прама свом укусу и прама свом напретку. Рафинована фантазија данашњега слушатеља, не да се задовољити са, на пример, позорницом Шекспирова доба, кад је било достатно ставити натпис *Улица* или *Шума* или *Поље*, да је то слушатељ себи и помишљао.

Као што су се извања средства развила и усавршила, тако и унутарња: психична. Није само да ми тражимо данас сценске слике, које потпуно сакривају своје нереално поријекло, него захтјевамо дискретну маску, вјеродостојну мимику, спретне кретње, вјешт говор, који не смију никад бити у контрасту са осјећајем, што га глумчева ријеч у истом часу изриче. Они морају да овисе о смислу ријечи, о смислу драматске радње, да су им потпуно подређени. А као што се та подређеност захтјева од простора позоришног и од *једног* глумца, тако је потребно, да је она у *читавом* ансемблу. *Ансембл* је за право најважнији фактор за подржање илузије. Један неумесан посмијех, једна неспретна геста, један сувишни корак руше ону чаробну моћ, која је одијелила слушатеља од вањскога свијета и пренијела га у други, у онај, који се развија пред његовим очима.

Модерни театар богат је најразноличнијим средствима илузионе технике и не престаје никад да је усавршава. Јер што више напредује позоришна умјетност, то су и захтјеви публике већи. Или рећи ћу радје: рафинован дух

потребује пуно већу дозу оне моћи, која ће његову илузију подржати. Све једно ради ли се ту о реалном или нереалном свијету — је ли драма, који ми видимо на позорници натуралистична или идеалистична. Позоришна умјетност *мора да нам знаде приказати оно што ми нисмо никада могли видјети или доживјети, као и оно што се сваки дан око нас збива.* У првом случају је пуно лашње подржати илузију. Ту је присподабљење онемогућено. Критичко расположење ћути. Не ради се о вјерности истине, него о *унутарњој могућности* онога, што се пред нама развија. Али илузиона способност јест индивидуална, узев у обзир не само наобразбу слушатеља, него и његову ћуд. На почетку рекох, да је позоришна умјетност варка, ал морам сад нагласити, да њој није намјера преварити у лошем смислу ове ријечи. Она хоће, да помоћу естетичног причињења потресе и сугерује. *Позоришно умјетничко дјело сугерује помоћу разних техничких и приказујућих средстава пјеснички означене згоде.* Оно не тежи за натуралистичном савршеношћу — оно тражи *стил.*

Што је прије свега *стил?*

Што то значи *стилизовати?*

Узмимо све појаве око нас. И одијелимо их. Имат ћемо с једне стране *нарав*, а с друге *умјетност.* Нарав је настава сама по себи, а умјетност по човјеку, који је ову нарав у њезиним значајкама појачао, у свом духу проживио, прекалио, прочистио. По том ово прочишћење и прекаљење природних појава, одстрањење свега сувишнога, маленога, немирнога — *значи стилизовати.* И свака умјетност мора да посједује мирноћу и величину — то јест *да има стила.* Рекох: свака умјетност — па и позоришна.

Драматски пјесник јест, као и сваки други умјетник, човјек значајног и посебног сопства. Прави пјесник очитује то своје сопство у својим дјелима. Поједино дјело има такођер своје сопство и захтјева од позоришног умјетника да га на посебан начин прикаже и глуми.

захтјева од режисера, да га на посебан начин приудеси и тумачи. Овај посебни начин, којим се какво драматско дјело изнаша на даске, зовемо *стилом*.

И то постаје као један нутрњи закон, који се не може ником наметнути, него се мора осјећати, који се не може научити, него се мора појмити. Али сваки пјесник, рецимо раће: свако драматско дјело, посједује свој стил. Друкчије ће схватање захтјевати „Дубровачка Трилогија", а друкчије „Мајка Југовића". Гетеова „Ифигенија на Тавриди" има своју душу, а „Götz von Berlichingen" своју; „Сан летње ноћи" и „Укроћена горопад" јесу два различита свијета и два различита стила. И онај режисер, који не зна нагласити те стилистичне особине драматског дјела, тај је учинио и пјеснику и својој умјетности малу услугу. Изопачио је пјесникову душу. Разобличио је његову мисао. Кариковао његове осјећаје.

По том први је увјет, да се једно позориште подигне до части културнога храма, да његов режисер буде *умјетник стила*. Колико и што је све за то потреба, није овдје мјесто да истичем, главно је да речем, ради свега оног што слиједи, да онај, који има у рукама режију једног позоришта, које је себи поставило велике културне циљеве, мора да буде свестрано наображен и одушевљен културни човјек, бујне фантазије и пјесничког расположења.

Али и *режисер* без *глумца-умјетника* не може да учини ништа. Говорећи *глумца-умјетника* мислим наравно на богом надареног репродуктивног умјетника, који сва своја од природе баштињена својства истанчао, усавршио, рашчистио. Што кипар може да направи из лијепог комада мрамора, то одгој и наобразба морају, да направе из талентирана глумца. Наравно о опћој наобразби није овдје говора. То је нешто што се само по себи разумјева. Сам положај глумчев захтјева да он много тога зна и научи. Друштвено неистесан човјек не спада нигдје, а камо ли на позорници, чија је сврха тако еминентно естетска. Кад је говор о глумчевој наобразби и

одгоју, ја мислим на нешто посебна, на нешто, што је потребито глумцу, као мало коме другом човјеку. А то је *култура тијела* и *култура говорног органа.* Нема сумње, да ће и сваки други рафинован и естетично одгојен човјек своје тијело одгајати, али глумац не може апсолутно да буде без тога. Глумац који нема власти над сваким мишићем свога тијела, не ће никад постићи оног савршенства, за којим тежи. Тијело мора да буде глумцу пуки инструменат, исто као што је пјевачу његов глас. Па као што васпитан пјевач чини чуда са својим гласом, тако мора и глумац својим тијелом. Нетренирани дијелови мишића, укочени зглобови, дебљина, неспретност удâ — нијесу него запрјека слободној гести. А колико и колико пута нијансе осјећаја не захтјевају од глумца само ситну кретњу личних нерава — само једва видљив дрхтај усница? Само један примјер: *Елеонора Дузе.* Она је своје тијело подвргла најскруполознијој култури. Наравно не са сврхом, да га узмогне стављати у лијепе позе, него за то, да читав механизам свога тијела повргне својој вољи, и да га потпуно стави у службу својих најдубљих и најфинијих осјећаја. Глумац и глумица морају да буду узором, какав мора да буде наш стас, какове наше кретње и какав наш говор. Свако тијело које преко позорнице пролази мора да има свој *ритам.* Као стих у пјесми. Помоћу њега избит ће на површину све оно, што је у нутрини његове душе. Заправо драматска умјетност и није у својој суштини друго него *танац* — то јест, ритмичка кретња човјечјег тијела у простору, које тежи да створи било какав догађај из живота.

По свему овом што рекох мора сваки глумац, да настоји развити своје тијело до најмогућније му љепоте. Љепота је весеље! Која средства ће за то употребити, то ће му естетски наображени лијечници најбоље знати казати. Дијета, тренисање, масажа, гимнастика, плес, мачевање, акробатика, мимика, све је то потребито за културу тијела. С друге стране сликари и вајари научит ће

га, како ће упознати и разумјети своје тијело, на који га начин мора облачити, е да се чим јаче истакну његове љепоте. А онда ће потражити ваљана учитеља, који ће га упутити у умјетност лијепог говора. Човјечји говор позна тисуће боја, модулација, изражаја, попут читавог оркестра. Не ћу никад заборавити како је Јосиф Кајнц говорио II пјевање Хомерове „Одисеје“! Немогућно је описати што је он све могао својим гласом! А није само по сриједи дар природе, господо, него и велика, рационална вјежба и наука.

Други фактор у развитку једног позоришта — осим глумаца и режисера — јест *публика*. Без публике нема опстанка никаквом позоришту, па имало оно најсјајније глумачке силе и најженијалније инсценаторе. Не само да је публика потребита за то, јер запрема и плаћа своја сједала у позоришту, него и за то, да својим признањем и судиоништвовањем извиже позоришног умјетника. Жалибоже слава његова траје дотле док је завјеса подигнута, а кад пане његово је дјело застрто. Глумац живи, док гори свјетло на позорници. За то њему и треба онај аплауз, којим, ви господо, њега сваке вечери поздрављате. Али то све није доста! Публика је тек онда прави судионик у напретку једног позоришта, кад је у ње *културна савијест* развијена. Називљем културном савјести код масе смисао за подупирање оног, што је лијепо и извишено, а уједно и одклон оног што је дилетантско и просто. Публика, која пуни оперетне представе, а допушта да се добри драматски комади играју пред празним стôцима — та публика нема културне савјести. Публика која се не жртвује да још један пут види успјело пјесничко дјело у накани, не само да потпомаже, него да и сама ужива — ни та публика нема културне савјести. А исто тако ни она, која не зна или не ће да просуди колик је труд и жртве оних, што се крећу на позорници и више пута нуде оданле крв своју и своју душу, које филистар у партеру дочека у наручје своје баналности и несхватања. Културна савјест у умјетничким пи-

тањима, мора да је као религиозна савјест у питању вјере. Она чини од нас вјернике, којима је позориште храм, у коме говори пјесник, штићеник богова и муза, миљеник народа и човјечанства. Вјерујте, господо, да свака публика има онаково позориште како заслужује. Него публику сачињава сваковрсна смјеса чељади — из различитих каста, различног одгоја, различне наобразбе. Има неке чељади, која требају упуте, савјета, подуке...

А онда долазимо, до још једног врло важног фактора у позоришном животу — до *критике*. До *позоришне критике*. Господо, ја сам врло често размишљао о овој институцији модерне културе и, по души говорећи, нијесам могао да нађем ваљаног узрока њезиној егзистенцији — барем онаковој егзистенцији какову има дан данас критика и код нас и другдје. Такова каква је у истину опскурна је. Мислим особито на факат, да сваки други стручњак осим критичара, има дужност да стече неку стручну наобразбу, да разумије о чему пише, да љуби свој предмет. Кад би то било, имала би и критика свога смисла — била би корисна: овако штетује. Мјесто да зна — не зна. Мјесто да љуби — мрзи. Мјесто да диже — руши. А то је највише с тога, јер критичар није одговоран никоме. Док ми тражимо културне савјести од оног посљедњег похађача тамо на четвртој галерији, који је платио својих педесет пара улазнице — критичар, који се броји међу изабране духове, без којих не би човјечанство ни макац могло, има право да буде без труна културне савјести. Он је дакле једна врста тирјана. Апсолутни краљ у своме краљевству. Пјесника, учењака, умјетника, обретника свак може да испита и и контролише и опровргне — ал оног ко пише критике, особито о позоришту, ко ће да позовне на ред? Ко је икад критизовао критике? Већином оно пар глумаца, којих се тиче и које боли — ал и они потихо, да нико не чује. Није ми овдје намјера, да циљам ни на кога, него само да покажем, како онај који има срећу да зна равнати пером у руци, мора имати и бриге да равна њиме

по души и савјести. Онда ће извршити долично своју културну задаћу. Позоришни критичар треба не само свеопће наобразбе него и техничког знања, без кога није могуће да просуди рад позоришне умјетности. Како могу критизовати они, који не познају у опће позорнице и не знају какав је њезин организам? Застор и кулисе и шаптачева кућица, зар је то све шта они виде на позорници? Ко није завирио у онај арсенал иза застора и проучио сва илузиона средства његова, ко није присуствовао покусима, од аранжирања до главног покуса, и видио *како* настаје позоришно дјело — тај нека не суди о позоришту. Право би било, да закон тражи од сваког позоришног критичара, свједоџбу *практичног позоришног знања*. А управитељи позоришта нек пуштају на *све* покусе, а не само на главни, сваког оног ко се томе звању посвећује. На концу, рећ ћу, да овдје није говор само о оним критичарима који куде, него и о онима који хвале. И једни и други једнако шкоде, кад пишу о оном што не разумију. А права критика јест само она, која изражује *о једном умјетничком дјелу такав апсолутни суд, који мора да сваком другом изгледа као једино право и једино истинито критичарево мнијење.*

Напокон још пар ријечи о главном и првом фактору код позоришта — без кога су узалуд и глумци и режисери и публика и критика — а то је *драматски пјесник*. Рад њега је све ту. Рад његова дјела. Док се сви други фактори морају обазирати на ово и оно, везани разним законима и увјетима, пјесник је потпуно неовисан и слободан. Његова вриједност дат ће му и онај положај који заслужује. Прије или послије. Може га режисер криво схватити, глумци пародисати, критика измрцватити, публика покопати, он ће већ у своје вријеме ускрснути! Клајстовој „Пентезилеји“ није нахудио ни строги суд свемоћног Гетеа: она већ доживљује свој триумфални препород! Софоклова дјела пркосе од стотина и стотина година свим промјенама и хирима људског укуса и неукуса. Увјети одржања једног пјесничког

дјела, леже у њему самом, а само мали духови траже те увјете у извањем свијету: у моди, у захтјевима публике и критике, у могућности часовита успјеха, и тако даље. А свако позориште значи толико какав му је репертоар, то јест, какова дјела представља. Задаћа модерног позоришта јест износити у што савршенијем облику пред своју публику модерну драму. Стару, разумије се, гајити и уздржати — у сходном избору и распореду. Модерно позориште мора да буде у првом реду позориште живих, њему најближих. Нека данашњи нараштај види, не само оно што су његови праоци створили, него и оно, што се је с њиме родило и подигло. Нека велике масе прате умјетничке накане савремених пјесникâ, и нека упознају њихово ведро поуздање у будућа времена и њихове идеале...

Промотрив све ово, истакнувши што све треба једно велико, модерно позориште долазим до главног циља овог мога говора, долазим да изнесем пред вас, господо, пред све оне, које љубе наше културне течевине, пред све оне који су позвани и моћни да нешто у овом смислу узраде и подузму — да изнесем једно велико и замашно питање, један културни проблем. А то је *наше — српско или хрватско — позориште, које ће имати свој стил и свој карактер.* Дотакнувши се овог проблема, препуштам појединим људима, који имају у рукама моћ и власт и пригоду, да буду и покретачи и извршитељи. Ја ћу само да назначим зашто је то могуће и у чему леже увјети једног и великог успјеха. Прије свега морам мало јасније опредијелити свој намисао. Далеко сам од тога, да помишљам на оживотворење националног позоришта, у оном смислу, како се је о том код нас често писало, или на пример, како су се код нас назад неколико година писале националне драме à la „Посљедњи Зрињски“. Такове идеје држим, да су давно код нас доживјеле потпун банкрот, и такав национализам у било којој умјетности није друго него екстериорна ознака — без душе. Умјетнина која је тако заблудила, несхватљива је

и неприступна. А мени је до противног. Мени је до тога, да наша умјетност *нас*, дакле наш народ и име, нашу прошлост и нашу душу, нашу земљу и нашу крв учини приступнима свакоме: и Енглезу и Американцу и Јапанцу, а на концу конца и нама самима. Нек то буде и онда, кад би случај хтио, да нас потпуно несгане са овога свијета — да наш говор умукне, да се наше социјалне и политичке тежње расплину и раскину, као што је данас са старим културним народима, на пример, с Грцима. Нит познајемо — осим часних изнимака — њихова језика, нит нам је стало до њихових циљева, нит питамо за њихове потомке, ал њихова душа и дан данас живе у њиховим епосима и лирици, архитектури и скулптури. Њихов театар ускрсава поново и на тисуће људи аплаузом поздравља сјајне Рајнхартове покушаје.

У литератури ми смо већ многи лијепи успјех забиљежили. У последње доба дао нам је благи удес полетна вајара, Ивана Мештровића, чија дјела задивљују културну Европу. И није нег да се чудиш, како је сав онај наш свијет приступан туђинцу. Дакако, умјетник има свој говор и разумију га све земље и сви народи. Нијесам никад подвојио, да би културни свијет омаловажио Војновићеве драме — а ако зна мало за њих, разлози су посве други, технички, пријеводи, накладници, реклама и, хоћеш не ћеш, мода. Данас ћете у Њемачкој, на пример, наћи мало позоришта, која вам се не би занимала за драмске продукције Мађара. Некад красно дјело Мадачево, а послије спретне комедије Молнареве, направише рекламу својим земљацима. За то је и било могуће да се колпорташки Ленђелов „Тајфун“ у опће и представља на свјетским позорницама. У задње доба, искусио сам сâм нешто врло значајно. Познати хрватски писац Г. Јосип Косор, послао је моме интенданту своју драму „Пожар страсти“. Догађа се у садашњици, у Славонији, на селу. Ванредне квалитете ове драме потресле су ме дубоко. Нијесу ми се свиђеле неке техничке несавршености и чујем, да је Г. Косор у том

смислу своје дјело поправио, али сам га препоручио свом интенданту на представљање. Интенданта је дјело узнијело. А познато ми је, да су га и многи одлични њемачки писци и позоришни стручњаци необично похвалили. До данас није се нашло ни једно позориште, које би имало срца изнијети драму Г. Косора. Страх пред непознатим, господо моја! То је наше проклетство. Нема нико снаге, да заграби у оно пусто благо поезије из непознатог свијета, од непознатог пјесника, од невиђеног стила. Ал ваља се наметнути! Наравно, ја се не бојим за Г. Косора. Он је написао и послао мом театру другу драму, која је љепша од прве, и прије или кашње овдје или другдје бит ће представљана. Ал ту се сад не ради о појединцу. О свима се ради, садањим и будућих писцима, Господо, о нашем културном позиву, о нашем индивидуалном устаљењу, о нашој величини, која је у нама и око нас. Господо, ко мене позна и моје умјетничке интенције и моје схватање, не ће ми подринути мегаломанску нацијоналну ноту. Напротив — ја се нијесам никад бојао иронизовати и презирах све наше блудње у том смислу, па се и данданас поносим лијепом китом непријатеља, које сам баш рад тога себи прискрбио! Али било би подло од свакога од нас који би опазио, да је код нас некаквих способности и енергије, а не би на то упозорио. Моја љубав према позоришту, дуго занимање за њ, приватно поучавање, опажање, боравак и дјеловање на једном од највећих њемачких позоришта, уз људе и стручњаке какав је барун Бергер, садањи директор Бургтеатра, и какав је Др. Карл Хагеман, мој садањи интендант — све то учинило ме је да више пута размишљам о нашим позоришним приликама. Испитао сам у том смислу, какове су позоришне квалитете мога народа. Приподабљао сам наше глумце са странима, наше позоришне људе и равнатеље са странима. И резултат мога разматрања био је врло оптимистичан. Послије Талијанаца код мало којег народа наћи ћете толико позоришног талента као код нас. О појединим жени-

јалним глумцима, Господо, не ћу да говорим. Неки су данас покојни, а неки су још понос наших позорница. Што се тиче позоришних управитеља споменут ће само двојицу — једног у туђини, а другог у хладној земљи. Јоца Савић, некадањи надрежисер код дворског театра у Минхену, броји и данас међу прве позоришне стручњаке у Њемачкој. Што је пак био хрватском театру покојни и незаборавни мој пријатељ Стјепан Милетић сувишно је, да спомињем. Рећ ћу само, да сам у великом наображеном свијету нашао врло мало људи онакова талента, спреме и љубави за позоришну умјетност. А Рајнхардтова идеја, да створи тако звани „театар од 5000“, давно је већ тињала у Милетићевој души. Пре неколико година, шетали смо се по рушевинама римског града Салоне, а он ми је приповиједао о великим позоришним представама, које ће он, да ли срећа снаге и живота, приређивати на солинском пољу... С тим идеалом у срцу, почео је, да пише своју сјајно замишљену драмску „Пенталогију“. Милетић је вјеровао у умјетничку потенцију нашег народа, и, Господо, *ова вјера* мени је најмилија пријатељска баштина. Пред скоро три године одох у туђину, из љубави за позориште, и данас, ево, ступајући након толиког времена први пут на своје материнско тло, срећан сам, што се је у искуству и науци *ова вјера* ојачила и окријепила. И та вјера диктује мени данас све ове ријечи и буди у мени чежњу, да се чим прије покаже на површини свеопћег свјетског умјетничког живота *наше позориште*. Тим не мислим, Господом, омаловажити наша два главна позоришта оно у Загребу и ово у Београду. Могу вас дапаче увјерити, да ни велика Њемачка, изузев оно неколико великих института, нема много њима равних. Али овдје није говор о томе, да ми стечемо добро позориште. Имамо их, хвала богу! Него ради се о том, да ми све своје енергије употребимо, све своје таленте потакнемо, све своје способности усавршимо и *створимо театар свој, особито свој,* какав нема нико други, ал каквом ће се дивити читав свијет. Нешто

попут Московског Театра, са својим репертоаром, са својим цињевима, са својим стилом, тако да то буде оригинална, племенска, савршена течевина, којој ће се дивити публика и у Паризу и публика у Берлину. Разумије се, да то није лако. Први дио овог мог говора морао је бити као нека упута, шта је све за то потребно. Такав подхват захтјева помоћи и љубави — од свију, Господо! Захтјева труда и стрпљивости, поуздања и самопријегора. Оваково подузеће одстрањује све посебне циљеве. Ко се за оваково позориште одгаја, ваља да брише *себе из своје памети, и да се осјети дијелом цјелине.* У позоришту цјелина је све — индивидиум ништа! Ко се спријатељи с оваком идејом, не ће се чудити, да је било великих глумаца, који су предлагали, да се избришу имена са позоришне цедуље. Карактеристичан предлог! Сваки друга умјетност препушта аристократизам, еготизам, индивидуализам — позориште не. Док су год глумци божанства своја или публике, дотле ће страдати јединство стила у позоришту. А позориште без јединства стила деградује се на просто забавиште. На дилетантско вјежбалиште, на вариете!

Многи ће ме наравно питати, какав да буде репертоар овог театра. Одговорит ћу одмах, ви се побрините за остало, а драме ће доћи од себе. Прије свега не треба баш да буду искључиво драме наше. Брам у Берлину створио је прво Ибзеново казалиште на свијету. А онда, ни ми баш не оскудијевамо у том погледу. Пар лијепих позоришних дјела могло би већ сад послужити нашим позориштима, да се окушају у стварању свог посебног стила и репертоара. Толико спомињани Војновић даје необично побуде и прилике једном режисеру. Нисам никад видио, на пример, Нушићевог „Кнеза од Семберије“ — али сам увјерен, да би рафинован ансембл и савршена позоришна техника од ове мале драме створили ремекдјело модерне позоришне умјетности. Косорове драме о којима сам мало прије говорио, могле би са једним махом прославити писца и глумачку дружину, која би их поку-

шала савршено приказати. Нијесам баш наумице именовао једино ове писце; нашло би се и других, који би достојно пристали у репертоар нашег модерног позоришта. Ал на ове сам у својој доколици често мислио и проучавао позоришне квалитете њихових дјела, па знам што значе и вриједе.

А да се све то створи ваља да се позову у помоћ и онакве умјетничке енергије, какове и вани у свијету помажу позоришне умјетности. Оне морају да буду на урес и усавршење драмског дјела и на што интензивније подржање илузије. За поједине гране морају бити увијек при руци својом упутом и вјештином дотични стручњаци. Рајнхардт у Њемачкој, Станиславски и Немирович-Данченко у Русији могу и у овом смислу бити наши узори. А таленат не ће остати код узора — поћ ће и даље. Нама могу послужити наши сликари и вајари, наши композисти и ини вјештаци. Успјех такога позоришта, био би успјех наше расе, нашег духа, који има тако оштро означене своје карактеристике. Кад ја о том успјеху говорим, то помишљам чету наших глумаца, гдје представља и гостује у каквом светском театру, а сутра, не само да новине похвално пишу, не само да публика хрли на представе, него да у опће наше позориште дјелује као културна сензација. Да донесе собом нешто ново, да задобије своје мјесто у хисторији позоришне умјетности, као што се је оно догодило иза гостовања московског театра у Дрездену, Бечу и Берлину! Колико су, Господо, научили њемачки режисери од својих руских колега! Руси донијеше собом неку врсту позоришноумјетничког јеванђеља — на које је све почело присизати. Ал у чему је лежао чар њихове умјести? Та и у Њемачкој биле су познате и уважаване до савршености њихове особине. Али чар је био унутарње нарави, Господо. Прије свега свој стил. Затим осјећај глумачке солидарности. То је оно што сам прије споменуо, а значи заправо *поштовање према пјесникову дјелу*. Позориште је ради пјесника, а не обратно. То мора бити први

принцип савјесног позоришног умјетника! А онда дуга и напорна израдба до у танчине, тако рекућ *душевна израдба.* Кад су се већ научили све кретње и положаји тијела, покушати исто са душом...

И нема сумње, да и ми можемо тако!

Да се ради о којој другој грани умјетности, не бих овако говорио. И ако и ту опажам лијепих момената, то не видим урођеног надахнућа у оној мери, као што је у позоришној надарености нашег племена. У осталом и у нашем политичком животу, а и у социјалном, показали смо често пута наше инсценаторске и глумачке врлине, за којима су државничке далеко заостајале... Па израбимо их! Заграбимо у ту ризницу нашега духа и створимо нешто што ће нас продичити. Снажна жеља да нађемо нове путеве у умјетности, нек буде наш културни циљ.

Милан Беговић.

Опаска: При изради овога предавања послужио сам се дијелом стеченим властитим искуством, а дијелом дјелима „Regie“ од Карла Хагемана и „Révolution des Théâtres“ од Фукса.

ИВО ЋИПИКО.

(2)

III

Ми смо, досада, говорећи о личностима Ива Ћипика, углавном, додирнули и његову личност. То ћемо сада учинити опширније; јер, кад се говори о књижевном делу Ива Ћипика, треба познавати што интимније и саму његову личност јер су, сам писац и његово дело, у непосредној вези. Главна личност која се креће кроз све његове пејзаже, она која покреће све личности и која им је и саму своју природу позајмила, то је сама личност Ива Ћипика. Ако је где потребно, због самог дела, познавати и пишчеву личност, то је потребно у овоме случају. Његова љубав према сељаку и „простим душама", његово осећање природе, његов пантеизам, његово схватање културе *(На Растанку, Чежња)*, и много још штошта друго, даду се објаснити неким особинама његове личности.

Иво Ћипико је човек код кога је врло јако развијено осећање природе. Он живи у природи, и ужива у природи. Његово схватање природе је пантеистичко и холицоистичко: он се с њом уједињује, он себе држи за њен део, он јој даје велику душу чији је део и његова душа. По њему, природа нам позајмљује један део своје душе да би је прозрели и ми јој га, на крају, враћамо кад нам више не треба. Одраставши у природи, он је без позе, без нарочитог става, и сав природан у говору, оделу и опхођењу. Због свих тих особина које је позај-

мио од природе, он изгледа дивањ и самоникао. Развијавши се сам, без друштва, ван света, он се у друштву и свету осећа „у квргама“, спутано и тешко. Из тих разлога, он је увек готов да учини оштру критику, и да исмеје свет и његове конвенције. Сам његов живот довољна је критика наших конвенција. Идући за природом, њему није ништа необично да проспава коју ноћ у кукурузима, или да се у Цетини купа у костиму у коме модели излазе пред сликаре, или да пристане да руча у каквој прљавој сељачкој кући. Један његов интимус, Милан Беговић,[1] даје о њему неке занимљиве детаље. По њему, Ћипикова је кућа стално отворена да у њу улази „природа“. Он сам, по цео је дан крај мора, по пољу, по брдима; или легне на тле, прислони уво на ледину и, као оно доктор Фауст у Золиној *Земљи,* слуша како земља дише. Пошто држи да се друштво одметнуло од природе и да живи по законима који су њој противни, он је оштар критичар друштва, и пун је ироније и сарказма кад говори о њему. Сва схватања данашњега друштва у погледу друштвенога морала, брака, љубави и пријатељства, он сматра да су шарене измишљотине „социалне животиње“, која под тим „шлагвортима“ крије свој безобзирни егоизам. Човек је у основи добар; али, култура га је свратила с пута природе. Отуда, има само две врсте добрих људи: то су највећи интелектуалци и примитивни људи; јер, они су једини људи из природе који живе по законима природе. Дакле, они за које он пише своје књиге, и они о којима је писао своје књиге, и којима их је и посветио. Из те његове несоцијалности и безобзирности према друштвеним узансима, лако је схватити још неке његове особине. Тако, Ћипико воли самоћу која је основна потреба за човека који воли унутрашњи мир, и мрзи политику, јер држи да сваки политичар ради pro domo sua. Он, даље, чита врло мало, јер је природа та коју треба читати. Живећи у природи,

[1] *Xeres (Savremenik* за 1908, стр. 135, и даље).

најзад, он је развио једну особину коју ретко има човек из друштва и од света: Ћипико је необично отворен и искрен. То се јасно осећа и у његовом књижевном делу. Он врло слободно исказује своја мишљења, па макако непопуларна била (*Пауци*, и тако даље). Каткада су та мишљења врло нетачна, али их он казује са тако апостолским уверењем, да ви немате права да их дискутујете; кадкада су и смешна (: мишљење његово да је права жена само сељанка која бйје на пўт и здравље; варошанка је неприродна и лажна — она је лутка), али, то су убеђења која импонују са своје искрености. За његова схватања, карактеристички су још и ови детаљи који су у присној вези сасвим оним што је раније речено о њему. Ћипико, на пример, сам купује све што му треба, сам спрема своје обеде. Њега врло често сретају кад се враћа из поља са џеповима пуним кромпира, граха или зелене боранције, и то му чини нарочито задовољство, јер му то, као Робинзон Крусоу, лежи у природи.

Поводом себе, Иво Ћипико је највише проговорио о себи преко свог главног репрезентанта, преко Ива Полића, главног јунака романа *За Крухом*. И, како је личност Ива Полића јако слична с личношћу Ива Ћипика, то ћемо ми, због Ћипика, проговорити и о Полићу. У *Чежњи* и *На Растанку*, Ћипико је непосредно говорио о себи. У роману *За Крухом*, он то ради кроз уста Ива Полића. Иво Полић је, овом приликом, једна врста Диминих „резонера“ Оливјеа и Др. Ремонена. Он је ту да прикаже писца, да не би писац, на онај стари начин, као чупавац из кутије, сваки час излазио из дела и резерве, и лично морализсао. И, Иво Полић је, у том погледу, врло добар репрезентант схватања и идеја Ива Ћипика. Као и Иво Ћипико, и Иво Полић је против културе и школе која све сеоско и просто одузима, а у накнаду даје полираност и „конвенционалне лажи“, и против филозофије и наука које запостављају истински живот; и Иво Полић воли морску пучину, „мирис живога мора“, „свјетлост пуна дана“, простоту, мир и пусти пољ-

ски живот, и мрзи велику варош и њену вреву, друштво и његов морал, формалности и конвенције. Море му је симбол „слободе, сјаја и истинског дашка живота“; „његово нагнуће“, каже се на једноме месту у роману, „одувек се пригибало природи и чезнуо је за најпримитивнијим слободним животом, па га жива сила туђе воље отрже од свега што му је најмилије...“; он се „подаваше животу у природи, посматраше море, смирај дана и ослушкиваше пиркање и хуку вјетра...“ Као и Ћипико, и Иво Полић је противу данашњег поретка и уређења, и за једну државу, како је сам Ћипико назива, „идеалног анархизма“, и за потпуну аутономију сваке личности, и за слободу брака, и за религију као приватну ствар појединачне савести, и за солипсистичко схватање свих ствари у смислу Штирнерове филозофије.

Целокупна Ћипикова филозофија непосредан је израз живота у природи. Сам по себи, живот у природи доводи у везу солипсизам и пантеизам, концентрисање свега на себе, и тражење себе у свему. То мирење два, на први поглед, противположна схватања, било је случај многих људи (Русо, Штирнер, Рекли, Горки), и оно је врло јасно. Ћипикова солипсистичка схватања ми смо приказали; и, с тога, сад је на реду да прикажемо и још две особине његове књижевне личности које су у присној вези с њеним раније изложеним схватањима. То су: његово осећање природе, и њено пантеистичко схватање.

Пре свега, његово осећање природе, као и многа друга схватања у овоме индивидуалистичкоме веку, *његово* је осећање природе. Она регула Боаловљеве и јансестичке естетике: „И нека вам природа буде једина студија“, схватано на њихов стари начин, пало је у књижевности нашега и прошлога века (криза с натурализмом брзо је прошла). Наш век гледа на природу кроз себе: природа је онаква какви смо ми; каква је природа сама по себи, то ми не знамо, а нису знали ни они реалисти и позитивисти у књижевности који су хтели да „даду природу онакву каква је“. Ћипиково осећање природе

је осећање природе нашега века: субјективно, самоникло, природа гледана кроз свој темпераменат и менталитет, прожета својом личношћу тако много да човек у њој налази себе сама. Од наших писаца, такво је оно у Борисава Станковића, Петра Кочића и Вељка Милићевића (код Светозара Ћоровића је нешто реалистички схватано то осећање; код Невесињског је романтичко, у смислу романтизма народне поезије; код Милутина Ускоковића у смислу књижевног романтизма). Код Ива Ћипика, оно је нешто мање субјективно од Станковићевог осећања природе, али је књижевније и отменије од његовог, и од осталих. Но, његово осећање природе није само књижевно; већ и више, оно је и сликарско у најлепшем смислу те речи, о чему ћемо говорити кад буде било речи о чисто уметничким особинама нашега „дивљака са мора“.

Ћипиково осећање природе, као и већине других писаца новије европске књижевности (: Толстој, Тургењев, Ниче, Лоти, Д'Анунцијо, Ибзен у *Пер Гинту*, Бјернсон у познатом и лепом Кларином монологу у *Изнад наших Моћи)*, пантеистичко је; и, као такво, веома је доброчино и питомо. У природи све живи, све има своју душу која је једна и иста. Све је једно: једно се у друго прелива, једно друго условљава, једно другоме позајмљује своју природу. Његов пантенизам сасвим је условљен. Тамо, крај мора, у непосредноме додиру са великим и узвишеним, мора се бити пантеиста, и ту се мора врло лепо да измири солипсизам и пантеизам, а да се не траже контрадикције, нити да се које схватање жртвује. Тамо је све велико и моћно, и човек се мора да осећа у једноме кругу, чији је центар, по теорији Св. Августина, на свакоме месту, а периферије нигде нема: у свакоме моменту, природа је у човеку, и човек је у природи: Tota in minimis existit natura, и обратно. Личности, из његовог књижевног дела, пантеисти су углавном. Његова Јелка, као она несрећна Ибзенова Елида Вангел, мора да гледа „у пусто море“, јер је потреба њене душе да, у свануће, поздравља

као идола сунце на истоку, и да је сва несрећна и убијена кад, као тешка болесница, не може да изврши свој хаџилук мору и сунцу *(Јелка);* његов се доктор Марио осећа једно и исто са свима пеисажима у којима је тако много уживао *(Запад);* његов Иво Полић, кад је крај мора, налази све што му треба: радост, срећу и утеху, и осећа „у себи зедах васељене, из које је он никнуо, ослушкујући шапат њених бића“ *(За Крухом)*; за једну своју личност сам Ћипико каже:... „и као што је море долазило све то мркије боје, тако се чинило да се и њена душа у њему толико одразује“; за Даринкина осећања, на пример у једном лепом пеисажу, Ћипико ће рећи:... „У неизмерну простору, обавиту и испуњену плаветнилом и морем, осјећала се пуним и једрим зрнцем васионе“ *(На Мору)*, и самој ораници и дрвећу даће овакав пантеистички карактер: „Пуста прекопана земља, лежала је мирно. Одмараше се од летње спарине и јесењег плода. По сриједи уздуж гребље, на насађеном низу стабала, не привијају се гране к земљи као у јесени, већ голи подрезани обранци укочено стрче к небу, као да траже од тамо снаге и живота, за настајни раст“. *(Запад)*; а један пеисаж овако ће да градира и, на крају, поентира: „Грожђе је дозријело; трњине потамниле; жељуд набрекао; мањиге поцрвенеле; жито се пожело; трава осушила; рузмарин оцвао; живина се ојачала; море и небо гануло, а човјек се уозбиљио. Све се спремало да отпочине, па да наново оживи“.

Но, његов пантеизам, има још неке особине. Тамо, крај мора, у великој борби копна са морем, крај великих планина и у атмосфери бура, пантеизам једнога писца има уза се и ове атрибуте: мистичан, фаталистичан и, ако хоћете, религиозан. Крај велике природе, добијају се осећања јачине, моћности и узвишености, пред којима се људски разум осећа разочаран, и прво осећање које побеђује сва остала то је осећање интелектуалне резигнације које води мистицизму, фатализму и религији. Али и у овоме случају, као и свима осталим, Ћипико

остаје, што је врло ретка ствар кад пантеиста ове врсте, здрав, јак, и са „joie de vivre“. Ранији неки примери довољно објашњују те особине његовог пантеистичког схватања природе. Ево, још два примера за илустрацију горњих навода: „Потпуна је тишина. Море и небо појединце ишчезавају, па окупљују у заједнички загрљај све што је живо и мртво... Човјек се осећа, тек да дише... Поглед, мисао и разум обухватају једно јединствено биће...“ *(Крај Мора)*; и други пример: „Но, у по пута, сунце зађе. И одмах након оног последњег меког свјетла, што задњим часом обасипље цијелу нарав и опсине ведрином све живуће, постепенце хвата се сутон... Наступила је ноћ. Хладни вјетар с брдина само што пропири... Прије него мјесец извири, тмица је. У њој ствари губе облик и изједначују се, само неке контуре ваздухом кривудају. Тамни простор неизмјеран је; одасвуд се шири. Мисао јаче одзвања; срце попушта јадовању...“ *(На Повратку с рада)*.

(Наставиће се).

Бранко Лазаревић.

БОРБА ЗА ЖИВОТ И УЗАЈАМНОСТ КОД ЖИВОТИЊА.

(Крај).

III

Наводећи примере о моралним особинама код животиња, ја сам навалице изостављао доказе колико код њих има љубави материнске и љубави брачне и породичне. Та се љубав сматра сасвим као природна, као потребна за одржање феле, и сагласна са начелом борбе за опстанак, и у најужем смислу овога израза.

Примери које сам ја овде одбирао доказују да животиње имају алтруистичне инстинкте и осећања, која се код људи рачунају у врлине вишег реда, као што су: сажаљење, саучешће, самопрегоревање, љубав к ближњем, пријатељство, дружељубље.

Љубав к ближњем, саучешће и помагање у особној невољи каквој, показује се највише међу животињама једне исте феле, где би, по Дарвину, требала да постоји највећа међусобна борба за живот. Има доказа, да су чак и злогласни курјаци милосрдни спрам свога изнемоглога сабрата; док, међутим, многи курјаци у људској кожи налазе да ко нема средстава за живот, тај не треба ни да живи (Бихнер, l. c. 210).

Самарићанска дворба болних и невољних виђа се код мајмуна, јазаваца, паса, пацова, гавранова и тако даље.

Пријатељство је осведочено не само измеђ животиња исте феле већ и измеђ разних родова сисара и између ових и тица. Пријатељство се виђа и међу животињама, које би због неједнакости својих снага требале једна од друге да се побојавају.

Друштвени живот је код животиња тако много развијен, да се он може сматрати за правило, а саможивост за изузетак. Па и ове сада усамљене животиње вероватно су негда биле дружевне. — Поред великих колонија даброва виђа се по кашто и која усамљена особа, названа „лењивац“, јер се мисли да је овај из друштва искључен због лењости. Исто тако издвојених особа има и поред буљука слонова, нилских коња, дивљих бивола и тако даље, које се зову „вагабунде“. „Вагабунде“ су обично пакосне и опасне, а особе које живе у друштвеној хармонији доброћудне су (Büchner, l. c. 375). Само грабљивци не маре за друштвом. Не маре чак ни да им је њихов сопствени пород у близини, већ га разгоне, само да би имали више места за свој грабеж. То се види код грабљивих тица и зверова.

Животињска *друштва* врло су разноврсна како по саставу и трајању тако и по циљу и савршенству. Циљеви животињских удружења могу бити: заједничка одбрана; служба сигурности на путовању и на паши; грађење општинских станова; скупљање резервне хране; подизање подмлатка и тако даље. Нека удружења имају само по један од ових, а у некима се и по два-три циља постижу. Удружења има на свима ступњима животињскога света, али тек код виших класа она су свесна, а не само случајна, тако рећи физичка или инстинктивна. У главноме би се животињска удружења могла груписати онако као што је то учинио Жиро,[1] дакле овако:

I, *Повремени скупови* када се поједине особе скупе само да створе већу масу, а у ствари оне остају прилично индиферентне једна другој, и лако се раздвајају чим је привремена потреба скупова подмирена. Ту се могу уврстити путујућа друштва риба (кечига, младица, харинга, сардина), тица (ласта, голубова), глодара (мишева, пацова, лешинга) и такође и они скупови многих

[1] P. Girod: Les sociétés chez les animaux. Paris, 1891.

тица на северу, да заједно снесу јаја, па да се после разиђу.

Индиферентних удружења има много и код некичмењака.

II, *Задруге*, у које свака особа уноси своју снагу и памет, и од сваког задругара очекује телесну и моралну сарадњу ради постигнућа заједничкога циља, после кога се појединци одају своме засебноме животу. Такве су на пример задруге даброва и врабаца-„републиканаца“, па дефанзивне и офанзивне дружине код тица и сисара, итд.

III, *Стална удружења*, у којима се међу члановима друштва одржавају сталне тесне везе, те ова изгледају као трајни друштвени организам. Ту се увршћују стална јата тица (вране, чавке, папагаји, многе штакаре, пловке, итд.), буљуци дивљих коња и говеда и других преживара, друштва мајмуна, итд.

Особенога рода су удружења *пчела* и *мрави*. И њих има на разним ступњима; али она која се највише хвале, као на пример, ројеви пчела, имају мешовити карактер.

С једне стране, ту видимо друштво као један биолошки организам, чији су органи самосталне особе. Телесне разлике и функције појединих редова особа — радница, трутова, матица — чине да се ови радови допуњују у органску целину. Удружење је оваквих особа, тако рећи, неизбежно, те изгледа као наметнуто, јер без њега не би се одржала на целина ни делови. Солидарност је овде потпуна и условљена битним потребама.

Али ако се изузму женке и мужјаци, којима је задатак плођење, а којих је у онште мало — остаје огромно друштво чланова радника, који свесно суделују у друштву, у сарадњи, и показују добровољну друштвену солидарност.

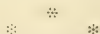

Друштвени живот код животиња уништавају, тако рећи, међу њима „животињску“ борбу за живот, њени

примитивни облици, у којима физична снага појединих индивидуа игра главну улогу, замењују са друштвеном кооперацијом. Извесни облици директне борбе само се још по каткад појављују.[1] Иначе је директна борба постала излишна, те сва њена снага може да се примени на одржање заједнице обезбеђење друштва од спољних опасности које би претиле његовим члановима. На тај начин кооперација у друштву постаје најбоље средство у борби за опстанак, јер се њоме у друштву и најслабији чланови одржавају и мирно размножавају. Животна борба губи карактер грубе међусобице и окреће се против спољних опасности; било против злих грабљивица, било против опаких физичких прилика. У овој борби, где се не зна за унутарње непријатеље, свест и солидарност играју улогу најсавршенијег оружја. Под њиховим утицајима животињске феле се одржавају, умножавају и усавршавају. За одржање и напредовање постају најспособније, не оне животиње које су највише наоружане за међусобну љуту борбу до истраге, већ оне које су најспособније за живљење у трајноме друштву. А најуспешније и најнапредније јесте оно друштво у коме прво влада највећи мир и узајамност међу члановима; друго, чији чланови имају велике телесне, умне и моралне способности; и треће, које обухвата највећи број особа, породица и других груписања особа (Лавров).

Овим разлагањем смо дошли, дакле, до закључка да главни фактор одржања и развића органских фела не може бити она непосредна, појединачна, међусобна борба за храну и надмоћност, како су је фанатички дарвинисти обично замишљали и каква се само у извесним приликама појављује. Борба за опстанак, о којој се с већим правом може говорити, то је она коју је већ Дарвин у „метафорном“ смислу у неколико замишљао. То је борба против опаких прилика; то је, нарочито, борба у друштву и за његове заједничке циљеве.

[1] Sames Mark Balduin. Le darwinisme dans les sciences. Traduit de la 2-e édition anglaise. Paris. 1911. стр. 76.

Свет не пати од пренасељености. Животиње не пропадају много у међусобној борби, већ пропадају од природних непогода: од суше, поплаве, мразева, зараза итд. Борба за живот јесте поглавито борба против смрти од болести, код елементарних катастрофа, итд.

Природно одбирање и стварање подобнијих и јачих особа и фела врши се стварањем бољих погодаба за живот; а једна од првих добрих погодаба јесте: укидање међусобне борбе увођењем, учвршћењем и распрострањењем узајамног помагања и опште друштвене солидарности.

После свега што сам говорио, завршићу прво признањем да у свету има извесне, добро схваћене борбе за опстанак, и да је ова по некад чак и благотворна. Али се ја ни мало не слажем са људима који проповедају, да је убиствена борба за живот неки општи и вечити „природни закон“. Најмање се слажем са онима који би томе сличан, неморалан и несоцијалан „закон“ хтели да признаду и за људско друштво.

Успокојен оном хармонијом која влада код највећих маса животиња, а ценећи узајамност што је практикују оне животиње које су баш њоме постигле највише положаје у свом роду — ја срдачно примам тачно и племенито мишљење мудраца, чијим речима Природа нас овако саветује: Не кољите се! Пазите се! Удружујте се! Помажите се! То је најсигурнији начин, да сваки постигне највећу сигурност опстанка и највећи напредак, и телесни, и умни, и морални [1]

И, на супрот ономе очајноме уверавању нашега песника да у свету нема љубави, — а ради ваше личне среће и боље будућности нашега друштва, — ја вас молим, да примите к срцу, да исповедате и у животу остварујете убеђење да: *У свету, брале, има љубави!*

Јован М. Жујовић.

---

[1] P. Kropotkin: Mutual Aid. стр. 75.

СИТНИ ПРИЛОЗИ.

О Карловачком владици Миоковићу.

Није ми познато да ли је у српској црквеној историји обрађен живот и рад Мојсеја Миоковића, владике карловачкога, који је живео пре сто година. Самуило Илић издао је у 1825 години у Бечу класичку оду „Генетліяконъ преосвештенѣйшемъ, высокодостойнѣйшемъ и превосходителнѣшемъ Господину Мойсею отъ Міоковићу, штедромъ, православномъ епископу Карловачкомъ, Костайничкомъ, Личком, Крбавскомъ и Приморском". „Генетлијакон „прославља добротворство онда већ покојнога владике, и истиче како је Миаковић код Цара Франца I био у нарочитој милости: „То најбоље знају Г. Г. официри, који су се у нужди и потребама својим на овог дворског љубимца позивали".

О овом Миоковићу нашао сам неколико података у Архиву Земаљске Владе у Љубљани. (После француске окупације припадао је карловачки округ Аустрији). Из признања заслуга што их је карловачки православни владика Миоковић стекао за цара и за државу, цар је још пре француске окупације наградио владику. Окупација је омела извршење ове цареве одлуке, и тек марта 1811 цар је владику, заједно са његова три брата: Савом, Ароном и Ђорђем, родом из торонталске жупаније, произвео у ред угарских племића. Кад су

Французи 1813 опет отишли, Јосип Ердеди, известио је о том производству у племство и љубљанског гувернера Латермана. У јесен сталежи карловачког округа у Љубљани, заклињали су се на верност цару Францу. Владика Миаковић извинио се из Беча, велећи, да не може доћи, јер би морао, према царском указу, да остане дуже времена у Љубљани.

Др. Фран Илешић.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

Voyslav M. Yovanovitch, docteur de l'Université de Grenoble: „*La Guzla*“ *de Prosper Mérimée*. Etude d'histoire romantique. Préface de M. Augustin Filon. Paris. Libraire Hachette et C-ie. 1911. XI, 566.

(Крај).

Према томе, у *Гуслама* не треба гледати једну успелу књижевну мистификацију, као што се то до сада чинило. Сам Мериме је крив што је дао ту нетачну интерпретацију једној књизи из своје младости, када је 1840 говорио са подсмехом о њој, тврдећи да је писао да би исмејао „локалну боју“ на коју су његови некадашњи пријатељи романтичари толико полагали, и да би непосредно доказао како је та слављена „локална боја“ површна и лака ствар. Када је писао *Гусле* Мериме је био искрен и радио је озбиљно; тек доцније, када је извор поезије усахнуо у његовој души, када се окренуо сав реализму, и то археолошком реализму, он је са презирањем говорио о том једином свом песничком покушају.

„Гусле“ не иду у најбоље ствари које је Мериме написао, шта више то је можда једна од најслабијих његових књига, и ако у њој има добрих балада, којима само недостају стихови, па да буду мала савршенства своје врсте. Али ипак, у тој књизи се већ јавља писац *Кармене* и *Коломбе*, писац који има мало способности да изналази, али у накнаду зато показује ванредну уметност да одабере појединости и да им да вредности, писац

сувог и трезвеног стила, хотимично бруталан, који брзо и кратко каже оно што има да каже. *Гусле* се, поред свију одрицања њиховога писца, имају сматрати као један карактеристичан документ из 1830 године, из доба књижевног егзотизма и фолклоризма, као мешавина књижевности и сликарства, као уношење у књижевност боје, слика и типова из дотле непознатих земаља, као одушевљена реконституција далеких земаља, евокација страних земаља, Шпаније, Италије, Грчке, Истока. *Гусле* су производ оне књижевности, која је поред све своје делимичне нереалности и честе фантастичности били претеча дескриптовнога, уметничког и књижевног космополитизма нашега доба, далеко тачнијег и трезвенијег.

„Онај који је написао *Драме Кларе Газул* и *Гусле*, вели на завршетку Г. Јовановић, који је увео у француску књижевност *Кармену* и *Коломбу*; који је преводио Русе, дивио се Енглезима — врло обилно је сарађивао на стварању тога новога укуса, и то поред све сувоће свога стила и поред свега ужасавања, које је доцније, савеснији и документованији, афектовао према својим првим огледима у томе роду.

„По нашем мишљењу, баш у тим Меримеовим делима треба изучавати еволуцију романтичкога егзотизма, фантастичног егзотизма, и његово поступно преображавање у савремени реалистички егзотизам. Први Меримеов начин, начин у *Гуслама*, показује, као што се могло видети, доста заједничких црта са његовим другим начином, начином којим је писана *Кармена*, тако да би се могло рећи да је овај други начин био немогућан без оног првог“.

Све ово су само општи закључци, резултат дугих проучавања и опширних разлагања. Докторске дисертације обично су брзи и површни радови, у које се улази без научног искуства, у којима се управо тек учи раду, и које се, обично, импровизују за неколико грозничавих

месеца, ради практичног циља: задобијања докторске титуле. Г. Јовановић је, по ретком изузетку, посао схватио врло озбиљно, радио је неколико година, са књижевним искуством и очевидном способношћу за научна и књижевна истраживања, и отуда његова теза није обична, брза и површна ђачка импровизација која се данас јави да сутра нестане, но темељан, озбиљан научни рад који ће остати.

Могло би се чак рећи да је Г. Јовановић одвећ озбиљно узео своју тему, и утрошио на њу и више времена и дао јој веће размере но што то она по својој важности заслужује. Поред све своје занимљивости, и специјалног интереса за нас Србе и Хрвате, *Гусле* су на крају крајева једна мала епизода у историји францускога романтизма, и један књижеван производ од сасвим споредног значаја у сјајној књижевној каријери Проспера Меримеа. Историја *Гусала* могла би се изнети у једној овећој студији, али је одвећ много посветити јој близу 600 страна! Рад је импозантан, али у исти мах значи и расипање снаге.

До душе, Г. Јовановић има извињење за ту несразмерну опширност. Пре свега, он, како вели у предговору, претпоставља „излишно недовољном“. Затим, опширност његове књиге није вербалне природе. не састоји се у речима и фразама, но у обиљу чињеница, и књига је велика не зато што се у њој на дугачко причало но зато што се унело много разних ствари. Најзад, Г. Јовановић има право да у своју одбрану каже да је у књигу унео извесне познатије и општије ствари, које су од споредног значаја по предмет, стога што се обраћао једној публици која је готово сасвим непосвећена у словенске књижевности у опште, нарочито у историју српске народне поезије. Пуно ствари, читаве главе, које је унео у своју књигу, Г. Јовановић не би писао да се обраћао српској публици, или чак немачком научном свету, где се о нашим стварима прилично писало; он је изишао пред Французе, чије незнање страних књижевности прешло

је у пословицу, и чијим стручњацима су слабо познате елементарне наше ствари.

Што се тиче главне идеје Г. Јовановић могле би се учинити извесне ограде. Г. Огистен Филон, један од цењених француских критичара и најбољих познавалац Меримеа, у подлиску *Journal des Débats*, (1911, бр. 108), говорећи врло повољно о књизи Г. Јовановића, истакао је како Мериме, који је једно време био толико одрицан и оптуживан, дочекао је сада да га величају „два нараштаја пријатељâ и обожавалаца“. И Г. Филон, меримесист од првога часа, са разлогом пита се „да ли се не иде одвећ далеко у тој рехабилитацији која прети да се окрене у апотеозу, и да не би можда Мериме преклињао своје данашње биографе да му оставе бар неку од мана којима се он волео китити.

Изгледа да је и Г. Јовановић отишао сувише далеко у својој меримеистичкој ревности, и, као што то често бива, проучавајући дуго свога писца, он се мало заљубио у њега. Он је је лепо показао да *Гусле* имају књижевне вредности, веће но што се обично мисли, и да обележавају један тренутак француског романтизма. То је Г. Јовановић доказао, и то ће извесно остати. Али он одвећ далеко иде када тврди да *Гусле* нису мисификација но озбиљан књижевни рад, први и последњи песнички покушај Меримеа. У Глави *Проспер Мериме пре „Гусала“*, Г. Јовановић је изнео каква је била права унутрашња природа Меримеа, колико је на њега утицао Стендал, и међу осталим развио његову природну склоност за мистификације. Не треба губити из вида две чињенице: 1) да је око 1825 било доба књижевних мистификација, и за Макферсоном и Чатертоном дошао је цео један низ мистификатора који су под туђим именом продавали своју робу; 2) да је Мериме у опште волео мистификације, да је пре *Гусала* изишла мисификација *Драме Кларе Газул*, где је ишао тако далеко да је уз комад дао слику себе сама обучена као тобожња шпанска глумица, као што је доцније фабриковао једно Робеспјерово писмо да пре-

вари Кивјеа, који је скупљао аутографе. У осталом, Мериме одсудно тврди да су *Гусле* мисификација, и нашто му то спорити? Он је толико књижевно богат да се без велике штете по њега могу *Гусле* избрисати из списка његових озбиљних дела.

⁂

Теза Г. Војислава Јовановића је ваљан прилог ка изучавању занимљиве и књижевно важне личности Проспера Меримеа, и историчари француског роматизма имају сада књигу у којој ће поуздано и потпуно бити обавештени о скромној улози српске народне поезије у стварању књижевног егзотизма и фолклоризма у добу од 1820 до 1830 године. За нас, за историју наше народне поезије, књига Г. Јовановића је веома корисна оном великом множином непознатих, а врло занимљивих чињеница и појединости, од којих би научни парчетари написали неколико туцета педантних студија. Ми у њој налазимо прегледно изнесену сву историју наше народне поезије код Француза. Г. Јовановић био добро учинио када би све те нове ствари изнео на српском и пред нашу публику. За све нас који смо изишли из француских школа ова књига је један наш општи успех, и ми ћемо и на њу упућивати оне необавештене, каткада и неинтелигентне људе, који презриво говоре о француској науци и о њеним модерним научним методима.

Г. Војислав Јовановић није само савестан ерудит но и добар писац, и његова књига сложена је вешто и прегледно, и писана прецизно и јасно, без фраза и амплификација, са дискретном и ладном иронијом овде-онде. Све и да није казивао своје велике књижевне симпатије за Стендала и за Меримеа, види се добро у којој школи научио је писати.

Јован Скерлић.

НАУЧНИ ПРЕГЛЕД.

Становништво Босне и Херцеговине

[Привремени резултати пописа становништва у Босни и Херцеговини од 28 септембра 1910. Сарајево, 1911].

У Босни и Херцеговини извршен је 28 септембра 1910 године попис становништва, и Земаљска Влада за Босну и Херцеговину издала је главне резултате тога пописа. Из ових података види се, колико је у овим покрајинама било: кућа, домаћинстава, становника, у опште, а мушких и женских посебице, и напослетку њихова подела по вери.

Како су ови податци доста занимљиви, а нарочито они по вери за нас врло важни, то их овде износимо.

Површина Босне и Херцеговине износи 51.028 квадратних километара; докле Србија има само 48.303 квадратних километара. Од предње површине долази на округ: травнички 10.023, мостарски 9.119, бањалучки 9.044, тузлански 8.904, сарајевски 8.411 и бихаћки 5.527 квадратних километара. У Србији износи површина највећег округа — врањског — само 4 342 квадратна километра; а најмањи је округ — смедеревски —, он има 1.277 квадратна километра.

Ових шест округа подељено је у 51 срез. Четири вароши имају своје управе, то су: Сарајево, Бањалука, Тузла и Мостар.

Вароши има свега 66. Главно место, Сарајево има 51.872 становника, без војске. До 1500 становника имало

је 10 место, до 2000 = 11, до 2500 = 10, до 3000 = 2, до 3500 = 12, до 4000 = 3, до 5000 = 6, до 6000 = 2, до 7000 = 3, до 10.000 = 2 и више од 10.000 = 5 места. То су вароши: Сарајево, Мостар (16.385), Бањалука (14.763), Травник (11.333) и Бјељина (10.069).

Кућа је било 289.643, према 238.059 у 1895 години. Број кућа увећао се у овом периоду за 51.584, или 21.67 процента. У једној кући становало је просечно по 6.5 становника (1895 године по 6.6 становника). Просечни број становника у једној кући износио је у округу: мостарском 6·9, травничком 6·9, бихаћком 6·7, сарајевском 6·6, бањалучком 6·6 и тузланском 6 0. Занимљива је појава да је насељеност кућа била већа у оним окрузима, у којима је густина насељености у опште слабија. Тако долази на један квадратни километар у округу: тузланском 48 становника, у бањалучком 45, бихаћком 41, сарајевском 34, мостарском 29 и травничком 28, а у опште 37 према 31 у 1895 година.

У Србији долазило је 1905 године на један квадратни километар 56 становника, а у једној кући становао је просечно по 6·4 становника, и према томе разлика између Босне и Србије, у овом погледу, није велика.

Исто се понавља и код домаћинстава (задруга). Домаћинстава било је у Босни и Херцеговини 310.214. и на једно долазило је просечно по 6·1 становника. У Србији износио је овај број 6·2 (1905 године). У округу мостарском и бихаћком долазило је по 6·5 становника на једно домаћинство, у сарајевском, бањалучком и травничком по 6·4 а у тузланском само по 5 9 становника. И у 1895 години долазило је само по 6.1 становнике на једно домаћинство.

Становника било је 1910 године у Босни и Херцеговини 1,895.673, и то 993 599 мушких и 902 074 женских. На 1000 мушких долазило је 907 женских. У Србији је размера као 1000 : 945; број женских је овде знатно већи. Од средње полне размере одступа највише округ мостарски. Само у том округу број женских већи је од

броја мушких. На 1000 мушких долази у том округу 1010 женских; у округу: бањалучком 897, тузланском 896, сарајевском 895, бихаћком 893 и у травничком 877.

Прираштај становника у Босни и Херцеговини није велики; али је знатно мањи него у Србији. Од 1895 до 1905 године увећао се број становника у Србији за 375.541, 16·74 процента, дакле годишње за 1·62 процента. У Босни и Херцеговини од 1895 до 1910 године порастао је број становника за 327.581 или за 20 89 процента, а то износи годишње само 1·39 процента. Раније био је прираштај већи услед јачега досељавања. Затим утиче на прираштај и доста јако исељавање Мухамеданаца.

У појединим окрузима било је становника, и то:

у округу	1910	1895	више у 1910 години у опште	у %
сарајевском	287.878	228.107	59.711	26·17
бањалучком	403 709	329.499	74.210	22·52
мостарском	265.946	219 511	46.435	21·15
бихаћком	228.499	191.897	36.602	19 07
тузланском	425.222	358.890	66.232	18·45
травничком	284.419	240.088	44.331	18·42

Највећи прираштај становника показује округ сарајевски, и од истога долази највише на варош Сарајево. У Сарајеву било је 1895 године 38.683 становника, према 51.872 у години 1910. Прираштај износи 13.789, или 36·26 процента. Друге вароши показују напротив мањи прираштај од сеоског становништва. У Бањалуци увећао се број становника за петнаест година само за 2.015, или 14·03 процента. У Мостару за исто време порастао је број становника само за 1.227, или 9 05 процента.

Прираштај женских износио је у овом петнаестогодишњем периоду 21.92 процента, док је прираштај мушких за исто време показао 19·97 процента. Дакле прираштај је био код женских већи. У Србији било је обратно. Годишњи проценат прираштаја у периоду од 1895 до 1905 године износи код мушких 1·65, а код женских само 1·59.

Занимљиви су податци о становницима по вери и о њиховом приираштају за последњих петнаест година. У овом прегледу износимо ове податке.

вере	Број становника 1910	Број становника 1895	Прираштај у опште	Прираштај у %
мухамеданске	611.884	548.632	63.252	11·53
православне	824.021	673.266	150.775	22·40
католичке	433.480	334.142	99 338	29·73
унијати	8.097	163	7.934	—
протестанти	6.247	3.596	2.651	73·37
јевреји	11.850[1]	8.213	3.637	44·28
остали	94	100	6	—
Свега	1,895.673	1,568.092	327.581	20·89

Узмемо ли у обзир само оне три верске групе које су у Босни најјаче заступљене, онда излази, да се највише увећао број католика, то зато што се њима чине све олакшице у њиховом раду при досељавању. Мухамеданци показују само у пола толики прираштај колики видимо код православних. Изванредно велики је прираштај код протестаната и Јевреја.

Како су поједине вере заступљене у целокупном становништву, показују ови релативни бројеви. Од сто становника у опште било је:

по вери	1910	1895	више 1910
Мухамеданци	32·28	34·98	—2·70
Православни	43·47	42·94	0·53
Католици	22·87	21·31	1·56
Унијати	0·43	0·01	0·42
Протестанти	0·33	0·23	0·10
Јевреји	0·62	0·53	0·10
Свега	100·00	100·00	—

Прираштај католика био је у посматраном периоду релативно највећи, трипут већи него код православних. Остале групе напредовале су релативно врло мало.

[1] Само у Сарајеву станује 6.388 Јевреја, дакле 12·30 процента од свих становника ове вароши. На Мухамеданце долази 35·60, на католике 34·54, а на православне само 16·23 процента.

Напослетку да покажемо најглавније верске групе заступљене у појединим окрузима. Године 1910 долазило је од сто становника у опште:

У округу	на Мухамед.	на Православ.	на Католик.
сарајевском	46·09	32·60	18·31
бањалучком	17·49	58·47	21·54
бихаћком	39·47	55·00	5 35
травничком	27·10	33·68	38·46
тузланском	41·83	43 00	14 13
мостарском	23·87	33 96	41·96
У опште	32·28	43 47	22·87

Мухамеданаца има највише у сарајевском и тузланском округу а најмање их је у бањалучком. Православних је највише у бањалучком, бихачком и тузланском округу, а најмање у сарајевском. Католика је највише у мостарском округу, а најмање у бихаћком. На сто православних становника долази у Босни и Херцеговини 74 Мухамеданца и 53 католика.

Богољуб Јовановић.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Арбанашки покрет.

Покрет Малисораца, захватио је и Мирдите. Мирдити су најјаче племе у северној Арбанији, из кога је до сада излазило највише бораца за независност Арбаније. Арбанаси муслимани још су само на опрези. Они образују четице, са њима крстаре и старају се да, пошто пото, нашкоде свима турским властима.

Турска војска и ако има доста војника и два добра официра, две паше, Шефкет-Тургута и Етема, с обзиром на теренске прилике и рђаве путеве по Старој Србији и северној Арбанији, до данас је показала мало успеха у Малесији. Турске власти у пећскоме санџаку нису биле моћне да сузбију четовање, макар да им се дају средства за то.

Уверавања која се дају из Цариграда: да турска експедициона војска напредује покоравајући католичке Арбанасе у Малесији; да су нетачне вести о побуни међу Мирдитима; да су преувеличане вести о кретању чета арбанаских и арнаутских око Пећи и Ђакова; — примане су с неверицом. Европска штампа, нарочито енглеска и руска, узела је ствар сада озбиљније И ако се акредитивало мишљење да мора неко с поља, близак по вери, да помаже католике Арбанасе у њиховоме устанку, ипак се зна да он није само вештачки подржаван. Из других извора зна се да има међу Малисорима и Мирдитима непомирљивих непријатеља данашњем режиму у Турској.

Утврђена је сада ствар да су рђаво поступање и прве, и друге, и треће турске војне експедиције међу Арбанасе и Арнауте, насилно увођење извесних реформама које мењају вековима утврђена права и привилегије Арбанаса, основни и прави узроци данашњега стања у северној Арбанији и једном делу Старе Србије.

Овим догађајима дају важност и две нове појаве. Једна је интерпелација у талијанскоме парламенту посланика Кијеза и Гвичардинија. Друга, корак аустро-угарске владе у корист Арбанаса. Она прва је мање важна, јер нема карактер званичнога поступања. Народни посланик Кијеза је често говорио у прилог Трста и Арбанаса, а Гвичардини је ствар тако приказао у талијанској скупштини да се може рећи да су обе ствари у договору са министром спољних послова изнесене на дискусију. Важност јој је мања још и стога што је и одговор министра Сан Ђулијана на интерпелације био просто понављање општих места о немешању Италије у унутрашње турске послове. Друга појава је важнија. Влада Аустро-Угарске преко Fremdenblatt-а објављује своје становиште у арбанаскоме питању. „Још лањске године је аустро-угарска влада обратила пажњу Високој Порти, речено је тамо, на сумњиву корист од претерано суровога поступања приликом разоружања Арбанаса. Таква средства не могу допринети умиривању Арбанаса, нити се они могу покорити, нити придобити за идеју о отоманскоме јединству, већ на против, могу довести до огорчења народ који је досада био веран отоманској царевини која је присно везана за опстанак европске Турске. И поред таквих опомена турска влада је и приликом новога устанка употребила најенергичнија средства, не штедећи и даље побуњенике и побуњене крајеве. Могућно је да ће сада турска влада признати неумесност своје политике према Арбанасима и добру намеру аустро-угарских савета. С обзиром на особене прилике и особине самога народа, с Арбанасима треба на нарочити начин поступати, онако како приличи једноме просвеће-

ној и истински слободоумној влади. Арбанасе не треба убијати него помирити с новим стањем... Напрегнута пажња са којом аустроугарско јавно мнење прати последње заплете турске политике у Арбунији, одговара не само пријатељским осећањима двојне монархије према отоманској царевини, него и старим симпатијама према Арбанасима све три вере, а исто тако, и највише, протекторату које Аустро-Угарска има над католицима у Арбанији. И ако јс Аустро-Угарска увек изјављивала да су арбанаске ствари унутрашње питање турске државе, ипак њена жеља да Европска Турска и даље постоји и традиционалне свезе с Арбанасима даје право аустро-угарској дипломатији да каже своје мишљење о турској политици која доводи до крајње несноснога стања у Арбанији."

Кад је Русија учинила корак у Цариграду и у пријатељскоме облику, а поводом нагомилавања војске на црогорско-турској граници, истицало се нарочито у бечкој штампи да се Русија меша у унутрашње ствари отоманске царевине. Русија се није мешала у унутрашње послове царевине; она је ставила до знања да се у Црну Гору не сме дирати. Чланак у „Fremdenblatt-"у, с оним што се у „N. Fr. Presse" писало пре и после појаве овога чланка, може се сматрати као један дипломатски корак. Он је по значају много озбиљнији. Он ипак значи мешање у унутрашње ствари турске. Он се односи најпре и нарочито на католике Арбанасе у Тирској, који су сада у побуни. Он упућује на мере које треба предузети да се они умире. Мере које предлаже јесу: да се војска повуче из Малесије, да се оставе стари обичаји — а нарочито — оружје. То је истина у облику добрих савета; али са Турском се увек тако поступало, свака интервенција је тиме управо почињала. Овај садањи савет значи: ако овако устраје у Арбанији, ако се устанак рашири по целој Арбанији, онда Аустро-Угарска мора платонску интервенцију заменити стварном заштитом Арбанаса. Савети искључују све друге народности у Турској, за чије

се стање не може рећи да је баш најбоље и да се са њима поступа како мудре и слободоумне владе треба да раде. То и с те стране одаје намеру мешања у унутрашње ствари. И, најзад, све се то урадило пред Султанов долазак у срце косовскога вилајета. Урадило се онда кад је султан хтео да учини крај побуни једном широком амнестијом за све побуњенике, и макар како односи Аустро-Угарске и Угарске били пријатељски, ова интервенција не може бити сматрана као знак пријатељскога расположења. Амнестија која је објављена у скадарскоме вилајету од стране Тургут-паше после овог поступка бечкога кабинета, губи врло много од свога значаја за оне који су је дали. Она може изгледати амнестиранима као изнуђена. Има у саопштењу Fremdenblatt-а још две три особености које се истичу саме. Једна је о томе да се остави Арбанасима оружје и старе привилегије, а друга је препоручивање културних средстава за умирење Арбанаса. То двоје се не слаже: једно друго искључује.

Султан Мехмед V, поред свих тешкоћа, предузео је још једном пут по европској Турској. То је један историјски догађај. До Абдул Асиса турски султани су предузимали само војне походе. Абдул Азис, метнувши у своје чизме нешто турске земље, путовао је по Европи. Абдул Хамид II није никада путовао, сем као збачени султан у Солун. Мехмед V прекида са традицијама и обилази своју земљу. Одговорна влада и неодговорни чиниоци хтели су да овим начином демантује све неповољне извештаје по Европи о унутрашњим нередима у царевини. Његовим доласком у Румелију хтедо се показати да у њој влада ипак мир, ред; да између калифе и правоверних и других његових поданика има добре сагласности, и да се он стално брине о њиховоме добру. Сем тога, требало је унутра, у самој европској Турској, показати да не постоји неслога између војске и младотурске странке. Најзад, и то је најважније за данашње управљаче у Турској, хтело се истакнути како је под новим режимом војска ојачала, како је она једина пот-

пора режиму. Сва султанова путовања су се свршавала са маневрима или прегледом великога броја трупа турских.

Кад се изближе загледа у ове манифестације с нарочитим верским обележјем, видеће се да оне не вреде много. Нереди у царевини постоје. Они ће бивати све јачи и све организованији. Оваква путовања не могу у Турској допринети ничем другоме до трошењу турске снаге. Између војске и комитета „Јединство и Напредак“ не може бити сагласности нити пријатељства; они су се разишли одавно у схватању на који начин треба организовати државу у новим приликама. Војска хоће да се меша у све унутрашње послове и хоће да котеријски управља царевином, која јој је дата на управу после победоносне револуције од марта 1909 године.

Инострани.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Dr. Nikola Andrić: Branič jezika hrvatskoga. U Zagrebu, 1911.

У хрватским књижевним круговима данас постоји један мали покрет за чишћење језика, и ради тога Матица Хрватска недавно је сазивала целу једну конференцију. Тим поводом Г. Др. Никола Андрић штампао је у *Narodnim Novinama* један низ чланака, које је пренео у засебну књигу под горе исписаним насловом.

Г. Андрић није филолог, и то се одмах и лако види. И зато његове примедбе немају никакве научне вредности; он је слаб литератор, и зато су његова приповедања од слабог књижевног интереса. Он се јуначи онде где никакво јунаштво није потребно. Он исправља грубе грешке у рђавим загребачким листовима, и одиста не треба много знања и осећања језика, па рећи да не ваља писати: „предвео“ но „довео пред“; „живем“ него „живим“; „оженити девојку“ него „узети за жену“; не „повозити“ него „повести“; не „тишији“ но „тиши“; не „почимље“ но „почиње“; не „останци“ него „остатци“; не „обљубљен“ но „омиљен“, не „гостови“ но „гости“; не „тједан“ но „недеља“; не „пратиоц“ но „пратилац“; не „скрајни“ но „крајњи“; не „плакати се“ него „плакати“; не „вуку за носове“ не „вући за нос; не „добим“ но „добијем“, и тако даље. Остало што је Г. Андрић написао јесу лаичка причања, колико да се попуне ступци службенога листа који добро плаћа по ред. Најзад, све

то може бити није од штете у једном месту где „материнску ријеч“ у јавности често представљају разни анационални типови.

Остављајући на страну не мале језичне грешке које чини овај самозвани бранитељ српско-хрватског језика, вреди у његовом писању истаћи извесне занимљиве ствари. На пример, убиствено мишљење Г. Др. Николе Андрића о београдским писцима и о њиховом начину писања! Ми немамо срећу да се допадамо Г. Андрићу, и он то своје нерасположење не крије. Када нађе какву глупу грешку, он духовито додаје „Пустимо је дакле Биограђанима!“. Г. Андрић пише, даље ово: „Над биоградским Теразијама лелујају (!) милијуни језичних неподопштина (!) — којима нитко не стаје на пут, нити се ико труди да им у демократској земљи демократским начином закрене (!) вратом. Србијански научењаци отворили су широм срце туђинском осјећају (!) и конструкцији, не налазећи себи основног отпора, који је још прије неколико деценија био главно обиљежје њиховог књижевног значаја. Међу њиховим првим научницима, као што је Стојан *Новаковић*, има данас тако покварених (!) стилистичара и језичара, којих — без познавања *страних* језика — уопће не можеш разумјети. Биоградски научењаци и новинари пишу данас рђавијим (!) језиком него што смо ми Хрвати писали иза најкобнијих језичних трагова њемачкога апсолутизма“.

Овакве речи траже неколико речи објашњења.

Г. Андрић је пре свега научник и књижевник особите врсте. Његова ствар рђаво стоји у јавности, и он се служи сваком приликом да се обрачуна са својим противницима. Тако је он у овим филолошким „записима“ нашао начина да закачи и о Хрватско-Српску Коалицију — што је сасвим на свом месту у владином листу, — и да узгред удари и на управу Хрватског Казалишта, у коме се толико осећа да њега нема више. Шта више Г. Андрић не заборавља и приватна лица, и — као што доликује једном поборнику „укусне и правилне фразе“, —

он једном свом противнику духовито и отмено добацује „Ил нек кује, ил не мрчи гаћа!“

Исто тако Г. Андрић није пропустио ову прилику да се очеша мало и о Србе, које је један његов духовни рођак назвао „влашким накотом“. Г. Андрићу то није првина. Он је једном — и то у опортуном тренутку хајке на Србе у Хрватској — прогласио Вука Караџића за плагијатора, и том приликом, у овом истом часопису, ухваћен је у неистинама и примерно изобличен. И, логично и доследно, он сада проглашује да се у Београду не зна писати српским језиком. И на основу списа Вука Караџића и Ђуре Даничића, он нас учи како треба српски писати!

Остављајући на страну ту ружну нарав Г. Андрића у књижевности и у научним полемикама, као и његове неприкриване антипатије према Србима у опште, ипак има код њега и извесна *bona fides* — зашто и Г. Андрић не би имао *bona fides?* — и то му треба признати. Пре свега, има наших српских израза, који су историјски код нас створени, из руско-словенског, који су незамењиви остали у нашој књижевности, и који њему звуче као туђи; језик којим се пише у Војводини и у Хрватској у свом развитку оснива се на немачком; док језик којим се данас пише у Београду има за углед више француски. Г. Андрић све то не разуме, и зато осуђује. Даље, он се у својим филолошким разглабањима позива на „Карловчане“, у првом реду на Јована Живановића — духовног унука Вука Караџића и духовног сина Ђуре Даничића! — који су „биоградске књижевнике и угледнике притиснули о зид“! Г. Андрић се није случајно позвао на „Карловчане“. И код „Карловчана“ као и код Г. Андрића један је исти старински филолошки менталитет, исто неразумевање модерне лингвистике; они подједнако нису у стању да се помире са мишљу да је и језик жив организам који се развија и усавршава, и то неологизмима и позајмицама. И Г. Андрић и „Карловчани“ живе на периферији нашега народа, у туђој земљи, где је наш језик угрожен туђинским утицајима, исакаћен страним

језицима, и где се мора суревњиво чувати онакав какар је. Ту, где је народни језик у дефансиви, знање језика неопходно је често статичко, ограничено на старије догматичке граматике, и наши тамошњи писци, изгубивши сигурност у свој језички инстинкт, нису у стању да напишу једну страницу без речника. За њих су списи Караџића и Даничића библија српско-хрватскога језика, а Броз и Ивековић штаке на којима иду у своме несигурном знању језика. Други случај је код нас. Између језика којим ми пишемо и њиховог језика разлика је као између француског језика који се говори и којим се пише у Паризу и француског језика којим се служи у Бриспу и у Женеви. Ми у Београду живимо у чисто националној средини, у својој кући, асимилујући нагло све стране елементе који међу нас залутају; овде, где је народни језик у победничкој офансиви, ми имамо снажно динамично осећање језика, ми језик осећамо дубоко и интензивно, по нагону; за нас је језик живо биће које живи нашим унутрашњим животом, и упоредо са богаћењем нашега унутрашњега живота, богати се и језик којим ми пишемо, постаје обилнији, живљи, сликовитији, свежији, гипкији, нервознији, импресивнији. Нама не треба Броз и Ивековић; ми сваки дан израђујемо језични материјал за Брозове и Ивековиће који ће доћи после педесет година, и наше данашње „погрешке" кроз неколико деценија биће освештана граматичка правила. И „Карловчани" и Г. Андрић држе се језика, граматике и речника од пре пола века, а београдски писци пишу језиком којим се данас говори и који се данас непрестано ствара. И најзад, између нас и њих постоји један основан неспоразум: они не могу да схвате да језик не праве филолози, — и то још примитивни филолози! — чија је улога да фиксирају облике језика у једном датом тренутку његова развића, док ми мислимо да језик стварају они који њиме пишу, књижевници, који имају нове појмове, идеје, преливе и суптилности мисли и осећања, и имају да нађу и налазе нове изразе.

Наши стародревни филолози, прегажени временом и демантовани стварношћу, имају права да се мрште и да зловољно протестују по провинцијским кутовима. Њихово је било и прошло, и књижеван језик наш иде путем своје природне еволуције, без обзира шта ће рећи карловачки пчелари и нишки протојереји. Ма шта ти добри и докони људи гунђали, наш књижевни језик развија се баш по београдском моделу. И сва млађи који данас пристижу не уче се како треба писати код Г. Г. Јована Живановића, проте Милоша Анђелковића и Никола Андрића но код Г.Г. Богдана Поповића и Слободана Јовановића, траже обрасце не у *Бранкову Колу* и *Гласу епархије нишке* но у *Српском Књижевном Гласнику.* И на велики скандал жреца старе филологије, београдска зараза се шири и ван граница Србије. Један Дубровчанин, Г. Др. Лујо Војновић, писао је недавно у *Savremeniku* (1909, свеска 11): „Ја сам у истини дужан Београду много. Дужан сам му више јасноће, више нервозности, више лаконичности и мужевности у свом стилу и језику, и у том погледу не могу доста да благодарим београдским писцима. Ја бих шта више савјетовао загребачким књижевницима и журналистама да пођу на годину дана у Београду... да науче како наш језик може сам за себе да живи у некаквој независној, јуначкој, здравој, безочној елеганцији која писцима с ону стране Саве сасвим недостаје“. Исто тако писало се недавно у сарајевском *Прегледу* (1910, књига 2, страна 104): „Кад наш ученик, вели се ту, свршивши који средњи завод дође у универзу и стане читати листове или књиге „београдске школе“ у јачој мјери него ли је то могао у гимназији или реалци, он истом тада добија смисао за љепоту и језика и стила српског. Он се, истом тада, почиње у себи кристалисати, истом тада почиње увиђати шта то значи савладати језик и бити господар стила“. И тај утицај „београдске школе“ на српске писце из Босне и Херцеговине тако је јак, да поједини од њих почињу писати чак источним говором. Шта више, изгледа — о ужаса! — да је бео-

градска епидемија Савом отишла и до Загреба, и Г. Андрић патетично преклиње „младе напредњаке“ хрватске да се не трују београдским отровом.

Модерно и књижевно схватање српско-хрватског књижевнога језика код нас је већ однело победу, и за тај свршен чин немају значаја последња трзања престареле и преживеле филолошке школе. Наш књижевни језик се данас развија онако као што су се створили и као што се стално и даље развијају књижевни језици код великих народа, и ту природну еволуцију ништа више неће моћи зауставити, а најмање празна писања и немоћна зловоља јадних епигона старе школе, који осуђују оно што не разумеју, и што по својој конзервативности и неинтелигенцији нису у стању да разумеју. J. С.

Анкета по Македонския и Балканския въпросъ“, София 1910 година.

Књижевни лист „Савремена Мисао“, затражио је од познатих бугарских политичара, и од оних што су радили на маћедонскоме устанку или са њим стајали у свези, — мишљење о турскоме питању. „Савремена Мисао“ је поставила ова питања. „Шта мислите о јулскоме преврату? Како цените младотурски режим? Куда води турска политика? Какви треба да су односи између Турске и Бугарске у најближој будућности? Шта треба желети за будућност Балкана, а шта ће бити?“

Одговора је дало тридесет лица. Шефови политичких партија, које су данас на влади дали су готово исте одговоре. Др. Данев, шеф прогресивних либерала, изјашњава се за политику доброга суседства, а народњаци су за искрено и трајно пријатељство између Турске и Бугарске да би било мира на Балкану. Оваквога мишљења су широки социјалисти, и готово све остале фракције социјалиста. Радикали су за покушај зближења са Турцима, и њихов представник професор Милетић, који је добар познавалац маћедонских прилика, мисли да Бугарска треба да се озбиљно приближи оној групи Сила у којој буде

и Русија, па ће Турска морати да дадне аутономију Маћедоније. Демократска партија, преко своја три представника, даје мишљење да се на Балкану неће моћи ништа учинити без принудних мера противу Турске. Кроз ове изјаве осећа се и тежња да Бугарска има пресудну реч у расправљању Балканскога Питања. Стамбуловисти нису много искрени кад дају изјаве да немају завојевачке намере већ само жељу да издејствују својим сународницима у Турској погодбе за слободно културно и национално развиће. Радослависти су за политику приправности, али не и за онерасположавање Турака. Маћедонски револуционари су за то да се Турци што пре истерају из Европе; докле је њих дотле неће бити мира на Балкану. Они нису ни за какву дружбу с Турцима.

Већина од ових што су давали мишљење била је сагласна да јулски преврат и нови режим у Турској нису ни изблизу дали што су обећали. Множина, готово сви су били за зближење међу балканским народима, а неки и за балканску федерацију. Наравно, за балканску солидарност на основи претходнога културнога и економскога зближења.

J. M. J.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

Најновија „Књига за народ“ Матице Српске. — Као 140 свеску „Књига за народ“, издала је Матица Српска „разне приче из живота“ „Кроз трње и цвеће“, од Даринке Буље, рођене Косићеве. И овом својом књигом, као и толиким досадањим, људи који су данас на челу Матице Српске доказују своју неизлечиву неспособност. И када човек прочита ову књигу мора се са запрепашћењем запитати: шта је ову књигу препоручило за издање Матице Српске, најстаријег и најбогатијег књижевног друштва нашег? Ваљда није популарност једне књиге у томе када је она написана неписменим правописом Stamm buch-a и Kochbuch-a (редке м. ретке, претсказивања, потрешена, је си, мали „Амор“, пребацивајући, звездице трепчанице, најнежнијим фазерима испреплетана идеална душа, рубин-усница, магновење, претисне, вазе пуних ружа!) Још би ова књига, намењена народу, могла ићи да се ограничила на оне истине, просте и јефтине као хлеб, али тако исто корисне, као што се налазе у уметнички непретенциозним причама Г. Живојина Дачића. Али књига Г-ђе Буље има уметничких претензија. Овом књигом као да се хтело народу пружити „појезије“. Јер, чему би, иначе, било оно згртање тако „појетичних“ ствари и речи на прве четир стране текста: у „тужној успомени“ на Звездану, „љубимицу целе вароши“, васпитану у изобиљу, од Бога благословену крепким здрављем, златним срцем и од дивнога тела лепшом душом; чему би у једној „причи из живота“, у причи о феноменалној срећи, била реч само о обасипању најскупоценијим даровима, о златном синчићу, о краљевском крштењу, о томе како су „сви гледали у моју Звездану као у сунце јарко“; због чега би нарочито Звездана, на минут пред онако трагичну своју

смрт, „у цвету младости, лепоте и среће... смејала се и смејала, њено грчевито смејање пређе у штуцање... и падне мужу у загрљај — мртва“; због чега би, иначе, пред смрт морала бити „необично весела“, она која је увек „потпуно срећна“ (пошто је одрасла у изобиљу!); чега ради би она после те „лепе смрти“ постала „права звезда међ’ звездицама, анђео краљица над анђелчићима“, — чему све то, ако се овом књигом није мислила народу дати „појезије“?

Не би се имало шта рећи против тога што оваква појезија „живота“ задовољава укус Матичиних критичара, Г. Г. Живојновића и Савића; тим пре, што она ништа по вредности не заостаје за властитим творевинама поменутих критичара, звале се оне *Српске Забаве* или *Моја Проза,* продавале се у корист једног или другог српског друштва, свеједно. Али је већ крајње време да се на извршењу Матичиних књижевних и просветилачких дужности, помоћу велике годишње своте од неких 20 000 круна за само хонорисање дела, почне радити на сасвим други начин. О томе је потребно говорити нарочито сад, кад се Матица Српскд налази пред избором свога секретара, који је увек душа Матичина живота, и од кога веома много зависи. Људи којима је до озбиљнога и стварнога рада, до корисних реформама и књижевнога и уметничкога напретка у Матици Српској, имају свог одличног кандидата у личности Г. Др. Тихомира Остојића, чија вредност је свуда добро позната. Они који мисле да ствари у Матици Српској иду по старом, да се у њој гаји некњижевност и неписменост, и да оно што је боље буде над оним што је горе, изићи ће опет са кандидатуром каквога Бошка Петровића, Аркадија Варађанина, или њима сличних. Од свесних и интелигентних друштвених чланова зависи сада како ће ствари поћи у Матици Српској, у којој се сада ради тако жалосно рђаво, а у којој би се дало тако паметно и корисно радити. В. С.

„Срби у Турској“. — Прилике у којима живи српски народ у Турској, у овим критичним данима, све више занимају штампу и јавно мнење у Србији. Тако је недавно изишла брошура „Срби у Турској и српско-црквено школско питање у Турској“ (Београд; 8°, страна 38). Писци књиге, „неколико омладинаца“, протестују против „насртаја турских власти на црквено школску аутономију“

српску, и траже да се том насртају најодлучније успротиви. Они су против сваких преговора и уступака, и закључују да је боље и немати никаквих школа но имати „незаштићене, непривилегисане, ненародне“. Брошура местимично садржи и излишних и рђаво образложених личних ствари, по којима се види да и Срби у Турској, као браћа Срби свуда, не могу живети без узајамних сукоба и оптуживања. X.

Један нов часопис. — У Спљету је од почетка ове године почео излазити, под уредништвом Г. Милана Марјановића, месечни хрватски часопис „Југ“. [„Jug“, велика 4-на, 40 страна. Уза сваки број прилог 2 табака мале 16-не „Поучно-критичке библиотеке.“ Годишња цена 12 круна]. Пред нама је шест изишлих бројева, прво полгође. Одмах од првог броја било је јасно да нов лист не долази ни као гласник једне организације ни као израз једне групе људи. По изјави уредника (страна 35, I) видело се да га је покренуо са̂м Г. Марјановић и да сараднике „треба тек скупљати“. Није било јасно. међутим, чему има да служи тај часопис. Четири и по стубаца текста који је на уводном месту не говоре потпуно јасно о програму часописа. Томе не треба замерити. „Књижевном Прилогу“, на пример, органу „Клуба хрватских књижевника у Осијеку“, зна се програм, али га он не испуњава, јер штампањем и штићењем посве слабих радова не „промичу се интереси хрватског језика“. После, можда смо ми и сувише навикли да часописе делимо у гласила организација, у научне часописе, у чисто књижевне листове и у ревије, који су и код нас најчешћи облик часописа, — па не знамо да нађемо чему управо има да служи часопис који хоће да уноси „ведрине, мира, весеља и љубави братске“ и који има за задатак да „отвори прозорчић на кући наше интелигенције, кроз који би она могла да угледа крпицу ведрине, трак сјајнога сунца, идилу одмора, да осјети жељу за тим, да изађе из својих једностраности, себичности и бојовности“. Тако нам је одузето право да говоримо о испуњењу или неиспуњењу програма, и упућени смо на само градиво да бисмо објаснили „чему“ овог часописа. По наслову и по месту у коме излази, могло се претпоставити да ће „Југ“ бити за Далмацију оно што је „Српски Књижевни Гласник“ за Србију, „Савременик“ за Хрватску, „Босанска Вила“ за Босну и Херцеговину, „Бранково Коло“ и

„Летопис Матице Српске“ за Војводину. Али се уредник оградио од тога. После, да то буде, „Југ“ не би смео искључити књижевне радове уопште, а нарочито не радове далматинских књижевника, а он је то учинио; и морао би имати прегледе о појавама у Далмацији опширно вођене, и белешке о књижевним и друштвеним приликама у осталим крајевима Српства и Хрватства, а он тога нема. Међутим такав један часопис чека на покретаче, и потреба за таквим часописом осећа се од престанка „Срђа“. „Југ“, дакле, нема тај карактер ни по намери свог уредника, ни по своме садржају у изишлим бројевима.

По томе што је свака белетристика искључена из часописа, могао би имати обележје научног часописа. Само, то би био научни часопис, најблаже речено, другог или трећег реда, а неким прилозима не би тада било места у њему. У осталом, узалуд тражимо између етикета које се могу ставити на остале часописе једну етикету за „Југ“. То није ни модерни часопис, ни научни часопис, ни ревија. У томе је оригиналност овог новог листа. Само, нама се не чини да је новина добро замишљена, јер је замишљена као говорница једног човека, иначе одличног, али на коју се могу попети и они који је нарочито не траже и они који не би требало да говоре. И та говорница није потребна. Не кажемо тиме да сви прилози у „Југу“ не вреде. „Хрватство и Југословенство у Култури“ од Г. Марјановића и „Доситеј Обрадовић у Далмацији“ од Г. Др. Ђ. Шурмина заслужују много части; затим, ту је истакнуто за нас у Србији драгоцено признање да Срби у питању српско-хрватског јединства нису шовинисти; врло трезвена су расуђивања о пуном остварењу идеје о културном уједињењу Хрвата са Србима. Најзад, „Југ“ је умео да тачно говори о неколиким појавама у српској књижевности. Све су то неспорне добити, И, ако се не може рећи да „Југ“ има какав нарочити програм и да га остварује, — може се рећи да у њему има добрих прилога. Само, ако се добро загледа шта је то што је у „Југу“ добро, видеће се да је то управо један део програма „Савременика“, часописа „Друштва Хрватских Књижевника“, који „Савременик“ успешно обрађује и испуњује. (О продаји хрватске књиге, о хрватском казалишту, о Мештровићу и Друштву Умјетности, о Изложби у Риму). А то никако не може, у данашњим приликама српско-хрватског народа, оправдати

покретање новог часописа. На против. Потребно је данас и Хрватима, као и нама Србима, организовање и усредсређивање књижевних снага, стварање могућности да се врши квалитативно одабирање. Нарочито је то потребно часописима; они данас треба да значе и имају да буду оно што су у нас били први добри листови, они морају заузети видно место у књижевном и културном формирању нашем Ради тога морају се удружити све снаге у сврху савремене садржине часописа који би том својом одабраном садржином, сâм утичући, умеравао и уклањао утицај рђаве дневне штампе, и због тога мора се свака акција сконцентрисати на то да се тај утицај проведе и на шире кругове читалаца. Међутим, покретати поред „Савременика“ други часопис, који је у основи и по ономе што је у њему добро „опет то мало друкчије“, доноси много више штете општој ствари него што је користи; само на први поглед може изгледати друкче. То је управо цепкање снага и дезорганизација читалачке публике; то је не спроводити утицаја једноставно, у целини, читавим блоком, него заобилазно, делимично, једним детаљом Не страхујемо ми за „Савременик“, и ако имамо бојазни за „Српски Књижевни Гласник“ то и за „Савременик“. Њему „Књижевни Прилог“ не стаје ни мало на пут; напротив, по старој речи, рђаве ствари су добре, јер се јаче истичу боље ствари. Скоро исто тако стоји и „Југ“ према „Савременику“. Сваки ће свој бољи рад послати „Савременику“, и „Југ“ ће остати часопис другог реда. Он ће „Савременику“ одузети само ваљане радове Г. Марјановића. Али, одиста, не ради се о „Савременику“; тиче се опште ствари, којој покретање „Југа“ може, ипак, ма да у најмањој мери, донети штете. Јер „Југ“, дајући прилог „Критика“, установљавајући информациони биро за своје претплатнике, организујући излете, набављајући претплатницима рамове за слике (1 број, страна 36, II), — може наћи неки број претплатника и одржати се неко време. А за то време понеки добар чланак изгубиће се у њему, бољи дневни листови биће принуђени да штампају горе чланке, јер им „Југ“ одузима боље, и уредник ће бити принуђен, јер не може сâм испуњавати лист, да пусти чланак који је још највише било допуштено написати, али никако и штампати. Читаоци ће губити веру у часописе, јер у „Југу“ неће наћи много онога чега треба да нађу. Најзад, оно што је у целој ствари скоро најважније, како ће непра-

ведно одузети „Југ“ „Савременику“, и целом оном широком, непартијском и слободном покрету људи чији је он гласник, један део материјалне помоћи, претплату оних који не држе „Савременик“ а претплаћени су из необавештености на „Југ“. Јер „Савременик“ треба примати пре него „Југ“. То би било чак и онда праведно да је „Југ“ много, много бољи.

И не треба на основу опширности ове белешке у „Југу“ увеличати његов значај или утицај на продирање „Савременика“. Ми смо опширни зато што претресајући случај „Југа“ говоримо и за један принцип. Тај принцип, колики нам се чини, прихватао је раније и сâм уредник „Југа“; он се у својим цењеним радовима изјављивао увек за акцију добро *усредсређену* и јако *организовану*, са сврхом за општу друштвену корист. Покретањем новог часописа он не остаје доследан својој теорији. — Наша опширност је и због тога, што сада кад је у јеку наш заједнички рад са културним и књижевним круговима хрватским, потребно је да се каже да нам је, ма колико нам био драг појединац који је на становишту хрватско-српског јединства, много угодније радити са неподељеним блоком. А. А.

ПРОСЛАВЕ.

Прослава Доситеја Обрадовића. — Српска омладина у Бања Луци, у Босни, приредила је 30 априла свечано помен-вече, на коме је Г. Др. Васо Глушац професор говорио „О Доситеју Обрадовићу“, а после певања и свирања представљан „Кнез од Семберије“. У Рељеву је на свечаној скупштини друштва богословске омладине „Свети Саво“ 1 маја приказао биографију Доситеја Обрадовића Г. Љубомир Шпирић, богослов I године, а Г. Јанко Брежанчић, богослов, IV године, говорио о „Значају Доситеја Обрадовића у културној историји српској“. У Стоцу, у Херцеговини пододбор „Просвјете“, Српско Занатлијско Удружење и „Српски Соко“ приредили су 30 априла „Доситејево вече“, на коме је Г. Висарион Петровић, учитељ, говорио „О животу и раду Доситеја Обрадовића“. У Мостару је одбор српске православне црквено-школске општине, уз суделовање „Гусала“ и „Обилића“, приредио у корист Доситејевог споменика и друштва „Просвјете“ свечану забаву, на којој је Г. Д. Таминџић, професор, говорио „О Доситеју“. Тако исто је лепо про-

слављена стогодишњица и у Љубушком, где је после одржаног парастоса Г. Поповић, прота из Мостара, говорио многобројном народу о Доситеју. У Далмацији, у Шибенику, Српска Читаоница, Певачко Друштво „Србадија“ и пододбор „Српске Зоре“ приредили најпре парастос Доситеју, а затим у школи свечану седницу, на којој је Г. Др. Лујо Бакотић говорио о Доситеју. У Македонији свечано је прослављена стогодишњица смрти Доситејеве пред широм публиком још у Битољу.

Р. М.

ДРУШТВА И УСТАНОВЕ.

Српска Краљевска Академија. — Академија Природних Наука имала је ванредни скуп 30 априла ове године, на коме је, на основу реферата Г. Г. Јована М. Жујовића и Пере С. Павловића, досудила награду из Задужбине пок. Пере К. Јанковића Г. Николи Ранојевићу за поднети спис „Криптогамске болести жита у Србији“. Академија је у исто време расписала нову награду до 1.200 динара из ове задужбине за најбољи спис из области природних наука, или из њихове истоје, методике и философије. Према овоме стечају списе за награду треба поднети Академији најдаље до 1 фебруара 1912 године.

Председништво Академије имало је скуп 3 маја и на истоме утврдило која ће се издања штампати у овој години, пошто су сви рукописи, примљени и спремљени за штампање у Академијиним издањима, не могу наштампати у овој години, према одобреном кредиту на штампање Академијиних издања.

Академија Природних Наука имала је састанак 20 маја ове године. 1. Приказан је и за „Споменик“ II разреда примљен рад Г. Јована Н. Томића: „Руковет српских листина XVI—XVIII века“. 2, Приказани су и за „Споменик“ II разреда примљени прилози Г. Димитрија Руварца шест синђелија и „Посланица митрополита београдског Мојсија Петровића српском народу у Србији за прилагање прилога за зидање Саборне Цркве, Митрополије и тако даље“. 3, Приказан је рад Г. Др. Драг. Н. Анастасијевића: „Српски Архив Лавре Атонске“, и дат је на оцену Г. Стојану Новаковићу. 4, Приказани су списи Ал. Прљинчевића из требника манастира Тројице код Пљеваља и других старих србуља, па су дати на оцену Г. Љубомиру Ковачевићу. 5, Према реферату Г. Стојана

Новаковића примљен је за „Споменик“ II разреда спис Г. Др. Ђура Шурмина: „Кнез Милош у Загребу 1848“. 6, Према реферату Г. Љубомира Стојановића примљена је за „Споменик“ II разреда III збирка Стеве М. Димитријевића: „Грађа за српску историју из руских архива и библиотека.

М. Р.

Стечај Народног Позоришта за драму. — Како у последњем драмском стечају, у години 1910, није награђено ниједно дело, намењена награда Његовог Величанства Краља у суми од 1.000 динара, доделиће се најбољем драмском делу у новом стечају, у години 1911—1912, који управа Народног Позоришта расписује под овим условима:

Дело може бити трагедија или комедија, комад из живота нашег нашег народа ма ког краја, с догађајима из садашњости или прошлости, с музиком или без музике, у прози или стиху, без ограничења у броју чинова.

Награда ће се издати 1 јуна 1912 године најбољем делу које у сезони 1911 буде изведено на позорници Народног Позоришта.

У стечају ће учествовати сва дела која буду изведо 1 јуна 1912 године, а изводиће се дела која буду поднесена у рукопису најдаље до 1 фебруара 1912. О пријему рукописа за извођење на позорници решаваће Управа Народног Позоришта, а о додељивању награде изведеним делима нарочити одбор.

Рукописи се подносе Управи Народног Позоришта с именом писца или под псевдонимом — Управа Народног Позоришта.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић.